

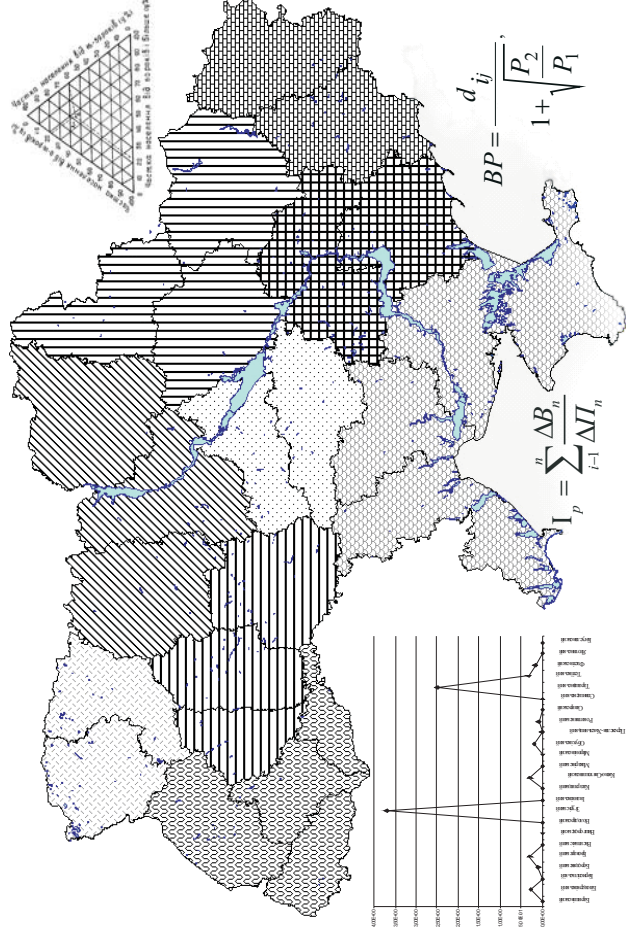
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет біології, географії і екології
Кафедра соціально-економічної географії

Українське географічне товариство
Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя
Природничо-географічний факультет
Щецинський університет
Поморська академія у м. Слупськ
Могилівський державний університет імені А.О. Кулешова

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ: ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:
ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

ISBN 978-617-7273-17-1
9 786177 273171

2015

Херсон
2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет біології, географії і екології

Кафедра соціально-економічної географії

Українське географічне товариство

Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя

Природничо-географічний факультет

Щецинський університет

Поморська академія у м. Слупськ
(Польща)

Могильовський державний університет імені А.О. Кулепова
(Республіка Білорусь)

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ: ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ

Збірник наукових праць

за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції
(8-9 жовтня 2015 р., Херсон)

ХЕРСОН
2015

УДК 910.001(911.0)+528.9(477)
ББК 26.8 (4 УКР)
Р 32

ЗМІСТ

І.А. Арсененко, О.З. Байгеряков, І.А. Донець, М.М. Степшини ПРОБЛЕМИ ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНО- ТУРИСТИЧНИХ (БАЛЬНЕОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ І ЛІКУВАЛЬНИХ ГРЯЗЕЙ) РЕСУРСІВ ЯКИМІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	9
О.О. Афанасьєва ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ПРИРОДНО- ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ	11
О.Б. Багмет ЯРУЖНО-БАЛКОВА МЕРЕЖА КИЇВСЬКОГО ПЛАТО.....	15
М.О. Барановський АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	20
І.М. Барило РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	25
О.О. Бейдик, А.Л. Мельничук, О.І. Топалова АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	29
В. О. Бєліков ПІВНІЧ ЛУГАНЩИНИ : ПРОБЛЕМИ ПЕРИФЕРІЙНОСТІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	39
М.Д. Бикова СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ЗОН МІСТА КИЇВА.....	43
Н.Б. Блажко ОСОБЛИВОСТІ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ М. ЛЬВОВА ДІЯЛЬНІСТЮ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА	48
В.С. Богальорова ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ	51
Л.М. Богальорова ОЦІНКА СТАНУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ПВДЕННОГО РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	54
В.В. Бондар, Л.Ю. Шабанова РОЗВИТОК МЕРЕЖИ РІТЕЙЛЕРІВ ЯК ІНДИКАТОР ПОЛНОСІВ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	59
Т. Бохеньський ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЛІЗНИЦЬ В ЄВРОПІ.....	64
Т.В. Буличева, К.О. Буткалюк, Т.А. Грицюк НОВІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРОБІЗНЕСІ І ЇХ ВПЛИВ НА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ОБЛАСНОГО РАНГУ (НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	72

Р32 **Регіональні проблеми України:** Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 жовтня 2015 р., Херсон) / [За ред. І.О.Пилипенка, Д.С.Мальчикової]. – Херсон: ПП Вишемирський, 2015. – 464 с.

У збірнику наукових праць опубліковані результати суспільно-географічних, природничих, геоекологічних досліджень, які висвітлюють різноманіття України в контексті постановки проблем регіонального розвитку та пошуку шляхів їх вирішення. Викладені досліджені в галузі методики викладання природничих і географічних дисциплін. Для науковців, аспірантів, студентів, вчителів та всіх, хто цікавиться проблемами регіонального розвитку.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Тонічев О., доктор географічних наук, професор (голова редакційної колегії); Барановський М., доктор географічних наук, професор; Давидов О., кандидат географічних наук, доцент; Гукалова І., доктор географічних наук; Мальчикова Д., доктор географічних наук, доцент; Пилипенко І., кандидат географічних наук, доцент; Чалініський П. – доктор географічних наук, професор; Шмелінська-Петрашек П. – доктор географічних наук; Шаруха І. – кандидат педагогічних наук, доцент; Молікевич Р. (відповідальний секретар оргкомітету).

УДК 910.001(911.0)+528.9(477)
ББК 26.8 (4 УКР)

*Рекомендовано до друку на засіданні
Вченої ради природничо-географічного
факультету Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
(протокол №2 від 29.09.2015 р.)*

*Рекомендовано до друку на
засіданні Вченої ради
факультету біології, географії і
екології Херсонського
державного університету
(протокол №1 від 22.09.2015 р.)*

ISBN 978-617-7273-17-1

©Херсонський державний університет, 2015

О. А. Весселова, В. В. Стецюк	АНТРОПОГЕННЕ ПІДТОПЛЕННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ТЕРИТОРІЇ ПРИЧОРНОМОРСЬКОЇ НИЗОВИНИ	78
Г. П. Винниченко, А. В. Давыдов, М. А. Зинченко	ВАЖЛИВІШЕ ОСОБЛИВОСТЕ ІСТОРІЇ РАЗВИТИЯ П РИРОДЫ ПРИЧЕРНОМОРСКОЙ НИЗМЕННОСТИ И КРЫМА В НОВЕЙШЕМ ЭТАПЕ	82
П. А. Вірченко, М. О. Логвинова	ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦТВА ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	87
Л. М. Воловик	СУЧАСНІ ЕКІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ І ЗМІНИ У ПОСЕЛЕНСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПЕРИФЕРІЙНИХ РАЙОНІВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	93
В. П. Воробка	ПОНЯТТЯ ПАРАДИНАМІЧНОЇ ЛАНДШАФТНОЇ СИСТЕМИ У ГЕОГРАФІЇ	98
О. В. Гладкий	ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧІ ЦИКЛИ ЯК НОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ	102
Ю. Н. Голубчикова	ГЕОГРАФІЯ ПОСТМОДЕРНА	106
Н. А. Гоманюк	ВНЕШНИЙ ТУРИСТИЧЕСКИЙ ИМИДЖ ХЕРСОНА: РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ	111
О. В. Горніз	ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	115
А. О. Гребень	РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ: ДИНАМІКА, СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОГНОЗИ (НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОЇ ТА ГОМЕЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)	120
Д. Ю. Гринюк	ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТ В КОНТЕКСТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	126
І. В. Гукалова	ДО ПИТАННЯ ОСМИСЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ	129
Н. В. Гусева, А. Д. Виноградова	ХІМІКО-ФАРМАЦЕВТИЧНА ПРОМИСЛОВОСТЬ КРАЇН ЄС: СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ	135
О. В. Давидов, Т. М. Крючкова	АНАЛІЗ ПРИРОДНОГО РАДІАЦІЙНОГО ФОНУ В МЕЖАХ ЧОРНОМОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	142
О. В. Давидов, С. В. Сімченко	МОРФОГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОГО ГЕОЛОГІЧНОГО ПАМ'ЯТНИКА	145

Г. І. Денисюк, Л. І. Стефанков, О. П. Чиж	ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ У ВИРІШЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОБЛЕМ	150
Н. В. Добровольська, Ю. І. Кавлиба	СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ	153
Н. В. Дрозд	ШТУЧНІ БОЛОВИ ФОРМИ РЕЛЬЄФУ, ЇХ РІЗНОМАНІТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ	157
М. Дутковський, С. Добужинський, П. Войнаровський	ЕВРОПЕЙСЬКИЙ ОПИТ В ОБЛАСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА И ДЕКОНЦЕНТРАЦІЇ ГОСПОДАРСТВЕННОЙ АДМИНИСТРАЦИИ	160
А. Ю. Живага	ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАРОДЖУВАНOSTІ І СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СВІТУ	172
Н. В. Заблотовська	ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В СІЛЬСЬКИХ ГІРСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	175
С. П. Запотоцький, В. А. Запотоцька	ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ УКРАЇНИ	178
В. М. Іванова	СУЧАСНА ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ	183
И. Кавецкий	ТЕРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ ГЛАВНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИЛ ПОЛЬШИ	187
І. І. Карташова, Н. М. Стеценко	ДІЛОВІ ПІРІ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ	193
Ю. О. Кисельов	ЕКОГЕОСОФІЯ – ГЕОСОФІЯ ОСВОЄНОГО ПРОСТОРУ	198
В. К. Коробов	СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ІТ-КОМУНІКАЦІЙ В ІНФРАСТРУКТУРІ ГОСПОДАРСТВА ХЕРСОНЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	201
І. І. Костащук	РЕЛІГІЙНИЙ ПРОСТІР ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	208
О. О. Кривець	ЗАРУБІЖНІ КОНЦЕПЦІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЮ БЕЗПЕКОЮ	214
С. Б. Куцеліна	СУЧАСНИЙ СТАН ВОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ	216
А. С. Кушнір, С. П. Дорошкевич	ВИКОРИСТАННЯ ГЕОАРХЕОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПРИРОДНИХ ОБСТАНОВИ МИНУЛОГО	221

О.Л. Левницька	БРЕНДИНГ МІСТА – КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ЙОГО ІДЕНТИЧНОСТІ	225
А.В. Мазурова	ГЕОПРОСТІР ЯК ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕЛИКОГО МІСТА	230
А.В. Марущиньч	ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНИЙ СФЕРІ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ СРІБНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІЛІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	234
О.А. Марченко	ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ	240
О. В. Машкова	АНАЛІЗ СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	243
К.В. Мезенцев, О.К. Гаврилюк	ПОЛЯРИЗАЦІЯ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ	248
Н.І. Мезенцева, Н.М. Кондрась	КОНЦЕПЦІЇ ПЕРОГО ТА ДРУГОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО ПЕРЕХОДУ	254
Л.В. Мельник	СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	259
О.І. Мельничук	АНАЛІЗ ЧИННИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ІЗ КУРСУ “ПРИРОДОЗНАВСТВО” ЯК ПРОПЕДЕВТИКА ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ	262
А.А. Мозговий	ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТУ: НАУКОВА КОРЕКТНІСТЬ МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ	267
І.І. Мойсієнко, В.М. Овсієнко, М.Я. Захарова, А.А. Пономарьова	РОЛЬ ЛІНІЙНИХ ОСЕЛИЩ В ЗБЕРЕЖЕННІ СТЕПОВОГО ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ПЛАКОРІВ	271
Р.С. Молікевич	РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	275
Г.Ю. Напаловська	СУЧАСНІ ПІДХОДИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ СВІТУ	283
К.Г. Неліпа	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ	288
Л.М. Нємель, Ю.І. Кандиба	ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	292
О.І. Ніколаєва	ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я	295

Ю.О. Ніколаєва	ГЕОМАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ У БРЕНДИНГУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПАТ “ЗАВОД ім. ФРУНЗЕ”)	297
В.Д. Олійник	ВЗАЄМОВПЛИВ РОЗВИТКУ МІСТ І ПРИМІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	301
Н.В. Омельченко	ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОЇ ЕВОЛЮЦІЇ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	305
П.О. Остапенко	НОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР	310
І.В. Охременко, О.С. Лушпай	ОСОБЛИВОСТІ ЯРУЖНО-БАЛКОВОЇ СИСТЕМИ ГОРНОСТАЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	314
Є.Г. Парова, К.Г. Савінова	ЕКСТРИМАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ПОДІЛЛЯ	318
Ю.А. Перегула	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕРЕДЬОГО КЛАСУ	321
І.О. Пилипенко	ПІДХОДИ ІНВЕЛЮВАННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ	327
Г.П. Підгрушній	ЦИКЛІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДИНАМІКИ УРБОВГЕНЕЗУ УКРАЇНИ В ІНДУСТРІАЛЬНУ ЕПОХУ	332
С.А. Поляцький	НОВІ ОБ'ЄКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК МЕЙНСТРИМ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	335
І. О. Полєвич	ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	339
Т.Т. Романченко	БІДНІСТЬ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ С.ГЕЛЬМЯЗІВ)	344
Я. Рудевич	ЕКОНОМІЧНА КОНДИЦІЯ ВЕЛИКИХ МІСТ ПОЛЬЩІ	349
Л.Г. Руленко, С.А. Лісовський, Є.О. Маруляк	ВНЕСОК ГЕОГРАФІВ У ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ В ПЛАНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	358
А.Ю. Саркісов	СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ АПК	362
К. Ю. Сергія	МІСЦЕ МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	368

О. А. Скляр	ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	374
С.В. Скробовська	МІКРОБОТА АНТРОПОГЕННО ЗМІНЕНИХ ЛАНДШАФТІВ СТЕПУ.....	379
А.В. Соколенко	ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	380
Ю.А. Томашук	ТЕНДЕНЦІЇ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЛИХ МІСТ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	385
О. Г. Топчів, Д. С. Мальчицова, В. В. Яворська	ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА НА ЗАСАДАХ РЕГОНАЛІСТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ.....	389
В. Р. Торшанко	ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК РЕГІОНУ.....	397
П. Чаплинський, П. Бинек	МОРСЬКА ВЕТРОЕНЕРГЕТИКА: ПОЛЬСЬКИЙ ОПИТ.....	402
С.Л. Чемерис	ЗМІНА ФУНКЦІЇ МАЛИХ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У ЗОНІ ВПЛИВУ ВЕЛИКИХ МІСТ.....	409
С.Г. Черный, Н.В. Поляченко	МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ДОПУСТИМОЇ НОРМИ ЕРОЗІИ.....	413
И.Н. Шарух, У.С. Демьяненко, А.В. Шадрakov, В.Г. Хомяков, Н.Б. Тупицына, М.А. Погонский, А.А. Мороз	ДИВЕРСИФИКАЦІЯ АГРОЕКОТУРИЗМА БЕЛАРУСИ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РОЗВИТКУ.....	424
С.В. Шевченко	ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ДИЗЬОНКТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ ЮГО- ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ВОСТОЧНО-АВСТРАЛИЙСКИХ ГОР.....	429
П. Шмелінська	ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ – ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД НА ПРИКЛАДІ ПОМОРСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ПОЛЬЩІ.....	434
В.Г. Шабельська, Ю.Ю. Пологовська	ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЙ ДО ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	439
В.Г. Юрочник	СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛІСІВ І ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	444
С. Г. Ярьомченко	ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИЙ ТУРИЗМ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ.....	449

І.А. Арсененко, О.З. Байтеряков, І.А. Донець, М.М. СтецишинМелітопольський державний педагогічний
університет

імені Богдана Хмельницького

irina_arsenenko@mail.ru, olegspoleo@mail.ru,

irena_aleks1970@mail.ru

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-
ТУРИСТИЧНИХ (БАЛЬНЕОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ І ЛІКУВАЛЬНИХ
ГРЯЗЕЙ) РЕСУРСІВ ЯКИМІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

Одним з перспективних напрямів господарського освоєння природного потенціалу Запорізької області є використання рекреаційно-туристичних ресурсів (РТР). Якимівський район займає площу 1,8 тис. км², розташований на півдні Запорізької області. Зі сходу і південного сходу район омивається Молочним та Утлюцьким лиманами, на півдні – Азовським морем. Якимівський район володіє значним рекреаційно-туристичним потенціалом – вихід до Азовського моря, запаси таких цінних РТР, як мінеральні води і лікувальні грязі. Вивчення та аналіз їх якісного складу, запасів, тривалості комфортного періоду й інших властивостей показують, що їх територіальне поєднання сприяє розвитку курортно-санаторної сфери, масового оздоровчого відпочинку і туризму, включаючи морські подорожі уздовж узбережжя.

Наявність значних запасів цінних мінеральних вод і лікувальних грязей визначає рекреаційно-лікувальний профіль даного регіону і дозволяє значно розширити мережу діючих лікувальних і оздоровчих закладів. Високі цілотиці властивості рапи, грязей Молочного та Утлюцького лиманів створюють сприятливі умови для розвитку закладів з лікування захворювань опорно-рухового апарату, органів травлення, гінекологічних захворювань.

У використанні РТР Якимівського району виникає ряд проблем. Значні збитки природним лікувальним ресурсам завдає виробнича діяльність, яка призводить до забруднення родовищ промисловими відходами. В результаті господарської діяльності забруднюються береги та прибережні води, галька і пісок пляжів використовуються для будівельної індустрії, що призводить до деградації пляжів і в цілому приморських ландшафтів.

Важливе значення для зменшення негативного впливу на природні ресурси господарської діяльності людини має резервування території для зон лікування, відпочинку та туризму з обмеженням будівництва підприємств, які забруднюють навколишнє середовище. Таке резервування застосовують не тільки для збереження та охорони цілющих лікувальних ресурсів, але і для їх відновлення [1].

Несприятливим в екологічному відношенні є те, що в прибережній смузі Молочного лиману функціонує звалище твердих і рідких побутових відходів, йде забруднення берегів на косі Пересип.

Викликає занепокоєння екологічний стан Утлюцького лиману, на дні якого формуються відкладення лікувальних грязей. Він “страждає” від

накопичення побутових відходів на його узбережжі в районі курортно-оздоровчих закладів на Федотовій косі.

В Якимівському районі серед родовищ мінеральних вод розробляється лише родовище між смт. Якимівкою і Кирилівкою; що стосується лікувальних грязей, то вони добуваються з Молочного та Утлюцького лиманів, практично не розробляється родовище в гірлі р. Ташенак.

Багато в чому це пов'язано з низькою технічною оснащеністю і застарілим обладнанням, що використовується при розробці родовищ.

Також однією з проблем використання бальнеологічних ресурсів і лікувальних грязей Якимівського району, як ми вважаємо, є недостатня кількість трудових ресурсів, зайнятих безпосередньо в рекреаційній сфері, причому більшість з них – це жінки. А пошук і розробка родовищ мінеральних вод і лікувальних грязей передбачає зайнятість чоловічого населення.

Однією з найголовніших проблем використання мінеральних вод і лікувальних грязей Якимівського району є проблема забруднення навколишнього середовища, вирішити яку можна завдяки охороні природних лікувальних ресурсів, що практично зводиться до охорони ландшафту, в межах якого розташовано понад 200 рекреаційних закладів [2].

На сучасному етапі в регіоні дослідження необхідно проведення наступних заходів по оздоровленню навколишнього природного середовища та подальшого розвитку курортно-санаторної сфери, масового оздоровчого відпочинку і туризму:

- поліпшення планувальної організації території шляхом визначення несприятливих в екологічному відношенні об'єктів; організації центральної зеленої зони курорту Кирилівка;
- екологічне вдосконалення системи каналізації території: розміщення очисних споруд каналізації житлової забудови та рекреаційних закладів цілісного функціонування за межами території, регламентованих природоохоронним законодавством;
- здійснення очищення стічних вод за умови використання сучасних енергозберігаючих технологій при попередньому узгодженні з місцевими органами санепіднагляду та за наявності позитивного наукового висновку головної наукової установи з зазначеної проблеми;
- вдосконалення системи водозабезпечення шляхом нарощування водоводів і їх мережі, раціональне використання питної води;
- забезпечення централізованої санітарної очистки рекреаційно-туристичних районів та сільської забудови;
- поліпшення інженерного забезпечення території за рахунок використання природного мережевого газу (мазут – як резерв); широкого використання електроенергії, особливо на базі експлуатації альтернативних джерел сучасного типу (гідродинамічних установок, комплексного застосування геліосистем тощо), що зменшить вплив джерел енергозабезпечення на навколишнє середовище і буде сприяти раціональному природокористуванню;

- благоустрій території шляхом розвитку вуличної мережі – будівництво нових і реконструкція існуючих вулиць та транспортних вузлів; озеленення вздовж доріг з метою захисту від шуму;

- раціональне використання території та підбір асортименту районованих дерев і чагарників для збільшення площі зелених насаджень;

- запровадження комплексу заходів з інженерної підготовки території: берегоукріплення, захист та обладнання пляжних територій, захист від підтоплення;

- проведення моніторингу небезпечних геологічних процесів та забезпечення виконання інженерно-геологічних досліджень; проведення необхідних інженерно-технічних заходів, випереджальних освоєння території.

Питання раціонального використання РТР Якимівського району повинні вирішуватися в комплексному плані історико-культурного, курортного-туристичного пріоритету всієї Запорізької області, узбережжя Азовського моря тощо. У такому плані необхідна координація різних управлінь, що проводять забудову і використовують РТР, а також оптимізація рекреаційних систем, які функціонують і проєктуються. Це дозволить уникнути хаотичної забудови прибережних територій неупорядкованими, дрібними закладами відпочинку, не господарського використання цінних в рекреаційно-туристичному відношенні територій тощо. Крім того, такі плани будуть сприяти збереженню і розширенню відтворення наявних природних РТР.

Література:

1. Лікувальні мінеральні води України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://water-plan.com.ua/likuvalni-mineralni-vodi-ukra%D0%97ni/> – Назва з екрану.
2. Соціально-економічний паспорт Якимівського району (за підсумками 2013 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gada.zp.ua/sites/default/files/yakimiskiy-gp.pdf/> – Назва з екрану.

О.О. Афанасьева

*Херсонський державний університет,
merkulova_olena@rambler.ru*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Екологічна безпека виконує роль запобігання екологічній загрози, що виявляється в локальних, регіональних і глобальних масштабах, таких як стихійні лиха, соціальні кризи й техногенні катастрофи. Забезпечення екологічної безпеки є основним способом розв'язання екологічного проблем, що гарантує громадянам України сталий розвиток.

Таким чином, вирішення завдань(задач) розроблення та вдосконалення методологічних засад екологічної безпеки та впровадження нових підходів у практику державних екологічних спостережень стає дедалі актуальнішим, що дозволить здійснювати вивчення факторів зростання ефективності ресурсокористування і забезпечення екологічної безпеки, розробляти

3
 фінансово-економічні механізми регулювання природокористування використання міжнародного досвіду.

Мета та цілі статті. Виходячи із актуальності обраної теми та спираючись на результати останніх розробок, метою публікації є уточнення понятійного апарату у сфері природно-техногенної безпеки та поглиблення їх теоретико-методологічних основ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження екологічної та природно-техногенної безпеки, динаміки її стану, структури та організації зробили вітчизняні вчені В.А.Барановський, С.М.Волошин, А.В.Голиков, М.Д.Гродзинський, Б.М.Данилишин, А. Качанський, В.В.Ковтун, В.А.Ліпкан, А.Л.Мельничук, А.В.Степаненко, М.Хвеськ, О.І.Шаблій та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під безпекою розуміють такий стан суспільства та держави, коли забезпечується захист кожної людини, яка проживає на території даної держави, її прав та громадянських свобод, а також надійність існування та стійкий розвиток держави, захист її основних цінностей, матеріальних і духовних джерел життєдіяльності, конституційного ладу та державного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності від внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Нині в науковій літературі таке формулювання терміну “безпека” є практично канонізованим. Це визначення використовується практично всіма високорозвиненими країнами, і його можна розглядати як загальновизнане в науці про безпеку життєдіяльності людини, суспільства та довкілля.

Згідно ст.50 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” **Екологічна безпека** – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров’я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов’язаних політичних, екологічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Об’єктами екологічної безпеки відповідно до ст. 3 Закону “Про основи національної безпеки України” є: людина і громадянин (їх конституційні права та свободи, перелік яких відповідно до Основного Закону (ст. 22) не є вичерпним); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність).

Категорія “екологічна безпека” з’явилась в українському законодавстві з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. У подальшому вона отримує конституційне закріплення, її забезпечення та захист віднесено до обов’язків і найважливіших функцій держави, а також є справою всього українського народу (статті 16, 17 Конституції України).

Відповідно, екологічну безпеку ми розглядаємо як компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних

2015
 загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища. Гарантується законодавчими актами держави. [3].

Об’єктами екологічної безпеки є все, що має життєво важливе значення для суб’єктів безпеки: права, матеріальні та духовні потреби особистості, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Суб’єктами екологічної безпеки є індивідуум, суспільство, біосфера, держава.

Головними практичними принципами забезпечення екологічної безпеки є:

- дотримання установлених державою та органами її влади допустимих рівнів впливу на людину та природне середовище;

- здійснення раціонального природокористування, при якому використання ресурсів рівною мірою задовольняє інтереси нинішніх та майбутніх поколінь;

- обов’язковість компенсації завданих здоров’ю і природі втрат і взаємна відповідальність адміністративно-територіальних утворень за стан навколишнього середовища і транскордонне перенесення забруднень;

- своєчасне виявлення і відновлення порушень стану території (акваторії), екосистем і природних комплексів;

- збереження біологічного різноманіття;

- дотримання норм міжнародного права, виконання дво- і багатосторонніх угод, які регламентують відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки;

- дотримання розумної достатності і допустимості ризику, розвиток науково-технічного прогресу не повинен призводити до соціально-економічних і екологічних катастроф.

Необхідно зазначити що складові екологічної безпеки є природно-техногенна та природно-екологічна безпека:

- природно-екологічна безпека характеризує стан захищеності населення та довкілля від потенційних чи реальних небезпечних природних явищ або впливу та їх наслідків;

- природно-техногенна безпека – це стан захищеності населення та довкілля від різноманітних видів небезпеки техногенного і природного походження;

- соціальна безпека – обумовлена специфікою сприйняття людиною інформації, в тому числі воєнні конфлікти, політичні кризи тощо.

Загальноно техногенну безпеку можна визначити на основі визначення К. Немця та О. Самойлова про соціальну безпеку [4] та визначення А. Довганя про техногенну безпеку [2]. Отже, **техногенна (природно-техногенна) безпека** – це такий стан, за якого суспільство із застосуванням усіх можливостей і суспільних механізмів (ресурсів і засобів) здатне забезпечити захист життя, здоров’я і безпечних умов життєдіяльності населення, а також гарантувати прийнятний рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій

шляхом попередження виникнення та ліквідації наслідків техногенних катастроф у випадку їх прояву.

В свою чергу, техногенні фактори екологічної безпеки є складовими процесів і явищ, ініційованих промисловими джерелами небезпеки та характеризуються небезпечною фізичною, хімічною та біологічною дією. Вони створюють ризик повного або часткового зруйнування середовища проживання людини, рослинного та тваринного світу внаслідок неконтрольованого розвитку небезпечних видів діяльності, використання небезпечних устаткування та технологій, дії техногенних і природних катастроф.

Для районування території України за факторами екологічних небезпек техногенного характеру для населення та визначення їхніх регіональних масштабів використано методичні положення, згідно з якими розраховано регіональний коефіцієнт екологічної безпеки для населення за кожним техногенним фактором. При таких розрахунках регіональний коефіцієнт береться у взаємовідношенні із чисельністю населення в сумарній зоні ймовірного ураження в цілому по країні, що показує масштаби ймовірного ураження населення регіону відносно населення країни [1, 5].

Головними завданнями регіонального стратегічного управління природно-техногенною безпекою в ринковій економіці є максимально ефективно використати механізми правового, адміністративного та економічного регулювання небезпечних видів діяльності. Це забезпечує вплив держави на поведінку суб'єктів небезпечної діяльності в інтересах всього населення, зменшення масштабів техногенної небезпеки, швидку мінімізацію негативних екологічних наслідків надзвичайних ситуацій і компенсацію шкоди, що може бути завдана.

Для ефективного управління природно-техногенною безпекою на регіональному рівні також необхідно впроваджувати в практичну діяльність регіональні програми природно-техногенної безпеки на довгостроковий період. Особливу увагу потрібно приділити механізму перерозподілу ризику в стратегічному управлінні екологічною безпекою, що широко використовується у світі. Він являє собою державне, незалежне та взаємне страхування небезпечних видів діяльності. Його суттєвою особливістю є можливість утворення страхового фонду, здатного компенсувати ймовірну шкоду ще до виникнення шкідливого або небезпечного впливу на населення, об'єкти економіки, природне середовище.

Висновки. Сучасний стан дослідження природно-техногенної безпеки характеризується досить широким діапазоном окремих частин цієї проблеми і браком комплексних підходів. Слід відзначити, що методологічні основи, які закладаються нині в практику природно-техногенної діяльності в Україні, принципово не сприяють привнесенню позитивних рішень. В узагальненні наведеного вище можна зазначити, що природно-техногенна безпека розглядається з методологічних, теоретичних та методичних позицій, що всебічне вивчення природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення різними науками, в тому числі з позиції суспільної географії. Має на меті

розробку оптимальної стратегії, зменшення негативного впливу на населення та навколишнє середовище.

Література:

1. Данилишин Б.М., Ковтун В.В., Степаненко А.В. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки: Монографія / Б.М. Данилишин, В.В. Ковтун, А.В. Степаненко. – К.: Лекс Дім, 2004. – 552 с.
2. Довгань А.І. Природно-техногенна безпека життєдіяльності населення України: автореферат дис. канд. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2008. – 20 с.
3. Качинський А.Б. Безпека зарозси і ризики: наукові концепції та математичні моделі / А.Б. Качинський. – К., 2003. – 472 с.
4. Самойлов О.М. Соціальна безпека регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): Автореф. дис. канд. геогр. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – 24 с.
5. Хлобистов С.В. Теоретичні аспекти соціально-економічного дослідження екологічної безпеки / С.В. Хлобистов // Економіка України. – 2002. – №6. – С. 70-76.

О.Б. Багмет

Інститут географії НАН України,

bagmet@ukr.net

ЯРУЖНО-БАЛКОВА МЕРЕЖА КИЇВСЬКОГО ПЛАТО

Неоднорідність гіпсометричних особливостей, генетична та просторова різноманітність відкладів, що залягають вище місцевих базисів ерозії (відмінності їх вертикальної та горизонтальної структури), регіональні особливості розломно-блокової тектоніки, зумовили наявність різновікових та різностадійних ерозійних форм (активних і пасивних), а також відмін у морфологічних та морфометричних характеристиках яружно-балкової мережі території Київського плато [1].

Так, для рельєфу межиріччя рр. Ірпінь, Стугна, Бугайка та Сіверка (ср. Липовий Скиток, Калинівка), що межує з Поліською моренно-зандровою рівниною, притаманні риси хвилястої слабозчленованої рівнини з відносно добре розвиненою долинно-балковою мережею. Єдина права притока р. Ірпінь – р. Бобрія в цій частині плато має слабовізану, коритоподібну долину з меандруючим річищем та неширокою (до 100 м) перезоложеною заплавою.

У розвитку ярково-балкової мережі в межах північної частини плато спостерігаються такі просторові особливості: максимальними значеннями горизонтального та вертикального розчленування характеризується межиріччя рр. Бугайка та Сіверка; у північно-західному (у напрямку до моренно-зандрової рівнини) та східному напрямках спостерігається зменшення розчленованості території.

Балкові форми мають добре виражені у рельєфі межі між різними елементами (вододілами, схилами та днищами). Балки, розміщені на північ від долини річки Стугна, мають досить широкі (до 200 м) та глибоко врізані (до 40 м) коритоподібні долини.

Довжина балок досить мінлива: від сотні метрів до 10 кілометрів і більше, досягаючи максимальних розмірів у східній частині. Найбільшими серед них є балки системи р. Бугайвка, а також Дмитровицька, Гвоздівська, Ходосівська, Коношини. Більшість балок мають сухі, пласкі днища переважно до 50 м шириною, найбільші з них мають тимчасові водотоки. Схили балкових долин задерновані, кругозна їх змінюється від 3–5° до 10–20°, збільшуючись від верхів'їв до їх середньої частини [2].

Схили найбільших за розмірами балок терасовані (у водозборах рр. Бугайвка, Стугна та Дніпро). В їхніх долинах помітна наявність одного, рідше двох терасових рівнів (балки системи р. Бугайвка та південно-східної частини регіону), які мають фрагментарне поширення. У рельєфі вони добре встановлюються за наявністю терасового майданчику шириною від 2–3 до 20–25 м, злегка нахиленого від свого тилового краю до бровки. Від схилу балки тераса відмежовується чіткою бровкою та терасовим уступом висотою 5–10 м, у декілька разів крутішим за схил самої балки.

На схилах багатьох балок помітні сліди свіжих гравітаційних зміщень (зсуви, опли, обвалювання). У верхів'ях деяких із них відбувається закорювання земляних блоків відсідання, ширина, довжина, висота яких у середньому не перевищує 5 м. Нище від верхів'я таких балок, на відстані до 10 м, поза лісозахисною смугою в межах вододілу, трапляються водозбірні воронки діаметром до 3 м, що забезпечують приріст балки.

Верхів'я балок часто починається невеликими за розмірами, але добре вираженими в рельєфі, здебільшого активними яружними та балковими формами менших порядків. Довжина та глибина таких бічних балок та ярів переважно не перевищує 100 м та 20 м відповідно, які в кожному конкретному випадку визначаються місцевими особливостями зокрема та площею водозбору конкретної яружно-балкової мережі загалом.

Для балок північно-західної частини плато характерні відносно слабкорозроблені долини. Балкові форми західної та центральної частини плато (межиріччя рр. Стугна, Красна і Протока) мають протяжність до 10 км (балка Хорватка) та добре вироблені долини з тимчасово пересихаючими водотоками.

Схили балок найвищих порядків мають численні відвершки меншого розміру, нерозгалужені або слабкорозгалужені долини з невиробленим повздовжним профілем. Форма схилів по всій їх довжині не витримана і може на незначних відстанях (декілька десятків метрів) змінюватись із вигнутої на опуклу. Для верхів'їв балок характерна вигнута форма схилів. Якоюсь мірою форма схилів зумовлена наявністю поперечної асиметрії схилів. Так, крутішим схилам звичай притаманна вигнута форма, для пологіших схилів характерна слабоопукла чи опукла форма їх поперечного профілю. Асиметрія схилів – явище поширене, але притаманне далеко не всім балковим долинам: балкові форми південно-західної частини плато майже скрізь мають симетричні схили. Спостерігається як права, так і ліва асиметрія схилів (балки системи р. Бугайвка). Для верхньої частини крутого схилу, при вигнутій формі його поперечного профілю, звичай притаманна наявність бровки, що

забезпечує чіткий перехід від балки до вододілу. Для більш пологого схилу, навпаки, характерний плавний перехід від долини до вододілу, за рахунок опуклої форми схилу.

Активні яри мають незадерновані, інколи прямоовисні схили; в середньому ж їхня кругозна змінюється від 25 до 45°. У верхів'ї ширина ярів коливається від 2 до 10 м, швидко збільшуючись на незначних відстанях у своїй середній частині, до 30–50 м, де їхній поперечний профіль набуває типової V-подібної форми.

Інколи днища балок ускладнені вторинно врізаними, більш активними донними ярами. Ці яри займають днище балок та перебувають у стадії розвитку, про що можна судити з їхнього розташування, морфології та інших ознак. У придніпровській смузі (Обухівському та Кагарлицькому районах) донні яри, перерізаючи по всій довжині днища балок і виходячи за їхні межі, переходять у приводоодільні та схилові форми. Це можна розглядати як свідчення можливості взаємопереходів між цими формами (приводоодільні, донні та схилові яри) в ході їхнього розвитку та їх тісних генетичних зв'язків. Балки, розчленовуючи придолінні ділянки, тераси, виходять на заплави річок, а яри звичай розчленовують тільки один елемент: схилові ділянки межиріччя, балкові чи річкові долини.

Бічні (схилові) яри, що ускладнюють схили балкових долин, у межах північно-західної частини плато мають незначні розміри: довжина їх звичай не перевищує 50 м, а ширина й глибина врізу у верхній частині яру може не перевищувати навіть 1 м. Максимальна ширина та глибина спостерігається в середній частині долини яру, де вони в середньому становлять 15–25 м, поступово зменшуючись у напрямку злиття яру та балки. Тут вони можуть мати пласке днище до 2 м шириною, по якому відбувається виніс у балку делювіальних порід унаслідок площинного змиву та лінійного розмиву. Схили цих ярів тут мають кругизну близько 45°, їхня поверхня переважно задернована, за виключенням верхів'я, яке перебуває в активній стадії.

У межах межиріччя рр. Стугни, Бугайвки та Сіверки яри мають значно більші морфометричні параметри порівняно з яружними формами приполюської (північної) частини Київського плато. Їх ширина 20–80 м, глибина від 5–8 м у верхів'ї та до 10–15 м у середній частині; довжина декілька сот метрів. Їхні схили можуть бути ускладнені дрібнішими молодими ярами, кругозна яких коливається від 30° і до прямоовисних. Подекуди в межах найактивніших частин бортів ярів, на їх приводоодільних ділянках створюються карнизи нависання, що є наслідком руйнування порід на схилі нижче лернового покриву. Днища ярів сухі, ширина їх здебільшого не перевищує 6 м. Між собою яри розділяються останцями володільних чи схилових ділянок. Часто ширина їх у верхній частині не перевищує кількох десятків сантиметрів. При такій ширині та значній протяжності (десятьки метрів) вони мають вигляд гребенів, які, руйнуючись із часом, утворюють пірамідоподібні останці, чи так звані "лесові острови".

Яри в цій частині плато характеризуються доброю розробленістю: об'єднуючись між собою, вони утворюють значні за площею та протяжністю

мережі. Схили ярів симетричні, переважно задерновані. Верхів'я ярів часто обваловані чи засаджені лісовими масивами. Ширина таких валів може становити до 5 м при висоті до 2 м та протяжністю до кілометра. Зазвичай вони розвинуті в верхів'ї балки і є найбільш молодю та активною її частиною. Інколи в таких випадках ці яри, виходячи в балку, врізаються в її днище і формують таким чином два балкових рівня з різною енергетикою ерозійних процесів; це так звані "донні" яри.

Серед усіх видів ярів (схилові, донні, привододільні) донні мають найбільшу протяжність. Прорізуючи балку по всій її довжині, вони можуть виходити за її межі й переходити в схилові та привододільні форми, досягаючи в таких випадках до 2 км довжини (Васильківський, Обухівський, Кагарлицький р-ни), у середньому не перевищуючи 0,5 км. Схили цих ярів круті (у середньому близько 45°), переважно задерновані, в поперечному профілі долина донних ярів має V-подібну форму. Глибина донних ярів змінюється від кількох метрів у верхів'ї до кількох десятків метрів, досягаючи максимуму в середній частині та поступово зменшуючись у напрямку до пригирлової своєї частини. На межі між схилом балки та бровкою у верхній частині схилу яра формується балкова тераса, дуже часто інтенсивно розчленована дрібнішими ярами. Ширина її в межах північної частини плато зазвичай не перевищує 10 м, глибина врізу (висота над днищем) у середньому становить 4–6 м.

У межах балкових долин південно-західної частини плато спостерігається лівостороння асиметрія (балки між сс. Лосятин та Олійникова Слобода). Для ерозійних форм, які тут мають незначне поширення, характерні слабка розробленість, простота морфологічної будови, незначні показники глибини, довжини та ширини. Верхів'я цих балок мають неширокі (близько 20 м) та неглибокі (до 5 м) долини з симетричними задернованими схилами опуклої форми, крутизна яких не перевищує 5°. В середній частині долини, де вони розширюються до 150 м, а глибина врізу в середньому становить 10 м, спостерігаємо звичну для цього району асиметрію: лівий схил має крутизну 15–35°, правий 3–5°. Їхні праві опуклої форми схили плавно переходять у вододільні ділянки, що являють собою майже ідеальну рівнинну територію. Для лівих схилів характерна складніша морфологічна будова: зміна форми схилу з опуклої на вгнуту; наявність бровки у верхній частині схилу; розчленованість поверхні лівих схилів балковими та яружними формами; наявність балкової або зсувної тераси шириною до 3 м, довжиною до 150 м. У середній, найширшій частині долини ширина днища коливається від 30 до 50 м. Днища балок часто мають невеликі водотоки.

Ділянки, які прилягають до долини Дніпра, характеризуються значним розчленуванням рельєфу, що пов'язано зі значними контрастами висот. Схили є полем діяльності площинного змиву, внаслідок чого формуються делювіальні повздовжні платі; часто їхня поверхня ускладнена ярами, вимойнами, зсувами. Форми схилів різні: круті в районах яркової діяльності та пологі в місцях прорізання їх балками.

Ця частина плато вирізняється найбільшим ступенем горизонтального й вертикального розчленування та є прикладом типового долинно-балкового рельєфу. Ширина балок тут може становити понад 1 км, а глибина подекуди перевищує 70 м. Днища балок часто мають врізані яри з прямовисними, не задернованими схилами шириною до 10 м, глибина їх врізу досягає 5 м і більше. Схили балок мають крутизну в середньому від 10 до 40°. Для схилів ерозійних форм східної частини плато, зокрема балок системи р. Красної, поширеним явищем є наявність свіжих зсувів, опливин, делювію, просадкових форм. Так, у балці поблизу с. Козіївка, де сформувалась дві зсувні тераси, також відбувається утворення нових зсувних форм із тріщинами заколу за стінками зриву. Ширина таких тріщин досягає 2 м, глибина – 3,5 м, а довжина до 100 м. Розвиток зсувів у межах ерозійних форм можливий тоді коли глибина їх ерозійного врізу сягає порід глинистих горизонтів, по яких проходять зсувові деформації.

Ширина найбільших ярів досягає 150 м, глибина 80 м, крутизна схилів у середньому становить 60–70°. На поверхні слабо задернованих або не задернованих схилів поширені численні осипи, обвалювання, зсуви. По схилах ярів, ускладнених тріщинами, розвивається лінійний розвив. За бровкою схилів розвинені численні тріщини заколу шириною до 0,5 м. Розвиток тріщин спричинює обвалення блоків відслання до 1 м шириною та до 10 м довжиною. Розвиток зсувів у ярах проходить по червоно-бурих глинах.

Висновки: Генетично морфоскульптура Київського плато представлена небагатьма типами. Найпоширенішою є флювіальна морфоскульптура, представлена всіма ланками флювіальної системи: від форм не руслового стоку, тимчасових водотоків, до форм зумовлених діяльністю постійних водотоків.

Поверхня плато прорізана щільною мережею ярів і балок. Глибина врізу ерозійних форм рельєфу, а отже, й перепад відносних висот, інтенсивність ерозійних процесів у кожному окремому районі, відображають специфіку тектонічно-блокової будови, тобто безпосередньо визначаються розломно-блоковою історією розвитку регіону в цілому та окремих його блоків протягом олігоцен-четвертинного часу.

З положенням Центрального та Білоцерківського розломів повністю збігається орієнтування головних вододілів, які розмежовують басейни рр. Стугна і Красна (праві притоки р. Дніпро) та рр. Протока, Узин, Ракинта, Горохуватка та Росава (ліві притоки р. Рось). Орієнтування долин більшості великих балок відповідає лінійм розломів: у північній частині Андрушівському, а у південній – Білоцерківському. Активність Київського, Андрушівського та Білоцерківського розломів знайшла підтвердження і за геоморфологічними даними, зокрема у деформованості повздовжніх профілів річкових річищ і низьких терас, що є досить надійними ознаками молодих (спіздньоплейстоцен-голоценових) рухів земної кори.

Література:

1. Балмет О.Б. Морфометричні особливості рельєфу Київського плато // УГЖ. – 2005. – № 2. – С. 40 – 43.
2. Грубін Ю.Л. Балково-яружні форми правобережжя Київського Придніпров'я // Вісник Київського університету. Серія геологія та географія. – 1960. – № 3. – Вип. 1. – С. 55 – 60.

М.О. Барановський

Ніжинський державний університет

імені Миколи Гоголя,

Вгитт@ukr.net

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Постановка проблеми. Серед низки реформ, які потребують реалізації в Україні, вагоме місце посідають питання децентралізації влади та удосконалення управління розвитком територій. Складовою цього процесу є адміністративно-територіальна реформа, яку почали активно обговорювати навесні 2015 р. після прийняття низки нормативно-законодавчих актів. Водночас ставлення до неї громадян, науковців, управлінців залишається неоднозначним, інколи полярним. Так склалося, що представників суспільної географії рідко залучають до процесу обговорення проблем регіонального розвитку, що негативно позначається на якості прийнятих нормативних документів, на практичних результатах проведених реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість наукових досліджень із проблематики адміністративно-територіальної реформи почала активно зростати на початку ХХІ ст. і була пов'язана з першою спробою її реалізації у 2005 р. Питання реформування адміністративного устрою знайшли належне представлення у наукових працях М. Дністрянського, М. Пістуня, А. Мельничука, О. Заставецької, З. Тітенко, О. Топчієва. Через невдачу спробу реалізації реформи у 2005 р. науковий інтерес до неї поступово згасав, хоча вона завжди входила до переліку важливих завдань державної регіональної політики. З новою силою проблематика адміністративно-територіальної реформи постала упродовж 2014-2015 рр., коли в Україні розгорнулася кампанія щодо децентралізації влади. Наразі найбільш змістовні дослідження з обґрунтування цілей, завдань і практичних заходів адміністративно-територіальної реформи відображені у роботах І. Коліушка, А. Ганущака, А. Ткачука. Утім ціла низка важливих питань проведення реформи, особливо на рівні територіальних громад, потребує поглибленого аналізу з географічної точки зору.

Формулювання мети і завдань дослідження. Головним завданням даного дослідження є аналіз особливостей та проблем реалізації адміністративно-територіальної реформи та оцінка впливу її наслідків на розвиток сільських територій України.

Вислід основного матеріалу. Адміністративно-територіальна реформа наразі розглядається як важлива ланка в удосконаленні системи управління територіями, у подоланні диспропорцій регіонального розвитку, покращанні доступу населення, особливо сільського, до базових послуг. На відміну від 2005 р., нинішній варіант її реалізації характеризується швидкими темпами проведення, активним адміністративним тиском на низові сільські громади, мінімальним обговоренням у середовищі експертів-науковців. Ставлення громадськості до адміністративно-територіальної реформи, порівняно із попередньою спробою її проведення, є більш поміркованим, що зумовлено кількома обставинами. По-перше, суттєво покращилася нормативно-законодавча база, зокрема прийняті "Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 р." (2014 р.), Закони України "Про засади державної регіональної політики" (2014 р.), "Про добровільне об'єднання територіальних громад" (2015 р.), "Методика формування спрможних громад" (2015 р.), у яких досить чітко виписані процедурні питання, цілі та завдання адміністративно-територіальної реформи. По-друге, населення все чіткіше усвідомлює, що реформи у різних сферах життя є вкрай необхідними і не провавши їх ми позбавляємо себе шансів на подальший успішний розвиток. По-третє, через сталие погіршення демографічної ситуації сільські поселення наскільки втратили населення, що в окремих центрах сільських рад налічується 100-150 осіб, загальноосвітні школи І-ІІІ ступенів налічують лише 35-40 дітей. За таких умов забезпечити якісне надання адміністративних та освітніх послуг практично неможливо. По-четверте, адміністративно-територіальна реформа тісно узгоджується з питаннями перерозподілу повноважень, із бюджетною децентралізацією.

Першим етапом адміністративно-територіальної реформи є створення спрможних громад шляхом добровільного, на цьому особливо наголошується у нормативно-законодавчій базі, об'єднання діючих на сьогодні сільських рад. Як і під час першої спроби реалізації подібної реформи у 2005 р., так і тепер, експерти та управлінці посиляються на досвід інших країн, насамперед Польщі, де ще у середині 90-х років ХХ ст. була проведена адміністративно-територіальна реформа і на нинішньому рівні створені гміни з населенням близько 10 тис. осіб. Відповідно до розрахункових нормативів новостворені сільські громади в Україні мають налічувати близько 8,5 тис. осіб, селищні – 15,6, міські – 33,7 тис. осіб. Ці критерії офіційно не зафіксовані у нормативних документах, вони носять рекомендаційний характер і є вищими, особливо для сільських громад, від нормативів 2005 р. (5 тис. осіб). Рекомендаційний характер мають також розміри територіальних громад – 300-500 км². Загалом у сучасній нормативній базі досить чітко виписані критерії визначення центрів громад, зон їх впливу, перелік закладів сфери послуг у кожному із потенційних центрів.

Аналіз перспективного плану новостворених територіальних громад Чернігівської області дає можливість виявити особливості, типові проблеми та ризики, які виникають при проведенні адміністративно-територіальної реформи у різних типах регіонів України. Інформаційну базу дослідження

склали паспорти новостворених громад, які були розроблені у кожному із районів області.

Позачергова сесія Чернігівської обласної ради затвердила проект перспективного плану територіальних громад регіону 19 червня 2015 р. Згідно нього, в області планується створити 81 територіальну громаду. Проведений аналіз їх відповідності розрахунковим нормам чисельності населення, площі, кількості поселень свідчать про те, що зазначений проект ще потребує удосконалення. Багато новостворених громад не відповідають розрахунковим нормам за кількістю поселень у зоні впливу центрів, наявністю лікарняних та освітніх закладів, кількістю дітей дошкільного чи шкільного віку тощо.

Як і раніше, між новоствореними громадами існують значні територіальні диспропорції. Найменшу площу має Галицька громада (81,6 км²) Ніжинського району, найбільшу – Бобровицька (1412 км²). Перевищення максимального значення над мінімальним становить 17,2 рази. Значними за площею є переважно громади, які сформувалися навколо районних центрів – Щорська (1283 км²), Ріпкинська (1017,6), Н.-Сіверська (985,6), Королівська (910 км²). Незначними за розмірами є територіальні громади Срібнянського, Талалаївського, частково Чернігівського та Ніжинського районів. Викликає подив доцільність виділення у складі найменших адміністративних районів області (Срібнянського і Талалаївського) по чотири громади.

Не менш значними є диспропорції за кількістю жителів – від 34,5 тис. осіб у Бахмацькій до 1420 осіб у Костобобрівській (Семенівській район) громадах. Різниця між максимальним і мінімальним значенням становить 24,3 рази. В області налічується 14 територіальних громад, чисельність населення яких становить менше 2,5 тис. осіб. Виокремлення таких громад викликає великий сумнів. Чим вони власне відрізняються від нині діючих адміністративних одиниць низового рівня, чи спроможні вони при такій кількості населення забезпечити фінансову автономію, надати необхідну кількість послуг.

Аналогічна ситуація і з кількістю дітей дошкільного та шкільного віку, із забезпеченістю медичними та освітніми закладами. В окремих громадах уже на даний момент має місце невідповідність існуючим вимогам щодо наявності дітей відповідного віку. У 12 новостворених територіальних громадах відсутні чи то лікарські амбулаторії, чи то лікарні. Відповідно у них немає належних умов для надання жителям громади первинної медичної допомоги.

У процесі аналізу формування громад Чернігівської області було виявлено кілька особливостей цього процесу, які проявляються і в інших регіонах України.

По-перше, центри громад досить часто займають українне положення, що ускладнює доступність для населення закладів сфери послуг. По-друге, як це не дивно, найбільші міста області – Чернігів, Ніжин і Прилуки не стали центрами громад для багатьох сільських поселень, які знаходяться дуже близько до них. Сільські громади боються об'єднання з міськими через ймовірну втрату фінансових надходжень. По-третє, у кількох районах центрами сільських громад стали поселення, які розміщуються дуже близько

до міст. Сім з одинадцяти центрів громад Чернігівського району розміщуються фактично поблизу обласного центру. Який сенс мешканцям таких громад звертатися до свого центру за освітніми чи медичними послугами, якщо за 5-7 км знаходиться велике місто, де різноманітність та якість цих послуг будуть значно вищими. По-четверте, у процесі проведення реформи має місце порушення кордонів адміністративних районів, коли територіальну громаду формують сільські ради суміжних територій. Таку специфіку варто враховувати при подальшій делімітації кордонів територіальних громад.

Таким чином, оцінка головних параметрів новостворених територіальних громад Чернігівської області свідчить про те, що значна частина з них не відповідає визначеним законодавством критеріям. Тому не дивно, що Кабінет Міністрів України затвердив лише 47 із 81 територіальної громади, які були запропоновані обласною радою. Відтак роботи з формування нових громад мають бути продовжені.

Автором даного дослідження було розроблено власний варіант проекту адміністративно-територіальної реформи на низовому рівні, відповідно до якого в Чернігівській області об'єднується виокремлення 57 територіальних громад. Деякі громади, наприклад Холминська та Понорницька, були сформовані із сільських рад відразу трьох районів. Слід визнати, що у запропонованій автором схемі територіальних громад є такі, які не відповідають визначеним вимогам. Йдеться про Хоробицьку, Перелобську, Чайкинську та Грем'язьку громади, які мають незначну кількість населення. Їх можна назвати "соціальними" громадами, виокремлення яких зумовлене не економічними вимогами, а потребою забезпечення жителів дуже віддалених територій, на яких немає більш потужних центрів розселення, хоча б мінімальними соціальними стандартами.

Визначення переліку територіальних громад та їх ймовірних центрів є лише першим кроком на шляху реалізації завдань адміністративно-територіальної реформи. Наступні кроки є більш складними, оскільки йдеться про оптимізацію мережі інфраструктурних об'єктів, створення установ із надання адміністративних послуг, формування нових органів місцевого самоврядування, реорганізацію маршрутів руху громадського транспорту тощо. Саме від них буде залежати успішність цієї реформи, саме від них буде залежати те, чи ми будемо пишатися даною реформою, чи вона перетвориться на черговий невдалий експеримент над сільськими жителями.

Проведення адміністративно-територіальної реформи несе в собі певні ризики, які торкаються здебільшого мешканців сільських територій. Якого покращання слід очікувати сільським мешканцям, чи буде воно взагалі? Створення самодостатніх громад, особливо у малозаселених районах, призведе до закриття частини загальноосвітніх і медичних закладів, до погіршення територіальної доступності адміністративних та інших видів послуг, оскільки маршрути громадського транспорту зорієнтовані на районний центр. Сумнівним видається, в окремих випадках, очікуване покращання економічної ситуації, оскільки проблеми зайнятості сільського

населення не вирішяться від того, що в одну громаду об'єднається кілька збуджених сіл.

Водночас в адміністративно-територіальній реформі криються і деякі позитивні моменти, які стимулюватимуть розвиток сільських територій. Центри територіальних громад можуть стати потенційними полюсами соціально-економічного росту у сільських районах. За належної організації системи закладів соціальної інфраструктури, доставки дітей до школи за допомогою шкільних автобусів, розвитку станцій швидкої медичної допомоги може суттєво зрости якість освітніх і медичних послуг. Помітно збільшаться фінансові можливості територіальних громад за рахунок змін, які були внесені до Бюджетного та Податкового кодексів України. Тепер у розпорядженні територіальних громад буде залишатися 60% надходжень від податку на доходи фізичних осіб, 5% податку від продажу піддакцизних товарів, податок на землю, податок на нерухомість тощо. Саме територіальні громади, а не районні державні адміністрації, стануть повноправними власниками земельних ресурсів своїх територій, що помітно розширить можливості їх впливу на орендарів землі, якими виступають здебільшого потужні агрохолдинги.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Маховик адміністративно-територіальної реформи, попри прихований спротив населення, керівників низової ланки управління, критику з боку окремих науковців уже запущений. Потрібно усвідомити, що побудова ефективної держави неможлива без реформування системи управління територіями. Традиційна для українців байдужість до вселяєких реформ, зумовлена багаторічним невдалим досвідом їх проведення, у даному випадку недоречна. Більш виваженим має стати і підхід до обрання старост села, керівників територіальних громад, оскільки від їх професійності буде залежати ефективність використання фінансових ресурсів, якості місцевих доріг, рівень надання освітніх, медичних послуг і багато інших життєво важливих питань.

Зважаючи на недоліки окремих положень реформи, ймовірні ризики погіршення ситуації у сільських районах, суспільні географи мають активно долучитися до процесу удосконалення механізмів і заходів її проведення. Викладене вище є одним із прикладів участі представників суспільно-географічної науки у вирішенні даної проблеми на рівні окремого регіону.

Адміністративно-територіальна реформа лише розпочалася. Друга її стадія буде включати реформування системи районного поділу країни, формування на основі колишніх адміністративних районів повітів. І в даному випадку представники суспільної географії мають запропонувати свій, науково-обґрунтований варіант такого поділу, що, зрештою, забезпечить поступальний розвиток регіонів країни.

І.М. Баріло

Харківський національний університет

імені В.Н. Каразіна,

irina.barilo@mail.ru

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Важливою передумовою розвитку будь-якої території являється демографічний фактор. Він відображає в собі взаємозв'язок темпів та пропорцій суспільного розвитку з кількісними та якісними характеристиками населення (чисельність, статево-вікова, сімейна структура, динаміка народжуваності, смертності, міграції, стан здоров'я, розселення тощо). Демографічна криза, яка сьогодні спостерігається в більшості регіонів України, у тому числі і в Полтавській області, є закономірним наслідком розвитку довгострокових негативних тенденцій, що проявилися у минулому. Зокрема, це стосується постійного скорочення рівня народжуваності й тривалості життя, зростання смертності, зростання рівня процесу «старіння нації». Розселення населення є результатом історичного процесу заселення території, який відбувається під дією ряду чинників: природних, соціальних, економічних, політичних тощо, що мають суттєвий вплив на особливості заселення та розміщення поселень, їх взаємозв'язок тощо.

Основні демографічні процеси на території сучасної Полтавської області можливо прослідкувати з X-XI ст. з часів Київської Русі, коли відбувалося основне заселення земель. В цей час з'являються перші оборонні міста та городища, зокрема м. Воїнь (с. Воїнська Гребля Кременчуцького району – нині затоплене водами Кременчуцького водосховища), м. Сніпирід (с. Мацківці Лубенського району), м. Синець (центральна частина р. Сенча), городище в урочищі Верхній вал (м. Лубни), м. Полкстинь (с. Повстин Пирятинського району), м. Многа (с. Городище Чорнухинського району), городище Кляпеч (с. Хитці Лубенського району). В той же час, поселення сільського типу протягом XI – поч. XIII ст. існували на майже всіх придатних для життях мисах вздовж річок [2].

Господарське освоєння території розпочалося протягом другої половини XVI ст. та першої половини XVII ст. В цей час утвердилось козацьке землеволодіння. Внаслідок козацької заселення території виникли сучасні районні центри Велика Багачка, Диканька, Зінків, Шишаки, села Покровська Багачка, Ковалі (Хорольський район), Устивиця, Матяшівка (Великобагачанський район), Гаркушенці, Зубівка, Хомутець (Миргородський район) та інші [2].

У період XVII – другої половини XVIII ст. на демографічну ситуацію сучасної Полтавської області впливали природний приріст населення та розселення населення. Середньорічний приріст був досить високим і загалом перевищував середній показник по Російській імперії. Загальна кількість населення краю складала близько 600 тис. осіб, серед них козацького війська –

30 тис. осіб. За національним складом населення сучасної території області було однорідним – переважали українці [4].

Загалом, Полтавщина була історично заселена густо, але нерівномірно. Населення концентрувалося поблизу річок. Найменш заселеними були степові простори Середнього Поворскля і Поорілля. У цей період на території сучасної Полтавської області з'явилося приблизно 30 нових сіл, заснованих переважно біженцями із Правобережної України. Заселення Лівобережжя відбувалося також за рахунок переселенців із сучасної території Росії, Білорусії, Молдавії.

На час утворення Полтавської губернії (1802 р.) на її території мешкало 1 343 тис. осіб. Серед інших регіонів сучасної України Полтавщина в I пол. XIX ст. була однією з найбільш заселених – 25 осіб на 1 км². Населення продовжувало зростати за рахунок природного та міграційного приростів. Проте значним були і показники імміграції населення до мало засвоєних регіонів Російської імперії, зумовлені економічними причинами. Політичним переселенням було переведення у 1813 та 1832 рр. на Кубань сформованих на Полтавщині козацьких полків і влиття їх до Чорноморського козацького війська. З огляду на нестачу в районі розселення війська жінок, у 1832 р. стався унікальний факт примусового набору на колишній Гетьманщині кількох тисяч дівчат і відраджень їх на Кубань для видання заміж за місцевих козаків, щоб збільшити число родин. За національним складом на Полтавщині продовжували переважати українці – 95 % населення. Невеликими етнічними групами були росіяни (4,5 %), євреї (0,4 %) і роми (0,1 %). До 1863 р. чисельність єврейського населення становила 2 % від загальної кількості населення і складала 34,2 тис. осіб. Найбільша єврейська громада мешкала у Кременчуці та на його околицях [1].

Більшою часткою населення краю було сільське населення. В 1859 р. нараховувалося 4 518 населених пунктів. 17 міст губернії були невеликі й загалом мали сільський вигляд. Першим із міських пунктів регіону статус населення був найбільшим містом на території краю (рис. 1) [4].

Упродовж II пол. XIX – поч. XX ст. населення Полтавщини стрімко зростає. Цьому зростанню сприяв значний природний приріст, один з найвищих у Російській імперії – у 1887-1897 рр. 18,8 осіб на 1000 населення. За переписом 1897 р. більше 2 500 тис. осіб (90,3 %) проживало у сільській місцевості і лише 274 тис. осіб (9,7 %) – у містах [1]. Сучасна Полтавська область мала з усіх українських земель найвищий відсоток українців – 92,98 % (росіяни склали 2,6 %, євреї – 4,0 %, німці – 0,2 %), причому українці становили більшість у всіх містах, за винятком Кременчука, де переважали євреї (60 % жителів) [4].

На початок 1917 р. у Полтавській губернії проживало 3,75 млн. осіб. Протягом 1920-х рр. у зв'язку з рядом адміністративних реформ та відсутності статистичних даних, говорити про демографічні процеси Полтавщини неможливо. 17 грудня 1926 р. (Всесоюзний перепис населення) на території, що потім увійшла до складу Полтавської області, проживало 2,644 млн. осіб. Чисельність населення краю значно скоротилася під час голоду 1921 р., а

також в результаті голодомору 1932–1933 рр. За даними Всесоюзного перепису 1939 р. в області нараховувалося 2,263 млн. жителів. Отже, порівняно з переписом 1926 р., у 1939 р. кількість населення Полтавщини зменшилася на 380 892 осіб. Це стало наслідком виселення значної частки сільського населення у північні та східні регіони СРСР у зв'язку з розкуркуленням селян, репресій 20-30-х рр. XX ст. і особливо голодомору 1932–1933 рр. [1].

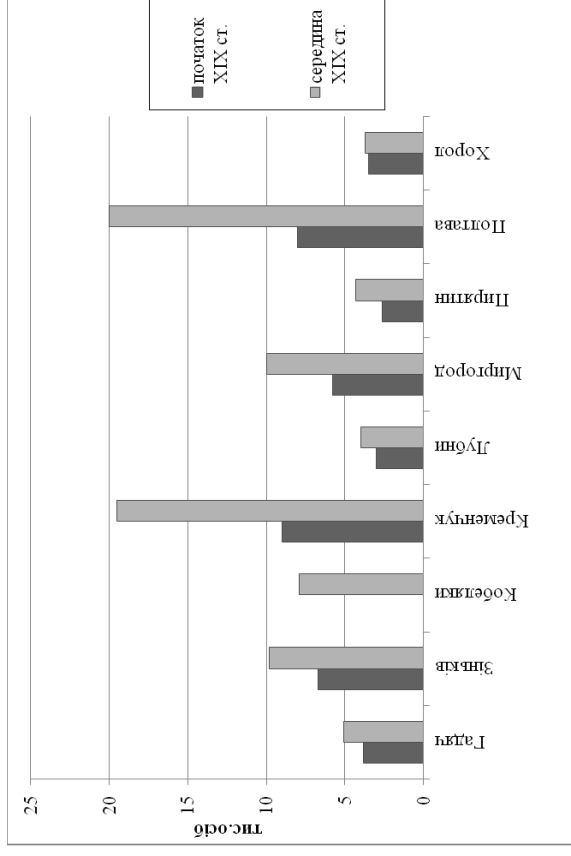

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності населення міст Полтавської області, початок XIX – середина XIX ст. [4]

Відомості про демографічні процеси періоду 20-40-х рр. впродовж тривалого часу були засекречені. В 1934-1935 рр. усі документи про облік померлих у час голодомору 1932-1933 рр. з органів ЗАГС та сільрад були вилучені співробітниками НКВС. Таким чином, визначити реальні демографічні втрати за цей період дуже складно.

Станом на 1 січня 1941 р. в області проживало 1,896 млн. осіб., із них сільського населення 81,4 %, міського – 18,6 %. Абсолютну більшість жителів становили українці – понад 90 %, решта – росіяни, євреї, поляки, білоруси, болгары, грузини, молдовани, німці, чехи, цигани та інші.

Під час Другої світової війни на Полтавщині загинуло 186 тис. осіб. Проте у виданнях до 90-х років XX ст. зазначено, що під час окупації області німецькі фашисти знищили 221,9 тис. осіб. (із них 115 тис. військовополонених), зокрема у Полтаві – 20,2 тис. осіб, у Кременчуці – 97 тис. осіб, Лубнах – 19,5 тис. осіб, Хоролі – 9,3 тис. осіб, вивезли на примусові роботи до Німеччини понад 156 тис. громадян [3].

У післявоєнний період на зменшення чисельності населення області (рис. 2) значно вплинули міждержавні міграції, політичні репресії, так звані добровільно організовані переселення селян для роботи у вугільній, нафтовидобувній, лісовій і рибній промисловості, в сільському господарстві Сибіру і Далекого Сходу. Ці переселення тривали і в 50-ті роки, тоді основною міграційною подією стало освоєння цілинних і перелогових земель у Казахстані. Станом на 1956 р. у Полтавській області нараховувалося 1,6 млн. осіб, 97 % якого становили українці. У Полтаві на той час проживало 129 тис. осіб, у Кременчуці – 77 тис. осіб, у Лубнах – 27,7 тис. осіб [5].

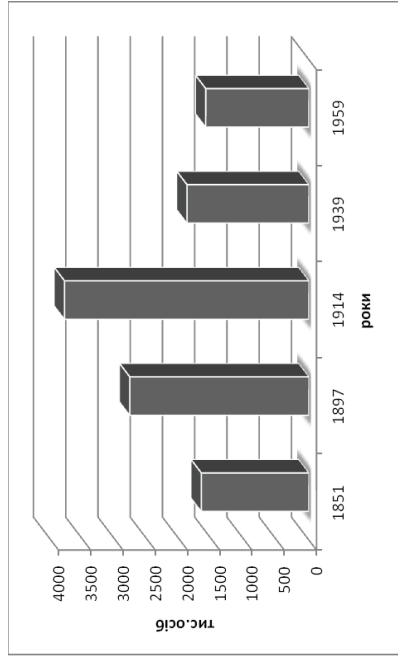

Рис. 2. Динаміка чисельності населення Полтавської області за період 1851 – 1959 рр. (побудовано автором за даними [4])

На початок 1991 р. в Полтавській області мешкало 1,756 млн. осіб. Починаючи з кінця 1980-х рр. природний приріст населення Полтавщини стає від'ємним. Демографічні процеси на Полтавщині початку 1990-х рр. характеризувалися зменшенням чисельності сільського населення (в середньому на 1 % за рік), збільшенням частки людей похилого віку (13,9 % від загальної чисельності у 1989 р.) [5].

Демографічні катастрофи першої половини ХХ ст. серйозно деформували як кількісні, так і якісні показники відтворення населення Полтавської області, його вікову структуру, негативно вплинули на соціальний та економічний розвиток території, зменшили можливість повноцінної реалізації трудового потенціалу населення. Різно знизилися відтворювальні можливості демографічного потенціалу області. Ці соціальні катаклізми в демографічній історії Полтавщини були настільки “регулярними” та значними, що призвели до істотного зменшення чисельності її населення, негативно відбилися на процесі відтворення населення, викликали глибокі наслідки в економічному, інтелектуальному та суспільному розвитку в цілому. У 70–90-х рр. ХХ ст. в Полтавській області та Україні в цілому розпочалася нова фаза демографічного переходу, основного

відмінністю якої стало зниження народжуваності та природного приросту населення, підвищення рівня смертності та його активне старіння, депопуляція населення, формування родини, яка себе не відтворює. Все це вказує на те, що область увійшла у зягачну демографічну кризу, яка за тривалістю та масштабами перевершує попередні.

Таким чином, негативні демографічні тенденції, викликані демографічною кризою, вплинули на сучасну демографічну ситуацію в Полтавській області. Отже, для демографічної ситуації Полтавського регіону характерними є такі процеси. По-перше, систематичне зниження приросту населення, що визначалося збільшенням показників смертності та зменшенням народжуваності. По-друге, міграційні процеси, основний напрям яких – переселення із сіл у міста та збільшення питомої ваги міського населення. По-третє, динаміка вікового складу свідчила про старіння населення України, що заклало підґрунтя для визначення демографічної ситуації в сучасній Полтавській області як кризової. Таким чином, аналіз демографічних особливостей та процесів окремих територій має бути в основі розробки перспективних планів їх соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Булава Л.М. Географія своєї області. Полтавщина. Додаток до краєзнавчого атласу. – Полтава: Оріяна, 2004. – 28 с.
2. Жук В. Н., Пустовіт П. М. Наш рідний край. Полтавська область (історико-статистичний нарис). Випуск 10. – Полтава: Друкарня вид-ва “Полтава”, 1991., с. 67;
3. Книга пам’яті України. Полтавська область. – Т. 6. Місто Кременчук. Місто Комсомольськ. Кременчуцький район. – Полтава: Полтавський літератор, 1998., с. 12; Книга пам’яті України. Полтавська область. – Т. 1. м. Полтава. – Полтава: Полтавський літератор, 1995., с. 12-13; Книга пам’яті України. Полтавська область. – Т. 6. Місто Кременчук. Місто Комсомольськ. Кременчуцький район. – Полтава: Полтавський літератор, 1998., с. 11-12;
4. Полтавщина: Природа. Традиції. Культура. – Полтава: Оріяна, 2007. – 104 с.;
5. Романцов В. О. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945–1990 рр. / В. О. Романцов // УІЖ. – 1992. – № 10-11. – С. 34–46.

О.О. Бейдик¹, А.Л. Мельничук¹, О.І. Топилова²

¹Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

²Мелітопольський державний педагогічний

університет імені Богдана Хмельницького

АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблематики та огляд публікацій

Історія цивілізації зберігає пам’ять про видатних представників людства, які, незважаючи на фізичні вади, відрізнялися високою волею до життя, особливисто якого були вражаючі творчі, військові, виробничі або спортивні здобутки. “Цар іспанських письменників” Мігель Сервантес

(в 1571 р. у бою при Лепанто в Іонічному морі втратив руку), сліпоглухонімі – українка Ольга Скороходова та американка Хелен Келлер залишили по собі багату містечку спадщину, данський астроном Тіхо Браге (мав спотворене обличчя), німецький композитор Людвіг ван Бетховен (втратив слух), український шахтар Владислав Тітов (внаслідок електро травми втратив обидві руки) – цей перелік включає сотні імен і кожне з них – розповідь про подолання фізичної недуги, досягнення чи не найкращих результатів при чи не найгірших умовах. Всі вони в певні періоди свого життя були у ролі подорожніх, мандрували своєю Батьківщиною, відвідували визначні історичні центри Європи. Серед низки цих подорожей найбільш яскравим проявом інвалідного туризму є вражаючий навколосвітній “тур” на візку канадійця Ріка Хансена, під час якого до фонду спинальників він зібрав \$20 млн. Не менш шокуючим є і життєвий подвиг кримського спинальника і вченого Андантина Белопухова, який здійснив дві спроби підкорити Ельбрус на візку. Несприятливі умови або чинники, які призводять до інвалідності, мають різне походження. Розвиток суспільства та так званий науково технічний прогрес поряд із беззаперечним зиском та користю несуть і численні негаразди (що нагадує “трянський коня цивілізації” за влучним виразом словачьких вчених І. Фрагріака, К. Халулі та Ю. Кралика, 1977). До останніх належать постійні війни та військові конфлікти, ДТП, хвороби цивілізації (у т.ч. генетичні), стихійні лиха, виробничі травми. Ці та інші чинники призводять до того, що мільйони людей щорічно втрачають життя, стають тимчасово або постійно непрацездатними. Так, щорічно від ДТП у світі гине понад 1,2 млн. осіб та близько 6 – 7 млн. стануть інвалідами (в Україні, відповідно, 5 – 6 тис. та 20 – 25 тис. осіб, крім того, станом на 2014 р. в країні налічується понад 3 млн. осіб з ознаками інвалідності, близько 300 тис. осіб потребують протезування), сотні тисяч людей страждають від природних катаклізмів та військових агресій. Не минув військовий конфлікт і сучасну Україну, наслідком якого є тисячі загиблих і скалечених. Але рано чи пізно рани загоюються і люди прагнуть повернутися до нормального життя – нормальної праці, побуту, дозвілля. Кожний з цих видів діяльності обмежений певним простором: праця – виробничим, побут – сільбищним (селитебним), дозвілля – рекреаційним. В межах останнього розвивається адаптивний туризм, який об’єднує людей похилого віку та осіб з ознаками інвалідності. Незважаючи на те, що дослідження цього суспільно-географічного явища присвячений ряд публікацій зарубіжних та вітчизняних авторів, в царині адаптивного туризму відчувається суттєвий брак теоретичних та практичних розробок, впровадження їх результатів в суспільне життя. Аналіз масиву вітчизняних та зарубіжних публікацій (131 джерело) дозволив виділити наступні тренди: філософсько-методологічний (6 джерел) [11, 15, 34], нормативно-правовий (43) [13, 19, 20-23, 32, 35], успішно-гуманітарний (30) [14, 18, 25, 27, 36], психолого-педагогічний (13) [26], туристсько-географічний (24) [1, 5-8, 10, 29-31, 33], туристсько-екологічний та етно-ландшафтний (10) [9, 12, 16-17, 24], спортивно-оздоровчо-реабілітаційний (5) [2-4, 28].

Три конфуціанські шляхи були чинником створення цього матеріалу: розмірковування, опора на національні географічні авторитети

(фундаментальні роботи О.Г. Топчієва, обговорення проблематики з Л.Г. Руденком, дискусії з провідними географами України), використання власного досвіду і бачення проблеми.

Об’єкт дослідження – адаптивний туризм України (як суспільне явище та складова внутрішнього туризму), а предметна мета – його діагностика. Предметна мета в контексті даного дослідження характеризується, перш за все, методологічно, методично, фактологічно цілеспрямованістю, націленістю на аналіз як регіональних відмінностей процесу, так і відповідних територіальних схожостей, історизмом та просторово-часовою мінливістю процесу, антропоцентризмом та загостреністю на соціальні пріоритети, конструктивністю та загальнонауковою інтегрованістю.

Досягнення мети передбачало вирішення ряду завдань:

- обгрунтувати та систематизувати науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;
- провести наукометричний аналіз вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій “адаптивно-інвалідної” проблематики;
- виявити ієрархічність та запропонувати класифікацію понятєво-термінологічного апарату адаптивного туризму (“інвалідна складова”);
- поглибити понятєво-термінологічний апарат адаптивного туризму (введення та визначення нових дефініцій);
- розробити та побудувати ряд структурно-логічних та картографічних моделей адаптивного туризму;
- виявити попередні “профілі” розвитку інвалідного туризму в розрізі регіонів України.

Виклад основного матеріалу

Алгоритм викладу основного матеріалу міститься у наступному визначенні: діагностика адаптивного туризму – аналіз та розвиток теорії, його методолого-методичного та понятєво-термінологічного апарату, уявлень про сучасний стан у визначеному просторово-часовому форматі.

Методологія та методика дослідження

Уявлення про “поліфонію” та диверсифікацію методологічної тканини адаптивного туризму дає рис.2, який висвітлює 5 основних підходів, основні теорії, концепції та методи аналізу адаптивного туризму. Зважаючи на те, що “методологічне поле” є елементом більш складної структурно-логічної моделі, реалізовано спробу “вмонтувати” його до системи суспільних потреб та стратегічних пріоритетів розвитку адаптивного туризму. Головним меседжем цієї моделі є декларація ідеї поступового перетворення маломобільних верств населення з песимістичним життєвим сценарієм в адаптивних туристів – осіб похилого віку та з ознаками інвалідності, яким притаманний оптимістичний життєвий сценарій.

Понятєво-термінологічний апарат є наріжним камнем будь-якої науки або науково-практичного напрямку. Зважаючи на пораду Рене Декарта (“Якщо б люди заздалегідь домовлялися про зміст понять вони б уникнули багатьох суперечок”) та виокремлене понятєве поле, аналіз наукової термінології, яка використана у публікації, показав її 3-х рівневу будову:

1) загальнофілософські та загальнонаукові терміни і поняття; 2) географічні, медико-географічні, медичні терміни та поняття; 3) специфічні терміни та поняття, введені в науковий обіг останніми роками.

Важачучи на діалектичність суспільних та наукових процесів, термінологічна база інвалідного туризму з плином часу модифікується, набуває нових понять або позбавляється старих. Це стосується і структурно-логічної моделі, яка відзеркалює відповідні суспільні прошарки, які входять до адаптивного туризму.

Суспільно-географічне дослідження інвалідного туризму включало наступний алгоритм: визначення базових показників – складових аналізу адаптивного туризму та формування відповідної матриці → створення на основі проведеного аналізу картографічних моделей → аналіз критеріям → формулювання висновків та пропозицій. Зважаючи на брак статистичних даних, коло визначених показників мало такий вигляд: 1) кількість туристів відносно до загальної кількості проживаючих в області, %; 2) чисельність інвалідів в регіоні станом на 2013 р., осіб; 3) частка інвалідів в загальній кількості населення регіону, %; 4) кількість задіяних інвалідів в туризмі, осіб; 5) кількість установ, товариств та організацій, що обслуговують інвалідів, одиниць; 6) рівень державної та недержавної допомоги; 7) кількість культурних акцій і заходів стосовно інвалідного туризму в регіоні на рік, одиниць; 8) рівень розвитку адаптивної туристської інфраструктури; 9) кількість перспективних туристичних та екскурсійних маршрутів для інвалідного туризму в регіоні, одиниць. Представлені нижче малюнки (рис. 7-9) є картографічною інтерпретацією кількох з низки базових показників, які є чинниками суспільно-географічного аналізу адаптивного туризму. Розвиток адаптивного туризму в Україні суттєво залежить від рівня державної та недержавної підтримки (рис. 3). Так, найбільша кількість туристичних закладів з обслуговування інвалідів знаходиться в АР Крим, Миколаївській Полтавській та Рівненській областях. Ці регіони характеризуються високим і середнім рівнем державної та недержавної допомоги розвитку адаптивного туризму. Серед регіонів з низькою допомогою розвитку адаптивного туризму значна кількість туристичних закладів, що обслуговують інвалідів, притаманна лише Луганській області.

В Україні за часткою інвалідів у загальній кількості населення виділяється Хмельницька область (рис. 1), за нею йдуть Вінницька, Волинська, Житомирська, Львівська, Харківська та Черкаська області. Найнижча вона у Херсонській області. Зібрані статистичні дані свідчать, що кількість задіяних в туризмі інвалідів за регіонами слабо корелюється із їх часткою у загальній кількості населення. Так, практично однаковим є кількість задіяних туристів у Хмельницькій та Херсонській областях (найвища в Україні та удвічі перевищує наступний за цим показником регіон – Львівську область), які є полярними за часткою інвалідів. Деяко більший за середній показник по країні він у Черкаській області. У інших регіонах, які надали відповідні дані, незалежно до якої групи за часткою інвалідів серед населення вони належать, кількість задіяних в туризмі інвалідів стабільно низька – близько 50 осіб на рік. Отже, організація інвалідного туризму в Україні перебуває на початковій

стадії розвитку. Очевидною є відповідність розвитку інвалідного туризму рівню розвитку інфраструктури адаптивного туризму. Так, лідерами за кількістю заходів для інвалідного туризму та маршрутами для інвалідного туризму в Україні є АР Крим, Запорізька, Рівненська, Одеська, Полтавська області (рис. 2).

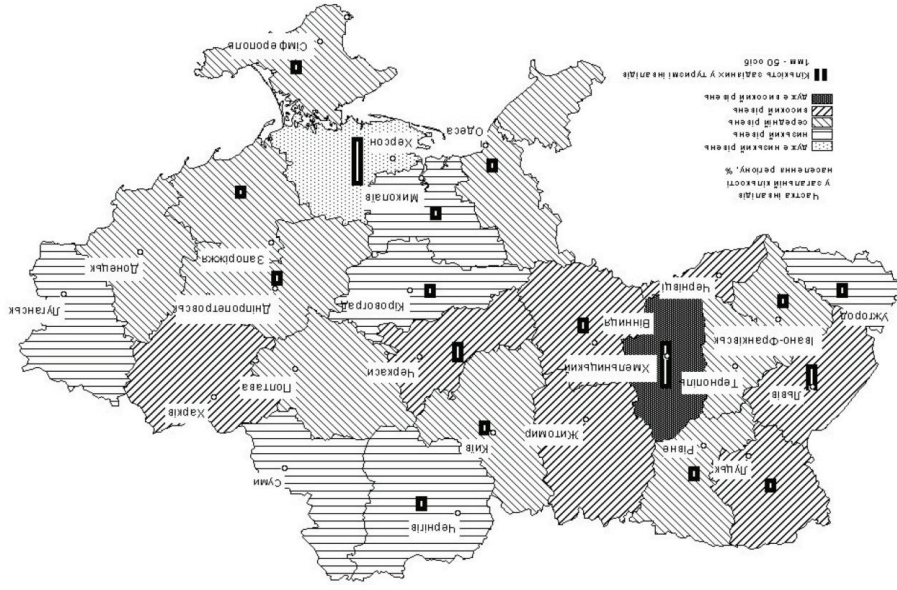

Рис. 1. Частка інвалідів у загальній кількості населення регіонів України (2013 р.).

рази більше, ніж в інших регіонах, проводилось заходів, спрямованих на розвиток інвалідного туризму, достатньо значною є кількість відповідних маршрутів. За кількістю перспективних та актуальних маршрутів для інвалідів серед регіонів із низьким рівнем розвитку інфраструктури адаптивного туризму вирізняються Житомирська, Закарпатська, Херсонська, Чернігівська та Чернівецька області.

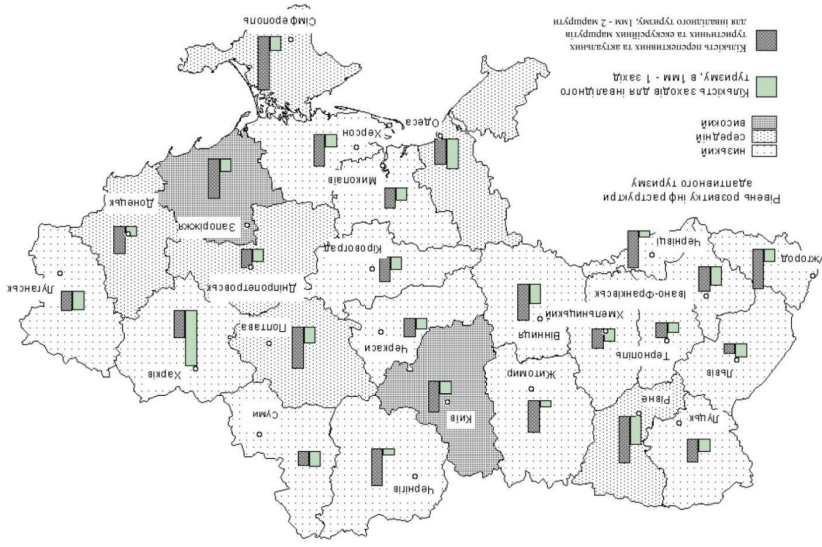

Рис. 2. Розвиток інфраструктури адаптивного туризму за регіонами України (2013 р.).

Недостатнім є рівень їх розвитку у Київській та Дніпропетровській областях, які мають відповідно високий та середній рівень розвитку інфраструктури адаптивного туризму. Серед регіонів з низьким рівнем її розвитку, кількістю заходів та маршрутів, які є чинниками розвитку інвалідного туризму, вирізняється лише Харківська область. У цьому регіоні в

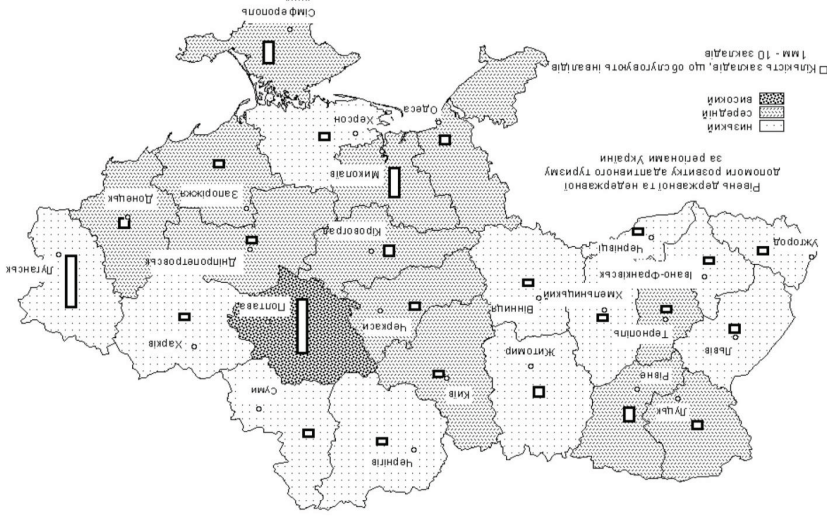

Рис. 3. Державна та недержавна допомога розвитку адаптивного

Так, у 2001 р. значно вищий за середній в Україні (53 особи) показник інвалідності дорослого населення спостерігався в АР Крим, Вінницькій, Житомирській, Черкаській та Чернігівській областях – 59, 60, 60, 60, 77 осіб. Водночас у цей період найнижчі значення цього показника були характерними для Закарпатської, Миколаївської та Чернівецької областей з показниками 41, 44 та 43 особи, що визнані інвалідами, з розрахунку на 1000 населення. В 2006 р. вищий за середній (53 особи) показник інвалідності спостерігався в АР Крим, Житомирській, Хмельницька, Черкаська, Чернігівській областях – 59, 65, 67, 62, 71 особа, а найнижчі показники – в Луганській, Тернопільській, Херсонській областях – 46, 46, 45 осіб. В 2011 р. високими показниками чисельності інвалідів серед дорослого населення відзначились Волинська, Житомирська, Львівська, Хмельницька області – 64, 66, 62, 76 осіб, а найнижчі показники спостерігалися в Дніпропетровській, Луганській, Херсонській областях – 44, 45, 41 особи. В 2013 р. високі показники чисельності інвалідів серед дорослого населення спостерігалися в Житомирській, Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській областях – 68, 80, 68, 68 осіб, а найнижчі показники в Дніпропетровській, Закарпатській та Херсонській областях – 44, 44, 40 осіб.

За період 2013 – початок 2014 р. відбулось збільшення чисельності інвалідів серед дорослого населення України на 37,4 тис. особи, а середній показник інвалідності склав 54 особи на 1000 населення. Значно вищий за середній показник інвалідності мають Житомирська, Хмельницька, Черкаська області – 70, 82, 70 осіб, а найнижчі показники в Дніпропетровській, Закарпатській, Луганській, Херсонській та Чернівецькій областях – 44, 44, 46, 40, 46 осіб. Це свідчить про схожість та відмінність причинно-наслідкової ситуації, чинників, які призводять до інвалідності, в регіонах, недоліки технології збору, накопичення та обробки статистичних показників, що в кінцевому випадку призводить до викривлення картини “інвалідної ситуації” у регіонах України.

Висновки

- проведено наукометричний аналіз значного масиву вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій “адаптивно-інвалідної” проблематики, в межах якого виділено 7 теоретичних та практичних трендів;
- обґрунтовано та систематизовано науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;
- розроблені принципи наочно-уявні розгалужені моделі “Науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму” та “Структура “методологічного поля” та стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму”;
- запропоновано антропоцентричну класифікацію та абстрактно-логічну модель діалектичної структури термінологічно-поняттєвого апарату адаптивного туризму;
- побудовано ряд картографічних та структурно-логічних моделей, які виступають як проміжним результатом дослідження адаптивного туризму, так і важелем подальшої діагностики цього суспільного процесу;

- на основі визначення та інтерпретації базових показників розвитку інвалідного туризму та аналізу створених на їх підґрунті картосхем, виявлено його попередні “профілі” в розрізі регіонів України;

- на основі даних національного Пенсійного фонду запропоновано та проаналізовано картографічну модель динаміки чисельності інвалідів за регіонами України;

- зважаючи на крайню недостатню фінансування державою потреб осіб з ознаками інвалідності, мають бути переглянуті базові закони та підзаконні акти, що захищають ці верстви населення в бік їх відповідності каршим європейським та світовим зразкам.

Наостанок слід зазначити, що головне призначення викладеної маніфестації адаптивного туризму – працювати на “розігрів” національної географії, бути важелем корисної дії представників конструктивної географії та дівим чинником реалізації базових завдань адаптивного туризму, спрямованих на підтримку маломобільного населення.

Література:

1. Accessible Israel. Tour routers for the disabled // Internet-portal Flash books [Electronic resource]. – Mode of access: http://goisrael.com/other/flash_books/all/accessibleisraelenglish/index.html.
2. Арсененко І.А. Заняття параклімбінгом в умовах існування горного рельєфу в системі реабілітації інвалідів / Арсененко І.А., Топалова О.І. // Scientific letters of academic society of Michal Buludansky. – 2013. – Vol. 1. – № 4. – С. 10 – 13.
3. Арсененко І.А. Перспективи розвитку параклімбінга в Карпатско-Подолянському реєсно-туристському районі України / Арсененко І.А., Байтерак О.З., Топалова О.І. // Проблеми устоячності еколого-хозяйственных і соціально-культурних систем транзитних регіонів. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 жовтня 2014 года. – Псков: Изд. Псков ГУ, “ЛОГОС Плюс”, 2014. – С. 120 – 123.
4. Ахметшин А.М. Туризм як нетрадиційний метод реабілітації и оздоровлення інвалідів и пожилых людей в условиях рыночной экономики / А.М. Ахметшин. – Уфа: БРО ВОИ, 2000. – 92 с.
5. Бейдик О. О. Класифікація та нові типи адаптивного туризму : матеріали II-ї міжнарод. науково-практичної конференції [“Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку”] (Черкаси, 16 вересня 2014 р.) / О. О. Бейдик, О. І. Топалова – Черкаси : Брама-Україна, 2014. – С. 8-13.
6. Бейдик О. О. Ререалізації ресурси України : Навчальний посібник. – 3-є видання перероб. та допов. / О. О. Бейдик – К. : Альтерпрес, 2011. – 462 с.
7. Бейдик О.О. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму // Часопис картографії: Збірник наукових праць // Бейдик О.О., Оршенко А.В., Зяблова А.О., Топалова О.І. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 11. – С. 106 – 114.
8. Бейдик О.О. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму / Бейдик О.О., Вакулєнко Д.П., Землякова А.О., Топалова О.І. // Region – 2014: стратегія оптимального розвитку. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 56-59.
9. Бейдик О.О. Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії / О.О. Бейдик, О.М. Ліщишина. – К.: “Київський університет”, 1997. – 119 с.

10. Бейдик О.О. Структурно-логічні моделі як важіль аналізу адаптивного туризму: матеріали IV-ї всеукр. науково-практичної конференції [“Сучасні проблеми розвитку суспільної географії”] / Бейдик О.О., Топалова О.І., Михалюк М.М., Опанасюк К.І. – Київ, 2014 – С. 32 – 34.
11. Берг Л.С. Номогенез, или Эволюция на основе закономерностей / Л.С. Берг. – Петербург: Государственное издательство, 1922. – 306 с.
12. Бойко М.Ф. Використання екологічних стежин для екологічної освіти студентів / М.Ф. Бойко // Екологічна освіта і виховання: досвід і перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2000. – С. 181 – 185.
13. Всеукраїнська профспілка працевздатих інвалідів [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://kypri.org.ua/uk/about/profitions/18/vseukrainska-profspilka-pracevzdatikh-invalidiv>
14. Гордієнко Г.М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941-1950 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01. / Гордієнко Г.М.; КНУ імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – 237 с.
15. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – АСТ: Астрель, 2005. – 512 с.
16. Дмитрук О.Ю. Екотуризм: Навч. посіб. / Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
17. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки “Лісники”) / Дідух Я.П., Ермоленко В.М., Крижанівська О.Г. та ін. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.
18. Журавко А. Движение инвалидов в гражданском обществе / Алексей Журавко. – Киев: Институт стратегической политики, 2006. – 136 с.
19. Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
20. Закон України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
21. Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.
22. Закон України “Про туризм” [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95>.
23. Конвенція про права інвалідів (неофіційний переклад): резолюція Генеральної Асамблеї ООН №61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН / (неофіційний переклад): Організація Об'єднаних Націй. – Київ, 2009. – 48 с.
24. Ландшафтне планування в Україні / Л. Г. Руденко, Є. О. Маруняк, О. Г. Годубов та ін.; під ред. Л. Г. Руденка. – К.: Реферат, 2014. – 144 с.
25. Лесько О.Й. Зайнятність та професійна реабілітація осіб з обмеженими фізичними можливостями (методологія, проблеми, шляхи вирішення): Автореф. дис. ... канд. економічних наук: 08.09.01 / Лесько О.Й.; Нац. акад.наук України; Рада по вивченню продукт. сил України. – Київ, 2003. – 20 с.
26. Байтеряков О.З. Методичні розробки для практичних і самостійних робіт з курсу “Спеціальний та адаптивний туризм” / Автори-укладачі: Байтеряков О.З., Топалова О.І. // – Мелітополь: МПТУ, 2014. – 38 с.
27. Національна доповідь про становище осіб з інвалідністю в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tofuua.at.ua/files/st.doc>.
28. Піратинський А.Е. Методы организации учебно-тренировочного процесса по скалолазанию среди спортсменов-инвалидов по зрению. / А.Е. Пиратинский. – Санкт-Петербург, 2011. – 25 с.
29. Розвиток адаптивного туризму [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://sath.org/history/society/20120615/320692936.html>

30. Сажнев М.Л. История развития инвалидного туризма в мире и в Украине / Сажнев М.Л., Хрущ Ю.М., Озимитель Д.Д. // Науковий часопис НПУ імені Драгоманова. Серія 4 Географія і сучасність. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 14(26) – С. 213 – 215.
31. Ситида Е.А. Адаптивный туризм – социальное направление развития туристических услуг / Ситида Е.А. – Москва, 2003. – 84 с.
32. Статистичний збірник “Регіони України”, 2014 (Частина 1). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
33. Топалова О.І. Місце адаптивного туризму в етноландшафтному просторі / Топалова О.І. / Міжнародна науково-практична конференція: Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика. – Мелітополь, 2014. – С. 63 – 66.
34. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник / Топчів О. Г. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
35. Універсальна десяткова класифікація. У двох томах. Книга 1. Таблиці. – Київ, “Книжкова палата”. – 2000. – с. 274.
36. Фудорова О.М. Випа освіта осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні: освітня інклюзія чи міф? : (соціологічний вимір) / Фудорова О.М.; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Херсон. держ. ун-г. – Херсон, 2012. – 228 с.

В. О. Бєліков

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
dance091011992@gmail.com*

ПІВНІЧ ЛУГАНЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ПЕРИФЕРІЙНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Вступ. Постановка проблеми. Актуальність дослідження периферії як елементу геопростору та периферійності, як властивості, явища випливає з необхідності більш глибокого дослідження геопросторової неоднорідності організації суспільства.

Периферійні території України останнім часом стають особливими об'єктами суспільно-географічних досліджень, інтерес до вивчення яких викликаний специфікою їх економіко-географічного положення і соціально-економічного розвитку, особливо коли мова йде про периферію півночі Луганщини, яка одноозначно переживає свої не найлегші часи. Чинник периферійного, а на прикладі північних районів Луганської області ще й прикордонного положення, істотно впливає на формування іміджу, географічного образу цих територій. Периферійні регіони (у нашому випадку північ Луганщини) характеризуються особливим менталітетом населення, який сформувався внаслідок освоєння і заселення цих територій, що у свою чергу проявляється в особливостях розвитку їх економіки, соціокультурної сфери. Тому комплексне вивчення периферійних регіонів, ознак периферійності їх соціально-економічного розвитку, виявлення особливостей розвитку окремих сфер життєдіяльності суспільства на цих територіях є важливою і актуальною проблемою суспільно-географічних досліджень.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженнями периферії та периферійності з точки зору суспільної географії є недостатніми. Ця тематика залишається відкритою для диспутів і дискусій. Зокрема, периферію та периферійність як явище, суспільно-географічний аналіз центрально-периферійних процесів детально дослідив у своїй монографії Пилипенко І. О. Саме вона стала підрунтям та опорою в написанні даної статті. Окремими аспектами дослідження периферії та периферійності займалися також Альховіцька О. Є., Барановський М. О., Грицай О. В., Дністрянський М. С. та інші.

Мета і завдання. Метою написання статті є аналіз ознак периферійності соціально-економічного розвитку північних районів Луганської області.

Виклад основного матеріалу. Характерною ознакою сучасного суспільно-географічного простору є множина економіко-географічних, соціально-географічних, політико-географічних, навіть ментальних і культурних форм організації суспільства, що відображається у виникненні унікальних геопросторових послань найрізноманітніших об'єктів, процесів, явищ в системі "природа-населення-господарство".

Незважаючи на наявність регіонів різних форм, типів, видів, масштабів, їх центрально-периферійна будова в багатьох випадках відзначається спільними рисами, ознаками, проблемами. У суспільній географії основним об'єктом дослідження завжди є центр і центральність (місця, події, явища, процеси тощо). Хоча традиційно (і, мабуть, вірно) вважати, що більший вплив на суспільний розвиток мають центри, разом з тим, периферійних регіонів за площею, кількістю більше і вони різноманітніші за своїми типами, видами, геопросторовими масштабами. Як у вітчизняній, так і зарубіжній суспільній географії поряд з достатньо повною розробленою теорією центральної будови об'єктів та явищ, все ж більшу увагу приділено центрам та їх характерним рисам розвитку і розміщення, а окремого напрямку – теорії периферії та периферійності досі не сформувалось, хоча динамічність суспільно-географічного простору викликає необхідність вивчення різних форм та типів суспільно-географічних периферій від локального до глобального масштабу [1, 2, 3]. Проте до сьогодні є різні погляди на теорію периферії та периферійності, що спираються як на класичні, традиційні, так і на модернові теоретичні погляди. Відповідно, периферія як складний і неоднозначний об'єкт дослідження потребує окремої уваги.

Суспільно-географічне розуміння периферії передбачає не просто геометричну визначеність її розміщення, меж (тобто певну метризацію), але і характеристику сутності її формування, етапності розвитку, компонентного складу, генези і т.д. [1].

Функціонування та розвиток суспільно-географічного комплексу північної частини Луганської області характеризується низкою проблем, які стосуються різноманітних аспектів життєдіяльності населення та в цілому – розвитку півночі області як частини адміністративно-територіальної одиниці.

Серед екологічних проблем найбільш актуальними для аграрної півночі є охорона водних та ґрунтових ресурсів. Поверхневі води забруднюються за рахунок скидання в річки побутових і промислових відходів, а також

тваринницьких стоків. Площі родючих ґрунтів скорочуються в наслідок порушення технології їх обробки, як наслідок, збільшується площа ґрунтової ерозії. Окремою проблемою є обміління річок та очистка русел річок.

Для вирішення цих проблем необхідно контролювати накопичення побутових відходів у відведених місцях, ставити і вчасно ремонтувати очисні споруди на підприємствах промисловості і сільського господарства, правильно проводити обробку ґрунтів тощо. Крім того, необхідні ремонт та будівництво мереж доріг загального користування і місцевого значення. Капітального ремонту потребують більшість автомобільних шляхів на території північних районів Луганської області, особливо ті, які слугують сполученням сільських рад з районними центрами, для чого необхідні значні фінансові ресурси.

Актуальною була і залишається демографічна проблема, особливо – зниження рівня смертності населення, у т.ч. смертності немовлят, а також – зменшення темпів депопуляції. Їх розв'язання потребує реалізації регіональної демографічної політики (покращення медичного обслуговування, підвищення стандартів життя, зменшення механічного відпливу населення, розв'язання актуальних проблем молодих сімей тощо).

В сільському господарстві основними завданнями є нарощування обсягів виробництва якісної продукції, утримання керованої ситуації в агропромисловому секторі та забезпечення беззбиткової діяльності підприємств шляхом розширення асортименту продукції та ринків збуту, встановлення жорсткого контролю за використанням та охороною земель (дотримання систем сівозміни), підтримка малого підприємництва та інші. Додаткових заходів слід вживати для зменшення впливу несприятливих природних явищ на результати сільськогосподарської діяльності.

Перспективними напрямками діяльності є розвиток енергозберігаючих технологій та забезпечення ефективного функціонування житлово-комунального господарства, впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки регіону шляхом створення умов для вкладання інвестиційних коштів у розвиток галузей виробничої і невиробничої сфери, виробництво інноваційної продукції, а також забезпечення високих стандартів навчання, якісної медичної допомоги, збереження культурної спадщини.

Проблеми розвитку промисловості пов'язані із труднощами функціонування багатьох підприємств, у першу чергу малих, в умовах ринкового (висококонкурентного) середовища. З позицій територіальної організації господарства необхідно проводити політику децентралізації виробництва, переміщення нових підприємств за межі міст та селищ міського типу. Значна частина населення, що має постійні трудові зв'язки з промисловими підприємствами міст та селищ міського типу, проживає поза їх межами, у навколишніх населених пунктах. Така політика дозволила б стимулювати розвиток інших поселень, створивши на їх основі нові точки економічної активності.

Актуальним для аграрної півночі Луганської області буде в подальшому розвиток рекреаційно-туристичної галузі (зеленого та сільського туризму, оздоровчо-лікувального, спортивного, пізнавального), адже регіон має

потенціал і для природно-орієнтованих видів туризму/рекреації, і для пізнавального туризму). Необхідною умовою для цього є збереження та покращення стану історичних об'єктів, підтримання належного екологічного стану території, і розбудови необхідної інфраструктури, і залучення до цього широких верств населення.

Значною проблемою на Луганщині, зокрема на півночі є достатньо високий рівень безробіття, що пов'язано з відсутністю стабільності у сільськогосподарському виробництві, зниженням економічних стимулів для розвитку галузі, несприятливою кон'юнктурою на ринку сільгосппродукції, згортанням (з різних причин) соціальної сфери тощо. Для зменшення сезонності в сільському господарстві необхідно розвивати інші, альтернативні види господарської діяльності, що не залежать від природних ритмів.

Багато невіршених проблем характерні для сільських поселень адміністративних районів півночі області. Найголовнішим шляхом їх розв'язання є вирішення проблем, пов'язаних із розвитком сільськогосподарського виробництва, бо це – основний вид заняття селян, а також розвитку соціальної інфраструктури. Останнє набуває важливого значення в контексті забезпечення прав громадян незалежно від місця їхнього проживання на рівний доступ до послуг життєзабезпечення (у першу чергу, це – медицина та освіта). Окремою проблемою є підвищення рівня благоустрою районних центрів, вплив яких поширюється далеко за межі своїх районів. На сьогодні не вирішені проблеми каналізації, очистки та централізованої подачі води, потребують реконструкції багато будівель.

Для розв'язання наявних проблем та подальшого економічного і соціального розвитку півночі, адміністраціями районів були поставлені завдання із забезпечення зайнятості населення і підвищено використання трудових ресурсів, збільшення доходів населення шляхом створення нових робочих місць, подальшої підтримки та розвитку самозайнятості населення тощо. Вважаємо, що ця діяльність потребує оптимізації та підвищення ефективності, залучення експертів, висококваліфікованих фахівців у різних сферах.

Таким чином, визначивши головні проблеми півночі Луганщини, приходимо до висновку, що більшість з них можна було б вирішити навіть у найближчий час за умов достатнього фінансування та стабільного соціально-економічного розвитку держави.

Висновки. Основними проблемами периферійності соціально-економічного розвитку півночі Луганщини є: демографічна (зниження рівня смертності, зменшення депопуляції та міграційного відпливу населення), працесурсна – раціональне використання трудового потенціалу населення, покращення ситуації на ринку праці і збільшення рівня зайнятості; розселенська – уповільнення деградації сільських поселень за рахунок покращення соціально-економічної ситуації, підвищення комфортності проживання населення, забезпечення їх необхідними послугами; у містах і селищах міського типу (районних центрах) – організація внутрішньоміського транспорту, каналізації, очищення і централізованого постачання води. Господарськими проблемами є підвищення конкурентоздатності підприємств,

нарощування продуктивності сільськогосподарського виробництва, розвиток переробних підприємств у складі АПК, стимулювання альтернативних галузей – рекреаційно-туристської, освіти та ін. галузей нематеріальної сфери, відновлення торгівельної функції районів, підвищення якості надання транспортних послуг. У сфері природокористування – збереження та підвищення родючості земель, зменшення негативних впливів хімізації сільського господарства на ґрунти, очищення малих річок, раціональне використання земельних ресурсів, підтримання належного стану природних об'єктів природно-заповідного фонду. Розв'язання цих проблем потребує сумісних зусиль науковців, управлінців (обласної, районної та місцевої влади), населення. Обов'язковою умовою є врахування географічної специфіки регіону.

Література:

1. Пилипенко І. О. Суспільно-географічна периферія: концепція, параметризація і дельмітація: Монографія / І. О. Пилипенко. – Херсон: Гринь Д. С., 2015. – 264 с.
2. Peschard K. Rethinking the Semi-Periphery: Some Conceptual Issues [Електронний ресурс] / К. Peschard // Some Conceptual Issues. – 2005. – Режим доступу : <http://www.ualberta.ca/GLOBALISM>.
3. <http://www.interstat.com/2010/05/center-and-periphery-in-europe.html>.

М.Д. Бикова

Інститут географії НАН України,

maria_bukovad@ukr.net

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ЗОН МІСТА КИЄВА

Постановка проблеми. В умовах розвитку постіндустріального суспільства відбувається трансформація просторової організації міст та виникають нові види діяльності, які змінюють структуру даної соціально-економічної системи. Сформована в радянський період модель міста-крупного промислового центра поступово перетворюється в досить складний в соціальному та економічному аспектах простір, в межах якого впродовж порівняно короткого проміжку часу багатofункціональні промислові ареали змінюються. Наслідком трансформаційних процесів є скорочення кількості зайнятих в промисловому виробництві, деградація виробничих фондів та територій. Під впливом терціаризації та деіндустріалізації міста поступово перетворюються із переважно поліфункціональних індустріальних в поліфункціональні з переважанням галузей третинної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суспільно-географічним аспектам дослідження процесів трансформації просторової організації міст та концептуальним засадам їх розвитку присвячені роботи українських (О.В. Гладкого, О.Л. Дронової, К.В. Мезенцева, Н.І. Мезенцевої, Л.Г. Руденка, Г.П. Підгрушного) та зарубіжних (С. Сассен, К. Станілова, А.І. Трейвіша, К.Е. Аксьонова, О.Г. Дружиніна, Ю.Ю. Голубчикова) вчених.

Основна мета та завдання даної роботи – на основі аналізу існуючих успішно-географічних досліджень виділити та проаналізувати просторові моделі трансформації промислових зон Києва.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні процеси кінця XX та початку XXI століття зумовили фундаментальні зміни в напрямках розвитку міст. Ситуація домінянти індустріальної складової в їх розвитку почала істотно змінюватися і значної соціально-економічної деструкції зазнали, в першу чергу, галузі промисловості. Класичним індикатором деіндустріалізації міста, яка продовжується і нині, є скорочення як абсолютної кількості, так і частки зайнятих у промисловому виробництві при випереджаючій динаміці зростання зайнятих у сфері послуг. Так, частка зайнятих у промисловому виробництві Києва за період 1990-2013 рр. скоротилася на 23%, а у сфері послуг збільшилася на 34,5% [1]. Хоча значення промислового сектора в господарському комплексі Києва значно зменшилося, місто і досі залишається важливим індустріальним центром країни. Понад 30% території Києва займають ділянки промислового призначення до складу яких входять не лише промислові підприємства, а й об'єкти комунального та складського господарства, транспорту, торгівлі, науково-дослідні організації, навчальні заклади, адміністративні об'єкти та житлові будівлі.

Необхідно зауважити, що промислові зони Києва є досить диференційованими за розміром території, цільністю забудови, транспортним положенням, структурою землекористування, спеціалізацією. Значна їх частина характеризується низьким рівнем економічної ефективності та застарілою функціональною структурою виробничих територій. Зміни ж, що відбуваються в межах промислових зон видізняються не лише за темпами, але й за структурними особливостями, що певною мірою зумовлено їх розміщенням та галузевою спеціалізацією. Аналіз розвитку основних промислових ареалів, що сформувалися в період планової економіки свідчить, як про скорочення значної кількості великих промислових підприємств в їх межах, так і про їх розпад на дрібні виробництва.

Варто зазначити, що нині 40% кийських підприємств, вже не функціонують у зв'язку зі зміною кон'юнктури ринку, ліквідацією пілг з оренди землі, невдалим менеджментом тощо. Такі підприємства існують з перспективою задачі в оренду складських або адміністративних будівель з перспективою продажу інвестору або повної ліквідації, що зумовлює скорочення робочих місць, руйнування внутрігалузових та міжгалузових господарських зв'язків. З іншої сторони Київ не досить активно компенсує втрати виробничих потужностей створенням сучасних високоєфективних наукомістких виробництв, які б створили нову промислову структуру міста та сформували б її функціональне призначення. Часткова реіндустріалізація, що пов'язана з відновленням індустріального потенціалу, який представлений високотехнологічними галузями відбувається на основі певних принципів, а ідея розміщення великих промислових виробництв в межах міста неактуальна в умовах сучасних суспільних трансформацій. І тут важливу роль відіграють, в першу чергу, економічні чинники, оскільки в умовах ринку, коли земля набула певної вартості (а ціни на землю в Києві можна цілком порівняти з

свропейськими) використання значних земельних ділянок для промислових цілей неефективно.

Промислові ж виробництва вигідніше розмішувати якомога далі від центру або взагалі поза межами міста, оскільки досить висока вартість землі в його межах (і тим більше в центральних районах) переноситься на собівартість виробленої продукції. Крім того, більшість промислових підприємств має певну специфіку логістики, а саме: перевезення сировини, складування і транспортування готової продукції. Не випадково ще у 80-ті роки XX століття розроблялися програми їх виносу за межі Києва. Перевага таких територій, насамперед, в їх розмірах, що дозволяють створювати великі багатифункціональні проекти сучасного рівня.

Одночасно в сучасних умовах важливим чинником трансформації промислових зон є транспортне положення відносно міських автомобільних, залізничних магістралей, станцій метрополітену. Навіть окремі частини великих промислових зон, які видізняються за умовами транспортного обслуговування, мають різні напрями розвитку і потенціал трансформації. Спостерігається досить стійка тенденція концентрації галузей сфери послуг в промислових зонах розташованих вздовж основних транспортних коридорів.

Нині в Києві вже існує цілий ряд прикладів трансформації промислових територій. Тому до першочергових завдань дослідження відносять аналіз закономірностей розміщення промислових зон по території міста, визначення можливостей послання різних функцій в їх межах, потенціалу та трансформації територій з урахуванням ефективності функцій.

Проведений аналіз змін, що відбуваються в окремих промислових зонах Києва, дозволяє виділити моделі їх трансформації, обґрунтувати особливості та вплив на просторову організацію господарського комплексу міста Києва.

Перша модель трансформації промислових зон – це реконструкція існуючих промислових підприємств. Дослідження підтверджують тезу про те, що вона характерна для тих промислових територій, де стратегія виживання була сприятливою особливо на початку перехідного періоду.

По-перше, старі промислові будівлі працюють як "інкубатори", стимулюючи розвиток малих і середніх підприємств та забезпечують дешевими приміщеннями з відносно зручним транспортним зв'язком та адекватною інфраструктурою.

По-друге, великі промислові підприємства спостерігаються в основному в тих зонах, де розташовані підприємства, які відносно ефективно працювали в період соціалізму. Їх оновлення здійснюється головним чином в межах заводських територій, тому такі проекти значно не змінюють архітектуру міста. Як правило, ці оновлені підприємства продовжують таку ж виробничу діяльність, як і до їх реконструкції, але з більш сучасними, ефективними і менш забруднюючими технологіями. У місті Києві є приклади такого промислового типу реконструкції (ДП ВО "Київрилад", ДАХК "Артем", ПАТ "Квазар", ДП "Антонов", ПАТ "Укрпластик", ВАТ "Фармак", ПАТ "Кийвський вітамінний завод", ПуАТ НВЦ "Борщатівський хіміко-фармацевтичний завод", фармацевтична фірма "Дарниця" тощо). Деякі з них є

однотипними підприємствами, які вклинюються в житлові райони, а інші утворюють безперервні кластери в старих промислових зонах.

Друга модель трансформації промислових зон – це зміна їх функцій. Реконструкція для непромислового використання залежить від багатьох чинників, у тому числі від їх розміру, розташування, доступності, структури власності, стану їх інфраструктури, рівня забудованості, якості їх оточення. Таким чином, старі, маловикористовувані промислові зони є не лише елементами міської структури Києва, а й володіють величезним потенціалом для планувальної діяльності. Перебудова старих промислових територій для інших цілей розпочалася на тих територіях, які мали вигляд розташування, зручні транспортні зв'язки, невисокий рівень забудованості, навіть якщо ціни на таку власність були відносно високими. Використання колишніх промислових майданчиків для галузей сфери послуг здійснюється по-різному.

У першому випадку це відбувається за рахунок оновлення та реконструкції старих промислових будівель – зазвичай на ділянках з добре збереженими структурами, часто з історичним характером. Проблеми з таким підходом пов'язані з витратами на модернізацію, які, зокрема, на забудованих ділянках, можуть бути вищими, ніж створення нового проєкту. Серед найбільш показових прикладів варто назвати бізнес-містечко “Форум” на вул. М. Пимоненка, 13 (колишня взуттєва фабрика АГ “Славутич”) і “Форум Парк Плаза” на Московському проспекті, 9 (колишня взуттєва фабрика “Кієвни”), офісний центр “Ренесанс” на вул. Бульварно-Кудрявській, 24 (колишня книжкова фабрика), бізнес-центр “Форум Сателіт” на вул. Г. Космоса, 4 (колишне Спеціальне конструкторське бюро реле та автоматики), торговельно-офісний центр “Ластівка” (нині “Іллінський”) на Подолі (колишня фабрика одягу “Ластівка”). На базі колишніх об'єктів промисловості або інфраструктури створені бізнес-центр “Артем” (колишня ідальня заводу “Артем”), офісний центр “Бізнес сіті” на вул. Боженка 87 (колишня фабрика іграшок), бізнес-центр Horizon Park на вул. М. Грінченка, 4 (колишня бавовняна фабрика “Бавовнянка”).

Серед торговельної нерухомості варто згадати ТРЦ “Більшовик” (територія заводу “Більшовик”), ТЦ “Променада центр” на вул. Овруцькій, 18 на Татарці (колишній завод “Промкабель”), “Мега Маркет” біля ст. м. “Петрівка” (складські приміщення).

В Києві є також приклади реконструкції промислових територій на арт-кластери. Найскравішими прикладами є Національний культурний і музейний комплекс “Мистецький Арсенал” (на території колишнього військового заводу), арт-завод “ПЛАТФОРМА” (на території колишнього Дарницького шовкового комбінату), “G13 project studio” (територія Київського склотарного заводу), арт-клуб “Closest” (територія колишньої Київської стрічковатської фабрики), арт-кластер “Видубичі” (територія колишнього заводу металоконструкцій).

У другому випадку деякі елементи інфраструктури можуть бути збережені, але найчастіше ці місця знаходяться в такому занедбаному стані, що набагато простіше розчистити їх, а тому цінним є місце розташування, а не самі будівлі. Результатом є більш радикальна трансформація міського

ландшафту, яка за певних умов може бути навіть бажана. Так, на території Київського експериментального заводу “Зварювання” біля ст. м. “Петрівка” був побудований ТЦ “Городок”, на місці деревообробного комбінату на вул. Лутовий на Оболоні з'явився ТРЦ “Караван”, а на місці колишнього заводу “Київкабель” відбулося відкриття першого гіпермаркету французького ритейл-оператора Auchan (Петрівка). Оновлені будівлі, які правило, знаходяться в центрі міста. Нове будівництво переважає у віддалених районах з зручною транспортною доступністю та сучасною інфраструктурою.

Останнім часом в колишніх промислових районах, особливо на тих ділянках, які мають вигідне транспортне сполучення набуло поширення будівництво житлових комплексів (“Голосієво” на території колишнього цегельного заводу, “Комфорт Таун” на території заводу “Вулкан”, “Пори року” на території автотранспортного підприємства). Більша частина цього житлового будівництва здійснюється на територіях, очищених від старих промислових об'єктів.

Слід зазначити, що в США і країнах Західної Європи досить поширеними є приклади перетворення старих промислових будівель в привабливі резиденції з унікальним архітектурним смаком, які називаються лофт-апартаментами (від англ. “loft” – “горіще”). Спочатку ці об'єкти були популярні переважно серед митців, але сьогодні попит на лофт-апартаментами значно зріс. Проте в Києві лофтів в їх сьогоднішньому розумінні, як промислових об'єктів переобладнаних під житло не має, хоча можливість для їх створення існують.

Перетворення промислових територій для використання з іншою метою, наприклад, для створення місць для паркування, зон відпочинку не є типовим для Києва. Нині лише дуже невелика частка занедбаних старих промислових зон може повторно використовуватися після реконструкції за таким призначенням.

Висновки. Трансформаційні процеси в промислових зонах Києва більш інтенсивно відбуваються на територіях розташованих ближче до центру міста, з найвищою транспортною доступністю і поширюються до більш віддалених з високим потенціалом розвитку в перспективі. Колишні промислові зони використовуються з різною метою, але галузі сфери послуг є найбільш поширеними видами діяльності, які замінили старі виробничі потужності. Розвиток промислових ареалів носить постіндустріальний характер: в їх межах відбувається формування не лише зон торгівлі та побутових послуг, а й таких нових видів діяльності як інвестиційні, фінансові, інформаційні, страхові, консалтингові, аудиторські, які разом з новими наукомісткими виробництвами реорганізують промислові ареали або формують нові. Ця трансформація буде мати позитивний вплив на економіку і дозволить Києву стати найпривабливішим містом та інтегруватися в європейську міську мережу.

Література:

1. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державний комітет статистики України; за ред. Р.Г. Віленчук. – К.: Вид-во “Консультант”, 2014. – 448 с.
2. Генеральний план розвитку міста Києва та його приміської зони до 2025 року [Електронний ресурс]. [сайт]: українська версія – Режим доступу: <http://kga.gov.ua/generalnij-plan>

Н.Б. Блажко

*Львівський національний університет
імені Івана Франка,
blazhko-natalya@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ М. ЛЬВОВА ДІЯЛЬНІСТЮ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Львів – одне з великих міст України, де проживає близько 730 тис. осіб. Житловий фонд міста становить – 8415 житлових будинків. Кліматичні особливості території міста Львова (холодна зима та прохолодні весна та осінь) зумовлюють необхідність шестимісячного опаловального сезону. Потреби міста у забезпеченні теплом та гарячою водою постійно зростають. Це пояснюється інтенсивною розбудовою житлових масивів. Поряд із зростанням потреби теплозабезпечення – зростає і забруднення повітря від діяльності теплоенергетичних об'єктів.

Предметом дослідження є особливості забруднення атмосферного повітря м. Львова об'єктами комунального господарства, що забезпечують населення теплом та гарячою водою. Головними завданнями є:

- оцінити рівень забруднення атмосферного повітря внаслідок діяльності опаловальних об'єктів міста Львова;
- запропонувати шляхи зменшення та часткового вирішення проблеми забруднення атмосферного повітря внаслідок діяльності опаловальних об'єктів міста Львова.

Місто Львів поділяється на 6 адміністративних районів: Галицький, Залізничний, Шевченківський, Личаківський, Сихівський та Франківський. Теплозабезпечення міста Львова здійснюється централізовано від районних теплоенергетичних об'єктів (ТЕЦ, котелень, центральних теплових пунктів (ЦТП), локальних котелень (вбудовані, підвальні котельні) та індивідуальних джерел теплової енергії. Паливом для виробництва теплової енергії в основному є природний газ.

У місті Львові функціонує 131 опаловальна котельня, а також ТЕЦ-1, ТЦ “Північна”, ТЦ “Південна”. Усі ці об'єкти перебувають на балансі двох спеціалізованих комунальних підприємств: ЛМКП “Львівтеплоенерго”, і ЛКП “Залізничтеплоенерго”.

Розташування котелень по території міста є нерівномірним. Найбільша кількість їх розташована у Галицькому районі – 34. Це пояснюється тим, що район охоплює центральну історичну частину міста, де дуже щільна забудова і котельні невеликої потужності. 26 котелень розташовані в Шевченківському районі, 29 котелень і ТЕЦ-2 (ТЦ “Північна”) – у Личаківському районі, ТЕЦ-1 та ТЦ “Південна” – у Сихівському районі, 17 котелень – у Франківському районі і 16 котелень – у Залізничному. [8]

Таблиця 1

Виробники теплової енергії у місті Львові [1,2]

Котельні, ТЦ, шт..	ЛКМП ”Львівтепло-енерго”	ЛКП “Залізничне- теплоенерго”	Разом
ЦТП, шт	113	18	131
Теплові мережі, км	117	33	150
Річне виробництво теплової енергії, тис. Г кал/год.	432,9	133,8	566,7
Річний відпуск теплової енергії, тис. Г кал/год.	1583,2	407,6	1990,8
Річний відпуск теплової енергії, тис. Г кал/год.	1530,3	397,9	1928,2
Річне споживання газу, млн. м ³	220,6	55,8	276,4
Електро-енергії, млн. кВт. год	37,1	11,7	48,8
Кількість житлових будинків, що під'єднані до теплових мереж	1639	520	2159
	(70 % від загальної кількості)	(24 % від загальної кількості)	

Більшість котелень (близько 73 %) працює на котлах старого типу. Серед старих типів котлів переважають такі: НІСТУ-5, Універсал, котли типу КСВ, КСВГ, котли типу Е-1/9 Г. Котли старого типу не оснащені фільтрами нових зразків, їх зношеність сягає в окремих випадках 100 %. При такій зношеності використання котлів, з екологічної точки зору, є недоцільним. Найбільша кількість котлів старого типу використовується у Галицькому районі міста. Близько 23 % котелень використовує нові типи котлів: “Штейн-Мюллер”, “Борзіг”, “Бабкок-Вільнокс”, Vitotecs-200, PEGASUS, VITOGAS – 100, Vitotopd – 200, Unical Ellptex, Ferolli. Великою перевагою нових типів котлів є їхня більша економічність та екологічність. Ще 4 % котелень працюють за допомогою і старих і нових опаловальних котлів.

Для отримання теплової енергії як паливо використовується природний газ. При спалювання природного газу в атмосферне повітря переважно надходить дві забруднюючі речовини: оксид (диоксид) вуглецю та диоксид азоту. Від усіх опаловальних об'єктів міста Львова при виробництві тепла та гарячої води в атмосферне повітря за рік викидається близько 108 тисяч тонн оксиду вуглецю (без врахування діоксиду вуглецю) та 427 тисяч тонн діоксиду азоту [8].

Концентрація забруднюючих речовин у викидах від опаловальних котелень жодного району міста Львова не перевищують встановлених ГДК. Проте концентрації забруднюючих речовин у викидах на території Галицького і Личаківського районів близькі до цього показника. Це можна пояснити використанням тут великої кількості котлів старих типів. Найменші концентрації забруднюючих речовин – у межах Сихівського та Залізничного районів. Сихівський район використовує бойлерний тип опалення (отримання гарячої води за рахунок нагрівання електрикою, а тепла – за допомогою спалювання природного газу). Залізничний район має найбільшу оснащеність котелень новими типами котлів.

Таблиця 2.

Концентрації шкідливих речовин у викидах від опалювальних об'єктів міста Львова. [1,2]

Район, к-сть котелень, ТЕЦ, ТЦ	Концентрації забруднюючих речовин у викидах, мг/м ³	
	Азоту діоксид	
	Вуглецю оксид	
Шевченківський р-н., 26 котелень	0,06451	0,01394
Личаківський р-н., 29 котелень та ТЦ "Північна"	0,07949	0,01417
Сихівський р-н., ТЕЦ-1 та ТЦ "Південна"	0,01588	0,01159
Франківський р-н., 17 котелень	0,037926	0,01086
Залізничний р-н., 16 котелень	0,026977	0,01081
Галицький р-н., 34 котельні	0,07803	0,01724

Кліматичні особливості зумовлюють необхідність шестимісячного опалювального сезону, що триває з другої половини жовтня до першої половини квітня включно. Відповідно в цей період опалювальні котельні, ТЕЦ та ТЦ забезпечують жителів міста Львова і гарячою водою і теплом, а в інші місяці – лише гарячою водою. Саме тому забруднення атмосферного повітря міста залежить від пори року. В період опалювального сезону показники забруднення атмосферного повітря міста є вищі ніж в неопалювальному періоді.

Ступінь забруднення шкідливими речовинами атмосферного повітря залежить ще від ряду природних і антропогенних факторів. Серед них найважливіші: метеорологічні умови (напрямок і швидкість вітру, температура повітря, опади), рельєф території та особливості забудови. Саме ці фактори визначають здатність атмосфери до розсіювання забруднюючих речовин. Найменша здатність до розсіювання забруднюючих речовин є у Галицькому районі міста Львова. Його територія знаходиться в котловинному пониженні, тут часто утворюються застоя повітря. Найкращі умови для розсіювання є в межах Франківського, Залізничного та Сихівського районів. Викиди в атмосферне повітря здійснюються через димові труби, якими оснащена кожна котельня. Висота димової труби районної котельні сягає 30 м, а локальної – біля 20 м. Для найкращого розсіювання вони повинні бути висотою 50 м.

Проаналізовані особливості забруднення атмосферного повітря діяльністю теплоенергетичних об'єктів у м. Львові, дають можливість обґрунтувати такі основні шляхи зменшення забруднення:

- переоснастити усі котельні міста, які ще використовують старі типи котлів, котлами нових типів. Першочергово це стосується котельні Галицького та Личаківського районів міста;
- врахувати при побудові нових котелень особливості метеорологічних умов, рельєфу території та особливості забудови;
- реконструювати димові труби, збільшивши їхню висоту до 50 м;

- зменшити кількість котелень, нагомість збільшити потужності ТЕЦ та ТЦ, особливо у межах нових мікрорайонів міста;

- провести заходи для зменшення витрат тепла при споживанні (утеплення будинків) та транспортуванні (належний догляд та утеплення теплових мереж).

У цілому реалізація зазначених шляхів зменшення забруднення атмосферного повітря у м. Львові потребує комплексного підходу і відповідної системи моніторингу.

Література:

1. Звіт про охорону атмосферного повітря міста Львова за 2012р. – Львів: ЛМКП "Львівтеплоенерго", 2013. – 97с.
2. Звіт про охорону атмосферного повітря міста Львова за 2012р. – Львів: ЛМКП "Залізничтеплоенерго", 2013. – 65с.
3. Зеркалов Д. М. Експлуатація котельних установок: довідник. – К.: Техніка, 1992. – 144 с.
4. Кращі практики щодо енергозбереження у житлово-комунальному господарстві України. – К.: Центр громадської експертизи, 2011. – 184 с.
5. Ратушняк Г. С., Попова Г. С. Енергозбереження та експлуатація систем теплопостачання. / Г. С. Ратушняк, Г. С. Попова. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. – 136с.
6. Самосудов В.А. Експлуатація опотительных котельных, работающих на газовом топливе / В. А. Самосудов. – М.: Издательство литературы по строительству, 1968. – 120с.
7. Шляхи удосконалення систем теплопостачання / М. Д. Андрийчук, В. І. Соколов, А. О. Коваленко, К. М. Дядичев – Луганськ: Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2003. – 244 с.
8. <http://www.city-adm.lviv.ua/> – офіційний сайт Львівська міська рада

В. С. Богданьорова

*Херсонський державний університет,
bohadorova.viktoria@mail.ru*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

Туризм є однією з найбільш динамічних та перспективних галузей світової економіки. Його частка становить близько 12% світового валового внутрішнього продукту, 7% загального обсягу інвестицій, 11% світових споживчих витрат, 5% усіх податкових надходжень і третину світової торгівлі послугами [4].

Проблематику дослідження розвитку туристичної сфери регіонів України висвітлено у працях вітчизняних вчених: О. О. Бейдика, Л. С. Гринів, В. Г. Гуляєва, М. І. Долішнього, В. Ф. Кифяка, В. С. Кравціва, М. А. Любішевої, М. П. Мальської, О. І. Мілашовської та ін. Проте сьогодні не в достатній мірі досліджуються питання практичних проблем розвитку туристичної галузі.

Аналіз ситуації в Україні показує, що туристичне господарство поступово розвивається, хоча не характеризується стабільним зростанням.

Так, у період з 2010 по 2014 роки найбільша кількість іноземних туристів приїхали до України у 2013 році, коли Україну відвідали 25,7 млн. осіб. Аналогічне коливання за роками кількості туристів характерне і для внутрішнього туризму. Одночасно, в нашій країні існують всі передумови для розвитку туризму: історичні, географічні, природні, економічні, соціально-демографічні. Відповідно, причинами нестабільності є ряд проблем, які сповільнюють розвиток туризму в Україні та гальмують розвиток туристичної індустрії [1].

Недостатній рівень розвинутості безпосередньо мережі та об'єктів туристичної інфраструктури, їх невідповідність світовим стандартам. Слід пам'ятати, що виробнича база галузі формувалася, в основному, за радянських часів з орієнтацією переважно на невибагливого туриста, тому серед об'єктів інфраструктури переважають великі (порівняно з аналогічними закордонними) комплекси, із значною концентрацією місць та низьким рівнем комфортності. За даними Держкомстату в Україні 1218 готельних підприємств, а загальна кількість готелів, санаторіїв, пансіонатів тощо – більша 3200. За станом на березень 2007 р. сертифікацію пройшли 930 готелів. Сьогодні в країні надають свої послуги 30 однозіркових, 43 двозіркових, 66 тризіркових, 22 чотиризіркових і всього два п'ятизіркових готелі [5]. Але до стабілізації ситуації ще далеко. У своєму становленні готельний ринок України зіткнувся з низькою проблем. Однією з них є слабкість внутрішньої конкуренції, що пояснюється відсутністю вільних засобів та високих податкових ставок, через це складно забезпечити економічну стабільність, максимізувати прибуток, підвищити конкурентоспроможність підприємств індустрії гостинності на ринку готельних послуг, а також відсутність потужних міжнародних готельних мереж [2].

Також, треба звернути увагу на транспортну інфраструктуру, незважаючи на загальне збільшення довжини асфальтованих доріг, проблемою залишається стан та якість дорожньої системи України. Окрім цього, збільшення рівня технічного зносу основних засобів транспорту, особливо авіаційного і залізничного, ще більше підсилюють кризовий стан індустрії та невідповідність сучасним міжнародним стандартам.

Відсутність скоординованої висококваліфікованої та грамотної системи дій з проведення туристичного продукту України на світовий ринок, яка б давала відчутні результати. Проблеми виникають насамперед з рекламою вітчизняних курортів. Абсолютно зрозуміло, що за кордоном дуже важко отримати інформацію як про саму Україну, так і про туристичні послуги, що в ній надаються. І хоча в 1999 році в нашій країні було створено власну інформаційну систему (UTIS), она значною мірою носить комерційно-інформаційний, а не іміджовий характер. Зовсім інакше за кордоном. Наприклад, Великобританія, котру і так не має особливої потреби рекламувати, витрачає на ці цілі 80 млн. фунтів стерлінгів. На перший погляд здається, що це марнотратство. Але, як було підраховано, кожен вкладений в рекламу фунт приносить дохід від залучених туристів у 27 фунтів. Тому спрямування переважної частини коштів на рекламу України по всьому світу та її широкі туристичні можливості, дасть свої результати.

Технологічна відсталість галузі. В Україні практично не застосовуються туристичні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної ужитковості: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг, які ними надаються; у світі практично всі довідники з туризму випускаються в електронному, а більшість – у Internet-форматах, що дає їх користувачам можливість бронювати місця в готелях і на транспортні у режимі реального часу – “on-line”. Останнім часом в галузі інформаційних технологій України спостерігається значне поживлення. Тому слід також активно використовувати цю можливість для наближення до виходу на світовий рівень обслуговування клієнтів.

Низький рівень обслуговування, зумовлений загальною кваліфікацією працівників галузі. На сьогодні в Україні практично відсутні відповідна система в галузі туризму для підготовки і перепідготовки кадрів, а також чіткі та адекватні світовим стандартам кваліфікаційні вимоги. В нашій державі поступово виникають відповідні навчальні заклади, але вони роблять лише перші кроки у цьому напрямку, не маючи відповідного досвіду.

Відставання масштабів (навіть порівняно з середніми показниками по СНД) нормативно-правового та організаційного забезпечення туристичної діяльності, яке значною мірою пояснюється перманентною адміністративною реформою в Україні.

Недосконале нормативно-правове та організаційне забезпечення галузі, відсутність механізмів ефективного виконання законів і реалізації державних програм, що зумовлює несприятливий інвестиційний клімат, гальмує інвестиційні процеси з одного боку та обмежує прибутки та можливість розвитку туристичних підприємств – з іншого. Держава повинна протекціонувати галузь за допомогою пільгового податку на додану вартість у туризмі. Наприклад, у Франції ПДВ для всіх галузей встановлений на рівні 22%, а для туристичної – не перевищує 13%. Збільшивши на 10 років від оподаткування громадян, що розвивають сільський туризм, Румунія досягла значного пришвидшення темпів розвитку зеленого туризму. Саме система оподаткування є чи не наймогутнішим економічним важелем, на якому необхідно зосередити свою увагу у процесі розробки стратегічних планів і програм розвитку галузі.

Державні туристичні органи в розвинених європейських країнах працюють у тісній взаємодії з місцевою владою й приватним бізнесом. Поширеною тенденцією, яку варто запозичити в Європі, є децентралізація управління галуззю, що дає змогу створювати самобутній регіональний турпродукт [3].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що успішність функціонування національної туристичної індустрії залежить, в основному, від ефективної системи управління та координації всіх компонентів туристичної привабливості: від туристичних ресурсів та інфраструктури до залучення інвестицій в їх розвиток та якісне обслуговування. Все це вимагає пошуку шляхів не лише покращення стану окремих складових туристичної привабливості, але й визначення необхідності

комплексного пошуку заходів її підвищення та максимальної кооперації і координації всіх суб'єктів туристичного господарства.

Література:

1. Гайдук А. Інтегрований туристичний концерн – сучасна форма туристичного підприємства в умовах глобалізації // Регіональна економіка. 2006. – №2. – С.204-212.
2. Карсекін В., Ткаченко Т. Проблеми розвитку готельного господарства в Україні // Економіка України. – 1997. – №9.
3. Ковалевський Г.В., Абрамов В.В. Проблеми розвитку туризму в Україні: інтегрований підхід // Туристично-краєзнавчі дослідження. – 1999. – Вип.2.
4. Офіційний сайт Всеукраїнської туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukwto.org>
5. Офіційний сайт комітету Державної статистичної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

Л.М. Богдашова

Херсонський державний університет

ОЦІНКА СТАНУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Сучасні дослідження реформування аграрного виробництва держави охоплюють широкий спектр питань пов'язаних з оцінкою передумов та пошуком пріоритетів подальшого ефективного економічного розвитку. Запровадження нових ринкових механізмів в аграрному секторі призводить до структурних змін сільськогосподарства із змінною формою власності і всіма вищезгаданими з цього положеннями.

Становлення та розвиток конкурентоспроможного виробництва в регіоні безпосередньо пов'язані з структурними зрушеннями, що відбуваються у сільському господарстві. Важливим у підвищенні конкурентоспроможності аграрної сфери є вдосконалення структури, спеціалізації та територіальної організації сільськогосподарського виробництва. Традиційну регіональну спеціалізацію не можна вважати завершеною. Розміщення сільськогосподарського виробництва має узгоджуватись, насамперед із конкурентними перевагами територіальної структури, а також з кон'юнктурою аграрного ринку[3].

В процесі реформування агропромислового комплексу зменшилась питома вага виробництва продукції в суспільному секторі та суттєво збільшилась в приватному, причому основна маса продукції приватного сектора приходить на особисті господарства населення та фермерські господарства.

Різні аспекти розвитку сільськогосподарського виробництва, становлення нових організаційно-правових форм господарювання, діяльності особистих селянських господарств та фермерських господарств розглянуто у роботах вчених Е.Б. Алаєва, Г.В. Балабанова, О.А. Богучького, П.П. Борщевського, В.С. Дієсперова, М.Г. Ігнатенка, З.І. Калугіної,

О.О. Компліченко, Л.О. Мармоль, В.П. Нагірної, О.М. Онищенко, М.Д. Пістуня, А.М. Ракітнікова, В.П. Руденка, Л.Г. Руденка, П.Г. Саблука, В.Ф. Семенова, О.Г. Топчієва, П.Г. Шищенко, О.М. Шпичака та ін. Проте результати опрацювання наявного наукового доробку показують, що на сьогодні залишається багато невирішених питань щодо перспектив розвитку господарств населення як основних товаровиробників сільськогосподарської продукції.

На сучасному етапі розвитку країни незаперечним є той факт, що за роки аграрних трансформацій в Україні була зафіксована ціла низка негативних тенденцій у землекористуванні та сільськогосподарському виробництві країни в цілому. До таких тенденцій можна віднести: зниження продуктивності рослинництва, різке скорочення поголів'я тварин, загострення екологічної ситуації в сфері землекористування тощо[4].

Звичайно, зазначені негативні тенденції щодо розвитку сільськогосподарського виробництва характерні як для господарств суспільного, так і для господарств приватного сектору, зокрема особистих господарств. Проте встановлено, що основним фактором зниження продуктивності рослинництва в господарствах населення за роки аграрних трансформацій був структурний фактор, зокрема, погіршення (з позицій продуктивності) структури посівів на орних землях, а також багаторічних плодово-ягідних насаджень. Зниження питомої продуктивності рослинництва в цих господарствах у результаті погіршення структури землекористування зумовлене на 75%, а падінням урожайності сільськогосподарських культур – на 25%. Слід зазначити, що в господарствах населення знижувалася врожайність лише сільськогосподарських культур, вирощуваних на орних землях. Продуктивність багаторічних плодово-ягідних насаджень, навпаки, зростала.

Розвиток тваринництва за роки аграрних трансформацій як у господарствах населення, так і в сільгоспідприємствах мав негативну тенденцію. У сільгоспідприємствах різко скоротилося поголів'я продуктивних тварин (від 3 до 12 разів), знизилася їх продуктивність (продуктивність корів, наприклад, зменшилася більш як на 40%, середньодобові прирости ваги на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби зменшилися на 40%, а свиней – на 45%). Обсяг виробництва тваринницької продукції зменшився майже в 5 разів. У господарствах населення також скоротилося поголів'я окремих видів тварин. Але виробництво тваринницької продукції зменшилося лише на 11%.

Зазначені тенденції характерні і для території Херсонської області. Так, наприклад, тільки за період 2003-2013 рр. спостерігається зростання значення господарств населення в структурі виробництва продукції тваринництва. Не дивлячись на нестачу кормів, що спостерігалась внаслідок незначного врожаю 2003 року, господарства населення знизили чисельність худоби та птиці на значно менші показники, ніж сільськогосподарські підприємства.

Зміна частки господарств різних типів в структурі утримання сільськогосподарських тварин по Херсонській області також підтверджують статистичні дані, що в структурі виробництва продукції тваринництва зростає

частка господарств населення, які мають вже більше 82% поголів'я в усіх видах тваринництва.

Цей взагалі позитивний момент є свідком економічної слабкості сільськогосподарських підприємств, їх вразливості в умовах нестачі кормів. Особливо цестосується свинарства, де частка господарств населення зростає з 74,3% до 90,43%. Причому зауважимо, що застосовуваний господарствами населення посівний матеріал, як правило, не відзначається високосортністю, а поголів'я тварин – високою породністю. Крім того, дотримуватися сівозмінних вимог їм практично не вдається, мінеральні добрива й засоби захисту рослин від хвороб і шкідників застосовуються епізодично. У сільськогосподарських підприємствах сортова якість насіннєвого матеріалу, а також породність худоби завжди були набагато вищі, ніж у господарствах населення. До 1990 р. вони загалом дотримувалися науково обґрунтованих сівозмін, широко впроваджували рекомендовані наукою системи застосування мінеральних добрив, захисту рослин від шкідників і хвороб, ветеринарного обслуговування тварин. Переважна більшість сілгоспробіт у рослинництві здійснювалася з використанням високопродуктивних комплексів машин. У тваринництві значну частину робіт також було механізовано [1].

Значимо, що для повного використання потенціалу врожайності вирощування сортів рослин і продуктивності порід утримуваних тварин замало виконувати весь перелік рекомендацій наукою агротехнічних і зоотехнічних заходів. Неабияке значення, як відомо, має проведення їх на належному рівні і вчасно.

Акцентуємо, що дрібні господарства населення виявилися продуктивнішими, ніж великі колективні й державні сільськогосподарські підприємства внаслідок високої мотивації щодо результатів господарювання.

Найбільш значим фактором мотивації виступають матеріальні фактори, а саме – додаткові доходи від ведення особистого господарства та забезпечення сім'ї продуктами харчування. Велике значення мають і нематеріальні фактори мотивації на працю в особистих господарствах населення, такі як самостійність організації виробництва, вільний графік роботи, можливість працювати в колі родини, організація відпочинку.

Разом з тим не можна не відмітити ті “не географічні” фактори, що значною мірою впливають на розвиток ОГН, формування їх спеціалізації та територіальної організації, зокрема сучасні умови розвитку сільськогосподарського виробництва, які є дуже динамічними внаслідок проведення політичної, аграрної, земельної реформи, процесів децентралізації управління АПК і зародків самоорганізації АПК в ринкових умовах тощо

Завдяки збільшенню в ОГН Херсонської області площ землекористування, значно розширилися посівні площі під найважливішими сільськогосподарськими культурами, а саме розширилися площі під зерновими культурами майже у 10 разів, під овочевими та баштанними культурами – в 1,6 рази, під картоплею – в 1,1 рази. Разом з тим зауважимо, що у вирощуванні зернових культур провідне місце все ж таки належить сільськогосподарським підприємствам.

Це зумовлено перш за все специфікою виробництва цієї продукції, зокрема, необхідністю обробки великих площ землі та потребою у спеціалізованій техніці. Районами зернової спеціалізації є, як правило, райони з низькою густрою сільського населення, незначною часткою зрошуваних земель. До них відносяться Бериславський, Великолетиський, Верхньорогачицький, Великоолександрівський, Горностаївський, Іванівський, Каланчацький, Каховський, Нижньосірогозький та Чаплинський райони. Зауважимо, що більшість цих адміністративно-територіальних одиниць має периферійне положення відносно міст як головних центрів споживання.

Натомість, провідне місце у вирощуванні картоплі та овочів належить особистим господарствам, що зумовлено в першу чергу високим рівнем застосування ручної праці та тим фактом, що ці культури одночасно є основними продуктами харчування як для міського населення, так і сільських жителів з низьким рівнем доходів. Картоплярство є галуззю спеціалізації в межах Бериславського, Білозерського, Генічеського, Голопристанського, Каланчацького, Нововоронцовського, Скадовського, Цюрупинського районів, а також м. Нової Каховки та Суворовського району м. Херсона. Аналіз комплексу агрокліматичних умов та суспільно-географічних чинників розвитку цих адміністративно-територіальних одиниць дозволяє зробити висновок про домінування соціально-економічних передумов формування такої спеціалізації. Зокрема, визначними чинниками стала наявність відносно високої чисельності міського населення і зручність географічного положення відносно ринків збуту продукції.

Овочеві культури стали “товарною ознакою” сільськогосподарських товаровиробників регіону, в тому числі і особистих господарств. Ці культури є товарними для Білозерського, Генічеського, Голопристанського, Каланчацького, Нововоронцовського, Новотроїцького, Скадовського, Цюрупинського районів, а також для м. Нова Каховка та м. Херсона. Зауважимо, що для останніх трьох одиниць притаманна надзвичайно висока концентрація площ, зайнятих під цими культурами – коефіцієнти територіальної локалізації в їх межах складають від 2,79 до 8,36.

Товарне виробництво баштанних культур зосереджено у Голопристанському, Нововоронцовському, Новотроїцькому, Скадовському, Цюрупинському районах та Суворовському районі м. Херсона. Така локалізація зумовлена сприятливими агрокліматичними умовами, вигідним географічним положенням (Нововоронцовський район) споживачим фактором.

На основі проаналізованих матеріалів щодо спеціалізації рослинництва ОГН Херсонської області, дозволила виявити певні просторові закономірності змін спеціалізації особистих господарств, а саме: зернова спеціалізація у ОГН посилюється в напрямку “центр – периферія”, або – “міські регіони – сільська місцевість”; вирощування картоплі тяжіє до приміської зони; вирощування овочевих культур зосереджене в приміській зоні та в цілому тяжіє до масивів зрошуваних земель; баштанництво зорієнтоване на наявність споживача та сприятливі агрокліматичні умови.

Результати господарської діяльності у тваринництві за останні роки дають надію на успішне відродження цієї надзвичайно важливої галузі

сільськогосподарського виробництва, адже що стосується тваринництва, то проблема виробництва продукції цієї галузі сільського господарства завжди була однією з першочергових у численних постановах, директивах, “продовольчих програмах” України [1]. Відзначимо, що Херсонський регіон, маючи відповідний природно-ресурсний потенціал для розвитку кормової бази, традиційні навички сільських жителів до утримання худоби та птиці, потужні ринки збуту, впродовж тривалого періоду не досягав того рівня розвитку тваринництва і переробної промисловості, який би забезпечував достаток у споживанні м'ясної і молочної продукції та її вагомую роль у міжрайонному територіальному поділі праці. ОГН Херсонщини мають вже більше 82% поголів'я в усіх видах тваринництва. Відповідно, можна констатувати, що обсяги, структуру і територіальну організацію тваринництва в Херсонській області визначають господарства населення.

Висока душова концентрація великої рогатої худоби (ВРХ) спостерігається у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Горностаївському, Іванівському, Каланчакському, Нижньорогозькому, Новотроїцькому та Чаплинському районах. Це, на наш погляд, пов'язано з такими причинами: це периферійні райони області, які мають, як правило, низьку густоту населення і високу забезпеченість кормовими ресурсами; в більшості випадків в цих регіонах вирощування ВРХ є важливою складовою добробуту ОГН в умовах недостатньої товарності інших галузей сільського господарства (за виключенням зернового).

Свинарство отримало найбільший розвиток у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Голопристанському, Каланчакському, Нововоронцовському та Чаплинському.

Вирощування малої рогатої худоби (вівчарство і вирощування кіз) є галуззю спеціалізації у Великолепетиському, Великоолександрівському, Верхньорогачицькому, Високопільському, Генічеському, Голопристанському, Каланчакському, Нововоронцовському, Новотроїцькому та Чаплинському районах області. Як бачимо, ця галузь знову ж таки отримала розвиток перш за все у периферійних районах області, а також у більшості приморських районів.

Така ситуація пов'язана з наявністю відповідних природних умов (наявність пасовищ на солонцюватих та засоленних землях приморських районів) та суспільно-географічними особливостями території.

Конярство має незначний розвиток в усіх регіонах області і фактично не впливає на загальну картину розвитку тваринництва.

Достатньо висока кількість адміністративно-територіальних одиниць Херсонщини має у структурі ВРХ збільшену частку корів. Ми вважаємо, що частка корів в структурі ВРХ є важливим показником, що дозволяє встановити ступінь орієнтації ОГН на міського споживача. В сучасних умовах низькотоварні ОГН мають, по суті, єдине джерело сталого грошового прибутку – це реалізація молока та молочної продукції.

Отже, спеціалізація і інтенсивність виробництва продукції тваринництва господарствами населення характеризується сукупністю факторів, кожний з яких визначає ті або інші особливості виробництва окремих видів продукції

тваринництва. До основних факторів відносимо: віддаленість від головного міста; природні й агрокліматичні умови і ресурси. Внаслідок дії зазначених факторів формується мозаїчна картина особливостей розвитку тваринництва ОГН. Разом з тим, домінуючою умовою, на наш погляд, є віддаленість виробництва продукції окремих галузей тваринництва від міських поселень як фокусів розселення населення в регіоні.

Зважаючи на те, що ОГН є основними виробниками продукції тваринництва і, відповідно, саме вони забезпечують попит міського населення у цій продукції, доцільним, на нашу думку, є дослідження спеціалізації тваринництва, що отримало розвиток у ОГН Херсонщини в межах зон впливу міських поселень.

Проведений аналіз діяльності господарств населення дозволяє зробити висновок, що в цілому просторові зміни спеціалізації рослинництва ОГН Херсонської області знаходяться в межах трендової вісі “північний схід – південний захід”. Регіони півночі та північного сходу області мають, як правило, монокультурну зернову спеціалізацію, а у напрямку півдня і південного заходу відбувається диверсифікація виробництва рослинницької продукції в ОГН, а отже збільшення кількості галузей спеціалізації та їх якісні зміни (посилення спеціалізації на овочевих, баштанних культурах тощо).

Література.

1. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 25-26 лютого 2010 року / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”, 2010. – 57 с.
2. Бігичко І.Є. Ефективність господарювання аграрних підприємств різних організаційно-правових форм : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І.Є. Бігичко. – Львів, 2008. – 20 с.
3. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми. / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК – 2003 – №5. – С. 3 – 8.
4. Рябоконь В.П. Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки. / В.П. Рябоконь // Економіка АПК – 2013 – №9. – С. 13 – 19.

В.В. Бондар, Л.Ю. Шабанова

*Інститут географії НАН України,
shabashova@mail.ru*

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ РІТЕЙЛЕРІВ ЯК ІНДИКАТОР ПОЛЮСІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Рітейл, роздрібна торгівля (*від франц. *retailer* – “розділяти”, “дробити”*) – одна з галузей сфери послуг, що найбільш динамічно розвиваються. Сучасний рітейлінг спрямований на виконання певних послуг, кінцевим споживачем яких є покупець, фізична чи юридична особа. Швидкі темпи розвитку роздрібної торгівлі визначаються основними положеннями теорії індивідуального вибору, яка виходить з принципу пріоритету споживача. Саме тому роздрібно торгівлю варто розглядати з

позиції соціального індикатора якості життя населення, який характеризує рівень його доходів, обсяги споживання товарів й послуг, розвиток підприємницької діяльності тощо.

До того ж роздрібна торгівля виступає погужим сектором розвитку економіки країни. Зокрема, на це вказує той факт, що станом на 2013 р. загальний оборот тільки п'яти найбільших продовольчих ритейлерів: АТБ-маркет, Fozzy Group (Fozzy, Сільпо, Фора), METRO Cash & Carry, Рітейл Груп (Велика Кишеня), Ашан Україна (Auchan), за даними компанії GT Partners Україне, склав близько 90 млрд. грн. або 4,2 млрд. дол. США [2].

Аналіз останніх публікацій свідчить про значну увагу дослідників до проблем регіонального розвитку в контексті застосування концепції полусів соціально-економічного зростання (ПЕСЗ). Вивчаються різні аспекти: критерії визначення полусу зростання, чинники виникнення і функціонування, роль у територіальній організації суспільства, взаємозв'язок з процесами метрополізації, урбогенезу, міграційними процесами, трансформаціями в економіці тощо. Одним з напрямів дослідження перспектив виникнення ПЕСЗ є аналіз структурних змін в економіці міст та регіонів, зокрема, посилення ролі третинного сектору, що стрімко розвивається, займаючи нішу промислового виробництва. Дослідження ролі роздрібної торгівлі як виду економічної діяльності, що характеризує потенціал розвитку міст, в Україні проведено не було. Тому **метою** публікації є аналіз процесів територіального поширення мережі ритейлерів як відображення розвитку потенційних полусів соціально-економічного зростання. Досягнення мети потребує вирішення таких **завдань**:

- здійснити порівняльний аналіз кількісного представництва найбільших ритейлерів країни (магазини, гіпер-, супермаркети) у розрізі регіональних та найбільших субрегіональних центрів країни;
- виявити регіональні відмінності рівня купівельної спроможності населення вище зазначених міст;
- проаналізувати взаємозв'язок між рівнем розвитку мережі найбільших ритейлерів країни як важливої складової сфери послуг та потенційних полусів соціально-економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. Рітейлінг – це вид діяльності пов'язаний із продажами товарів безпосередньо населенню. Необхідною умовою розвитку роздрібної торгівлі є наявність платоспроможного попиту населення. Рівень платоспроможності залежить від доходів, найважливішу роль у яких відіграють оплата праці (близько 40% у 2014 р.) та соціальні трансферти і допомоги (понад 37%). Вищий рівень доходів населення забезпечує вищий попит, що стимулює розвиток економіки і, в першу чергу, галузей, безпосередньо пов'язаних з обслуговуванням населення.

Високі зарплати населення вказують на розвиток високоприбуткових галузей, до яких належать авіатранспорт, фінансова та страхова діяльність, сфера інформації та телекомунікації. Також високим рівнем заробітної плати характеризуються промисловість; складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту; наукові дослідження та розробках. Розвиток цих галузей у регіонах має стимулюючий ефект за рахунок підвищення рівня купівельної спроможності населення.

Для характеристики передумов розвитку роздрібної торгівельної мережі було розраховано індекс споживання ($I_{сп}$) як співвідношення обсягу вироблених товарів та послуг в місті та мінімальної грошової маси у населення за рік. Цей показник відображає потенціал для розвитку торгівлі і сфери послуг у регіоні: значення $I_{сп}$ більше 1,0 – залежно від величини перевипуск свідчить про високий рівень розвитку роздрібної торгівлі та платних послуг або про залучення грошей з-за меж досліджуваної території (міста, регіону); $I_{сп}$ менше 1,0 – про недостатній розвиток торгівлі і обслуговуючої інфраструктури (попит не забезпечений пропозицією, ресурси населення могли б дозволити більш обсяги торгівлі) [1].

Аналіз кількісного представництва найбільших ритейлерів відповідно до рівня споживання у великих містах України наведено у *таблиці 1*.

Таблиця 1

Розподіл регіональних та субрегіональних центрів за представництвом найбільших ритейлерських мереж та індексом споживання товарів й послуг (станом на 1 січня 2014 р.) *

Кількість ритейлерів, одиниць **	Індекс споживання товарів та наданих населенню послуг ($I_{сп}$)				Всього
	високий (понад 1,00)	вище середнього (1,00 – 0,75)	середній (0,75-0,50)	низький (до 0,50)	
понад 15	Київ				1
15 – 10	Дніпропетровськ, Житомир, Запоріжжя, Львів, Одеса, Рівне, Харків, Херсон	Кременчук, Миколаїв, Черкаси			11
10 – 5	Івано-Франківськ, Кіровоград, Луцьк, Тернопіль, Ужгород, Хмельницький, Чернівці, Чернігів	Біла Церква, Бердянськ, Вінниця, Кривий Ріг, Мелітополь, Павлоград, Полтава, Суми, Умань	Кам'янець-Подільський, Коростень, Нікополь	Прилуки	21
до 5	Мукачеве	Ковель, Червоноград	Ізмаїл, Калуш, Коломия, Лозова, Олександрія, Первомайськ	Дрогобич, Ізюм, Конотоп, Ніжин, Нововолинськ, Новоград-Волинський, Шостка	16
Всього	18	14	9	8	49

* Розраховано за даними Державної служби статистики України

** Мережа об'єктів оптово-роздрібної торгівлі представлена найбільшими (за оборотом та кількістю магазинів) ритейлерами країни, станом на 2013 рік, зокрема: "АТБ-Маркет", "Ашан Україна" (Auchan), "Billa", "Європек" (Арсен, Союз, Квартал), "ЕКО-Маркет", "Ельдорадо", "Епіцентр-К", "Караван", "Comfy", "Мега-Маркет", "МЕТРО Cash & Carry", "Нова Лінія", "Novus", "ПАККО-холдинг" (Волак, ПАККО), "Рітейл Груп" (Велика Кишеня), "Таврія-В" (Таврія-В, Космос), "Fozzy Group" (Fozzy, Сільпо, Фора), "Фокстрот", "Фуршет", "Watsons".

Розрахунки $I_{\text{ср}}$ для регіональних (обласних) та субрегіональних центрів (великі та середні міста обласного підпорядкування) свідчать про досить високий рівень розвитку сервісного сектору, без якого неможливий значний товарообіг. Серед регіональних центрів переважають міста з показником $I_{\text{ср}}$ більше 1,0. Високі показники $I_{\text{ср}}$ у 2013 р. очікувано спостерігались у Києві, Одесі, Дніпропетровську, Львові, Харкові – великих містах з найбільш потужним потенціалом розвитку і, відповідно, виробництвом товарів і послуг, що базується на платоспроможному попиті населення. Винятком із загальної тенденції є порівняно невеликі регіональні центри – високий рівень споживання в них може свідчити про залучення фінансових ресурсів з інших регіонів, наприклад, за рахунок туризму, надходжень від трудових мігрантів або прихованих доходів.

Представництво мереж найбільших рітейлерів у західних регіональних центрах порівняно менше, ніж в інших (5-10 мереж з 20 проаналізованих), що пов'язано з діяльністю місцевих торгово-роздрібних компаній, які займають відповідну ринкову нішу, але їх обсяги ще не досягли рівня найбільших мереж, проаналізованих у статті.

Недостатнім рівнем споживання та, відповідно, розвитку торгівлі товарами і послугами серед регіональних центрів характеризують лише Миколаїв, Черкаси, Вінниця, Полтава, Суми. При цьому мережа рітейлерів в цих містах є відносно розгортаною, що може пояснюватися закономірностями розгосподарення мереж: з центру виникнення (переважно Київ, Дніпропетровськ або Одеса) – у близько розташовані найбільші міста. Таким чином, процеси розповсюдження рітейлерських мереж є проявом впливу ПСЕЗ міжрегіонального рівня на прилеглу територію: імпульс спочатку досягає центрів з відповідним потенціалом, достатнім для його сприймання.

Натомість, з-поміж субрегіональних центрів країни, найвищими значеннями $I_{\text{ср}}$ помітно виділяється Мукачеве – друге за чисельністю населення місто Закарпатської області. На його частку припадає 1/5 загального обсягу роздрібного товарообороту підприємств регіону та 12,2 % реалізованих населенню послуг. Роздрібний товарообіг у розрахунок на 1 особу складає 20271 грн., перевищуючи в 3,1 р. середньообласні значення [4]. Це, в свою чергу, свідчить про високий рівень купівельної спроможності населення, який зумовлений тут низкою причин. По-перше, цьому сприяє розвиток малого та середнього бізнесу – самостійного елемента ринкового економіки, що здійснює вагомий внесок у збільшення обсягів виробництва, створення нових робочих місць в сфері торгівлі та послуг, зростання дохідної частини місцевого бюджету. Так, станом на 1 січня 2014 року, кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення становила 76 одиниць (в середньому по області – 46 одиниць). Зокрема, найбільшу кількість робочих місць створено на підприємствах роздрібної торгівлі (ГЗОВ “Закарпатська продовольча група”), а також машинобудування (ПАТ Мукачівський завод “Точприлад”, ТОВ “Флекстронікс” – виробництво електричного і електронного устаткування), легкої (українсько-австрійське підприємство ТОВ “Фішер-Мукачеве” – виготовлення спортивного спорядження) та харчової (ТОВ “ПКСІ груп Україна”) галузей промисловості [3].

По-друге, м. Мукачеве – один із найбільших в Україні центрів туризму і рекреації, що сприяє підвищенню рівня та якості життя населення. По-третє, у структурі номінальних доходів громадян міста, крім заробітної плати, лівову частку займає категорія “соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти” (в тому числі доходи отримані населенням під час працевлаштування за кордоном).

Незважаючи на високий рівень купівельної спроможності населення міста Мукачеве, кількісне представництво найбільших в країні рітейлерських мереж зводиться тут до мінімуму: “Епіцентр-К”, “Фокстрот”, “Watsons”. Подібна ситуація притаманна також для інших субрегіональних центрів Західної України (Дрогобич, Калуш, Ковель, Коломия, Нововолинськ, Червоноград) та, здебільшого, викликана:

- обмеженою кількістю потенційних покупців у порівнянні з великими містами, в першу чергу регіональними центрами;
- браком якості торговельно-комерційної нерухомості, особливо у межах центральної частини міст. Адаже тут йде боротьба за об'єкти, які здаються в оренду, так і земля (під час будівництва торговельних або торговельно-розважальних центрів та комплексів);
- присутності на ринку торговельно-роздрібних мереж регіонального рівня: “Барна”, “555”, “Наш Край”, “Верес”, “Гостинний Дім”, “БеркутБуд”;
- значною роллю у забезпеченні населення споживчими товарами організованої мережі ринків, які в сучасних умовах товарами перетворюються в торговельно-сервісні комплекси, де зміцнюється матеріально-технічна база та підвищується культура обслуговування покупців.

Вищі середнього значення $I_{\text{ср}}$ властиві також іншим субрегіональним центрам країни, переважно великим за чисельністю населення містам (Біла Церква, Бердянськ, Кривий Ріг, Кременчук, Мелітополь, Павлоград), які відзначаються розвитком щільної торговельної мережі найбільших продовольчо-господарських рітейлерів. Максимальна їх кількість розміщується у Кременчуці (13 із 20), зокрема: магазини, гіпер- та супермаркети продовольчого (“АТБ-Маркет”, “Fozzy”, “Сільпо”, “Фуршет”) і побутово-господарського (“METRO Cash & Carry”) призначення, будівельних матеріалів (“Епіцентр-К”, “Нова Лінія”), електроніки й побутової техніки (“Фокстрот”, “Ельдорадо”, “Comfy”), краси і здоров'я (“Watsons”) та ін.

Деяко новим у розвитку сфери послуг в межах території вище окреслених субрегіональних центрів є формування мережі регіональних торговельно-розважальних центрів (ТРЦ) – універсальні магазини або комплекс магазинів, що зазвичай включає підприємства побутового обслуговування. Серед них, наприклад, “Апельсин”, “Beta”, “Термес”, “Сіті-центр” в Білій Церкві, “Екватор” у Бердянську, “Bristol” в Ковелі, “Щодня” у Мукачеві тощо. Як правило, у великих та середніх містах ТРЦ винесені до житлових масивів й рекреаційних зон та в своїй локалізації орієнтовані на наявність потужних транспортних магістралей, зручних під'їзних шляхів, близькість зупинки громадського транспорту.

Висновки. Аналіз процесів поширення найбільших ритейлерських мереж в Україні ще раз довів, що найбільшим потенціалом для формування полюсів соціально-економічного зростання характеризуються великі міста в першу чергу завдяки наявності порівняно платоспроможного попиту, взаємодія відбувається в першу чергу на рівні міжрегіональних та регіональних центрів. Процеси розповсюдження ритейлерських мереж у субрегіональних центрах вказують на здатність сприйняття імпульсів розвитку від найбільших центрів.

Література:

1. Вендина О. Перспективы полицентричного развития пространства России в контексте глобализации // Россия и ее регионы в XX веке: территория – расселение – миграции / Под ред. О.Глезер, П.Поляна. – М.: ОГИ, 2005. – С.307-333.
2. Інфографіка: вивучка крупнейших ритейлеров за 2014 год. Режим доступа: <http://retail-community.com.ua/news/meneditment/1414-infografika-vyituchka-kрупneysih-riteylerov-za-2014-god>
3. Офіційний сайт Мукачевської міської ради. Режим доступу: <http://www.mukachevo-city.org.ua/>
4. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2013 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області; За ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2014. – 511 с.

T. Bocheniński

Uniwersytet Szczeciński
tadeusz.bocheniński@usz.edu.pl

UWARUNKOWANIA FUNKCJONOWANIA KOLEI W EUROPIE

Streszczenie: Celem pracy było zbadanie funkcjonowania kolei w Europie ze szczególnym uwzględnieniem krajów UE i EFTA. Zakres czasowy badań objął okres od początku XXI w. Zbadano głównie uwarunkowania rozwoju rynku kolejowego w Europie oraz dokonano klasyfikacji państw na podstawie tendencji zmian wielkości przewozów kolejowych oraz roli kolei w obsłudze transportowej. Widoczne jest zróżnicowanie pod względem rynku przewozów kolejowych i roli kolei w obsłudze transportowej w poszczególnych krajach.

Słowa kluczowe: kolej, przewozy kolejowe, Europa

Тавдеу Бохеньський ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЛІЗНИЦЬ В ЄВРОПІ Метою статті є дослідження функціонування залізниць в Європі з особливим акцентом на країнах ЄС та ЄАФТ. Часовий спектр досліджень охоплює період з початку XXI століття. Досліджені основні умови для розвитку залізничного ринку в Європі і здійснена класифікація країн на основі тенденцій в обсягах залізничних перевезень та ролі залізниць у транспортних послугах. Помітна диференціація з точки зору ринку залізничних транспортних послуг і ролі залізниць у сфері транспортних послуг в різних країнах.

Ключові слова: залізниця, залізничні перевезення, Європа

Wstęp

Celem pracy było zbadanie funkcjonowania kolei w Europie ze szczególnym uwzględnieniem krajów Unii Europejskiej (UE) i Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA). Zakres czasowy badań objął pierwszą dekadę XXI w. z odniesieniem do tendencji zachodzących w pierwszej połowie następnej dekady.

Do czynników warunkujących rolę transportu kolejowego w Europie należy zaliczyć: uwarunkowania geopolityczne (położenie kraju, polityka transportowa), infrastruktura (rodzaj stosowanej trakcji, gęstość sieci, stan techniczny), model funkcjonowania kolei i wielkość rynku (liczba przewoźników).

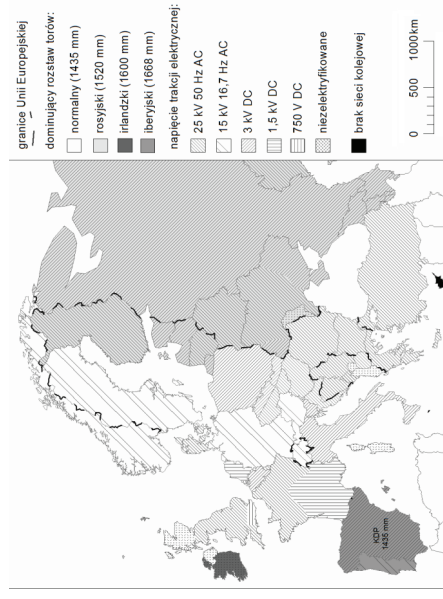
Zbadano zróżnicowanie pod względem gęstości sieci kolejowej. Przeanalizowano zmiany wielkości przewozów oraz udziału kolei w strukturze gałęziowej transportu (w krajach UE i EFTA) w pierwszej dekadzie XXI w. Dokonano klasyfikacji państw według tendencji zmian wielkości przewozów oraz udziału kolei w przewozach towarowych i pasażerskich. Do obu klasyfikacji zastosowano metodę tabeli znaków [1].

Charakterystyka sieci kolejowej w Europie

Rozwój sieci kolejowej w Europie był w znacznym stopniu uwarunkowany geopolitycznie i nadal widoczne są wpływy podziału kontynentu i granic państwowych z końca XIX w. [2].

Tworzenie wspólnej sieci kolejowej w wyniku procesu integracji europejskiej było utrudnione ze względu na różnice infrastrukturalne [3]. Koleje w Europie charakteryzują się:

- czterema różnymi szerokościami torów (rys. 1.),
- inną skrajnią i dopuszczalnymi naciskami na oś,
- pięcioma systemami napięcia w sieci trakcyjnej (rys. 1.),
- istnieniem 14 systemów zabezpieczeń – sterowania ruchem kolejowym,

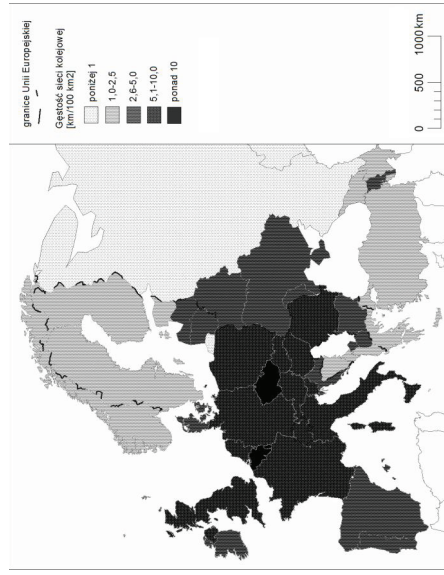
Rys. 1. Charakterystyka sieci kolejowej w państwach europejskich [8].

- zróżnicowanym stanem infrastruktury liniowej i punktowej oraz taboru kolejowego w poszczególnych krajach,
- różnicami w listach przewozowych sporządzanych według różnych umów międzynarodowych [4].

W celu zwiększenia interoperacyjności europejskiej sieci kolejowej stworzono Europejski System Zarządzania Ruchem Kolejowy (ERTMS). System ten ma objąć wszystkie linie kolejowe objęte umowami międzynarodowymi AGC i AGTC [5].

W celu poprawy przewozów na styku normalnych i szerokich torów stosuje się systemy samoczynnej zmiany rozstawu na granicy hiszpańskiej Talgo RD i CAF Bravo oraz na granicy Polski SUW2000. Natomiast wpływ różnic w zasillaniu trakcji można zniwelować przy zastosowaniu lokomotyw wielosystemowych [6]. Uruchomione w Hiszpanii Koleje Dużych Prędkości (KDP) budowane są jako linie normalnotorowe (1435 mm), zaś docelowo planuje się przebudować większość sieci kolejowej na normalnotorową [7].

Gęstość sieci kolejowej w poszczególnych krajach była zróżnicowana i związana z gęstością sieci osadniczej. Wśród państw UE znajdowały się 3 pozabawione sieci kolejowej – były to kraje wyspiarskie: Cypr, Islandia i Malta. Najradszą siecią kolejową – poniżej 2 km/100km² (nie licząc Rosji) charakteryzowały się (w kolejności rosnącej): Norwegia, Bośnia i Hercegowina, Turcja, Finlandia, Estonia, Czarnogóra i Grecja. Natomiast najgęstsza siecią kolejową (ponad 7 km/100km²) posiadały kraje Beneluksu, Niemcy, Szwajcaria, Węgry, Czechy i Słowacja (ryc. 2.) [9].

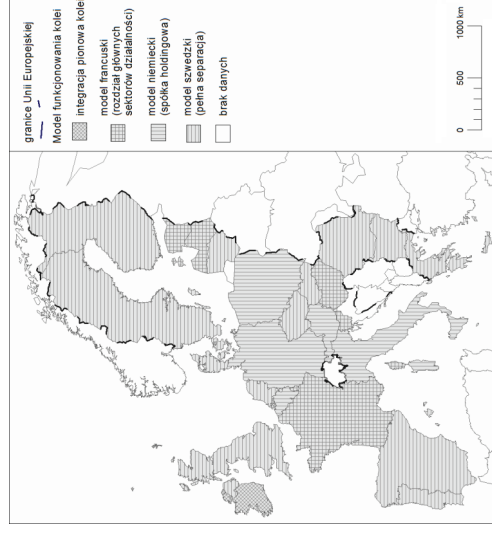
Ryc. 2. Gęstość sieci kolejowej w państwach europejskich – stan na 2010 r. [10].

Rynek kolejowy w Unii Europejskiej

Jednym z głównych elementów polityki Unii Europejskiej w zakresie transportu kolejowego było otwarcie rynku kolejowego w całej UE. Liberalizacja

kolei miała na celu zwiększenie konkurencyjności przewozów oraz wprowadzenie wspólnego europejskiego rynku kolejowego. Podstawą była tzw. separacja pionowa czyli oddzielenie funkcji zarządcy infrastruktury i przewoźnika. W poszczególnych państwach zastosowano trzy różne modele restrukturyzacji kolei (ryc. 3.):

- całkowita separacja – model szwedzki,
- separacja kluczowych sektorów (rodzajów działalności) – model francuski,
- spółka holdingowa – model niemiecki.

Ryc. 3. Modele funkcjonowania kolei w państwach europejskich – stan na 2014 r. [14].

Natomiast w Irlandii ze względu na wyspiarski charakter kraju i inną szerokość torów pozostawiono integrację pionową kolei [11].

Zmiany rynku kolejowego wprowadzane były etapami. W pierwszym etapie otwarcie rynku dotyczyło przewozów towarowych, natomiast otwarcie rynku przewozów pasażerskich ma nastąpić do 2019 r. Ponadto do tego czasu zostanie zwiększona rola Europejskiej Agencji Kolejowej (ERA) [12].

Liberalizacja rynku kolejowego spowodowała wejście na ten rynek nowych przewoźników, przede wszystkim niezależnych od kolei państwowych. Przyczyniło się to do wzrostu konkurencji na torach oraz częściowej poprawy jakości usług przewozowych. Każdy przewoźnik musiał posiadać licencję na przewozy w danym kraju oraz świadectwo bezpieczeństwa. Dokumenty te były wydawane przez krajowe organy odpowiedzialne za nadzór nad transportem kolejowym.

Również inne kraje spoza UE planują restrukturyzację kolei. Do 2018 r. przeprowadzenie separacji pionowej i docelowo otwarcie rynku kolejowego ma nastąpić w Serbii [13].

Liczba przewoźników kolejowych w poszczególnych krajach była zróżnicowana oraz uwarunkowana wielkością rynku kolejowego i możliwościami wejścia na rynek w poszczególnych państwach. Najwięcej przewoźników towarowych posiadało licencje na przewozy na terenie Niemiec, gdzie ich liczba znacząco przekraczała liczbę przewoźników w innych krajach. Państwa UE można podzielić na 6 grup pod względem liczby kolejowych przewoźników towarowych (tab. 1.).

Tab. 1.
Klasyfikacja państw według liczby towarowych przewoźników kolejowych [15].

Liczba przewoźników	Przykłady państw
powyżej 50	Czechy, Polska, Niemcy
20-30	Słowacja, Rumunia, Wielka Brytania, Litwa i Węgry
10-19	Francja, Estonia, Hiszpania, Holandia, Szwecja
6-9	Dania i Bułgaria
2-5	Portugalia, Słowenia, Lotwa, Belgia
1	Irlandia, Finlandii i Luksemburgu

Licencje na przewozy towarowe oprócz typowych firm przewozowych posiadały przedsiębiorstwa produkujące tabor, obsługujące terminale przeładunkowe i prowadzące działalność związaną z utrzymaniem, remontami i budową infrastruktury kolejowej.

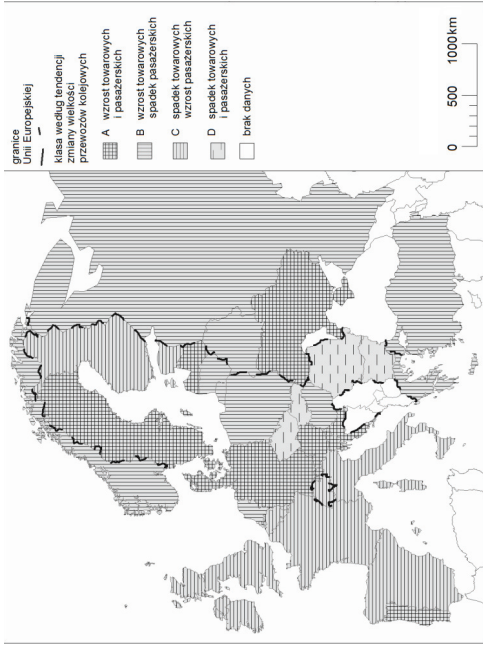
Znaczenie mniej było przewoźników pasażerskich, wśród których dominowały spółki państwowe i samorządowe. Najwięcej było ich w Niemczech. W Polsce licencje na kolejowe przewozy pasażerskie w 2010 r. posiadało 27 przewoźników [16], z czego 20 prowadziło regularne przewozy pasażerskie.

Wielkość przewozów i udział kolei w strukturze gałęziowej transportu

Pod względem wielkości przewozów towarowych najlepszy był 2006 r., w którym średni udział kolei w strukturze gałęziowej państw UE osiągnął 18,0%. Natomiast w 2009 r. widoczne było wyraźne zmniejszenie przewozów kolejowych we wszystkich krajach Europy. Od 2010 r. nastąpił ponowny wzrost w większości krajów europejskich, ale w 9 z badanych krajów przewozy towarowe nadal spadały (Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Finlandia, Grecja, Irlandia, Rumunia, Słowacja, Włochy). W przypadku Szwajcarii i Wielkiej Brytanii w perspektywie dłuższego okresu zauważalne były wahania poziomu przewozów towarowych – widoczny na ryc. 4. spadek nie odzwierciedlał rzeczywistej tendencji.

Zmiany wielkości przewozów kolejowych towarów były związane ze zmianami koniunktury gospodarczej. Największe spadki (ponad 10 mld tkm w latach 2001-2010 odnotowano we Francji i Włoszech, natomiast największy wzrost w tym okresie w Rosji, Ukrainie i Niemczech. Obie tendencje w tych krajach utrzymywały się w drugiej dekadzie XXI w. [18].

Pod względem przewozów pasażerskich największy wzrost (pow. 5 mld. pkm) odnotowano we: Francji, Wielkiej Brytanii, Niemczech i Szwajcarii, zaś największy spadek (pow. 4,5 mld pkm) w: Rosji, Białorusi, Rumunii i Polsce [19].

Ryc. 4. Klasyfikacja państw według tendencji zmian wielkości przewozów kolejowych w latach 2001-2010 [17].

Dla krajów należących do UE i EFTA przeanalizowano udział kolei w strukturze gałęziowej transportu towarowego wykonanej pracy przewozowej.

Największą rolę kolei w transporcie towarowym z pominięciem transportu rurociągowego i morskigo (ponad 30%) charakteryzowały się: Austria, Szwajcaria, Szwecja, Estonia, Litwa, Lotwa. Natomiast najniższą (poniżej 10%): Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Lichtenstein, Luksemburg, Portugalia, Turcja. Średnia unijna wynosiła w 2010 r. 17,1%.

Największy udział kolei w przewozach pasażerskich (ponad 10%) miały Szwajcaria, Austria i Węgry. Natomiast średnia unijna w 2010 r. wyniosła 7%. Udział kolei powyżej średniej odnotowano w 10 państwach UE. Najmniejszą rolę kolei w przewozach pasażerskich charakteryzowały się Kraje Bałtyckie i położone peryferyjnie (Portugalia, Irlandia, Grecja) [20].

Na ryc. 5. przedstawiono klasyfikację państw UE i EFTA według udziału kolei w strukturze gałęziowej transportu.

Ogólnie w Unii Europejskiej od początku XXI w. kolej miała udział w przewozach towarowych na poziomie 17-18% (ze spadkiem do 16,6 w 2009 r.) oraz na poziomie około 7% w przewozach pasażerskich.

W latach 2001-2010 udział przewozów towarowych według wykonanej pracy spadł w 15 krajach (Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Francja, Hiszpania, Irlandia, Litwa, Luksemburg, Lotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Węgry) oraz wzrósł w 3 państwach (Dania, Holandia, Szwecja). Spadki były jednak znacznie większe i w przypadku Bułgarii i Szwajcarii sięgnęły ponad 20 punktów procentowych oraz kilkunastu punktów procentowych w Polsce, Rumuni i Estonii. Natomiast wzrosty nie przekraczały 5 punktów procentowych.

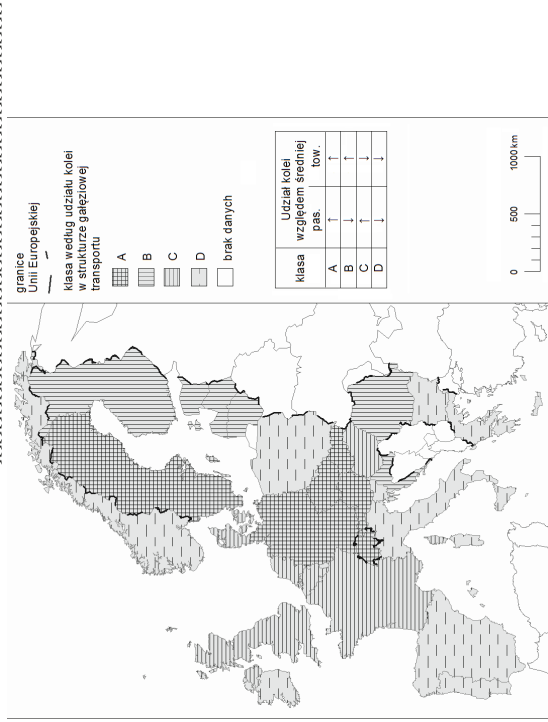

Рис. 5. Класифікація країн за часткою залізничного транспорту в 2010 р. [21].

W tym samym okresie udział przewozów pasażerskich według wykonanej pracy spadł w 5 państwach (Bułgaria, Litwa, Polska, Rumunia, Węgry) oraz wzrósł w 3 (Szwajcaria, Szwecja i Wielka Brytania). W pozostałych krajach udział się nie zmienił lub zmiana nie przekroczyła 1 punktu procentowego.

Wnioski

Pomimo polityki transportowej UE nakierowanej na rozwój transportu kolejowego rola kolei w obsłudze transportowej pozostaje stosunkowo niewielka, a w niektórych krajach odnotowano stałą tendencję spadkową.

Przeanalizowano 25 krajów UE, porównując różne uwarunkowania funkcjonowania kolei z jej rolą w obsłudze transportowej. Stwierdzono brak istotnego związku pomiędzy wielkością udziału kolei w strukturze gałęziowej transportu a przyjętym modelem funkcjonowania kolei i gęstością sieci kolejowej.

Otwarcie i liberalizacja rynku kolejowego dała efekt w postaci wzrostu konkurencyjności, a także w niektórych krajach przyczyniła się do wzrostu wielkości przewozów (np. Polska). Natomiast nie wpłynęła na wzrost udziału kolei w strukturze gałęziowej transportu. W 2010 r. w 8 państwach UE udział kolei zarówno w przewozach towarowych i pasażerskich był na poziomie poniżej średniej unijnej.

Rola kolei w obsłudze transportowej w poszczególnych krajach była uwarunkowana różnymi czynnikami. W Krajach Alpejskich, które charakteryzują się największą rolą kolei w obsłudze transportu, za decydujące należy uznać ich tranzytowe położenie oraz politykę transportową tych krajów (uprzywilejowanie kolei ze względów ekologicznych). W pozostałych krajach rola kolei

uwarunkowana jest w znacznym stopniu zapotrzebowaniem na przewozy masowe – głównie węgla i rud (decydują one o roli kolei m.in. w Szwecji i Krajach Bałtyckich). Natomiast dla przewozów pasażerskich podstawowe znaczenie ma oferta (liczba połączeń, taryfa, czasy przejazdu) oraz gęstość sieci kolejowej. Istotne znaczenie ma konkurencyjność transportu kolejowego w tym: poziom rozwoju sieci drogowej i kolejowej oraz stan infrastruktury, a także koszty transportu.

Materiały źródłowe:

- [1] J. Runge, 2007, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, za: Parysek J., Wojtasiewicz L., 1979, *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*, Studia KPZK PAN, T. 69, Warszawa, s. 23-25
- [2] T. Bocheński, 2014, *Przemiany towarowego transportu kolejowego w Polsce na przelomie*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk – rozprawa doktorska.
- [3] K. Wojewódzka-Król, 2000, *Proces dostosowywania infrastruktury transportu do wymagań europejskich* [w:] W. Rydzkowski, K. Wojewódzka-Król (red.), *Transport*, Warszawa, s. 414.
- [4] H. Zielaskiewicz, I. Nowak, 2009, *Znaczenie rozwoju infrastruktury logistycznej na styku dwóch systemów kolejowych dla ich integracji*, Logistyka, nr 6/2009, ILM, Poznań, s. 28-33.
- [5] T. Bocheński, 2014, op. cit.
- [6] T. Bocheński, 2014, op. cit.
- [7] R. Piech, 2012, *Hiszpania zmierza ku standardowemu rozstawowi*, InfoRail (<http://inforail.pl>) – dostęp 09.2015
- [8] opracowanie własne na podstawie informacji publikowanych przez zarządców sieci kolejowej oraz map sieci kolejowych w poszczególnych państwach publikowanych na portalu: <http://www.bueker.net>
- [9] Główny Urząd Statystyczny – Polska (<http://stat.gov.pl>)
- [10] opracowanie własne na podstawie danych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny w Polsce (<http://stat.gov.pl>) oraz urzędy statystyczne w innych krajach.
- [11] Chris Nash, 20 years of experience with rail liberalisation a balance sheet, Institute for Transport Studies, University of Leeds.
- [12] Całkowita liberalizacja rynku kolejowego nastąpi za 6 lat?, Kurier Kolejowy, 14.01.2013 (<http://www.kurierkolejowy.eu> – dostęp 09.2015 r.)
- [13] T. Larczyński, 2015, Podział Kolei Serbskich zbyt kontrowersyjny?, Kurier Kolejowy 03.04.2015 (<http://www.kurierkolejowy.eu> – dostęp 09.2015 r.)
- [14] opracowanie własne
- [15] UTK, *Funkcjonowanie rynku transportu kolejowego w Polsce w 2010 roku* [w:] Transport i Komunikacja, nr 5/2011, KOLPIO, Kwidzyn, s.19.
- [16] Urząd Transportu Kolejowego (<http://www.utk.gov.pl>)
- [17] opracowanie własne na podstawie danych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny w Polsce (<http://stat.gov.pl>)
- [18] Główny Urząd Statystyczny w Polsce (<http://stat.gov.pl>)
- [19] Główny Urząd Statystyczny w Polsce (<http://stat.gov.pl>)
- [20] Eurostat (<http://ec.europa.eu>)
- [21] opracowanie własne na podstawie danych publikowanych przez Eurostat (<http://ec.europa.eu>)

Т.В. Буличева, К.О. Буткалюк, Т.А. Гришук

*Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Київ. 1955@mail.ru*

НОВІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРОБІЗНЕСІ І ЇХ ВПЛИВ НА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ОБЛАСНОГО РАНГУ (НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Питання розвитку структури, функцій, новітніх прогресивних форм господарювання в системі агробізнесу держави та її регіонів є важливими і актуальними. Зважаючи на регіональні особливості агробізнесу, з'являється реальний шанс запроваджувати і розвивати ті його різновиди, які максимального можуть сприяти розкриттю внутрішнього потенціалу території, зокрема, природного, агроресурсного, трудового, інфраструктурного, інноваційного, транспортного тощо. Це, в свою чергу, сприятиме виникненню нових галузей спеціалізації, що можуть розвиватися також з позицій максимального вигідного економіко-географічного і транспортного положення, з урахуванням попиту ринкової кон'юнктури, зміцнення ринкових позицій ефективних суб'єктів господарської діяльності, як то фермерські господарства, спільні підприємства, товариства, компанії, фірми, холдинги (агрохолдинги) тощо.

Унікальні позиції розвитку агробізнесу мають приморські регіони і, зокрема, Миколаївська область. Вона володіє вагомим природно-ресурсним потенціалом, зокрема, 2 млн. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,7 га ріллі, що становить 5% орних земель в Україні, має доволі розвинену структуру господарського комплексу завдяки природно-географічним, соціально-економічним умовам та чинникам і високо ефективні новітні суб'єкти господарювання. Господарська діяльність на території області сприяє підвищенню рівня економічного розвитку півдня України та відіграє значну роль у досягненні продовольчої безпеки держави в цілому. Особливо це стосується сільськогосподарської діяльності. Область виробляє конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію як на внутрішній, так і на зовнішній ринки.

Виробнича спеціалізація сільського господарства області – рослинницько-тваринницька. Природно-кліматичні умови та родючі землі області сприяють формуванню потужного потенціалу агропромислової галузі, дозволяють отримувати високої врожай практично всіх сільськогосподарських культур. Наявність розвиненої власної сировинної бази дає можливість ефективно працювати підприємствам харчової та переробної промисловості. Щороку аграрії Миколаївської області в середньому виробляють більше 2 млн. тонн зернових культур, 500 тис. тонн насіння соняшнику, 400 тис. тонн овочів, приблизно 40 тис. тонн ягід та фруктів і 50 тис. тонн винограду. Область повністю забезпечує власні потреби у виробництві продукції сільського господарства [1].

Внесок області в загальнодержавне виробництво зернових культур складає 5-6%, соняшнику – 7% та більше 3% овочів, молока та яєць – 2,4%. На теренах Миколаївської області ефективно працюють такі передові підприємства сільськогосподарської галузі України, як група компаній “Агрофьюжн”, акціонерне підприємство – АП “Благодатненський птахопром”, сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю – СТОВ “Промінь”, відкрите акціонерне товариство – ВАГ “Зелений Гай”, публічне акціонерне товариство – ПАТ “Коблево”, фермерське господарство “Владам”, товариство з обмеженою відповідальністю сільськогосподарське виробниче підприємство – ТОВ СГВП “Агрофлагман”, сільсько-виробничий кооператив – СВК Агрофірма “Міг-Сервіс-Агро”, ТОВ “С-Росток”, товариство з обмеженою відповідальністю селянсько-фермерське підприємство – ТОВ СФП “Агросоюз”, товариство з обмеженою відповідальністю спільне підприємство – ТОВ СП “Нібулон” та інші.

Значна увага приділяється і галузі тваринництва. З метою забезпечення сталого розвитку цієї галузі в області розроблено та затверджено низку програм. Їх головними завданнями є: забезпечення рентабельного ведення тваринництва за рахунок нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції та доведення їх до рівня, який би забезпечив мінімальні норми споживання населенням; впровадження перспективних ресурсозберігаючих технологій; створення міцної кормової бази; забезпечення зростаючих рівня продуктивності тварин; зупинення спаду скорочення поголів'я худоби.

За рахунок цього щорічно в області в середньому виробляється м'яса близько 50 тис. тонн, молока – 370 тис. тонн, яєць – 500 млн. штук [1]. Перспективи тваринництва в області пов'язані із АП “Благодатненським птахопром” Арбузинського району, де розпочато будівництво зернохосвища потужністю 100 тис. тонн. Вже введено в дію першу чергу на 50 тис. тонн та проведено реконструкцію комбікормового заводу потужністю 30 тис. тонн комбікормів на рік. Сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю – СТОВ “Промінь” Арбузинського району збудувало зернохосвище потужністю 22 тис. тонн. Побудовано 4 теплиці для вирощування ранніх овочів та розсади овочевих культур на площі 4,5 га та введено в експлуатацію 3 овочехосвища потужністю 14 тис. тонн одночасного зберігання.

В області значна увага приділяється розвитку великотоварного виробництва тваринницької продукції. Зокрема за останні роки введено в дію 16 тваринницьких об'єктів, в тому числі шляхом будівництва 9 та реконструкції 7, загальною потужністю по великій рогації худобі – 1140 місць, по свинях – 6100. Наймасштабнішим серед цих інвестиційних проєктів є молочний комплекс на 2000 голів корів у сільськогосподарському товаристві з обмеженою відповідальністю – СТОВ “Промінь” Арбузинського району, де утримується із застосуванням новітніх технологій 1300 лінійних корів від яких щоденно одержують 3,5 тонн високоякісного молока. Продуктивність корів є найвищою в Україні та складає майже 10 тонн молока на одну корову. Подібні роботи в молочному скотарстві проводяться в низці інших господарств, таких як ТОВ “Колос-2011” Очаківського району та

приватному акціонерному товаристві ПрАТ “Україна” Доманівського району. Введено в дію сучасні свинокомплекси в сільсько-виробничому кооперативі агрофірми – СВК АФ “Міг-сервіс-агро” Новоодеського району, сільськогосподарському приватному підприємстві СГПП “Техмет-південь” Жовтязького району та у фермерському господарстві – ФГ “Агро-1” Новобузького району [2, 3].

Найбільшими агрохолдингами Миколаївської області є – Приват-АгроХолдинг (116 тис. га), Нібулон (81 тис. га), Біоленд (60 тис. га), ТрайтонФармінгХарків (50 тис.га), Креатив Групп (30 тис.га), РоАгро (27 тис.га), Агрофірма Корнацьких (16 тис.га) [4, 5].

З метою розвитку овочевої галузі реалізовано 7 інвестиційних проєктів. Зокрема, найбільшими є будівництво тепличного комплексу площею 1,7 га фермерським господарством – ФГ “Органіксистемс” групи компаній “Агрофьюжн”; введення в експлуатацію овочесховища на 10 тис. тонн одночасного зберігання ТОВ “С-Росток” Миколаївського району.

Лише за останні роки реалізовано більше 15 великих інвестиційних проєктів. Зокрема, це реконструкція зерносховища загальною ємністю 30 тис. тонн ТОВ “Миколаївське зерносховище”; будівництво спільного українсько-угорсько-англійського сільськогосподарського підприємства “НІБУЛОН” (СГП “НІБУЛОН”). Головним видом діяльності створеного підприємства є виробництво та реалізація гібридного насіння кукурудзи і соняшнику зарубіжної селекції. Підприємство є одним з найбільших вітчизняних виробників і експортерів сільськогосподарської продукції (пшениця, ячмінь, кукурудза, жито, соняшник тощо). У міру свого розвитку підприємство планомірно розширює географію та масштаби виробничої діяльності. Підприємство має 22 виробничі підрозділи, розташовані в дев'яти областях України [6]. Напрямки діяльності підприємства мають дуже диверсифіковану структуру. Виробництво товарної сільськогосподарської продукції на власних та орендованих землях, надання послуг іншим господарствам з обробітку ґрунту та збирання врожаю. Підприємство успішно співпрацює з всевітньо відомими американськими, європейськими та іншими виробниками сільськогосподарської продукції, техніки і засобів захисту рослин.

“НІБУЛОН” щорічно демонструє високі показники обсягів врожаю. При цьому якість вирощеної продукції відповідає найсуворішим вимогам не лише українських, а й зарубіжних споживачів. Для забезпечення високого рівня урожайності щорічно підприємство засіває демонстраційно-випробувальні поля для виявлення найбільш сприятливих сортів різних культур, які забезпечують високий рівень урожайності. Поряд з виробництвом товарного зерна, філії ТОВ СП “НІБУЛОН” займаються вирощуванням насіння зернових 1-3 репродукцій.

Матеріально-технічне оснащення сільськогосподарського виробництва має велику базу. У філіях ТОВ СП “НІБУЛОН” діють машинно-тракторні станції (МТС), завданням яких є забезпечення повного циклу сільськогосподарських робіт на власних та орендованих землях. Кожна МТС є самостійною виробничою одиницею. 19 МТС були створені на основі

виробничих баз, приданих у Миколаївській, Луганській, Харківській, Полтавській, Черкаській, Хмельницькій, Вінницькій та Житомирській областях, в ході реалізації великомасштабної довгострокової програми забезпечення комплексної технології вирощування сільськогосподарської продукції на значних площах. Кожна машинно-тракторна станція виконує повний цикл сільськогосподарських робіт з дотриманням агротехнічних термінів обробітку сільськогосподарських культур та забезпеченням високої культури землеробства.

Торгівля власною та закуповуваною сільськогосподарською продукцією є стратегічним напрямком діяльності ТОВ СП “НІБУЛОН”. Впродовж декількох років посліп “НІБУЛОН” зумів досягти не лише лідируючих позицій на зерновому ринку України, а й здійснювати поставки сільськогосподарської продукції в більш ніж 60 країн світу (від Мексики до Японії). Компанія постійно розширює обсяги торгово-закупівельної діяльності та експорту. Однією з найважливіших складових цієї роботи є вдосконалення логістичної системи підприємства “НІБУЛОН”. Саме тому з 2009 року компанія реалізує унікальну для української економіки інвестиційну програму з розвитку і створення сучасної інфраструктури зернового ринку, будівництва власного торгового флоту. Не менш цікавим є приклад відкриття компанією “НІБУЛОН” ринку збуту сільськогосподарської продукції в Бангладеш. Великою гордістю колективу компанії “НІБУЛОН” є те, що це єдина компанія з України, яка досягла успіхів як постачальник продовольчої високоякісної пшениці в рамках Програми ООН “World Food Program”. ТОВ СП “НІБУЛОН” є давнім учасником цієї Програми, починаючи з 2008 року. Коли товариство залучили до Програми, нею було відвантажено 42 судна, що попрямували у Пакистан, Північну Корею, Ефіопію, Судан, Бангладеш, Палестину.

Сучасна логістика та інфраструктура дозволяють забезпечити компанії “НІБУЛОН”: рух збіжжя від поля до порту; кількість і якість зерна що поставляється на експорт; контроль над усіма аспектами діяльності компанії та реагування на ситуації по мірі їх виникання; доставку товару по всьому світу; прямий доступ до сільськогосподарського товаровиробника в різних регіонах України, що зменшує природні ризики при закупівлі сільськогосподарської продукції.

В межах інвестиційного проєкту “НІБУЛОН” створює власну логістичну систему з метою зменшення залежності від зовнішніх факторів, зниження рівня ризиків у господарській діяльності. Підприємство буде на берегах річок перевантажувальні термінали і власний флот, що є вигідно для економіки в цілому. По-перше, виробники можуть поставити свою продукцію в максимально зручні регіони, економлячи на логістиці. По-друге, підприємство зробило ставку на найдешевший вид перевезень – водний (річковий) транспорт.

Одним із ключових аспектів і факторів успішної реалізації патріотичного інвестиційного проєкту ТОВ СП “НІБУЛОН” є покращення логістичної складової і у сфері сухопутних транспортних перевезень. Відтак менеджментом підприємства було прийнято рішення переорієнтувати частину

перевезень із залізничного на автотранспорт – шляхом розширення власного вантажного автопарку.

ТОВ СП “НІБУЛОН” має у своєму розпорядженні можливість зберігання і доведення сільськогосподарської продукції до товарної кондиції як на власних, так і на підприємствах, акціонерам яких він є [7].

Зовнішньоекономічна діяльність має широку експортну базу. Найбільші темпи експорту спостерігались в 2009-2010 рр., що пов'язано з сприятливою економічною ситуацією. Основними партнерами компанії “НІБУЛОН” з експорту є Єгипет (23%), Саудівська Аравія (15%), Іран (10%). В основному складі нараховується 18 країн, куди “НІБУЛОН” експортує власну сільськогосподарську продукцію.

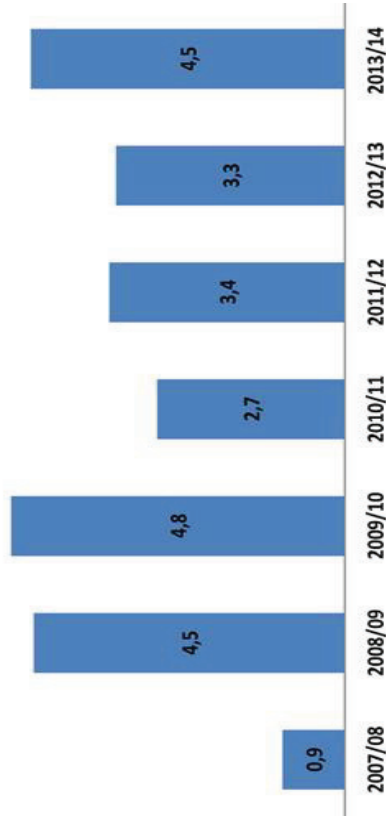

Рис. 1. Експорт компанії “НІБУЛОН” за 2007/08 – 2013/14 рр. (млн. тонн). [7]

Найбільшу частку в експорті сільськогосподарської продукції в 2013-2014 рр. зайняла пшениця – 39 %, кукурудза – 28%, ячмінь – 20 %.

Поряд з рослинництвом, вісім філій ТОВ СП “НІБУЛОН” займаються тваринництвом: ДП “Лідівське” (Миколаївська область), філії “Кам’янець-Подільська” і “Мрія” (Хмельницька область), “Хмельник” і “Південний Буг” (Вінницька область), а також “Бистрицька”, “Чуднівська” та “Романівська” (Житомирська область).

Додатковими напрямками роботи підприємства є розвиток судноплавної компанії ТОВ СП “НІБУЛОН”. Вона була створена у 2009 році з початком реалізації патріотичної інвестиційної програми з відродження Дніпра, Південного Бугу та інших річок як транспортних судноплавних артерій України. У серпні 2012 року ТОВ СП “НІБУЛОН” придбало майновий комплекс Миколаївського суднобудівного заводу “Диман”. У вересні на його базі було створено новий підрозділ компанії, спрямований на суднобудування і судноремонт, – суднобудівно-судноремонтний завод “НІБУЛОН”. У 2011–2012 роках було відкрито два річкових перевантажувальних термінали у Київській області – у с. Денісовка Тетіївського району та с. Гирське Переяслав-Хмельницького району.

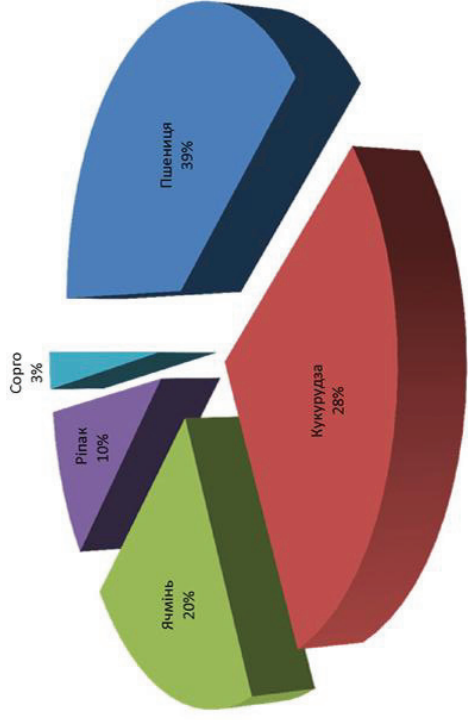

Рис. 2. Структура експорту компанії “НІБУЛОН” в 2013/14 рр. (тис. тонн) [Джерело7]

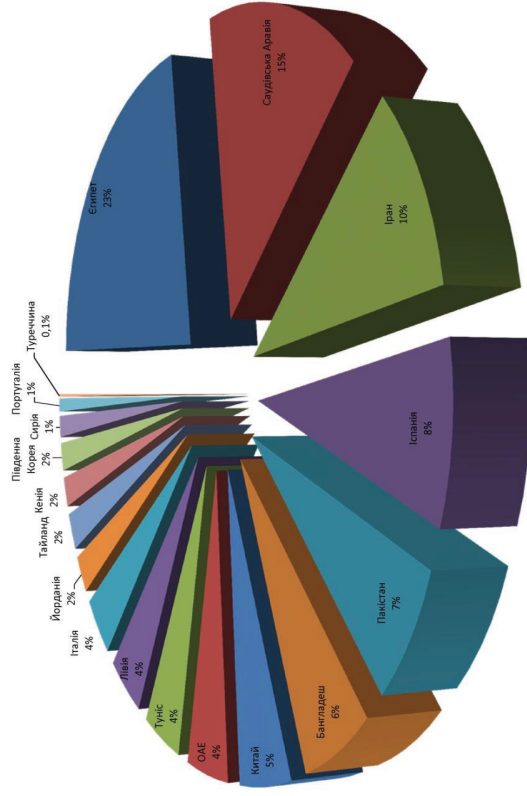

Рис. 3. Географія експорту компанії “НІБУЛОН” в 2013/14 рр. [Джерело7].

Таким чином, проекти компанії “Нібулон” можуть сприяти зміцненню конкурентних позицій регіону та держави на світовому ринку продовольства, стати важливою складовою реформування національної транспортної інфраструктури та агробізнесу; ще більше інтегрувати Україну в систему європейських транспортних коридорів.

Література:

1. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2013 рік/ Головне управління статистики у Миколаївській області; За ред. П.Ф. Запаринського. – 2014. – 591с.
2. Сільське господарство Миколаївщини [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mukolayiv-oda.gov.ua/ua/muko/agry/>
3. Нагірна В.П. Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування). – К.: Наук. думка, 1995. – 150 с.
4. ТОП-100 Агрохолдингів України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://elevatorukraine.coz.ua/index/top_100_agroholdingov_ukrainu/0-800
5. Укратна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. – К.: Либідь, 2002. – 470 с.
6. Історія створення підприємства НІБУЛОН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/istoriya-stvorenyya-ridfirmststva.html>
7. НІБУЛОН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://br.ubr.ua/profile/nibulon>

О. А. Веселова, В. В. Стецюк

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

geotoprhology@ukr.net

АНТРОПОГЕННЕ ПІДТОПЛЕННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ТЕРИТОРІЇ ПРИЧОРНОМОРСЬКОЇ НИЗОВИНИ

Звернення до питання підтоплення інтенсивно освоєних регіонів України відображає парадоксальність ситуації протягом останніх десятиліть насамперед на півдні України. З одного боку зона сухих степів України відчуває значний дефіцит водних ресурсів, у зв'язку з чим здійснюється масштабні перекидання річкового стоку каналами Дніпро-Кривий Ріг, Дніпро-Донбас, Північно-Кримський). Магістральними каналами подається вода для зрошення на лівобережжі та правобережжі Нижнього Дніпра, у Подністров'ї та Подунав'ї. З іншого – регіон страждає від процесів підтоплення значних територій. Це – хвороба технологічного недосконалісті водно-господарських заходів у регіоні та неврахування ряду важливих факторів, серед яких не остання роль належить геоморфологічними.

Одночасно, ця обставина свідчить про зосередження в рамках окремих морфокліматичних зон певних видів господарської діяльності, здійснення якої викликає подібні реакції адаптації не тільки сучасних екзогенних геоморфологічних процесів, але й інших складових навколишнього середовища. Тут, завдяки проведеному крупним водно-господарським заходам змінилися умови поверхневого стоку. На значних площах, в результаті тотального сільськогосподарського використання, поширені значно змиті ґрунти. Ускладнився режим підземних вод, що викликало значний розвиток природно-антропогенного підтоплення, що стало останнім часом справжньою соціальною проблемою. Повсюдно змінилися рослинні асоціації з природних на “агрокультурні”, змінюється структура ґрунтів, з'явилися великі площі засоленіх і осолоділих ґрунтових відмін. Змінилися фізико-механічні властивості осадових порід. Виникли додаткове ущільнення і просідання

лесової товщі, набухання глинистих різниць. Певною мірою змінюються мікрокліматичні показники в районах інтенсивних водно-господарських заходів (створення водоємних, зрошувальних систем, “ліманного” зрошення тощо). Поступово і самі екзогенні геоморфологічні процеси значно змінюють свій характер під впливом цілеспрямованої господарської діяльності. Варто навіть віддати належне і певним, ендогенним процесам (шпунчним землетрусів), зумовлених антропогенним чинником (Штенгелов, 1980). Відзначаються вони тут, хоч і вкрай рідко, і стосуються лише районів додаткового навантаження земної кори (великі водосховища в Степовому Криму), або ділянки її розвантаження в місцях видобутку корисних копалин та підземних вод.

З наведеного переліку випливає, що здійснення в морфокліматичній зоні українського степу специфічних видів природокористування викликає ряд прямих і послідовних змін у різних складових природного середовища.

Розвитку процесу сприяють рівнинний і низовинний рельєф, обумовлений геологічними умовами – наявністю лесових порід, які у вертикальному напрямку добре фільтруються і підстелюються щільними водотривкими строкатими глинами. Це створює умови для формування іригаційних верховодок вище рівня ґрунтових вод. Швидке підвищення рівня ґрунтових вод (УГВ) пов'язано також зі слабким природним дренажем території.

За ступенем гідроморфності і залежно від місцезнаходження в рельєфі перезволожені і підтоплені землі в межах Причорноморської западини можна розділити на наступні групи: мочажинні, подові, заплавні, зрошувані.

Мочажинні ґрунти сформувалися в основному на схилах, де лесові ґрунти частково змиті й найпоширенішою породою є оглеєні суглинки або щільні глини, які і служать водотривкими товщами. Такі ґрунти поширені в північній частині Одеської та Миколаївської областей.

Подові землі найбільш поширені в південній частині Причорноморської западини (у Миколаївській, Херсонській, Запорізькій та Одеській областях).

З позицій оцінки критичного стану УГВ найбільш вразливими є площі межиріч, що відрізняються дуже слабким природним дренажуванням. Вони ускладнені численними верхів'ями балок і ярів, а в південно-східній та південній частинах – подами і западинами. На таких площах спостерігається найбільш близьке до поверхні залегання ґрунтових вод.

Інтенсивне підтоплення спостерігається з початку 60-70 рр., у зв'язку з спорудженням Каховського водосховища, підпір УГВ від якого поширився на лівобережжі на відстань понад 30 км і на правобережжі – до 20 км, а також введенням в експлуатацію великих зрошувальних систем: Краснознам'янської (87,5 тис. га, Херсонська обл.), Каховської (260 тис. га, Херсонська обл.), Інгулецької (62,4 тис. га, Херсонська і Миколаївська області), Нижньодніпровської (24,2 тис. га, Одеська обл.), Татарбунарської (30,6 тис. га, Одеська обл.) та ін. Коефіцієнт корисної дії зрошувальних систем змінюється від 0,6 до 0,75, тобто близько 25-40% води, яка подається на зрошення, може просочуватися в землю і досягати рівня ґрунтових вод. На масивах зрошення (Краснознам'янська, Каховська, Каланчацька та Інгулецька системи)

внаслідок появи ґрунтових вод іригаційного походження виникає безперервне підвищення РГВ зі швидкістю 0,2-0,8 м / рік в приканальних зонах і 0,1-0,6 м / рік на масивах зрошення.

Вплив зрошення на підйом УГВ отримав на півдні України регіональний характер, що викликано значним перевищенням додаткової подачі води порівняно з використанням підземних вод в 5 – 50 разів. На зрошувальних системах відзначений підйом рівнів напірних водоносних горизонтів (Каховська система). Для захисту від підтоплення побудовані дренажні системи, в тому числі в зоні зрошення на площі більше 200 тис. га. Однак технічний стан дренажних систем перебуває далеко не в кращому стані, що позначається на збільшенні підтоплених площ. На території Каховського зрошувального масиву відбувається регіональний підйом рівнів від 0,2 до 0,3 м / рік. Підйом УГВ на 1 – 2 м стався не лише на зрошувальних масивах, але і на прилеглих до них територіях. Підтоплені площі приурочені до від'ємних форм рельєфу (балки, яри, поди).

У Миколаївській області інтенсивне зрошуване землеробство також викликало активізацію і збільшення підтоплення. Прикладом є долини річок Висунь, Березань, Добра та ін. Тут побудовані значні іригаційні водосховища, які сприяють заболочуванню і підтоплення заплавлених територій. Слід зазначити, що підтоплення на схилах долин та балок поширене значно менше порівняно з заплавою. Особливо інтенсивно процес підтоплення проявляється на схилах, складених водонасиченими піщано-глинистими відкладеннями, яким властиво слабе природне дронування. Підтоплення найбільш активно розвивається в нижній частині схилу, на схилах ерозійних уступів, де розвантажуються підземні води. Тут майже повсюдно мають одночасне поширення процеси підтоплення і зволоження. Загальна площа зрошуваних земель на півдні Причорномор'я – 1,1 млн. га, а загальна площа підтоплених земель перевищує 427 тис. га. Зрошувальні води є потужним чинником, який змінює умови живлення і розвантаження всіх водоносних горизонтів півдня України. Збільшення УГВ на зрошувальних масивах почалося з початком регулярних поливів. Середньорічний приріст УГВ становить в середньому:

- на межириччях 0,35-0,45 м;
- на схилах балок 0,25-0,3 м;
- у долинах балок 0,1-0,15 м;
- на прилеглих землях до зрошувальних – 0,05-0,1 м.

Поряд з підйомом дзеркала ґрунтових вод збільшується амплітуда коливань рівнів, відбувається зміцнення їх максимумів і мінімумів згідно з умовами поливів. Найбільше значення максимальної амплітуди коливання рівня – 3,6 м (Інгулецька система) спостерігається на глибині залягання рівня від 2 до 5 м. Найменша амплітуда коливання рівня – 0,3 м відмічена при максимальній глибині зони аерації.

У Запорізькій області підтоплення поширене як у межах межиричч, складених з поверхні лесовими породами, так і в алювіальних піщано-глинистих відкладах річкових терас. Домінуючим фактором в активізації підтоплення є техногенний. На півдні до підтоплення віднесені землі, де

вегетативний період УГВ не знижуються нижче 1-2 м. В Запорізькій області в межах Північно-Рогачицької зрошувальної системи підтопленнями є 1742 км², Каховської зрошувальної системи – 47 км². Причинами підтоплення при наявності іригаційних втрат є слабе дронування території і низький рівень експлуатації дренажних систем. У зоні каналу Дніпро-Кривий Ріг підтоплення пов'язане з наявністю подових понижень в рельєфі і змістом колекторної мережі у незадовільному технічному стані.

У Краснознам'янському масиві зрошення площею 87,5 тис. га, який розташований в межах частині алювіальні рівнини, до початку зрошення (1958 р.) ґрунтові води залягали на глибинах від 3 до 9 м. Під впливом зрошення, фільтрації з Каховського водосховища, Північно-Кримського та Краснознам'янського каналів стався різкий підйом УГВ. У південній частині на 1,5-2,0 м; у північній на 3,0-8,0 м. На початок 1993 р. площа зрошуваних земель з глибиною залягання РГВ менше 3 м становила близько 30 тис. га, а на прилеглих до них богарних земель – 88 636 га. Краснознам'янська зрошувальна система була побудована на початку 60-х років по недосконалох технічних рішень (самопливний магистральний канал і розвідні канали в земляному руслі), що сприяло розвитку підтоплення. Дзеркало ґрунтових вод залягає зараз на глибині 1,13 м – 9,77 м. За станом на 1994 р. площа зрошуваних земель на Краснознам'янському масиві з глибиною залягання менше 1 м склала 6 906 га, з глибиною 1-2 м – 8 767 га, з глибиною 2-3 м – 191,87 га.

Значна частина площ на межириччі Південний Буг – Інгулець характеризується неглибоким заляганням УГВ (1-5 м), до того ж значна частка припадає на площі з глибиною менше 3 м і підтоплена в основному природних і техногенних способом.

Інтенсивно підтоплених є межириччі лесової рівнини в межах межириччя Інгул – Інгулець, особливо в південній частині. У межириччі Південний Буг – Інгул – Інгулець підтоплення поширене на площі 3 219 км². Процес підтоплення розвивається також у долинах річок і балок, у деяких подах. Багато з них знаходяться в критичному стані. Найбільш висока ступінь ураження спостерігається в долинах річок Кодима, Чичикля, Березань, Висунь і ін., а також у багатьох балках. У більшості випадків підтоплення заплавл річок і балок викликано природними факторами, нерідко істотний вплив роблять водогосподарські заходи. Прикладом служать долини річок Висунь, Березань, Добра та інших, де побудовані значні іригаційні водосховища, які сприяють заболочуванню і підтоплення заплавлених територій.

Поряд з підтопленням сільськогосподарських угідь в зоні вливу цього процесу знаходяться населені пункти і різні господарські об'єкти. В останні роки процес значно активізувався, кількість населених пунктів, в різній мірі підляють впливу підтоплення збільшилася. Підтоплення на забудованих територіях у містах Генічеськ, Джанкой, Каховка, Цюрулинськ та ін. пов'язано в цілому з техногенними чинниками, головним з яких є розташування населених пунктів на низьких рівнях рельєфу, підпір ґрунтових вод водосховищами та ставками, вплив “місцевого” зрошення, відсутність зливової каналізації.

Основними причинами, що викликають підтоплення міст Запорізької області є: зниження дренажної ролі річок і замулювання русел (річки Токмак, Мелітополь, Пологи, Орхів), скиди промислово-побутових вод (міста Мелітополь, Бердянськ, Дніпрорудний), підпір з боку Каховського водосховища та Азовського моря (міста Кам'янка-Дніпровська, Бердянськ).

Мережа річок і балок за останні роки зменшила своє природне дренажний вплив внаслідок замулення, обміління та заростання річкових русел, що викликало, в свою чергу, загальне підвищення РГВ на прилеглих територіях. Ця різновид підтоплення частіше зустрічається в Мелітопольському, Токмацькому, Приазовському та Приморському районах Запорізької області.

Внаслідок підпору ґрунтових вод з боку лиманів та Азовського моря відбувається підтоплення земель і населених пунктів, розташованих у прибережній зоні Бердянського, Якимівського та Приазовського районів. В останні два десятиліття процес підвищення рівнів охопив практично всю площу поширення водоносного горизонту четвертинних відкладень, досягнувши максимальних значень на межиріччях, де величина підйому складала 7-10 м.

Наведені дані є очевидним свідченням необхідності приділити першочергову увагу проблемі підтоплення на півдні України, що істотно підвищить достовірність запевень сучасних політиків про гігантському агротехнічне значення держави в світі.

Г.Л. Винниченко, А.В. Давидов, М.А. Зинченко

*Херсонський державний університет,
svobodny.pole12012@gmail.com,
brovkomasha@gmail.com*

ВАЖЛИВІШІ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПИРИОДЫ ПРИЧЕРНОМОРСКОЙ НИЗМЕННОСТИ И КРЫМА В НОВЕЙШЕМ ЭТАПЕ

Вступленіє. Історія розвитку природи Причерноморської низменності і Крима в найновішій етапі изучалась многими исследователями. Важнішіє сторони природних умовий даного регіона освещены к настоящему времени достаточно полно и обстоятельно. Вместе с тем ряд особенностей развития природы Причерноморской низменности и Крыма в новейшем этапе до сих пор не получил еще однозначного и вполне обоснованного истолкования. В этой связи дальнейшая детализация природных условий здесь встречает определенные трудности, а предлагаемые прогнозы их развития в будущем несут в себе нередко дискуссионные моменты

Новейший этап обычно рассматривают в объеме неоген-четвертичного времени. Иногда нижнюю границу данного этапа опускают до начала кайнозой или даже юры. Нередко в качестве нижней границы новейшего этапа считают основание олигоцена, миоцена или четвертичного периода. Не исключается и возможность скользящего неоднородного в разных

областях характера нижней границы новейшего этапа [4]. Для Черноморского бассейна и прилегающих территорий в новейший этап чаще всего включают неоген-четвертичное время.

Неогеновая история Причерноморской низменности и Крима исследована к настоящему времени с большой степенью детальности.

Изложение основного материала. Подробные сведения об этой истории имеются в широко известных сводках, а также методических и учебных пособиях. Здесь следует лишь отметить твердо установленный факт унаследованности неогенового Черноморского бассейна с палеогена. В то же время в зависимости от процессов складчатости в окружающих регионах Кавказа, Кавпат и в определенной степени Альп, конфигурация бассейна, покрывавшего большую часть территории Причерноморской низменности и Крыма, не оставалась постоянной. Олускания и трансгрессии неоднократно прерывались поднятиями и регрессиями. Осадки, отложившиеся в пределах Черноморского бассейна в неогеновый период, представлены в основном мелководными песками, глинами, органогенными известняками, ракушечниками, рифогенными образованиями. Выявляется закономерная смена мелководных песчано-глинистых и ракушечниковых осадков при приближении к центральному частям Черного моря более глубоководными накоплениями: мергелями и тонкоотмученными глинами. Комплекс органических остатков в неогеновых отложениях Причерноморской низменности и Крима в целом близок к средиземноморскому. Колебания солёности в Черноморском бассейне в течение неогена сопровождалась соответствующими изменениями фаунистических комплексов, т.е. сменой органических остатков морского бассейна нормальной солёности, солоноватоводными и пресноводными формами. Однообразие и выдержанность неогеновых отложений в пространстве свидетельствует о стабильности рельефа морского дна на большей части территории Причерноморской низменности и Крима. Поднятие на месте Крымских гор по особенностям неогеновых отложений хотя и существовало, но в целом было невысоким. Общее поднятие характеризуемого района в конце плиоцена сопровождалось регрессией моря. К этому времени очертания Черного и Азовского морей становятся близкими, но не идентичными современным. В общих чертах была сформирована и речная сеть с обширными долинами и буждающими водотоками. В самом начале четвертичного периода палеогеографические условия в пределах Причерноморской низменности несколько отличались от современных мягким теплым климатом, растительным и животным миром, сходным с западноевропейским и средиземноморским. На территории низменности широко была распространена так называемая хопровская фауна, свойственная, в частности, обширным областям юга Русской равнины.

В последующем общая картина природы Причерноморской низменности, а также Крима, резко меняется. С этого момента, т.е. с конца раннечетвертичного эпохи развитие палеогеографии происходит здесь в тесной связи с грандиозными оледенениями, зарождающимися в Скандинавии и отсюда спускающимися ледниковыми покровами на юг, юго-запад и юго-

восток Европы. Первое или миндельское оледенение распространялось до Карпат, но в определении размеров площади ледника еще много неясного. Оледенение сопровождалось значительными понижениями температур, как в области ледника, так и в прилегающих районах. Тем не менее, резко изменения растительного и животного мира еще не отмечается и еще не происходит массового появления полярных форм фауны и флоры. С отступлением ледника в так называемую миндель-риссскую эпоху протяженные степные и лесные пространства Украины и южной части Русской равнины были покрыты растительностью, комплекс видов которой близок к западноевропейскому. Фаунистический же комплекс выделяется под названием хозарского. Новым членом органического мира в миндель-рисское межледниковье является человек, остатки которого обнаружены в ряде районов Европы. Следующее рисское оледенение нередко называют Великим. Один из языков этого ледника спускался с севера на юг до Днепрпетровска. В эпоху рисского оледенения в составе, как флоры, так и фауны появляются четко выраженные полярные черты, свидетельствующие о наступлении холодного климата. К моменту максимума оледенения, т.е. в позднем палеолите появляется *Ното сарпенс*, господствующий до настоящего времени. Максимальное рисское оледенение сменялось второй рисс-вюрмской межледниковой эпохой. Ледниковый покров севера Европы резко сократился но, как считают многие исследователи, полностью не исчез. В свободной от ледникового покрова территории, и в частности в Причерноморской низменности и южной части Русской равнины развивалась фауна, по-прежнему принадлежащая арктическому комплексу (иногда его называют мамонтовым), растительность имеет смешанный состав теплолюбивых и холоднолюбивых видов, а в конце межледниковья, в основном полярные формы.

Последнее вюрмское оледенение было относительно небольшим. Палеогеография этого оледенения несколько изменилась по сравнению с предшествующими эпохами. За пределами ледника на большей части Русской равнины и Украины располагались открытые холодные степные пространства с зарослями карликовых полярных деревьев. Лишь на самом юге Европы, считается, произрастала тайга, близкая по составу растительных видов к современной сибирской. Животный мир представлял смесь тундровых, степных, луговых и лесных видов животных, самого различного происхождения. В пещерах и по долинам рек обитал человек, по внешнему облику, отвечающий современному. С отступлением вюрмского ледника по всей Европе и, в частности, в пределах Причерноморской низменности и в Крыму устанавливается географическая обстановка, мало отличающаяся от современной. Таким образом, оледенение и похолодание климата привели к существенным изменениям в биосфере всей Европы в целом, включая Причерноморскую низменность и Крым. Резкий скачок в развитии растительного и животного мира приурочен к основанию плейстоцена. В это время отмечается сокращение ареалов произрастания теплолюбивых видов флоры и расширение площади распространения холодостойких арктических комплексов растений. При этом совокупность имеющихся материалов

свидетельствует о том, что при переходе от плейстоцена к голоцену изменения флоры были незначительными. Аналогичная зависимость от оледенения выявляется и в развитии фауны. Наибольшие изменения в животном мире произошли в самом начале плейстоцена, когда большинство теплолюбивых животных вымерли. В последующем каждое оледенение сопровождалось обновлением видов фаунистических комплексов и сменой теплолюбивых форм фауны более холодостойкими. В конечном счете, многие виды животных, обитавших в Причерноморской низменности и в Крыму в позднем плейстоцене, не смогли приспособиться к резким изменениям климата в эпохи оледенений, в связи с чем они исчезают [6].

Существенное влияние оказали оледенения севера Европы и на формирование конфигурации и облика речной сети, а также береговой линии Черного и Азовского морей. Огромные массы воды, как в моменты оледенений, так и межледниковье спускались по рекам, которые были заложены еще в плейстоцене. При этом резко углублялись их русла, и выработывались широкие долины с террасовыми комплексами. Иногда количество воды не вмещалось в русла рек (например, р. Днепр) и в пониженной местности образовывались своеобразные озеровидные расширения. С притоком больших масс воды реками в Черное и Азовское моря здесь происходили колебания уровня морского бассейна, сопровождавшиеся формированием морских террас. Заметно менялась соленость морской воды, что привело к соответствующим изменениям в населенном Черное и Азовское моря органическом мире.

Четкое орографическое выражение в плейстоцене-голоцене приобретают Крымские горы. В районах современных предгорий Крыма фиксируются огромные шлейфы грубообломочных четвертичных осадков, свидетельствующих о резком поднятии Крымских гор в указанное время. Наличие террасовых комплексов по горным рекам служит доказательством прерывистости подъема. Деформации террас, выражающиеся в изменении их наклонов, включая самые молодые судакскую и садовую, дает основание утверждать о непрекращающихся поднятиях Крымских гор в самые последние эпохи голоцена. Наклон молодых террас в долинах по южному берегу Крыма у Алушты и вблизи Ялты в направлении моря связывают с опусканиями побережья и прилегающих частей Черного моря [7].

Следует отметить еще одну важнейшую особенность развития природы Причерноморской низменности и Крыма в плейстоцене и голоцене – это появление человека и усиливающееся антропогенное и техногенное воздействие его на природные условия в данном регионе. При этом оказывается, что влияние хозяйственной деятельности человека на окружающую среду бывает не менее значительным, чем воздействие природных процессов. Но эта проблема взаимосвязи человека, как одной из составных частей биосферы, с условиями его обитания заслуживает специального рассмотрения. Ряд вопросов этой проблемы уже освещен в многочисленных публикациях [6].

Из вышесказанного видно, что новейший этап развития природы Причерноморской низменности и Крыма распадается на два неравнозначных

по продовжителіності і особливостям формування фізико-географічних умов, проміжкату часу. Перший із них, відповідуючий неогену, характеризується морськими умовами, унаслідок чого сформувалася друга, відповідна четвертинному періоду, відзначається різко континентальним режимом. Скачок змінений природних умов, приурочені до ранньочетвертинної епохи. Цей скачок, як було показано вище, нашел відображення в історії формування рельєфа, клімату, біосфери в цілому, в загальному, всієї комплексу природи.

Раніше по сукупності геологічних даних на прикладі Памира і Тянь-Шаня було показано, що унаслідок раптової зміни умов структурних підділянь виявляється на протяженні лише одного якого-лібо конкретного етапу. Різкі зміни геотектонічного режиму, супроводжувані новообразованнями, звичайно проявляються при переході від одного етапу до іншого. При цьому зазначено, що при напрямленому характері розвитку земної кори в цілому відзначається зростаюча роль новообразовань, досягати максимуму в найновішому етапі [1, 3]. Матеріали, отримані в кінці минулого століття, свідчать про різке збільшення швидкостей і амплітуд підняття Памира в початку четвертинного часу [9]. Існують і ці інші позиції і з отриманими додатковими даними, в частині, по неопектоніке Гиссаро-Алая [11] і Памира [2] було зроблено висновок, що найновіший етап в тому обсязі, в якому він зараз розуміється, не можна розглядати як єдиний часовий проміжок, починаючи з початку четвертинного часу. Пропонується включити в найновіший етап лише четвертинний період, причому в ряді районів, починаючи з середньочетвертинної епохи. Четвертинний проміжок часу (олігоцен і неоген) в межах гірських областей Юго-Востоку Середньої Азії відноситься до завершального етапу передшестепоного альпійського етапу [11]. Фізико-географічні умови і інші елементи природи в кожному конкретному районі формуються, як і раніше неодноразово відзначалось [5, 8], а зараз безсумнівно встановлено, в тісній зв'язі з історією геологічного розвитку цього району.

Висновки. Приведені вище дані по особливостям Причерноморської низинності і Криму представляють, таким чином, незалежне в загальному підтвердження вказаного висновку об обсязі найновішого етапу. Унаслідок чого сформувалася історія природи, де зустрічаються, зв'язані з завершальними фазами складчатості альпійського етапу розвитку Середземноморського пояса. Четвертинна природа, різко відзначається від передшестепоного неогенової, формувалася вже в самостоятельному етапі, який відомий під назвою Новішого.

З огляду на вищеизложеного представляється можливим проводити аналіз геологічного розвитку і зв'язаного з ним формування природних умов в чітко очерченні границях часових підділянь позднего кайнозой. Неясність і суперечливість в визначенні нижньої границі і обсягу найновішого етапу при цьому отпадають.

Література:

1. Винниченко Г.П. Важливі закономірності будови і розвитку складчатих геосинклінальних комплексів Памира / Г.П. Винниченко. – Душанбе: Доніш, 1990. – 288 с.
2. Винниченко Г.П. Принцип унаслідкованості в зв'язі з ранговою системою структурних підділянь складчатих областей (на прикладі Памира і Гиссаро-Алая) / Г.П. Винниченко // *Известия АН РТ Отд. наук о Земле*, 1994. – № 2. – С. 17-21.
3. Винниченко Г.П. Ератричне валуни і проявлення новітніх тектонічних рухів в області жовтого Памира / Г.П. Винниченко // *Докл. АН Таджикистан*. – Душанбе, 1994. – Т. 37. – № 4. – С. 46-48.
4. Геологічний словарь. – М.: Недра. – Том 2. – 1973. – 304 с.
5. Личков Б.Л. Зміна рельєфу і еволюція почвенно-плувих образований суші і моря в історії Землі / Б.Л. Личков // *Изв. Тадж. філіала АН СРСР*, 1946. – № 2. – С. 3-27.
6. Лукашев К.И., Кадзай В.Б. Развитие биосферы в голоцене. – Минск: Наука и техника, 1978. – 178 с.
7. Муратов М.В. Континентальные четвертичные отложения Крыма, их соотношение с морскими террасами и возраст / М.В. Муратов // *Бюл. Комиссии по изучению четвертичного периода*, 1967. – № 33. – С. 57-76.
8. Рухин Л.Б. Основы общей палеогеографии / Л.Б. Рухин. – Л.: Гостоптехиздат, 1959. – 557 с.
9. Сидоров Л.Ф. Природа Памира в четвертичное время / Л.Ф. Сидоров. – Л.: Наука, 1979. – 175 с.
10. Таджибеков М. Внутригорные впадины Гиссаро-Алая в новейшем этапе геологического развития / М. Таджибеков. – Душанбе: Доніш, 2005. – 258 с.
11. Таджибеков М. Важливі закономірності геологічного будови і історія розвитку внутригорних впадин Юго-Востоку Середньої Азії в найновішому етапі: автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра геол.-минер. наук: спец. 25.00.02 “Общая и региональная геология” / М. Таджибеков. – Республика Казахстан, Алматы, 2006. – 51 с.

П.А. Вірченко, М.О. Логвинова

Харківський національний університет

ім. В.Н. Каразіна,

parasha@uindex.ua,

ge094mari@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦТВА ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Важливою галуззю сільського господарства будь-якої країни та її регіонів є рослинництво, яке забезпечує населення продуктами харчування, тваринництво – відповідними кормами, харчову й легку промисловість та деякі інші галузі господарства – необхідною сировиною. Однак, останнім часом у розвитку рослинництва спостерігаються певні кризові явища, які зумовлюють тільки зниження обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, а й ведуть до зниження родючості ґрунтів, порушення оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах тощо.

Важливе значення для забезпечення великих міст та міських агломерацій продуктами харчування мають сільськогосподарські підприємства розташовані у невеликій віддаленості від них. До таких територій відноситься й Чугуївський район, який входить до складу Харківської міської агломерації. Він має потужний агропромисловий комплекс, який характеризується інтенсивним типом розвитку сільського господарства, а рослинництво виступає його провідною галуззю. Однак, на території Чугуївського району Харківської області спостерігаються певні територіальні відмінності у розвитку рослинництва, зумовлені рядом природних та економічних факторів і певна нестабільність у виробництві сільськогосподарської продукції. Тому, аналіз особливостей розвитку рослинництва Чугуївського району Харківської області є актуальним питанням.

Формулювання мети та завдань. Метою даної статті є аналіз особливостей розвитку рослинництва Чугуївського району Харківської області.

Завдання дослідження: визначити передумови розвитку рослинництва, його місце у структурі сільського господарства району та проаналізувати територіальні відмінності у розвитку рослинництва на рівні сільських та селищних рад у Чугуївському районі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство Чугуївського району є другою після промисловості галуззю економіки. Зокрема, у сільському господарстві району зайнято 10 % населення району. Воно представлено 23 сільськогосподарськими підприємствами та 30 фермерськими господарствами.

У структурі сільського господарства Чугуївського району переважає рослинництво, частка якого складає 68,6 % [2, 6].

Для розвитку рослинництва Чугуївський район має сприятливі природні та агрокліматичні умови. Зокрема, район розташований у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини у межах Полтавської низовини й тому, рельєф місцевості району рівнинний, що сприяє господарському освоєнню території, а також веденню сільського господарства.

Клімат Чугуївського району помірно-континентальний. Середня температура січня становить $-7,5^{\circ}\text{C}$, липня $+20,0^{\circ}\text{C}$. Середньорічна кількість опадів складає 550-600 мм. [3]. Кліматичні умови дозволяють вирощувати на території району сільськогосподарські культури помірного поясу.

Чугуївський район добре забезпечений водними ресурсами. Через територію району протікає 15 річок. Крім того, на річках в межах Чугуївського району створено декілька водосховищ та ставків для штучного зрошення сільськогосподарських угідь [1].

Чугуївський район має родючі ґрунти – майже вся територія району зайнята типовими чорноземами, у долинах річок зустрічаються чорноземи звичайні та лучно-алювіальні ґрунти, що сприяє розвитку рослинництва. Сільськогосподарські угіддя становлять 71,3 % земельного фонду району [2], що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель.

У структурі посівних площ Чугуївського району переважають зернові культури. Станом на 2014 рік частка Чугуївського району до загального обсягу виробництва зернових культур Харківської області складала 4 %. У порівнянні з іншими районами Харківщини вона невелика, проте, серед районів області, які характеризуються індустріально-аграрний типом ведення господарства, це значний показник.

В останні роки у Чугуївському районі спостерігається певна нестабільність з виробництвом окремих сільськогосподарських культур, зокрема, зернових, соняшнику, цукрового буряку, про що свідчать дані діаграми на рис. 1.

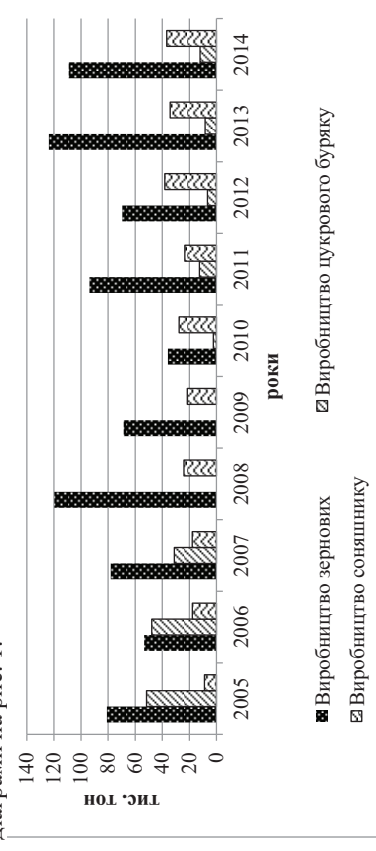

Рис. 1. Динаміка виробництва основних видів с/г культур за період 2005-2014 рр. (побудовано за даними [4])

Така ситуація, на нашу думку, пов'язана перш за все з погодними умовами, а також з кон'юктурою на продовольчих ринках.

Провідною зерновою культурою Чугуївського району є кукурудза, частка якої у валовому зборіві всіх зернових культур району в 2014 році складала 52,9 % (рис. 2.).

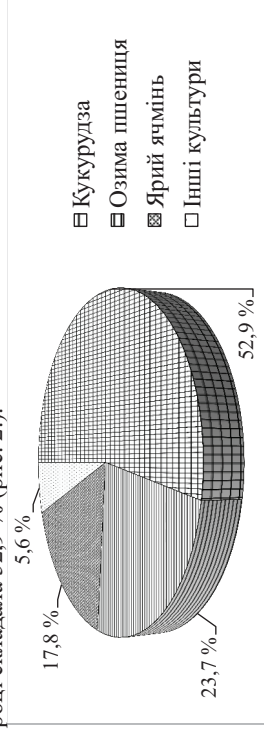

Рис. 2. Валовий збір зернових культур у Чугуївському районі за 2014 рік (побудовано за даними [6])

Кукурудза є теплолюбивою, посухостійкою культурою й використовується у якості кормів для великої худоби та у птахівництві.

За результатами 2014 року друге місце серед зернових культур району за валовим збором посідала озима пшениця, яка на відміну від кукурудзи, значно більше залежить від погодних умов [6].

Серед технічних культур у Чугуївському районі вирощують соняшник, цукровий буряк, сою.

За останні десять років у районі значно скоротилися обсяги виробництва цукрових буряків, на що є певні об'єктивні та суб'єктивні причини. Зокрема, зростання вартості матеріально-технічних ресурсів та органічних добрив суттєво підвищують собівартість вирощування цукрових буряків, а це веде до зниження його рентабельності і зменшення посівних площ. Так, якщо у 2005-2007 роках посівні площі зайняті під цукровим буряком у Чугуївському районі значно переважали посівні площі зайняті під соняшником, то у 2008-2009 роках цукровий буряк у господарствах району взагалі не вирощували. Проте, станом на 2014 рік у Чугуївському районі знову займалися вирощуванням цукрових буряків, зокрема господарствами району було вироблено 12,1 тис. тон цукрового буряку, що склало 4,7 % від його загального виробництва по області [4].

Погіршення ситуації у цукробуряковому виробництві району також є наслідком безготівкових розрахунків між заводами-переробниками сировини та її виробниками, що зменшує оборотні кошти сільськогосподарських підприємств.

Через погіршення ситуації у цукробуряковій галузі Чугуївського району провідною технічною культурою району став соняшник. Станом на кінець 2014 року у районі було вироблено 36,7 тис. тон соняшнику (3 % від загального виробництва по Харківській області) [5].

Поступово у Чугуївському районі розширюються посівні площі зайняті соєю. Зокрема, станом на кінець 2014 року валове виробництво сої у районі склало 0,6 тон і вона стала третьою за обсягами виробництва технічною культурою району.

Певні територіальні відмінності у вирощуванні сільськогосподарських культур спостерігаються й по територіальним громадам Чугуївського району. Так, найбільші посівні площі під зерновими культурами зайняті у південній та південно-західній частинах району – у Волохово-Ярській, Старогнилицькій, Моспанівській, Іванівській сільських радах (рис. 3.), що обумовлено значними площами земельних ресурсів на територіях цих сільських рад.

У межах зазначених сільських рад спостерігається й найвища врожайність зернових культур (понад 60 ц/га). Варто зазначити, що у межах Кочетозької, Малинівської, Есхарівської селищних рад зернові культури не вирощують взагалі.

Найбільш обсяги виробництва соняшнику (понад 45 тис. ц.) спостерігається у Граківській, Моспанівській, Волохово-Ярській, Коробчанській сільських радах, а найбільша його урожайність (понад 46 ц/га) спостерігалась у Великобурчанській, Іванівській, Моспанівській сільських радах та Новопокровській селищній раді, що обумовлено використанням нових сільськогосподарських технологій, внесенням необхідних мінеральних добрив у ґрунт, кліматичними особливостями даних територій (рис. 4.).

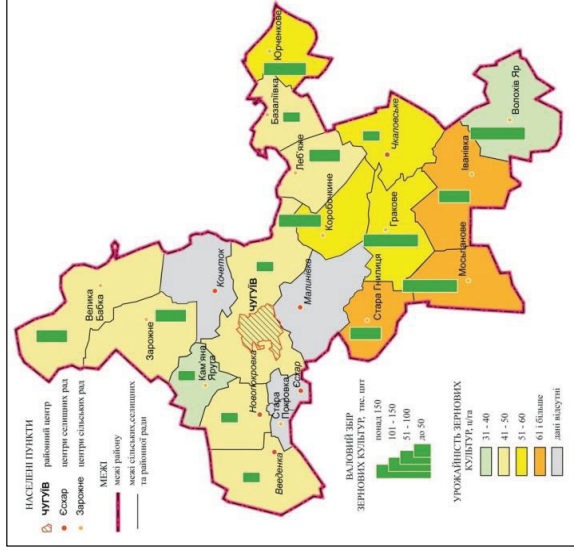

Рис. 3. Виробництво зернових культур у Чугуївському районі станом на 01.01.2015 р. (побудовано за даними [6])

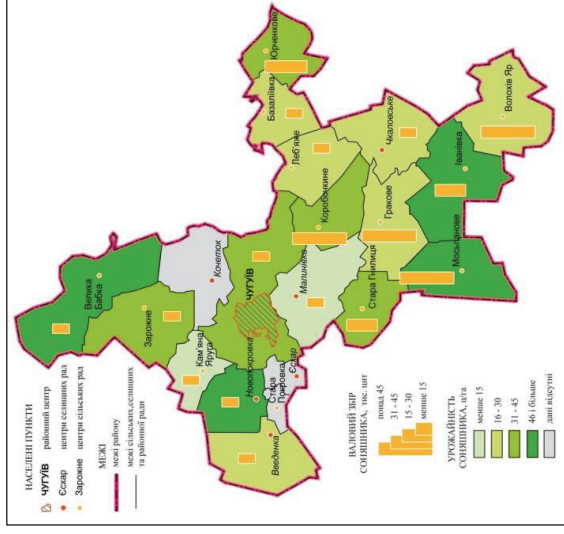

Рис. 4. Виробництво соняшнику у Чугуївському районі станом на 01.01.2015 р. (побудовано за даними [6])

До галузей рослинництва Чугуївського району відносяться овочівництво та вирощування плодово-ягідних культур, які розвиваються у спеціалізованих овочівницьких господарствах на основі використання сучасних технологій, зрошення, новітніх засобів механізації виробничих процесів.

У структурі овочівництва Чугуївського району провідне місце займало картоплярство, частка якого у 2014 році склала 76,9 % від загального збору овочевих культур у районі, а валовий збір картоплі був на рівні 86 тон [6].

Певний розвиток у Чугуївському районі отримало й вирощування плодово-ягідних культур. Зокрема, у 2014 році у районі було зібрано 52,9 ц плодів та ягід, з яких агрус, порічка, суниця й малина склали – 9,2 ц, смородина – 6 ц, полуниця – 0,2 ц. [5].

Висновки. Проведений аналіз особливостей розвитку рослинництва Чугуївського району Харківської області засвідчив, що район має сприятливі природні та агрокліматичні умови для розвитку рослинництва. Зокрема, рівнинний рельєф, помірно-континентальний клімат, достатня забезпеченість водними ресурсами, родючі ґрунти створюють гарні передумови для розвитку рослинництва у районі. Однак, існують й певні проблеми, переважно економічного характеру, які стримують процеси стабільного розвитку галузі. Зокрема, до таких негативних явищ можна віднести застаріле сільськогосподарське обладнання, нестачу коштів для закупівлі необхідної кількості добрив і засобів для боротьби зі шкідниками сільськогосподарських рослин, низькі закупівельні ціни на продукцію рослинництва та інші. Крім того, перехід сільськогосподарських підприємств у приватну власність веде до звуження асортименту рослинницької продукції, яка вирощується на території району. Також, у погоні за прибутками фермери дуже часто порушують норми раціонального господарювання, що веде до зниження родючості ґрунтів та порушення оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівознаках. Крім того, приватні господарі не завжди враховують територіальні відмінності, які існують у веденні рослинництва на території Чугуївського району.

Особливостями сучасного розвитку рослинництва району є певна нестабільність його розвитку, переважно через значну залежність галузі від погодних умов, нестабільність цін на продукцію рослинництва на внутрішньому та зовнішньому ринках, нерівномірна тривалість виробничих циклів, що певним чином знижує ефективність рослинництва у порівнянні з іншими галузями господарства.

Література:

1. Голіков А.П. Харківська область, регіональний розвиток: стан і перспективи: монографія / А.П. Голіков, Н.А. Казакова / За ред. чл.-кор. НАН України, проф. В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 224 с.
2. Інвестиційний паспорт Чугуївського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.comdocs.org/docs/index-193642.html>
3. Мій рідний край – Чугуївщина. Нариси з історії селищ і сіл Чугуївського району [за ред. В. С. Чернова]. – Чугуїв, 2008. – 378 с.

4. Міста та райони Харківської області у 2013 році (статистичний щорічник) [за ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Харківське обласне управління статистики, 2012. – 577 с.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
6. Офіційний сайт Чугуївської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chuguevvrda.gov.ua>

Л.М.Воловик

ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди”,

olimp-geograf@ukr.net

СУЧАСНІ ЕКІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ І ЗМІНИ У ПОСЕЛЕНСЬКІЙ МЕРЕЖІ ПЕРИФЕРІЙНИХ РАЙОНІВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація: в статті з'ясовані особливості екістичних процесів і змін у поселенській мережі периферійних районів Київської області за сучасних умов суспільного розвитку та впливу столиці.

Ключові слова: екістика, екістичні процеси, поселенська мережа, периферійні райони, Київська область.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. ХХІ століття ознаменувалося суттєвими соціально-економічними змінами, однією з яких є формування нових вимог до якості робочої сили. Це потребує формування відповідного рівня трудових ресурсів регіону, їх фаховості та кваліфікації. На це впливають ряд чинників: демографічні, соціальні, економічні.

Демографічні чинники є основою формування трудового потенціалу Столичного регіону, тому важливо дослідити екістичні процеси, тенденції зміни поселенської мережі, чисельності, середньої тривалості життя населення, статеву та вікову структуру, міграційну активність, оскільки саме ці показники позначаються у структурі трудових ресурсів регіону, можливостях їх розвитку.

Важливою складовою соціально-економічного розвитку периферійних районів є екістичні процеси, що включають розподіл населення по території, посилення селективної дисперсії у розвитку окремих регіонів, істотне скорочення сільської поселенської мережі, проникнення урбанізації у периферійні райони завдяки впливу столичного металопису.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями просторової оптимізації систем розселення різних ієрархічних рівнів займалися такі вчені як Е. Алаєв, Г. Анісімова, С. Біла, О. Бойчук, О. Бойчук, З. Варналії, О. Васильєва, І. Гудзеляк, В. Джаман, М. Долішній, А. Доценко, Л. Заставецька, О. Крайник, А. Крупко, В. Куйбада, А. Мельник, Г. Монастирський, В. Нагірна, В. Нудельман, М. Фащевський, М. Чумаченко, О. Шаблій, Л. Шевчук, С. Шульц та ін.

Необхідність комплексного дослідження екістичних процесів Столичного регіону зумовлена сучасними новітніми викликами глобалізації та

локалізації: новими чинниками його трансформації, активізацією сучасних урбанізаційних процесів, що слід неодмінно врахувати при розробці й реалізації адміністративно-територіальної реформи [10].

Вивчення демографічних і міграційних процесів в Україні займаються вчені багатьох наукових закладів, зокрема Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, Інститут регіональних досліджень НАНУ, Інститут географії НАНУ, які розробили методологічні основи перепису населення та організації цього процесу, методи оцінки демографічного потенціалу, екстичного потенціалу, працересурсного потенціалу України, працюють над вивченням проблем у регіональному розрізі [1, 8]. Проте існує ряд відмінностей як у тенденціях поселенської мережі, екстичних процесів, демографічного розвитку, міграційної активності населення, так і в особливостях формування їх трудового потенціалу.

Отже, вивчення питань трансформації систем розселення різних ієрархічних рівнів (зміна меж систем та функцій центрів), які формують екстичний простір, потребують подальшого вивчення.

Формування мєти і завдань. Мета дослідження особливостей екстичних процесів і змін у поселенській мережі периферійних районів Київської області за сучасних умов суспільного розвитку та впливу столиці полягає в оцінюванні кількісних та якісних змін поселенської мережі, демографічних процесів і міграційної активності населення, ступеня поширення та прояву, визначенні закономірностей розподілу, розвитку та взаємозв'язку в контексті збалансованого розвитку територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема розселення населення в Україні існувала і збережеться в подальшому, оскільки зумовлена значною регіональною диференціацією просторової організації населення, його господарської діяльності. Швидкість перебігу територіально-структурних процесів у соціально-економічному розвитку регіону як адміністративно-територіальної одиниці неспівставна з інертною системою міського та сільського розселення. Процеси урбанізації, які в регіонах України на фоні прогресуючої депопуляції розгортаються з новою силою, зумовлюють потребу у формуванні державної регіональної політики, яка б забезпечувала ефективний розвиток поселень усіх рівнів.

Тому екстичні питання (пов'язані із теорією розселення населення) потребують окремих досліджень з метою досягнення гармонізації регіональних екстичних процесів в умовах його трансформації.

Екїстика (англ. *Ekistics* < дав.-гр. *οίκος* – будинок, житло) – теорія формування та еволюції людських поселень, запропонована грецьким архітектором-містобудівником К. Доксїадісом в 1950-60-х. Екїстика вивчала способи створення поселень, оптимально облаштованих у сенсі планувальної архітектури.

Екїстика стверджує, що міста розвиваються, проходячи чотири етапи:

Динаполїс – моноцентричне місто, звичай розвивається в просторї в одному напрямку.

Динаметрополїс – розвиток декількох динаполїсів в різних напрямках.

Динамегаполїс – місто-гігант.

Екуменополїс (ойкуменаполїс) – гіпотетичне всевітнє місто майбутнього, досконала форма розселення людей. Екуменополїс включатиме всї території з досить високою щільністю населення (від 50 осіб на км²), в ньому буде жити більшість населення Землі. Решта будуть жити в ізованих поселеннях там, де природні умови будуть не настїльки сприятливі [1].

Екїстика пропонує комплексний підхід до містобудування, однак має декілька недолїків, головний з яких полягає в тому, що вона не бере до уваги суспільно-економічні чинники (наприклад, географію виробництва), що впливають на розселення людей. Розселення в рамках цієї теорії розглядається як процес, незалежний від зовнішніх обставин.

На території периферійних районів Київської області зосереджується 829 сільських населених пунктів, 17 селищ міського типу, 7 міст районного значення. Найбільша кількість сільських населених пунктів зосереджена у Білоцерківському (58), Іванківському (80), Макарьівському (67), Переяслав-Хмельницькому (51) та Сквирському (49) районах, найменша – у Рокитнянському (22), Ставищенському (29), Полїському (30), Тетївському (32), Таращанському (34) та Володарському (36) районах. Характерними для цих районів, зокрема тих, що розміщені ближче до Києва, є поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість. Це виявляється у житловій і зокрема у дачній забудові, підвищенні благоустрою та рівня житлово-комунальних послуг. Водночас у всіх периферійних районах спостерігається зменшення людності поселень і навіть зникнення окремих населених пунктів. Переважає дрібно – та середньорозселенський тип сільських поселень, населення в них в основному зайняте у сільськогосподарському виробництві. Цї поселення є монофункціональними.

Слід зазначити, що найменшу кількість сільських населених пунктів мають південні периферійні райони. На території цих районів відсутні міста обласного значення. Характерними особливостями системи розселення периферійних районів є значно менша кількість міських поселень, ніж у приміських районах Києва. Приміська зона столиці сформувалася у Київську міську агломерацію, тут більше міст, міського населення, а периферійні райони – це віддаленіші, міст менше. Тут знаходяться селища міського типу – райцентри зокрема, у північних периферійних районах – Полїський район – Красятичі, Іванківський – Іванків, західних районах – Бородянський – Бородянка, Пісківка, Кладїсево, Тарасове, Немішасве, Макарьівський – Макарьів, Кодра, Фастївський – Борова, Кожанка, південних периферійних районах – Білоцерківський – Терезине, Рокитнянський – Рокитне, Володарський – Володарка, Ставищенський – Ставище, лївобережних периферійних районах – Баришівський – Баришівка, Згурївський – Згурївка. Хоча міст менше, однак вони є важливими міжрайонними центрами. Міста периферійних районів є самодостатніми щодо зайнятості населення у порівнянні з містами приміської зони, працересурсний потенціал яких дуже залежний від столиці.

Периферійні райони розміщені у двох природно – кліматичних зонах – полїській і лїсоостеповій, мають деякі відмінності у господарському розвитку, а отже й розселенні. Лїсоостепова зона характеризується більшою щільністю

населення, розвиненою системою як міського, так і сільського розселення. Тут розміщена основна мережа міст, значно вища щільність сільських поселень.

На розвиток економічних процесів і формування поселенської мережі периферійних районів вплинули: сприятливі природні умови, розміщення у зоні впливу Києва, хоча на певній відстані, розгалужена система шляхів сполучення, наявність потужної водної артерії р. Дніпро.

Столиця з розвинутими промислово-виробничою, науковою, культурно-освітньою, інноваційною та іншими сферами значно вплинули не тільки на господарство периферійних районів, а й їх соціальний розвиток.

Система розселення населення периферійних районів більш розвинута, ніж у сусідніх регіонах. Так, на 1000 кв. км території припадає 0,6 міст, 1,7 міських поселень, а на 1 кв. км – 26, 3 осіб міського населення. Міське розселення периферійних районів характеризується наявністю в складі міст одного, з категорії великих – Біла Церква (207,3 тис. осіб), окрім нього 4 міста обласного значення, 7 міст районного значення та 17 селищ міського типу. Всього в містах проживає понад 800 тис. осіб, у т.ч. в малих 430,1 тис. осіб. Міста периферійних районів – це народногосподарські центри Київської області. В них зосереджені промислова, наукова, культурно-освітня та інші галузі.

В економічному, функціональному та соціальному відношеннях ці поселення виконують функції місцевих організуючих центрів – полюсів розвитку. За рахунок виробничих, трудових, культурних, соціальних та інших видів зв'язків вони стають ядром зростання навколишньої території, особливо сільської місцевості. Центром обробної промисловості є Біла Церква, Фастів, Переяслав-Хмельницький, аграрно-індустріальними центрами – Яготин, Кагарлик, Миронівка. У периферійних районах 17 селищ міського типу, в них мешкає 154,6 тис. осіб (19,5 %). Більшість селищ є великими з кількістю жителів понад 10 тис. осіб [9].

На території периферійних районів знаходиться 829 сіл. На села з кількістю мешканців до 500 чол. припадає (52,1%), в них проживає 126,4 тис. осіб. Отже, більшість сільського населення периферійних районів зосереджена у великих поселеннях. Наприклад, у Переяслав-Хмельницькому районі до категорії великих сіл відносяться 27 (52,9 %), у Яготинському – 23 (56,0 %), Фастівському – 23 (50,0 %), Володарському – 21 (58,3 %), Бородянському – 19 (45,2 %), Тетіївському – 22 (68,7%).

У структурі поселень істотних змін не відбувається. Кількість міст і сіл у периферійних районах залишається сталою. Однак при відносній стабільності поселенської мережі кількість населення у периферійних районах, як і в інших регіонах, впродовж останніх років зазнала значних змін. До 90-х років XX ст. спостерігалась тенденція постійного зростання кількості населення у периферійних районах. Ця тенденція сформувалася ще за радянських часів і тривала до періоду здобуття незалежності і реформування системи господарства.

Негативні наслідки демографічних процесів почали проявлятися з 1993 року. Населення периферійних районів зменшилося на 10,3 тис. осіб, в наступні роки цей показник сформувався на рівні 15 – 17 тис. осіб, а у 2000 р.

– на 20 тис. осіб, у 2006 р. – спостерігався максимум – 77, 1 тис. осіб, у 2014 р. – населення скоротилося на 44 тис. осіб. При цьому сільське населення зменшувалося інтенсивніше, ніж міське. У 2002 р. міське населення периферійних районів Київської області становило 902,6 тис. осіб, у 2014 р. – 834,0 тис. осіб., за 2002 – 2014 рр. кількість його скоротилася на 68,6 тис. осіб. Відповідно сільське населення периферійних районів зменшилося з 779, 5 тис. осіб у 2002 р. до 665,0 тис. осіб у 2014 р., або на (85,3 %) [9]. Ця тенденція триває, як внаслідок демографічних процесів, так і за рахунок міграцій, особливо з сільських поселень.

Вказані зміни в структурі і кількості населення периферійних районів стали наслідком перетворень, що відбувалися в процесі зміни системи господарювання, переходу до ринку.

Через недосконалість ринкових реформ погіршилось економічне становище в області, в т.ч. у периферійних районах, скоротилося виробництво, припинили діяльність десятки підприємств. Все це призвело до скорочення робочих місць, безробіття, погіршення життєвого рівня життя населення. При цьому були втрачені можливості розвитку господарства у периферійних районах, на основі використання внутрішніх резервів, виробничо-економічної бази міст і сіл, кваліфікованих трудових ресурсів, традиційних навиків праці населення тощо.

Загальними тенденціями змін у поселенській мережі є зменшення людності міських і сільських поселень через скорочення чисельності населення і міграцію, як результат переходу до середньо- та дрібнорозселенського типу поселень зокрема, у Барішівському, Богуславському, Бородянському, Іванківському, Поліському, Макарівському районах. Слід зазначити, що продовжується деградація сільської поселенської мережі зокрема, у Поліському, Іванківському, Ставищенському, Тетіївському, Сквирському районах, втрата або обмеження багатьох функцій поселенської мережі периферійних районів таких як виробнича та демографічно-розселенська.

Висновки з даного дослідження. Основними напрямками вдосконалення розселення населення периферійних районів і збереження поселенської мережі та відновлення функцій міських і сільських поселень є:

- підвищення рівня господарського розвитку на основі раціонального використання внутрішніх ресурсів – земельних, лісових, водних, мінерально-сировинних, трудових тощо;
- вдосконалення структури і спеціалізації виробництва, активізації інвестиційно-інноваційної діяльності;
- розвиток соціальної сфери;
- розвиток інфраструктури – транспортної, комунікаційної, ринкової;
- розвиток рекреаційної діяльності, туризму зокрема, “сільського зеленого”.

Важливе значення для вдосконалення розселення населення периферійних районів, збереження поселенської мережі та відновлення функцій міських і сільських поселень має розвиток бізнесу, малого підприємництва, інфраструктури у сфері АПК та сприяння самозайнятості населення.

Література:

1. Богорад О.Д., Невелєв О.М., Падалка В.М., Підмогильний В.М. Регіональна економіка [Словник-довідник] / О.Д.Богорад, О.М.Невелєв, В.М.Падалка, В.М.Підмогильний. – К.: НДІ соціально-економічних проблем міста, 2004. – 346 с.
2. Боже-Гарнье Ж., Шабо Ж. Очерки по географии городов / Ж. Боже-Гарнье, Ж. Шабо. Перевод с франц. – М., 1967. – С.58-88.
3. Буличева Т.В. Особливості делімітації меж столичної регіональної системи розселення / Т.В.Буличева // Матеріали наук.-практич. конф. "Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України" (Київ, 15 – 16 травня 2001 р.). – К., 2001. – С.131 – 132.
4. Воловик Л.М. Взаємодія центру та периферії: суспільно-географічні підходи до дослідження (на прикладі Київської області) / Людмила Михайлівна Воловик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 4. – Географія і сучасність. – Випуск 12(22), 2009. – С.139 – 147. Доценко А.І. Концепція розселення населення / Анастолій Іванович Доценко. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 72 с.
5. А.І.Доценко, В.Т.Зінч, О.Т. Великохатко, В.Л.Танцюра, Т.Г. Кравцова. Регіональне розселення в Україні: стан і прогноз / За ред. чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф. Б.М.Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 38 – 47.
6. Доценко А.І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України / Анастолій Іванович Доценко // Український географічний журнал. – К., 2011. – С.51 – 56.
7. Нагірна В.П. Про програму комплексного розвитку сільських територій України / В.П.Нагірна, М.І.Фалєвський // Розбудова держави. – 1997. – №5. – С.31 – 34.
8. Нагірна В.П. Територіальна структура господарства і розселення населення: ретроспектива і сучасні реалії/ Валентина Петрівна Нагірна // Український географічний журнал. – К., 2009. – № 1. – С.36 – 41.
9. Статистичний щорічник Київської області за 2014 рік // Головне управління статистики у Київській області, 2014. – 482 с.
10. Щеглюк С.Д. Трансформація екістичного простору регіону в умовах формування регіональної політики /С.Д.Щеглюк. – Регіональна економіка. – 2011, №3, с.№35.

В.П. Вороска

*Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Б.Хмельницького,
geofak_mgpi@ukr.net*

ПОНЯТТЯ ПАРАДИНАМІЧНОЇ ЛАНДШАФТНОЇ СИСТЕМИ У ГЕОГРАФІЇ

Динамічний принцип та принцип контрастності порівняно зі структурним принципом дають можливість розглянути ландшафтні утворення у взаємодії контрастних складових. Такий підхід відкриває нові можливості і перспективи розвитку сучасного ландшафтознавства. Принцип контрастності середовищ дозволяє об'єднати дослідження раніше різнотипних ландшафтів – морських і суходонтних, гірських і рівнинних, височинних і низовинних і т.д.

Питанням взаємодії контрастних ландшафтних середовищ присвячено досить багато наукових праць геологів, геоморфологів, ландшафтознавців, біогеографів та ін.

Метою даної статті є аналіз поняття "парадинамічна ландшафтна система" у географії та ландшафтознавстві.

За початок розвитку знань про існування особливих ландшафтних комплексів у якості взаємодіючих систем слугує стаття Ф.М. Мількова [3] про контрастність середовищ та її значення для фізичної географії, як пізніше висловився автор – у якості "фундаментальної закономірності географічної науки" [4].

У тому ж році ним була опублікована стаття про парагенетичні ландшафтні комплекси [5]. У ній вчений вперше звернув увагу на існування певних ландшафтних систем, складові яких пов'язані між собою спільністю походження – так зраних парагенетичних ландшафтних комплексів. Однак у цій роботі, як і в іншій "Ландшафтна сфера Землі" [6], автор не дає детального обґрунтування впровадженого у науковий обіг поняття.

Незважаючи на те, що більшість положень висловленої Ф.М. Мільковим ідеї про існування особливих ландшафтних комплексів, були піддані критиці [7], найважливішою залишається його ідея про існування в природі цілих ландшафтних комплексів, в основі виділення яких лежить принцип контрастності. До цього вивчалися ландшафтні комплекси на основі їх відносної однорідності і взагалі не досліджувалися якісно різніорідні (контрастні) за властивостями.

Принцип контрастності використовувався у різні часи в різних сферах наукових досліджень: при характеристиці ландшафтних районів [8], при дослідженні принципів розміщення біогеоценозів [9], у вченні про геохімічний ландшафт [10] та при дослідженні геохімічної контрастності ландшафтів М.А. Глазовського [11], при вивченні активних поверхонь океану [12].

Ф.М. Мільков у більш пізній у своїй роботі [13] робить наголос на процесній складовій – взаємообміні речовиною та енергією. Вчений доводить, що відбувається такий взаємообмін завдяки явищу контрастності. Усвідомлення першочерговості врахування саме процесної складової при виокремленні ландшафтних систем привела у 1977 році Ф.М. Мількова до формулювання ідеї про існування парадинамічних ландшафтних комплексів та необхідності їх дослідження у межах нового перспективного напряму ландшафтознавства [14].

Саме неоднорідність і контрастність середовищ спричинюють значну інтенсивність взаємообміну речовиною та енергією. На основі цього Ф.М. Мільков вивів географічну закономірність, згідно якої контрастність середовищ виступає обов'язковою умовою динаміки та розвитку ландшафтних комплексів [15].

Саме тому при розгляді явищ парадинамічності і парагенетичності у ландшафтній сфері ми схилимося до поглядів Ф.М. Мількова, який розглядав їх як взаємопов'язані і взаємозалежні, але з пріоритетом парадинамічності, основою якого є процесна складова. Явище парагенетичності є наслідком прояву тих чи інших рушійних процесів та єдності походження і, відповідно, виступає у якості особливої різновиду парадинамічних геосистем.

Згідно визначення Ф.М. Мількова, парадинамічний ландшафтний комплекс представляє собою просторово суміжних регіональних чи типологічних одиниць, які характеризуються наявністю між ними взаємообміну речовиною та енергією. При цьому парадинамічні взаємозв'язки відносяться до типу горизонтальних міжкомплексних зв'язків.

Парадинамічні ландшафтні системи є особливою категорією ландшафтних комплексів, відмінних від регіональних і типологічних комплексів. За основу їх вивчення виступає не внутрішня структура, а взаємодія між її складовими. В системі ієрархії ландшафтна система повинна займати більш високий ранг, оскільки функціонально до її складу мають входить парадинамічні ландшафтні комплекси.

Особливість парадинамічних систем полягає в тому, що вони виражені тим краще і чіткіше, чим контрастнішими є їх складові комплекси. Ф.М. Мільков наголошував на тому, що ті природні відмінності, які призводять до роз'єднання регіональних і типологічних ландшафтних комплексів, є об'єднуючою основою для парадинамічних ландшафтних систем.

У якості прикладу такої системи виступають тісно контактуючі між собою різко контрастні середовища – суша і вода у межах берегової смуги (горизонтальна контрастність) як одна з основних і найбільш поширених меж контрастності. У ландшафтознавстві дотепер берег і прибережна акваторія розглядаються окремо один від одного, навіть у різних відділах ландшафтів. Між тим доведено, що вони знаходяться у найтіснішому взаємозв'язку як на прикладі абіотичної, так і біотичної їх складових. Наслідком такого контакту є різноманітні утворення – від особливостей рельєфу до підвищених конденсацій і сукупностей живих організмів.

У зв'язку з цим лише частково можна погодитись з І.В. Агарковою-Лях, яка у своїй дисертації ландшафтні комплекси берегової зони чорноморського узбережжя Криму дослідила та охарактеризувала у якості парагенетичних [16]. Оскільки більшість вчених за основу формування парагенетичних ландшафтних комплексів приймають саме концентрований водний потік, то тільки вздовжберегове перенесення і течії можуть слугувати основою парагенезису у береговій смузі. Але ж берег характеризується і наявністю великої кількості поперечних динамічних зв'язків, які по суті є парадинамічними (пробійне перенесення наносів, бризова циркуляція повітряних мас, річковий сток тощо). Незважаючи на це, автор виділяє і характеризує винятково парагенетичні ландшафтні комплекси берегової смуги на основі поперечних (фактично парадинамічних) зв'язків, що підтверджується і текстом роботи, і схематичним рисунком парагенетичної ландшафтної структури берегової зони моря (С.46).

Це ж саме підтверджується дослідженнями М. Данєвої (17), яка на основі тривалого вивчення і картування чорноморського узбережжя Болгарії запропонувала змінити термін “парагенетичний ландшафтний комплекс” на “парадинамічний”, що більше відповідає їх суті.

Нажалі, усі послідовні дослідження ландшафтних комплексів-систем стосувалися лише парагенетичної їх структури. Найближче до розкриття

парадинаміки у ландшафтних системах і найповніше розкриття цього поняття відбулося у працях М.Д. Гродзинського [16, 17]. Незважаючи на високу значимість і необхідність досліджень контрастних ландшафтних комплексів для сучасного ландшафтознавства, вони не набули подальшого розвитку у працях вчених-ландшафтознавців.

Таким чином, дослідження парадинамічних ландшафтних систем є необхідним і перспективним напрямом фундаментальних ландшафтознавчих досліджень. Це дасть змогу дослідити взаємозв'язки і взаємодії між контрастними і якісно різнірідними ландшафтними комплексами (наприклад, море-суша, гори-рівнини та ін.), які на теперішній час досліджені недостатньо.

Література.

1. Мильков Ф.Н. Ландшафтная география и вопросы практики / Ф.Н. Мильков. – М., 1966а.
2. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы / Ф.Н. Мильков. – Воронеж, 1981. – С.36.
3. Мильков Ф.Н. Парагенетические ландшафтные комплексы. – Научные записки Воронежского отделения ГО СССР / Ф.Н. Мильков. – Воронеж, 1966. – С. 3-7.
4. Мильков Ф.Н. Ландшафтная сфера Земли / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1970.
5. Ретюм А.Е. О парагенетических ландшафтных комплексах / А.Ю. Ретюм // Известия Всесоюзного географического общества. Том 104. Вып. 1. – Л.: Наука, 1972. – С. 17-21.
6. Иващугина Л.И., Николаев В.А. Контрастность ландшафтной структуры и некоторые аспекты ее изучения / Л.И. Иващугина, В.А. Николаев // Вестн. МГУ. География, 1971. – №5.
7. Бяллович Ю.П. Системы биоценозов / Ю.П. Бяллович // Проблемы биоценологии. – М., 1973. – С. 39.
8. Перельман А.И. Геохимия ландшафта / А.И. Перельман. Изд. 2-е. – М., 1975.
9. Глазовская М.А. Геохимические основы типологии и методики исследований природных ландшафтов / М.А. Глазовская. – М., 1964.
10. Айзгуллин Т.А., Лебедев В.Л., Суетова И.А., Хайлов К.М. Граничные поверхности и география океана // Вестник МГУ. География, 1976. – №3.
11. Мильков Ф.Н. Контрастность сред и связанные с нею вопросы структуры и динамики ландшафтных комплексов / Ф.Н. Мильков // Материалы восьмого Всеуральского совещания вопросам географии, охраны природы и природопользования. – Уфа, 1972. – С. 10.
12. Мильков Ф.Н. Принцип контрастности в ландшафтной географии / Ф.Н. Мильков // Известия АН СССР. Сер. географическая. – 1977. – №6. – С. 93-101.
13. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы / Ф.Н. Мильков. – Воронеж, 1981. – 400 с.
14. Агаркова-Лях И.В. Парагенетические ландшафтные комплексы береговой зоны моря (на примере черноморского побережья Крыма): дисс. ... канд. геогр. наук: 11.00.01 / И.В. Агаркова-Лях. – Симферополь, 2006. – 205 с.
15. Данева М. Парагенетични ландшафтни комплекси и тяхната динамика / М. Данева // Проблеми на географията. – София, 1978. – №4.
16. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології / М.Д. Гродзинський. – К.: Либідь, 1993. – 223 с.
17. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія / М.Д. Гродзинський. У 2-х т. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. – 1.2. – 503 с.

О. В. Гладкий

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
gladkey_alex@univ.kiev.ua*

ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧІ ЦИКЛИ ЯК НОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Радянське вчення про формування і розвиток територіально-виробничих комплексів (ТВК) було побудоване переважно на вченні М. М. Колосовського про енерговиробничі цикли (ЕВЦ) – сукупність виробничих процесів, що послідовно розгортаються на певній території на основі послання різних видів енергії і сировини, за допомогою яких виготовляється певна продукція і забезпечується відповідний економічний ефект виробництва. Енерговиробничі цикли передбачали наявність наскрізного потоку енергії і достатньої кількості сировинних ресурсів, що перетворювались під його впливом від первинних форм – видобутої і обробленої сировини – до кінцевої готової продукції всіх видів, яку можна виробляти на місці, виходячи з наближення виробництва до джерел сировини й енергії і раціонального використання всіх компонентів сировинних та енергетичних ресурсів [2].

Однак, в наш час, в умовах розвитку постіндустріального (а краще: інформаційного) суспільства, роль природних джерел енергії у виробництві різноманітних матеріальних і духовних благ поступово зменшується. Натомість, основною рушійною силою виробничих процесів на території, в межах певних територіально-виробничих комплексів (краще: систем) стає інформація та інформаційні ресурси. Саме інформація наразі забезпечує бурхливий розвиток наукоємних інноваційних передових галузей промислового виробництва і соціального комплексу, саме від безперервного і невинного, циклічного потоку інформації залежить науково-технічний прогрес, економічна ефективність виробництва та якість суспільного життя. Отже, дослідження інформаційно-виробничих циклів набуває в наш час особливої актуальності.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Формування вчення про енерговиробничі цикли в нашій країні широко здійснювалось в радянський період розвитку наукових досліджень. Відштовхуючись від фундаментальних праць М. М. Колосовського, ідею енерговиробничих циклів в своїх працях розкривали М.І. Шраг, М.М. Паламарчук, А.Т. Хрушов, С. І. Ішук, О.І. Шаблій та ін. Інформаційні ресурси та їх роль у формуванні локальних територіально-виробничих систем (ТВС) розкриваються в роботах А.В. Степаненка, Г.П. Підгрудного, М. В. Багрова, С. І. Ішука, І. О. Пилипенка, Д. С. Мальчикової та ін. За кордоном, питання інформаційних ресурсів та їх впливу на виробництво піднімались в роботах М. Хеєнгузена, П. Нійкампа, М. Бекманна, Г. Річардсона (Geenhuisen, M., Nijkamp, P., Beshmann, M.J., Richardson, H. W.), а також Масахіті Фуджита та

Жан-Франсуа Тісса (Fujita, M., Thisse, J.-F.). Проте, питання формування та розвитку інформаційно-виробничих циклів ще детально не розглядалось.

Формулювання мети і завдань. Саме тому, метою даного дослідження є розкриття сутності інформаційно-виробничих циклів і механізму їх впливу на формування та розвиток господарства територіально-виробничих систем, а завданнями – порівняльна характеристика концепцій енерговиробничих та інформаційно-виробничих циклів, розкриття концептуальних положень останніх, аналіз видової структури та механізмів формування інформаційно-виробничих циклів, а також особливостей їх застосування в процесі господарського розвитку території з метою підвищення її економічної ефективності та покращення рівня життя людей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, в класичному розумінні питання, під енерговиробничим циклом розумілось таке поєднання на певній території різноманітних видів сировини і енергії, що забезпечувало високу ефективність виробництва (переважно, за валовими показниками) на всіх стадіях виготовлення продукції. Енергія, таким чином, виникаючи при добуванні і обробці первинної паливно-енергетичної сировини, нібито проходила весь цикл виробництва до стадії готової продукції, кожного разу залишаючи свою корисну частку при кожній трансформації, в кожному технологічному процесі – і нарешті вивільнюючись на кінцевій стадії, утворюючи розірваний цикл (випуск готової продукції не пов'язаної із видобутком нової енергії) або замкнений цикл (випуск готової продукції, яка в свою чергу орієнтована на добування нової енергії) [2].

Енерговиробничі цикли здебільшого мали незамкнений характер, що істотно знижувало ефективність застосування моделі в планових умовах. Також розвиток базових галузей господарства в межах ЕВЦ локальних ТВК не враховував пріоритетність формування високотехнологічних інноваційних видів промислового виробництва, які отримують найбільший економічний ефект. Модель ЕВЦ, в основі якої лежали зв'язки з постачання сировини, палива і енергії гальмувала процеси розвитку соціально спрямованих галузей господарства, як провідних сил розвитку інноваційного модульного промислового виробництва.

Тому, більш ефективною та сучасною, на нашу думку, в умовах формування постіндустріального інформаційного суспільства має стати модель інформаційно-виробничих циклів (ІВЦ). Замість потоку енергії, в цьому циклі ми маємо справу з наскрізним і безперервним потоком інформації. Виникнувши в середовищі формування передових інноваційних технологій, потік інформації справляє вирішальне значення на формування цілого ряду прогресивних наукоємних галузей господарства, визначаючи їх спеціалізацію, господарський профіль та економічну ефективність функціонування. В соціальному комплексі, інформаційний потік забезпечує універсальність та водночас індивідуальність надання послуг, підвищує їх якість, актуальність, доступність та всеохопленість, стимулює зростання асортименту та полегшує механізм отримання послуги [1;3].

Отже, при аналізі видової різноманітності ІВЦ слід перш за все проаналізувати ті галузі господарства, які найбільш повною мірою

користуються перевагами якісного й усестороннього інформаційного забезпечення їх технологічних процесів.

На нашу думку, класифікація ІВЦ повинна передбачати виділення їх груп, в основі кожної з яких повинні лежати окремі типи циклів. Відштовхуючись від праць І.В. Никольського, який виділяв 7 груп ІВЦ, можемо виділити наступні інформаційно-виробничі цикли: 1) цикли з інноваційної металургії і бломінгу; 2) інноваційна електроенергетика на альтернативних відновлювальних джерелах; 3) цикли високотехнологічного інноваційного машинобудування і металооброби; 4) цикли високотехнологічної інноваційної хімії та виробництва новітніх конструкційних матеріалів; 5) цикли з виробництва продовольства на основі біохімії і генної інженерії; 6) цикли з виробництва високотехнологічних інноваційних соціальних послуг, пов'язаних із доступом до інформації та її розповсюдженням; 7) цикли прикладних інноваційних наукових досліджень та конструкторських рішень.

В кожній групі виділяються певні типи циклів, в кожному типі – ланки. Наприклад, група циклів з інноваційної металургії поділяється на два типи: металургію чорних металів і металургію кольорових металів. В першому типі є дві ланки – металургія руд високого ступеня очистки і інноваційний високотехнологічний бломінг; а в другому також дві – рідкоземельних кольорових металів і малих металів.

Враховуючи необхідність генералізації виробничих процесів доцільно виділяти три найбільші групи ІВЦ, які на даному етапі розвитку виробництва сформувались в різних ТВС:

1. Цикли, що розвиваються на базі науково-технічної конструкторської інформації та пов'язані із поширенням інновацій в різних галузях електроенергетики, металургії, машинобудування, хімії тощо.

2. Цикли, що сформувались на основі академічної науки і освіти та визначають фундамент для подальших прикладних досліджень, які повною мірою реалізуються у попередній групі.

3. Цикли, що розвиваються на основі засобів зв'язку і комунікацій та сучасних інформаційних технологій (ІТ) та мають за мету збір, систематизацію і розповсюдження різного роду інформації серед кінцевих користувачів – споживачів інформаційних послуг, наприклад, за допомогою мережі Інтернет.

Інформаційно-виробничі цикли мають складну структуру і зв'язки. Як структурні утворення, ІВЦ складаються з таких одиниць: 1) елемент (виробництво); 2) стадія; 3) ланка; 4) елементарний цикл; 5) сукупність інформаційно-виробничих циклів. Виділяючи сукупність інформаційно-виробничих циклів, необхідно врахувати, що це цілий ряд інформаційно (краще: інформаційно-технологічно в межах ІТ) взаємозв'язаних виробничих різних галузей з багатьма відгалуженнями. В цих сукупностях інформаційно-технологічні послання називають "ланцюжками" виробництва. Кожен з таких "ланцюжків" є елементарним утворенням в більш складній сукупності.

В інформаційно-виробничих циклах слід обов'язково виділяти головний виробничий процес – стрижень циклу. Далі визначаються стадії і різні бічні

відгалуження. Отже, навколо стрижня циклу – певного інформаційного потоку – формуються взаємообумовлена сукупність допоміжних і обслуговуючих виробництв [2].

Цикли можуть бути повними і неповними (за термінологією М.М. Колосовського – "відсіченими"). Повнота циклу залежить від умов його розвитку на території ТВС, наявності джерел інформації, механізмів її перетворення на всіх стадіях виробничого процесу, ефективності виготовлення кінцевої продукції. Неповні цикли бувають у тих ТВС, які не мають власної інформаційної бази ("відсічені низу"), а також там, де інформаційна складова виробництва в силу ряду структурно-господарських причин (переважання в регіоні низькоінноваційних виробництв, що не потребують значної інформаційної підтримки) економічно неефективна ("відсічені зверху").

Графічно цикл може бути представлений у вигляді дерева, стовбур якого утворюють основні виробництва вертикального сполучення (стрижня циклу), а гілками такого дерева є горизонтальні сполучення. Циклам виробництв властива взаємообумовленість у виникненні і розвитку їх окремих ланок, а також взаємозв'язаність останніх на основі виробничо-економічних та загальноекономічних зв'язків.

Взаємозв'язок елементів інформаційно-виробничого циклу, його стадій і ланок можна проаналізувати на основі глибокого вивчення всіх форм внутрішніх зв'язків. Провідними серед них є:

1. Зв'язки, що сформувались на основі поширення науково-інноваційної техніко-технологічної інформації і ноу-хау¹, інформації про патенти, розроблені винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські рішення та ін. високотехнологічні новинки, які стимулюють розвиток прикладних наукових досліджень і конструкторських рішень. На їх основі забезпечується прогрес в сучасних галузях машинобудування, електроніки, робототехніки, інноваційній хімії, виробництві нових конструкційних матеріалів, біохімії та біоінженерії тощо. Найбільш стрімко подібні зв'язки розвиваються в таких ТВС, як технополіси, технопарки, території пріоритетного розвитку [1;3].

2. Зв'язки на основі поширення інформаційних потоків, згенерованих на основі комерційних видів економічної діяльності, розвитку кредитно-фінансової і банківської активності, міжнародних відносин, підприємництва. Концентрація цих видів діяльності, їх зв'язки та інформаційні ресурси, послідовно з'являючись із відповідним зосередженням ресурсів фінансових, інноваційних, інтелектуальних, творчих визначають той унікальний комерційний ефект прибутковості, що приваблює фірми і підприємства до інформаційно та комунікаційно розвиненого середовища ТВС [4;5].

3. Зв'язки, пов'язані із бурхливим розвитком інформаційних технологій, масовим поширенням Інтернет-комунікацій, стільникового і супутникового зв'язку. Отримавши доступ до інформації і комунікацій, модульні інноваційні виробництва і фірми активно розвиваються і формуються в тих ТВС, де

¹ Від англ. "know-how". Букв. "Знаю як". Синонім інноваційних технологій

складаються найбільш вигідні економічні умови розвитку і досягається економія на використанні ресурсів землі і праці [4-5].

Саме завдяки цим зв'язкам, підприємства півночі ТВС, поєднані між собою в ІВЦ отримують цілий ряд додаткових економічних переваг, високі показники рентабельності і продуктивності праці та ефективних вище використання основних засобів. Моделювання наведених вище інформаційних і комунікаційних потоків в ІВЦ, на нашу думку, виступає одним із основних факторів регіональної конкурентоспроможності підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, метод інформаційно-виробничих циклів дозволяє перейти від традиційного галузевого аналізу, заснованого на аналізі енергетичних потоків до комплексного інформаційного міжгалузевого. Застосування цього методу істотно збагачує арсенал засобів і прийомів при вивченні територіальної організації виробництва територіально-виробничих систем, заснованих на інноваційних передових наукоємних видах виробництва.

Література:

1. Географія Херсонщини: Навчальний посібник / Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С., Єрмакова С. Л., Руденко М. М., Грачова О. М., Козловська А. В., Саргісов А. Ю. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.
2. Ішук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). / Ішук С. І. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
3. Мальчикова Д. С. Теоретико-методологічні і методичні засади геопланування сільської місцевості на регіональному рівні: Монографія. – Д. С. Мальчикова. – Херсон: Гринь Д. С., 2014. – 362 с.
4. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / Fujita M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
5. Geenhuisen M. Urbanization, Industrial Dynamics, and Spatial Development: A Company Life History Approach / M. Geenhuisen, P. Nijkamp // Urban agglomerations and economic growth. (Publications of the Egon-Sohmen-Foundation). Papers of a conference held in Zurich in 1993. – Berlin: Springer-Verlag, 1995. – P. 39-79.

Ю.Н. Голубчикова
 Московский государственный университет
 имени М.В. Ломоносова,
 golubchikov@list.ru

ГЕОГРАФИЯ ПОСТМОДЕРНА

К ХХІ століття почали проявлятися нежелательные последствия позитивистского мейнстрима. В западной университетской науке жесткая делимитация наук увела ряд физико-географических направлений в лоно геологических, экологических и геофизических факультетов и разрыву их с гуманитарно-географическими исследованиями. В советской науке позитивистская парадигма, сменявшая антропогеографическую, ставилась в связь и подчинение марксистско-ленинской доктрине. Физическую географию

було пропонується вважати природнонаукою дисципліною, руководствуючися положеннями диалектичного матеріалізму і еволюціонізму. Економічна географія була об'єктом об'єктивної науки, базуючися на фундаментах історичного матеріалізму і політекономії [7; 17]. В створенні умов для подальшого розвитку науки і політекономії між фізико-географічними і економіко-географічними галузями географії. Чим далі відстояло дослідження від природно-гуманітарної осі географічної науки, тем легше в неї ввійшло, тем серйозніше все виглядало. Ведучі позиції стали займати в географії, по словам А.А. Тишкова, – “не те, хто знав і розумів природу, а те хто володів формальними методами аналізу – математичного, хімічного і біохімічного, фізичного, кількісного і пр.” [18, с. 171]. С редукціонізму, формалізації і спеціалізації соотнеситися об'єкту дегуманізації географічного знання [5; 22].

В той же час ні на рік не перестали в географії інтеграційні і розширювальні тенденції. “Направлення на єдинство географії на сучасному рівні – це не тільки науковий і філософський акт, а і акт морального і політичного вибору, акт єдиного людського розуміння Землі – направлення всіх серйозно думуючих, добросовістно працюючих, чесних, прогресивних географів всього світу”, – читаємо в науковому наслідді Ю.Г. Саушкіна [15, с. 21]. Стремління к єдиній географії найбільш яскраво виражені в докторській дисертації В.А. Анучина [1]. К.К. Марков підкреслює, що отрицание “соединенной географии” “представляло бы собой акт самоубийства и предешеило бы упадок географии как науки и как единства учебных дисциплин” [11, с. 59-60]. Среди нерешенных общих проблем географии проблему ее единства В.С. Преображенский именовал первой. “Любопытно, но не оправдано: в Москве ни в Институте географии, ни на геофаке МГУ в послевоенные годы не было создано ни академических сводок, ни монографических работ, обобщающих единство географии” [13, с. 100-101].

В.С. Преображенский призывал представителей физической географии “осознать человекоизмеримость естественных исследований”, а представителей общественной географии “стать прежде всего человековедческой географией” [13]. Он также отмечал, что ландшафтоведение не выживет, если не будет считаться не общегеографической, а лишь физико-географической наукой и не станет рассматривать человека по отношению к ландшафту не как внешнюю силу, а как его компонент [12].

На Западе интегративные тренды привели к появлению гуманитарной географии. В определенном отношении она была вызовом позитивизму. Еще в 1990-е годы гуманитарную географию трудно было идентифицировать с какой-либо из традиционно выделяемых отечественной наукой отраслей. Подчеркивалось центральное и общенаучное положение гуманитарной географии в западной науке, подобное тому, которое занимает общее землеведение среди физико-географических наук [14].

С начала 1990-х годов проявляется ряд стимулов обновления естественно-гуманитарной парадигмы в отечественной географии. Среди них:

- развитие понятийно-концептуального аппарата западной гуманитарной географии, тесно связанного с философскими работами; – общая гуманизация естествознания;
- утверждение антропоного принципа в науке;
- необычайный подъем туризма, с чем связан возросший интерес к географии, краеведению и страноведению;
- определенная деидеологизация науки, расширяющая допустимый спектр исследований и их философских интерпретаций;

– расширение доступа к информации (крупномасштабным картографическим и аэрокосмическим материалам, зарубежным источникам, философскому наследию, статистическим данным).

Появляется отечественная школа гуманитарной географии, в сферу которой попадает все, что находится между физико-географическими и экономико-географическими ветвями географической науки [4; 5; 8]. В отлучии от экологии человека и социальной (гуманитарной) экологии, гуманитарная география достаточно старая наука, ведущая начало от антропогеографии. От своих более молодых родственниц она отличается повышенным философским наполнением. И вместе с тем, отечественная гуманитарная география достаточно юная наука, заняться которой в полной мере в России стало возможным с начала 1990-х годов в связи с некоторой деидеологизацией науки, а также общей гуманизацией естествознания. В физической географии гуманитарного географа интересует человек, а в экономической и социальной географии – природа. Гуманитарная география смыкает физическую географию с социально-экономической, а их вместе – с земледелием и страноведением. Как ни одна из других географических дисциплин, придает она вектор единства и целостности всей географии. Ее можно было бы именовать “гуманитарным естествознанием” [16, с. 45].

А.Г. Топчиев и В.В. Яворская отмечают, что в современной методологии географической науки утвердилось понимание объекта географических исследований как единой и целостной ландшафтной (географической) оболочки Земли (географической среды). Вместе с тем “ни физическая, ни общественная география не охватывают своими предметными областями ландшафтной оболочки в целом, а другого научного направления и соответствующей дисциплины, которые изучали бы целостную земную оболочку как таковую, в настоящее время нет. Так и существует современная географическая наука с декларируемым целостным объектом исследования – ландшафтной оболочкой Земли и с полным отсутствием дисциплин, предметные области которых были бы эквивалентны такому объекту” [19, с. 14]. Появление таких дисциплин возможно в рамках гуманитарной географии.

Теснота связей гуманитарных наук с географической средой и природой является мерилом их пребывания в гуманитарной географии, а не в культурологии, экономике, социологии и т.д. Так же как включение истории и философии в предметное поле физико-географических наук служит

показателем пребывания в гуманитарной географии, а не в области физико-географических или экономико-географических исследований. Хотя никаких линий разграничения между гуманитарной географией и ее соседями нет. Постмодерн вообще размывает присущие позитивистскому этапу демаркационные линии науки и привносит деидеологизацию дисциплин. Единая естественно-гуманитарная парадигма гуманитарной географии хорошо вписывается в парадигму постмодерна.

Постмодерн приветствует деидеологизацию дисциплин и наддисциплинарные исследования. Канадским туристико-географом Аллисоном Гиллом они подразделяются на четыре уровня: междисциплинарные, интердисциплинарные, трансдисциплинарные и постдисциплинарные [21]. Междисциплинарный уровень в понимании Гилла, еще не означает хороший уровень. На этом уровне объект исследуют различные науки, но между их представителями не прослеживается реального взаимодействия и перспективы теоретической интеграции [21]. На постдисциплинарном фундаменте выстраивается здание география постмодерна. Следующий уровень интеграции Аллисон Гилл именуется “трансдисциплинарным”. На нем прослеживаются более интегрированные теоретические, концептуальные и методологические разработки [23; 21]. Еще более высокому постдисциплинарному направлению присущ методологический плюрализм, взаимообогащение различных отраслей знания.

Постмодерн преодолевает дуалистичность мышления в науке. Целое и часть рассматриваются в постмодерне как равноправное и равнодоступное. Любая часть глаза не менее важна, чем сам глаз, без нее он может быть утрачен. Клетка не менее сложна, чем организм или совокупность организмов [25; 24; 23].

Постмодерн утверждает многомерность реальности. Классическая наука с ее неизменными объектами (фазовые состояния вещества, химические элементы, неизменные биовиды, звезды и т. д.) уступает место в постмодерне не всегда реальным человекомерным объектам. Появились синергетика, антропный принцип, виртуалистика, теория сложности, субъект-объектная истина. В сфере их интересов оказываются не только вещественные объекты, но и идеи, сны, фантазии, виртуальности. Сам же человек предстает не только в виде тела, но и души, духа и, возможно, чем-то еще более невыразимым и непознаваемым [2].

Философия постмодерна в релятивизме. Постмодерн отказывается от создания универсальных объяснительных моделей, тем более “единственно-верных” теорий. Весь XX век продемонстрировал тщетность их созданий. Совокупное ощущение мира будущего видится все более нестабильным, многополярным, конфликтным, переходным [10].

Постмодерн дает право на существование друг с другом не только идеологии и гипотез, но и признает существование более чем одной истины. В сущности, ничто не является истиной. Идеология сциентистского объективизма уступает в постмодерне место интерпретативности. Экономическая наука рассматривается как разновидность “риторики”, рассчитанной не на поиск истины, а на искусство переубеждать для

достижения поставленной цели. Для понимания истины подходят любые умозрительные схемы. Дискуссии между их сторонниками бесплодны, ибо каждый остается при своем мнении и элементы одной гипотезы редко вливаются в другую. Методолог науки Пол Фейерабенд [20] доказывает, что приступая к исследованиям, ученый уже имеет определенный “скелет” теории. Затем “подгоняет” под нее факты. Его оппонент теми же самыми фактами подкрепит совсем иную гипотезу, в корне противоречащую первой. “Факты создаются теориями, которые они якобы подтверждают. Идеология определяет, что для нее является фактом, а что – нет” [6, с. 32].

Если все прежние общества были основаны на экономической мотивации людей, то в рамках постэкономического порядка на первый план выходит концепция человеческого развития (human development), в основу которой ставится развитие индивида, понимаемое как расширение свободы выбора [9]. Человек постмодерна достигает невиданной прежде свободы. Творчество идет на смену труду.

Выводы. Со сменой позитивистской парадигмы на парадигму постмодерна связаны интеграционные и расширительные тенденции. Заявив о своем естественно-гуманитарном предмете, география постмодерна может обрести не только более серьезное признание, но и выступить лидером постдисциплинарного интеграционного знания. География – центральная дисциплина грядущего постдисциплинарного общества, хотя бы потому, что расположена она на перекрестке самых разнообразных дисциплин, как естественных, так и гуманитарных, как прикладных, так и философских или, точнее, и в тех и других и во всех.

Литература:

1. Анучин В.А. Теоретические проблемы географии. – М.: “Географгиз”, 1960.
2. Войтехович В. Э. Антропный принцип как интегрирующее ядро постнеклассической науки // Философия и космология, 2010. – №1 (8). – С. 33-37.
3. Гладкий О.В. География і втрачена єдність // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія, 2010, Вип.21, С.63–67.
4. Гладкий Ю.Н. Гуманитарная география: научная экспликация. – СПб.: Филологический фак-т СПбГУ, 2010, 663 с.
5. Гладкий Ю.Н., Петров А.Н. Гуманитарная география: понятийный статус и самоидентификация // Известия РАН, Сер. географ., 2008, № 3, С.15-25.
6. Горкин А.П. О релятивизме в социально-экономической географии (объективные и субъективные аспекты) // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития / Под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова/ Материалы Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 4-8 мая 2010 г.). – Ростов-н/Д, 2010. – С.32–36.
7. Дроинин Н.М. Эволюция ландшафтной концепции в русской и советской физической географии. – М.: ГЕОС, 1999, 232 с.
8. Замитин Д.Н. Гуманитарная география. Пространство и язык географических образов. СПб.: Алтейя, 2003, 331 с.
9. Зубаревич Н.В. Мифы и реальности пространственного неравенства // Общественные науки и современность, 2009, № 1. С. 38-53.
10. Клоев Н.Н., Слэсок Г.В., Тишков А.А. Мировые кризисы – необходимость реализации программ перехода к устойчивому развитию // Рациональное

природопользование: международные программы, российский и зарубежный опыт. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2010, С. 10-38.

11. Марков К.К. Географическая наука и высшее образование в университете – Вестник МГУ, № 3, 1965. С. 55-65
12. Преображенский В.С. Острые проблемы ландшафтоведения на рубеже веков // Известия РАН. Сер. географ., 1998, № 3, С.14–19.
13. Преображенский В.С. Я – географ. – М.: “ГЕОС”, 2001, 292 с.
14. Преображенский В. С., Александрова Т.Д., Максимова Л. В. География в меняющемся мире. Век XX. – М.: “ИГРАН”, 1997, 273 с.
15. Саушкин Ю. Г. Географическое мышление. – Смоленск: Ойкумена, 2011, 218 с.
16. Семенов-Тянь-Шанский В. П. Район и страна. – М.-Л., 1928, 311 с.
17. Симонов Ю.Г. История географии в Московском университете: события и люди, Т. 1. – М.: Городец, 2008, 504 с.
18. Тишков А.А. Люди нашего племени. Очерки. М.: Институт географии РАН, 2012, 276 с.
19. Топчиев А.Г., Яворская В.В. Методологические проблемы и трансформации в современной социально-экономической географии // Географический сборник, 2011, №1. С. 1–16.
20. Фейерабенд П. Против методологического принуждения // Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. – М.: “Прогресс”, 1986, 542 с.
21. Gill A. Travelling down the road to postdisciplinarity? Reflections of a tourism geographer // The Canadian Geographer / Le Géographe canadien, 2012, V.56, Issue 1, p. 3–17.
22. Gladkey A.V. Humanistic paradigm of geography // Central European Regional Policy and Human Geography. Year III, no. 2, 2013, p. 7-14.
23. Lawrence R. J. Beyond disciplinary confinement to imaginative transdisciplinarity // Tackling wicked problems through the transdisciplinary imagination. (Ed. V. Brown, J. Harris, and J. Russell). – London: “Earthscan”, 2010, P.16–30.
24. Soja E. W. Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social theory. – L.: Verso, 1990.
25. Vattimo G. The End of Modernity. Nihilism and Hermeneutics in Post-Modern Culture. Cambridge, Polity Press, 1988.

Н.А. Гомаиук

*Херсонський державний університет,
hotatnyuk@mail.ru*

ВНЕШНИЙ ТУРИСТИЧЕСКИЙ ИМИДЖ ХЕРСОНА: РЕЗУЛЬТАТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В последнее время уделяется много внимания развитию туризма на Херсонщине. При этом оно сфокусировано преимущественно на морском побережье области. Туристический потенциал областного центра при этом изучен значительно хуже, в частности мы мало знаем о том, как воспринимают Херсон как туристический центр жители других городов. С этой целью было в конце сезона 2015 года в Херсоне проведено пилотное социологическое исследование, объектом которого стали пассажиры по ст. Херсон Од. ж.д. (17 лет и старше), не являющиеся жителями Херсона.

Данное исследование проведено Бренднговым агентством “Грейде” при методической поддержке Херсонского областного отделения Социологической ассоциации Украины в период с 28 августа по 20 сентября

2015 г. Основным методом сбора социологической информации являлись стандартизированные интервью (в технике face-to-face) респондентов. Исходя из целей и задач, характеристика объекта, в исследовании была использована случайная нестатистическая выборка (N=402). Статистическая ошибка выборки не превышает 5%.

Железнодорожная станция Херсона была выбрана исследователем группой как одно из основных мест скопления приезжих пассажиров – действительных или потенциальных туристов. За основу была принята гипотеза, что выборочная совокупность (приезжие), в принципе, отражают генеральную совокупность – всех приезжих Херсона и Херсонской области. Поэтому выводы могут, с оговоркой о принятии исходной гипотезы, распространяться на всю генеральную совокупность.

Большинство респондентов (71%) по железнодорожной станции Херсон оказались транзитными пассажирами, следующими преимущественно из других населенных пунктов Херсонской области. Остальные приезжали в Херсон на несколько дней (14%) или на более, чем на неделю (тоже 14%).

Как показывают результаты опроса, для большей половины респондентов Херсон не является *target incognito* – до этого 30% опрошенных уже более трех раз посетили Херсон, 26% были здесь 2-3 раза, а 17% – один раз. Около четверти (28%) опрошенных оказались в Херсоне в первый раз.

Ни один из опрошенных не оказался “чистым” туристом, т.е. приехавшим в Херсон исключительно с туристической целью. Только 4% респондентов в вопросе: “С какой целью вы прибыли в Херсон в этот раз?” указали цель “туризм”, но эта цель была лишь дополнительной опцией среди других мотивов – “в гости”, “по делам”, “проездом” и т.д. То есть для большинства опрошенных (76%) Херсон – это транзитная станция. Преимущественно по пути на море. Из этого количества транзитных пассажиров большинство (55% из 76%) следовали с моря или на море. Остальные респонденты приезжали в Херсон навестить родственников и друзей (14%) или по деловым или командировочным делам (12%).

Пляжный отдых, для транзитных пассажиров по станции Херсон – это отдых №1 (62%) и основной мотив их передвижения по Украине. Кроме этого, обычными целями путешествий по Украине для них являются: отдых на природе – 46%, культурно-оздоровительные поездки – 40%, посещение друзей и родственников – 37%, деловые и рабочие поездки – 23%, оздоровление – 22%, экстрим и спорт – 11%, паломничество – 3%.

Большее трети (37%) опрошенных предпочли путешествовать самостоятельно, 26% с другом или подругой, 22% с женой (мужем) и детьми, 9% только с супругом (-ой). Организованные группы, видимо, предпочитают другие виды транспорта – только 1% опрошенных следовали в составе группы. Соответственно только 33% респондентов ночевали в Херсоне. Из них 14% у родственников или друзей, 10% в гостиницах или мотелях и 9% на съемных квартирах.

Цельный блок вопросов был посвящен спросу на экскурсионное обслуживание в Херсоне. Большинство путешествующих заинтересовалось этой услугой: 31% ответили “да” на вопрос “Хотели ли бы вы совершить

экскурсию по Херсону?”, 34% – “скорее да” и 17% – “скорее нет”. Только 10% совершенно не были заинтересованы в этой услуге и 7% уже получали ее в каком-то виде.

Наиболее предпочтительной формой проведения экскурсии стала пешая (42%) обзорная (55%) экскурсия в компании родственников и друзей (47%). 21% предпочел индивидуальные экскурсии, а 41% – организованные групповые. Кроме спроса на обзорные экскурсии, выявлен также спрос на природно-познавательные (42%) и исторические (35%) экскурсии. По способу передвижения, кроме пешех, выявлен спрос на велосипедные экскурсии (35%), автобусные (8%) и экскурсии на водных видах транспорта (13%).

Время потенциального посещения Херсона – это лето. Август (72%), июль (58%), июнь и сентябрь как продолжение лета (по 39%) – самые удобные месяцы для посещения Херсона с туристической целью. Очевидно, это транзитная карма города, в котором люди задерживаются по пути на море. Среди более-менее привлекательных месяцев, не связанных с морским отдыхом, оказались май (13%), октябрь (9%) и апрель (6%).

Оптимальное время, которое можно потратить на Херсон – 2-3 дня. Такой ответ на вопрос “Как вы считаете, сколько дней можно было бы провести в Херсоне в качестве туриста?” дало 36% опрошенных. То, что и одного дня достаточно считают 13%, для 24% наиболее оптимальный промежуток составил 3-5 дней, для 20% надо от пяти до семи дней и 8% даже одной недели не достаточно. Совершенно другое соотношение, с точки зрения опрошенных, приемлемо для Херсона и Херсонской области. Желающих совместить область и город оказалось существенно больше. Здесь на первое место вышел более чем недельных промежуток – так считают 68% респондентов, пяти-семи дней достаточно для 20%, и трех-пяти для 8%.

Распределение ответов на вопрос: “Какие места, здания, природные объекты, исторические памятники, события, люди приходят Вам в голову, когда Вы думаете о Херсоне?” выглядит следующим образом:

Ассоциация	Частота упоминания, %
Потемкин	19
Днепр	15
Арбузы	13
Суворов, ул. Суворовская	10
Вокзал	10
Екатерина II и Собор	8
ТРЦ Фабрика	6
Помидоры	5
Набережная	5
Ушаков	4
Парк Славы, Арестанка	3
Кукуруза, перенки, дыни и др.	3
Гидропарк	3
Площадь (Свободы)	2
Антоновский мост	2
ККЗ Юбилейный	1
Сулостроение	1

Асоціація	Частота упоминання, %
Музей ім.Шовкуненко	1
Морські учебные заведения	1
Комсомольський парк	1
Драмтеатр	1
Говард	1
Ничего	27

В первую группу символов Херсона входит все, что связано с имперским прошлым города – Потемкин, Екатерина II, Ушакова, Суворов и др. Вторую по численности упоминаний группу составляют сельскохозяйственные ассоциации, в которой лидируют арбузы. И третьей группой можно условно назвать “днепровской”, в которую входит все, что связано с Днепром – саму реку, набережную и пляжи. Но, к сожалению, лидером в рейтинге ассоциаций оказалась статья “Ничего не знаю о Херсоне” – таких среди опрошенных оказалась треть, вместе с теми, у кого Херсон ассоциируется с “грязным городом”, “ужасным сервисом” и “плохими людьми”.

Асоціація	Частота упоминания, %
Море	46
Аскания-Нова	16
Железный Порт	15
Арбузы	8
Джарыгач	7
Лазурное	5
Гейзеры	4
Алешковские пески	3
Чумаки	2
Степи, поля	2
Днепр	2
Арабатская стрелка	2
Голая Пристань	1
Зеленые хутора Таврии	1
Подсолнухи	1
Фрукты	1
Кукуруза	1
Каховка, Тачанка	1
Скаловский дельфинарий	1
Вино	1
Антоновский мост	1
Сосновые леса	1
Ничего	16

Говоря о Херсонской области, респонденты, конечно же, в основном вспоминали отдых на море. Поэтому в первую группу наиболее массовых символов вошло все, что касается отдыха на море – само море, пляжи, курортные города, поселки и села, рекреационные объекты. Вторая группа, так же как и в кейсе Херсон, аграрная: арбузы, вино, виноградники, фрукты и

т.д. И третья группа – это дорога на море: Антоновский мост, транзитные станции, вид из окна – поля, степи, курганы, пшеница, подсолнечник и т.д.

Говоря в целом, определенный оптимизм вселяет распределение ответов на вопрос “Намерены ли Вы вновь посетить Херсон в целях отдыха в ближайшие годы?”. 51% ответил “Да, скорее снова сюда приеду”, 42% уверены, что точно сюда приедут, 6% считают, что “Нет, скорее я поеду отдыхать в другое место” и только 2% навсегда попрощались с Херсонщиной.

Результаты исследования позволяют сделать выводы, что: Херсон находится в густой тени пляжного отдыха, и пока еще не зарекомендовал себя как самоценный туристический город. Наиболее привлекательными месяцами для туристических ивентов в Херсоне могут быть май, октябрь и, в меньшей мере, апрель. Херсон плотно ассоциируется с имперским прошлым Юга Украины. Главные ассоциации с Херсоном – это Потемкин, Екатерина II, Ушаков, Суворов и объекты, связанные с их именами: памятники, улицы, скверы, архитектурные памятники, а второй по значимости группой ассоциаций являются “вкусные” ассоциации: арбузы, персики, кукуруза, дыни и др. Несмотря на ряд критических оценок, большинство респондентов планируют и дальше отдыхать на Херсонщине. Ориентация на транзитный туризм в летний период может стать основной для Херсона.

О.В. Гориз

*Институт географії НАН України,
osca.ossa@yandex.ua*

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вода – це не просто мінеральна сировина, не тільки спосіб для розвитку промисловості і сільського господарства, але й дієвий провідник культури, життя кров, що створює життя там, де його не було.

(академік А.П. Карпинський) [1, с.89]

Постановка проблеми. Забезпечення населення світу якісними водними ресурсами є однією з найгостріших глобальних проблем. На сьогоднішній день понад мільярд населення світу не мають доступу до якісних ресурсів питної води. Для України питання водо забезпечення та використання водних ресурсів є особливо актуальними, оскільки рівень забезпечення населення нашої країни водними ресурсами приблизно у сім разів менший середньосвітового. Чернігівська область має відносно кращі показники забезпечення водними ресурсами, ніж інші регіони України. Однак, і в межах Чернігівщини існує значна кількість проблем в сфері водокористування та управління водними ресурсами, що мають свої територіальні прояви та специфіку.

Аналіз основних документів та публікацій. В Україні питання управління водними ресурсами, оптимізації водокористування давно є предметом широкого спектру наукових досліджень та розробок. Зазначені

питання, зокрема, були опрацьовані у Андрейченко Ю.І., Афанасєва С.А., Васенко А.Г., Вишнецького В.І., Головинського І.Л., Дорогунцова С.І., Осалчого В.І., Паламарчука М.М., Романенко В.Д., Хвесика М.А., Хорева В.М., Черепанського М.М., Шестопалова В.М., Яцика А.В. та багатьох інших.

У 2005 році було прийнято Закон України “Про Загальнодержавну програму “Питна вода України” на 2006-2020 роки”. Метою Програми є забезпечення гарантованих Конституцією України прав громадян на достатній життєвий рівень та екологічну безпеку шляхом забезпечення питною водою в необхідних обсягах та відповідно до встановлених нормативів.

У 2010 році було здійснено ряд заходів з реалізації комплексних програм поліпшення стану водних ресурсів України, зокрема в рамках Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води (затверженої Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1997 року 123/97-ВР).

У 2012 році Верховна Рада України прийняла Закон України “Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпра на період до 2021 року” [2].

У рамках реалізації Національного плану дій у сфері довкілля, розробленого відповідно до Закону України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року”, який був прийнятий Верховною Радою України 21 грудня 2010 року, здійснюються заходи, спрямовані на стабілізацію й поліпшення стану довкілля України шляхом впровадження інтегрованих підходів в управління водними ресурсами за басейновим принципом, включаючи роботу басейнових рад, підвищення рівня суспільної екологічної свідомості та екологічної безпеки, забезпечення збалансованого використання водних ресурсів.

Разом з тим, реалізація базових принципів системи екологічного управління, зокрема впровадження інтегрованих підходів та басейнового принципу управління водними ресурсами, потребує внесення відповідних змін у закони України (Водний кодекс України) і розроблення відповідної нормативно-правової та методичної документації [2].

Цілі статті. Вивілити основні з суспільно-географічних позицій основні геоecологічні проблеми використання водних ресурсів Чернігівської області та розробити відповідні рекомендації щодо вирішення цих проблем.

Вклад основного матеріалу. Одним з основних компонентів природного-ресурсного потенціалу планети, який потрібен для розвитку людства, є вода.

Дефіцит водних ресурсів, який відчуває населення великих регіонів Землі є глобальною проблемою, що призводить до значних конфліктів. Проблема води на планеті з кожним роком загострюється і у зв'язку з погіршенням якості поверхневих вод і збільшенням забруднення водойм. У водойми потрапляє багато органічних і мінеральних речовин, вода забруднюється і стає непридатною не тільки для пиття, а й для потреб промисловості [1, с.89-90].

Обмеженість водних ресурсів зумовлює необхідність організації їх раціонального комплексного використання. Для вирішення цієї проблеми важливого значення набуває докладний облік запасів води конкретних регіонів і наукове обґрунтування водного балансу.

Стосовно нашого регіону досліджень зазначимо, що Чернігівська область, яка розташована в межах басейну річок Десна і Дніпро, за запасами підземних і поверхневих вод займає одне з перших місць в Україні.

Загалом водні запаси Чернігівської області становлять [3]: ґрунтова волога – 3270 млн. м³; одночасний сумарний запас в руслах річок – 86,25 млн. м³; води в озерах – 180,4 млн. м³; води в болотах – 5859 млн. м³; води в ставках і водосховищах – 182,416 млн. м³; води в каналах відкритої осушувальної мережі – 12,058 млн. м³; підземні води інтенсивної зони водообміну – 947960 млн. м³.

Сумарних запас всіх водних ресурсів Чернігівщини складає 957,55 млрд. м³.

Для виявлення територіальних закономірностей забезпеченості території та населення водними ресурсами у межах Чернігівської області, нами був обрахований відповідний індекс та побудована картосхема (рис. 1).

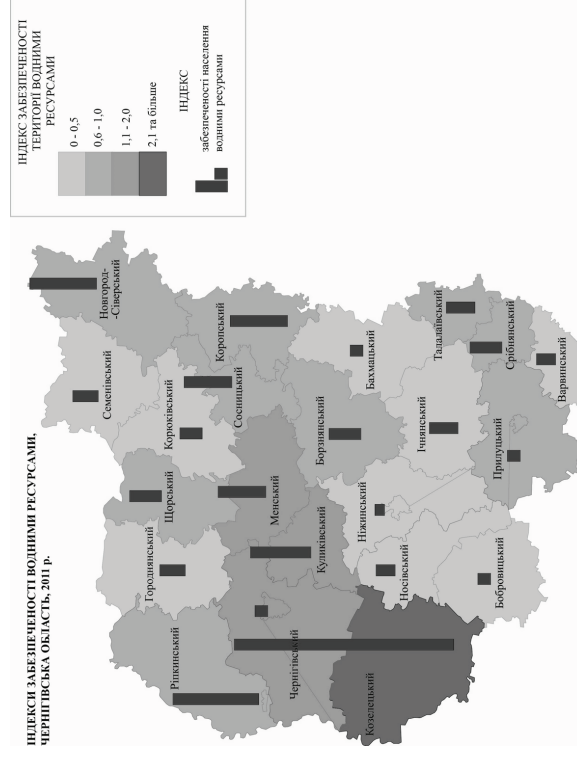

Рис. 1. Чернігівська область. Індекси забезпеченості водними ресурсами (2011 р.)

Аналізуючи картосхему можна виділити райони, які добре територіально забезпечені водними ресурсами – це Козелецький, Чернігівський, Куликівський, Менський. По забезпеченості водними

ресурсами, що припадають на населення, виділилися: Козелецький, Ріпкинський, Куликівський, Коропський, Новгород-Сіверський райони.

Мало забезпеченими водними ресурсами на територію та населення, виявилися: Ніжинський, Бобровицький, Бахмацький, Носівський, Варвинський, Корюківський, Ічнянський.

Загальний забір води в 2013 році в області згідно з даними державної статистичної звітності форми № 2-ТП (водгосп) становив 170,1 млн. м³. У порівнянні з 2012 роком (172,2 млн. м³) забір свіжої води зменшився на 2,6 млн. м³ або на 1,5%.

Загальне використання водних ресурсів у 2013 році становило 156,3 млн. м³ і зменшилось в порівнянні з 2012 роком (163,2 млн. м³) на 6,9 млн. м³ або на 4,22%, а порівнюючи 2012 рік з 2011 роком (141,1 млн. м³) збільшилось на 22,1 млн. м³ або 15,7% (табл. 1).

Таблиця 1.

Чернігівська область. Динаміка використання водних ресурсів (2011–2013 рр.) [3]

Галузі	Одиниця виміру	2011	2012	2013
Всього	млн. м³	141,1	163,2	156,3
Промисловість	млн. м ³	94,11	90,96	83,5
Комунальне господарство	млн. м ³	24,52	26,8	26,5
Сільське господарство	млн. м ³	18,40	41,46	42,6
Інші галузі	млн. м ³	4,07	3,98	3,7

В сільському господарстві збільшення загального використання води пояснюється збільшенням об'ємів використання води ставково-рибного господарства.

У споживанні свіжої води більша частка припадає на виробничі та господарсько-питні потреби (рис. 2).

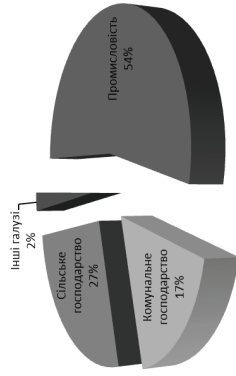

Рис. 2. Чернігівська область. Структура споживання свіжої води (2013 р.)

На якісний стан поверхневих вод Чернігівщини впливає антропогенне навантаження, природні чинники та транскордонне забруднення.

На екологічний стан поверхневих вод області впливає склад недостатньо очищених стічних вод внаслідок неефективної роботи каналізаційно-очисних споруд, не вивнесення в натуру прибережних захисних смуг і водоохоронних зон, а також їх نگهدержання, насамперед в населених пунктах, засмічення водойм побутовими відходами.

Якість питної води значною мірою визначається екологічним станом підземних вод, який, на жаль, на більшій частині України є незадовільними. Екологічно небезпечними джерелами забруднення підземних вод є фільтрувальні накопичувачі, необладнані звалища промислових і побутових відходів (переважають свинець, цинк, кадмій, ртуть, мідь).

Однією з причин високого рівня забруднення підземних вод на Чернігівщині є їх слабка захищеність від вертикальної фільтрації забруднюючих речовин.

Хоча Чернігівська область за станом довкілля та рівнем техногенного впливу на нього виглядно відрізняється від інших областей України, вона має цілу низку екологічних проблем водокористування:

1. Слід зазначити, що незважаючи на найбільшу забезпеченість області якісними ресурсами підземних вод сільське населення Чернігівської області в своїй більшості продовжує споживати насичену нітратами та нітридами колодязну воду першого від поверхні водоносного горизонту або верховодку, де за даними санітарних та екологічних служб вміст нітратів значно перевищує ГДК. Не діючих артезіанські колодязі на території області налічується біля 380.

2. Екологічно небезпечними джерелами забруднення підземних вод є фільтрувальні накопичувачі, необладнані звалища промислових і побутових відходів, серед яких найнебезпечнішими є відходи із вмістом важких металів, нафтопродуктів, непридатні до застосування пестициди.

3. Наявність значної кількості основних засобів виробництва із понаднормативними строками експлуатації, незадовільний стан, який призводить до розгерметизації і супроводжується розливом: трубопроводи (12382,64 км з них: 11918,44 км газопроводів), резервуарні парки нафтопродуктів, зливно-наливні естакади, газонаповнювальні компресорні станції тощо.

4. Промислова розробка покладів нафти та газу, що проводиться у південно-західній частині області, несе загрозу погіршенню якості питної води та пониженню її рівня.

5. Екологічний стан поверхневих вод області залежить від використання водних ресурсів сусідніми державами, так як на території Республіки Білорусь і Російської Федерації формується 84% річкових вод басейну р. Дніпра. Основними забруднюючими речовинами транскордонних водотоків є: органічні речовини, залізо загальне, марганець, іони амонію, фосфат-іони.

6. Основні проблеми по очищенню зворотних вод виникають на комплексах очисних споруд, які експлуатуються підприємствами житлово-комунального господарства. Зазначені проблеми пов'язані з недозавантаженістю, зношеністю обладнання та відсутністю коштів на проведення поточних ремонтних робіт чи реконструкції в цілому. Велике навантаження від впливу зворотних вод зазнає басейн р. Десна.

Висновки та рекомендації:

За забезпеченістю водними ресурсами, як поверхневими так і підземними, регіон посідає одне з провідних місць в країні, але водні ресурси швидко деградують під впливом людської діяльності.

Збереження водних ресурсів регіону, забезпечення раціонального водокористування потребує широкого комплексу заходів. Серед них: технологічне переоснащення виробництва, реконструкція та переобладнання очисних споруд, зменшення рівнів питомої водоємності виробництва у різних секторах економіки регіону, вирішення проблеми транскордонного забруднення.

В зв'язку з цим, можна порекомендувати щоб в області дотримувалися Національного плану дій у сфері довкілля, витрачали кошти на вдосконалення систем по очищенню вод та звертали увагу на їх раціональне використання.

Література:

1. Генсірук С.А., Нижник М.С., Мищенко В.О. Еколого-економічні аспекти природокористування. – К.: Наукова думка, 1982.
2. Лісовський С.А., Марушевський Г.Б., Павличенко П.Г., Руденко Л.Г., Тимочко Т.В. Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо + 20. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – 60 с.
3. Офіційний сайт Десяняського басейнового управління водних ресурсів Держагентства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://desna-bugt.gov.ua/>

А. О. Гребень

*Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
serg1234serg@meta.ua*

РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЙ: ДИНАМІКА, СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОГНОЗИ (НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОЇ ТА ГОМЕЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)

Постановка проблеми. На сьогодні загальноновизнаним є той факт, що аварія на ЧАЕС є найбільшою техногенною катастрофою сучасності. Тому, незважаючи на те, що пройшло вже 29 років з моменту вибуху, вивчення наслідків трагедії залишається і досі актуальним. Ця актуальність пояснюється зморою у часі особливостей поведінки радіонуклідів та способів їхнього впливу на довкілля. Радіонукліди і тепер є основним джерелом опромінення громадян. У зв'язку з тим, що вміст радіонуклідів у ґрунтах та сільськогосподарській продукції на сьогодні зменшився, владні структури розглядають питання про зменшення переліку населених пунктів, що віднесені до різних зон радіоактивного забруднення, з метою економії коштів, що виділяються на подолання наслідків аварії на ЧАЕС. Вивчення якісних і кількісних змін та просторово-часових особливостей поведінки радіонуклідів дасть змогу виправдати або засудити дії державних органів.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Наслідки аварії на ЧАЕС є різнобічними і досить складними, тому їх вивченням займається широке коло науковців – медиків, географів, соціологів, психологів, економістів, екологів тощо. Суспільно-географічний аспект наслідків Чорнобильської катастрофи розглянуто в роботах В. Барановського, М. Барановської, О. Барановської, Д. Гродзинського, В. Шевченка та ін. Серед білоруських науковців вагомий

внесок у дослідження наслідків аварії на ЧАЕС зробили Н. Елашевич, В. Ливенський, Ц. Мацко, А. Судас, Н. Цибульско.

Формулювання мети і завдань. Доцільність порівняльної оцінки екологічного стану територій Рівненської та Гомельської областей визначається значними масштабами їх радіоактивного забруднення в результаті аварії на ЧАЕС. Основним завданням є розкриття просторово-часової динаміки радіоактивного забруднення території Рівненської та Гомельської областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштаби забруднення території України та за її межами визначається кількістю та складом радіонуклідів, що були поширені у доволі величезній кількості існування багатоденного джерела викиду радіоактивних речовин. Радіаційний аварійний фон порівняно із 1986 роком зменшився у сотні разів. Вжиті заходи та процеси самоочищення природного середовища призвели до зменшення вмісту радіонуклідів в об'єктах навколишнього середовища, в продукції сільського господарства. А це, в свою чергу, зумовило зменшення доз зовнішнього та внутрішнього опромінення населення. За 29 років після аварії площі, що зазнали радіоактивного забруднення, суттєво скоротилися.

Попри це, Рівненська область належить до найбільш постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС. Майже половина території області радіаційно забруднена. Площа ураженої території займає 11,2 тис.км² або 56% від всієї площі області. До зон радіоактивного забруднення віднесено 339 населених пунктів, розташованих у Березнівському, Володимирецькому, Дубровицькому, Зарічненському, Рокитніському та Сарненському районах[4]. На сьогодні спостерігається зменшення радіоактивно забруднених площ (рис. 1.). При цьому екологічні, соціально-економічні та медико-демографічні аспекти Чорнобильської катастрофи не втрачають своєї актуальності і до наших днів, оскільки медичний бік наслідків трагедії 1986 року довготривалий у часі.

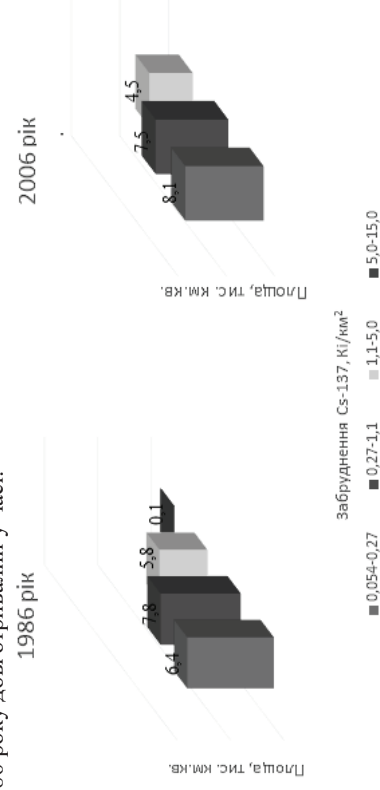

Рис. 1. Динаміка забруднення території Рівненської області цезієм-137

На сьогодні щільність забруднення території цезієм-137 в середньому по області становить $1,06 \text{ Кі/км}^2$. Серед північних районів області найменше значення у Березнівському районі – $0,61 \text{ Кі/км}^2$, а максимумальне – у Дубровицькому районі – $1,56 \text{ Кі/км}^2$. Сучасний радіаційний фон території становить від $0,8 \text{ мкЗв/год}$ у Березнівському до $0,15 \text{ мкЗв/год}$ у Рокитнівському районах.

У Гомельській області Республіки Білорусь ситуація значно гірша. Серед всіх областей України, Росії і Білорусі вона отримала найбільше радіоактивне забруднення як по кількості небезпечних для біосфери радіонуклідів, так і по площі їх поширення. Вважається, що 20 із 21 сільськогосподарських районів області є постраждалими внаслідок Чорнобильської трагедії. Територія області площею 213 тис. га була відчужена, сильно забруднені райони займають $23,1\%$ території області, забруднені – $26,7\%$, території посиленого радіаційного контролю – $46,8\%$ [7].

Радіоактивне забруднення території області цезієм-137 нерівномірне. Максимальні значення фіксуються на крайньому півдні та на північному сході області (щільність понад 37 Кбк/м^2), при цьому решта території області характеризується рівнем забруднення близько 5 Кбк/м^2 та перебуває під суворим радіологічним контролем. На сьогодні на території Гомельської області також спостерігається зменшення площ радіоактивного забруднення території (рис. 2.)

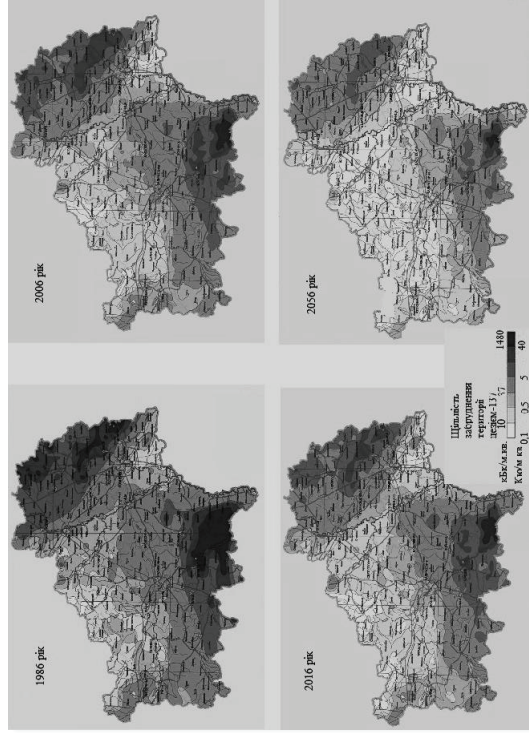

Рис. 2. Динаміка радіоактивного забруднення території Гомельської області [1]

З 1986 по 2010 роки площа території, забрудненої Cs-137 із щільністю більше 37 Кбк/м^2 (більше 1 Кі/км^2), зменшилася з $46,5$ до $30,1 \text{ тис. км}^2$ (з 23 до $14,5\%$), або в $1,6$ рази. Щодо забруднення території Sr-90 із щільністю понад

$5,5 \text{ Кбк/м}^2$ ($0,15 \text{ Кі/км}^2$), то цей показник зменшився з $21,1$ до $11,8 \text{ тис. км}^2$ (з 10 до $5,6\%$), або в $1,8$ рази [7].

З 1992 по 2011 р. загальна площа сільськогосподарських земель, забруднених Cs-137 із щільністю більше 37 Кбк/м^2 , зменшилася з $1480,0$ до $1024,1 \text{ тис. га}$, або на $455,9 \text{ тис. га}$. Зменшення відбувається в основному за рахунок процесів природного розпаду радіоізотопів в ґрунті. Щорічно площа сільськогосподарських земель із щільністю забруднення 37 Кбк/м^2 і більше зменшується в середньому на $10\text{--}35 \text{ тис. га}$, або на $1,5\text{--}2\%$. За розрахунками вчених до 2016 року має пройти період напіврозпаду Cs-137, тому забруднення Гомельської області не буде перевищувати 15 Кюри/км^2 . При цьому слід відзначити, що Cs-137 легко включається в трофічні ланцюги, оскільки добре засвоюється рослинами – він замінює нестачу калію у кислих ґрунтах Поліся. Саме через це стає більш тривалою за часом і згубнішою за впливом біологічна ефективність Cs-137.

У більшості інших радіоактивних елементів період напіврозпаду становить $2\text{--}3$ роки, тому на сьогодні їхня концентрація в атмосферному повітрі незначна. Наприклад мова йде про йод-131: в перші тижні після аварії його вміст в ґрунтах був катастрофічним – від 18500 Кбк/м^2 у Чечерському районі до 37000 Кбк/м^2 у Брагінському та Норовлянському районах Гомельської області. Однак декілька місяців по тому радіоактивний йод повністю розпався. При цьому забруднення території цим ізотопом призвело до значних доз опромінення шитовидної залози (“йодний удар”), що у майбутньому призвело до збільшення її паталогії, особливо у дітей.

Також є елементи у яких період напіврозпаду значно більший. Це трансуранові елементи (плутоній- $238, 239, 240$). У результаті розпаду плутонію-241 відбувається утворення америцію-241. У зв'язку з тим, радіоактивність америцію така ж як і в ізотопів плутонію, тому стала актуальною проблема вивчення наслідків його впливу. На сьогодні вклад америцію-241 в загальну альфа-активність складає близько 50% . Збільшення активності ґрунтів, забруднених трансурановими елементами за рахунок америцію-241, буде продовжуватися до 2060 року. Тому за прогнозами МНС Республіки Білорусь через 100 років після аварії на ЧАЕС, загальна радіоактивність ґрунтів на забруднених територіях буде в $2,4$ вища, ніж в початковий післяаварійний період.

Наявність радіоактивних елементів у ґрунтах зумовлює забруднення ґрунтових вод, відкритих водойм, а також приземного шару атмосфери. Іноді спостерігаються різкі підвищення радіоактивності повітря Чорнобильської зони. Часто це пов'язано з антропогенною діяльністю, метеорологічними умовами, а також пожежами. Причиною підвищення радіоактивності повітря також можуть бути роботи зі створення протипожежних смуг або виробнича діяльність у центрі зони відчуження (будівництво, дезактивація).

Забруднення радіонуклідами водойм відбувається за рахунок їх змиву з поверхні ґрунту в період злив, танення снігу і затоплення заплавл, однак на сьогодні рівні радіоактивного забруднення водойм не перевищують допустимі норми, за винятком радіоактивності донних відкладів [6].

У період після аварії на ЧАЕС помітних змін зазнала структура опромінення населення. У загальному вигляді опромінення коливається в межах 0,1–5,0 мЗв за рік і формується, головним чином, за рахунок споживання продуктів харчування з підвищеним вмістом радіонуклідів. Зовнішнє опромінення у районах Українського Полісся не перевищує 20% від загальної дози (рис.3.) [2].

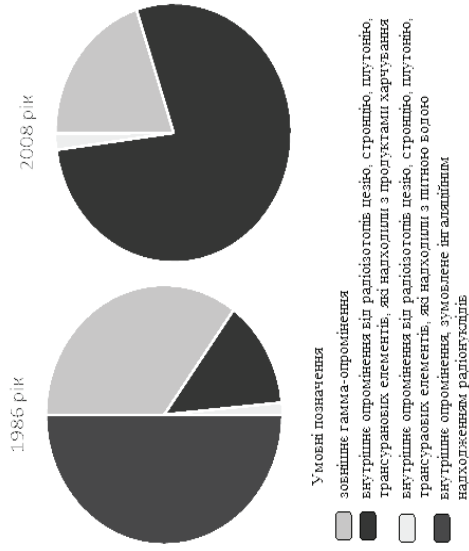

Рис.3. Структура опромінення населення [6]

Багаторічний досвід робіт із вивчення умов формування доз опромінення населення, яке мешкає на територіях, що віднесені до категорій радіоактивного забруднення земель, дозволяє стверджувати про наявність специфічного регіону із особливими умовами прояву негативних наслідків Чорнобильської катастрофи. Таким регіоном є Полісся, де поширені ґрунти, в яких Cs-137 набуває більшої біодоступності, тому тут критичними для життєдіяльності можуть стати території із порівняно помірними (близько 40 кБк/м²) рівнями забруднення цього радіонукліда. Продовжуючи аналіз результатів дозиметричної паспортизації на територіях, віднесених до зон радіоактивного забруднення, та просторового розташування населених пунктів, віднесених до 2-ї та 3-ї зон, не можна оминути той факт, що найкритичніші території розташовані або поблизу лісових масивів, або такі території оточені лісами. Підвищений рівень радіоактивного забруднення продуктів лісу, що споживаються населенням безпосередньо (гриби, ягоди, дичина) або опосередковано через м'ясо-молочні продукти тваринництва (коли при відгодівлі тварин широко використовують лісові випаси або сіножаті), відіграє вирішальну роль у формуванні доз внутрішнього опромінення мешканців саме таких "лісових" населених пунктів. За даними дозиметричної паспортизації розрахункові дози в цих населених пунктах часто перевищують 1 мЗв/рік [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.Проведений аналіз дає підстави сформулювати такі висновки:

1. Радіаційно-екологічна ситуація прикордонних територій характеризується складністю і неоднорідністю. Навіть через 29 років після катастрофи гостро відчужуються її негативні наслідки.
2. Динаміка радіоактивного забруднення територій Рівненської та Гомельської областей характеризується зменшенням уражених площ і рівнів опромінення, що відбувається за рахунок процесів природного розпаду радіоізотопів в ґрунті.
3. Природні умови Полісся сприяють високим коефіцієнтам переходу радіонуклідів у рослинність, оскільки характеризуються кислими ґрунтами легкого гранулометричного складу.
4. Важливу роль у формуванні здоров'я населення Полісся відіграє внутрішнє опромінення через вживання харчових продуктів, забруднених радіонуклідами.
5. Наукові прогнози щодо радіаційного забруднення територій Рівненської та Гомельської областей невтішні. Поява нових радіоактивних ізотопів поряд з існуючими погіршить якість навколишнього середовища.

Література:

1. Атлас современных и прогнозных аспектов последствий аварии на Чернобыльской АЭС на пострадавших территориях России и Беларуси // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chornobyl.in.ua/karta-belorussii.html>
2. Барановський М.О. Соціально-економічні та екологічні наслідки аварії на ЧАЕС /М.О. Барановський, О.В. Барановська // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: регіональні студії: 36. наук. праць. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., – 2011. – Вип. 5. – С. 6-13.
3. Головне статистичне управління Гомельської області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gomet.belstat.gov.by>
4. Екологічний паспорт Рівненської області за 2014 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mnpr.gov.ua/protection/protection/rivnenska>
5. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки України за 2012 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/files/prognoz/teropt/2012/7_2012.pdf
6. Радіологічний стан територій, віднесених до зон радіоактивного забруднення (у розрізі районів) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua/site/new/data/upload/photo/table1.pdf>
7. Цибулько Н. Н.РадіоактивнезагрязненіетерриторииБеларуси: динамика и современное состояние //Вестник БГУ. Серия 2. Химия. Биология. География. – 2012. – №1. – С. 80-84.

Д.Ю. Гришок

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Diana1387@bk.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТ В КОНТЕКСТІ БАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Сучасний формат суспільно-географічних досліджень передбачає пошук новизни традиційних наукових об'єктів, одним з яких виступає місто. Суспільні запити та виправдані інтереси до пошуку шляхів покращення якості життя населення сприяли початку реформаційних процесів у державі, що мають змінити економічну, соціальну та адміністративно-управлінську компоненти життєдіяльності на усіх рівнях. Особлива увага при цьому покладається на проведення реформ від низової ланки до районів та регіонів, основа яких (опорний каркас) традиційно залишається за містами. Саме тому на сучасному етапі особливе значення має вивчення проблем міста в перехідний період, в умовах суспільства, що трансформуються. Дослідження міста відіграє важливу роль у формуванні і зміцненні міської свідомості населення, підвищенні активності її прояву, розширенні сфери застосування зусиль самих жителів по удосконаленню їх життя. Дослідження онтології міст належать, як відомо, до найдавніших; їх проводили такі відомі філософи стародавнього світу і епохи Відродження як Платон, Аристотель, Т.Мор, Т. Кампанела та ін. В Новий час ці питання стали об'єктом вивчення Макса Вебера, Освальда Шпенглера, Аліва Тоффлера. До проблем онтології міст звертались у своїх працях відомі географи: Ф. Ратцель, В.П.Семенов-Гян-Шанський, Дейвіс Харвей, Альфред Геттнер та ін. [2]. Тлумачення міста, як центру ринкових відносин, підтримували В. Кристаллер, Ф. Ріхтгофен, Х. Вагнер та ін. Серед українських науковців, які плідно вивчали міста потрібно виділити Л.М.Корецького, А.В.Степаненка, П.С.Коваленка, І.О.Фоміна. Концептуальні засади дослідження малих міських поселень у контексті державної регіональної політики висвітлюються у працях таких вчених, переважно економістів, як П.Саблук, Б.Пасхавер, О. Павлов, В. Борщевський, М.Барановський, В. Ткачук та інші. [2] Серед праць зарубіжних дослідників слід виділити F. Petroux, J. Mtnod і Ph. De Castelbajac, в яких малі й середні міста розглядаються у зв'язку з впровадженням схем планування території, зокрема в розвинених країнах Європи. З позиції вирішення соціально-економічних проблем міст, подолання асиметрії регіонального розвитку займалися А. Доценко, В. Яворська, І. Мельник, С. Петрук, Т. Заставецький, А. Мозговий та інші.

Виходячи з фактичних досліджень існуючої потреби містян щодо поліпшення функціонування міста, його обслуговування, транспортного забезпечення мають надходити до органів управління, сприяти осмисленню об'єктивних закономірностей і протирічч розвитку міста як цілісного організму. Місто – просторове суспільне утворення, яке є осередком масового розселення людей і зосередження їх суспільно корисної діяльності в буд-

яких формах, окрім одержання первинних продуктів суспільного господарства, та організоване у постійно діючий господарсько-будівельний комплекс, розрахований на обслуговування побутової діяльності населення. В той же час, місто – висококонцентрований і вкрай інтегрований населений пункт, що динамічно розвивається, характеризується значним рівнем перетворюваності природного середовища, зосереджує велику кількість людей, переважна більшість яких не зайнята в сільському господарстві, та визначається пріоритетним формуванням і використанням ринкових механізмів господарювання. В економічній географії України прийнято поділяти міста на 5 груп. Міста з населенням до 50 тис. належать до малих, від 50 до 100 тис. – до середніх, від 100 до 500 тис. – до великих, від 500 до 1 млн. – до найбільших, понад 1 млн. – міста – мільйонери. [1,5] Наведений приклад класифікації міст за окремими ознаками наголошує на проблемі створення загальної типології міст за характерним поєднанням господарських функцій на основі низки класифікаційних ознак. Основою формування економіко-географічного комплексу міста визначена система зовнішніх і внутрішніх (комплексоутворюючих) зв'язків. Зовнішні зв'язки відповідають за виникнення і розвиток міста, за рівень використання його економіко-географічного положення, зовнішніх умов і факторів, визначають його функціональну структуру, місце в територіальному поділі праці. Внутрішньоміські зв'язки поділені на внутрішньоконцентрі і міжконцентрі [1]. До основних принципів економіко-географічного аспекту функціонування міста віднесені: 1) територіальна організація поєднання його компонентів і зв'язків між ними; 2) комплексно-пропорційний розвиток міста; 3) ефективне територіальне управління його складним організмом на всіх рівнях функціонування. Функціонально-компонентна його структура розглядається як сукупність окремих структурних компонентів (галузей, видів діяльності або підкомплексів), що характеризують їх роль у процесах географічного поділу праці та комплексоутворення.

Як відомо, каркас функціонально-галузевої структури господарства міста формують, містоутворюючі та містообслуговуючі функції. Містоутворюючі функції характеризуються фактором транспортних сполучень для населеного пункту, являючи собою факт успішності економічних обмінів трудовими ресурсами, сировиною та матеріалами, продукцією, капіталом тощо. Промислові підприємства міста здійснюють виробництво різноманітної продукції легкої, харчової, хімічної, металообробної галузей тощо. Знецінення національної валюти в останній час та коливання цін на енергоносії вкрай негативно вплинули на ціни матеріалів і сировини, що є довізними. Все це негативно впливає на ціноутворення кінцевого продукту, показники соціально-економічного розвитку. Одним із головних пріоритетів при цьому для більшості міст залишаються переоснащення підприємств під сучасні конкурентні потреби.

Містообслуговуюча функція полягає у забезпеченні необхідного інфраструктурою господарського комплексу та певному “розвантаженню” міста. Об'єкти промисловості, що виготовляють продукцію для реалізації, мережа торгівлі, медичного обслуговування, розраховані на місцеве

населення, в той же час, комунальне господарство, заклади побутового обслуговування можуть розташовуватися у ближньому поясі приміської зони. Одночасно, внутрішні функції носять вторинний характер, вони виступають додатковим фактором росту міста, зокрема, справляють значний вплив на його забудову та благоустрій. Містообслуговуючі функції разом з містоформуючими визначають рівень економічної ролі агломерації у регіоні чи країні, що свідчить про їх важливість. Позитивність тенденції розвитку економіки міста зазвичай сприяє сталому розвитку споживчого ринку, спрямованого на поліпшення забезпечення якісними товарами та послугами. Функціонально-територіальна структура міста характеризує співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіальної зосередження окремих його функцій, що репрезентуються у видах діяльності, галузях, тощо. Такого роду дослідження є затребуваними і актуальними в контексті сучасного регіонального розвитку. Відтак, відкривається реальний шлях до широкого узагальнення соціальних процесів і явищ, що спостерігається в місті, до вироблення більш гнучких підходів і практичних дій для поліпшення функціонування міського організму. Безпосередня участь міських жителів у формуванні свого життєвого середовища покликана сприяти задоволенню різноманітних життєвих потреб людей, зокрема, працевлаштуванню за місцем проживання, поліпшення демографічної ситуації, отримання системи послуг, самовираження, творчості, соціалізації, прищеплення навичок спілкування, оволодіння правами та обов'язками міських жителів. Останнє десятиліття суттєво змінило і зовнішній вигляд населених пунктів, і внутрішні процеси в такому складному соціальному організмі як місто.

Помітним є той факт, що початок ХХІ століття відзначається в більшості міст регіонів держави процесами економічних трансформацій які мали за мету та були спрямовані на забезпечення сталого економічного зростання та побудови відкритої і конкурентної економіки. Однак, реалізація цих ідей багато в чому була безуспішною, супроводжувалась значними економічними та соціальними втратами; серед яких: зростання зовнішньої заборгованості, підприємств та установ, безробіття, бідність та зниження купівельної спроможності, нерівномірний розподіл доходів, соціальне розшарування, соціальна трудова нестабільність тощо. Такі невтішні процеси супроводжували розвиток більшості малих міст держави, як периферійних регіонів, так і столицного зокрема. Пам'ятаємо, що господарський комплекс міст має виступати функціонально і територіально цілісним утворенням з певним набором суспільних функцій, головними з яких є забезпечення матеріальних та духовних потреб населення. Відтак, територіальна організація господарського комплексу представлена просторовими елементами первинної, вторинної та третинної сфери, що мають гармонійно взаємодіяти між собою. Повноцінний функціональний розвиток забезпечується лише за умов ефективної реалізації містоутворюючих та містообслуговуючих функцій, що характеризуються взаємозв'язком та взаємообумовленістю і прагнуть якісних змін в контексті соціально-економічного розвитку регіонів.

Враховуючи виклики часу, значна частина проблем в місті має покладатися не лише на місцеву владу у її застарілому форматі, а в першу

чергу – на місцеві громади, активний громадський сектор, громадянське суспільство. Проблеми міста мають вирішуватись в контексті реалізації положень сталого соціально-економічного розвитку та адміністративно-територіальної реформи на які вже є суспільний запит в регіоні та державі. Завдання сучасного етапу розвитку, спрямовані на модернізацію системи державного управління та реформування адміністративно-територіального устрою, передбачають пошук новітніх інноваційних моделей управління економічними, соціальними та політичними процесами, які відбуваються у містах, в т.ч. малих, адже їх стабільний поступ стає запорукою збалансованої і прогнозованої розбудови регіону та держави в цілому з урахуванням стратегічної доцільності.

Література:

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / Редколегія О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К.: “Українська радянська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1989-1993. Т.1, 1989. – 416 с. – Т.2, 1990. – 480 с. – Т.3, 1993. – 480 с.
2. Гладкий О.В., Ішук С.І. Географія міст. Геоурбаністика: підручник / Гладкий О.В., Ішук С.І.; Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка. – К.: ПАЛІВОДА А.В., 2014. – С.263
3. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. Монографія. – Житомир: “Полісся”. – 2007. – 108 с.
4. Немєць Л.М. Просторова організація суспільно-географічних процесів в Україні / Л.М. Немєць, Я.Б. Олійник, К.А. Немєць. – К.: Х.: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
5. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

І.В. Гукалова

*Інститут географії НАН України,
gukalova@online.ua*

ДО ПИТАННЯ ОСМИСЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Мне скажут от досады сводит,

Мне кажется котрый год,

Что там, где я – там жизнь проходит,

А там, где нет меня – идет...

Володимир Висоцький

Здобуття незалежності у 1991 р. створило передумови для формування єдиного гуманітарного простору в Україні. Цей процес ніколи не був простим, адже супроводжувався демонтажем старої тоталітарної системи, трансформаційними процесами в економіці і способі життя людей, інтенсивним впливом “зовнішнього середовища”, що більше перешкоджало, ніж сприяло суспільній згуртованості. В останні роки він взагалі став вкрай болючим для нації, тому що виявив дві паралельні “реальності” – проукраїнську та антиукраїнську, що призвело до анексії Криму і військового протистоюння на Сході України. Майже всі колишні уряди України

асоціювали гуманітарну сферу з соціальною, справедливо звертаючи увагу на проблеми соціального захисту населення, соціальну інфраструктуру і розвиток соціальної сфери загалом [5]. Проте, поза увагою залишалась ціла низка смислословних аспектів життя людей, які виражають їх зв'язаність з територією проживання – не тільки національну (етнічну), а громадську.

Склялося так, що вітчизняні науковці, у т.ч. географи, “обходять” питання територіальної (регіональної) ідентичності через те, що воно часто використовується з метою політичних спекуляцій та інформаційної пропаганди. При цьому нерідко йому надається те чи інше емоційне забарвлення. Це не є вірним: з наукової точки зору географу, як і соціологу, гуманітарно завжди цікаво (політика це чи ні), яким чином та чи інша територія “включається” у виробництво соціальної ідентичності і за допомогою яких понять територію (простір) можна розглядати як фундамент і контекст життєдіяльності населення, де формується та чи інша якість життя і відбуваються значимі для суспільства події. І чи є взагалі територія провідним чинником формування ідентичності?

Звичайно, в Україні простежуються великі регіональні відмінності за рівнем економічного, соціального і культурного розвитку, екологічного безпекою, у конфесійній приналежності і електоральних вподобаннях населення. Але більшість із цих відмінностей не слід розглядати як загрози для національної ідентичності, навпаки – вони виступають своєрідним джерелом її збагачення. Спробуємо розкрити цю думку. Але спочатку зазначимо, що тематика територіальної ідентичності (якщо нею не спекулювати) є вкрай актуальною для суспільної географії, яка наразі, в силу об’єктивних причин, рідше виходить за рамки вивчення територіальної організації господарства і стає справжньою географією людини і людського розвитку. Цьому у західних країнах давно і усталено відповідають такі її назви як *human geography*, *la geographie humaine* (щоправда, окремі вчені наголошують на тому, що суспільна географія – це лише частина гуманітарної географії). В українських “наукових координатах” ця тематика є пограничною між соціальною і політичною географією.

Якщо звернути увагу на соціо-географічне розуміння територіальної ідентичності, то відразу натикаємось на цілу низку проблем. Перша і найголовніша з них – це методологічні дефіцити у дослідженні суспільних (суспільних) процесів. Методологічні традиції соціально-економічної (суспільної) географії були сформовані на підставі досліджень техніко-економічного спрямування, сформульованих провідними географами закономірностей організації господарства і населення, розміщення населених пунктів як компонентів, які *позбавлені самосвідомості*. У ХХІ ст. відбувається перехід до досліджень суспільства як сукупності індивідів, які мешкають на тій чи іншій території з їх власним, ще до того і динамічним уявленням про світ, своє місце у ньому, з їх свободою (чи несвободою) вибором і виборю, які все важче спрогнозувати. І це стало каменем спотикання для соціальних географів, тому що власних способів осмислення нової реальності соціальна географія розробити не встигла, а запозичення соціологічних методів відбувається вкрай повільно. Все це має далеко не

другорядне значення при дослідженні територіальної ідентичності. Сприйняття людьми оточуючої дійсності стає базою їх самосвідомості – уявлення про неї, а не сама дійсність. Ясно, що вони можуть розходитися дуже кардинально, а можуть і співпадати, однак саме перетяця (сприйняття) є головною для розуміння того, чим керується людина (регіональна спільнота) в своїй особистій і соціальній життєдіяльності і з якою територією себе асоціює. Хіба це не важливо для України і багатьох країн світу зараз, на підйомі міграційних рухів різної природи, інтенсивності і спрямованості?

Сама територіальна ідентичність, її характеристики пов’язані як з територією, так і з факторами, “автономними” від територіального виміру. Хоча, напевно, можна виділити декілька чітких територіально-просторових передумов формування ідентичності, що пов’язані із способом і характером взаємодії людей з територією: географічне положення і розмір території, щільність населення, природа і природно-кліматичні умови, особливості і досвід історичного освоєння території, сприйняття території як базової цінності тощо. Кожна з цих передумов може бути описана окремо. Зокрема, віддаленість, відірваність, периферійне положення можуть інтерпретуватися не просто як певні соціально-територіальні дефіцити, а й як цивілізаційний розрив, іноді як віддаленість від центральної влади та її впливів. Саме так позиціонують себе, наприклад, сибіряки, яким більше за інших росіян притамаваний дух свободи (пояснюється це багатьма моментами: грандіозністю просторів і природи (5 годин польоту від Москви до Іркутську над безкрайньою тайгою не помічає тільки дуже нетвереза людина), відсутністю тут кріпацтва, закритості багатьох сибірських міст за радянських часів, а також особливим відношенням місцевих жителів до своєї землі не тільки як потужного джерела природних ресурсів, а як цінності, яку треба зберегти для майбутніх поколінь). На основі цього формуються певні типи ментальності, укладу життя населення, який передбачає більшу солідарність, готовність до взаємодопомоги, покладання на свої сили тощо. Не забуваємо про те, що значна кількість сьгоднішніх сибіряків – це етнічні українці, які внаслідок історичних причин, особливої сімейної історії чи фактів біографії живуть на цій території. А звичка жити на території (як і будь-де у розвинених країнах – Канаді, Австралії та ін., де є українська діаспора) визначає як відношення людей до цієї землі, так і їх світогляд у цілому. Це можливо і при збереженні своєї мови, певних традицій і менталітету. Не можна жити на території і не відчувати її “настрій”, не вбирати у себе її характеристики. Приблизно десь тут слід шукати відмінності в етнічній і територіальній ідентичності. Ці категорії співіснують в різних площинах, але не окремо одна від одної. Більше про це можуть сказати фахівці, які досліджують діаспору. Але феномен співставлення територіальної та етнічної ідентичності існує і тоді, коли люди не покидають своєї “малої” батьківщини. У них теж формується власна оцінка міри своєї економічної, соціальної, культурної і політичної зв’язаності з нею.

Наведемо визначення, яке, на наш погляд, доволі точно відображає зміст територіальної ідентичності: *Територіальна ідентичність – це пережиті чи усвідомлені смисли суб’єктивної соціально-географічної реальності, які*

формують відчуття приналежності людини (соціуму) до певного простору. Вона не є сукупністю індивідуальних ментальних уявлень, а скоріше уявленням, опосередкованим провідними соціальними чинниками. До таких чинників слід віднести особливості розвитку соціальної сфери та інфраструктури, рівень соціальної безпеки, соціально-культурне середовище, пріоритетні морально-етичні норми, наявні у певному соціумі погляди на світ і на конкретну територію, мас-медійна діяльність. Різноманіття самого "соціального ландшафту" також завжди впливає на те, що людьми різного статусу і соціальної приналежності окремі регіони будуть виділятися як специфічні. Існує такий термін як "вернакулярний район", який є продуктом просторового сприйняття "середньої людини", а не інтелектуальним творінням професійного географа [6], являє собою єдність реального географічного простору і суб'єктивного образу як результату сприйняття та інтерпретації цього простору людьми. Це зафіксовані "масові" стереотипи сприйняття населенням специфічних рис її території. Знання цих стереотипів має не лише пізнавальне значення, а й практичне – воно пов'язане з передбаченням міграційної, торговельної, туристичної та інших форм просторової поведінки населення.

З соціально-географічної точки зору найбільш важливі акценти опису територіальної (просторової) ідентичності наступні (рис.1):

Рис. 1. Акценти у характеристиці територіальної ідентичності [2]

- 1) вплив фізичного простору на регіональну свідомість і комфортність життя, а отже – на світосприйняття; 2) символічне освоєння і репрезентація простору, ментальний зв'язок людей з територією проживання; 3) історія освоєння культурного і соціального простору з аналізом ціннісних і емоційних уявлень про малу батьківщину, територію проживання етносу;
- 4) загальні ціннісні установки щодо місця проживання (суб'єктивна оцінка якості і рівня життя, ринку праці, інфраструктури, доступності послуг та інфраструктури); 5) регіональні історії успіху (вдало реалізовані проекти

розвитку, спортивні і культурні події); 6) імідж і позиціонування територій, в яких уособлюються уявлення населення про їх ключові ознаки.

Географ, яке правило, оперує поняттям "освоєння простору". Але дуже незвичне для нас поняття "присвоєння простору" також поступово входить у науковий обіг. Воно відображає одну з головних тенденцій у розвитку науки – дуалізм поглядів на територію. Соціальна географія звертається до соціального простору (соціальної спільності) людей і визначає його вже не тільки як фізичний простір чи поле для соціальної взаємодії. Соціальний простір – це багатомірний простір соціальних процесів і відносин, соціальних практик, функціонально пов'язаних між собою, співвіднесених з фізичним простором і соціальною характеристика самого простору як місця. І тут якраз йдеться як про його освоєння, так і про його присвоєння.

Глумачні словники дають такі визначення: "освоїти" означає оволодіти чим-небудь, навчитися щось споживати, користуватися, зрозуміти, запам'ятати і т.д. [4]. Значення "присвоїти" розкривається як "самовільно зробити своїм". Ми дізнаємось про освоєність території, судячи з присутності на ній людей, виробничої активності, інфраструктури; судячи з того, обирається вона як місце зустрічей, інвестицій і загалом – життя; чи легко її впізнати; чи володіє вона індивідуальними смислами, котрі відрізняють її від інших. Про присвоєння території можна казати судячи по тому, чи проживає тут населення (і скільки його), яке асоціює себе з даною територією, не уявляє себе без неї, чи є сліди трансформації, пристосування простору для потреб цього населення, іншими словами – наскільки виражена територіальна ідентичність.

Отже, з одного боку, територіальна ідентичність служить основою для самовизначення і оцінки власної прив'язаності або дистанційованості щодо території і конкретної територіальної спільності людей. З іншого боку, ідентичність формує особливий тип установок кожної людини по відношенню до середовища, що визначається ступенем захищеності в її благополуччі у даному місці і у даний час та мірою власної відповідальності у цьому зв'язку.

Для людини іноді важливе не тільки розуміння і відчуття реальності, але і певні міфи, іміджі, бренди територій – бажано гарні, неповторні... Відомий французький соціолог Ледру-Роллен колись казав про місто: "Місто не має значення само по собі, за межами практики, в якій беруть участь люди у певному місці і певний час...". Це визначення лише на перший погляд просте. Практика, до якої апелює вчений, не обмежується соціально детермінованими діями, спрямованими на задоволення суто матеріальних у будь-яких умовах. Є контакт населення з територією, є комунікаційні зв'язки між членами певної територіальної спільності людей, що виражають ідентифікаційні і презентаційні характеристики власне простору. Що відбувається зараз в Україні? Сміслові присвоєння території мізерне, звідси і "валізний" настрій у великій частині населення. Проте сама міграція як феномен – це не тільки процес переміщення людей у просторі, а скоріше – процес переміщення в структуру ідентичностей (територіальної, професійної, мовної, культурної, етнічної). Настав час врахувати і ці аспекти і в соціальній географії.

“Присвоювати” простір, і ще глибше: “творити або виробляти” його – ці вирази дивні для географів, проте їх давно застосовують ті ж соціологи. В чомусь це є результатом інтенсивної і масштабної урбанізації, модернізації суспільства, існування проблем просторової організації і т.д. Суспільство переходить від виробництва речей у просторі до творення простору як такого. Недаремно планування сучасної економіки перетворюється на геопросторове планування. Принаймні в Європі, де територію розглядають як рушійну силу у відтворенні культури, мови, звичаїв, власне населення. Вона слугує основною ідентичністю, постачаючи символи, міфи для колективних уявлень і солідарності.

Про присвоєний простір багато писав П'єр Бурд'є. Одне з його висловлювань залишається дуже актуальним: “Присвоєний простір є одним з місць, де влада затверджується і здійснюється, без сумніву, у самій своїй хитромудрій формі як символічне або непомітне насилля...” [1]. Інший французький соціолог та філософ Анрі Лефевр розмірковував про формулювання теорії, яка б поєднала різні рівні “поля”, площини дослідження простору: 1) фізичну, де увага має зосереджуватися на природі й космосі; 2) ментальну, де йтиметься про логічні узагальнення (метафізичні репрезентації простору); 3) суспільну – як площину соціальної практики [3]. А. Лефевр прямо заявляв про “виробництво простору”: в його розумінні, якщо простір є частиною природи, то людська (соціальна) діяльність розмежовує його, модифікує географічні та інші його характеристики.

Висновки. Географи давно сприйняли символічний зміст простору, намагаючись локалізувати у фізичному просторі символічні об'єкти, тому стало можливим казати про хорографію – опис простору у фізичному сенсі і хорологію – осмислення людських дій у певному просторі. Проблема тика соціальної дії та формування якості життя населення у конкретних просторових умовах вивела з тіні і категорію “територіальної ідентичності”.

Значення її дуже високе, але як показує досвід, мобілізація регіональної самосвідомості може бути використана різними політичними силами в різних інтересах. Є загроза того, що в умовах відсутності ідей, які консолідують суспільство, актуалізація форм ідентичностей, сфокусованих на конкретній території може супроводжуватися розмиванням ідентифікації з “великим” суспільством, нацією в цілому. Ризики великі, але вони ще більш зростають, якщо не досліджувати цей аспект з позицій соціального, економічного, культурного, громадського і людського розуміння малої батьківщини, із застосуванням всього арсеналу соціологічних методів. Ми не можемо робити вигляд, що проблеми немає чи не вона є ключовою для соціальної географії.

Література:

1. Бурдье П. Физическое и социальное пространство: проникновение и присвоение // Социология социального пространства. – СПб. : Алетейя ; М. : Ин-т эксперимент. социологии, 2005. – 288 с.
2. Гукалова І.В. Територіальна і міська ідентичність у контексті якості життя населення // Матеріали ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ 16-18 жовтня 2014 року. – К., 2014. – С.11-12.

3. Лефевр А. Социальное пространство // Неприкосновенный запас. – 2010. – № 2 (70). – С. 3-14.
4. Словник української мови: в 11 томах. Он-лайн версія [Електронний ресурс]. Том 5, 1974. – С.757. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/osvojuvaty>
5. Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/>
6. Jordan T.G. Perceptual Regions in Texas // Geographical Review. – 1978. – Vol.68. – P.293-307.

Н. В. Гусєва, А. Д. Виноградова

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна,

gusewa-nv@yandex.ua,

stasya2794@yandex.ru

ХІМКО-ФАРМАЦЕВТИЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ КРАЇН ЄС: СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ І РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Постійне зростання населення світу і певні негативні демографічні тенденції, погіршення екологічної ситуації та загострення інших глобальних проблем людства останніми десятиліттями призводять до збільшення попиту на продукцію фармацевтичної промисловості в світі. Фармацевтична галузь виступає нині як один із важливих секторів світової економіки, який серйозно впливає на стан справ у інших сферах: медицині, страховому бізнесі, фінансах, сільському господарстві, військовій справі тощо. Значний прогрес у розробках та дослідженнях в області біотехнологій і нанотехнологій стає стимулом для розвитку фармацевтичної промисловості в усьому світі [1].

В країнах Європейського союзу (ЄС) фармацевтична промисловість є однією з найбільш конкурентоспроможних галузей промисловості. Завдяки істотним інвестиціям в фармакологічні дослідження і розробки (рис. 1), ця галузь представляє собою ключовий актив для європейської економіки і є основним джерелом зростання зайнятості населення. Так, у 2014 р. в фармацевтичному секторі ЄС вироблено продукції на суму 218 млрд. дол. США (за цим показником країни ЄС займають 2-е місце серед регіонів світу після США), а штат співробітників нараховує близько 690 тис. осіб (рис. 2), що складає 1,8 % від загального виробничого персоналу регіону [2]. Обсяги реалізації продукції на європейському фармацевтичному ринку зростають рівномірно без особливих підйомів та падінь продажів (рис. 3).

Основною рушійною силою фармацевтичної промисловості є наукові відкриття і розробки. Фармацевтична промисловість країн ЄС розділена між двома типами компаній.

Перший тип – це ті постачальники, які є дуже активними в наукових дослідженнях та розробках і виробляють запатентовані препарати. Більшість з цих компаній є великими транснаціональними корпораціями. *Другий тип* постачальників відповідає тим компаніям, які можуть виробляти і продавати ті лікарські засоби, патент яких вже закінчився. Саме до цього типу

постачальників і належать компанії, які виробляють ліки-дженерики (дженериками називають більш дешевші аналоги існуючих сертифікованих ліків) [6]. Цей сектор фармацевтики є постійно зростаючим.

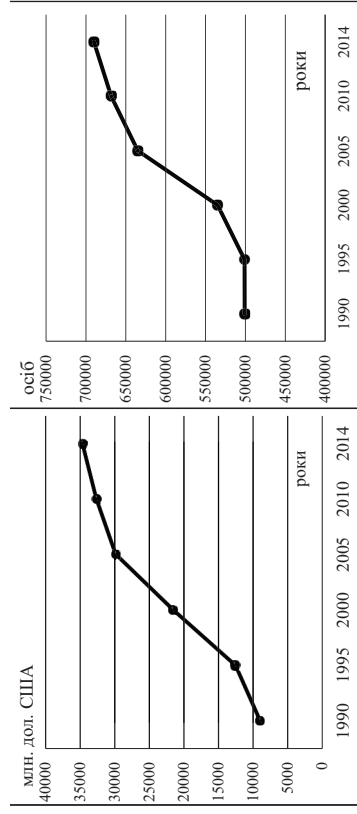

Рис. 1. Динаміка витрат на НДДКР в країнах ЄС у 1990-2014 рр. (побудовано авторами за даними [3-5])

Рис. 2. Динаміка кількості працівників, які зайняті у фармацевтичній промисловості ЄС протягом 1990-2014 рр. (побудовано авторами за даними [2])

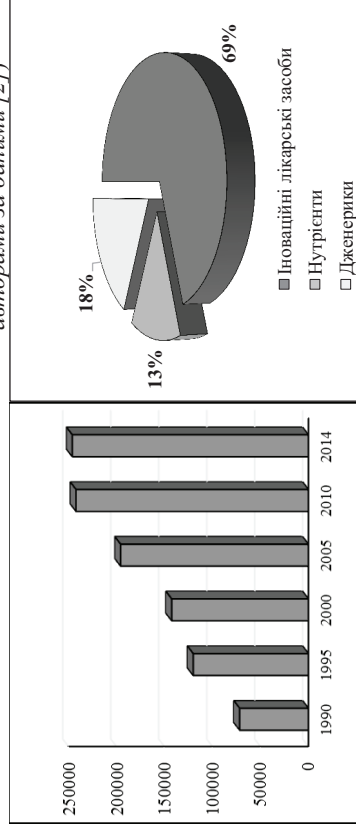

Рис. 3. Динаміка обсягу реалізації продукції на європейському фармацевтичному ринку протягом 1990-2014 рр. (побудовано авторами за даними [3-5])

Рис. 4. Структура фармацевтичного ринку ЄС у 2014 рр., % від загального споживання продукції (побудовано авторами за даними [3-5])

Брендіві інноваційні лікарські препарати (оригінальні препарати) в 2014 р. склали близько двох третин загального споживання фармацевтичної продукції (рис. 4). Однак у міру закінчення патентів на розвинених ринках

Західної та Центральної Європи, їх частка, ймовірно, знизиться. Формування “патентного обвалу” почалося в 2011 р., і, за прогнозами аналітиків, продовжиться до 2016 р. – за цей час з-під патентного захисту вийдуть 35 лікарських брендів, загальний річний обсяг продажів яких перевищує 200 млрд. дол. США [7].

Розвиток фармацевтичної промисловості країн ЄС є нерівномірним (рис. 5-8). У 2014 р. в загальному обсязі реалізованої фармацевтичної продукції країн ЄС у грошовому вираженні більше 70 % складає сумарна частка розвинених (“зрілих”) фармацевтичних ринків – Франції, Німеччини та Великобританії. Проте їх внесок у сукупний приріст обсягу реалізованої продукції фармацевтичного ринку ЄС невеликий, і в 2014 р. склав всього 16 %, хоча ще в 2008 р. цей показник перевищував 50 % [8].

Одним із провідних учасників світового фармацевтичного ринку є Німеччина, яку протягом останніх десятиліть називають “агітекою світу”. Вона є четвертим у світі (після США, Японії та Китаю) та першим в Європі фармацевтичним ринком за обсягами реалізованої продукції (55,15 млрд. дол. США в 2014 р.) (рис. 7) [9]. На фармацевтичному ринку Німеччини домінують кілька великих компаній, найбільшими з яких є *Bayer*, *Boehringer Ingelheim*, *Merck KGaA* та *Sandoz*. Фармацевтичні підприємства в основному розташовані на заході та півдні Німеччини, тобто у великих промислових зонах, зокрема в Північній Рейн-Вестфалі (*Altana*, *Bayer AG*), Гессені (*Merck KGaA*, *Fresenius*, *Stada Arzneimittel*), Баден-Вюртемберзі (*Dr. Falk*, *Woerwag Pharma*), Баварії (*Demapharm*, *Bionorica*), а також у передмісті Берліну (*Schering*, після злиття з *Bayer HealthCare* – *Bayer Pharma*) [11].

Франція займає друге місце у світі за обсягом інвестицій фармацевтичних підприємств у дослідження і розробки, в які направляється в середньому 12,5 % річного обороту (близько 5 млрд. євро). Приблизно 47 % вироблених в країні фармацевтичних товарів поставляється за кордон, що робить Францію другим за обсягом продукції, що вивозиться, експортером у світі. Треба зазначити, що обсяг ринку реалізованої продукції Франції в 2013 р. скоротився на 3,4 % (в порівнянні з 2,3 % в 2012 р.) та склав 48664 млн. дол. США [12]. Скорочення цього сегмента ринку пояснюється примусовим зниженням цін на бренди і заохоченням призначення лікарями більш дешевих дженериків. Найбільші фармацевтичні підприємства Франції розташовані у Парижі (*Bioscodex*, *Sanofi*) або у його передмісті (*Laboratoires Servier*).

У 2014 р. обсяг реалізованої продукції фармацевтичної промисловості Великобританії – третьої за об'ємом серед країн ЄС – досяг 38334 млн. дол. США. Великобританія займає 10-е місце в світі за обсягом ринку фармацевтики, на неї припадає 1,6 % продажів [13]. Кожне четверте з найбільш відомих світових ліків було розроблено та досліджено у Великобританії. Країна є другим у світі експортером високоякісних фармацевтичних товарів (8,2 % світового експорту фармацевтичної продукції, причому в перспективі ця частка буде зростати). За витратами на НДДКР в галузі Великобританія – п'ята країна в світі після США, Японії, Німеччини та Швейцарії. 45 % нових лікарських препаратів, що вироблені в Європі і

РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:
використовуються при лікуванні найбільш важких захворювань, – британські [14]. Найбільші фармацевтичні компанії – *GlaxoSmithKline*, *World Medicine* – розташовані в Лондоні.

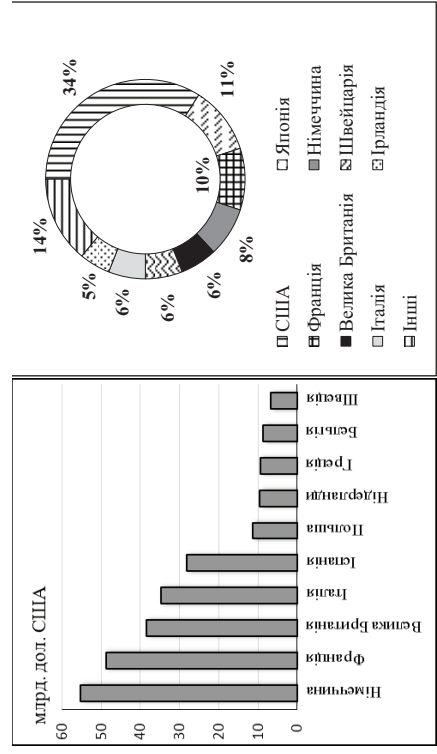

Рис. 6. Ранжирування провідних країн ЄС за обсягами реалізації фармацевтичної продукції у 2014 р. (побудовано авторами за даними [10])

Рис. 7. Структура фармацевтичної промисловості за країнами світу в 2014 р., % від загального обсягу реалізованої продукції (побудовано авторами за даними [4])

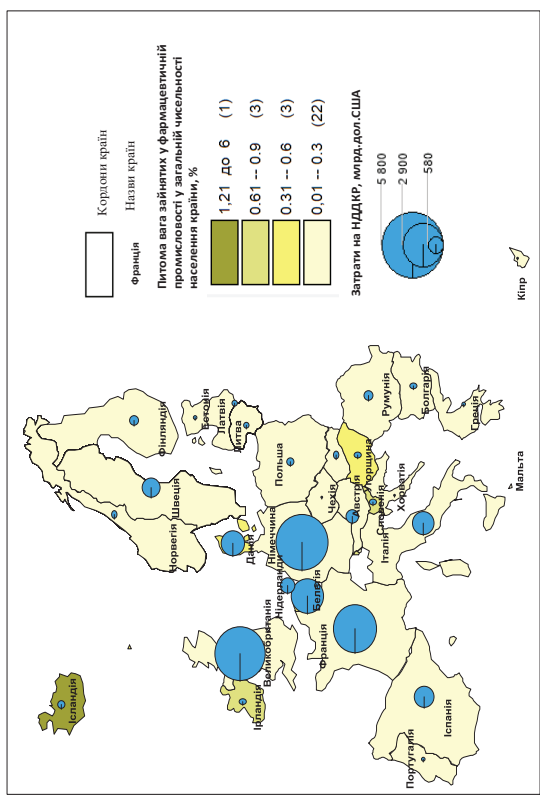
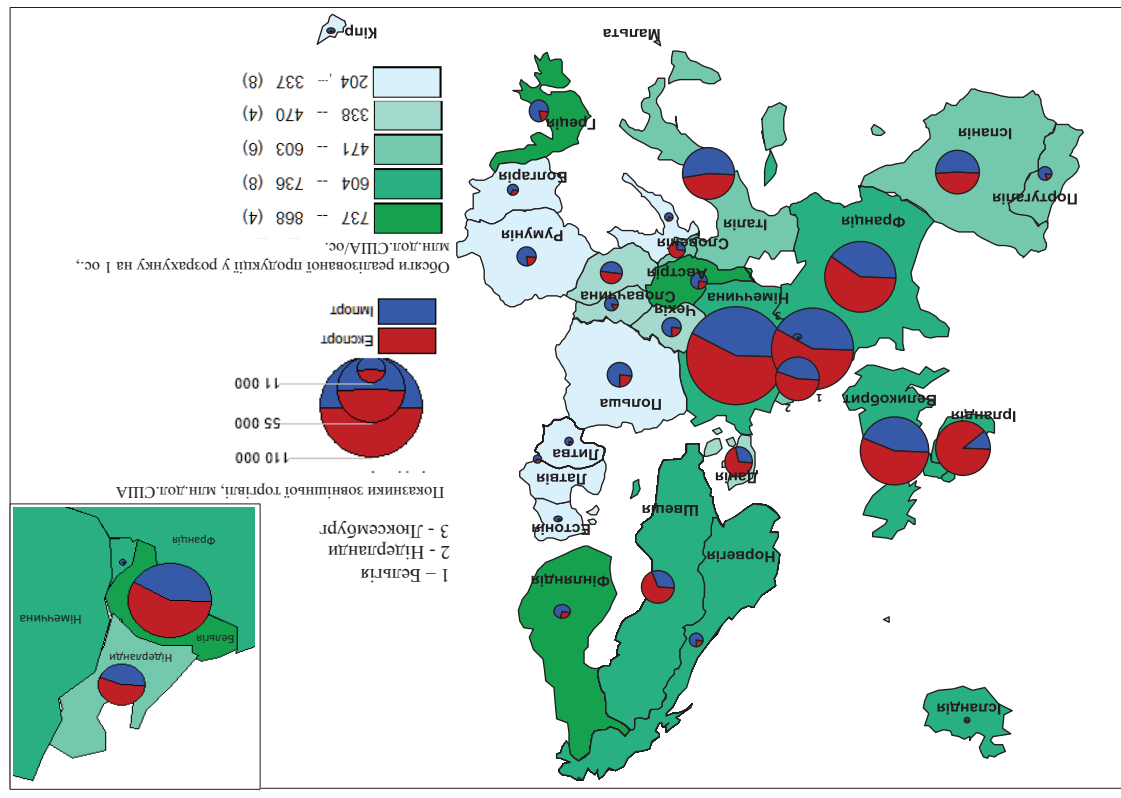

Рис. 8. Витрати на НДДКР та питома вага зайнятих у фармацевтичній промисловості у загальній чисельності населення країн ЄС у 2014 р. (побудовано авторами за даними [4])

Рис. 5. Обсяги реалізованої продукції на 1 особу та показники зовнішньої торгівлі фармацевтичною продукцією країн ЄС у 2014 р. (побудовано авторами за даними [4])

В табл. 1 наведений список найбільших фармацевтичних компаній країн ЄС.

Таблиця 1
Найбільші фармацевтичні компанії країн ЄС за обсягами реалізованої продукції у 2014 р. (складено авторами за даними [2, 8])

№ з/п	Назва компанії	Країна та місто, де знаходиться штаб-квартира	Обсяги реалізованої продукції, млрд. дол. США
1	<i>Sanofi</i>	Франція, Париж	37,7
2	<i>GlaxoSmithKline</i>	Велика Британія, Бренфорд	33,05
3	<i>AstraZeneca</i>	Велика Британія, Лондон	24,45
4	<i>Boehringer Ingelheim</i>	Німеччина, Інгельхайм-ам-Райн	16,2
5	<i>Bayer</i>	Німеччина, Лєверкузен	15,59
6	<i>Novo Nordisk</i>	Данія, Багсверд	14,18
7	<i>Actavis</i>	Ірландія, Дублін	13,06
8	<i>Merck KGaA</i>	Німеччина, Дармштадт	7,9
9	<i>Sandoz</i>	Німеччина, Хольцкірхен	6,5
10	<i>Les Laboratoires Servier</i>	Франція, Ньойї-сюр-Сен	4,9
11	<i>Shire</i>	Ірландія, Дублін	4,8
12	<i>UCB</i>	Бельгія, Брюссель	3,8
13	<i>Berlin-Chemie/Menarini</i>	Італія, Флоренція	3,75
14	<i>Fresenius</i>	Німеччина, Бад-Хомбург	3,6
15	<i>Grifols</i>	Іспанія, Барселона	3,2
16	<i>H. Lundbeck A/S</i>	Данія, Копенгаген	2,6
17	<i>Krka</i>	Словенія, Ново Мєсто	1,2

Темпи зростання фармринків економічно розвинених країн сповільнюються (причини – виснаження коштів, що спрямовуються на дослідження і розробки, надмірне інвестування протягом попередніх десятиліть, регуляторні перешкоди, що уповільнюють видачу нових дозволів, втрата охорони патентних прав на багато продуктів, що є лідерами продажів, світова фінансова криза тощо), а ринок країн, що вступили в ЄС за останнє десятиліття, виявляє значний потенціал (табл. 2). Так, якщо середні темпи зростання ринку Центральної та Східної Європи в 2014 р. знаходилися в межах 8-9 %, то темпи зростання ЄС-5 старих країн-учасниць (Франції, Німеччини, Великобританії, Іспанії та Італії) в тому ж році – в межах 2,6 % [15].

Таблиця 2
Розвиток фармацевтичної промисловості країн Центральної та Східної Європи (складено авторами за даними [2])

Країна	Обсяг реалізованої продукції у 2010 р., млн. дол. США	Обсяг реалізованої продукції у 2014 р., млн. дол. США	Темп приросту за період 2010-2014 рр., %
Болгарія	984	1492	51,6
Естонія	228	336	47,4
Латвія	332	405	22,0
Литва	533	659	23,6
Польща	7024	11257	60,3

Країна	Обсяг реалізованої продукції у 2010 р., млн. дол. США	Обсяг реалізованої продукції у 2014 р., млн. дол. США	Темп приросту за період 2010-2014 рр., %
Румунія	3054	4185	37,0
Словаччина	1611	2386	48,1
Словенія	729	1059	45,3
Угорщина	2787	3449	23,8
Хорватія	950	1380	45,3
Чехія	2756	4563	65,6

Отже, на даний момент на глобальному фармацевтичному ринку, у т. ч. ринку країн ЄС існує тенденція перенесення технологій та створення інфраструктури основного виробництва на територіях середньорозвинених країн та країн, що розвиваються [16].

Література:

- Лин А. А. Фармацевтический рынок: фундаментальные особенности / А. А. Лин, С. В. Соколова // Проблемы современной экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mpecomedy.ru/art.php?nArtId=41182>;
- Офіційний сайт Європейського комітету статистики Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eurostat.ec.europa.eu
- Specialty Pharmaceuticals: Facts and Figures [Electronic resource]. – URL : http://www.pharmaceuticalcommerce.com/index.php?pg=special_report&articleid=26720&keyword=HDMAspecialty%09pharma-trends.
- Facts and Figures 2014: The Pharmaceutical Industry and Global Health [Electronic resource] // IPRMA. – URL : http://www.iprma.org/fileadmin/content/Publication/2014/IPRMA_Facts_And_Figures_2014.pdf
- The European Federation of Pharmaceutical Industries and Associations. The Pharmaceutical Industry in Figures, 2014 [Electronic resource] // IPRMA. – URL : www.efpia.eu/uploads/Figures_2014_Final.pdf
- Чубенко А. В. Анализ приоритетных исследований в области новых лекарственных средств за рубежом [Электронный ресурс] / А. В. Чубенко // Провизор: интернет-журнал. – 2003. – Вып. 1. – Режим доступа : http://www.provisor.com.ua/archive/2003/N1/art_06.php
- Жилінська О. І. Фармацевтичний ринок: Україна в контексті світових тенденцій / О. І. Жилінська // Теорет. та приклад. питання економіки. – 2012. – Вып. 27, т. 1. – С. 252–259.
- Pharmaceutical medicine journal [Electronic resource]. – URL : <http://link.springer.com/journal/40290>
- German Association for Pharmaceutical Industry (BPI), Pharma-Data 2014, [Electronic resource] // BPI. – URL : www.bpi.de
- Справочные материалы по географии мирового хозяйства : Статистический сборник [Электронный ресурс] // Консалтинговая компания Вланг. – 2014. – Вып. 2. – Режим доступа : <http://www.vlant-consult.ru/projects/materials/>
- Lenzen M. L. International trade drives biodiversity threats in developing nations / M. L. Lenzen, A. Lobefero // Nature. – 2012. – Vol. 486. – P. 109–112.
- European Pharmaceutical Review magazine. Issue #1 2015 [Electronic resource] // European Pharmaceutical Review. – URL : <http://www.europeanpharmaceuticalreview.com/29561/european-pharmaceutical-review-magazine/digital-issues/issue-1-2015-digital-edition/>
- Якушенко К. В. Современные тенденции в развитии мирового фармацевтического рынка [Электронный ресурс] / К. В. Якушенко,

- Е. А. Платонова. – Режим доступа : elib.bsu.by/bitstream/.../yukushenko_platonova_2013_10_IER_issues.p...
14. Pharmaceutical industry: a strategic sector for the european economy [Electronic resource] // European commission. – URL : http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/healthcare/files/docs/pharmastrategy_en.pdf
15. Новые инициативы по развитию фармацевтической отрасли ЕС [Электронный ресурс] // Биофит. – Режим доступа: <http://www.biofit.ru/farmatscevticheskiy-gonok/povnye-INITIATIVY-ro-razvitiyu-farmatscevticheskoj-otrasli-es.html>
16. Приоритеты развития фармсектора в Европе [Электронный ресурс] Фармацевтический вестник: интернет-журнал. – 2003. – Вып. 1. – Режим доступа : <http://www.pharmvestnik.ru/archive/1/>

О.В. Давидов, Т.М.Крючкова

*Херсонський державний університет,
Njukalo@mail.ru*

АНАЛІЗ ПРИРОДНОГО РАДІАЦІЙНОГО ФОНУ В МЕЖАХ ЧОРНОМОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вступ. В сучасних умовах розвитку України дуже важливим постає питання оптимізації рекреаційних ресурсів з метою покращення якості відновлення фізичного та психоемоційного стану населення України. Херсонська область, насамперед її морське узбережжя має високий рекреаційний природно-ресурсний потенціал, зокрема сприятливі кліматичні умови, гідрологічні умови, наявність різноманітних бальнеологічних ресурсів. Для оптимізації рекреаційних ресурсів області необхідно проаналізувати перелік небезпечних природних умов, до яких зокрема, належать геологічні процеси, гідрологічні процеси, а також природний радіаційний фон.

Регіон дослідження. В межах Херсонської області розташована потужна літодинамічна система Тендра-Джарилгач, яка складена прибережно-морськими наносами, що представляють собою перевідкладені давні алювіальні відклади великих річкових артерій: Дунаю, Дністра, Південного Бугу та Дніпра. Відповідна система відокремлює від акваторії Чорного моря другорядні затоки: Ягорлицьку, Тендрівську, Джарилгаську, які в недалекому минулому були гирловими областями річок басейну Дніпра [3].

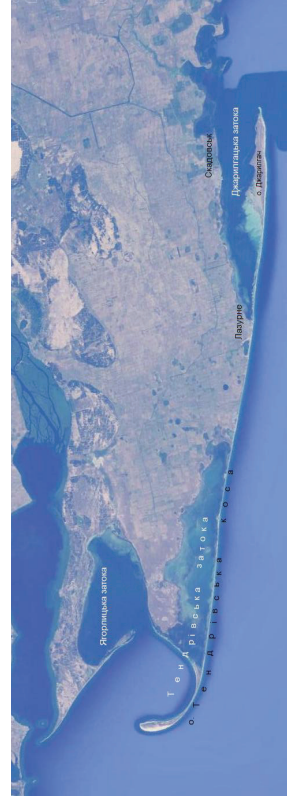

Рис. 1. Регіон дослідження

Геологічна історія та літологічна будова регіону дослідження свідчать, що протягом четвертинного етапу розвитку, до північно-західної частини Чорного моря та Азовського моря, виносились продукти руйнування Українського кристалічного щиту, серед яких виділяються у породи із підвищеним рівнем радіаційного фону. Відповідні породи належать до осадкових відкладень та характеризуються значною масою, саме тому вони періодично проявляються у вигляді розсипів в межах берегової зони.

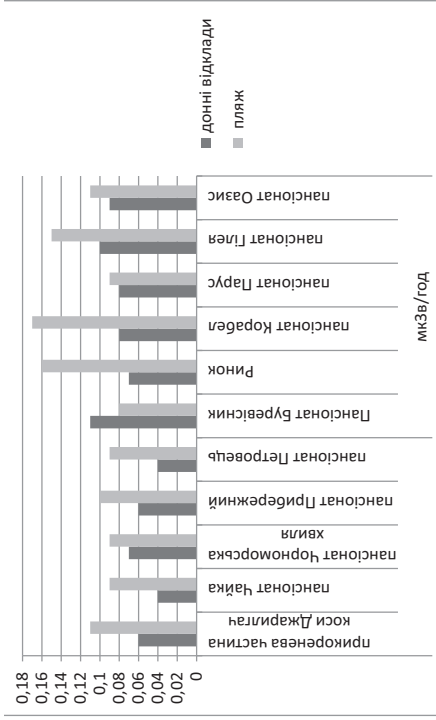
Деякі з розсипів представлені важкими сполуками металів, які мають певний підвищений радіаційний фон. Відповідні розсипи давно відомі в межах північного узбережжя Азовського моря. В межах чорноморського узбережжя подібні розсипи проявляються епізодично та мають тісний зв'язок зі штормовим переробленням підводного схилу [2, 3].

Поняття про природний радіаційний фон. Природні радіоактивні речовини розподілені у земній корі нерівномірно, залежно від типу гірських порід. Найбільш радіоактивними є магматичні породи (граніти та ін.), меншою радіоактивністю характеризуються осадові породи (глини, вапняки та ін.). Природна радіоактивність літосфери обумовлена наявністю в її складових геологічних утвореннях радіоактивних ізотопів U, Th, K, та Rb та ін. Розпад цих радіонуклідів генерує радіоактивне випромінювання, яке в значних дозах небезпечно для живих організмів. Уран і торій широко розповсюджені у оточуючому середовищі та є основними джерелами його радіаційного забруднення. Одним з торієвих мінералів є моноцит (безводний фосфат церію, в якому вміст торія може сягати 28%). Моноцит – стійкий мінерал, який при руйнуванні переходить у розсипи монацитових пісків [1].

Результати дослідження. Нами було проведено дослідження протягом теплої періоду року з квітня по березень в межах узбережжя Херсонської області. Під час експедиції були відібрані дослідні ділянки, які характеризуються різними температурами акумуляції та розвиваються в умовах потужного антропогенного впливу. До відповідних ділянок відноситься район фронтальної частини літодинамічної системи Тендра-Джарилгач та внутрішні акваторії заток в зонах максимальної акумуляції.

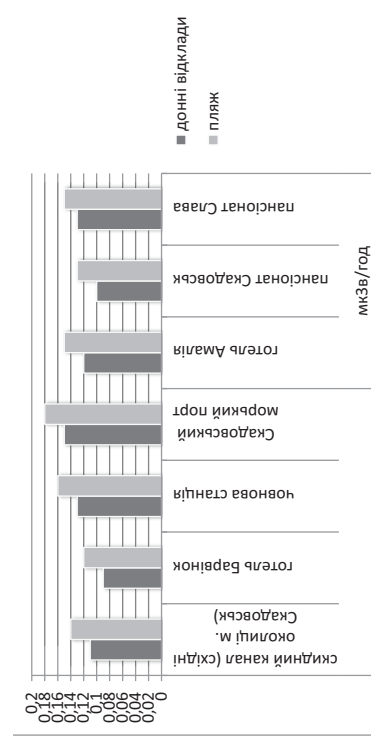
Особливу увагу було приділено району Скадовського морського порту та гирлових частин скидних каналів, де процеси акумуляції підсилені антропогенним фактором.

Природний радіаційний фон для Херсонської області 0,17мкР/рік. Для визначення природного радіаційного фону досліджуваної території, нами було здійснено відбір проб на ділянках найчастіших проявів монацитових пісків в межах підводного схилу та безпосередньо зрізу. Також були проаналізовані мулісті відклади, які характерні для мілководних ділянок внутрішніх заток. Вимрювання природного радіоактивного фону проводились за допомогою ручного дозиметра SMG-2. За результатами вимрювань нами було створено інформаційну базу показників фоновой радіоактивності регіону дослідження. В результаті обробки отриманих даних були побудовані дві діаграми коливання рівня фоновой радіації.

Діаграма 1. Коливання рівня фонової радіації в межах берегової зони Каркітської затоки в районі певних баз відпочинку в смт Лазурне.

Згідно з проведених теоретико-експериментальних досліджень ми дійшли висновку, що радіаційний фон в межах регіону дослідження, в теплий період року, має регіональні відмінності, так в межах мілководних заток він вище ніж на відкритому узбережжі системи Тендра – Джарилгач. Ми вважаємо що відповідна ситуація пов'язана не із наявністю монацитових пісків, а із скіданням до мілководних заток дніпровських вод. Слід також зауважити, інтенсивність радіаційного фону не є постійною, вона може мати добові, сезонні, річні коливання. Рівень радіаційного фону змінюється також в залежності від кліматичних умов.

Діаграма 2. Коливання рівня фонової радіації в межах берегової зони Джарилгаської затоки в районі певних баз відпочинку у м. Скадовськ.

Саме тому, для отримання більш повної інформації про стан радіаційного фону узбережжя, ми плануємо проводити моніторинг протягом року, а особливо після потужних штормів.

Література:

1. Титаева Н.А. Ядерная геохимия. – М.: МГУ, 2000. – 336с.
2. Геология шельфа УССР. Твёрдые полезные ископаемые / [Шнюков В.М., Иноземцев Ю.И., Романенко В.М. и др.]. – Киев: Наукова думка, 1983. – 200 с.
3. Зенкович В.П. Берега Черного и Азовского морей. / В.П. Зенкович. – Москва: государственное издательство географической литературы, 1958. – 365 с.

О.В. Давидов, С.В. Сімченко

*Херсонський державний університет,
svobodny.pole12012@gmail.com,
ssvat88@mail.ru*

МОРФОГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОГО ГЕОЛОГІЧНОГО ПАМ'ЯТНИКА

Вступ. В межах північного узбережжя Дніпровського лиману знаходиться Станіславський геологічний пам'ятник, який представляє собою унікальне природне утворення, в межах якого на денну поверхню виступають відслонення осадових порід четвертинного віку. Відповідна територія є багаторічною базою практики для студентів географів, екологів та біологів, Херсонського державного університету.

Геоморфологічний парадокс Станіславського геологічного пам'ятника. Станіславський геологічний пам'ятник розташований в межах північного узбережжя Дніпровсько-Бузького лиману, в межах Станіславського виступу. В геологічному відношенні ця територія представляє собою вихід осадових порід четвертинного віку, а у геоморфологічному відношенні вона представлена яружно-балковою системою, яка вздовж узбережжя ускладнена зсувними та обвальними морфоскульптурами [1].

В межах території даного природного утворення ґрунтовий покрив сильно змитий, а на деяких ділянках взагалі відсутній, саме тому на денну поверхню подекуди виходять лесові породи. Відповідна ситуація пов'язується із активними проявами горизонтальної та вертикальної ерозії, які продукуються стікаючими дощовими і талими водами.

Ерозія проявляється досить активно, саме тому територія розчленована глибокими ярами та балками. Динамічність процесу ерозії описується як значна, внаслідок чого яри щорічно “наступають” в напрямку вододільного простору на 5-6 метрів. Більшість описаних ярів має приблизно однакові морфометричні показники, при середній глибині 25 м, ширина сягає 50 м, а довжина близько 600 м.

В межах лиманного схилу пам'ятника активно проявляються гравітаційні процеси, які спричиняють поширення структурних та пластичних зсувів. Детальне описання відповідного природного об'єкту можливо знайти у праці О.П.Аліфанова “Геологические памятники Херсонщины” [1].

Парадокс даної території полягає в тому, що до відповідного яружно-балкового комплексу прилягає вододільна поверхня, яка не має слідів спрямованого поверхневого стоку, в той час як глибина яружно-балкової системи перевищує 20 м. Формування подібних форм рельєфу, при сучасній кількості атмосферних опадів неможливо, тому їх генезис повинен мати більш складний характер та залежати від сукупності факторів.

Причини ярутворення. Для виникнення та розвитку ярів необхідно одночасне існування декількох факторів, до яких належать літологічна та геоморфологічна будова, а також достатньо значна кількість опадів. Літологічна будова зумовлює існування на території ярутворення гірських порід, які легко піддаються ерозії. Геоморфологічна складова зумовлена обов'язково наявністю нахилу земної поверхні та його лінійною локалізацією. Всі попередні умови недостатні для виникнення даного процесу без достатньої кількості опадів, які виступають як провідна руйнівна сила. Слід зауважити, що без наявності одного із трьох факторів, розвиток ярів відбуватися не буде.

Природні умови Станіславського геологічного пам'ятника. Для визначення причин утворення ярів, в регіоні дослідження, необхідно проаналізувати природні умови та дослідити можливість їх впливу на відповідні процеси.

Літологічний аналіз території Станіславського геологічного пам'ятника свідчить, що пануючими породами регіону являються леси та червоні глини. Відповідні породи проявляються шарами різної потужності які чергуються між собою та розташовані на поверхні кварцевих пісків та зеленувато-сірих глин. Всі наведені породи легко руйнуються поверхневими текучими водами, саме тому їх наявність сприяє розчленуванню поверхні та утворенню ярів.

Геоморфологічний аналіз території регіону дослідження вказує на кілька неузгодженостей, які не сприяють утворенню ярів. Насамперед морфометричний аналіз території свідчить, що абсолютні відмітки висот в районі пам'ятника та прилеглій до нього території, не сприяють розвитку ярів. Ми проаналізували топографічні карти регіону дослідження, які базувалися на матеріалах топографічних зйомок 1947 та 1983 років. На цих картах абсолютні висоти прибережних уступів дорівнюють 38 м, в той же час висоти прилеглих вододільних поверхонь коливаються від 38,2 до 42,7 м, але у східному напрямку поверхня знижується до 37,1 м біля Широкої Балки та 35,3 м у верхинні Томної Балки. Відповідно поверхневий стік повинен бути спрямований на південний схід, в той час як орієнтації більшості ярів території дослідження з північного-сходу на південний захід.

Ми проаналізували та визначили, що абсолютні відмітки висот узбережжя лиману та вододільних поверхонь знаходяться в межах від 40 до 41,1 м. Відповідного нахилу поверхні недостатньо для розвитку ярутворення.

Під час власних польових досліджень, ми за допомогою портативної метеостанції La Cross WTK 28 з вбудованим альтиметром (із заданим початковим показником висоти за топографічними картами визначили висоту поверхні, результати досліджень відрізняються від матеріалів картографічного характеру. В районі берегового уступу висоти коливаються від 40 до 41 м, в

той час як висота прилеглій вододільної поверхні 38 – 39 м. Відповідно за таких умов розвиток ярів майже неможливий.

Аналіз метеорологічних умов, в межах території регіону дослідження свідчить, що загальна кількість опадів знаходиться в межах від 320 до 350 мм на рік, а цього вкрай недостатньо для розвитку процесів ярутворення. Відповідно за сучасних кліматичних умов утворення ярів лише за рахунок впливу опадів, неможливо.

Гіпотеза походження яружно-балкової системи в межах Станіславського геологічного пам'ятника. Ми провели аналіз геоморфологічної будову природного пам'ятника та прилеглій до нього території, шляхом аналізу морфометричних показників за топографічними картами та космічними знімками (ГІС-технології Google earth). Ми визначили місце розташування давнього русла річки Інгул, який на даний момент є притокою Південного Бугу.

Згідно з теорії еволюції річкових долин, кожна річка проходить стадії молодості, зрілості та старості. Відповідно до стадій розвитку можна дійти висновку, що, ймовірно, причиною ярутворення в районі селищ Станіслав, Олександрівка, Широка Балка та Софіївка вздовж узбережжя Дніпровсько-Бузького лиману є вихід (проходження русла та гирло) р. Інгул в період після останнього зледеніння, коли річка була більш повноводною та не була притокою р. Пд. Буг та несла свої води територією сучасних Херсонської та Миколаївської областей. Розвиток даної річки проходив досить стрімко від періоду молодості до зрілості, адже це зумовлено рівнинним характером, що, в свою чергу призводить до накопичення значної кількості твердого матеріалу стоку, що спричинило істотне меандрування русла. Не менш важливим є фактор живлення – не маючи постійного достатнього джерела живлення (такого, як льодовик, що зумовив саме виникнення даного гідрологічного об'єкта), річка поступово втрачала свою потужність та змінила напрям русла, ставши притокою більш потужної (Південний Буг).

Виходячи з даного теоретичного припущення р. Інгул в період зрілості впадала в Чорне море, розділяючись на декілька рукавів та утворювала заплавне озеро приблизною площею водного дзеркала 200 км² (виміри приблизні, здійснені з допомогою моделювання підняття рівня води на ділянках дослідження на топографічних картах L-36-53 (Белозерка) та L-36-41 (Николаев (вост.часть)) яке, переповнюючись, розливалось, прорізуючи поверхню дочетвертиннольодовикових лесових рівнин в районі узбережжя між сучасними Софіївкою та Олександрівкою Херсонської області. Аналіз морфометрії та геологічної будови ярів дає змогу стверджувати, що процес ярутворення був періодично катастрофічним, інтенсивність розливу була залежно від водного режиму річки.

Ймовірно, русло Пра-Інгула проходило від нинішнього місця витoku (співпадає з південною межею зледеніння) близ Південного Бугу (не впадаючи) та в нижній течії в районі сучасного Інгулецького каналу. Дане припущення можливе та теоретично обгрунтоване, адже будівництво каналів звичайно проходить за найнижчими показниками висот в районі проходження гідропоруди.

Рис. 1.1. Картохема напрямів руху водних потоків під час паводків [2]

Рис. 1.2. Картохема теоретичного проходження русла, гирлової частини та заплавного озера [2]

Аналіз топографічних карт та місцевості дозволяє зробити певні логічні підтвердження даної теорії:

- Ізолінії (горизонталі), що позначають відмітки з однаковими висотами, проведені на картах, зображують витягнуті з півночі на південь “русла”;
- Ймовірне гирло давньої річки було розчленоване на кілька рукавів, які, могли пройти в районі селищ Олександрівка, Станіслав, Широка Балка та Софіївка (поблизу Софіївки та Олександрівки мають місце озера);
- В період молодості річка могла проходити крізь сучасний Дніпровський лиман (який був суходолом) та прорізати територію сучасної Херсонської області в районі селища Рибальче. Дане припущення можливе тільки за аналізу суходолу, адже дно лиману значно природно та антропогенно перетворене (робота Дніпра та будівництво підхідних судноплавних каналів).

Розглядаючи територію змодельованого заплавного озера, слід зазначити, що дане озеро можливо приймало декілька рукавів Пра-Інгугла, які протікали з північного сходу, що можна визначити за залишковими гідрологічними об’єктами та негативними формами рельєфу, які, можливо, були руслами річок (рукави Пра-Інгугла).

Рис. 1.3. Схема розташування та переміщення водних потоків під час катастрофічних паводків [2]

Література:

1. Алифанов А.Ф. Геологические памятники Херсонщины // Метод. реком. по полевым.практ. по геол. – Херсон: Айлант, 2001. – 88 с.
2. <http://www.google.com/intl/ru/earth/>

Г.І. Денисюк, Л.Л. Стефанков, О.П. Чиж

*Вінницький державний педагогічний
університет ім. М. Коцюбинського,
orchyzh@gmail.com*

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ У ВИРІШЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРОБЛЕМ

Наявність проблеми. У пізнанні будь-якого регіону чітко виокремлюються три складових: природна, соціально-економічна й духовна. Природна складова (натуральна й антропогенна природа) завжди була, є і буде основою, базисом на якому розвиваються чи занепадають соціально-економічна й духовна. Разом з тим, аналітичний огляд літератури за минулі три десятиріччя дає можливість зробити висновки, що комплексному пізнанню природи у господарському освоєнні будь-якого регіону не приділяють належної уваги. Природу, природні ресурси просто використовують без їх детального вивчення. Теж спостерігається і у господарському освоєнні ландшафтних комплексів різного рангу.

Аналіз попередніх публікацій. Загалом, окремих незначних за обсягом публікацій стосовно значення ландшафтознавчих досліджень у вирішенні регіональних господарських проблем, є достатньо. Однак, була лише одна спроба вирішити цю проблему комплексно – мається на увазі започаткована у 1988 році серія “Конструктивно-географічні основи раціонального природокористування в Українській РСР” під загальною редакцією О.М. Маринича і М.М. Паламарчука. Опубліковано лише два томи присвячені Київському Придніпров’ю (1988 р.) і теорії та методіці конструктивно-географічних досліджень (1990 р.) [3,4]. Ця серія не була завершена і в подальшому подібних досліджень не проводилось, за винятком окремих публікацій [1,2].

Мета: на прикладі окремого регіону – Поділля, розглянути структуру та можливі шляхи ландшафтознавчих досліджень сучасних, переважно антропогенних, ландшафтів, показати роль та значення таких досліджень у вирішенні різноманітних регіональних проблем.

Результати дослідження. При розгляді та вирішенні регіональних проблем, будь-який регіон краще розглядати у його адміністративних межах.

Поділля, у межах Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей, площею 60,9 тис. км² та населенням 4,2 млн. осіб, регіон стародавнього, активного і різнобічного освоєння природних ресурсів. Видобуток корисних копалин тут розпочався у палеоліті (40-35 тис. років тому), більше семи тисяч років тому сформувалася перша у Центральній Європі неолітична землеробська Буго-Дністерська культура, упродовж минулого тисячоріччя майже повністю знищені лісові та освоєнні водні й земельні ресурси. На початку ХХІ ст. антропогенні ландшафти займають 92-95% території Поділля. Без їх врахування вирішення будь-яких проблем регіону неможливе, або буде лише частковим.

Дослідження антропогенних ландшафтів Поділля з метою їх оптимізації, раціонального використання та охорони проводяться у три етапи:

а) розробка теоретико-методичних основ розвитку регіонального антропогенного ландшафтознавства; б) детальні дослідження антропогенних ландшафтів регіону; в) пізнання процесів і явищ, що розвиваються в антропогенних ландшафтах і визначають специфіку їх сучасного функціонування.

Відповідно до розроблених етапів:

- здійснюються широкомасштабні польові дослідження антропогенних ландшафтів, що дало можливість значно поглибити, а в окремих випадках і розробити нові методи і методики їх пізнання, зібрати й систематизувати накопичені матеріали для подальшого опрацювання;

- публікуються серії монографій де антропогенні ландшафти розглядаються в окремих розділах, або вони їм присвячені повністю. До перших відноситься серія “Природа й ландшафти Поділля”. У цій серії заплановано видати чотири монографії: “Середнє Побужжя” – підготовлено і видано географами Вінницького педуніверситету у 2004 р.; “Середнє Придністров’я” – підготовлено і видано географами Вінницького і Чернівецького університетів у 2007 р.; “Західне Поділля” планується до видання географами Вінницького і Тернопільського університетів. Завершити серію монографія “Центральне Поділля”. Крім цього у серії “Природа і ландшафти Поділля” опубліковано монографії “Геосайти Поділля” (2014 р.), “Ландшафтне та екологічне різноманіття Вінницької області” (2013 р.) та інші.

Друга, серія присвячена виключно антропогенним ландшафтам Поділля, готується і видається на основі захищених кандидатських дисертацій. З друку вийшли монографії “Дорожні ландшафти Поділля” (2005 р.), “Селітебні ландшафти Поділля” (2006 р.), “Водні антропогенні ландшафти Поділля” (2007 р.) і “Рекреаційні ландшафти Поділля” (2009 р.), “Лісові антропогенні ландшафти Поділля” (2011 р.), “Сільські ландшафти Поділля” (2012 р.). До 2018 року у цій серії заплановано видати 12 монографій, серед них “Промислові ландшафти Поділля”, “Белітеративні ландшафти Поділля” та інші, а також монографії присвячені ландшафтно-інженерним та ландшафтно-техногенним системам.

Третя серія присвячена процесам і явищам, що розвиваються в антропогенних ландшафтах і зумовлюють особливості їх функціонування. Опубліковано чотири монографії: “Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах” (2010 р.), “Синтез рослинного покриву в ландшафтах зон техногенезу” (2012 р.), “Висотна диференціація та різноманіття антропогенних ландшафтів” (2013 р.) та “Похідні процеси і явища у ландшафтах зон техногенезу” (2013 р.)

Четверта серія присвячена антропогенним ландшафтам Правобережної України. Видано монографії: “Антропогенні ландшафти річчя Південного Буцу” (2011 р.), “Садово-паркові ландшафти Правобережного лісоостепу України” (2012 р.), “Промислові ландшафти регіону видобутку й переробки уранових руд в Україні” (2015 р.) та інші;

- видаються підручники і навчальні посібники для студентів географічних навчальних закладів України. Уже вийшло три видання навчальних посібників “Природнича географія Поділля” (1998 і 2006, 2011), “Нариси з антропогенного ландшафтознавства” (1999, 2004) та “Регіональне антропогенне ландшафтознавство” (2010 р.), “Антропогенне ландшафтознавство” у двох частинах (2014, 2015 рр.). Планується видання “Природничої географії України”, де будуть чітко виокремлені, але взаємопов’язані три розділи присвячені натуральній, історичній та антропогенній географіям та іншим;

- проводяться науково-практичні конференції присвячені вивченню антропогенних ландшафтів загалом і Поділля зокрема. Такі конференції у Вінниці проведені чотири: 2001 р. – “Ландшафти і сучасність”, 2004 р. – “Антропогенні географія й ландшафтознавство у XX і XXI сторіччях”, 2007 – “Історична географія: початок XXI сторіччя”. У 2010 р. проведена Міжнародна науково-практична конференція “Культурний ландшафт: теорія і практика”; у 2013 р. “Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку”. Конференції на подібну тематику проводять географі Уманського, Криворізького, Мелітопольського та інших педуніверситетів;

- публікуються наукові дорожки з досліджень натуральних й антропогенних ландшафтів у “Наукових записках. Серія: Географія”, що регулярно (два видання за рік) виходять на кафедрі географії. Уже видано 27 збірників.

Для кращого розуміння природи Поділля не лише фахівцями, але більш широким загалом, науковцями кафедри географії видається науково-популярна серія красномовних нарисів “Земля Подільська”. У цій серії заплановано видати вісім брошур. З друку вийшло п’ять: “Простори Вінниччини”, “Подільське Побужжя”, “Заповідне Поділля”, “Містечка Східного Поділля” та “Подільські товтри”, планується до публікації “Подільський камінь”, “Діброви Поділля” та інші.

Висновок. Регіональні комплекси, зокрема ландшафтознавчі, дослідження в Україні необхідно активізувати на основі попередніх та нових розробок. У їх структурі особливе місце займатимуть дослідження антропогенних ландшафтів, що домінують (75-95%) у будь-якому природно-господарському регіоні України. Наявність таких детальних досліджень дає можливість місцевим владним структурам, господарникам і широкому загалу людей краще зрозуміти суть сучасних процесів, що розвиваються в ландшафтах їх регіонів, менше затрачати коштів на регіональне використання природних ресурсів та їх охорону.

Ландшафтознавчі дослідження основа всіх регіональних планів розвитку, їх соціально-економічного й духовного блоків. Практика показує, що нехтування такими дослідженнями призводить до значних втрат часу і коштів, а це, в свою чергу, загрудняє вирішувати наявні регіональні проблеми незалежно від їх масштабу та значення.

Література:

1. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля / Г. І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 2004. – 183 с.
2. Денисик, Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик. – Вінниця: “Видавництво “Тезис”, 2001. – 284 с.
3. Конструктивно-географічне основи раціонального природопольовання в Україні ССР: Київське Придніпров’є / А.М. Маринич, М. М. Паламарчук, В.Т. Гриневецкий и др. [Отв. ред. А. М. Маринич, М.М. Паламарчук]. – Киев: Наук. думка, 1988. – 176 с.
4. Конструктивно-географічне основи раціонального природопольовання в Україні ССР: Теоретичне і методичне дослідження / Отв. ред. А.М. Маринич, М.М. Паламарчук. – Киев: Наук. думка, 1990. – 200 с.

Н.В. Добровольська, Ю.І. Кандиба

Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

natalie-d@mail.ru, kand77@ukr.net

СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Вирощування олійних культур в Україні є важливою складовою стратегії економічного розвитку держави. Продукція олійних культур є одним із основних та постійних джерел формування доходності сім’якогосподарських підприємств, що дозволяє забезпечити їх ефективності. Протягом багатьох останніх років олійні культури є конкурентоспроможними і користуються попитом на внутрішньому та світовому ринках. Україна – світовий лідер з переробки соняшнику і виробництва олії, а вітчизняний олійно-живорий комплекс має стабільну позитивну динаміку виробництва та розвитку навіть у кризовий період економіки країни. Олійні культури знаходять своє застосування у забезпеченні населення продуктами харчування, промисловості – сировиною, а тваринництва – кормовою базою.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемам вирощування олійних культур останнім часом приділяється все більше уваги в науковій літературі. Більшість наукових публікацій стосуються проблем агротехніки вирощування олійних культур, їх селекції [1], а також питань економіки олійно-живорого комплексу [2, 5, 8]. Недостатньо вирішеними на цей час залишаються проблеми просторово-часових трансформацій олійно-живорого комплексу в Україні та у межах її окремих регіонів.

Метою даної статті є виявлення територіально-часових особливостей вирощування олійних культур в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробництво олійних культур в Україні представлено переважно такими культурами як соняшник, ріпак і соя. За період з 1990 до 2013 р. посівні площі олійних культур в Україні поступово збільшуються, при цьому посівні площі під соняшником

збільшилися втричі – з 1636 тис. га у 1990 р. до 5051 тис. га у 2013 р. Водночас посівні площі ріпаку і сої збільшилися більш ніж у 10 разів – з 90 тис. га до 1017 тис. га і з 93 тис. га до 1370 тис. га відповідно (рис. 1). Зі збільшенням посівних площ прямо пов'язане зростання валових зборів олійних культур, що пояснюється економічним інтересом виробників сільськогосподарської продукції до даних олійних культур, які є прибутковими.

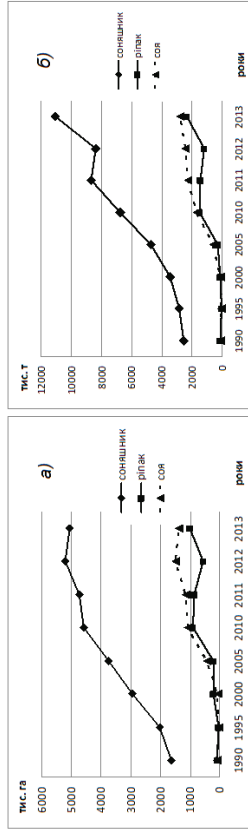

Рис. 1. Посівні площі (а) та валові збори (б) олійних культур в Україні (побудовано за даними [7])

Модернізація технологій вирощування олійних культур, застосування мінеральних та органічних добрив, чергування культур дозволили збільшити урожайність соняшнику, ріпаку та сої з 1 га посівної площі за період 2000–2013 рр. з 12,2 ц до 21,7 ц, з 8,4 ц до 23,6 ц, з 10,6 ц до 20,5 ц відповідно.

У структурі експорту-імпорту рослинної олії в Україні спостерігається значне переважання експортної продукції. Зокрема, у 2005 р. експорт перевищував імпорт втричі, а у 2012 р. вже в 16 раз. За абсолютними показниками за цей період експорт рослинної олії зріс у 4,2 рази і на 2012 р. склав 3742 тис. т. [6].

За період з 1990 р. по 2013 р. відбулися серйозні зміни в структурі виробництва технічних культур – питома вага соняшнику збільшилася з 44% до 64%, ріпаку – з 2% до 13%, а сої – з 3% до 17% (рис. 2).

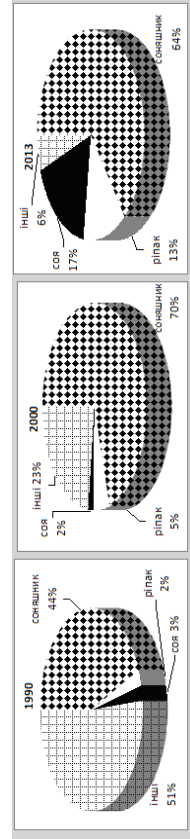

Рис. 2. Частка олійних культур у структурі виробництва технічних культур в Україні (побудовано за даними [7])

Всі ці показники свідчать про те, що олійно-жирова галузь аграрного сектора динамічно розвивається, є бюджетоформуючою і має потужний експортний потенціал.

Соняшник – провідна олійна культура в аграрному виробництві України. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови та значні посівні площі під

соняшником дозволили Україні стати одним з найбільших країн-експортерів соняшникової олії. До того ж, соняшник – найбільш рентабельний серед інших олійних культур.

Концепція розвитку олійно-жирового комплексу України передбачає розширення посівів олійних культур у регіонах із найбільш сприятливими умовами для їх вирощування. В територіальному аспекті в Україні чітко простежується залежність виробництва та урожайності соняшнику від природних умов – ці економічні показники мали найбільші значення в рівнинних областях, що розташовані на межі лісостепової та степової зон, тобто регіонах з більш посушливим та теплим кліматом. Водночас найменші показники виробництва та урожайності соняшнику простежуються у західних областях України, які мають нижчі середні температури та вищу вологість повітря і ґрунту влітку (рис. 3).

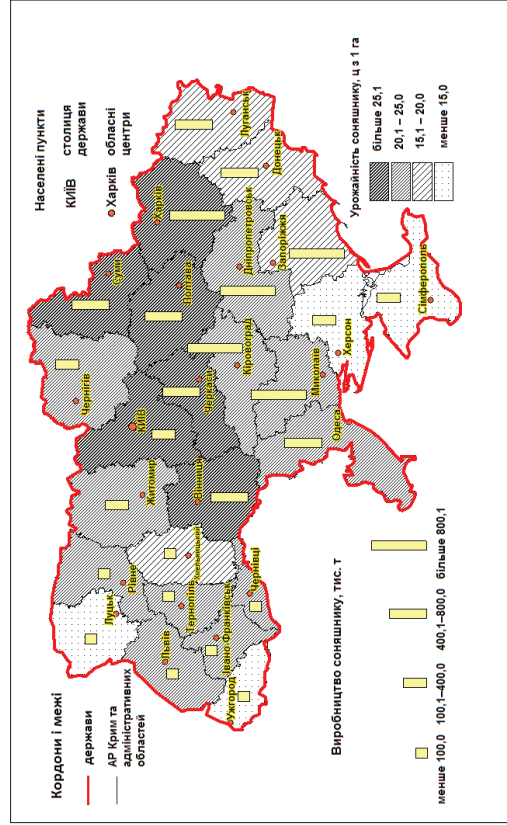

Рис. 3. Виробництво та урожайність соняшнику в Україні у 2013 році (побудовано за даними [7])

В останні роки в Україні зростає попит та така олійно-білкову культуру як ріпак, яка задовольняє не лише продовольчі потреби, а, перш за все, використовується для виробництва біопалива [3].

Висока ціна на насіння ріпаку й ріпакову олію є основною передумовою значної рентабельності вирощування цієї культури. Перевагою ріпаку є також його велика агрономічна цінність як попередника у сівозміні – рано звільняє поле, покращує структуру й родючість ґрунту, а також зменшує засміченість полів.

У 2013 р. ріпак мав найбільші показники виробництва та урожайності переважно в центральних та західних областях України, бо найважливішою умовою високої врожайності ріпаку є достатнє забезпечення вологою

протягом вегетаційного періоду (рис. 4). В Україні для вирощування ріпаку найкраще підходять саме центральні та західні області, для яких характерна висока вологість повітря, а також значна кількість опадів при невисоких температурах влітку [4].

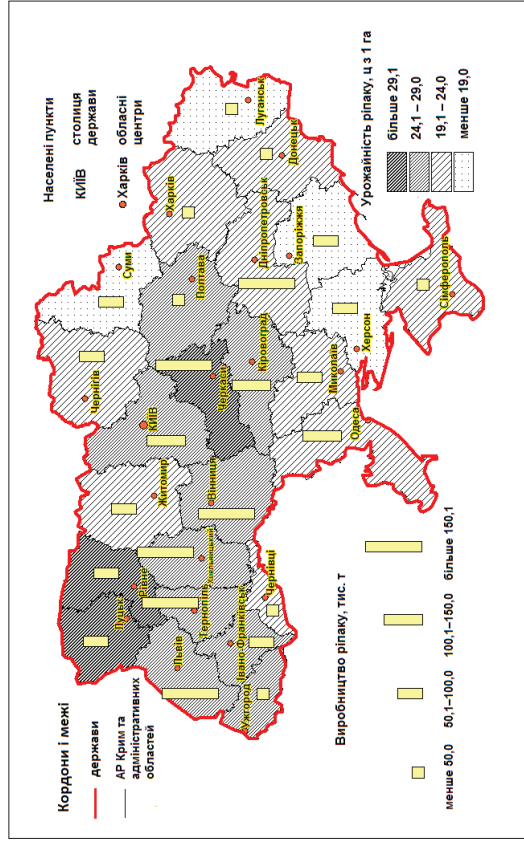

Рис. 4. Виробництво та урожайність ріпаку в Україні у 2013 році (побудовано за даними [7])

Висновки. Олійні культури користуються стабільним попитом на світовому ринку, тому існуючий попит і надалі стимулюватиме збільшення обсягів виробництва продукції. Саме тому олійно-жировий комплекс України нині має стратегічно важливе значення, виступаючи одним з амортизаторів економічного спаду в державі та джерелом надходження валютних ресурсів.

Водночас з метою більш раціонального використання земельних угідь доцільно поступово скорочувати посівні площі під олійними культурами, одночасно підвищуючи їх урожайність шляхом вирощування більш продуктивних сортів культур з дотриманням правил агротехнології.

Література:

1. Кириченко В.В. Виробництво соняшнику в Україні: стан і перспективи / В.В. Кириченко, В.П. Коломашка, К.М. Макляк, В.І. Сивенко // Вісник ЦНЗ АПВ Харківської області. – Х., 2010. – Вип. 7. – С. 281-287.
2. Концбега С.М. Організація ресурсного забезпечення виробництва і переробки насіння ріпаку в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" / С.М. Концбега. – Київ, 2011. – 18 с.
3. Маслак О. На черзі – пізні культури / О. Маслак // Прогнозція. – 2012. – № 9. – С. 24-30.

4. Музафаров Н., Манько К. Вирощування урожайного ріпаку // Агробізнес сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/agropomita-siogodni/1159-vyroschuvannya-urozhaynogo-ripaku.html>

5. Олійник В.М. Ефективність вирощування ріпаку в регіоні / В.М. Олійник // Інноваційна економіка: всеукр. наук.-вироб. журнал. – 2009. – № 3. – С. 3-11.

6. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2012 р. // За редакцією Н.С. Власенко. – К. 2013. – 402 с.

7. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2013 р. // За редакцією Н.С. Власенко. – К. 2014. – 400 с.

8. Чехова І.В. Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / І.В. Чехова, С.А. Чехов // Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. – 2014. – Вип. 25. – С. 71-78.

Н.В. Дрозд

Херсонський державний університет

ШТУЧНІ ЕОЛОВІ ФОРМИ РЕЛЬЄФУ, ЇХ РІЗНОМАНІТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

У статті описуються проблеми сучасного розвитку берегової зони Світового океану з точки зору еолового морфогенезу. Подається інформація про сучасний стан окремих частин берегової зони Світового океану. Описуються природні еолові форми і їх поширення в різних куточках світу. Основною частиною статті являються штучні еолові форми рельєфу, їх різноманітність та значення. Докладно описуються причини створення штучних еолових форм, особливості їх створення та поширення.

Вступ. Для більшості частин берегової зони Світового океану характерні процеси абразії, які зумовлені активною хвильовою переробкою та здійснюваним рівня моря, але слід зауважити, що за останні п'ятдесят років природні процеси розвитку берегової зони були істотно трансформовані під впливом антропогенної діяльності.

Саме тому, існує об'єктивна необхідність в дослідженні стану берегової зони, що розвивається в умовах посиленого антропогенного тиску. В регіоні Херсонської області найбільш трансформована берегова зона літо-динамічної системи Тендра-Джарилгач, в межах якої ми провели дослідження стану прибережних еолових форм рельєфу.

Природні форми еолового рельєфу. До природних форм еолового рельєфу відносять дюни. Великі дюнні поля оточують береги в районах прибережних пустель Північно-Західної і Південно-Західної Африки, Південно-Східного Середземномор'я, північно-західної частини Індійського океану, західної частини Південної Америки (від 5 до 32 південної широти), півострова Каліфорнії, Західної та Південної Австралії [2].

Класичним прикладом "дюнної країни" є узбережжя Ланди у провінції Гасконь (Франція). Тут трапляється до 10-ти паралельних дюнних пасом, що утворюють разом з міжпасмовими пониженнями смугу шириною 6-8 км висотою 80-90 м.

На узбережжях Перу еолові форми рельєфу представлені барханами, які через сильні вітри просуваються від берегової лінії до передгір'я Анд аж на

висоту 1000 м і більше. Барханні комплекси поширені також на узбережжях Північно-Західної Африки, де вони переміщуються за напрямом пасатних вітрів.

Доволі поширеними на узбережжях Північно-Західної Африки є своєрідні поздовжні еолові форми – *лінійні дюни*, або *сейфи*. Вони формують витягнуті у плані аккумулятивні утворення, які досягають десятків кілометрів у довжину та орієнтовані в напрямках сильних пасатних вітрів. Класичним районом їхнього поширення є узбережжя Мавританії.

Штучні еолові форми рельєфу і їх поширення. Відповідні форми рельєфу утворилися внаслідок прямого або опосередкованого впливу антропогенної діяльності на поверхню аккумулятивних морських форм. Дані форми використовуються для приплення процесу абразії або для захисту прибережної території від затоплення морськими водами. Найпоширенішою формою штучного еолового рельєфу є штучна дюна.

У Великій Британії вченими з університету Саутгемптону Метью М.Лінхемом та Робертом Дж. Ніколсоном розроблено проєкт “Штучні піщані дюни та реабілітація дюн”. Вони зазначили, що штучне будівництво дюн та їх відновлення є важливими берегозахисними технологіями спрямованими на приплення процесів абразії та активного затоплення прибережних низовин [3].

Першою спробою створення штучних дюн в США був *Civilian Conservation Corps (CCC)* дюно-будівельний проєкт на the Outer Banks в Північній Кароліні, США в 1930 році [6]. Це стара лінія дюн часто порушується під час бур і нові великі штучні дюни створюються для її оновлення.

Роботи по будівництву штучної дюни проводяться на пляжі Галфпорт, Міссісіпі, США. Це демонстраційний проєкт, який передбачає будівництво штучних піщаних дюн за допомогою спеціального тканинного матеріалу. Матеріал обгортнутий навколо курганів піску, щоб забезпечити стабільне, сильне ядро для піщаної дюни. Потім проводиться висадка трав на верхній дюни, щоб забезпечити найвищий рівень анти-ерозії [4].

У Галлейні, Східній Лотіан, Велика Британія у роки Другої світової війни був побудований штучний дюнний хребет, який був використаний у військових цілях [5].

Регіон дослідження – узбережжя Каркінітської затоки. В межах регіону дослідження розташована значна літо-динамічна система Тендра-Джарилгач. Ми проводили дослідження в її східній частині, в районі аккумулятивної формації – Джарилгачка коса. Її довжина 42 км, а ширина від декількох десятків метрів до 5 км. За характером рельєфу, вона представляє собою морську низовинну рівнину з висотами до 5 м. Тіло коси складено з піщаних, черепашкових та мулистих відкладень, які утворились внаслідок морської аккумуляції. Вздовж берегової зони морського боку коси розвинені незначні за розміром еолові форми рельєфу у вигляді кучугур.

В регіоні дослідження вздовж берегової потік наносів має певні природні особливості. Насамперед, він має сезонну спрямованість, тобто в теплу пору року, переміщення наносів відбувається вздовж берегової смуги з

заходу на схід, це пов'язано з домінуванням в цей період вітрів південно-західного напрямку. В холодну пору року переміщення наносів відбувається у зворотному напрямку, зі сходу на захід, це відповідно пов'язано із домінуванням вітрів східного та північно-східного напрямків.

Відповідно аккумулятивні форми регіону розвиваються в умовах деструктивного режиму, який зумовлений загальним напрямком еволюції регіону та дефіцитом наносів. Домінуючим фактором розвитку берегової зони – є штормові нагони та сильні вітри, під час яких за рахунок збільшення глибини в береговій зоні посилюється енергія хвиль, а це призводить до посилення розмиву та сприяє інтенсивному руху наносів.

Штучні еолові форми рельєфу на узбережжі Каркінітської затоки. Провівши польові дослідження, ми визначили, що на даний момент в межах відповідного узбережжя не існує жодної штучно створеної еолової форми. Але у 1989-1993 рр. в межах регіону проводився натурний експеримент по створенню штучної дюни в межах берегової зони затоки в районі смт Лазурне, під керівництвом професору Г.В.Вихованець та професора Ю.Д.Шуйського.

Відповідний експеримент був здійснений в межах літодинамічної системи Тендра-Джарилгач, яка розвивається в умовах панування деструктивного режиму. На початку експерименту проводилась розробка спеціалізованих щитків, які повинні були активізувати еолову аккумуляцію в береговій зоні.

Після встановлення одного щитка (довжина близько 100 м) у вересні 1989 року і до грудня 1990 року, була сформована дюна, її висота досягла величини від 0,4 до 0,9 м, а об'єм досягнув 60% корінного об'єму. У листопаді 1991 року щиток вичерпав свою аккумулятивну здатність і утворена еолова форма перейшла в стан рівноваги. Кінцева висота дюни досягла 0,65-1,52 над поверхню пляжу, а ширина – в середньому 20,2 м (максимальна 29,8 м) [1, С. 242-243].

Дані експерименту показали, що є доцільним установа щитків в межах берегової зони Чорного моря і що відповідні методи берегозахисну є продуктивними.

Проте, враховуючи вище перераховані позитивні сторони експерименту, впровадження більш активної діяльності берегозахисних методів не відбулося. Хоча, за наявності таких гарних результатів дослідів, цілком можливо розробити повномасштабний проєкт у побудові берегозахисних укріплень (у вигляді штучних дюн) для безпосереднього захисту берегової зони Чорного моря від берегової ерозії.

Висновки. У природі поруч із природними еоловими формами існують й штучні еолові форми, створені людиною. Виникнення цих форм рельєфу пояснюється необхідністю захисту берегової зони від ерозії. В багатьох країнах світу практикують створення таких форм рельєфу і розробляють спеціальні проєкти. Враховуючи те, що регіон Каркінітської затоки розвивається в деструктивному режимі, ми вважаємо що створення штучних еолових форм, є одним з важливих методів берегозахисту.

Література:

1. Вихованець Г.В. Еоловий процес на морському березі / Вихованець Галина Володимирівна – Одеса : Астропринт, 2003. – 368 с. Рос.мовою.
2. Поширення еолових форм [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://geoknigi.com/book_view.php?id=1395.
3. Artificial Sand Dunes and Dune Rehabilitation [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.climatechwiki.org/content/artificial-sand-dunes-and-dune-rehabilitation>.
4. Artificial sand dunes could prevent beach erosion [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wlox.com/story/24125362/artificial-sand-dunes-could-prevent-beach-erosion>.
5. Maritime Sand-dunes – DAMAGE, MANAGEMENT & RESTORATION [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bioref.lasdragon.org/habitats/Dunes2.html>.
6. SAND DUNES [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://coastalcare.org/educate/sand-dunes/>.

М. Дутковский¹, С. Добужинський², П. Войнаровський³¹Щецинський Університет,²Управління Маршалківське

Западнопоморського воєводства,

³Інститут регіональних

ісследованій в Щецине,

info@marekdukowski.eu**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОПИТ В ОБЛАСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ГОСУДАРСТВА І ДЕКОНЦЕНТРАЦІЇ ГОСУДАРСТВЕННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

Анотація: В статті представлено досвід ЄС і вибраних країн Західної Європи в області децентралізації влади (збільшення повномочій регіонів) і деконцентрації влади (розміщення центральних установ за межами столиць). Такі рішення приймаються в діапазоні від федерацій (Швейцарія, Німеччина), через державу, що проходить поступову деволюцію (Сполучене Королівство), до країн, які продовжують бути високо централізованими, але ведуть політику деконцентрації (Франція). Цей досвід можна з успіхом використовувати в країнах Центральної і Східної Європи, які в значительній мірі пов'язані з так званим комуністичним наслідком територіальної організації держави.

Ключові слова: територіальна організація держави, децентралізація і деконцентрація влади, Європа

Міжнародний досвід свідчить про різноманітність сценаріїв процесів децентралізації в кожній країні. Неоднорідність виникає в результаті різниці в границях територіальних одиниць, для яких передано повноваження і задачі громадської сфери. Основні фактори, що впливають на динаміку і характер децентралізації:

- політичні фактори,
- економічні фактори,
- географічні фактори,

демографічні фактори,**культурні фактори.**

Наприклад, більша чисельність населення, значительна площа країни, культурне різноманіття або більш ліберальна економіка сприяють децентралізації влади.

Європейський Союз.

Європейський Союз в сучасних публікаціях прийнято розглядати, як один із бастионів централізації, яка оживає з негативними проявами адміністративної діяльності. Якщо це не так, то оправдані в межах діяльності в області створення єдиного європейського ринку і правової системи, тоді предметом дискусії будуть також режими функціонування установ ЄС, в тому числі їх місце. Показательно, що співробітництво і запровадження обмеження витрат на функціонування адміністрації ЄС підвищує дисперсію столичних функцій, які ділять між собою Брюссель (в більшій мірі), як резиденція Ради Європейського Союзу, Європейської Комісії, Європейського економічного і соціального комітету і Комітету регіонів) і Страсбург (як резиденція Європейського парламенту). Дуже важливі функції виконують також Люксембург, де знаходиться штаб-квартира Європейського суду і Європейської судової палати, і Франкфурт-на-Майні з резиденцією Європейського центрального банку. Таким чином, можна передбачити, що ЄС зберігає визначений плюралізм, при цьому зберігаючи невелике відстання між столицями найбільш важливих установ – всі ці міста розташовані в радіусі декількох сотень кілометрів. Крім того, установи ЄС різного рангу і призначення мають постійне місцезнаходження в більш ніж 30 інших європейських містах. Для того, щоб виконати визначені завдання в відповідності з законодавством ЄС, створено понад 40 агентств, юридично незалежних від установ Європейського Союзу. Прийнято їх ділити на:

– Децентралізовані агентства – устанавлюються на неопределенний термін в різних країнах Європейського Союзу. Підтримують установи ЄС в формуванні і реалізації політики, виконують технічні, наукові і адміністративні завдання. Крім того, вони підтримують співробітництво з національними властями, дозволяючи використовувати технічні знання і досвід обох сторін.

– Ісполнительні агентства – створюються на визначений термін і повинні бути розташовані в тому ж місці, де і Європейська комісія – в Брюсселі або Люксембурзі. Вони допомагають Комісії в управлінні програмами ЄС.

– Агентства Євроатома – призначені виконувати Договір об утворенні Європейського союзу по атомній енергії (ЄВРАТОМ). Обеспечивают координацію науково-дослідницьких програм в області мирного використання атомної енергії, в доповнення повинні гарантувати достаточну кількість ядерної енергії і безпеку її поставок.

Окремою категорією вважається Європейський інститут інновацій і технологій (ЕІТ), створений в Нідерландах, який підтримує посилення по

разработке новых технологий посредством обмена передовым опытом в области науки, бизнеса и образования. Выбор конкретных локализаций является предметом соглашения между Европейским Союзом и странами, которые получили право выступать в качестве штаб-квартиры для институтов ЕС. Некоторые страны рассматривают это как возможность повышения роли и укрепления периферийных центров. Примером может быть Испания, где агентства ЕС размещены не в столице, а в таких городах как: Барселона, Виго, Бильбао, Аликанте и Торрехон-де-Ардос. Агентства являются транснациональными ведомствами, где работают сотни специалистов из разных стран. Кроме того, в их среде функционируют службы поддержки, юридические фирмы и компании, которые пользуются близким месторасположением исполнительного органа в области общественной политики. Благодаря этому, агентства приносят значительные выгоды, престиж и потенциальные возможности развития городов, в которых они расположены, что особенно ощущается в небольших центрах.

Интересным аспектом для оценки и сопоставления опыта стран ЕС по децентрализации есть вопрос о принципах функционирования национальной системы управления структурными фондами. Он не касается непосредственно явления децентрализации, только показывает закономерности, которые можно использовать в управлении развитием, в том числе релокации. Исходя из анализа, проведенного несколько лет назад консалтинговой фирмой Deloitte, Испания готова доверить ответственные задачи, связанные с функционированием институтов ЕС, периферийным центрам, а также демонстрирует высокую децентрализацию в области управления фондами ЕС. По данным других исследований, такой подход был также источником успеха Испании в получении этих средств, но с другой стороны, реализация амбициозных региональных центров привела к ряду неудачных инвестиций. Анализ охватывает лишь несколько выборочных стран (Чехия, Венгрия, Эстония, Испания, Ирландия, Словакия, Словения, Великобритания), но выражает определенные закономерности, которые подтверждаются в реализации региональной политики. Примером могут быть страны сопоставимые по площади: Венгрия и Чехия. Венгрия реализовала в значительной степени централизованную систему, а Чехия предоставила гораздо больше автономии и расширила сферу деятельности региональным советам, которые находятся в различных регионах страны. Такое отношение также означает поддержку других административных функций, направленных на релокацию центральных учреждений. Во всех анализированных странах роль управляющих ведомств и задания посреднических ведомств выполняют государственные органы, такие как министерства, правительственные учреждения или региональные органы власти. Исключением является Шотландия, где роль посреднических ведомств выполняют частные организации. В анализированных странах использовались различные модели управления фондами: отдельные субъекты для обеспечения контроля над системой имплементации и координации Европейского фонда регионального развития и Фонда сплочения, а также для использования Европейского общественного фонда (Чехия, Испания), объединение функций

координационных и управляющих ведомств (Венгрия, Эстония, Словакия), разделение функций координации и управления (Англия, Ирландия). В связи с централизацией системы управления фондами в Венгрии (где создан один субъект координации и управления), среднее распределение средств на субъект, исполняющий функции управления, равно общему распределению средств из фондов ЕС. В период 2007- 2013 годов среднее распределение составило 22 890 млн. евро, в то время как в раздробленной системе Испании, среднее распределение составляет 1 677 млн., а в Чехии – 2 023 млн. В Испании среднее число субъектов, которые участвуют в реализации одной оперативной программы составляет 10,1 (не включая региональные оперативные программы), в Ирландии – 8,6, в Шотландии – 2. В Чехии осуществляется 17 программ, каждая из которых задействовала в среднем 2,6 субъектов. В Великобритании 11 программ потребовали участия в среднем по 2,3 субъекта. В Эстонии на каждую из трех программ приходилось в среднем по 8 участвующих субъектов. Учитывая участие местных органов власти в реализации фондов можно отметить, что в Испании, Чехии, Словакии и Ирландии, региональные власти довольно активно участвуют в этом процессе, в меньшей степени это происходит в Венгрии. В Англии роль местного самоуправления небольшая, а в Шотландии, Словении и Эстонии (маленькие страны с ограниченным распределением средств) роль самоуправления практически исключена из процесса.

На основании этой информации можно определить распределение этих стран в один из четырех альтернативных видов управления структурными фондами:

Таб. 1.

Распределение отдельных стран по видам управления структурными фондами ЕС [1,2].

Вид управления	Примеры	Характеристика
интегрированный централизованный	Ирландия	Тесная интеграция фондов ЕС с общей социально – экономической политикой; внедрение системы в основном базируется на существующей административной системе.
интегрированный децентрализованный	Испания Чехия, Словакия	Институциональная система внедрения фондов ЕС является отражением административной системы и далекого идущей административной и финансовой децентрализации. Разделение координирующего ведомства NSRO; роль ведомств управляющих отдельными оперативными программами выполняют министерства.
не интегрированный централизованный	Венгрия	Координация и управления всеми оперативными программами исполняется одним центральным субъектом – правительственным агентством, созданным специально для внедрения помощи ЕС.
не интегрированный децентрализованный	Эстония, Словения Велико-Британия	Сильная централизация обусловлена низким уровнем наличных средств. Децентрализация обусловлена спецификой политической системы Великобритании.

Представленная типология и сделанное на её основе распределение соответствующих тенденциям, которые преобладают в области децентрализации центрального правительства. Мотивы и течение ее разнообразны.

Великобритания.

Великобритания рассматривается в первую очередь как пример деволюции, то есть направления на удовлетворение потребностей народов, принадлежащих государству, сохраняя свою целостность, путем передачи компетенции от центрального уровня на национальный. Это проявляется на примере национальных парламентов Уэльса и Шотландии, в дебатах об интеграции и участии каждого парламента в принятии решений, касающихся всей страны и даже возможного отделения Шотландии, что в течении нескольких лет есть предметом политических дебатов в Великобритании.

В середине 70-х годов возвращение к лейбористскому правительству привело в стране к регионалистическому прорыву, созданию агентств регионального развития. После стагнации в 80-х следующее десятилетие принесло возрождение британского регионализма, в частности в 1993 году создано 10 региональных правительственных отделений, с которыми сотрудничали различные центральные министерства. Ликвидация этого инструмента должна была пройти в период 2010 – 2011 годов. Подавляющее большинство центральных ведомств находится в Лондоне. Великобритания считается одной из самых централизованных административных систем в Европе.

Франция [3].

Современная децентрализация началась одновременно с изменениями в конституции (17 марта 2003 г.). Основой изменений послужили принятые в 1982 и 1983 годах законы, на основании которых были созданы муниципалитеты, департаменты и регионы. Новые конституционные положения:

- подтверждение децентрализованного характера организации республики;
- признание статуса региона как местного сообщества;
- возможность проведения референдума местным сообществом;
- признание прав местных сообществ в отмене законов или правил, регулирующих осуществление их полномочий;
- санкционирование правил о финансовой независимости местных сообществ.

Местные сообщества получили независимость и финансовую автономию посредством полученных доходов от установленных ими налогов. Сообщества, среди прочего, отвечают за городское развитие, местные социальные проблемы, начальное образование, защиту государственной собственности и поддержку местных инициатив.

Во Франции в настоящее время функционирует 22 региона и 5 заморских департаментов со статусом регионов. Все они считаются местными сообществами с компетенциями, касающимися, в частности, территориального и экономического развития, образования, включая профессионально-техническое образование, строительства, региональных

пассажирских перевозок и поддержки бизнеса. Каждый регион делится на департаменты (от 2 до 8), полномочия которых сосредоточены на строительстве и обслуживании дорог, портов, средних школ, развитии туризма и культуры, поддержке муниципалитетов и социальной защите.

Процесс децентрализации во Франции продолжается, о чем свидетельствует вновь созданные функции государства, поддерживающие безопасность и общественный порядок, образование, территориальное развитие, занятость и социальную сплоченность.

Париж рассматривается как главный центр развивающихся офисов и государственных учреждений. Тем не менее, наблюдается тенденция размещения офисов и государственных учреждений в провинции. Уже в настоящий момент это относится к таким учреждениям, как:

- Международная организация уголовной полиции (Интерпол) – переведена в Лион,
- Национальная школа администрации – частично переведена в Страсбург;
- Ведомство сообщества по сортам растений (CPVO) – переведено в Анжес,
- Европейское железнодорожное агентство – базирующееся в Валансьен и Лилле.

Это отражает общую тенденцию во Франции, которая достигает символического измерения, но также встречается в других странах, в том числе в Венгрии, Австрии и Португалии.

Швейцария.

Характерным для этой страны является ее федеральная система, которая способствовала размещению международных институтов, а именно Европейского штаба ООН (Женева), Международной организации труда (Женева), Международного комитета Красного Креста и Красного Полумесяца (Женева), Международного олимпийского комитета в Лозанне, ФИФА (Цюрих), УЕФА (Ньон).

Швейцария решила разместить штаб-квартиру федерального правительства в относительно небольшом Берне. В Берне и близлежащих городах располагаются офисы всех министерств, большинство центральных управлений и центральный банк. Страну с сильными децентралистическими традициями можно рассматривать как хороший пример децентрализации. Цюрих является резиденцией Федерального бюро метеорологии и климатологии, Лозанна – Верховного суда, Люцерн – Федерального суда по страховым делам, Невшатель – Центрального статистического бюро, Санкт-Галлен – Высшего административного суда, Биль – Федерального управления электронной коммуникации, Маглинген – Федерального бюро спорта, Грехен – Федерального офиса жилищного строительства и в небольшом городе Беллинцоне находится Федеральный уголовный суд. Процесс децентрализации также касается экономической сферы. Экономический центр Швейцарии – Цюрих, тут находится фондовый рынок, офисы банков и международные страховые компании. В Цюрихе находится также швейцарский центр IBM и европейский – Google. В Женеве свою штаб-

квартиру має компанія Rolex. В свою чергу, компаніями из Базеля (головним образом химическая промышленность) являются Roche и Novartis. Концерн Kühne+Nagele знаходиться в небольшом городе Фойзисберг, Nestlé в Веве.

Германия.

Германия является лидером в Европе по децентрализации государственной администрации. Это непосредственный эффект федерализма. Структура политической системы хорошо иллюстрируется на следующем рисунке:

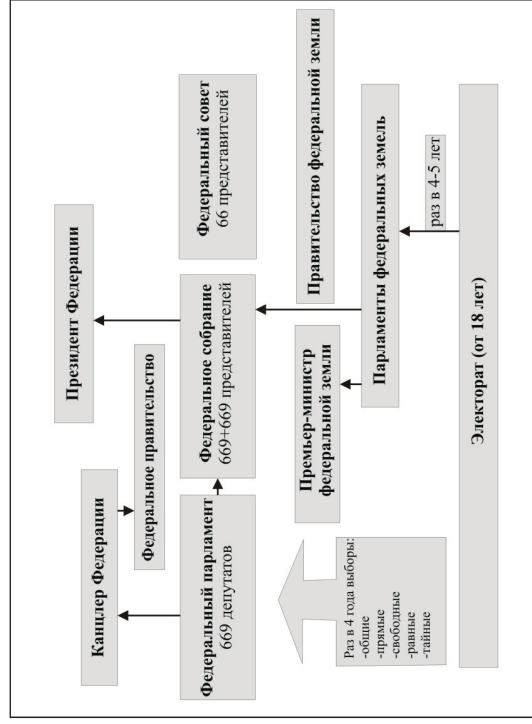

Рис. 1. Политическая система Германии [4].

В 50-е годы в Германии проходили консолидационные процессы. После объединения федеральных земель Южный Баден, Вюртемберг-Баден и Вюртемберг Гогенцоллерн образована земля Баден-Вюртемберг, также к Германии была включена земля Саар. После воссоединения в 1990 году в состав Германии вошли земли, образовавшие ранее Германскую Демократическую Республику – Берлин, Бранденбург, Мекленбург, Саксония, Саксония-Ангальт и Тюрингия. В настоящее время, Германия состоит из 16 федеральных земель. История изменения их статуса, границ, внутренней истории и отношений с федерацией остается актуальной и влияет на коллективную самобытность.

Основные офисы центральных государственных и общественных управлений расположены по всей Германии. Благодаря дисперсии центров власти, административная и политическая жизнь Германии не сосредоточена исключительно в столице. После перенесения столицы в Берлин, свои штаб-квартиры в Бонне оставили такие министерства: Федеральное министерство

обороны, Федеральное министерство труда и социальных вопросов, Федеральное министерство здравоохранения, Федеральное министерство окружающей среды.

Почти каждое министерство имеет подразделения и в Бонне и в Берлине. Принцип делегирования применяется последовательно в управлении администрацией. Это иллюстрирует пример Федерального министерства окружающей среды, охраны природы и безопасности ядерных реакторов. Федеральное ведомство по охране окружающей среды находится в Берлине, Федеральное ведомство по охране природы – в Бонне, в то время как Федеральное ведомство безопасности ядерных реакторов находится в Зальциттере в Нижней Саксонии. Для каждого из этих ведомств и для целого министерства дисперсия не является проблемой.

В соответствии с принципом социальной справедливости и поддержки в небольших городах локализируются центральные управления. Периферийный Карлсруэ является центром наиболее важных судебных учреждений – Конституционного Суда (Федеральный Конституционный суд), Верховного суда (Федеральный суд юстиции), Управления Федеральной прокуратуры. В Кельне находится Федеральная служба защиты конституции, во Франкфурте-на-Майне – резиденция центрального банка и фондовой биржи. Лейпциг является резиденцией Верховного административного суда, Эрфурт – Федерального трудового суда, и Дессау – Федерального ведомства по охране окружающей среды. Даже небольшой Фленсбург имеет штаб-квартиру Федерального бюро автомобильного транспорта. Немецкие апелляционные суды также не размещены в густонаселенных городах и административных центрах. В федеральной земле Рейнланд-Пфальц апелляционные суды находятся в Кобленце и Цвайбрюкене, а не в столице Майнце. В Тюрингии суд расположен в Йене, а не в столице штага Эрфурт. В Нижней Саксонии их штаб-квартиры размещены в Брауншвейге, Целле и Ольденбурге, а не в Ганновере. Шлезвиг-Гольштейн имеет апелляционный суд в Шлезвиге, в то время как столицей провинции является Киль (таб. 3).

Деконцентрация проявляется также на уровне федеральных земель и районов. После воссоединения Германии в 1993 году, маленские районы были объединены в более крупные единицы. Затем, в большинстве случаев, было принято решение разместить администрации районов в небольших центрах, чтоб избежать деградации малых городов с низким потенциалом развития (таб. 2). В итоге, в Бранденбурге из 14 административных районов, 10 имеют свои административные центры за пределами крупнейшего города. В то же время были приняты меры, чтобы районные администрации, граничащие с Берлином, не находились в городах-спутниках столицы Германии, а в небольших центрах, отдаленных от берлинской агломерации.

В Германии функционирует 935 управлений и федеральных учреждений, наиболее важные из них расположены в 24 средних и небольших городах Германии.

Таб. 2.

Децентрализация районных администраций на территории федеральной земли Бранденбург (выборочные примеры).

Район	Крупнейший город района		Административный центр
	Название	Население (в тыс.)	
Меркиш-Одерланд	Штраусберг	26	Зелов
Одер-Шпрее	Фюрстенвальде	32	Бесков
Потсдам – Миттельмарк	Вердер (Хафель)	23	Бад-Бельциг
Даме-Шпревальд	Кёнигс-Вустерхаузен	34	Люббен
Тельтов – Флеминг	Людвигсфельде	24	Луккенвальде
Хафельланд	Фалькензе	41	Ратенов
Прогниц	Виттенберге	19	Перлеберг

Таб. 3.

Расположение федеральных ведомств Германии (* – столицы федеральных земель)

Город	Федеральная земля	Население (тыс.)	Количество ведомств
Берлин*	Берлин	3500	10
Гамбург*	Гамбург	1800	3
Мюнхен*	Бавария	1400	3
Кельн	Северный Рейн-Вестфалия	1000	11
Франкфурт	Гессе	700	9
Дортмунд	Северный Рейн-Вестфалия	580	1
Лейпциг	Саксония	540	2
Ганновер*	Нижняя Саксония	530	2
Нюрнберг	Бавария	510	2
Бонн	Северный Рейн-Вестфалия	330	24
Карлсруэ	Вюртемберг-Баден	300	5
Висбаден*	Гессен	280	2
Брауншвейг	Нижняя Саксония	250	6
Эрфурт*	Тюрингия	206	1
Кассель	Гессен	200	1
Потсдам*	Бранденбург	160	1
Ольденбург	Нижняя Саксония	160	1
Оффенбах	Гессен	125	2
Кобленц	Рейнланд – Пфальц	105	4
Бергш-Гладбах	Северный Рейн-Вестфалия	105	2
Зальцгиттер	Нижняя Саксония	100	1
Фленсбург	Саксония – Анхальт	90	1
Шлезвиг – Гольштейн	Шлезвиг – Гольштейн	90	1
Вильгельмсхафен	Нижняя Саксония	77	1
Хюрт	Северный Рейн-Вестфалия	60	1
Бад-Хомбург	Гессен	52	1
Брюль	Северный Рейн-Вестфалия	45	1
Ланген	Гессен	35	2
Цирндорф	Бавария	25	1
Эшборн	Гессен	20	1
Пуллах	Бавария	9	1

Немецкие федеральные власти обеспечивают рабочие места для более полумиллиона хорошо образованных граждан, в том числе для более чем 150 тыс. чиновников и судий, а также для около 400 тысяч человек, работающих по трудовому договору. Благодаря децентрализации, они разбросаны по всей стране и создают местные и региональные элиты. Это возможно также благодаря хорошо оплачиваемым должностям. Зарплаты высокопоставленных чиновников составляют от 5,5 – 11,5 тыс. евро в месяц, рабочие по трудовому договору могут рассчитывать на зарплату в пределах 1,5 – 3,7 тыс. евро в месяц. Децентрализация позволяет равномерно распределять на территории страны доходы граждан.

Децентрализация касается также офисов экономических субъектов, средств массовой информации, учреждений культуры. Вне крупных городов, где расположены известные университеты (Мюнхен, Берлин), ведущими университетскими центрами считаются такие города, как Гейдельберг, Фрайбург, Ахен, Гёттинген, Карлсруэ, Констанц. Особенно стоит обратить внимание на децентрацию медийного рынка. Он богатый и конкурентоспособный также благодаря локализации концернов и редакций в нескольких крупных городах. Главный телеканал (ARD) имеет центральное управление в Мюнхене, а другой телеканал (ZDF) – в Майнце. Важными городами являются также Кёльн (RTL, WDR) и Унтерфёринг (PRO7, SAT1). Зато местопребывания крупных прессовых изданий находятся в Мюнхене, Гамбурге и Франкфурте-на-Майне. Крупнейшим медийным рынком является всё-таки Берлин.

Трудно определить один город, исполняющий главную экономическую роль. Берлин считается “политическим великаном и экономическим карликом”, который уже давно испытывает большие экономические трудности. В Гамбурге сосредоточена коммерция, средства массовой информации и традиционная промышленность. Кельн и Рур – столицы старого промышленного бассейна. Франкфурт играет важную роль в качестве резиденции немецких и европейских финансовых институтов. В Штутгарте находится автомобильный сектор и хай-тек, автомобильные заводы также находятся в Мюнхене, который доминирует в отрасли авиаперевозок и страхования.

Подчеркивая масштаб продвижения немецкой модели административной децентрации в сравнении с аналогичными явлениями в экономической сфере, следует отметить, что оба явления до некоторой степени взаимно стимулируются. Связано это с глубоко укоренившейся локальной привязанностью, а также стремлением построить сильные центры, локальную и отраслевую среду в каждом проявлении их функционирования. Это отражается в богатстве социальной и экономической жизни как в крупных, так и в небольших городах, при интенсивных и свободных от патологических явлений отношениях политики, управления и бизнеса. Реализацией проектов и программ сотрудничества с развивающимися странами, составленными Федеральным министерством экономического сотрудничества и развития, занимаются от имени министерства многочисленные независимые организации. К наиболее важным относятся:

Банк реконструкции (Франкфурт), Германское общество по техническому сотрудничеству (Эшборн), Федеральный департамент наук о Земле и сырья (Ганновер), Федеральный департамент физики и техники (Берлин), Германское общество по инвестициям и развитию (Кельн), Немецкий фонд международного развития (Бонн), Общество им. Карла Дуйсберга (Кельн), Германская служба для развивающихся стран (Берлин). Такой широкий круг участников дает возможность не только обеспечить поддержку, но и эффективно достичь немецкой экономики и связанной с ней областями, собственных целей.

Деконцентрация немецкой экономики – не уникальное явление, подобной её масштаб можно наблюдать в Соединенных Штатах, но Франция или Италия представляют собой совершенно другую модель развития. Сила местных обществ там является основой и в развитии экономической деятельности и функционировании стабильных институтов. Феномен Германии в очень высокой организационной культуре как таковой и традициях бюрократического государства, которые могут быть использованы для различных жизненных сфер. Благодаря этому, функционирование администрации и ведение экономической деятельности является реальным и практикуется как в крупных, так и в небольших городах.

Выводы.

В странах ЕС необходимо обратить внимание на явление утраты положительных эффектов от децентрализации. Это происходит потому, что государственные финансы не децентрализованы. Решению поставленных задач на уровнях органов местного самоуправления не способствует передача соответствующих финансовых средств, что приводит к задержке выполнения обязательств местными органами власти и, в итоге – к патологии управления.

Деконцентрация в Европейском Союзе – явление, параллельное централизации и концентрации. Процессы децентрализации происходят, как будто, против естественного порядка, но с одобрения ведущих институтов. Это связано с желанием преодолеть свои системно-организационные ограничения. На практике функционирования ЕС неоднократно, таким образом, были получены новые и более эффективные решения.

Учитывая возросшее число государств-членов ЕС и центров, стремящихся принять участие в процессе формирования европейской политики и выполнения символических функций, следует ожидать, что практика децентрализации и связанные с ней решения, станут нормой наряду с рекомендациями ее соблюдения и выполнения. Проявление инициативы и адаптация собственного системного и административного порядка позволит лучше адаптироваться к европейским стандартам, и, возможно, более активно влиять на его развитие.

Нет универсальной модели децентрализации, которая используется европейскими странами. Во многих отношениях особенно привлекательной и приемлемой для использования выступает немецкая модель. Трудно говорить также о единой модели организации государства, организации гражданского общества и т.д. Все-таки есть разница между французским стремлением к нагромождению путем локализации в небольших городах центральных и

европейских институтов, и голландской моделью, где де-факто функционирует две столицы – Гаага и Амстердам.

Страны Центральной и Восточной Европы, оставив позади опыт официального централизма, делают разные выводы. В Эстонии Министерство образования и науки находится в Тарту, а не в столице Таллинне. Чехия следует по немецкому пути. Центральные судебный институты в Чехии находятся в Брно, Словацкий Конституционный суд в Кошицах, Словацкая Почта в Банской-Быстрице. В свою очередь, венгерская система, считается одной из самых централизованных в Европе.

Тенденция к деконцентрации – это особенность, которая появляется из конкретного восприятия традиций и базируется на местных ресурсах. Свидетельствует об этом модель функционирования институтов, актуальная в Германии и Соединенных Штатах, которые часто остаются верными историческому месту. Подтверждается это распределением предприятий, учреждений, средств массовой информации, известных культурных учреждений и т.д. Это также связано с качеством и доступностью транспортной и телекоммуникационной инфраструктуры. В богатых странах нет проблем с ведением бизнеса на периферии и быстрым передвижением.

Примеры европейских стран подтверждают, что процесс децентрализации дает возможность модернизации, особенно для стран Центрально-Восточной части континента. В последние годы в Румынии проведена глубокая реформа системы правосудия, в первую очередь с точки зрения организации – путем передачи компетенций и адаптации их к логике административного деления, а также замены поколения прокуроров и работников судебных органов. В относительно короткий период улучшилась производительность и престиж судов, страна также достигла значительного прогресса в соответствии с европейскими стандартами и укрепила независимость судов. Естественным продолжением этого процесса является дополнение тенденций децентрализации деконцентрацией, к которой стремится Румыния и Болгария.

Деконцентрация и децентрализация в европейских странах – это инструмент для формирования функционально-территориальной системы, которая соответствует современным процессам миграции, потребностям экономики, оптимизации инфраструктурных сетей. Такая страна, как Франция признает необходимость устранения диспропорций между столицей и периферией. Ввиду прочности традиционного порядка, это очень трудно. Как выравнивание различий “от дна” путем укрепления слабых центров, так и выравнивание “сверху”, путем ослабления доминирования наиболее развитых центров, не изменит исторически сложившиеся функциональные и территориальные структуры, присутствующие в каждой стране. Необходимость изменения модели структурной политики и извлечение выводов из неудач городской политики является вызовом для всего Европейского Союза. В этом контексте следует рассматривать стремление к деконцентрации как часть более широкого явления – регулирования политики и способа функционирования институтов в интересах общества с

расширенными коммуникационными возможностями и необходимостью адаптации к новым моделям рынка труда.

Література:

- Wybrane aspekty zdolności administracyjnych władzania europejskich funduszy pomocowych, Raport Deloitte na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.
- Nakrosis W., Managing EU funds in the candidate countries: administrative, organizational and resource distribution [in:] European Integration, Regional Policy and Growth, Chapter: 14, Publisher: World Bank, pp.201-217.
- Albertini J.-B., Decentralizacja we Francji: stopniowa odbudowa władz lokalnych [w:] W. Mikołowski, A. Jezierska (red.) Główne kierunki modernizacji państwa – budżet zadaniowy i decentralizacja, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2009, s. 73-92.
- Bryk B., Wojtowicz K., Systemy Polityczne Państw Unii Europejskiej, Stowarzyszenie Parlament Młodzieży, Przemysł 2001, s. 12.

А.Ю. Живага

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
ayu.zoya@mail.ru*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАРОДЖУВАНOSTІ І СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Постановка проблеми. Важливою складовою оцінки рівня розвитку будь-якої країни є її соціально-демографічна ситуація. За період з 1991 до 2013 року населення України скоротилося на 6,5 млн. осіб, або на 12,5%. Починаючи з 1993 року, в середньому за рік населення скорочувалося на 335 тис. осіб [3]. Підвищена увага до показників демографічного розвитку (як на регіональному, національному, так і на міжнародному рівні) зумовлена тим, що вони використовуються для оцінки робочої сили, людського потенціалу, виступають базою для прогнозування у сфері розвитку освіти, охорони здоров'я, ринку праці, визначення напрямів стратегії економічного розвитку та державної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для порівняльного аналізу демографічних показників України та окремих країн світу візьмемо показники на 2010 рік. У 2010 році коефіцієнт смертності в Україні склав 15,7 осіб/тис. жителів і дорівнював показникам які характерні для Росії (16,1), Нігерії (16,3), Чаду (15,8). Один із найвищих у світі коефіцієнтів смертності був характерний для Анголі (23,7), а найнижчих для Йорданії (2,7) (табл. 1). Коефіцієнт народжуваності в Україні в 2010 році був дуже низьким і склав лише 9,6 осіб/тис. жителів. Він був вищим, ніж у Австрії (8,7), але значно меншим, ніж в переважній більшості країн світу. Зокрема коефіцієнт народжуваності в Росії склав 11,1 осіб на тисячу жителів, у Франції – 12,4, в США – 13,8. Одні з найвищих коефіцієнтів народжуваності були характерні для країн Африки. Зокрема, в Нігерії коефіцієнт народжуваності був вищим за показник в Україні більше, ніж у 5 разів, в Анголі – більше ніж у 4 рази. Коефіцієнт

природного приросту в Україні у 2010 році був від'ємним і склав -6,08 осіб/тис. жителів. Це найнижчий показник серед наведених у таблиці 1 країн. Відносно низькі показники природного приросту населення були зафіксовані у Росії (-4,93) та Австрії (-1,40). Найвищі показники природного приросту стабільно фіксуються у країнах Африки та Азії. Серед них: Індія (13,81), Ангола (19,59), Нігерія (19,76), Чад (24,33), Йорданія (24,40), Ірак (24,49) та Нігерія (36,61).

Таблиця 1.

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення в окремих країнах світу (за оцінками CIA World Factbook за 2010 рік)

Країна	Коефіцієнт смертності	Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт природного приросту
Україна	15,70	9,62	-6,08
Росія	16,04	11,11	-4,93
Австрія	10,05	8,65	-1,40
Польща	10,10	10,04	-0,06
Іспанія	8,72	10,91	2,19
Великобританія	9,33	12,34	3,01
Франція	8,65	12,43	3,78
Північна Корея	10,60	14,58	3,98
США	8,38	13,83	5,45
Австралія	6,81	12,39	5,58
Бразилія	6,35	18,11	11,76
Алжир	4,66	16,71	12,05
Індія	7,53	21,34	13,81
Ангола	23,74	43,33	19,59
Нігерія	16,31	36,07	19,76
Чад	15,79	40,12	24,33
Йорданія	2,66	27,06	24,40
Ірак	4,92	29,41	24,49
Нігер	14,47	51,08	36,61

Україна, поруч з деякими європейськими державами, має несприятливу демографічну ситуацію. Але, на відміну від інших країн, в Україні ситуація є надзвичайно несприятливою, спеціалісти називають її *глибококризовою демографічною репресивністю*. На тлі загального зростання чисельності населення світу, що відзначається швидкими темпами, частка населення України, як і загалом країн Європи, у чисельності населення світу стабільно знижується.

Європейські країни пройшли різні фази демографічного розвитку. Для більшості з них характерна ситуація, коли рівень народжуваності нижче приросту населення, а смертність досить низька. Разом із цим, Україні притаманний перший тип відтворення з від'ємним приростом населення в умовах низької народжуваності та достатньо високої смертності населення. Низька народжуваність у поєднанні з високими показниками смертності поєвчас підживлює депопуляційні тенденції демографічної реальності в різних регіонах сучасної України.

У всіх країнах Європи протягом останніх 10 років рівень загальної народжуваності був нижчим рівня відтворення населення. Характеризуючи показники народжуваності в Україні, відзначимо, що протягом 2000 – 2012 рр. загальний коефіцієнт народжуваності мав позитивну динаміку зростання з 7,8 % до 11,4 %. Однак слід звернути увагу на те, що протягом 1990-х рр. цьому позитивному зростанню народжуваності в Україні передувала тривала демографічна яма. Збільшення рівня народжуваності населення в Україні у 2000 – 2012 рр. було наслідком підвищення дітородної активності внаслідок відносної стабілізації соціально-економічної ситуації країни (виходу із економічної кризи 1990-х рр.), що співпала у часі з вступом у дтородний вік численних поколінь 1980-х рр., та згодом була стимульована на державному рівні шляхом надання певних соціальних гарантій за народження дітей.

Тенденції змін народжуваності в Україні хоча й відповідають загальноєвропейським, однак залишаються значно гіршими в міждержавному зіставленні (табл. 2).

Таблиця 2.
Коефіцієнти фертильності в Україні та деяких країнах ЄС
у 2000 – 2012 роках, кількість дітей на одну жінку

Країна	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Данія	1,78	1,72	1,78	1,85	1,89	1,87	1,74
Німеччина	1,38	1,34	1,36	1,33	1,38	1,39	1,41
Греція	1,26	1,27	1,30	1,40	1,51	1,44	1,39
Іспанія	1,23	1,26	1,33	1,38	1,46	1,39	1,48
Франція	1,89	1,88	1,92	2,00	2,00	2,00	2,08
Італія	1,26	1,27	1,33	1,35	...	1,40	1,40
Австрія	1,36	1,39	1,42	1,40	1,41	1,44	1,41
Польща	1,35	1,25	1,23	1,27	1,39	1,38	1,31
Фінляндія	1,73	1,72	1,80	1,84	1,85	1,87	1,73
Швеція	1,54	1,65	1,75	1,85	1,91	1,98	1,67
Велика Британія	1,64	1,64	1,76	1,84	...	2,94	1,91
Україна	1,11	1,13	1,22	1,31	1,46	1,445	1,29

Протягом 2000 – 2012 рр. коефіцієнт фертильності в Україні відзначався нижчими значеннями, ніж, наприклад, у Данії, Іспанії, Швеції, Великій Британії, Фінляндії, Франції та ряду інших країн з першим типом відтворення населення.

За коефіцієнтом фертильності протягом 2000 – 2012 рр. простежується також позитивна динаміка зростання (з 1,11 % до 1,29 %). Однак для нашої країни такі значення сумарного показника народжуваності є вкрай низькими.

На фоні аутсайдерських позицій України в міждержавних зіставленнях за показниками народжуваності ще більш загрозливою для демографічної безпеки є позиція країни за рівнем смертності населення (табл. 3). Про це свідчить неухильне зростання протягом 2000 – 2008 рр. загального коефіцієнту смертності населення в Україні, тоді як серед більшості країн ЄС за цей період простежується зниження смертності.

Таблиця 3.

Загальний коефіцієнт смертності населення України
та окремих країнах ЄС у 2000 – 2012 рр.

Країна	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Україна	15,4	15,7	16,0	16,2	16,3	15,3	14,6
Австрія	9,6	9,4	9,1	9,0	9,0	9,2	9,4
Греція	9,6	9,5	9,5	9,5	9,5	9,6	9,8
Данія	10,9	10,9	10,3	10,2	9,9	9,8	9,4
Іспанія	9,0	8,9	8,7	8,4	8,5	8,3	8,9
Італія	9,8	9,7	9,4	9,5	9,7	9,6	9,8
Німеччина	10,2	10,2	9,9	10,0	10,3	10,5	10,5
Польща	9,6	9,4	9,5	9,7	10,0	9,9	10,0
Велика Британія	10,3	10,2	9,7	9,4	9,4	9,0	8,8
Фінляндія	9,5	9,5	9,1	9,1	9,2	9,5	9,6
Франція	8,9	8,9	8,3	8,3	8,5	8,5	8,7
Швеція	10,5	10,6	10,1	10,0	9,9	9,6	9,7

Висновки. Україна переживає демографічну кризу, тому суспільно-географічне дослідження демографічних процесів в державі в порівнянні з іншими країнами світу є актуальним з точки зору визначення особливостей демографічної ситуації в Україні та розробки заходів поліпшення ситуації. На сучасному етапі розвитку України головними демографічними загрозами є депопуляція, старіння населення та деградація інституту родини.

Література:

1. The World Factbook [Електронний ресурс] – www.cia.gov
2. Державна статистика України [Електронний ресурс] – www.ukrstat.gov.ua
3. Мезенцев К.В., Підрушній Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: Монографія. – К., 2014. – 132 с.
4. Муромцева Ю. І. Демографія: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – С. 84-129.

Н.В. Заблотовська

Чернівецької національний університет
імені Юрія Федьковича,
natalijazablotovskaja@rambler.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В СІЛЬСЬКИХ ГРІСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Демографічна ситуація, що формується на тій чи іншій території, є похідною від сукупної дії чинників різного характеру, кожен із яких залишає свій відбиток на особливостях перебуту демогеографічних процесів. Дослідження типізації демогеографічних процесів, на сучасному етапі є досить актуальними, а особливо якщо вони стягають рівня поселень чи їх груп.

Проведені нами дослідження перебігу демографічних процесів на рівні поселень показують чіткі відмінності у їх перебігу поміж рівнинних, передгірських та гірських територій [1, 2].

Значення та інтенсивність демографічних тенденцій в регіоні дослідження мають певні територіальні відмінності, які викликані особливостями соціально-економічного та історико-культурного розвитку та є їх наслідком. Опрацювавши базу демографічних даних по Івано-Франківській області ми отримали типологічну оцінку демографічних процесів адміністративних районів області та поселень гірських районів зокрема. Якщо порівнювати демографічну ситуацію окремо у гірських та рівнинних районах Івано-Франківської області то слід відмітити, що у більшості гірських районів простежується І тип геодемографічного процесу, тобто демографічна ситуація має позитивний характер, а у всіх рівнинних районах III тип геодемографічного процесу, на фоні негативної демографічної ситуації. У сумі ми маємо позитивну демографічну ситуацію у регіоні дослідження. В межах гірських районів, аналогічні дослідження показали, що I тип демографічного процесу фіксуємо у 55% від загальної чисельності місцевих рад.

Якщо ж детально проаналізувати демографічну статистичну інформацію розрізі поселень, що мають статус гірських населених пунктів, то демографічна ситуація характеризується суттєвою перевагою позитивних демографічних зрушень: 40,2% від усієї кількості сільських рад досліджуваних районів складають гірські сільські ради із I типом геодемографічного процесу (94 сільради); 25% складають гірські сільради із III типом (59 сільських рад); та 1,3% складають сільради із II типом демографічного процесу (3 гірські сільські ради).

Більша частина гірських сільських рад мають позитивний тип демографічного процесу – це 60% від загальної чисельності усіх гірських сільських рад; 38% від гірських сільрад складають сільради із негативним типом, і 2% складають сільради із стагнаційним типом геодемографічного процесу.

Аналізуючи типізацію демографічних процесів сільських рад гірських районів видно, що у Верховинському, Коломийському, Рожнятівському районах та у Болехівській та Яремчанській міськрадах відсутні сільські ради із стагнаційним типом геодемографічного процесу. У Болехівській міськраді однакова кількість сільрад із I та III типом, проте демографічна ситуація регіону оцінена як I.2.б. У Яремчанській міськраді всі села із позитивним типом демографічного процесу, відповідно і демографічна ситуація тут оцінена як I.1.а. У Богородчанському, Верховинському, Долинському, Косівському та Надвірнянському районах сільські ради із позитивним (I) типом геодемографічного процесу складають 50 і більше відсотків, і тому демографічні ситуації тут оцінено як позитивний тип, із переважанням природного або міграційного приросту. І тільки у двох районах (Коломийській та Рожнятівській) сільські ради із I типом складають 39 і 38%, а решта – це сільські ради із негативним типом, тому і демографічні ситуації у цих районах визначено як негативні.

Для більш повного та узагальненого дослідження демографічних процесів великої кількості сільських поселень гірських районів, нами було зроблено бальну оцінку демографічних процесів, за принципом важливості цих процесів. На її основі ми виділили п'ять демографічних ареалів: Долинський, Рожнятівський, Яремчансько-Надвірнянський, Коломийський та Косівсько-Верховинський.

Сумарні показники бальної оцінки ареалів показали, що у Долинському ареалі за рахунок переважання I типу демографічного процесу дорівнює 259, а середній бал для цього ареалу – 8.

Для Рожнятівського ареалу характерним є переважання III типу демографічного процесу і його сумарний показник становить – 216. Визначивши середній бал для даного ареалу, який дорівнює 5, можна зробити висновок про те, що на сьогоднішній день демографічна ситуація цієї території є негативною, тобто показники природного та міграційного рухів є від'ємними.

Яремчансько-Надвірнянський ареал характеризується позитивною демографічною ситуацією. Це видно із переважання у ньому I типу демографічного процесу. Підтвердженням цього є сумарний та середній показники балів які дорівнюють 435 і 9, відповідно, та є найкращими у досліджуваній зоні.

Найгірша ситуація у зоні дослідження спостерігається у Коломийському ареалі. Тут розташовані сільські ради з домінуванням III типу демографічного процесу. У результаті, сумарний показник для цього ареалу – 342, а середній бал – 5. Відносно хороша демографічна ситуація простежується у Косівсько-Верховинському ареалі, де сумарний показник становить 422, а середній бал дорівнює 8.

Отже, виділивши та проаналізувавши ареали гірських територій Івано-Франківської області, можна зробити висновок про те, що найкраща демографічна ситуація у Яремчансько-Надвірнянському ареалі. Це пояснюється тим, що у сільських радах даного ареалу додатні та досить високі, на фоні інших, показники природного та міграційного рухів.

Косівсько-Верховинський демографічний ареал із сумарним показником 422 характеризується високим рівнем народжуваності у Верховинському районі та високими показниками міграційного приросту у Косівському районі.

Для Долинського ареалу притаманними є невеликий сумарний показник, проте високий середній бал. Причиною цього є переважання у сільських радах даного ареалу I типу демографічного процесу, який забезпечується додатними показниками міграційного сальдо, та підсиленням природним рухом тільки частково.

У Коломийському ареалі досить високий сумарний показник, проте низький середній бал – 342 і 5, відповідно, тоді як у Рожнятівському сумарний показник 216, а середній бал, так як і у Коломийському, – 5. Велика різниця сумарних показників цих двох ареалів пояснюється територіальною охопленістю. Так, до Коломийського ареалу входять 70 сільських рад, а до Рожнятівського всього-на-всього 46.

Аналізуючи сумарні показники бальної оцінки ареалів, найгірша демографічна ситуація спостерігається у Рожнятівському ареалі. Причиною цього є від'ємні показники природного та міграційного рухів у сільських районах даного ареалу.

Із викладеного вище бачимо, що для покращення демографічної ситуації у виділених регіонах доцільно детально та комплексно підходити до розв'язання кожної окремої проблеми у відповідному регіоні.

Література:

1. Заблотовська Н.В. Територіальні особливості розвитку демографічних процесів на території Хмельницької субрегіональної системи розселення/ Н.В.Заблотовська. – Наукові записки Тернопільського нац-го педагог-го унів-ту. Серія: географія. Спеціальний випуск. – Тернопіль: СМП "Тайп". – № 3 (випуск 33). – 2012. – 246 с. – С. 69-74.
2. Заблотовська Н.В. Формування демографічної ситуації в поселеннях етноконтактних територій Чернівецької області / Н.В.Заблотовська. – Науковий вісник Чернівецького нац-го ун-ту: Збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2012. – Вип. 616: Географія. – 116 с. – С. 65-69.
3. Яворська В. В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: монографія / В.В. Яворська. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 384 с.

С. П. Запотоцький, В. А. Запотоцька

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

zapototsk@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ УКРАЇНИ

Серед складних та важливих проблем суспільної географії чільне місце посідає проблема забезпеченості громадян житловою та комерційною нерухомістю. Цьому передують два важливих моменти. По-перше, житлова нерухомість виконує надзвичайно важливу соціальну функцію, а саме забезпечення людей основними засобами для проживання, відпочинку, відтворення сил тощо. По-друге, житлова нерухомість є суттєвою складовою будівельної сфери, забезпечуючи при цьому достатній попит на продукцію останньої, створюючи робочі місця, задіюючи промисловість будівельних матеріалів та створюючи основні фонди житлового призначення.

Постановка завдання. Не дивлячись на істотну увагу до проблематики функціонування ринків нерухомості, в науковій літературі дане питання не є достатньо глибоко розкритим та опрацьованим. В умовах сьогоденних кризових явищ в економіці, трансформації виробничих та комерційних зв'язків, інфляційних процесів та відповідного зрощання будівельних матеріалів й будівельних робіт даний ринок перебуває у вкрай складній ситуації.

Брак системної соціально-орієнтованої житлової політики в державі призвів до суттєвого скорочення обсягів житлового будівництва та, відповідно, загострення житлової проблеми. Це в свою чергу тягне за собою зрощання житла та часто створення різноманітних корупційних схем як в

сфері отримання різноманітних дозволів, так і в сфері розподілу житлової площі.

Актуальними в даному аспекті є теоретичні та прикладні питання житлового забезпечення населення, питання залучення інвестиційних ресурсів, ефективності будівництва, отримання дозволів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ринків нерухомості, в тому числі житлової, механізмів їх функціонування, підходів до оцінювання, фінансово-інвестиційне забезпечення діяльності, проблематика управління тощо були розкриті в працях економістів та економіко-географів: А.Асаула, В.Вороніна, І.Геллера, В.Галасюка, О.Гриценко, А.Гусельнікова, О.Драшківського, О.Євтуха, Н.Жиленко, І.Іванової, О.Каплія, С.Кручка, В.Ларцева, М.Лебедя, О.Любона, Ю.Манцевича, Я.Маркуса, О.Мірошниченка, О.Мендрула, В.Онущенка, Г.Онущука, В.Павлова, Ю.Палехі, С.Скриньока, В.Шаласева та ін.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні обсяги пропозиції житла й відповідно обсяги житлового будівництва майже вдвічі нижчі, ніж за радянський період. В останньому десятилітті показники вводу в експлуатацію житла складають близько 8-10 млн. м² житла на рік (в середньому 7,5 млн. м² житла). Кризовим був 2009 рік, за який введено лише 6,4 млн. м² житла. За 2013 р. в Україні прийнято в експлуатацію 11,2 млн. м² загальної площі житла, в 2014 р. – 9,74 млн.м² загальної площі житла. Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла за 2014р. порівняно з 2013р. зменшилась на 2,1%. Вже за першу половину 2015 р. в Україні прийнято в експлуатацію 3314,0 тис.м² загальної площі житла. Порівняно з відповідним періодом попереднього року площа зменшилась на 18,2%, при цьому без урахування площі, прийнятої відповідно до спрощеного порядку реєстрації – на 14,1%. При чому у місті Києві, Київській, Львівській та Івано-Франківській областях в експлуатацію прийнято 52,5% від загальної обсягу житлової площі.

Важливо, що за рахунок коштів державного бюджету в останній період вводиться лише 02-0,4% житла. Так, за перше півріччя 2015р. прийнято в експлуатацію 0,3% від загальної площі житла (9,9 тис.м²).

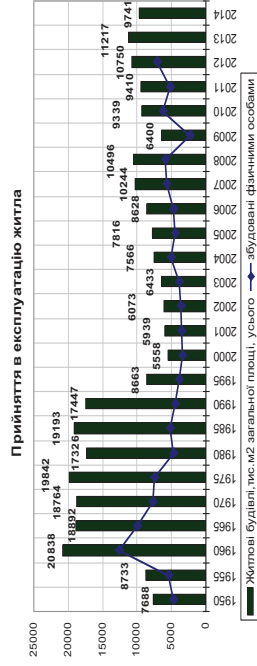

Рис. 1. Прийняття в експлуатацію житла

2014 р. – Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Відповідно, на сьогодні ринок житлового будівництва все більше орієнтується лише на кошти приватних інвесторів. Це призводить до того, що житлове будівництво на сьогодні це перш за все бізнес з високими прибутками а не засіб реалізації державної політики будівництва житла та забезпечення потреб населення. До того ж на разі цей бізнес вирішує два різномірних завдання – задовольняє економічні інтереси девелоперів чи приватних будівельних компаній, та забезпечує вирішення житлових потреб лише платоспроможної частини українського суспільства.

Вихідними соціально-економічними умовами, що безпосередньо визначали розвиток ринку житлової нерухомості теперішнього періоду були:

- скорочення платоспроможного внутрішнього попиту разом з високими (на рівні 40%) очікуваними темпами річної інфляції;
- істотне знецінення національної валюти внаслідок зростання темпів емісії, збройного конфлікту і негативних очікувань;
- поглиблення кризи довіри населення до банківської системи;
- ускладнення механізмів іпотечного кредитування та погіршення фінансових умов кредитування загалом;

Головними тенденціями на ринку нерухомості України в 2014 та першій половині 2015 були зростання цін через девальвацію гривні, скорочення попиту та реальних угод, а також подальше зниження будівельної активності. За прогнозами, в 2015 році падіння ринку продовжиться. Ринок нерухомості України в 2014 році піддався впливу як економічної, так і політичної кризи.

Причому однозначними ці впливи назвати не можна. З одного боку, під тиском економічного спаду і зниження купівельної спроможності населення попит на житлове нерухомість знижувався. З іншого – на тлі девальвації гривні та проблем у банківській системі зросли інвестиції в первинну житлову нерухомість. До того ж різко зросла потреба в житлі з боку мешканців окупованих районів Криму та Донбасу. За експертними оцінками, з 1198 тис. зареєстрованих на 30.03.2015 р. переселенців 2/3 потребують житлової допомоги. Відповідно, нова житлова політика держави має бути доповнена окремими програмами, що враховуватимуть специфічні умови та потреби постраждалого населення. За спостереженнями учасників ринку, в періоди ескаляції конфлікту на Донбасі переселенці з цього регіону підвищували попит на житлову нерухомість в довколишніх до зони АТО районах, а також у Києві та Львові [1].

В 2014 році обсяг капітальних інвестицій у житлові будівлі склав 31 951,9 млн. грн, що складає 15,7% від загальної кількості капітальних інвестицій, що на 0,2 % більше показника 2013 року. За підсумками I половини 2015 року в житлове будівництво було вкладено капітальних інвестицій на суму 7627,2 млн. грн, що становить 17% капітальних інвестицій в цілому, та номінально більше минулого року на 10,5%.

Всього в Україні за період 2014 року було видано 916 дозволів на житлове будівництво юридичним особам та 43 092 дозволів фізичним особам (не враховуючи АР Крим та територію проведення антитерористичної операції), що на 4646 дозволів менше аналогічного періоду 2013 року (3

врахуванням окупованих територій). За перші 3 місяці 2015 року вже було видано 9502 дозволів як юридичним, так і фізичним особам.

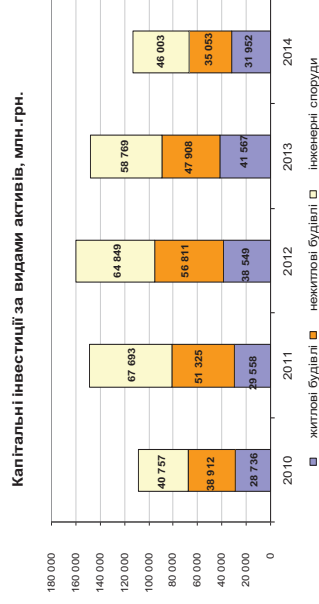

Рис. 2. Капітальні інвестиції за видами активів

2014 р. – Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Середня вартість квартир у гривні на вторинному ринку нерухомості Києва з початку 2014 по грудень зросла через прив'язку цін до долара майже на 70% – до 26 938 грн / кв. м. У той же час, на первинному ринку середні ціни в столиці з початку року зросли значно менше – 20% всього на тлі загальної інфляції в країні, подорожчання будматеріалів і пального – до 16 432 грн / кв. м. Не дивно, що при такій різниці в зростанні вартості набагато привабливіше для покупців є саме житло в новобудовах. Втім, і на первинному ринку зростання цін і зниження попиту було абсолютного різним. Так, за словами учасників ринку, попит на житло преміум-сегмента на первинному ринку нерухомості Києва в 2014 році скоротився в рази, а ціни в гривневому еквіваленті через девальвацію національної валюти виростили більш ніж в 1,5 рази.

Повернення інвестиційного попиту в сегмент первинної житлової нерухомості безпосередньо вплинуло на активізацію ринку і зростання продажів в споруджуваних проектах бюджетного житла. Нерухомість стала розцінюватися покупцями практично, як єдиний надійний спосіб заощадження коштів. Прагнення покупців зберегти свої заощадження, в умовах відсутності альтернативних інструментів, зумовило позитивну динаміку угод протягом року. При цьому пік активності ринку припав на травень-червень і листопад-грудень 2014 року

Підвищений попит на оренду квартир протягом 2014 – початку 2015 року зменшив кількість актуальних пропозицій оренди на 40%. Експерти припускають, що активність на ринку оренди столичного житла була зумовлена не лише попитом з боку переселенців, але й потенційними покупцями квартир, які були змушені відкласти купівлю квадратних метрів через економічну нестабільність [2].

Прогнози. Що стосується прогнозів, то тут все залежить від подальшого розвитку геополітичної та економічної ситуації в Україні, а також тривалості військового протистояння агресії на Сході країни. Тим не менш, якщо говорити про продажі, то тут, швидше за все, ситуація буде стабільно песимістична – ціни на нерухомість в доларах продовжать знижуватися, хоч і не такими швидкими темпами, як ця тенденція спостерігається останнім часом. Тобто теми зниження падають, і це вже можна розцінювати як позитив для розвитку ринку нерухомості.

З урахуванням того що на початку березня 2015 курс долара почали утримувати адміністративними методами, коли з 40 грн/\$ відбулося зниження до 24-25 грн/\$, і ця фіксація триває вже третій місяць, можна припустити, що уряд буде утримувати цей коридор до кінця року, що дозволить планомірно поживити ринок нерухомості.

Проте на первинному ринку є певні суттєві проблеми: вже сьогодні собівартість будівництва, враховуючи нестабільність національної валюти, виросла, але ціна реалізації (у доларах) залишається або на колишньому рівні, або навіть знижується заради залучення додаткових інвесторів. І це при тому, що більшість девелоперів сьогодні не мають джерела постійного фінансування, а залежать від рівня продажів і вітчизняних інвесторів. Відповідно фахівці остерігаються, що це може призвести до заморожування деяких будівництв або істотного зниження їх якості.

Ринок оренди, швидше за все, буде продовжувати рости і розвиватися, хоч і не настільки бурхливими темпами. Передбачається, що ціни в гривні тут підуть не надто суттєво, а витрати по вирослим комунальних платежах рівномірно розділять між собою орендарі та власники.

Перспективним слід вважати проекти з відбудови житлової інфраструктури Донбасу. Збитки житлового фонду Донецької та Луганської областей за станом на 15 лютого 2015 р. визначаються пошкодженням 7409 житлових будинків; 2333 об'єктів водо-, електро-, газопостачання; 309 навчальних закладів. Збитки, нанесені житловим об'єктам та об'єктам інфраструктури Донецької області внаслідок бойових дій, оцінюються в 2933,7 млн грн. У Донецьку з травня 2014 р. зафіксовано 3021 руйнування житлового сектору – 1431 будинок комунальної власності, 1555 приватних будинків і 35 будинків, які належать ЖБК і ОСББ. При цьому понад 400 приватних будинків повністю зруйновано, а ушкодження 392 багатоквартирних будинків мають характер конструктивних. У Луганській області в результаті бойових дій зруйновано близько 8 тис. об'єктів, у т.ч. понад 7,5 тис. приватних будинків, 399 об'єктів муніципального житла – багатоквартирних будинків, 136 шкіл, дитячих садків, ліцеїв; 65 лікарень та поліклінік, 37 адміністративних будівель, 8 храмів [3].

Суттєвим позитивним моментом залишається той факт, що на разі в Києві налічується близько двохсот житлових комплексів і їх кількість постійно зростає. Темпи поповнення ринку новими проектами знижуються, але і в 2015 році в Києві з'явилося ще 9 нових проектів. Кількість квартир, які пропонуються забудовниками – значна, і конкуренція зростає. Тим більше, що

конкуренцію підіграє також і приміська зона, де налічується ще близько 250 житлових комплексів. Дві третини з усіх новобудов – це проекти бюджетного класу [4].

Проте стан реальних доходів населення та курсова нестабільність національної валюти не дозволяють бути надто оптимістичними в середньостроковій перспективі. Тому наше бачення даному сегменті таке: в 2015 році можна очікувати невелике скорочення приросту, в межах 5% і деякі темпи поживлення (до 1-3%) на 2016-2017 рр. за умови політичної та економічної стабільності і прогнозованого зростання економіки вже на 2% в 2016 р.

Література:

1. Інформаційний портал Всеукраїнської щомісячної аналітичної газети "Міграція". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migration.com.ua/news/>
2. Інформаційний портал Центру економіко-правового забезпечення – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cepz.com.ua/info/>
3. Інформаційний портал Europeukraine. News and Views – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://europeukraine.wordpress.com/2015/06/24/naslidky-viyupu-pa-donbasi/>
4. Інформаційний портал UNN/ Українські Національні Новини – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.unn.com.ua/uk/news/>

В.М. Іванова

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
geoukr@ukr.net*

СУЧАСНА ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

Великий внесок туристичної та курортної галузей виробовж останніх п'яти років характеризується сталою позитивною динамікою. Створення нового іміджу українського туристичного продукту, конкурентоспроможного в нашій державі та за кордоном, комплексний підхід до розвитку туризму та курортів на регіональному рівні, підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній сфері зумовили зростання кількості туристів та обсягів наданих їм послуг. Позитивна динаміка у розвитку туристичної індустрії характерна і для території Запорізької області.

Мета даної статті полягає у сучасному оцінюванні становлення та функціонування туристичної галузі в Запорізькій області. Об'єктом дослідження виступив територіально-рекреаційний комплекс Запорізької області, зокрема, його сучасне становлення і перспективи розвитку.

Природні та соціально-економічні умови (географічне положення, приморське розташування, клімат, гідроресурсний потенціал, інфраструктура, соціально-економічні фактори) у межах Запорізької області сприяють розвитку рекреаційного потенціалу території. Область має загалом дуже багаті природні умови та ресурси, що є суттєвою підставою для розвитку

туристичної галузі в регіоні. Запорізька область має різноманітні і цікаві культурно-історичні ресурси, які мають бути залучені до розвитку туризму та екскурсійної діяльності. Останнім часом проявився майже втрачений інтерес до культурно-історичних ресурсів Запорізької області.

У відношенні до природних, соціально-економічних та культурно-історичних умов території в Запорізької області певним чином сформована і продовжує розвиватися туристсько-рекреаційна індустрія.

В 2014 році в Запорізькій області нараховувалось 136 рекреаційних закладів, якими було обслуговано 166946 осіб, в тому числі 15822 іноземних туристи. Внутрішнім туризмом за 2014 рік було охоплено 130564 відвідувачів.

В області в 2013-2014 році було обслуговано 12966 іноземних туристів з метою оздоровлення [1]. Основними закладами, що надавали свої послуги були пансіонати, будинки відпочинку та санаторії Бердянська, Приморська, Кирилівки.

Наші туристичні заклади області обслужили 87316 екскурсантів – осіб, яким надавалися послуги з організації подорожей на території України, що не перевищують 24 години, у супроводі фахівця-екскурсовода за раніше складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями.

Державна статистична звітність Запорізької області відзначає що в 2015 році туристичними закладами було обслуговано 34760 дітей до 14 років, з них 4 890 іноземних, 9923 підлітки, з яких 1238 іноземних та 14875 осіб, що представляють молодь до 28 років, з них 1393 – іноземці [1].

Роблячи дослідження динаміки обслуговування туристів можна зробити висновки, що в 2013-2014 р. збільшилась частка туристів з метою відпочинку та дозвілля. Також в Запорізькій області за останні роки поступово збільшується кількість відвідувачів з метою лікування та зеленого пізнавального туризму.

Одним з головних структурних одиниць сфери туристської індустрії в Україні та Запорізькій області є готельне господарство. У 2014 році в Україні налічувалось 1308 готельних підприємств на 949.1 тис. місць. За формами власності їх кількість розподіляється так: 40% перебувають у державній формі власності, а 60% – у приватній [2].

На готельне господарство Запорізької області приходить 3,2% від загального виробничого потенціалу, що приблизно в 10-20 разів менше, ніж у розвинутих країнах світу (Австрія, Швейцарія, Туреччина, Греція та ін.). Упродовж останнього десятиріччя, коли світова готельна індустрія сформувалась як потужна галузь, в Запорізькій області, як і загалом в Україні, вона знаходиться в стадії формування. На 1.12.2014 в області налічується 51 готель з 1715 номерами. Готелі заповнюються приблизно на 30-50% (при щорічному зменшенні кількості номерів).

Взагалі слід відмітити, що рівень розвитку готельного господарства у Запорізькій області є досить низьким, що пояснюється в основному низькою якістю пропонованих послуг – від якості готельних номерів до якості обслуговування клієнтів.

Дослідження останніх років розвитку туризму в Україні однозначно засвідчив, що для того, щоб ця галузь дійсно принесла великі прибутки й стала однією з провідних галузей національної економіки, потрібні потужні фінансові інвестиції, а також кропітка робота як по визначенні та обґрунтуванні магістральних напрямів розвитку туризму загалом в Україні, так і по впровадженню конкретних схем розвитку туризму в різних регіонах держави.

Для збільшення туристичної та екскурсійної діяльності перспективним напрямом є розширення існуючих та розробка нових екскурсійних програм історико-красознавчої, військово-історичної, літературно-мистецтвознавчої, архітектурної, історико-релігійної, природничо-екологічної, соціально-економічної, етнографічної тематики. Новим перспективним полем діяльності для туристичних організацій Запорізької області є використання самобутньої історико-культурної спадщини. В цьому напрямі перспективним полем є розробка програми не окремих маршрутів, а тематично зв'язаної їх мережі, пов'язаної насамперед з різними періодами діяльності українського козацтва, мережі "Чумацькими шляхами України".

Зазначаючи спеціалізацію ГРК Запорізької області на рекреаційній діяльності, важливе значення має обґрунтування та впровадження в практику довгострокової комплексної програми туристично-екскурсійного обслуговування дітей та молоді. При цьому екскурсії для підростаючого покоління повинні мати виховну, пізнавальну, навчальну мету, а також враховувати вікові особливості і рівень знань школярів. В області проводиться і заслуговує на розширення діяльність по проведеною обласних, регіональних та загальнодержавних заходів по становленню міжнародного туризму чемпіонатів, першостей, раллі.

В Запорізькій області існують всі підстави й для розвитку міжнародного туризму. На жаль, про його масштабний або навіть узгоджений розвиток говорити не можна. Мова йде переважно про відвідання області представниками діаспори, зарубіжними бізнесменами, нащадками представників колишньої німецької, єврейської та інших громад. На нашу думку, до першочергових заходів по становленню міжнародного туризму необхідно віднести економічні реалії:

- розробити пізнавальні маршрути для широкого туристичного загалу та для спеціалістів (фермерів, біологів, орнітологів, географів та ін.);
- обґрунтувати програму видання іноземними фермерами, студентами-аграрниками приватних, фермерських, колективних сільсько-господарських підприємств з навчальною метою та з метою обміну досвідом господарювання;
- відновити зв'язки та підготувати програму відвідувань представників колишніх колоністів та національних меншин, життєдіяльність яких пов'язана з Таврією: німецьких, єврейських, канадських, американських та інших туристів.

Взагалі рекреаційні історико-культурні ресурси Запорізького краю є надзвичайно різноманітними, тому їх необхідно більш широко використовувати як опорні об'єкти для створення туристично-екскурсійної

мережі. Це сприяло б розширенню та урізноманітненню загального рекреаційного потенціалу краю.

Головні перспективні шляхи розвитку туристичної галузі в Запорізькій області поділяються на три напрямки:

1. Перспективні заходи, щодо природних ресурсів та об'єктів:
 - раціональне використання та відтворення й охорона природних рекреаційних ресурсів;
 - охорона, раціональне використання та належне інвестування природно-заповідного фонду області, структурні одиниці якого є об'єктами туристичної галузі.
2. Перспективні заходи соціально-економічного напрямку:
 - збільшення частки виробленого галуззю національного доходу, віддача інвестованих матеріальних та грошових надходжень;
 - ефективне використання та оновлення наявної матеріально-технічної бази туристичної галузі;
 - завоювання ринку туристичних послуг шляхом найповнішого задоволення потреб населення в відпочинку;

(періодичними спеціалізованими виданнями, теле-, радіо- рекламою та ін.)

- орієнтованість туристичних маршрутів як на клієнтів різного соціального рівня так і різних вікових (дитячих, молодіжних та інших) груп;
- професійна розробка нових стандартних та спеціалізованих (тематичних) маршрутів: релігійних, етнічних, наукових, історичних, спортивних, мисливських та ін.;

- забезпечення туристичної галузі кваліфікованими спеціалістами (трудові ресурси галузі) до яких є ряд державно визначених вимог;

Співробітники, що працюють в туристичному бізнесі, зокрема, у сфері організації подорожей, повинні володіти наступними навиками і уміннями:

- знання бізнес-целей, що визначають діяльність фірми;
- уміння налагоджувати зв'язки, вести переговори, швидко оцінювати ситуацію, конструктивно вирішувати проблеми;
- надійно, коректно ведення бізнесу, знання правових норм, законів, розпоряджень, що відносяться до даної ділянки роботи;
- відповідна професійна підготовка, знання правових норм, законів, докладне знання (історія, географія, визначні пам'ятки, культура, економічне і політичне життя і т.д.) тієї туристичної території, якою конкретно займається співробітник;
- залежно від необхідності, знання іноземної мови, інтерес до новин професії;
- основоположні знання персонального комп'ютера;
- потреба в подальшому розвитку, надалі професійній і мовній підготовці.

Для тих працівників туристичного бізнесу, які безпосередньо спілкуються з клієнтами на першій план виступають наступні особисті якості:

- "Ми для клієнта" (а не він для нас).

- здатність пережити ситуацію за наявності якої співробітник швидко уловлює ще навіть не вказані бажання покупця, і допомагає знайти правильне рішення, якщо покупець не може визначитися;

- ввічливість, терпіння;
 - видача точної інформації партнерам;
 - модернізація та оновлення об'єктів інфраструктури туристичної галузі;
 - належний розвиток сфери обслуговування, як вагомої структурної одиниці туристичної галузі.
3. Заходи до перспективного розвитку туристичної галузі з використання історично-культурних ресурсів:

- розробка нових туристичних маршрутів, що пов'язані з історичними подіями, знайомство з історичними об'єктами та ін.
- проведення тематичних екскурсій в краєзнавчих музеях міста.

Література:

1. Запорізька область: статистичний щорічник. Держкомстат України. – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2015. – 424с.
2. Основні показники роботи готелів України за 2014 рік: Статистичний бюлетень. – К.: Держкомтуризм України, 2015. – 265.

И. Кавецкий

Щециński университет
kavetsky@univ.szczecin.pl

ТЕРИТОРИАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОТИВОСТОЯННЯ ГОЛОВНИХ ПОЛІТИЧЕСКИХ СИЛ ПОЛЬЩИ

Аннотация: Целью работы является оценка территориальной динамики электоральной поддержки главных политических сил Польши в свете результатов голосования в очередных парламентских выборах в 2001-2011 гг. с использованием одно- и бивариантного анализа пространственной автокорреляции. Установлено, что продолжалося противостояние двух доминирующих политических партий имеет своим следствием постепенное разделение между ними электорального пространства страны. Главная ось раздела в значительной степени воспроизводит исторические границы внутри современной Польши.

Ігор Кавецький
ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ГОЛОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ПОЛЬЩІ. Метою роботи є оцінка територіальної динаміки електоральної підтримки головних політичних сил Польщі в світлі результатів голосування в чергових парламентських виборах в 2001-2011 рр. з використанням одно- і біваріантного аналізу просторової автокореляції. Встановлено, що триває протистояння двох домінуючих політичних партій має своїм наслідком поступове розділення між ними електорального простору країни. Головна вісь поділу в значній мірі відтворює історичні кордони всередині сучасної Польщі.

Наиболее характерной чертой современной политической сцены Польши является относительное доминирование и острое противостояние двух идеологически родственных партий – либерально-консервативной «Гражданской платформы» (ГП) и национал-консервативного «Права и справедливости» (Пис). Обе партии создавались в преддверии парламентских выборов 2001 г. на фоне многочисленных разногласий внутри правящей в 1997-2000 гг. коалиции Избирательной акции «Солидарность» и Унии свободы, сплотив в своих рядах недовольных представителей обеих этих формаций. В обоих случаях партийные стратегии отталкивались от острой критики существующих политических практик, которая однако в случае ГП требовала только смены нечестивых политических элит, тогда как Пис настаивало на необходимости замены целой политической системы, базирующейся на компромиссе «Круглого стола» с 1989 г. Обе партии подчеркивали свое генетическое родство с «Солидарностью» – массовым социальным движением антикоммунистической направленности, приведшим к падению тоталитарного режима в Польше – позиционируясь в первую очередь в оппозиции к т.н. посткоммунистическим группировкам [3].

С течением времени, по мере упрочения электральных позиций обоих проектов и одновременного ослабления левого политического фланга, наблюдается растущее противостояние ГП и Пис, которое после выборов 2005 г. часто представляется как столкновение либеральной Польши с солидарной. Позитивным эффектом такого изменения можно считать смещение главных акцентов политических разногласий с идеологической дихотомии «правые-левые» (постсолидарностные-посткоммунистические группировки) на более существенные для избирателей социально-экономические проблемы [4].

Предлагаемые обеими партиями решения отличаются довольно серьезно. ГП выступает за сокращение функций государства, стимулирование частного предпринимательства, продолжение приватизации и коммерциализации социальной сферы, уменьшение государственных расходов и т.п. В вопросах внешней политики ориентируется на углубление евроинтеграции Польши, включая быстрое замещение национальной валюты евро. В региональной политике отдает предпочтение т.н. поларизационно-диффузионной модели, предполагающей приоритетное инвестирование в территории с наибольшим потенциалом развития. В свою очередь Пис настаивает на удержании и расширении государственной собственности в отраслях экономики, имеющих стратегическое значение, усилении социальной опеки государства, замедлении приватизации, особенно в системе здравоохранения. Не отрицая преимуществ от членства в Евросоюзе, подчеркивает приоритетное значение национальных интересов, выступает также за укрепление союза с США в качестве единственной реальной гарантии безопасности страны. В вопросах региональной политики предлагает модель устойчивого развития, более благоприятный для слаборазвитых восточных регионов [2, 3].

Следует подчеркнуть, что главные программные положения обеих партий со временем претерпевают более или менее значительные изменения,

все более теряя свою четкость, что, несомненно, связано со стремлением к расширению электральной базы или хотя бы удержанию своих позиций на политической сцене. Процесс укрепления и развития анализируемых политических игроков хорошо иллюстрирует территориальная динамика их электральной поддержки, исследование которой является главной целью настоящей работы. В качестве исходного материала используются данные об итогах голосования в очередных выборах в Сейм Республики Польша (нижняя палата польского парламента) в 2001-2011 гг. в разрезе наименьших административных единиц, какими являются гмины. Для более тщательной оценки территориальных особенностей электрального противостояния ГП и Пис применяется одно- и бивариантный анализ пространственной автокорреляции с использованием программного продукта GeoDa. Мерой пространственной автокорреляции служит статистика *I* Морана, а ее интерпретация производится в соответствии с предложениями Л. Анселлина [1].

Общие электральные позиции анализируемых партий на фоне остальных участников избирательного процесса в 2001-2011 гг. иллюстрирует таблица 1.

Общие итоги выборов в Сейм в 2001-2011 гг.

Избирательное объединение	2001		2005		2007		2011	
	процент голосов	число мест	процент голосов	число мест	процент голосов	число мест	процент голосов	число мест
Гражданская платформа	12,68	65	24,14	133	41,51	209	39,18	207
Право и справедливость	9,50	44	26,99	155	32,11	166	29,89	157
Союз левых демократических сил*	41,04	216	11,31	55	13,15	53	8,24	27
Польская крестьянская партия	8,98	42	6,96	25	8,91	31	8,36	28
Самооборона Польской Республики	10,20	53	11,41	56	1,53	-	-	-
Лига польских семей	7,87	38	7,97	34	1,30	-	-	-
Движение Патриота	-	-	-	-	-	-	10,02	40
Остальные объединения*	9,73	2	11,22	2	1,49	1	4,31	1

Примечания: * в 2001 г. в коалиции с Унией труда, в 2007 г. в коалиции с Социал-демократией Республики Польша, Демократической партией и Унией труда; ** места, получившие кандидаты от немецкого меньшинства

Как легко заметить, обе партии выходят на лидирующие позиции после выборов 2005 г., значительно увеличивая по сравнению с 2001 г. уровень поддержки и получая тем самым большинство мест в парламенте. С этого момента фактически прекращается их сотрудничество, базирующееся на совместном оппонировании посткоммунистическому Союзу левых демократических сил, и начинается продолжающееся до сих пор противостояние на линии «власть-оппозиция».

Территориальная картина поддержки обеих партий в очередных избирательных циклах претерпела значительную эволюцию, указывая постепенное разделение между ними электрального пространства страны и

формирование со временем фактически исключаются оригинальных электральных полей (рис. 1, 2).

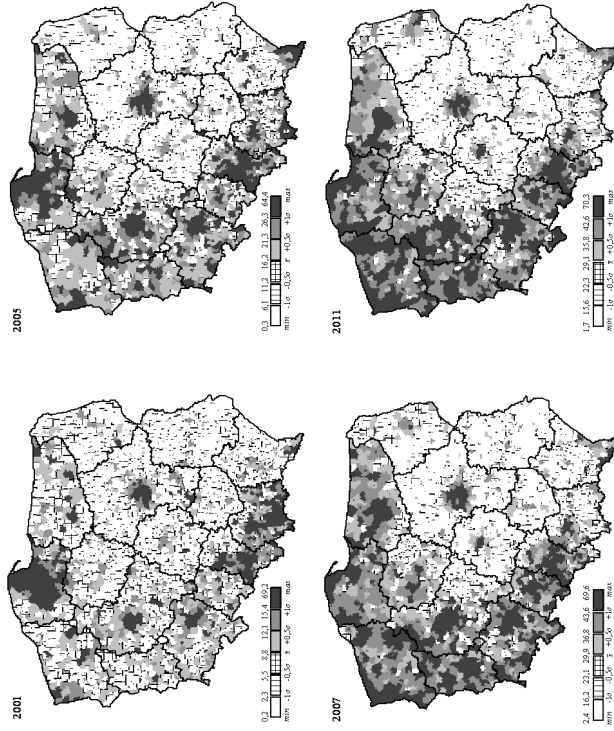

Рис. 1. Электроральная поддержка ГП в 2001-2011 гг.

Более устойчивый характер имеет территориальное распределение электората ГП (рис. 1). Высокий уровень поддержки данной партии прежде всего наблюдается в больших городах или, шире, в более урбанизированных регионах. Такую картину лучше всего иллюстрирует распределение голосов в 2001 г., когда сравнительно большие ареалы повышенной поддержки можно было отметить только в районе Гданьского Поморья и в Малопольше. В последующие годы наблюдается постепенное расширение этого ареала, который принимает своеобразную форму полумесяца, растягивающегося в пределах западной и северной части страны (т.н. Возвращенные земли) и исторической Прусской Польши. Вне ареала остаются только территории высокой поддержки, связанные с большими городами центральной и юго-восточной Польши. Рост территориальной концентрации электората ГП хорошо иллюстрирует глобальный индекс Морана, значение которого изменяется с 0,60 и 0,61 соответственно в 2001 и 2005 г. до 0,71 в 2005 и 0,75 в 2011 г.

Сравнительно большая трансформация характерна для электорального поля ПисС (рис. 2). Не трудно заметить, что в 2001 г. размещение территорий повышенной поддержки данной партии, как и в случае ПО, в значительной мере соответствует локализации больших городов. Похожая картина

удерживается в целом также в 2005 г. Наиболее значительным отличием является однако довольно хорошо очерченный ареал высокой поддержки в пределах исторической Австрийской Польши. Радикальные изменения, знаменующие существенные качественные преобразования партийного электората, обнаруживаются в 2007 и 2011 гг. Ареалы повышенной поддержки ПисС оказываются быть значительно сконцентрированы в юго-восточной части страны, охватывая, кроме Австрийской, также Российскую Польшу. Одновременно электоральная база партии приобретает более сельский характер, тогда как городские территории в своем большинстве трансформировались в анклав сравнительно большого воздержания. Глобальный индекс Морана, принимающий в 2001 и 2005 г. соответственно 0,54 и 0,53 и свидетельствующий о немного меньшей концентрации поддержки ПисС по сравнению с ГП, возрастает до 0,77 в 2005 и 0,78 в 2011 г., что минимально превышает аналогичные показатели последней.

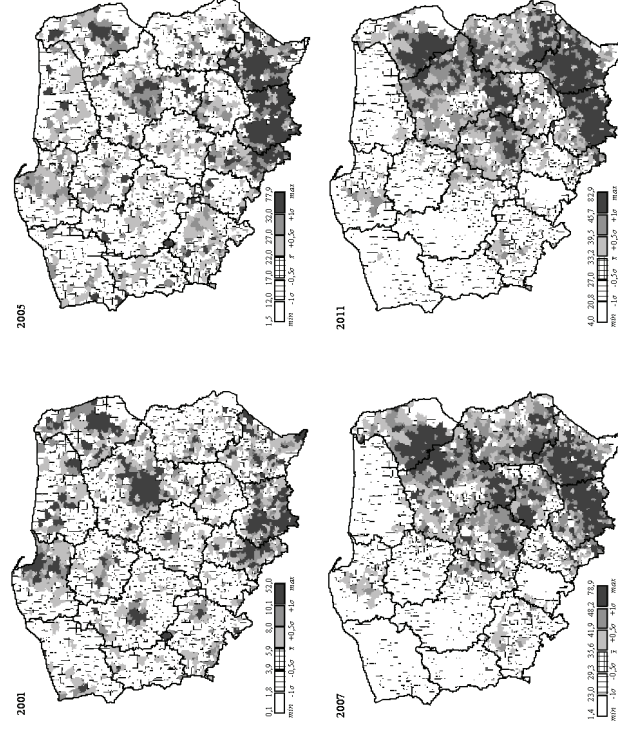

Рис. 2. Электоральная поддержка ПисС в 2001-2011 гг.

Хорошей иллюстрацией совместной эволюции и взаимного противостояния обеих партий являются результаты бивариантного анализа пространственной автокорреляции, позволяющие оценить пространственные зависимости одновременно для поддержки ГП и ПисС. Глобальный индекс Морана принимает в этом случае следующие значения: 0,31 в 2001 г., 0,18 в 2005, -0,51 в 2007 и -0,57 в 2011 г. Положительные значения в двух первых

случаях свідчать про наявність порівняно слабкої тенденції до взаємного переотримання територій похорожів по рівню підтримки обох партій, т.е. гміни, що отримали підвищену або понижену підтримку ГП, були звичайно оточені гмінами відповідно з високим або низьким рівнем підтримки Пис. Обратна залежність спостерігається в 2007 і 2011 г. Отрицательные значения индексов указывают на взаимное исключение территорий похорожів по рівню підтримки обох партій.

Більше наглядну картину представляє кластеризація локальних статистик Морана (рис. 3). В двох останніх випадках виключительно хорошо наблюдается разделение электоральных полей анализируемых партий, т.е. обычно территории с высокой поддержкой ГП отличаются низкой поддержкой Пис, тогда как территории с низкой поддержкой ГП отличаются высокой поддержкой Пис.

Таким образом, продолжающееся противостояние двух главных политических сил Польши имеет своим следствием растущее разделение электорального пространства страны. Главная ось раздела в значительной степени воспроизводит исторические границы внутри современной Польши.

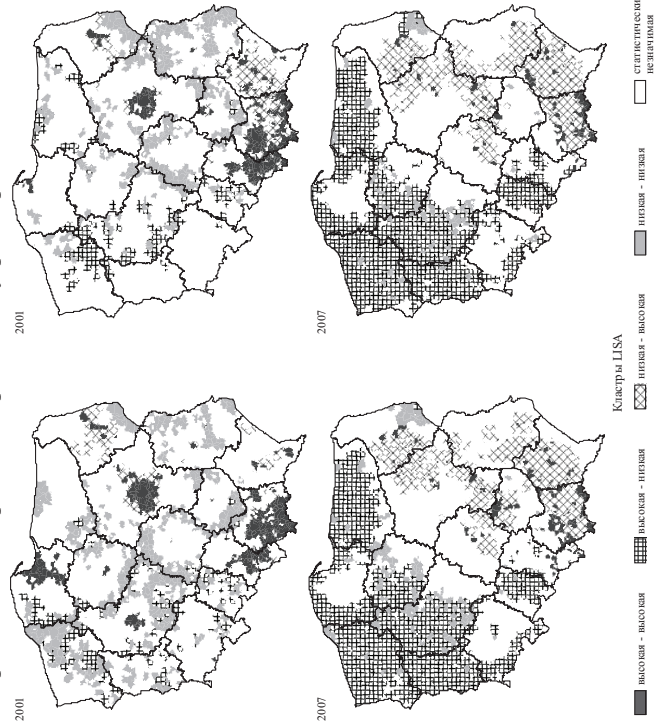

Рис. 3. Кластеризация электоральной поддержки ГП и Пис в 2001–2011 гг. В свете бивариантного анализа пространственной автокорреляции

В преддверии очередных парламентских выборов (назначенных на 25 октября 2015 г.) и предполагаемого укрепления позиций Пис наряду ли следует ожидать каких-нибудь радикальных изменений в конфигурации электорального пространства Польши. С большой долей вероятности будут воспроизведены знакомые территориальные структуры, способствующие дальнейшему росту рассматриваемого противостояния.

Литература:

1. Anselin L. Spatial Econometrics: Methods and Models. – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1988.
2. Kowalczyk K. Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego // *Strodkowoeuropejskie Studia Polityczne*. – 2014. – №1. – S. 73-99.
3. Maj P. Uwarunkowania gwałtowania politycznej Platformy Obywatelskiej RP i Prawa i Sprawiedliwości // *Polityka i Społeczeństwo*. – 2014. – №3. – S. 32-44.
4. Sobolewska-Myslik K. Zmiana wzorców gwałtowania międzypartijnej w latach 2005–2007 jako pozytywny prognostyk dla kształtowania się polskiego systemu partyjnego // D. Kamowska (red.). *Demokracja w Polsce po 2005 roku*. – Toruń: Adam Marszałek, 2008.

І.І.Карташова, Н.М.Стеценко

Херсонський державний університет,

cartachova@yandex.ru

natastetsenko@ukr.net

ЦІЛОВІ ІГРИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ

Екологічні проблеми сьогодення стають все більш глобальними й важливими для людства. Нова картина сучасного світу неминує призводити до необхідності нового типу освіти, яку можна дійсно називати екологічною. За своєю природою екологічна освіта спрямована в майбутнє, вона стає важливим чинником соціальної стабільності.

Сучасний погляд на зміст екологічної освіти передбачає виділення трьох взаємопов'язаних компонентів. Перший – знання екологічних законів, правил, теорій, понять. Другий компонент – це практична діяльність в реальних ситуаціях, пов'язаних з вирішенням екологічних проблем, тобто комплекс екологічних вмінь. І остання – емоційно-ціннісне сприйняття природи, містечких образів її виразу [2].

Проблемам змісту екологічної освіти, реалізації її розвиваючого та виховного компонентів, відбору оптимальних методів, форм і засобів її реалізації завжди приділялась велика увага з боку вчених – природодослідників і методистів (С.І. Дерій, С.Д. Дерябо, І.Д. Зверев, Т.М. Русак, І.Т. Сураветіна, В.О. Ясвін тощо) [1, 2, 6, 8].

Сьогоднішня викликала до життя розробку і впровадження інноваційних технологій навчання і виховання природничим дисциплінам (М.В. Кларін, П.І. Підкасистий, О. Пометун, Г.К. Селевко, О.Г. Ярошенко тощо) [3, 4, 5, 7, 11].

Поряд з теоретичними доробками, а в деяких випадках і випереджуючи їх, реалізуються практичні ідеї (масові екологічні заходи, акції, система

моніторингу стану оточуючого середовища). Набуває актуальності питання впровадження інноваційних технологій у процес екологічного виховання молоді.

Недостатня практична розробка методів і форм інноваційних технологій, що оптимізують й активізують процес екологічного виховання молоді, і зумовили вибір мети нашого дослідження.

Мета дослідження: в межах особистісно-орієнтованої та інтерактивної технологій освіти розробити методи і форми екологічного виховання учнів, а саме змодельовати ділові ігри як форму інтерактивної екологічної діяльності молоді.

Ділові ігри – одна з форм інтерактивної освітньої технології навчання з яскравою особистісною спрямованістю. Ділові ігри завдяки лабільності форми проведення і кількості учасників можуть проводитися як в урочний, так й в позаурочний час. Ділові ігри також доцільні для проведення і з дорослою аудиторією [9, 10]. Пропонуємо тематику різноманітних ділових ігор для учасників різних вікових груп.

Ділова гра “Екологічне “обличчя” фірми”

Представники восьми різних фірм, що працюють у різних галузях промисловості, зустрілися на міжнародній екологічній виставці. Їхнє завдання – продемонструвати “просунення” своєї галузі в екологічному плані. Кожний представник підготував виступ, у якому намагався освітити (такі були умови конференції) наступні аспекти:

- використувана сировина;
- забруднення повітря;
- забруднення води (кількісний і якісний аспекти);
- наявність твердих відходів і забруднення ґрунту;
- ступінь аварійності (величина реального ризику);
- інші фактори: шум, здоров'я й безпека робітників, споживчі якості кінцевої продукції.

Складіть у тезовій формі виступу керуючих фірм від “імені” наступних галузей промисловості: текстильна; шкіряна; чорна металургія; кольорова металургія (виплавка алюмінію); нафтохімія; хімічна промисловість (крім переробки нафти); мікроелектроніки; біотехнології.

Для підготовки доповіді й участі в дебатах із приводу того, яка з галузей промисловості на сьогодні виглядає більш екологічною, цілком достатньо шкільного рівня знань.

Майте на увазі що:

Текстильна промисловість використовує як сировину вовну, синтетичне волокно, речовини для хімічної обробки й фарбування тканин; забруднює повітря твердими пиловими частками SO₂, H₂S, використовує технологічну воду, забруднюючи її в процесі виробництва ВПК, ХПК, солями, сульфатами, токсичними металами; тверді відходи утворюються після очищення стічних вод; робітники піддаються сильному шуму від машин (ткацькі верстати) і вдихають пилю.

Шкіряна: сировиною слугують шкіри тварин і хімічні речовини для їхньої переробки й дублення; використовується технічна вода, що

забруднюється ВПК, ХПК, сульфатами, хромом, останній залишається в осаді стічних вод.

Металургійна: сировина – залізна руда, вапняк, перероблений металобрухт; повітря активно забруднюється твердими частками, SO₂, NO, H₂S, CO₂; технологічна вода забруднюється ВПК, ХПК, маслами, металами, фенолами, сульфатами, сульфатами, аміаком, ціанідами, стоками газоочисників; до твердих відходів відносяться опаді після очищення стічних вод, шлаки, відходи; у промисловості існує небезпека пожеж і вибухів, робітники мають справу з токсичними речовинами, працюють у постійному шумі й пилу.

Нафтохімія: сировина – сира нафта й продукти її перегонки, повітря забруднюється твердими частками, SO₂, HC, NO₂, CO₂, а також ртуттю, миш'яком і деякими радіонуклідами. У технології використовуються великі обсяги охолодженої води, що забруднюється ВПК, ХПК, маслами, фенолами, хромом, стоками газоочисників; у тверді відходи попадають опаді після очищення стічних вод, що відробили каталізатори, дьогті; існує потенційна погроза вибухів і пожеж, на виробництві досить висока ймовірність нещасних випадків, травм.

Хімічна: сировиною слугують різноманітні групи неорганічних і органічних хімічних речовин і сполук; повітря забруднюється органічними речовинами – бензолами, різними ХФУ; вода також забруднюється оргречовинами, важкими металами, ХПК, ціанідами; великий обсяг твердих, рідких і пастоподібних відходів (шламів), практично завжди є небезпека вибухів і випадкових пожеж, розливів речовини, некерованих реакцій і т.д.; робітники змушені мати справу з потенційно небезпечними речовинами й матеріалами.

Кольорова металургія (виплавка алюмінію): в якості сировини використовується руди кольорових металів (боксити), у повітря йдуть тверді частки, фтористі сполуки, CO₂, SO₂; використовується величезні обсяги чистої води, що забруднюється стоками газоочисників, що містять фтор, тверді частки й вуглеводні; тверді відходи складаються з опадів після очищення стічних вод, старих покриттів з електролітичних елементів.

Мікроелектроніка: використовує широкий набір хімічних речовин, забруднюючи повітря отруйними газами, у відпрацьованій воді можуть зустрічатися отруйні хімічні речовини, наприклад, розчинники; робітники піддаються небезпеці зіткнення з отруйними речовинами.

Ділова гра “Рационалізація виробничого процесу з екологічних позицій”

Ви – кандидат на пост керівника процвітаючої компанії з виробництва... “чого-небудь”. Вам запропонували взяти участь у конкурсі і дали можливість виступити перед членами ради директорів з перспективним проектом рационалізації виробничого процесу з екологічних позицій. За умовами конкурсу у своїй доповіді ви повинні освітити наступні три головних аспекти: 1) зниження витрат; 2) зростання доходів; 3) стратегічні висновки (політика).

Накидайте короткий план-конспект своєї 20-хвилинної промови. Беруть участь кілька гравців, рада директорів – клас – вибирає кращу доповідь.

Стартові аргументи.

Економічні вигоди національного природокористування очевидні.

А. Зниження витрат може бути досягнуте за рахунок:

- зниження обсягів споживаної енергії й інших ресурсів;
- повторної утилізації відходів;
- продажу відходів і побічних продуктів виробництва;
- зниження витрат на ліквідацію, вивіз і поховання відходів;
- більше низьких ставок плати за ресурси, штрафи й суми компенсацій по суду за заподіяний екологічний збиток.

Б. Зростання доходів може бути отриманий завдяки:

- зрослій частці надходжень від продажу по більш високих цінах “зелених” товарів;
 - зрослій частці продажів на ринку завдяки нововведенням і менш високим показникам конкурентів.
- В. Стратегічні цілі й перспективи:**
- компанія знаходить більш привабливий імідж в очах громадськості;
 - обновляється волею-неволею спектр продукції;
 - росте продуктивність праці;
 - персонал утягується в процес охорони навколишнього середовища;
 - спрацьовують творчі евристичні підходи до рішення проблем;
 - оптимізуються відносини з органами державної влади;
 - з’являється надійний вихід на іноземні ринки.

Цю же проблему можна обговорити у формі ділової гри на конкретному прикладі виробництва велосипедів, йогурту, автомобілів тощо.

Ділова гра “Екологічні аспекти розміщення нового виробництва”

Вам доручено проробити екологічні аспекти проблеми розміщення нового виробництва у вашому районі (допустимо, нафтоперіодного заводу, автосервісного підприємства або консервного заводу). Перелічите й відпрацюйте, розбившись на команди, питання, які ви вважаєте необхідними підняти для ухвалення компетентного рішення.

Будь-який великий проєкт зажадає від вас відповіді на наступні питання, що становлять суть процедури ОВНС (оцінка впливу на навколишнє середовище):

- Чи можна забезпечити безпечну експлуатацію і виключити можливість серйозних аварій (енергетики були б просто щасливі встановити у центрі кожного великого міста атомну теплоелектроцентрально, оскільки це допомогло б їм вирішити багато хто їх суугобо галузеві проблеми, але наряд чи таке рішення буде доцільним, тому що в цьому випадку в заручниках потенційної аварії виявляються всі жителі міста?

- Чи витримає територія додаткові навантаження від відходів і забруднення, які з’являться в результаті роботи підприємства (саджати під боком металургійного комбінату з його трубами “лисих хвостів” ще й нафтоперіодний завод не дуже гуманно, якщо тільки обидва вони не будуть оточені незайманою тайгою радіусом 50 км)?

- Чи не ушкодить підприємство і його інфраструктура сформованому характеру землекористування або перспективам освоєння території в майбутньому?

- Чи є на даній території досить розвинена інфраструктура – дороги, каналізаційно-очисні споруди, що підводять водопровідні й інші інженерні мережі (чи прийдеться вам створювати все з нуля, або, як це часто буває, ви підключаетесь до каналізації старого містечка, схеми якої давно загублені, і жоден фахівець не може сказати вам нічого конкретного із приводу її технічного стану і смності, а після першої сильної зливи вас же й обвинуватять у забрудненні найближчої річки)?

- Чи в змозі даний район забезпечити потрібні новому підприємству кількості енергоносіїв і інших ресурсів, водних, наприклад, необхідних даному підприємству (чине вийде так, що добові потреби у воді в десять разів перевищують добову ж витрату єдиної ріки, що протікає поблизу)?

- Які потреби підприємства в робочих кадрах і як відтік робочих рук на цьому підприємстві відб’ється на демографічній і соціальній ситуації в районі (якщо підприємство – прядильна фабрика, то ви ризикуєте залишити без наречених фермерів і механізаторів усього іншого району)?

- Яку шкоду діяльності підприємства може не навмисно, а побічно нанести національному багатству – незайманим лісам, туристичним районам і культурно-історичній спадщині (ніхто не захоче відпочивати в соснику, що одночасно слугує санітарно-захисною зоною для цементного комбінату, так само як і наряд чи потоки туристів потечуть до деревного храму, якщо в ста метрах від нього чадять небо асфальтовий завод)?

Розроблені методики ділових ігор дозволяють стверджувати про їх значний виховний потенціал, дієвість у процесі формування ціннісних знань, екологічних вмінь і навичок та різних груп компетенцій молоді.

Література:

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.Л. Экологическая педагогика и психология. – Рн Д: Феникс, 1996. – С.286-324.
2. Зверев И.Д. Экология в школьном обучении. – М.: Знание, 1980. – 98 с.
3. Интерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / Авт.-уклад. О.Пометун, Л.Пироженко. – К.: АПН, 2002.
4. Кларин М.В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта // Педагогика – 2000. – № 7. – С. 12-18.
5. Підкасистий П.И., Хайдаров Ж.С. Технология игры в обучении и развитии. – М.: Роспедагогиздат, 1996.
6. Русак Т. М. Форми і методи екологічного виховання в школі // Хімія. Біологія. – 2003, травень. – № 28.
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256с.
8. Сураветина И.Т. Школьная экология. Задачи и функции / И.Т.Сураветина // Биология в школе. – 1999. – № 3. – С. 19-23.
9. Шмаков С., Безбородова Н. От игры к самовоспитанию. – М.: Просвещение, 1995. – 80 с.
10. Ясвин В.А. Мир природы в мире итп: опыт формирования отношения к природе. – М.: Эко-Центр “Заповедники”, 1998. – 178с.
11. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. – К.: Либідь, 1997. – 127 с.

Ю.О. Кисельов

Уманський національний університет
садівиництва,
kyseljov@ukr.net

ЕКОГЕОСОФІЯ – ГЕОСОФІЯ ОСВОЄНОГО ПРОСТОРУ

Антропогенний вплив на природне середовище, що продовжує тенденцію до зростання, спонукає до географічного вивчення як матеріальних компонентів, так і духовної сфери найдавніше освоєних і найбільш перетворених людиною фрагментів земної поверхні. Зокрема, духовна складова модифікованого людською діяльністю геопростору є об'єктом *екологічної геософії*, або *екогеософії*. Предметом екогеософічних досліджень ми вважаємо чинники генези духовної сфери антропогенно модифікованого земного простору.

Екогеософія спирається на методологічні основи як географії, так і екології; водночас вона наскрізно пронизана філософською думкою. До її головних методологічних засад належать закони діалектики, антропогеографічний, хорологічний, ландшафтний, ноосферний, синергетичний, пасіонарний та низка інших наукових підходів, закони й принципи сучасної екології, концепції сталого (підтримуваного, збалансованого) розвитку та ландшафтно-етнічної взаємодії тощо.

Як і традиційна (лоріттерівська) географія, традиційна геософія орієнтована на дослідження недавно залучених до Ойкумени фрагментів геопростору та визначення їхнього місця в ньому. До сфери її інтересів входить також диференціація людського простору у світлі концепції ландшафтно-етнічної взаємодії. Екогеософія ж, як і сучасна географія, вивчає, передовсім, найбільш освоєні території, а отже – найбільш змінені господарською діяльністю лодиною ландшафти. Водночас ми переконані, що при цьому не відбувається жодної підміни геоекологією екогеософії, оскільки саме остання акцентує на категорії духу, зокрема – в нашому випадку – на стані духовної складової геопростору.

Екологічні катастрофи локального й регіонального масштабів відомі ще з античних часів. Ідеться, зокрема, про антропогенно зумовлену деградацію степових ландшафтів Північної Африки, на місці яких утворилася найбільша за площею у світі пустеля Сахара, або винищення нижнь-одніпровської Гілеї та зайняття охопленого нею геопростору пустелею Олешківські Піски.

Ми погоджуємося з думкою російського історико-географа Л. Гумільова [1], який вважав, що екологічні кризи викликані явищем пасіонарності не меншою мірою, ніж економічними чинниками (способом виробництва, розвитком продуктивних сил тощо). На нашу думку, рівень розвитку продуктивних сил лише визначає масштаби таких криз (як в аспекті ступеня перетвореності окремих ландшафтів та їхніх компонентів, так і за геопросторовим охопленням земної поверхні). Зокрема, за сучасної доби постіндустріального суспільства та прогресуючої глобалізації екологічна криза набула глобального характеру. Перебування західноєвропейського

(свамериканського?) суперетносу, який є фактично панівним у сьогоденні світі, у стадії інерції пасіонарності зумовлює посилення глобальних антиекологічних тенденцій у природокористуванні, зумовлених розвитком продуктивних сил в умовах транснаціонально-монополістичного капіталізму.

Висвітлюючи екологічні проблеми в контексті теорії пасіонарності згаданого вище Л. Гумільова та сформульованої нами концепції ландшафтно-етнічної взаємодії, ми вважаємо за доцільне виділити два принципово відмінні способи людського “буття-в-ландшафт”. З одного боку, це – природний (гармонійний, екологічний), з іншого – штучний (дистгармонійний, антиекологічний) спосіб. Суть природного способу, притаманного народам світу ще від найдавніших часів, полягає в “засвоєнні” етносом, який населяє певну територію, духу панівного в її межах ландшафту. В такий спосіб формується духовна сфера етносу. Виразними прикладами можуть бути особливості процесів етногенезу українців у різних фізико-географічних регіонах.

Так, у зоні мішаних лісів такі етнографічні групи давніх українців, як деревляни та сіверяни, живучи серед густих лісів і непрохідних боліт і контактуючи з предками білорусів – дреговичами й кривичами, утворили сучасні субетноси поліщуків та севрюків. Їм притаманні “вузькопротіртність думки” [2], тобто мислення масштабами найближчого оточуючого середовища (села, кількох сіл, району тощо), почуття безмежності часу, відносно невисокий рівень національної самоідентифікації (через близькість українсько-білоруського кордону), етнічної свідомості та сприйняття загальноукраїнської державницької ідеї. Поліські субетнічні спільноти ніби увібрали в себе риси того природного ландшафту, в якому вони виникли.

Інший приклад ландшафтно-етнічної взаємодії, що відбувалася в природний спосіб, дає значна частина степової зони, в якій формувалося українське козацтво. Степ є ніби ототожненням волі та просторового безмежжя. Звідси, на нашу думку, й походить волелюбність козаків, їхня чітка національна й – особливо – релігійна самоідентифікація, “широкопротіртність” [2] їхньої думки. Закономірним є те, що стихія степу оспівана в багатьох поезіях і піснях, у тому числі Т. Шевченком, як неодмінний атрибут українця, козака, який прагне свободи своєму народові. Водночас зв'язки козаків із тюркськими, переважно кочовими, етносами дозволили українцям перейняти в них такі риси, що допомогли їм самим пристосуватися до напівкочового способу життя, не втрачаючи власної національної ідентичності завдяки неспорідненості українців із тюрками за ознаками походження, мови та релігії.

Зовсім інший характер ландшафтно-етнічної взаємодії властивий територіям зі значним розвитком промисловості, особливо гірничовидобувної, та суттєвим антропогенним перетворенням довкілля. Виразним прикладом такої антиекологічної й бездуховної взаємодії є ландшафти Донбасу, характеризовані досить істотними змінами навіть літогенного компоненту. На нашу думку, важливим чинником байдужого й недбалого ставлення до ландшафту (що виражено, зокрема, у примноженні антропогенних форм

рельєфу й відсутності практики заповнення гірською породою виробленого підземного простору) стало й те, що після початку промислового етапу розвитку цей регіон став активно заселятися вихідцями практично з усієї Російської імперії й поступово втрачав своє первісне українське етнічне обличчя. Отже, етнічна складова у взаєминах природи та людини в цьому краї, в індустріальну добу виражена надзвичайно слабо. На нашу думку, окреслений вище спосіб ландшафтно-людських взаємин став однією з причин поширення проросійських і сепаратистських тенденцій у характеризованому регіоні.

Високоурбанізованим, особливо старопроμισловим, районам притаманні найбільші відмінності між геософічними та екогеософічними характеристиками. Сучасне велике місто є територією з докорінно зміненими ландшафтами, в яких не зазнали модифікації лише дочетвертинні гірські породи (а в місцях видобутку корисних копалин порушене навіть їхнє напластування). Тим більшого значення набувають проблеми антропогенізованих ландшафтів великих міських агломерацій, а особливо – металополісів (Бостваш, Рур, Токіо – Осака – Нагоя та ін.). З позицій екогеософії, зазначені фрагменти геопростору суттєвою мірою (але не повністю) вилучаються зі сфери ландшафтно-етнічної взаємодії. Крім антропогенного перетворення довкілля, це зумовлено також мішаним багатонаціональним складом населення багатьох агломерацій і металополісів, а також незначною кількістю або навіть відсутністю історичних і культурних пам'яток, чітко пов'язаних із певним етносом. Згаданий вище Бостваш і найбільші міста Американського Приозер'я та Каліфорнії (Детройт, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Чикаго) є яскравими тому прикладами, оскільки США створені не етнічною, а політичною нацією. Натомість, Київ, на нашу думку, зі сфери ландшафтно-етнічної взаємодії не вилучений, оскільки, з одного боку, Софійський і Михайлівський собори, Золоті ворота тощо мають виразний давньоукраїнський етнічний зміст і, з іншого боку, столиця нашої держави не належить до промислових регіонів. Зауважимо, що Київ був заснований на польсько-лісоstepовому пограниччі; вважаємо, що таке екогеософічне значення він не втратив і дотепер.

Отже, спосіб ландшафтно-етнічної взаємодії – природний або штучний – зумовлений характером поведінки людської спільноти в природному середовищі. Гармонійних взаємин людини з довкіллям можливо досягти за умови “буття-в-ландшафті”, спрямованого на раціональну організацію ландшафту, а не підпорядкування його компонентів суб’єктивним інтересам і потребам суспільства. На нашу думку, таке “буття-в-ландшафті” є тим імовірнішим, чим вищий рівень етнічної свідомості має людська спільнота.

Література:

1. Гумилев Л.Н. Конец и вновь начало / Л.Н. Гумилев. – СПб. ; М. : Кристалл-АСТ, 2002. – 415 с.
2. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.

В.К. Коробов

*Херсонський державний університет,
korobov@i.ua*

СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ІТ-КОМУНІКАЦІЙ В ІНФРАСТРУКТУРІ ГОСПОДАРСТВА ХЕРСОНЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розробка Стратегії регіонального розвитку Херсонської області до 2020 року, до якої автор був залучений у складі Робочої групи, створеної при Херсонській обласній адміністрації, показала практичну і наукову необхідність розробки показників, індикаторів для визначення тенденцій розвитку технологічних укладів господарства регіону, для оцінки ефективності розроблених в регіоні проєктів, які спрямовані на досягнення стратегічних і операційних цілей регіонального розвитку. Розглядається проблема конструювання, розробки показників сучасних змін інфраструктури господарства регіону, як чинника регіонального розвитку.

У викладанні навчального курсу “Регіоналістика” для викладачів кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету з'явилася чудава можливість використовувати новий підручник, виданий колективом авторів, які представляють провідні наукові центри Києва, Одеси і Херсона. Автори нового підручника задають формат сучасних досліджень і вивчення регіонального розвитку: зокрема, розглядають регіональні аспекти територіальної організації суспільства, регіоналізацію України, регіональні практики, що склалися, регіональні відмінні рівні соціально-економічного розвитку. О.Г.Топчєв, Д.С.Мальчишкова, В.В.Яворська дають розгорнуту характеристику структури господарства за технологічними укладами, показують значення прогресивних галузей і новітніх технологій. У своїх розвідках автор спирається на науковий фундамент даної роботи провідних українських вчених[1].

Мета і завдання. Мета статті – з'ясувати, які показники можуть бути використані для оцінки ефективності проєктів регіонального розвитку, новітніх змін інфраструктури регіону, тенденцій розвитку в регіоні п'ятого технологічного укладу господарювання.

Стратегія регіонального розвитку Херсонщини ставить стратегічну ціль – забезпечення місцевого економічного розвитку, автори Стратегії вказують, що “За умов економічних викликів сучасності тільки глибока диференціація економіки області може забезпечити сталість та стабільність. Нахил до переважання агропромислового сектору на теперішній час передбачає певний захист від стрімкого коливанив, однак саме цей фактор є стримуючим, оскільки на сучасному етапі розвитку має низьку інноваційну складову”. Така позиція відображає деяку стурбованість перспективами розвитку регіону, в якому з відомих причин відбулася деіндустріалізація, і індустріально-аграрна область швидко перетворилася в аграрно-індустріальну. Стратегія прямо вказує на джерела, на механізми майбутнього економічного зростання: “Визначальні особливості Херсонської області створюють умови для застосування дієвих

механізмів стимулювання економічного зростання на місцевому рівні, у тому числі таких, як державно-приватне партнерство, кооперація, впровадження кластерних форм організації виробництва, підтримка підприємництва, малого та середнього бізнесу [2]. Велике значення для місцевого економічного розвитку має інфраструктурна підтримка. Важливим напрямком такої підтримки стає розвиток комунікацій. Зокрема, постає завдання – забезпечити інформаційне покриття усієї території області, подальший розвиток ІТ-комунікацій, подальша “Інтернетизація”, постійний апгрейд комп’ютерного парку університетів і підприємств.

На нашу думку, важливим показником розвитку регіональної інфраструктури у вказаному напрямку можуть бути динаміка доходів від надання послуг до мережі Інтернет, динаміка доходів від надання послуг мобільного зв’язку, дані про використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах області. Розглянемо відповідні статистичні дані.

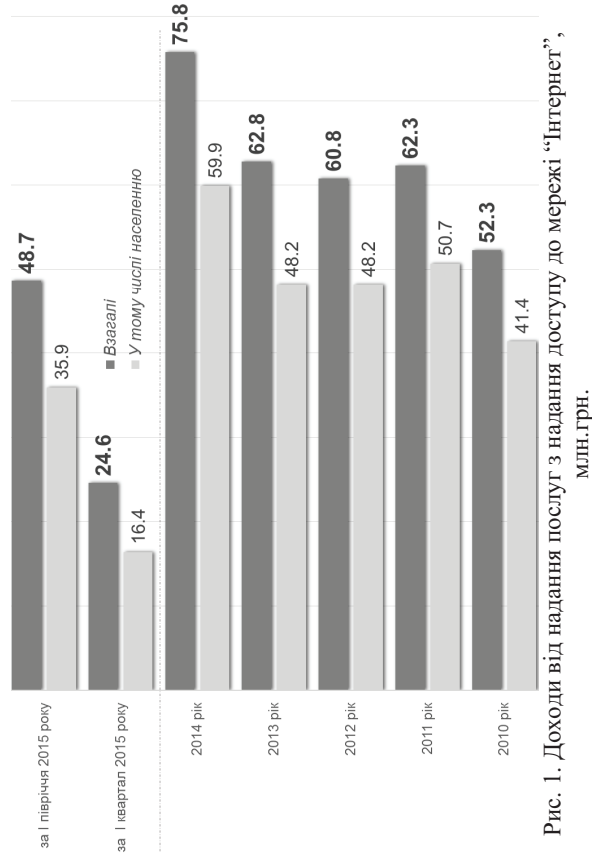

Рис. 1. Доходи від надання послуг з надання доступу до мережі “Інтернет”, млн. грн.

На Рис.1 і Рис.2. показано, як постійно зростають доходи від надання послуг користувачам комп’ютерної мережі Інтернет і мобільного зв’язку і взагалі, і в тому числі, населенню: в 2010 році за послуги Інтернет отримано більше 52 млн. грн., в 2014 році – вже більше 75 млн. грн., за послуги мобільного зв’язку ці показники становлять 353 млн. і 452 млн. грн. відповідно [3].

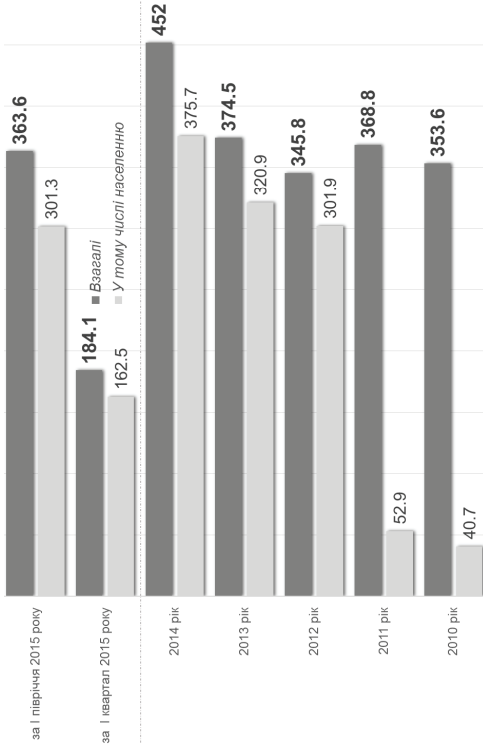

Рис.2. Доходи від надання послуг мобільного зв’язку, млн.грн.

Пропонуємо розглянути такий показник, як статистичні дані про використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах херсонської області. Згідно з даними Державної служби статистики України, в нашій області є певне зростання числа підприємств, які використовують комп’ютери у виробництві і числа працівників підприємств, які використовують комп’ютери у своїй роботі. В 2011 році частка підприємств, які використовували комп’ютери упродовж року становила 89%, а в 2013 році – вже більше 94% (Див. таб. 1) [4] [5].

Таблиця 1.
Частка підприємств, які використовували комп’ютери упродовж року

Рік	Кількість підприємств, які використовували комп’ютери упродовж року	Середня кількість працівників (уключаючи штатних та позаштатних)	Обсяг реалізованої продукції робіт, послуг без ПДВ та акцизу за рік	Кількість персональних комп’ютерів на підприємствах (у тому числі орендованих)
2011	89.0	24.3	96.9	67.3
2013	94.4	24.9	99.4	99.9

Розвиток комп’ютерної інфраструктури підприємств має суперечливі тенденції, зокрема, нерівномірно здійснюється доступ працівників підприємств до ІКТ. З даних, наведених у таблиці 2 зрозуміло, що протягом 2011-2013 рр. на підприємствах області зменшилася середня кількість працівників, що регулярно використовували придані до Інтернет комп’ютери – (округлено) з 59 тисяч до 44 тисяч (Див. таб.2). Звернемо увагу на зменшення середньої кітості працівників на підприємствах, що прийняли участь у обстеженні за цей же період, здається це переконливе пояснення.

Таблиця 2.

Доступ працівників підприємств до ПКТ

Рік	Середня кількість працівників (уключаючи штатних та позаштатних), що регулярно використовували присланий до Інтернет комп'ютер		Середня кількість працівників (уключаючи штатних та позаштатних), що приймали участь в обстеженні		Середня кількість працівників (уключаючи штатних та позаштатних), що використовували комп'ютер	
	усього	жінок	чоловіків	усього	жінок	чоловіків
2011	59906	24544	35362	14561	8707	5854
2013	44858	18235	26623	11161	6387	4774

Протягом 2011-2013 рр. технологічно оновлюються комп'ютерні мережі, які використовують підприємства області. Зокрема, зростає кількість підприємств, які використовують бездротовий доступ для своєї внутрішньої мережі (Інтранет) (Див. таб.3), широкомутовий доступ до Інтернет (DSL, xDSL, ADSL, SDSL тощо), мобільний зв'язок для доступу до Інтернет (GSM, GPRS, UMTS, EDGE, CDMA2000 1xEVDO) (Див. таб. 4).

Таблиця 3.

Використання комп'ютерів та комп'ютерних мереж з них підприємства, які:

Рік	Кількість підприємств, які прийняли участь в обстеженні, всього		використовували комп'ютерну мережу		використовували комп'ютерну мережу		використовували комп'ютерну мережу	
	Кількість підприємств, які прийняли участь в обстеженні, всього	Кількість підприємств, які використовували комп'ютерну мережу	тип для своєї внутрішньої мережі	мали функціональний комп'ютер-сторінку у внутрішній мережі (Інтранет)	мали розширену внутрішню мережу	мали розширену внутрішню мережу	мали розширену внутрішню мережу	мали розширену внутрішню мережу
2011	964	858	514	96	161	111	111	111
2013	768	725	440	129	153	104	104	104

Таблиця 4.

Види зовнішнього зв'язку з Інтернет

Рік	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет		Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет		Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет		Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	
	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет
2011	858	698	226	170	170	148	148	148
2013	725	688	215	152	152	163	163	163

Використання підприємствами області Інтернет стає більш ефективним, раціональним, змінюється напрямки такого використання. Зокрема, зростають обсяги отримання підприємствами послуг Інтернет-банкінгу, отримання інформації, податкових форм, виконання адміністративних процедур тощо (Див. таб. 5).

Напрями використання Інтернет

Рік	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет		з них використовували Інтернет для:							
	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	отримання банківських та фінансових послуг (навчальні курси)	отримання інформації (податкових форм)	отримання інформації (навчальні курси)	виконання адміністративних процедур (екстерналізація)	порівняння заповнених форм	отримання інформації (податкових форм)	отримання інформації (податкових форм)	виконання адміністративних процедур (екстерналізація)
2011	698	688	52	487	474	332	148	46	46	46
2013	688	688	41	528	555	444	256	57	57	57

Важливим інструментом розвитку сучасної інфраструктури являється така форма е-врядування, е-управління і е-економіки, як Інтернет-представництво суб'єктів господарювання. З питання престижу і сучасного іміджу це питання перетворилося на технологічне і інструментальне. Аналіз статистичних даних показує, що за 2011-2013 рр. зростає кількість підприємств області, які мають власну веб-сторінку у мережі Інтернет з 207 до 241 (Див. таб.6). На своїх сторінках підприємства не тільки розміщують дані про своє керівництво, але й каталоги продукції, прейскуранти, пропозиції потенційним клієнтам, ведуть розміщення замовлень і бронювання продукції, здійснюють платежі он-лайн, здійснюють комунікації із постійними клієнтами, розміщують об'яви про вакансії на посаді і тут же приймають відповідні заявки від кандидатів в режимі он-лайн (Див. таб. 6).

Таблиця 6.

Використання підприємствами області веб-сайтів при використанні Інтернет

Рік	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет		з них підприємства, у яких веб-сайт забезпечував наступні можливості:									
	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернет	каталоги продукції або прейскуранти	пропозиції щодо можливості виготовити продукцію згідно з вимогами клієнта або можливість розділяти клієнтів самостійно розділяти клієнтів	розміщення замовлень або бронювання в режимі он-лайн (функція "Додати в кошик")	платежі он-лайн	персоналізоване інформаційне наповнення в рамках веб-сайту для постійних/повторних клієнтів	об'ява відркритих вакансій або подання заяв на заміщення вакантних посад у режимі он-лайн				
2011	698	207	137	56	27	55	31	38	38	38	38	
2013	688	241	143	47	25	54	22	27	27	27	27	

Важливою у нашому контексті особливістю діяльності підприємств області є електронний і автоматизований обмін даними, який є сучасною формою комунікації, яка створює "невидимі коледжі", сучасні мережі

новітньої господарчої інфраструктури регіону (див. Таб. 7-8). За період з 2011 по 2013 рр. зросло число підприємств області, які здійснювали автоматизований обмін даними з 443 до 457 (див. Таб. 7). Це надсилання замовлень постачальникам, отримання електронних рахунків-фактур, отримання замовлень від клієнтів, відправлення електронних рахунків-фактур, відправлення каталогів продукції і прейскурантів, обмін транспортно документациєю, надання платіжних доручень, відправлення даних державним установам, тощо. Зростає електронний обмін даними і з постачальниками і з клієнтами (див. таб. 8) [4 і 5].

Таблиця 7.

Рік	Кількість підприємств, які використовували комп'ютери упродовж року		Цілі здійснення автоматизованого обміну даними									
	здійснювали автоматизований обмін даними	Кількість підприємств, які здійснювали автоматизований обмін даними	Надсилання замовлень постачальникам	Отримання електронних рахунків-фактур	Отримання замовлень від клієнтів	Відправлення електронних рахунків-фактур	Відправлення або отримання інформації про продукцію (каталоги продукції, прейскурантів тощо)	Відправлення або отримання транспортної документації (товарно-транспортних накладних)	Надання платіжних доручень фінансовим установам	Відправлення або отримання даних для/від державних установ (податкових декларацій, статистичної звітності тощо)		
2011	858	443	219	261	197	211	257	108	330	297		
2013	725	457	240	294	214	241	278	128	315	404		

Таблиця 8.

Рік	Кількість підприємств, які здійснювали автоматизований обмін даними		з них підприємства, що здійснювали регулярний електронний обмін інформацією за наступними напрямками:		підприємства, які обміну інформацією використовували:	
	здійснювали автоматизований обмін даними	з клієнтами	рівень технічного матеріального забезпечення (ТМЗ), виробничі плани або прогноз попиту	розвиток доставки (доставка сировини або кінцевої продукції)	Веб-сайт (свого підприємства, партнерів або Веб-портал)	
					з клієнтами	з клієнтами
2011	443	56	49	73	141	210
2013	457	62	52	90	150	266

Висновки. Аналіз наведених статистичних даних, на наш погляд, доводить можливість використання статистичних даних про доходи від

надання послуг клієнтам комп'ютерної мережі Інтернет і мобільного зв'язку, а також дані про використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах області у якості показників сучасних змін інфраструктури регіону.

Регіональний розвиток в Україні сповільнено через відставання країни і її регіонів у темпах зміни домінуючих технологічних укладів в структурі господарства. США, Західна Європа, країни Далекого Сходу і Південно-Східної Азії випереджають Україну в розробленні п'ятого технологічного укладу, оснований на електроніці і телекомунікаціях. В сучасних розвинутих країнах поступово розвивається шостий технологічний уклад, який базується на нанотехнологіях, розробці штучного інтелекту, біотехнологіях, клітинній біології, генній інженерії, сучасних медичних технологіях і системах управління персоналом. В сучасному світі вже обговорюють поступ сьомого технологічного укладу, основу якого складають технології холодного термоядерного синтезу, новітні когнітивні технології, які означатимуть якісний стрибок людства у царині інтелектуальної діяльності і виробництва знань. Хоча системне відставання України від розвинених країн у темпах модернізації технологічних укладів очевидне, є деякі підстави для соціального оптимізму. Такі підстави ми знаходимо не тільки і не стільки на мікроекономічному і макроекономічному рівні, хоча розробка і прийняття на державному рівні Стратегії розвитку України і зокрема, Херсонщини на період до 2020 року може бути такою підставою. На мікроекономічному, мікроекономічному, "клітинному" рівні суспільства відбуваються незворотні зміни у напрямку оновлення технологічного укладу. По-перше, це потужний вплив світлового ринку електроніки, українці все частіше вважають за необхідне мати у власності і користуватись у повсякденному житті, в тому числі – на роботі, комп'ютерами, мобільними телефонами, Інтернетом. Сучасна електроніка і сучасні види зв'язку і поширення інформації стали елементом способу життя сучасних українців. При чому, комп'ютеризація, "інтернетизація" і телефонна "мобілізація" вже захоплює не тільки гучку і адаптивну до зміни молодь, природнім шляхом (молодь росте) цей процес поширився на старші покоління. По-друге, як довели деякі класики, зокрема Макс Вебер, свідомість визначає буття, інституціональне реформування освітньої галузі (поява новітніх навчальних дисциплін, напрямків підготовки фахівців і нових спеціальностей, комп'ютеризація навчальних закладів тощо) впливає на формування населення нового типу, яке відповідає п'ятому технологічному укладу, зростає масова комп'ютерна грамотність населення. Це вже трудові ресурси нового типу, які здатні працювати на сучасних підприємствах, працювати по-новому, по-сучасному. Чудовим аргументом є великий попит на молодих українських програмістів на світовому ринку праці. Таким чином, ще до появи в Україні потужних наукових центрів, в яких будуть розроблятися новітні технології п'ятого, шостого і сьомого технологічних укладів, до появи технологічного Apple чи Microsoft, в навчальних аудиторіях українських університетів, в цехах українських підприємств і на українських фермах з'являються сучасні люди, здатні сприймати і впроваджувати новітні технології, з'являються "клітинні"

нових технологічних укладів у вигляді науково-виробничих лабораторій, комп'ютеризованих і "інтернетизованих" підприємств, систем управління проектами і персоналом, чи дистанційного технологічного вирощування помідорів (як те виникло у Каховці). Прогрес не зупинити. Інформаційна, технологічна революція вже в нас вдома, без галасу і стрілянини.

Робота по розробці і вивченню показників розвитку комунікаційної інфраструктури регіону і їх ролі і значення для розвитку господарчого комплексу регіону і покращення якості життя населення області може бути продовжена у кількох напрямках. По-перше, це більш глибоке і детальне вивчення напрямків використання комп'ютерної техніки і мережі Інтернет на підприємствах і в домогосподарствах. По-друге, побудова адекватних і зручних індексів для оцінки замученості господарського комплексу регіону до новітніх технологічних укладів – п'ятого, шостого і, можливо, – сьомого.

Література:

1. Топчів О.Г., Мальчикова Д.С., Яворська В.В. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики. – Херсон: ОЛД-ПЛЮС, 2015. – С. 158-169.
2. Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року. – Сайт Херсонської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khoda.gov.ua/strategya-rozvytku-2020/10897-proekt-stratehi-rozvytku-khersonskoi-oblasti-na-period-do-2020-roku>
3. Сайт Головного управління статистики у Херсонській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua>
4. Статистичний бюлетень "Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України", – м. Київ, Державна служба статистики України, 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2013/b/07/bl_vit_13.zip
5. Статистичний бюлетень "Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України", – м. Київ, Державна служба статистики України, 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/druk/catalog/postlugi/vik_t.zip

І.І. Косташук

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича,

ivan_kostashuk@ukr.net

РЕЛІГІЙНИЙ ПРОСТІР ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На сучасному етапі розвитку суспільства все більшого впливу набуває релігійне життя, яке проявляється у появі нових релігійних напрямів та громад, розвію релігійного туризму та паломництва, та на жаль загострення релігійних конфліктів та протистоянь. Тернопільська область являється яскравим прикладом, де релігія відіграє чимале значення у розвитку суспільних відносин, а населення характеризується значною релігійною активністю, що можна простежити у кількості віруючих на богослужіннях, а також у значній кількості релігійних громад, їх постійному збільшенні. Ще однією особливістю даного регіону є те, що на його території стикаються дві

історико-географічні землі – Галичина та Волинь, а також те, що область є моноетнічною. Тому дослідження релігійної сфери Тернопільської області є досить актуальними і перспективними для подальших наукових досліджень.

Дослідженнями релігійної сфери в окремих регіонах займалися такі вчені, як О.І. Шаблій, А.С. Ковальчук, С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева, В.О. Пагітчук, О.Г. Кучабський, П.В. Шуканов, Л.В. Ключко, Н.І. Прус, В.П. Онішук, Ю.Л. Когатсько, А.А. Цюрмаста та інші. Дослідження релігійного простору Тернопільської області частково розглядається у працях І.М. Барни.

Метою даних досліджень було передбачено провести аналіз суспільно-географічних особливостей формування та сучасної територіальної організації релігійного простору Тернопільської області. Відповідно до мети було поставлено такі завдання: проаналізувати конфесійний склад та компонентну структуру релігійної сфери регіону; виявити відмінності у конфесійній структурі історико-географічних земель Галичини та Волині (у межах Тернопільської області).

За даними на 1 січня 2015 року, в області налічується 1811 зареєстрованих релігійних організацій, з них абсолютну більшість становлять релігійні громади – 1750. Частка що припадає на інші види зареєстрованих релігійних організацій становить 61 одиниці, та є доволі незначною, порівняно із загальним показником – в тому числі і спархії-об'єднання 12 одиниць, 40 монастирів [1].

Нами було розглянуто скільки релігійних громад припадає на 1000 осіб в кожному з районів області. Також розраховуємо обернений показник – середню кількість населення що припадає на одну релігійну організацію.

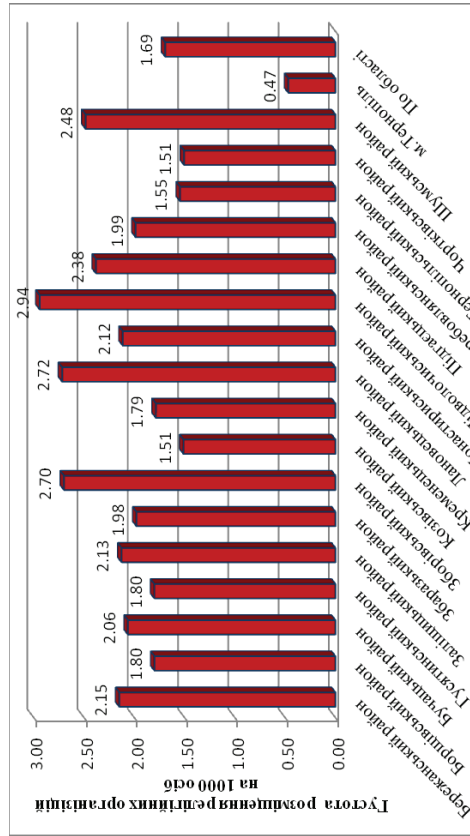
За допомогою цих показників можна розрахувати та порівняти співвідношення чисельності населення до кількості релігійних організацій. Такі розрахунки проводимо по районах області, а також по м. Тернопіль (табл.1).

Співвідношення кількості релігійних організацій відносно кількості населення по території Тернопільської області

Адміністративна одиниця	Населення в особах	Чисельність релігійних організацій	Коефіцієнт густоти релігійних організацій	Середня кількість населення на 1 релігійну організацію
1	2	3	4	5
Бережанський район	41407	89	2,15	465
Борщівський район	67809	122	1,80	556
Бучацький район	63961	132	2,06	485
Гусятинський район	61096	110	1,80	555
Заліщицький район	47485	101	2,13	470
Збарзький район	58119	115	1,98	505
Зборівський район	42240	114	2,70	371
Козівський район	38394	58	1,51	662

1	2	3	4	5
Кременецький район	68894	123	1,79	560
Лановецький район	29812	81	2,72	368
Монастирський район	28835	61	2,12	473
Підволочиський район	42842	126	2,94	340
Піддасяцький район	18894	45	2,38	420
Теребовлянський район	66448	132	1,99	503
Тернопільський район	66631	103	1,55	647
Чортківський район	75071	113	1,51	664
Шумський район	33808	84	2,48	402
м. Тернопіль	217896	102	0,47	2136
По області	1069642	1811	1,69	591

Для наочного відображення кількісних відмінностей в загальному по районах нами складено графіки (рис. 1 та рис. 2).

Адміністративні одиниці

Рис. 1. Густина розміщення релігійних організацій на 1000 осіб населення

Як видно із рисунку 1 та табл. 1, взагалюму по області густина розміщення релігійних організацій становить 1,69 на 1 тисячу осіб. Найвищі показники спостерігаються в Підволочиському та Лановецькому районах області 2,94 та 2,72. Вище середньо обласного показника знаходяться також такі північні райони області, як Зборівський – 2,7 РО (релігійних організацій) та Зборівський і Шумський райони по 2,7 і 2,48 РО на 1 тис. населення. Слід також виділити також Піддасяцький, Бережанський, Бучацький, Заліщицький, Теребовлянський та Монастирський райони, де також спостерігається переважання кількості релігійних громад відносно середнього показника по

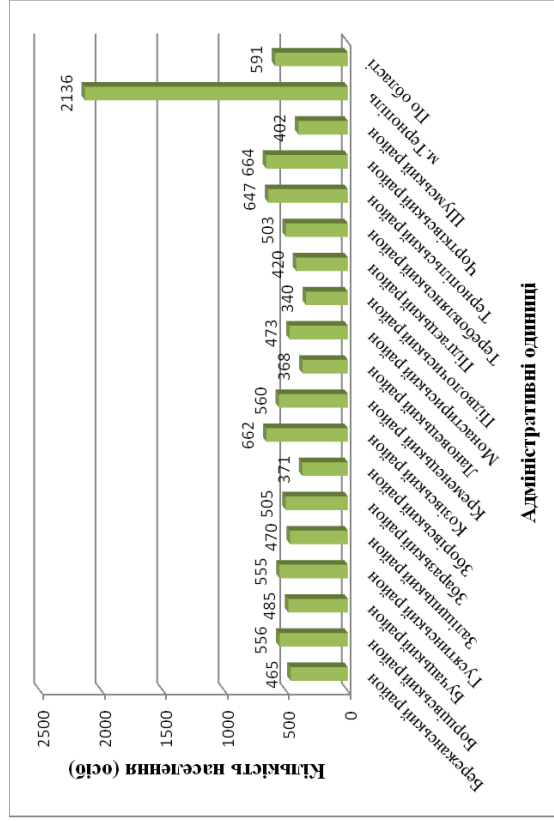

Рис. 2. Кількість населення на одну зареєстровану релігійну організацію по районах області та м. Тернопіль

Проаналізувавши рис. 2. можна побачити що тут на фоні усіх інших показників особливо виділяється м. Тернопіль, де кількість населення що припадає на одну релігійну громаду майже в тричі перевищує загальні показники по області. Відносно вищими показниками понад 650 осіб на одну релігійну організацію, стосовно середньо обласних характеристик є Тернопільський, Козівський та Чортківський райони. Понад 500 чоловік на одну релігійну організацію припадає на Борщівський, Збарзький, Гусятинський та Теребовлянський райони. Понад 400 осіб на одну релігійну організацію припадає Монастирський, Бережанський, Заліщицький, Піддасяцький та Шумський райони області. Найменша ж кількість населення на одну зареєстровану релігійну організацію менше 400 чол. припадає на Зборівський, Лановецький та Підволочиський райони.

Основною причиною співвідношень які ми спостерігаємо в результаті проведеного аналізу, можна вважати демографічні особливості кожного з районів. Високий показник кількості осіб на одну релігійну організацію, чи низька густина розміщення зареєстрованих релігійних організацій на 1 тисячу осіб характерна для міста Тернополя, де сконцентрована відносно велика кількість населення та наближених територіально до обласного центру районів, таких як: Тернопільський, Козівський, Тербовлянський та ін. Подібна ситуація характерна для Чортківського району де за рахунок відносно великої кількості населення м. Чорткова відносно свого району. В районах де переважають сільські населені пункти з порівняно нижчою концентрацією населення на одному місці, можна спостерігати порівняно низьку кількість населення на одну зареєстровану релігійну організацію та відповідно відносно високу кількість зареєстрованих релігійних організацій на 10 тис. населення. Вже закономірним є те що на території або поблизу міст та містечок можна зустріти порівняно більшу кількість нетрадиційних та сектантських релігійних організацій ніж на території невеличкого містечка чи селища, де переважно сконцентровані релігійні конфесії, що традиційно переважають по всій території області. Це дає підстави судити про моноконфесійність менш урбанізованих районів, та поліконфесійність урбанізованих районів області і міста Тернополя.

Як вже історично складалося, найчисленнішою Церквою на території Галичини являється Українська Греко-Католицька Церква. Не є виключенням і ситуація в Тернопільській області: тут частка УГКЦ становить 44% від загальної кількості релігійних організацій. На другому місці перебуває Українська православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), її частка становить – 17% від загальної кількості РО області. Загалом частка православних церков на Тернопільщині становить 40% від загального значення, сюди окрім УПЦ КП входить Українська Автокефальна православна Церква (УАПЦ) – 13% та Українська православна Церква (УПЦ) – 10%. На Римо-Католицьку церкву припадає 5%, на Християн Віри Євангельської та організації інших релігійних конфесій припадають 6 та 5 % відповідно (рис. 3).

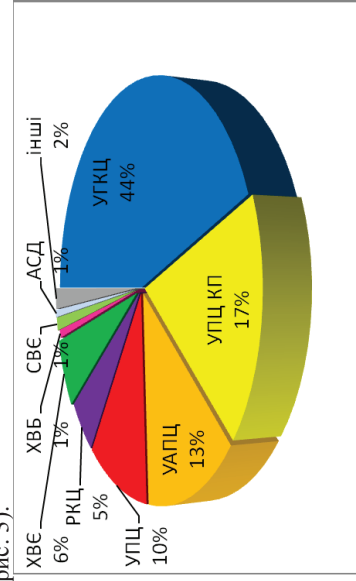

Рис. 3. Конфесійна структура релігійного простору Тернопільської області [1]

Дещо іншим є розподіл релігійних організацій за історико-географічними землями Тернопільської області. Через певні відмінності в історичних особливостях розвитку території Тернопільської області тут окремо виділяють, як уже зазначалося, дві історико-географічні землі: Галичину та Волинь. Переважна частина області належить до Галичини і тільки північні райони, а саме – Шумський, Кременецький та Лановецький до волинської частини області.

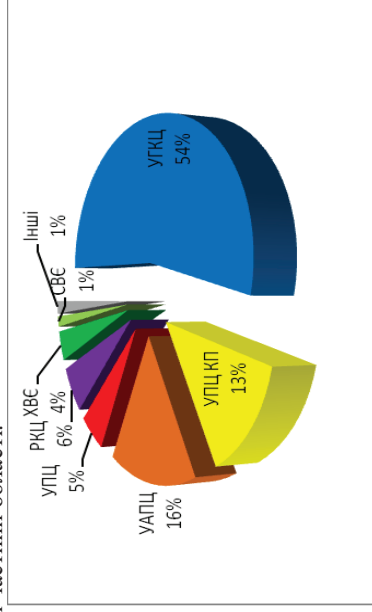

Рис. 4. Конфесійна структура релігійного простору Галичини (у межах Тернопільської області) [1]

Як видно з рис. 4 частка релігійних організацій в залежності від їх приналежності до релігійної конфесії практично збігається із загальнообласними показниками. Тут також спостерігається переважання УГКЦ (763 організації) – 54%, що на 10% більше загальнообласного показника по області. Римо-Католицька церква в галицькій частині області налічує 84 релігійні організації, що становить 6% від усіх РО та на 1% перевищує загальнообласний показник. Частка православних конфесій в сумі складає 34%, що на 4% менше загального показника по області. Досить незначною тут є частка УПЦ – всього 5% та налічує 72 організації. УПЦ КП (186) та УАПЦ (223) – складають по 13% та 16% відповідно. Серед протестантських конфесій в цьому історико-географічному регіоні Галичини переважають Християни Віри Євангельської (п'ятдесятники), частка яких становить 4%. Інші протестантські конфесії складають в сумі 2%.

Цікомо іншою є ситуація щодо співвідношення релігійних конфесій на території Волині у межах Тернопільської області. Тут на відміну від Галичини спостерігається значна перевага православних церков, що в силу історичних особливостей зберегли і закріпили свої домінуючі позиції на даній території – 2/3 від загальної кількості релігійних організацій цієї частини області. Найбільше представництво тут має УПЦ – 41%, що більш як в тричі перевищує загальнообласний показник. На другому місці УПЦ КП – 31%, що вдвічі більше від пересічного показника по області. Незначним порівняно із загальними показниками є представництво в північних районах

Тернопільщини УАПЦ – 4%, тоді як в загальному по області – 13%. Надзвичайно низькою порівняно з загальною кількістю громад, а також кількістю в Галицьких районах області є представництво католицьких конфесій (всього 2%, по одному на РКЦ та УГКЦ). Така особливість зумовлена не поширенням впливу Берестейського Собору на дані райони, з метою послаблення конфлікту між Православного та Уніатського Церквами на той період. Також варто зазначити про досить значний показник поширення ХВС що більш ніж у 4 рази перевищує загальний показник по області в цілому.

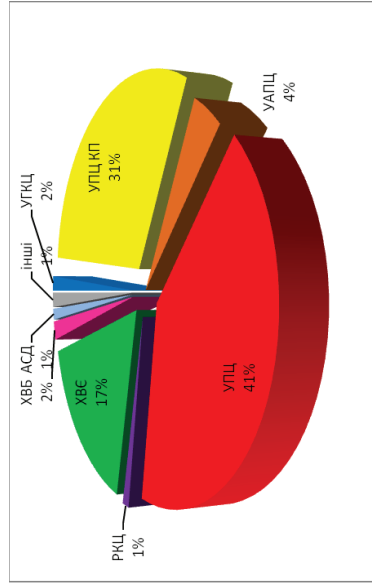

Рис. 5. Конфесійна структура релігійного простору Волині (у межах Тернопільської області) [1]

Таким чином можна стверджувати, що релігійний простір сформувався в першу чергу під вплив історико-географічних факторів, є індикатором етнічного складу населення та його ментальності, а також може виступати основним орієнтиром проведення меж історико-географічних країв, земель тощо.

Література:

1. Матеріали Департаменту культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністрації

О.О. Кривець

Лабораторія "Регіональних проблем

економіки і політики",

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

like_mila@ukr.net

ЗАРУБІЖНІ КОНЦЕПЦІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЮ БЕЗПЕКОЮ

У світі для пом'якшення подолання наслідків стихійних лих і ефективного реагування на загрози та ризики створено мульти-агентства і

мульти-гаузеве співробітництво. В країнах Європи та Азії були створені національні органи з реагування на катастрофи, які сприяють децентралізації управління ризиками на обласних, районних та сільських рівнях. Місцеве самоврядування є основним постачальником послуг для місцевого населення воно є однією з ключових зацікавлених сторін в галузі зменшення небезпек стихійних лих і катастроф. Для того, щоб бути підготовленим до можливих природно-техногенних небезпек на локальному рівні, місцеве самоврядування має виконувати важливі функції розвитку території (планування землекористування, планування міського розвитку, громадських робіт, безпеку конструкцій та ліцензування, соціальні послуги та реагування на потреби бідних, реалізації та зміцнення процесу децентралізації), що дає змогу зменшити ризики виникнення небезпек. Зарубіжні науковці вважають, що місцеве самоврядування – це міські та сільські громади різних рівнів, які включають в себе регіональний, провінційний, метрополітенський рівні та міста, муніципалітети, селищні та сільські ради (Інчхон декларація, 2009) [2].

Департамент з зниження ризиків Організації об'єднаних націй ще у 2005 році прийняв Хіозьку рамкову угоду (22 січня 2005 року, м. Хіого) терміном на 10 років. Дія угоди закінчилась в 2015 році і 3 липня 2015 року була прийнята нова Сендайська рамкова угода (3 липня 2015 рік, м. Сендай Японія). Сендайська рамкова угода розроблена на 15 років. Вона враховує інтереси зацікавлених сторін, а саме урядів та громад різних країн, громадських, неурядових організацій, що працюють на досягнення безпеки населення в разі виникнення загроз та катастроф, її цілі та принципи є продовженням закладених цілей та принципів в Хіозькій рамковій угоді. В Сендайській рамковій угоді виділяють 4 пріоритетні напрямки: Пріоритетний напрямок №1: "Розуміння Ризику лих", Пріоритетний напрямок №2: "Удосконалення організаційно-правових норм управління ризиками лих. Пріоритетний напрямок №3: Інвестиції в заході щодо зниження ризику можливих лих в цілях зміцнення потенціалу протидії. Пріоритетний напрямок №4: Підвищення готовності до катастроф, щоб забезпечити ефективне реагування та впровадження принципу "Зробити краще, ніж було". В усіх напрямках наголошується на основному засобі досягнення зменшення ризиків і небезпек – поінформованості та обізнаності місцевих громад з достовірними даними про всі можливі небезпек та можливі наслідки катастроф з допомогою найрізноманітніших інструментів. Зокрема в першому напрямку "Розуміння ризику лих" задекларовано всі можливі шляхи забезпечення громадян інформацією про потенційно небезпечні об'єкти та можливі природно-техногенні катастрофи. Основними можливостями досягнення поінформованості населення є: 1) доступ громадськості до ГІС, що надають інформацію про розташування потенційно небезпечних об'єктів, можливе поширення наслідків природних та техногенних катастроф; 2) періодична оцінка ризиків небезпек, катастроф, вразливості, потенціалу, характеристика загрози і їх можливий подальший вплив по території в певному соціальному і просторовому масштабі на екосистемі з урахуванням регіональних особливостей в різних країнах, що проводиться різними державними дослідницькими установами та неурядовими організаціями; 3) постійний збір

та поновлення не конфіденційної інформації та подання її в вільний доступ для громадян; 4) систематична оцінка втрат всіх видів від можливих природно-техногенних катастроф та тих, що вже трапились; 5) підвищення рівня обізнаності урядових посадових осіб усіх рангів, громадських організацій, мешканців та волонтерів за допомогою заходів з обміну досвідом, практичними навчальними програмами і передовими методами та технологіями навчання з питань зниження ризику небезпек, у тому числі з використанням існуючих механізмів підготовки та проєвті та практики колегіального навчання [1].

Розвиток системи протидії природно-техногенної небезпеки є функцією місцевої влади, і в значній мірі залежить від її потенціалу. Важливою структурною одиницею в цій системі є потужний розвиток місцевого самоврядування. Бо саме залучення місцевої громади до реалізації ініціативи зменшення можливих ризиків та небезпек і є самим дієвим в процесі забезпечення сталого розвитку території та національної безпеки. Варто визначити проблеми з якими стикаються громади в реалізації ініціатив щодо зниження ризику природно-техногенних небезпек.

Література:

1. Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030. In: UN world conference on disaster risk reduction, 2015 March 14–18, Sendai, Japan. Geneva: United Nations Office for Disaster Risk Reduction; 2015. Available from: http://www.wcdrr.org/uploads/Sendai_Framework_for_Disaster_Risk_Reduction_2015-2030.pdf [cited 2015 May 11].
2. Mritika Basu, Nitin Srivastava, Farah Mulyasari, and Rajib Shaw Making Cities and Local Governments Ready for Disasters: A Critical Overview of a Recent Approaches Mritika Basu, Nitin Srivastava, Farah Mulyasari, and Rajib Shaw Risk, Hazards & Crisis in Public Policy, Vol. 4, No. 4, 2013 PP250–273.

С.Б. Куделіна

*Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова*

СУЧАСНИЙ СТАН ВОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Основною умовою сталого соціально-економічного розвитку є охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення.

Проблема екологічного стану водно-ресурсного потенціалу залишається для Одеського регіону досить актуальною. Регіон характеризується слабкою і надто нерівномірною забезпеченістю водними ресурсами, значна їх частина припадає на поверхневі води, частка яких у загальному обсязі водоспоживання перевищує майже 80%, до 10% дають підземні води.

Господарська діяльність різко посилює несприятливі природні умови щодо забезпечення водними ресурсами території Одеського регіону. Погіршується якість поверхневих вод, зростає їх виснаження і забруднення.

Низька культура господарської діяльності супроводжується неоптимальним спрямленням русел малих річок, розораністю земель до урізу води, знищенням лісів і заплавлених лук, розміщенням тваринницьких ферм у водоохоронних зонах без виконання охоронних заходів, недбайливим зберіганням добрив та отрутохімікатів. Все це призвело до знищення малих річок, які мають істотну частку у формуванні водних ресурсів області, а також до забруднення поверхневих та підземних вод Одещини, які набувають загрозливого характеру.

Поверхневі води Одещини не задовольняють потреби господарства та населення як за їх кількістю так, особливо, і за їх якістю. Понад 200 населених пунктів області забезпечують свої потреби за рахунок привізної води. Практично всі поверхневі джерела водопостачання населення не відповідають санітарним нормам. Продовжує погіршуватися якість води у Дністрі, Дунаї, Південному Бузі.

Єдиним джерелом водопостачання Одеської агломерації лишається р. Дністер, щорічно в Дністер потрапляє 1 – 1,5 км² неочищених стічних вод (річний об'єм стоку ріки – 6 км³), підвищилася мінералізація води та загальна жорсткість, вміст хлоридів, фосфору, пестицидів. Концентрація азотистих сполук періодично перевищує гранично допустимі концентрації в 1-1,5 рази, концентрація міді – в 10-100 разів, цинку – до 20 разів, свинцю – до 6 разів, нафтопродуктів – до 10 та більш разів, а поверхнево – активних речовин – у 2,2 рази [2].

У районах Придніуайських озер і, зокрема, в зоні озера Ялпуг загострилася екологічна криза. Придніуайські озера є джерелами водопостачання та зрошення земель, рибогосподарськими водоймами та об'єктами рекреаційного призначення. Озеро Ялпуг є, крім того, джерелом питного водопостачання. Вода усіх озер непридатна для питного водопостачання, а для зрошення може використовуватися лише із застосуванням хіммелорантів. Забруднення озера Ялпуг нині потребує міжнародних зусиль для свого оздоровлення.

Останнім часом проблема озера Сасик є однією з найбільш актуальних в південно-західній частині регіону і вимагає проведення термінових заходів для його оздоровлення. Хаджибейський лиман перетворений у каналу скидання стічних вод міста Одеси, детрадує Куяльницький лиман, велику занепокоєність викликає екологічний стан Тилігульського лиману та багатьох інших водойм області.

Якість води в водоймах та водотоках погіршується у зв'язку зі зливом з прилеглих водозборів добрий та отрутохімікатів (пестицидів). Злив особливо великий в долинах малих річок, які розорані до урізу води, де знищена деревно-чагарникова рослинність.

За даними Одеського обласного виробничого управління по водному господарству в 2013 р. з природних водних об'єктів було забрано 661,8 млн. м³ води, що значно менше, ніж в попередні роки. За 13-річний період відбулося скорочення обсягу забору води на 1518,2 млн. м³, або на 69,6%. У порівнянні з 2012 р. забір води скоротився на 601,2 млн. м³, або на 47,6%, у тому числі з поверхневих джерел на 597,8 млн. м³, а з підземних – на 2,34 млн. м³.

Зменшення обсягу забору прісних поверхневих вод відбулося за рахунок зменшення перерозподілу води при проведенні водообміну в південно-західній частині обласного регіону, а саме – на озері Сасик, Придунайських водосховищах та водоймах Татарбунарського району (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні показники використання і відведення води (млн. м ³) [3,4]	2000	2005	2008	2009	2013
Забрано води із природних водних об'єктів – усього	2180,0	1851,0	2587,0	2134,0	661,8
у тому числі для використання	651,7	472,7	514,3	481,3	652,7
Спожито свіжої води	479,5	329,9	320,3	335,9	299,4
з неї: для виробництва	80,3	75,8	80,9	74,4	52,8
для побутово-питних потреб	213,2	135,0	123,5	122,0	112,8
на зрошення	124,4	57,2	63,8	71,3	88,8
на сільськогосподарські потреби	23,8	16,0	12,2	12,2	7,9
Відведено (скинуто) зворотних вод	331,9	301,2	266,8	303,4	235,6
у тому числі: забруднених зворотних вод	238,6	198,3	187,6	134,5	81,1
з них: без очищення	66,6	53,2	44,3	43,7	39,7
нормативно очищених	54,6	23,1	14,8	68,0	80,7
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	178,6	210,5	164,4	173,2	130,4
Частка оборотної та послідовно використаної води, %	69,1	73,4	67,0	69,9	71,2
Потужність очисних споруд	266,1	278,2	292,9	299,8	287,9

Основними водокористувачами в області були 755 підприємств, організацій та установ, якими спожито 299,4 млн. м³ води, що на 36,5 млн. м³ (на 10,9 %) менше у порівнянні з 2009 р., а з 2000 р. – у 1,6 рази. З всієї спожитої свіжої води 37,7 % припадало на побутово-питні потреби, частка витрат води на виробничі потреби складала 17,6 %, на зрошення – 29,6 %, сільськогосподарське водопостачання – 2,6 %. У порівнянні з 1990 р. обсяги води, спожитої на виробничі потреби зменшились у 4,8 рази, побутово-питні потреби та сільськогосподарське водопостачання спостерігається зменшення у зв'язку із загальним зниженням виробництва, лімітованою подачею електроенергії до водозабірних споруд та споживачів.

Загальне водовідведення у 2013 р. становило 235,6 млн. м³, що на 22,4 % менше, ніж у 2009 р., в порівнянні з 1990 р. цей показник зменшився майже у 2,5 рази.

Великою проблемою, з точки зору погіршення якості води у водоймах області, є скидання забруднених стічних вод у водні об'єкти. Обсяги використаної води мають тенденцію до зменшення, проте ступінь антропогенного навантаження на водний потенціал залишається досить високим. Так, протягом 2013 р. підприємствами, організаціями та установами Одеської області відведено у поверхневі водойми 81,1 млн. м³ стічних забруднених стоків, з яких без очищення 39,7 млн. м³, або 48,9%. Зменшення

скиду зворотних вод пов'язано зі зменшенням використання води на господарсько-побутові потреби.

Частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні скоротилася майже у двічі: з 71,9% у 2000 р. до 34,4% у 2013 р. Основними забруднювачами поверхневих вод є підприємства житлово-комунального господарства, скид стічних вод від яких складає 54,2% від загального обсягу скиду у поверхневі водні об'єкти.

Найчастіше забруднювались водні ресурси обласного регіону сухими рештками 159,3 тис. т, сульфатами – 39,8 тис. т, хлоридами – 30,4 тис. т, завислими речовинами – 2,4 тис. т, нітратами – 1,0 тис. т, амонійним азотом – 1,0 тис. т, фосфатами – 0,7 тис. т тощо [1].

Обсяг оборотної, повторної та послідовно використаної води становить 130,4 млн. м³, що на 21,4 % менше ніж у 2012 р., на 24,7% – у 2009 р. та на 27% – у 2000 р.

В області налічується 119 підприємств, які скидають стічні води в поверхневі водойми, у тому числі 24 господарства, які здійснюють скид колекторно-дренажних вод в канали зрошувальних систем. Затверджені проекти норм ГДС забруднюючих речовин мають 66 підприємств, у 53 підприємств проект ГДС відсутній [3].

Основними забруднювачами поверхневих вод є ТОВ “Інфокс”, КП “Білгород-Дністровсьководоканал”, КП “Водоканал” м. Арциз, КВЕП “Котовсьководоканал” та ін.

На території Одеського регіону налічується 212 комплексів каналізаційних очисних споруд загальною проектною потужністю 1557,8 тис.м³/добу, з них 80 розташовані на базах відпочинку, санаторіях та пансіонатах у рекреаційній зоні Білгород-Дністровського, Овідіопольського, Комінтернівського та Татарбунарського районів. Близько 26,5% каналізаційних очисних споруд знаходиться у незадовільному санітарно-технічному стані, зокрема очисні споруди Арцизького, Березівського, Саратського, Ананьївського, Красноокнянського, Татарбунарського районів. Потребують реконструкції очисні споруди Овідіопольського, Котовського, Роздільнянського районів [3].

Централізовані системи каналізації з очищенням стічних вод на комунальних спорудах є у містах Одеса, Білгород-Дністровському, Кодимі, Котовську, Рені, Ананьєві, Арцизі, Березівці, Роздільня, Теплодарі та селищах міського типу, а саме – у Сараті, Іванівці, Затоці. Стічні води міст Ізмаїлу, Іллічівську, Біляївки, Татарбунар, Балти поступають для очищення на відомі каналізаційні очисні споруди.

Очисні споруди, які знаходяться у задовільному стані при порушенні технології очистки стічних вод не досягають проектних показників. Існує тенденція збільшення концентрації забруднюючих речовин (особливо азотні групи, фосфати, СПАР) на вході очисних споруд вище проектних показників, що призводить до перевиснення концентрацій нормативних показників на виході з очисних споруд. Крім того, відсутність резервних джерел енергопостачання, нерівномірність подачі стоків, економія коштів обертається забрудненням водою [1].

Погіршилась ситуація з очисними спорудами в сільській місцевості. Діючі очисні споруди передаються на баланс сільських рад, які не мають достатньо коштів на належну експлуатацію споруд. В таких населених пунктах, як Саврань, Фрунзівка, Ширяєво, Велика Михайлівка, Миколаївка очисні споруди відсутні.

Одеський регіон характеризується слабкою і надто нерівномірною забезпеченістю підземними водними ресурсами, придатними для господарсько-питного водопостачання. За запасами підземних вод обласний регіон займає передостаннє місце в Україні. На території експлуатуються більше 5 тис. свердловин, проте третина з них знаходиться у незадовільному технічному та санітарно-екологічному стані, що приводить до погіршення якості підземних вод.

Загальний водовідбір з водоносного комплексу у неогенових відкладах в середньому складає 170,48 тис.м³/добу. Експлуатаційні запаси підземних вод (ЕЗПВ) розвідані та затверджені по 25 родовищах (38 ділянок) в кількості 486,71 тис.м³/добу. З 25 розвіданих родовищ експлуатуються тільки 17, які використовують ЕЗПВ на 3-25 % від затверджених на родовищі запасів підземних вод. Загальний водовідбір з них (45,597 тис.м³/добу) не перевищує 9% від загальної суми затверджених запасів (486,71 тис.м³/добу).

Крім питних артезианських вод на території області розвідані та затверджені експлуатаційні запаси по 14 родовищах (22 ділянки) мінеральних вод у кількості 7,192 тис.м³/добу. Найбільші з них Одеське – 2272 м³/добу, Куяльницьке – 1516 м³/добу, Кароліно-Бугазьке – 1800 м³/добу, Сергіївське – 919 м³/добу, Чорноморське – 212 м³/добу.

На одного мешканця області припадає 0,297 м³/добу прогнозованих ресурсів підземних вод (по Україні – 1,1 м³/добу). Сумарний водовідбір з підземних джерел у межах обласного регіону складає 197,07 тис.м³/добу – 27% від величини прогнозованих ресурсів.

Якість підземних вод погіршилась внаслідок забруднення пестицидами, нітратами, важкими металами, а також нафтопродуктами. Стійке забруднення підземних вод нафтопродуктами спостерігається навколо Одеського нафтопереробного заводу. В підземних водах навколо Одеського припортового заводу встановлені високі концентрації карбаміду, сульфатів, нітратів, аміаку.

Найбільш доброякісні за хімічним складом підземні джерела водопостачання розташовані в північних і центральних районах області – в Савранському, Балтському, Котовському, Березівському, Любашівському й Роздільнянському. В південних і південно-західних районах ґрунтові та артезианські води мають високий вміст шкідливих речовин, у тому числі хлоридів, сульфатів, солей жорсткості, сірководню. В окремих артезианських свердловинах виявлений підвищений вміст фторидів [2].

З метою охорони водно-ресурсного потенціалу Одеського регіону й необхідності збереження якості середовища життєдіяльності населення, у 2013 р. в структурі капітальних інвестицій були виділені кошти на очищення зворотних вод та захист підземних і поверхневих вод, на які припадало,

відповідно – 19,5% та 37,6%, а в структурі поточних витрат, відповідно – 40,9% та 0,5%.

Аналіз динаміки показників антропогенно-техногенного навантаження на водно-ресурсний потенціал Одеського регіону свідчить про те, що його екологічний стан залишається досить складним. В регіоні з метою запобігання забрудненню водних джерел та поліпшення екологічної та водогосподарської обстановки, необхідно здійснити ряд заходів, серед яких: будівництво нових та реконструкція існуючих очисних споруд; впровадження нових технологій очищення стічних вод; оптимізація господарської діяльності на землях водного фонду та ін. [2].

Література.

1. Куделіна С.Б. Проблеми водовідведення в Одеському регіоні/ С.Б. Куделіна // Просторовий аналіз природних і техногенних ризиків в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2009. – С. 150 – 155.
2. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник/ авт. колектив: О.Г.Топічев [керівник], І.І.Кондратюк, В.В.Яворська [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 301-304.
3. Регіональна доповідь про стан природного середовища в Одеській області у 2013 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ecology.odessa.gov.ua/>
4. Статистичний щорічник Одеської області за 2013 рік / [За ред. Т.В.Копилової]. – Одеса: ГУС в Одеській області, 2014. – 502 с.

А.С. Кушнір, С.П. Дорошкевич

Інститут географії НАН України,

kushnir.paleo@geo@gmail.com,

dsp.paleo.geo@mail.ru

ВИКОРИСТАННЯ ГЕОАРХЕОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПРИРОДНИХ ОБСТАНОВОК МИНУЛОГО

Важливою подією для розвитку наук про Землю стала інтеграція археологічних та палеогеографічних досліджень, що стало поштовхом до виникнення нової науки — археологічного ґрунтознавства або геоархеології.

Перші спільні дослідження археологів і ґрунтознавців припадають на початок ХХ століття, коли експедиції В.А. Городцова та Д.Г. Віленського вперше вивчали підкурганні ґрунти на археологічних пам'ятках. Активізація і розвиток таких досліджень відбувається у 80-х роках минулого століття, коли накопичилася значна кількість польового та експериментального матеріалу. В межах України праці по вивченню похованих ґрунтів на археологічних пам'ятках належать М.Ф. Векличу, В.П. Золотуну, Ж.М. Матвішиній, Н.П. Герасименко, Ю.М. Дмитруку, С.П. Кармазиненку та ін. Серед російських вчених-природознавців варто виділити роботи А.О. Александровського, Б.П. Ахтирицева, А.М. Генадієва, І.А. Крупенкова, П.В. Маданова, В.О. Таргульяна, В.А. Дьомкіна, І.В. Іванова, Ю.Г. Чендєва та ін. Серед західних вчених, що вивчають поховані ґрунти, варто виділити праці Charles W. Martin, William C. Johnson, Randall Schaeztl та ін. Комп'ютерному моделюванню ландшафтів минулого на основі вивчення ґрунту під

археологічними пам'ятками присвячені праці китайських вчених Jun Du, Zhi Rong Mei, Li Lei Fu, Kui Zhang.

Об'єктом дослідження археологічного ґрунтознавства є різновікові поховані ґрунти "законсервовані" під датованими історико-археологічними пам'ятками. Таким чином, їх генезис, як природного ґла, призулинено, а на поверхні насипу починає формуватись новий ґрунт. Похований же ґрунт стає індикатором фізико-географічних умов часу утворення археологічної пам'ятки.

Досліджені об'єкти характеризують особливості ґрунтоутворювальних процесів конкретної території з певною геологічною історією, геоморфологічними і біокліматичними умовами педогенезу. Для кореляції і деталізації отриманої інформації на ключових ділянках закладаються додаткові (фонові) розрізи, що в комплексі являють собою метод ґрунтового хроноряду. Він полягає у порівняльному дослідженні похованих ґрунтів під археологічними пам'ятками (курганами, валами, культурними шарами стародавніх поселень, об'єктами перекриття давнього горизонту ґрунту) з сучасними ґрунтами, що знаходяться поряд із пам'ятками, у подібних геоморфологічних умовах (Рис.1). Чим більше на дослідженій території різновікових земляних насипів (і похованих під ними ґрунтів) тим більш детальну інформацію про часові та просторові зміни природного середовища можна отримати [6]. Також варто відмітити, що при дослідженні порівнюються ґрунти давні і сучасні, пропусканочі стадії проміжного розвитку.

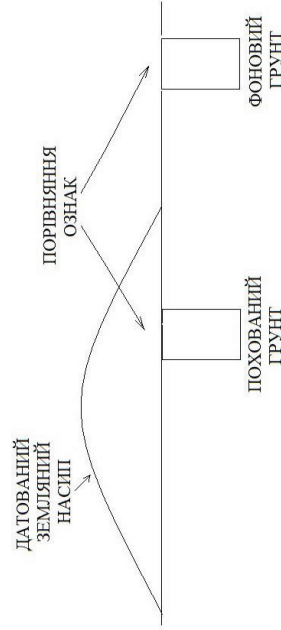

Рис. 1. Наочне відображення методу ґрунтового хроноряду [6].

У сучасному археологічному ґрунтознавстві прийнято виділяти три методологічні підходи [5]: дослідження викопних ґрунтів, вивчення культурного шару, дослідження новоутворених ґрунтів.

Предметом дослідження викопних ґрунтів є будова ґрунтового профілю, вихідні й мінеральні речовини природного й антропогенного походження, тощо.

Значну роль в георхеологічних дослідженнях відіграють зоотурбаційні процеси, що являють собою біомеханічну діяльність ґрунтової фауни. В першу чергу це дощові черви, а також степові землерій (кроти, сурки та ін.). В результаті діяльності земляної фауни відбувається занурення крупнозерму в дрібнозем та переміщення археологічного матеріалу. Встановлена динаміка збільшення потужності профілю відповідно до інтенсивності зоотурбаційних процесів. Згідно літературних даних швидкість занурення певних міток чи археологічних артефактів в чорноземному профілі наступна: 1000 років – 20-25 см.; 4000 років – 45-55 см.; 10000 років – 75-95 см. В потужних чорноземних профілях швидкість занурення може досягати 55-65 см. на 2000 років [1].

У ході наших палеогеографічних досліджень були вивчені розрізи ґрунтів на археологічних пам'ятках і природних відслоненнях у межах сучасної лісостепової зони України. Дослідження проведені на 6 ключових ділянках (біля смт. Миропіль Житомирської обл., с. Лікареве Кіровоградської обл., смт. Шишаки, с. Сторожове, с. Більськ, с. Сердюки Полтавської обл.) на яких вивчено 35 розрізів різновікових відкладів.

У таблиці 1 відображено корелятивну схему палеогеографічних та археологічних даних в межах Лісостепу України за результатами власних досліджень на археологічних пам'ятках енеоліту, бронзового та залізного віку. За основу палеогеографічної етапності взято стратиграфічні схеми розчленування голоцену за М.Ф. Векличем [2]. Датування абсолютного віку та археологічна періодизація – за археологічними даними досліджень конкретних пам'яток [3].

Таблиця 1.

Корелятивна схема палеогеографічних та археологічних даних на території сучасного Лісостепу України

Вік досліджених пам'яток, роки	Палеогеографічні етапи	Археологічна періодизація	Об'єкти
300	субатлантика	залізний вік	Сторожове-5, Сторожове-4, Сердюки, Шишаки, Більськ, Торговиця
1600			
1700			
2700			
3200	неополі	бронзовий вік	Миропіль Сторожове-3, Сторожове-2 Сторожове-1
3400			
3800			
4100			
5500	атлантика	енеоліт	Миропіль, Лікареве

Реконструйовано природні умови життєдіяльності людини в енеоліті, бронзовому і залізному віці у атлантичний, суббореальний і субатлантичний хроноінтервали голоцену.

Палеопедологічні дослідження на археологічних пам'ятках енеоліту (Лікареве, Миропіль) дали можливість реконструювати природні умови в атлантичний період голоцену з яким пов'язана життєдіяльність людей трипільської культури. Зокрема, порівнявши ґрунт трипільського часу біля с. Лікареве (чорнозем звичайний) із сучасним фоновим ґрунтом (чорноземом типовим) ми встановили, що природні ландшафти часу існування трипільського суспільства були схожі з сучасними, оскільки теж формувались чорноземи, Проте, формування трипільських чорноземів пов'язане з обставинками більш теплого і аридного, у порівнянні з сучасним клімату в умовах степового-сухостепового режиму. Згідно схеми розчленування голоцену [2] цей період можна співставити з мікрокліматохроном $H_{1b1}-5$ в межах другої половини-кінця атлантичного періоду в межах 5 800-5 300 р.т. Що стосується атлантичного етапу в цілому, то він характеризується теплішим і вологішим кліматом порівняно з іншими етапами голоцену. Це був останній кліматичний оптимум в голоцені.

Дослідження різночасових похованих ґрунтів на ключових ділянках в межах с. Сторожове, с. Сердюки, с. Більськ та смт. Шишаки дозволило реконструювати природні умови протягом суббореального та субатлантичного хроноінтервалів голоцену, коли в межах Лісостепу України відбувалась життєдіяльність культурних спільнот бронзового та залізного віку (ямна культура, катакомбна культура, зрубна культура, скіфи, черняхівська культура, сармати, козацька доба). Палеопедологічні дані дозволяють говорити, що на початку субатлантичного періоду зафіксовано зміщення меж природних зон на північ у порівнянні із сучасними. Клімат, загалом, був прохолоднішим ніж впродовж атлантичного періоду.

Сучасні ландшафти лісостепової зони України у сучасному вигляді почали формуватися наприкінці суббореального – на початку субатлантичного періодів голоцену (2,5 2,0 тис. р. т.). Подальший їх розвиток визначався наступними еволюційними змінами кліматичних умов та ступенем впливу господарської діяльності людини.

Спиралоючись на велику кількість напрацьованих сучасних вчених в галузі геоархеологічних досліджень [4-6 та ін.], розроблені методологічні підходи та широкий спектр методів, можливо вирішувати ряд актуальних наукових питань щодо: еволюції ґрунтів та ґрунтового покриву; регіональних та фаціальних закономірностей процесів ґрунтоутворення у зв'язку з просторово-часовою кореляцією умов навколишнього середовища; динаміки змін процесів ґрунтоутворення в часі; реконструкції природних умов впродовж різних історичних періодів; впливу ґрунту і природних умов на господарську діяльність, розселення і міграції давньої людини; історико-соціологічних реконструкцій з використанням даних палеогеографії та суміжних наук.

У подальшому конкретними результатами геоархеологічних досліджень можуть бути: удосконалення методики дослідження давніх ґрунтів на

археологічних об'єктах; дослідження нових об'єктів із застосування всього спектру геоархеологічних методів; кореляція палеогеографічних та археологічних даних; відтворення природних умов проживання людини в окремі дрібні етапи плейстоцену і голоцену на основі дослідження ключових ділянок; встановлення закономірностей у взаємозв'язках змін природних обставинок і умов розселення та проживання людини тощо.

Література:

1. Александровский А.Л. Зоотурбации и эволюция почв / А.Л. Александровский // Проблемы эволюции почв. – Пушкино. – 2003. – С. 77-83
2. Веклич М.Ф. Проблемы палеоклиматологии / М.Ф. Веклич – К.: Наукова думка, 1987. – 192с.
3. Винокур І.С. Археологія України / І.С. Винокур, Я.Б. Телегін // – Тернопіль: Богдан, 2003. – 480 с.
4. Демкин В.А. Палеопочвоведение и археология: интерпретация в изучении природы и общества / В.А. Демкин – Пушкино, 1997. – 212с
5. Дергачева М.И. Археологическое почвоведение / М.И. Дергачева. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 1997. – 228 с.
6. Чендев Ю.Г. Эволюция лесостепных почв Среднерусской возвышенности в голоцене / Ю.Г. Чендев. – М.: ГЕОС, 2008. – 212 с.

О.Л. Левчицька

Київський національний університет

ім. Т.Г.Шевченка,

sharmyol@mail.ru

БРЕНДИНГ МІСТА – КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ЙОГО ІДЕНТИЧНОСТІ

Обґрунтовано необхідність формування бренду міських територій з точки зору позиції визначення ідентичності міста, а також можливостей подальшого соціально-економічного розвитку міст в цілому і набуття ними нових конкурентних переваг.

Зміна ролі міст у глобальному контексті, постійна трансформація міського соціокультурного простору, міжміські міграції зумовлюють потребу осмислення феномену ідентичності міста. Міста сьогодні – це квінтесенція своїх країн і власне регіонів. Також сьогодні однією з провідних ідей розвитку суспільства, зокрема і в урбаністичних студіях, є ідея автентичності. Кожне місто повинне активно займатись пошуком свого “обличчя”, ідентичності, так як вони є метою і засобом конкурентної боротьби. Це призводить, дуже часто несподівано, до високих результатів у вигляді поліпшення інвестиційного клімату, нових потоків туристів та збільшення кількості місцевих жителів, що сприяє покращенню ситуації на місцевому ринку праці. Тобто, доля міста далеко не цілком визначена зовнішніми факторами та історичними обставинами. Стало можливим “перезавантажити” місто, кардинально змінивши хід його розвитку, причому діючи зсередини. Цю роботу місцевих громад, власне, і можна назвати *територіальним брендингом* в широкому сенсі [3]. Він допомагає уявити місто не об'єктом, а суб'єктом як національної, так і

глобальної економіки. А об'єктами конкуренції стають все більш мобільні праця і капітал.

Така ситуація вимагає значних наукових досліджень з боку суспільної географії та поєднанні з апаратом маркетингу та менеджменту, оскільки глибоке та всебічне розуміння території, її унікальних характеристик та потреб ринку дасть можливість сформувати територіальну конкурентоспроможність, що в майбутньому забезпечить високий рівень життя її мешканцям.

Територіальна ідентичність – це сприйняття індивідом себе як представника певної “уявленої спільноти” (за Б.Андерсоном), яка ґрунтується на єдності території проживання, історії та традицій, соціо-культурного досвіду, ціннісних орієнтацій та способу життя. Важливим є питання масштабу або кордонів тієї території, з якою індивід себе ототожнює (місцевість, місто, регіон, країна, світ) [1]. Миську ідентичність, на відміну від товарної, створити не можна, так як вона вже існує незалежно від маркетингових стратегій розвитку міста.

Велика кількість чинників впливають на формування миської ідентичності. Серед них можна виділити наступні:

1. стабільні фактори (або структурні фактори) – такі, як розташування, клімат і історія міста;
2. змінні фактори (змінювані в довгостроковій перспективі) – такі, як розмір і людність міста, зовнішній вигляд міста, добробут жителів, культурні традиції місцевого населення;
3. символічні чинники – миська символіка, політичний клімат, культурні коди поведінки жителів, знакові події, знакові особистості, мода на окремі товари та послуги, характер комунікацій всередині спільноти та інші складові [3].

Брендинг міста передбачає формування *бренду*, тобто пошуку виявлення і розвитку миської ідентичності у вигляді системи взаємопов'язаних символів, образів, ідей і асоціацій, що створюють в подальшому імідж міста. Для точної ідентифікації міста завжди використовувались різні як візуальні, так і вербальні символи: це міг бути як герб міста, який частіше всього відображав як історію свого виникнення, різних правителів так і певні характеристики міста, його господарство, символічну рослину чи тварину міста, чи його визначні пам'ятки. Вербальними були різні девізи, які в лаконічній формі розшифровували візуальну символіку. Зміна іміджу міста відбувається в результаті *іміджевої політики*, що виявляється в миському плануванні та пропаганді різних сторін життєдіяльності міста, якості його продукції та послуг, історії та традицій, яскравих проявів співпраці з іншими містами, регіонами і країнами. Іміджева політика повинна стати невід'ємною частиною миського маркетингу. При розробці миського бренду повинні враховуватись передусім власне побажання самих городян, так як вони відчують місто найкраще, якимось чином самоідентифікують себе з ним. І тільки потім враховувати інтереси гостей міста, інвесторів та інших цільових груп. При формуванні концепції бренду міста необхідно спиратися переважно на

позитивні аспекти миської ідентичності, висуваючи саме їх на перший план при передачі характеру міста і його конкурентних властивостей.

В цілому, складовими бренду міста можуть виступати наступні компоненти:

- миське довкілля;
- якість миського управління;
- людина-бренд;
- архітектура;
- історія міста;
- події в місті;
- наука;
- природні умови та ландшафти;
- партнери міста.

Миська символіка може активно використовуватися і в бізнесі: як юридичними особами так і приватними підприємцями, тим самим вказуючи на приналежність тих чи інших бізнес-структур до певного міста чи регіону. Це зокрема може бути зображення бренду:

- на продукції, що випускається підприємствами;
- на товарних знаках і знаках обслуговування;
- на ярилах, цінниках, упаковці товару;
- на будівлях, спорудах, транспортних засобах, в приміщеннях, що належать юридичним особам і приватним підприємцям;
- в рекламних оголошеннях, у тому числі розташованих у електронних та друкованих засобах масової інформації.

Європа відчула потребу в миському брендингу ще на початку 80-х рр. XXст. Цілому ряду міст, зокрема промисловим, довелося шукати для себе нові маркетингові стратегії розвитку, щоб підтримати життєздатність, отримати конкурентні переваги, зберегти і примножити робочі місця. На сьогоднішній день спостерігаємо в Європі тенденцію до формування так званих тематичних міст – торгівельних, винних, музичних, тих, чийми “брендами” є певні особистості, діяльність яких так чи інакше була пов'язана з цим містом, тощо [2]. Набувають сьогодні популярності також нові урбаністичні конструкції, такі як “місто-сад”, “екомісто”, “місто розваг” тощо.

В цілому процес миського брендингу повинен включати наступні етапи:

- 1) дослідження миської ідентичності для виявлення певних характеристик миських особливостей, через які миські жителі здатні себе самоідентифікувати; однієї оптимальної ідеї;
 - 2) розробка концепції бренду, а саме вибір з великого числа пропозицій вербальної так і візуальної);
 - 4) створення програми підтримки миського бренду.
- Регіональний брендинг забезпечує цілий ряд конкурентних переваг території, її соціально-економічного, культурного розвитку, зокрема:
- покращення інвестиційної привабливості території та збільшення потоку інвестицій;

- залучення в регіон нових підприємств, пов'язаних з індустрією регіону;
- вдосконалення спеціалізації території й формування високоєфективних регіональних та міжрегіональних зв'язків;
- збільшення потоку ділових і звичайних туристів, розвиток туризму;
- підвищення рівня ділової активності та розвитку ринкової інфраструктури регіону;
- поліпшення/збереження конкурентоспроможності розташованих в регіоні підприємств через забезпечення високого рівня популярності його продукції та послуг;

- залучення уваги регіональної влади до проблем і досягнень регіону;

- покращення рівня зайнятості в регіоні, підвищення рівня життя мешканців території, залучення його мешканців до вирішення регіональних проблем.

Що ж стосується України, то процес брендингу, в основному прописаний у стратегічних планах розвитку міст, і його впровадженням займаються, як правило, ініціативні громадські організації за кошти небадужих громадян та місцевого бізнесу. Україна йде, на жаль, поки шляхом "повз-брендингу", не запускаючи спеціалізовані брендингові процеси в своїх містах, а лише привертаючи до міст увагу через виставки, заходи, ігри і святкування (як наприклад, Євро 2012). Для прикладу розглянемо спроби міського брендингу міста Івано-Франківська.

Івано-Франківськ, колишній Станіславів, є невеличким містом на Західній Україні, яке має історичне минуле, багату культурну і, зокрема, архітектурну спадщину, власний оригінальний колорит. Розмови про те, що Івано-Франківськ потребує професійного брендингу, точаться у місті вже давно. Сьогодні це місто є, можна сказати, транспортно-вузловим пунктом, між цілою Україною та одним з найпопулярніших українських гірськолижних курортів Буковель. І для того, щоб якимось чином привабити туристів довше залишитись саме в Івано-Франківську, місцеві бізнесмени і небадужа громада, на жаль, за відсутності підтримки влади, у 2014 році вирішили ініціювати створення візуального стилю міста, в якому було б поєднано як минуле, так і сучасність, а головне відображено унікальний образ міста.

За основу дизайну логотипу було обрано хрестик – традиційний візерунок української вишивки, у поєднанні з геометричною формою міської Рагуші, однієї з основних архітектурних пам'яток міста (рис.1).

Кольори айдентики – традиційні червоний, блакитний, жовтий та зелений. Візерунки – стилізовані під українську вишивку – символізують історичну, етнографічну, культурологічну та природничу спадщину міста [4].

Такий новий візуальний стиль міста знайшов своє відображення на цілому ряді сувенірної продукції в місті- футболках, чашках, блокнотах, ручках і т. д. У планах його розробників поширення елементів стилю у вуличному оформленні, зокрема встановлення білбордів з міським логотипом, дотримання єдиного дизайну оформлення рекламних оголошень в місті та табличок з підписами вулиць тощо. Також вперше в місті було відкрито громадський ресторан "Urban Space 100", заснований коштом громадян, який

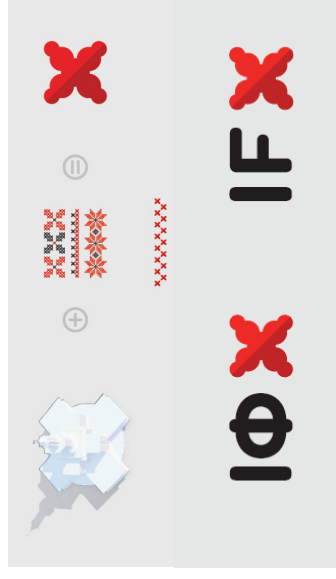

Рис. 1. Айдентика візуального стилю міста Івано-Франківська [4]

Івано-Франківськ міг би стати гарною платформою для проведення різного роду фестивалів, зокрема кожного року вже в місті проводиться традиційний фестиваль "Свято ковалів", одна з найбільших культурно-мистецьких подій і значна туристична принада міста, один з найбільших ковальських фестивалів у Східній Європі. Сьогодні туристи охоче відвідують різноманітні кулінарні фестивалі. Івано-Франківськ міг би зорганізувати щонайменше з десяток фестивалів, наприклад, фестиваль борщу, баношу, вареників, галицьких пляцків тощо. Також Івано-Франківськ має всі умови для статусу театрального міста і проводити різного роду театральні фестивалі.

Крім того, для реалізації концепції міста необхідно правильно вибудувати інфраструктуру, тобто міська інфраструктура повинна не тільки сприяти залученню туристів, але й сприяти формуванню бажання туриста залишитись в цьому місті якомога довше.

Висновки. Отже, тема ідентичності останнім часом є доволі популярною в науках, що досліджують людину та суспільство, зокрема і в урбаністиці. Ідентичність міста – це глибинні емоції і почуття жителів, які вони відчують до свого міста і з якими ототожнюються. Тому в цілому розробка міського бренду повинна стати невід'ємною складовою стратегічного планування розвитку міста і всебічно підтримуватись основними ланками кожного міста – перш за все міською владою, зацікавленим бізнесом та громадськістю. Це завжди повинен бути їхній спільний проєкт. При цьому важливо, щоб у процесі був координатор, який може виступати або спеціально створений орган, що включає в себе представників усіх зацікавлених груп, або зовнішній консультант, здатний направляти дії всіх сторін в потрібне русло. Брендинг території дозволяє забезпечити розвиток регіонів та міст, які потребують глибокої соціальної трансформації не стільки для того, щоб залучати інвесторів і туристів, скільки для збереження власних жителів та формування їх власної міської

ідентичності. Якщо громадяни будуть гордитися своїм містом, той суди захоче зйти інвестор, чи приїхати турист. Тільки зберігаючи та примножуючи місцевий потенціал, можна боротися за хороші конкурентні позиції в національному та глобальному міжміському поділі праці.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. – Київ: Критика, 2001.
2. Брендінг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / За загальною ред. О.І. Соєкіна. – К.: Вид-во “Інститут трансформації суспільства”, 2011. – 80 с.
3. Визгалов, Д.В. Брендінг міста / Денис Визгалов. [Предисл. Л.В. Смирнягіна]. – Москва : Фонд “Інститут економіки міста”, 2011. – 160 с.;
4. Новый стиль Івано-Франківська [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://city-brand.if.ua>.
5. Рожков И., Кисмерешкин В. Бренд и имидж. Страна, регион, город, отрасль, предприятие, товар, услуги. – М.: РИП-холдинг, 2006. – 256с.

А.В. Мазурова

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
a.v.mazurova@yandex.ru

ГЕОПРОСТІР ЯК ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕЛИКОГО МІСТА

Постановка проблеми. Під час вивчення особливостей просторової організації великого міста постає питання в визначенні самого поняття простору та геопростору, як двох найважливіших та визначних в даному дослідженні. Від визначення вказаного поняття буде залежати напрямки та суть дослідження. У зв'язку з суспільно-географічним контекстом дослідження автор пропонує детально зупинитися на визначенні поняття “геопростір”.

Для того аби проаналізувати та виокремити провідні тенденції ХХІ століття у визначенні поняття “геопростір”, необхідно брати до уваги той факт, що сучасний світ як глобальний простір є досить складною системою. Наряду з концепцією геопростору існують також концепції соціального, економічного, геополітичного та навіть релігійного просторів. У сучасній науковій спільноті спостерігається “нашарування” просторів (рис. 1), тому що кожна з наук намагається виділити власний простір, як предмет специфічного дослідження. На думку автора, лише завдяки визначенню спільних властивостей між просторами можна зрозуміти загальну суть поняття. Таким чином, у даній статті простір буде розглядатися як сукупність кількох менших, взаємопов'язаних між собою, підпросторів, серед яких виділяють геопростір, соціальний, економічний та геополітичний простори (рис. 2).

Аналіз попередніх публікацій та досліджень свідчить, про те, що теоретичні питання визначень поняття “простору” та “геопростору” розглядалися у роботах багатьох вітчизняних та закордонних географів, соціологів та економістів, зокрема у роботах Е. Аласва [1], І. Бистрякова [2],

М. Книша [4], Е. Кочетова [6], С. Кузика [4], Л. Руденка [5], У. Рудницької [8], А. Топчієва [9, 10], Л. Чернюка [2], О. Шабля [4], М. Юрія [11] та інших науковців. Однак, серед представників різних наук не існує загально визнаного тлумачення поняття “геопростору”, що ускладнює подальші наукові дослідження.

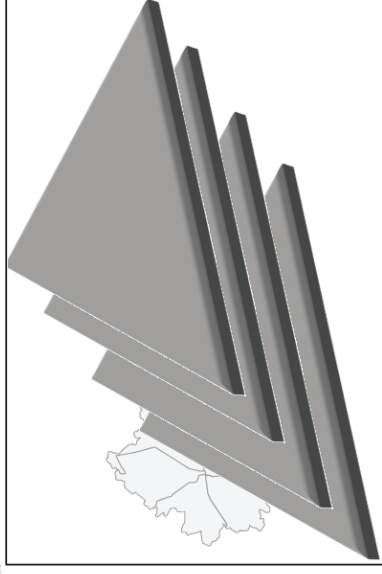

Рис. 1. Нашарування просторів у науковій картині світу (авторська інтерпретація [5])

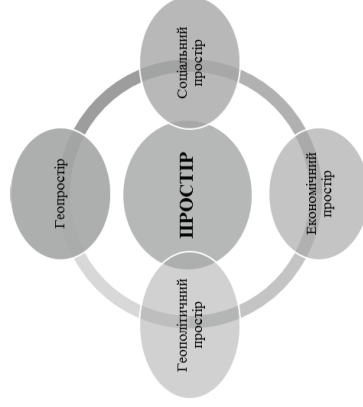

Рис. 2. Структура просторів у науковій картині світу (авторська інтерпретація [5])

Метою статті є формулювання авторського визначення поняття “геопростір” у контексті дослідження особливостей просторової організації великого міста.

Основна частина дослідження. Ще з давніх часів питання визначення простору та часу хвилювало науковців. Так наприклад, видатний філософ Аристотель визначає простір, як відношення предметів матеріального світу, він розуміє його як об'єктивну категорію, як властивість природних речей. Аристотелю вдалося створити найдосконалішу для свого часу модель простору-часу, що проіснувала більше двох тисячоліть [7].

Наступним значним кроком у розвитку уявлень про природу простору і часу були роботи представників класичної фізики. Як і для античних дослідників світу, для представників класичної фізики основними були повсякденні уявлення про простір і час як про якісь зовнішні умови буття, в які поміщена матерія і які збереглися б, якби навіть матерія зникла.

Такий погляд дозволив сформулювати концепцію абсолютного простору і часу, яка отримала свою найбільш виразну форму в роботі І. Ньютона “Математичні начала натуральної філософії”. Ця праця більш ніж на два століття визначила розвиток усїєї природничо-наукової картини світу. У вказаній роботі були сформульовані основні закони руху, визначення простору, часу, місця і руху [3].

Відомо, що простір і час – дві взаємопов’язані форми існування реальної дійсності. Для географії, яка є однією з наук про Землю, суттєвий не простір-час час взагалі, а передусім земний простір і час. При цьому важливий простір-час не будь-якої частини Землі, наприклад її ядра, де надзвичайно висока щільність речовини, чи космічного простору в зоні земної гравітації, а саме земної поверхні, тобто геопростір-час, в якому виникло й існує людське суспільство.

Континуум простір-час проявляється лише у випадку високих швидкостей, близьких до швидкості світла. Отже, можна абстрагуватися від часової компоненти. Таким чином ми переходимо від географічного простору-часу до географічного простору (геопростору) [4].

Задля формулювання узагальнюючого визначення “геопростір” у контексті вивчення особливостей просторової організації міста та визначення його суспільно-географічної сутності скористаємося методом уніфікації понять, який передбачає аналіз низки визначень та виокремлення їхніх спільних ознак з подальшим узагальненням. У наведеній нижче таблиці автор наводить визначення понять “геопростору” та інших споріднених з ним понять. Шляхом аналізу дефініцій, були виділені ключові слова, що надалі будуть слугувати основою власного авторського визначення “геопростору” (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення		Джерело	Ключові тези
Геопростір			
1.	Сукупність відношень між географічними об’єктами, що розташовані на конкретній території (геотерії) та розвиваються у часі	1	Сукупність відношень, географічні об’єкти, територія, час
2.	Квазидвумірний простір земної поверхні. Місцеположення у геопросторі визначається сферичними (широта і довгота) або прямокутними координатами. Анізотропність геопростору виражається у нерівнозначності горизонтального і вертикального напрямків (переміщення по-вертикалі значно ускладнене), наслідком чого є сферичність будови Землі, а також (меншою	4	Земна поверхня, координати, анізотропність

Визначення поняття “геопростір”, “соціальний простір”,

“економічний простір”, “геополітичний простір” за різними авторами (складено за даними [1, 2, 4, 6, 8-11])

№	Визначення	Джерело	Ключові тези
	мірою широтного та довготного напрямків, проямом чого є широтна зональність. Мірами відстані у географічному просторі може бути не лише декартова віддаль, але й час або кошти на подолання відстані.	6	Категорія, глобальний простір, сфера, економічна система, процес відтворення
3.	Методологічна категорія, уявлення щодо глобального простору у вигляді сфери, в якій розгортаються закономірності функціонування глобальної економічної системи, які проявляються в реаліях світового процесу відтворення	9, 10	Підпростір, координати, множина географічних об’єктів, зв’язки
4.	Підпростір реального фізичного простору, який є трьох вимірним; множина географічних об’єктів, що мають своє місцезнаходження, та множина зв’язків між ними.		
Соціальний простір			
5.	Соціальний простір складається з народонаселення Землі, становлячи сукупність зв’язків між всіма людьми. У соціальному просторі люди групуються відповідно до соціального статусу. Чим ближче вони за соціальним статусом, тим ближче в соціальному просторі	11	Сукупність зв’язків між людьми, соціальний статус
Економічний простір			
6.	Сукупність економічних відносин, які формуються на основі єдиних правил їх регулювання і розвиваються на території, яка не має внутрішніх економічних кордонів для переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг.	2	Сукупність економічних відносин, територія без внутрішніх кордонів.
Геополітичний простір			
7.	Оточення визначеного суб’єкта геополітики (держави, блоку держав). Однією із його складових є силосове поле суб’єкта геополітики, тобто простір, що контролюється державою (або групою держав), і в межах якого здійснюється вплив суб’єкта з метою забезпечення геополітичних інтересів (сфери впливу)	8	Оточення об’єкта, державний простір, геополітичні інтереси.

Наведені у таблиці 1 визначення свідчать про те, що геопростір:

- є сукупністю зв’язків, елементів або відносин;
- зосереджується на конкретно визначеній території на Земній поверхні;
- є системою та має певні зв’язки у своїй будові;
- визначається координатами;
- тісно пов’язаний з поняттям “часу”.

На основі аналізу та узагальнення основних рис, притаманних даному визначенню пропонуємо авторсько інтерпретацію поняття “геопростір”. Отже, геопростір – сукупність зв’язків між географічними об’єктами, що мають конкретне положенні на території, визначаються координатами та розвиваються у часі. Однак, час не стоїть на місці і з подальшою еволюцією цивілізації будуть продовжуватися зміни в поняттях простору та часу, а отже й поняття “геопростору” знову потребуватиме свого уточнення.

Висновки. Проведене дослідження сутності поняття “геопростір” дозволило зробити ряд висновків. Зокрема, геопростір у сучасних реаліях представляє сукупність зв'язків між географічними об'єктами, що мають конкретне місцезнаходження на території, визначаються координатами та розвиваються у часі. Під час проведення дослідження особливостей просторової організації великого міста будуть використовуватися методи та методики, що дозволять вивчити зв'язки між урбаністичними об'єктами: транспортними вузлами, соціальною інфраструктурою, житловими зонами, ландшафтно-рекреаційними зонами у часі по координатній площині.

Література:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Быстряков И.К., Чернюк Л.Г. Экономическое пространство: аспекты методологического определения / Под. ред. Б.М. Данилишина. – К., 2006. – 56 с.
3. Гайденко П. Понятие времени в философии науки конца XIX – начала XX В.А. Эйнштейн / П. Гайденко // Знание. Понимание. Умение. – № 1. – 2005. – С. 167.
4. Економічна і соціальна географія світу: навчальний посібник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів / С.П. Кузик, О.І. Шаблій, М. Книш. – Львів: Світ, 2005. – 672 с.
5. Изменение городского пространства в Украине / Под. Ред. Л.Г. Руденко, – К.: Реферат, 2013 – С. 13-20.
6. Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства / Э.Г. Кочетов. – М., 2006. – 528.
7. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней: В 4-т. Т. 1: Античность / Дж. Реале, Д. Антисери. – СПб.: Петрополис, 1994. – 336 с.
8. Рудницька У.І. Види та особливості структуризації простору в сучасному глобалізованому світі / У.І. Рудницька // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Современные направления теоретических и прикладных исследований 2012” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer26/839.pdf>
9. Толчнев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А.Г. Толчнев. – Киев-Одесса: Высшая шк., 1998. – 187 с.
10. Толчнев А.Г. Общественно-географические исследования: методология, методы, методики / А.Г. Толчнев. – Одесса: Астропринт, 2005. – 632 с.
11. Юрий М.Ф. Социология / М.Ф. Юрий. – К.: Кондор, 2007. – 288 с.

А.В. Марущинцев

*Институт географии НАН Украины,
securiti189@meta.ua*

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ СРІБНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Постановка проблеми. Дослідження проблем аграрної сфери та трансформаційних змін, які в ній відбуваються не втрачають своєї актуальності. Адже аграрна сфера, в нашій країні займає безперечно ключову позицію. Вона є однією з головних сфер суспільного виробництва, від

розвитку якої залежить не тільки продовольча безпека, а й загалом економічний розвиток нашої країни, збереження сільського соціуму та сільської поселенської мережі. Вивчення сутності та перебігу трансформаційних процесів в аграрній сфері має важливе значення для обґрунтування оптимальних шляхів розвитку та функціонування галузі.

Аналіз останніх публікацій

Проблеми розвитку аграрної сфери та трансформаційним процесам у ній присвячено значну кількість публікацій в періодичних виданнях, підручниках, монографіях. Особливу увагу цим питанням приділяють Г.В. Балабанов, М.О. Барановський, В.П. Нагріна, Т.О. Осташко, О.М. Онищенко, Ю.В. Юрчишин [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. Наразі більшою популярністю серед українських вчених користуються дослідження окремих економічних регіонів чи областей, тоді як мало уваги приділяється питанням трансформаційних зрушень на локальному рівні. Одна з таких територій нами була обрана за об'єкт дослідження даної статті.

Мета даної публікації у розкритті суті трансформаційних процесів на локальному рівні дослідження, а саме в Срібнянському районі.

Виклад основного матеріалу дослідження

На локальному рівні для характеристики трансформаційних процесів був вибраний Срібнянський район, який розташований на південному-сході Чернігівської області, має досить високий показник розвитку аграрної сфери, і суто аграрну спеціалізацію (86% ВДВ припадає на С/Г), значну природну родючість ґрунтів (середній бал 63).

Площа району 579,27 км², з яких 76% займають сільськогосподарські угіддя, а розораність території складає 86%, що говорить про значну господарську освоєність території, адже ці показники значно вищі ніж пересічні по області.

При аналізі трансформаційних процесів в аграрній сфері району, найдоцільніше, на нашу думку, буде зупинитися на дослідженні інституційних, галузевих та територіальних аспектів перетворень.

Досить показовими та наочними є зміни організаційної структури, перетворення відносин власності, форм та методів господарювання – інституційні трансформації саме на рівні району, адже тут відбулися такі ж зміни, як і в країні загалом. У 1990 році у районі налічувалося 16 колективних господарств (колгоспів), які повністю належали державі, з початком реформування аграрної сфери, всі колективні господарства району реорганізували у КСП (колективні сільськогосподарські підприємства). Хоча реальних змін у організаційній структурі та відносинах власності ця реорганізація не дала. КСП фактично залишилися тими ж колгоспами, хоча деякі з них змінили назву. Саме в цей період, без належного управління, контролю з боку держави і було втрачено основні виробничі і невиробничі фонди колишніх колективних господарств. Вони за ці 10 років були фактично розкрадені. Дані формування проіснували поступово “затухаючи” до 2000 року – радикального етапу реформи аграрної сфери.

Саме з 2000-х років починаються реальні зміни в інституційній структурі району. Колективні сільськогосподарські підприємства, швидкими темпами реорганізовані у ринкові структури нового типу.

Станом на 2012 рік на території району налічувалося 4 ТОВ, 1 СВК, 1 ПСП, 9 фермерських господарств. З 2002 року розпочався процес укрупнення нових ринкових структур. Наприклад ТОВ «Батьківщина» (с. Каложинці), яка була утворена на базі колективного господарства імені ХХІІ з'їзду КПРС, до 2012 року зосередила близько 70% земель району, і до його складу входять землі 7 колективних господарств. ТОВ «Обрій» (с.мт.Срібне) займає 20% земель району і об'єднув у своєму складі 5 колишніх господарств. На противагу цим надвеликим господарствам – 9 фермерських господарств району займають тільки 2,5% земель району.

Важким індикатором галузево-територіальних трансформацій у розвитку аграрної сфери Срібнянського є зміна посівних площ. Динаміка посівних площ, впродовж 1990-2012 років, яскраво ілюструє трансформаційні процеси в аграрній сфері району. Так, за досліджуваній період загальна посівна площа району зменшилася на 18% (Рис.1).

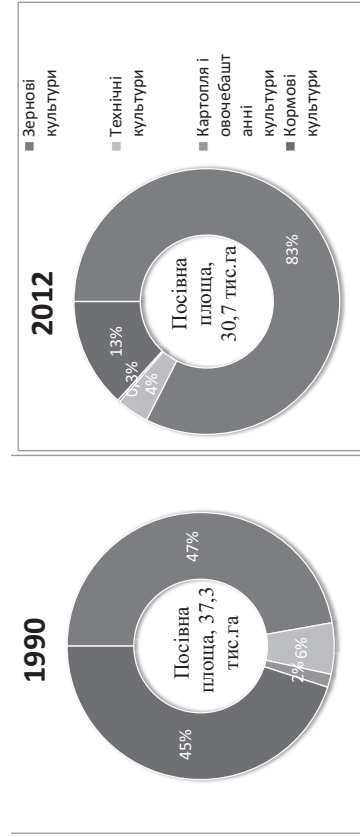

Рис. 1. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур Срібнянського району, %

Поряд зі скороченням посівних площ району, за досліджуваній період, спостерігається перерозподіл посівних площ між різними типами культур – суттєво змінилася структура посівних площ району.

Основними змінами у структурі посівних площ району є збільшення частки зернових культур, та суттєве зменшення частки технічних, кормових та овоче баштанних культур.

Значних змін зазнала структура посівних площ на рівні підприємств Срібнянського району (рис. 2).

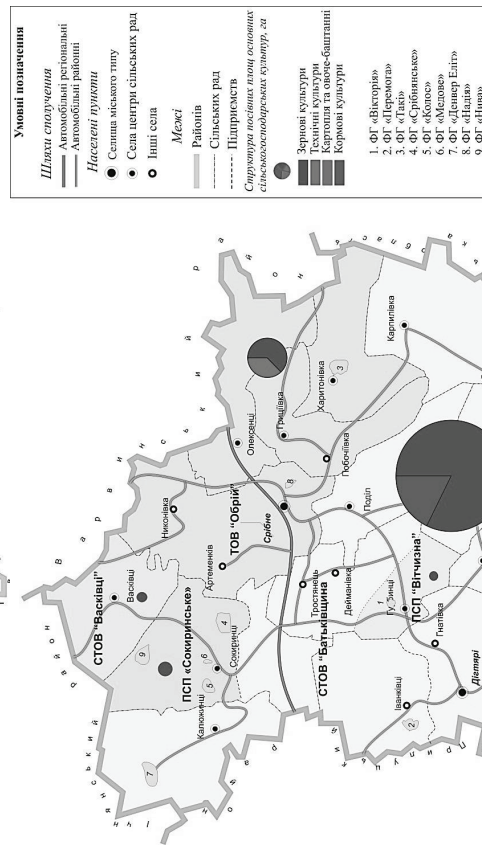
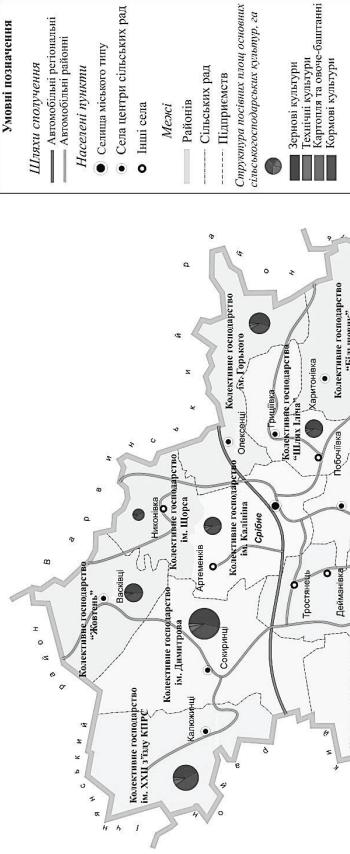

Рис. 2. Сільськогосподарські підприємства та структура посівних площ Срібнянського району 1990 та 2012 роки

У 1990 році нараховувалося 16 колективних сільськогосподарських підприємств, посівні площі яких варіювали від 1200 до 3200 га. В середньому посівні площі колективних господарств були на рівні 2000 га. В усіх господарствах була приблизно однакова структура посівних площ – 50% зернові, 40 – кормові, 6 – технічні, 2 – картопля та овоче баштанні культури. Фактично однакова структура посівних площ пояснюється, в першу чергу, централізовано-плановими методами управління в аграрній сфері. Кожне колективне господарство повинно було виконати плани по посівах певних сільськогосподарських культур, які визначалися певним центральним органом управління.

Починаючи з 1990 року почалися значні зрушення у структурі та площах посівів сільськогосподарських культур. З переходом до ринкової системи господарювання в аграрній сфері, рушійними силами, які призвели до кардинальних змін стали кон'юнктура ринку та рентабельність виробництва. Починаючи з 2000 років, коли відбулася радикальна зміна форм і методів управління в аграрній сфері, з'являються нові господарства ринкового типу, змінюється і структура та розміри посівних площ господарств. Станом на 2012 рік в Срібнянському районі нараховувалося 15 сільськогосподарських підприємств, розміри яких варіюють з 6 га до 20 000 га. Близько 85% посівних площ району входять до складу двох підприємств СТОВ "Батьківщина" (19 457 га) та ТОВ "Обрій" (5 280 га). Інші 13 підприємств займають 15% площ посівів. Фермерські господарства мають посівні площі від 6 до 70 га.

У 2012 році порівняно з 1990 роком кардинально змінилася структура посівних площ. Так у ТОВ "Батьківщина" сіють зернові – 81% та 19% кормові культури. Серед зернових культур 84% – посіви кукурудзи, 16% – пшениці. У СТОВ "Обрій" 60% – зернові, 40% – технічні культури. Серед зернових культур 60% посівних площ займає кукурудза, 40% пшениця. З технічних культур сіють тільки соняшник. У всіх інших підприємствах сіють зернові культури, серед яких переважає кукурудза та пшениця.

Значних трансформацій за період, що досліджується зазнала спеціалізація сільського господарства Срібнянського району. Головними структуро формуючими галузями аграрної сфери району є рослинництво – виробництво зернових культур, та тваринництво – молочного напрямку.

Виробництво зернових культур збільшилося у 2,5 рази порівняно з 1990 роком з 54,7 тис.т у 1990 році до 131,8 тис. т у 2012 році. Значні трансформації відбулися у внутрішній структурі зернових культур (рис 3). У 1990 році основною зерною культурою була пшениця (50% виробництва), ячмінь та кукурудза (15% відповідно). Схожа структура зернових культур проіснувала до 2000-х років, після чого основною зерною культурою району є кукурудза. Станом на 2012 рік валові збори даної культури сягнули 87% від загальної суми зборів зернових культур. Це говорить про монокультурне сільське господарство району, сільськогосподарські підприємства, для яких основною мотивацією виробництва є рентабельність, перейшли на вирощування кукурудзи на зерно. Це у свою чергу приволодить до цілковитої залежності від кон'юнктури світового ринку, інтенсивного

виснаження землі (через відсутність сівозмін та інших чинників), а отже, поступового зниження врожайності.

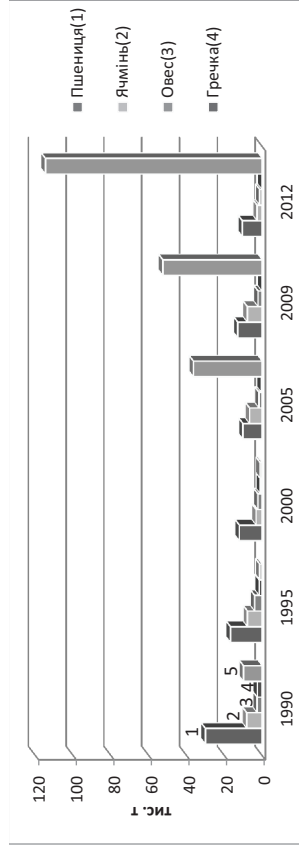

Рис. 3. Динаміка виробництва основних зернових культур у Срібнянському районі

Другою галуззю рослинництва є виробництво технічних культур. У 1990 році єдиною технічною культурою району були цукрові буряки. Але внаслідок низької рентабельності, а в окремих випадках взагалі збитковості галузі, буряківництво в районі занепало взагалі. З 2000-х років цукрові буряки не сіються і не виробляються. Хоча валове виробництво у 1990 році було на рівні 55 тис.т. Проте під дією економічних чинників в районі почали виробляти соняшник, головним і єдиним виробником є ТОВ "Обрій", де під соняшником зайнято 40% земель.

Щодо інших галузей рослинництва – картоплярства та овоочівництва, кормо виробництва, то їх валові збори за досліджуваний період настільки скоротилися, що можна говорити про фактичний занепад даних галузей.

Значних трансформацій за досліджуваний період зазнало тваринництво. Так поголів'я ВРХ зменшилося на 83%, а інші галузі взагалі перестали існувати. Що свідчить про занепад тваринництва, як галузі, загалом. Що пояснюється високою затратністю та низькою рентабельністю галузі.

Отже, в аграрній сфері Срібнянського району, впродовж досліджуваного періоду, сталися значні трансформаційні зміни інституційного, галузевого та територіального характеру.

Література:

1. Балабанов Г.В., Кобзев О.М., Семенченко Г.В. Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект. – К.: УАРР/ПАП, 2000. – 29 с.
2. Барановський М.О. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – К.: ВЦ НУБіП, 2011. – Вип. 163. – Частина 1. – С. 19-25.
3. Нагірна В. П. Київський регіон в аграрному секторі України // Укр. геогр. журн. – 2006. – № 3. – С. 30-37.

4. Онищенко О.М., Юрчишин В.О. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики // Економіка України. – 2006. – № 1. – С. 4-14.
5. Онищенко О.М. Аграрні трансформації в Україні: оцінки, проблеми, прогнози // Економіка і прогнозування. – 2001. – № 3. – С. 7-24.
6. Осташко Т. О. Аграрні трансформації в перехідних економіках: перспективи для України // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 1. – С. 59-69.
7. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора: монографія / Т.О. Осташко. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.

О.А. Марченко

*Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Б. Хмельницького,
marchenkokseniya1@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

Питання розвитку сталого туризму в Україні, розробка й організаційно-економічних методів управління цієї галуззю на сучасному етапі дуже актуальні. Пріоритетна роль організації туризму визначається вимогами з боку держави до ефективності його діяльності через надання якісних конкурентоспроможних туристичних послуг.

Дослідження проблем формування та реалізації механізмів діяльності туристичних підприємств відображено у працях вітчизняних учених. Серед них М. Ігнатенко, О. Коротич, В. Малиновський, А. Мельник, А. Никифоров, О. Оболенський, Р. Рудницька, О. Сараїна. Проте подальших досліджень потребують питання ценової політики у туристичній галузі, розвитку малого підприємництва та бізнесу, оподаткування туристичної діяльності, кластеризації підприємств галузі та інституційного забезпечення вказаних процесів. Важливе значення має також обґрунтування інноваційно-інвестиційних складників організаційно-економічного механізму господарювання.

Метою статті є визначення складу та особливостей організаційно-економічного механізму діяльності туристичних підприємств, виявлення проблем його реалізації, обґрунтування засобів та інструментів удосконалення з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності туристичної діяльності.

У наукових дослідженнях І. Валентюк знаходимо виділення складових механізму туристичної діяльності:

- 1) організаційні механізми (програми розвитку туризму, створення єдиної інформаційної системи, нарощення туристичного потенціалу, формування позитивного туристичного іміджу і т.д.);
- 2) економічні механізми (ліцензування, стандартизація, сертифікація, кредитування, митні та податкові пільги).

На нашу думку, така структуризація неповна. Вона повинна містити, принаймні, нормативно-правові та регуляторні механізми. Туризм – досить нова та недосліджена галузь господарства, проте вона вже на етапі

становлення та розвитку мала свої чітко визначені ознаки й особливості. Для туризму доцільно згрупувати механізми та інструменти ринкового регулювання й активізації розвитку суб'єктів туризму за такими ознаками:

1. Державно-адміністративні механізми – це важелі управління ринковою моделлю з елементами державного регулювання розвитку та активізації сфери туризму на загальнодержавному та регіональному рівнях (складові – стратегічне планування, підтримка зовнішньоекономічної діяльності, наукові дослідження ринку туристичних послуг, охорона рекреаційних ресурсів, гарантування захисту та безпеки туристів, контроль за якістю послуг, кадрове забезпечення).

З підвищенням значення туризму в економіці країни збільшується участь держави в управлінні туристичною галуззю. В Україні туризм визано однією з ключових галузей національної економіки, що регламентовано у низці нормативно-правових документів. Так, у Законі України “Про туризм” зазначено, що держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності [1]. Відповідно, це вимагає особливих підходів до управління туризмом. Сучасні умови розвитку світової глобалізованої економіки вимагають особливих підходів визначення структури організаційного забезпечення.

Організаційне забезпечення галузі туризму формують державні та недержавні організаційні структури, які створені на різних рівнях механізму та реалізують свої рішення через методи державного управління в туристичній галузі в межах своїх повноважень. Між цими організаційними структурами існують тісні субординаційні, реординаційні та координаційні взаємозв'язки

Субрегіональний рівень відображає об'єднання територіальних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, що здійснюють свою діяльність у межах однієї області як основної ланки територіальної організації суспільства і держави [1]. В умовах адміністративної реформи в Україні поширюється практика створення різного роду таких об'єднаних місцевих органів державної влади з метою розв'язання спільних проблем і обміну досвідом.

Велику роль у становленні та розвитку туризму відіграє неприбуткова громадська організація – Спілка сприяння розвитку зеленого туризму в Україні, яка збирає і концентрує дані з різних регіонів країни, проводить конференції та тематичні виставки з метою популяризації відпочинку в українському селі, сприяє розвитку інфраструктури, самозайнятості населення, виховання поваги до краси рідного краю, гостинних мешканців, збереженню існуючого культурного та історичного надбання українського народу. За її ініціативою створені й успішно функціонують осередки туризму у більшості областей України [3].

2. Нормативно-правові механізми розробляються і впроваджуються центральними та місцевими органами влади і передбачають загальноорганізаційну та правову регламентацію туристичної діяльності, створення

сприятливого нормативно-правового поля для всіх суб'єктів рекреаційно-туристичного комплексу.

3. Фінансово-кредитні механізми спрямовані на створення сприятливого кредитного середовища для розвитку підприємницької діяльності у туристичній галузі (складові – запровадження системи мікрокредитування, пільгове кредитування суб'єктів рекреаційно-туристичного бізнесу, державне субсидювання, лізинг, тренінги з фінансово-кредитних питань для працівників галузі туризму).

Для гарантованої підтримки туристичних потоків в Україну необхідно різко активізувати інформаційну діяльність щодо рекламування туристичного потенціалу в країні та за кордоном. Акцент належить спрямувати на рекламу унікальних природно-кліматичних ресурсів, екскурсійних програм, гостинності населення, недорогих послуг харчування, наявності в достатній кількості екологічно-чистих фруктів та інших продуктів. Особлива увага зосереджується на розширенні екскурсійних, культурних, розважальних програм і заходів [4].

Для забезпечення сталого розвитку туристичної сфери в умовах поглиблення відносин між Україною і ЄС, її вступом до СОТ, необхідне підвищення якості національних пропозицій до рівня міжнародних стандартів і розширення ринку збуту. Виконання цих двох головних завдань потребує державного фінансування за двома основними напрямками: залучення туристів на вибраних цільових ринках (рекламно-інформаційна діяльність, зокрема виставкова, створення інформаційних центрів, створення національного туристичного інтернет-порталу, сайту ДСТК); приведення національних нормативів, стандартів безпеки, якості товарів і послуг у відповідність до міжнародних.

Підприємства туризму відносяться до малого підприємництва. У сфері фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва, за оперативними статистичними даними, в Україні функціонує: 173 банки, філійна мережа яких складається з 1395 діючих філій; 1438 небанківських фінансово-кредитних установ, у т. ч. 1028 кредитних спілок.

Розвиток туризму в Україні підтримується спеціальними програмами Міжнародного фонду “Відродження”, фонду “Євразія”, Європейської федерації зеленого туризму “Єврожітс” та іншими. Але цього недостатньо, щоб туризм в Україні відіграв роль каталізатора розвитку багатьох галузей економіки (сільське господарство, транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво тощо), став провідним чинником стабільного і динамічного збільшення надходжень до бюджету.

4. Податкові інструменти – передбачають оптимізацію кількості податків для підприємств рекреаційно-туристичного комплексу, надання податкових пільг під конкретні проекти, які спрямовані на розв'язання регіональних і соціальних проблем, інвестування у туристичну галузь (до них належать: податкове регулювання, оптимізація кількості і величини податків у рекреаційній діяльності; створення сприятливих умов для залучення інвестицій підприємствами рекреаційно-туристичного комплексу; бюджетне

фінансування програм розвитку рекреації та туризму; надання податкових пільг для розв'язання проблем соціального туризму).

У теорії та практиці господарювання організація діяльності туристичних підприємств має велике соціально-економічне значення. Основними складниками їх організаційно-економічного механізму визначені: державно-адміністративні важелі, нормативно-правові складові, фінансово-кредитні складові, податкові інструменти. Для підвищення ефективності туристичної діяльності особливе значення має удосконалення фінансово кредитних та податкових інструментів з метою активізації підприємництва та збільшення капіталізації й конкурентоспроможності туристичних підприємств, у т. ч. на світових ринках туристичних послуг.

Література:

1. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”. Закон України від 18.11.2003 № 1282-IV // Офіційний вісник України. – 26.12.2003. – № 50. – С. 34.
2. Ігнатенко М.М. Проблеми та перспективи розвитку сільського туризму в Україні / М.М. Ігнатенко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. – Серія “Економічні науки”. – Т. 12, № 1 (43). – Львів, 2010. – С. 252 – 255.
3. Концепція розвитку туризму і курортів в Україні [Електронний ресурс]: проєкт. – Режим доступу: <http://tourism.gov.ua/doc.aspx?id=411>.
4. Сарапіна О.А. Еколого-економічні напрями підвищення якості послуг в рекреаційній зоні/ О.А. Сарапіна, Т.А. Пінчук// Таврійський науковий вісник: Збірник наукових праць. – Херсон: ХДАУ, 2007. – Вип. 49. – С.219-227.

О. В. Маїшкова

Херсонський державний університет,
orchideya1983@mail.ru

АНАЛІЗ СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Херсонщина славиться своїми природними рекреаційними ресурсами (кліматом, сприятливим для організації літніх видів відпочинку, теплими Чорним і Азовським морями, термальними джерелами та ін.), тому для українських і зарубіжних туристів більш відома як область, що спеціалізується на пляжному відпочинку. Але у ХХІ столітті пасивний відпочинок на пляжі, хоча й залишиться найпоширенішою формою проведення відпустки, усе в меншому ступені буде відповідати потребам жити в задоволення. На зміну “трьом S” – море-сонце-пляж (Sea-Sun-Sand) поступово приходить формула “трьох L” – національні традиції-пейзаж-дозвілля (Lore-Landscape-Leisure) [1], тому досить актуальним становиться детальне вивчення суспільно-історичних туристичних ресурсів, завдяки яким спеціалізація Херсонської області на туристичному ринку розшириться.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням туристичної індустрії України займаються ряд вітчизняних вчених: В. К. Бабарицька, О. О. Бейдик, Т. А. Дьорова, Л. П. Дьяченко, В. Ф. Кифяк, О. О. Любіцева, О. Ю. Малиновська, М. П. Мальська, П. Р. Пуцентейло, І. В. Смал, Т. Г. Сокол, В. В. Худо, В. І. Цибух та інших.

Великий вклад у розробку і популяризацію туристичних маршрутів Херсонщини зробили О. Алеферко, С. Алеферко, Я. Василевська, С. Дяченко, В. Дяченко.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасного стану та класифікація суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів (РТР) Херсонської області. Відповідно до мети були поставлені завдання: а) охарактеризувати сучасний стан суспільно-історичних РТР регіону; б) провести класифікацію суспільно-історичних РТР Херсонської області.

Виклад основного матеріалу. До суспільно-історичних туристичних ресурсів за О. Бейдиком відносять: архітектурно-історичні, біосоціальні та події РТР [2].

Серед суспільно-історичних РТР Херсонської області, на жаль, немає таких, які були б занесені до списку ЮНЕСКО. В області під державною охороною перебуває 3 418 пам'яток археології (у т.ч. 29 – національного значення, див), 2 259 пам'яток історії (3 національного значення), 130 пам'яток монументального мистецтва (3 національного значення), 140 пам'яток архітектури та містобудування (у т.ч. 32 – національного значення). Всього: 5 947 нерухомих пам'яток історії культури та містобудування (більшість із них є латентними), у т.ч. 67 – національного значення.

З них 1465 об'єктів входять до Державного реєстру пам'яток історії та культури Херсонської області станом на 01.06. 2005 (даний документ більше не оновлювався) [5]. На основі цих даних нами було проведено класифікацію суспільно-історичних ресурсів Херсонської області, що відображено на рис. 1. Причому, із загальної кількості (541 об'єкт) пам'яток археології – 437 курганів і курганних груп, 25 стоянок, 65 поселень, 5 могильників і 9 городищ [3-5].

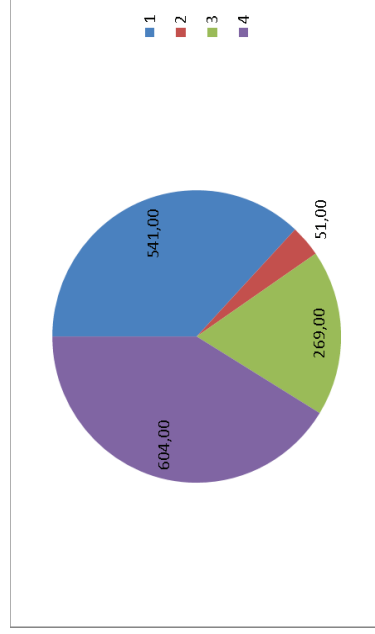

Рис. 1. Класифікація суспільно-історичних ресурсів Херсонської області, де: 1 – пам'ятки археології, 2 – пам'ятки архітектури, 3 – біосоціальні ресурси, 4 – події ресурси.

За переважанням певного архітектурного стилю архітектурно-історичні пам'ятки нашого краю належать до:

1. архаїка (до 1000 р. до н. е.): Дреймалівське поселення (с. Дреймалівка Бериславського району, пізня бронза), Стоянка Дмитрівка (с. Дмитрівка Каховського району, пізній палеоліт-пізня бронза), Стоянка Нововолодимирівка (с. Нововолодимирівка Чаплинського району, пізній палеоліт), але більшість об'єктів є латентними;

2. залізна доба й античність (1000 р. до н. е. – 527 р.): античне поселення “Глибока Пристань” (с. Софіївка Білозерського р-ну, IV ст. до н. е.), античне городище “Скелька” (с. Олександрівка Білозерського р-ну, I ст. до н. е. – III ст. н. е.); античне городище “Золотий Ріг” (с. Широка Балка Білозерського р-ну, I ст. до н. е. – III ст. н. е.), Любимівське піньоскіфське городище (с. Каховського р-ну, III ст. до н. е.), Гаврилівське піньоскіфське городище (с. Гаврилівка Нововоронцовського р-ну, III ст. до н. е. – II ст. н. е.), Скіфський курган “Огуз” (смт. Нижні Сірогози, IV ст. до н. е. – найвищий в області, висота близько 120 м); Скіфський курган “Козел” (с. Новоолександрівка Нижньосірогозького р-ну, II половина IV ст. до н. е.) тощо ;

3. доба візантійсько-давноруського стилю (527 – 1240 рр.), доба готики й ренесансу (1240-1650 рр.), доба бароко (1650-1780 рр.): немає визначних споруд, так як повторне заселення території відбулось пізніше;

4. доба класицизму (1780 – 1850 рр.): Григорівський Бізюків монастир (с. Червоний Маяк Бериславського р-ну, XVIII – поч. XX ст.); залишки Збур'ївської фортеці (с. Стара Збур'ївка Голопристанського р-ну, XVIII ст.); Катеринський собор та дзвіниця (м. Херсон, вул. Перекопська, 1782-1787рр.); Миколаївська церква (м. Херсон, вул. Доброхотова, 1819 р.); Святодухівський собор із дзвіницею (м. Херсон, вул. Декабристів, 1804-1836 рр.); Корсунський монастир (с. Корсунка Каховського р-ну, XVIII-поч. XX ст.); Греко-Софіївська церква (м. Херсон, вул. Червонофлотська, 1780 р.), Успенський собор (м. Херсон, вул. Леніна, 1786 р.); Церква Усіх Святих (м. Херсон, вул. Пугачова, 1808 р.);

5. доба еkleктики й модерну (1850 – 1917 рр.): кірха Св. Петра і Павла (с. Зміївка Бериславського р-ну, 1885 р.); Троїцька церква (с. Князе-Григорівка, Великолетиський р-н, кінець XIX ст.); церква Св. Миколая (с. Старосілля Великоолександрівського р-ну, 1888 р.); Монастир Різдва Богородиці (м. Генічеськ, 1905 р.); церква Св. Георгія (с. Мала Кардашинка Голопристанського р-ну, 1905 – 1912 рр.);

6. радянська й пострадянська доба (після 1917 р.): пам'ятник “Легендарна Тачанка” (біля м. Каховка, 1967 р.), кам'яниця першої в Україні гідроелектростанції (смт. Велика Олександрівка, 1928 р, пам'ятник “Першим корабелам” (м. Херсон, 1972 р.) та нові пам'ятники (кам'яні кохання (парк ім. Горького м. Херсона, 2005 р.); Потьомкін Таврійський (парк ім. Горького м. Херсона, 2004 р.), скульптура образу Божої мати “Покрова” (Пушкінський сквер, м. Херсон, 2009 р.); пам'ятник “Солодкому кавуну” (м. Гола Пристань, 2007 р.); пам'ятник “Жабі” (м. Гола Пристань, 2008 р.) тощо.

Що стосується біосоціальних РТР, то із 269 об'єктів – 10 пам'ятників героям Громадянської війни, 77 – героям Великої Вітчизняної війни, 27 – воїнам-інтернаціоналістам, 155 – іншим визначним особистостям.

Зокрема:

- пам'ятник Богдану Хмельницькому (с. Тягинка Бериславського району, нагадує про козацьку добу, але встановлений в радянську у 1954 році);
- пам'ятники, що закарбували добу панування російської імперії – могила-склеп князя Потьомкіна Таврійського (м. Херсон, Спаський собор), пам'ятник генералісімусу Олександровичу Суворову (м. Херсон, вул. Суворова, встановлений в радянську добу у 1950 році), адміралові Федору Федоровичу Ушакову (м. Херсон, вул. Ушакова, встановлений в радянську добу у 1957 році), флангпроу Джону Говарду (м. Херсон, вул. Ушакова, встановлений у 1818-1820 рр.), масток родини Фальц-Фейнів (с. Гаврилівка Нововоронцовського р-ну), склеп родини Фальц-Фейнів (с. Новочерномор'я Голопристанського р-ну), пам'ятник Софії Фальц-Фейн (с. Хорли Каланчацького р-ну);

• пам'ятники часів революції і громадянської війни (1917-1921 рр.), зокрема 26 пам'ятників Володимирі Леніну і його соратникам і послідовникам – Надії Крупській (с. Любимівка Каховського району), пам'ятники Михайлу Фрунзе (м. Каховка (2), с. Мала Каховка Каховського району), Семену Будьонному (с. Мала Каховка Каховського району), Феліксу Дзержинському (м. Цюрупинськ), Сергію Кірову (с. Новогригорівка Генічеського району, с. Малі Копані Голопристанського району), Василю Блюхеру (м. Каховка, смт. Чаплинка, с. Архангельська Слобода Каховського району), Миколі Щорсу (с. Щорсівка Генічеського району), радянському льотчику Валерію Чкалову (с. Чкалове Новотроїцького району). Засновниця компартії Німеччини – Розі Люксембург (с. Федорівка Каховського району).

• дуже цікавими також є пам'ятники повенної доби, зокрема: першому космонавту Юрію Гагаріну (с. Чорнобаївка Білозерського району, с. Гладківка Голопристанського району, с. Червоний Чабан Каланчацького району), російському біологу і селекціонеру-помологу, автору багатьох сортів плодів-ягідних культур – Івану Мічуріну (с. Іванівка Високопільського району).

Окремо хочеться виділити пам'ятники письменникам: Тарасу Григоровичу Шевченку (м. Херсон, м. Генічеськ, м. Скадовськ, смт. Високопілля, с. Широка Балка Білозерського району, с. Ювілейне Цюрупинського району), Миколі Олексійовичу Островському – радянському письменнику, автору романів “Як гартувалася сталь”, “Народжені бурєю”, будинок, в якому народився та мешкав письменник Борис Андрійович Лавренков, твори “Сорок перший”, “Заколог”, “Лермонтов”, “Вітер”. Будинок, в якому зупинявся Михайло Коцюбинський (м. Херсон, вул. Перекопська, 18); пам'ятник Остапу Вишні (с. Кринки, Цюрупинський район) – українському письменнику, новелісту, класику сатиричної прози ХХ ст., зокрема збірка “Мисливські усмішки” написана в Кринках Цюрупинського району Херсонської області; пам'ятник Миколі Гуровичу Кулішу (м. Цюрупинськ,

смт. Чаплинка), який народився в Чаплинці, але навчався в Олешші, твори “97”, “Миша Мазайло” та ін. [4].

Серед 604 подієвих РТР Херсощини більшість становлять об'єкти, присвячені Великій Вітчизняній війні (532), є об'єкти, присвячені подіям Громадянської війни (31), подіям Громадянської і Великої Вітчизняної війни (16), іншим подіям – 25.

За орієнтованістю на загальну суспільно-політичну ситуацію подієві пам'ятки в Херсонській області можна віднести до періодів:

1. козацька доба (період визвольної війни і козацької держави (1648-1775 рр.): Олешківська Січ (м. Цюрупинськ, 1711-1728 рр.); Кам'янська Січ (с. Республіканець Бериславського р-ну, 1709-1711 рр. та 1728-1734 рр.); Прогніївська паланка Запорізької Січі (с. Геройське Голопристанського р-ну, 1735-1769 рр.); залишки Збур'ївської фортеці (с. Стара Збур'ївка Голопристанського р-ну, 1774 р.);

2. доба панування Російської імперії (1775-1917 рр.): у м. Берислав розташоване кладовище воїнів Кримської війни, де знайшли останній притулок 532 солдатів, моряків та козаків, які загинули у розпалі боїв за Севастополь у 1855 році і тому воно відноситься до пам'ятних місць, наших днів з історичними подіями доби панування Російської імперії. До наших днів збереглися два кам'яні хрести та каплиця, зведена у пам'ять захисників Севастополя.

3. революція і громадянська війна (1917-1921 рр.), міжвоєнна доба (1921-1939 рр.), друга світова війна (1939-1945 рр.), повоєнна доба (1945-1991 рр.): пушка біля красназавчого музею (м. Херсон, вул. Комунарів, 1944 р.), монумент на могилі Невідомого солдата (м. Херсон, 1956 р.), пам'ятник “Легендарна Тананка” (біля м. Каховка, присвячений подіям Громадянської війни, встановлений у 1967 р.), пам'ятники та меморіальні комплекси війнам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни (споруджені в усіх містах, інших районних центрах і багатьох селах).

4. незалежна Україна (з 1991 р): подієвими ресурсами незалежної України є сучасні культурні заходи, такі як щорічні фестивалі, конкурси, виставки тощо – всього 61 подія, із них найбільше в м. Херсоні (13), Скадовському районі (9), Голопристанському (8).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

На основі даних, наведених у Державному реєстрі пам'яток історії та культури Херсонської області станом на 01.06. 2005 (даній документ більше не оновлювався) [5], нами було проведено класифікацію суспільно-історичних ресурсів Херсонської області (1465 об'єкти).

Найбільше в області подієвих РТР (604). Причому, серед 604 подієвих РТР Херсощини більшість становлять об'єкти, присвячені Великій Вітчизняній війні (532), є об'єкти, присвячені подіям Громадянської війни (31), подіям Громадянської і Великої Вітчизняної війни (16), іншим подіям – 25. На другому місці пам'ятки археології (541 об'єкт), із загальної кількості яких – 437 курганів і курганних груп, 25 стоянок, 65 поселень, 5 могильників і 9 городищ. Що стосується біосоціальних РТР, то із 269 об'єктів – 10 пам'ятників героям Громадянської війни, 77 – героям Великої Вітчизняної

війни, 27 – війнам-інтернаціоналістам, 155 – іншим визначним особистостям. Найменше в області архітектурно-історичних РТР (51 об'єкт).

Як ми бачимо Державний реєстр пам'яток історії та культури Херсонської області вже не оновлювався 10 років, відповідно про реальну картину і збереженість пам'яток історії на Херсонщині інформації майже не має, а тому в подальших дослідженнях ми плануємо провести моніторинг фактично наявних суспільно-історичних РТР Херсонщини.

Література:

1. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебник / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
2. Бейдик О. О. Рекреационно-туристичні ресурси України : методологія та методи аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.
3. Карта туристичних ресурсів Херсонської області // за ред. О. Палаха. – Херсон : “Наддніпряночка”, 2006 р. Оленьковський М. О. Археологічні пам'ятки Херсонської області : каталог-довідник / М. О. Оленьковський. – Херсон, 2004. – 128 с.
4. Путешествия по Херсонщине : Энциклопедия-путеводитель / Под ред. – Херсон : Наддніпряночка, 2008. – 300 с.
5. Реєстр пам'яток історії та культури Херсонської області станом на 01.06.2005 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uct.arhka.vnn.kherson.ua/tour-object.htm>.

К.В. Мезенцев, О.К. Гаврилюк

Київський національний університет

імені Т. Шевченка,

mez@univ.kiev.ua,

gok777@ukr.net

ПОЛЯРИЗАЦІЯ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНОПОЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Аналіз останніх публікацій та досліджень. Сучасні суспільно-географічні дослідження поляризації простору зазвичай торкаються двох напрямків:

- дослідження центрів (полосів росту, столиці, великих міст як центрів соціально-економічного зростання та найвищого добробуту населення);
- дослідження периферії (як складової полюсів росту у дихотомії “центр-периферія”, депресивних територій як різновиду периферійних територій, сільських територій, сільської місцевості, що в більшості випадків формують периферію).

При цьому центр та периферія формують єдиний соціально-економічний простір. Важливо усвідомлювати, що без розвиненого центру не має і розвинутої периферії. Тому з точки зору оцінки ролі регіональних центрів цікавою і важливою є концепція *регіонополізації*, запропонована білоруським вченим-географом Г. Рідевським.

Поняття “*регіонополізація*” (“*регіонополізація*”) вперше згадано Е. Алаєвим у 1983 р. [1], під яким розумівся процес зростання чисельності

населення в регіональному центрі – *регіонополісі (regionopolis)*, проте подальшого застосування та розвитку дане поняття не отримало, як в соціально-економічній географії, так і регіональній економіці. Лише в середині 2000-х років питання *регіонополізації* та її часткових проявів розкриваються у працях Г. Рідевського [2, 3]. Грунтовне ж висвітлення розселенсько-демографічного аспекту регіонополізації представлено в пізніших роботах автора концепції [4-8], де наголошується на центр-периферійному характері протікання даного процесу.

Як зазначає І. Пилипенко, багаторівневність та ієрархічність геопростору породжує багаторівневність систем типу “центр-периферія” і виникнення проблеми суперпозиції [9]. Оскільки процеси просторової поляризації (центр-периферійні процеси, процеси концентрації-деконцентрації) проявляються на різних ієрархічних рівнях – глобальному, загальнодержавному, регіональному та локальному [10], то в Україні можна виділити такі головні процеси центр-периферійної взаємодії з точки зору розселення населення та соціально-економічного розвитку території:

✓ *метрополізація* – процес територіального розростання регіональних столиць, що поглинають малі міста та громади, при цьому встановлюється доволі жорстка ієрархія залежності між центральним містом та його обширною периферією [11];

✓ *регіонополізація* – процес підвищення значимості регіонального центра (регіонополіса) в соціально-економічному, демографічному, соціокультурному та екологічному розвитку територіальних систем, які вони “очолюють” [7];

✓ *локополізація* – процеси поляризації на локальному рівні, в результаті яких підвищується роль місцевих регіональних центрів у розвитку територіальних систем, які вони “очолюють” [8].

Варто зазначити, що процеси *метрополізації* українські вчені почали досліджувати відносно нещодавно (зокрема, [12-14]). Водночас процеси *регіонополізації* та *локополізації* залишаються поки що поза увагою вітчизняних вчених, що актуалізує необхідність їх дослідження як суспільно-просторових процесів.

Формування мети та завдань дослідження. Зважаючи на широкий спектр центр-периферійних процесів, що впливають на поляризацію простору, в межах даної статті головну увагу буде зосереджено лише на розселенсько-демографічному аспекті процесів регіонополізації. Метою роботи є спроба адаптації концепції *регіонополізації* для реалій України. Досліджуваний період охоплює 1970-2014 роки. Це зумовлено тим, що упродовж 1950-1970-х років утворились та розвивались основні агломерації на території України, з якими існуючі нині міста-мільйонери, сформувалися опорний каркас розселення та обриси адміністративно-територіального устрою країни [13], що дозволяє легко виявити просторову поширеність *регіонополісів* та ідентифікувати регіональні системи, які вони “очолюють”.

Головними дослідницькими завданнями є:

– протестувати концепцію *регіоналізації* у радянський (1970-1989 роки) та пострадянський (1989-2014 рр.) періоди, встановити спільні та відмінні риси протікання даного процесу в Україні;

– дослідити регіональну диференціацію процесів *регіоналізації* в Україні, відмінності в інтенсивності та рівнях її прояву.

Виклад основного матеріалу дослідження. У даному дослідженні *регіоніліс* розглядається як центр в “центр-периферійній” системі регіону. При цьому варто зазначити, що будь-який *метрополіс* може бути водночас *регіонілісом*, проте не кожен *регіоніліс* – *метрополісом*. Так, наприклад, Київ – метрополіс столичного макрорегіону і водночас регіоніліс Київського мезорегіону. Залежно від кількості регіонілісів регіони можуть бути моно- чи бі-центричними. Для ідентифікації моно- чи бі-центричності регіональної системи обрано три головних “нежорстких” критерії: 1) розмір регіонального центра другого порядку в бі-центричному регіоні; його чисельність населення має становити не менше 50% від чисельності населення регіонального центру першого порядку (найбільшого за чисельністю населення міста в регіоні) у певному році; 2) стійкість співвідношення чисельності населення регіональних центрів першого та другого порядку; вимога першого критерію має виконуватися протягом всього досліджуваного періоду; допускати незначні відхилення; 3) цілісність і відносна стабільність адміністративно-територіального устрою регіону та країни.

Відповідно до цих критеріїв в Україні протягом досліджуваного періоду можна ідентифікувати 20 моноцентричних регіонів та 5 бі-центричних. Такий розподіл є доволі стійким і зберігається з початку 1970-х років. Бі-центричними регіонами є Дніпропетровський (регіональні центри – Дніпропетровськ та Кривий Ріг), Донецький (Донецьк та Маріуполь), Полтавський (Полтава та Кременчук), Закарпатський (Ужгород та Мукачево), Кримський (Сімферополь та Севастополь).

Напрямами регіоналізації в Україні. Г. Рідевський запропонував виділення двох видів регіоналізації – прогресивної та регресивної [3, 8]. Проте, зважаючи на специфіку досліджуваного періоду, доцільним є виділення такого різновиду регіоналізації, що характеризується протилежною спрямованістю – дерегіоналізації. Тому за результатами аналізу показників зміни чисельності населення в регіонілісах та зміни частки регіонального центру (регіонілісу) в населенні регіону визначено три напрями регіоналізації в Україні:

- *прогресивна* – спостерігається, коли зростають як чисельність населення регіонілісу, так і його частка в населенні регіону;
- *регресивна* – спостерігається, коли чисельність населення регіонілісу скорочується, але його частка в населенні регіону зростає;
- *дерегіоналізація* – спостерігається, коли частка регіонального центру в населенні регіону скорочується (незалежно від динаміки зміни його чисельності населення).

Розглянемо просторово-часові особливості поширення виділених напрямів регіоналізації. Так, у радянський період пануючою була *прогресивна регіоналізація*. Виключення становить лише

Дніпропетровський регіон, для якого характерна *дерегіоналізація*, що проявилася у 1980-х роках (рис. 1). Це зумовлено політикою регулювання росту великих міст та зростанням чисельності населення у ряді індустріальних центрів регіону. Регресивна регіоналізація відсутня.

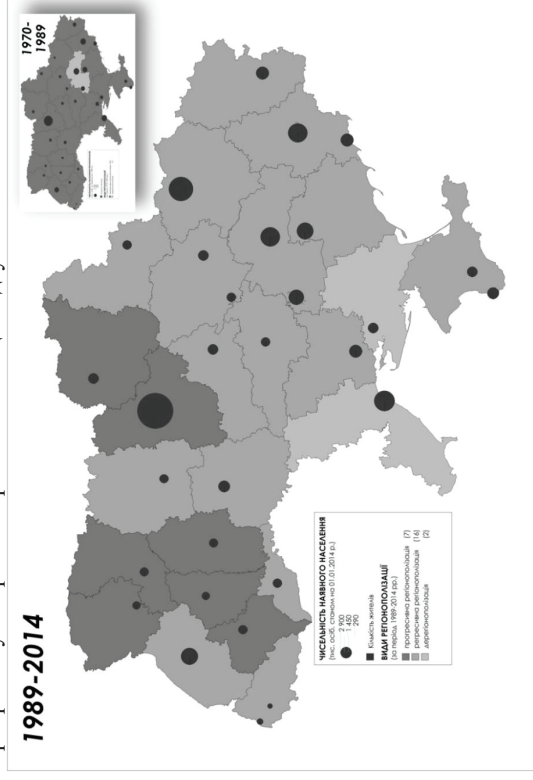

Рис. 1. Процеси регіоналізації в Україні у радянський (1970-1989) та пострадянський періоди. Джерело: результати переписів населення за 1970, 1989 роки, оцінки Державної служби статистики України за 2014 рік

Пострадянський період характеризується кардинальними змінами (рис. 1): в регіонах почав переважати процес *регресивної регіоналізації*. *Дерегіоналізація* характерна для південних регіонів – Одеського та Херсонського на фоні загального скорочення чисельності населення регіонілісів. У 2000-х роках в цих регіонах дерегіоналізація змінилася на регресивну регіоналізацію. Це зумовлено загальною депопуляцією населення, розвитком субурбанізації та інтенсифікацією освоєння приморської зони. Прогресивна регіоналізація зберігається у семи регіонах.

Рівні регіоналізації. Поняття “рівень регіоналізації” відображає частку населення *регіонілісу* в населенні регіону. Пропонується виділити чотири градациї рівня регіоналізації: низький (до 15%), середній (15-30%), високий (30-45%) та гіпертрофований (понад 45%). Для радянського періоду характерне переважання регіонів з *низьким рівнем регіоналізації* (рис. 2). Гіпертрофований рівень регіоналізації спостерігався лише у Київському та Дніпропетровському регіонах. У пострадянський період для більшості регіонів характерний *середній рівень регіоналізації* (15-30%), а гіпертрофований рівень характерний вже і для Харківського регіону.

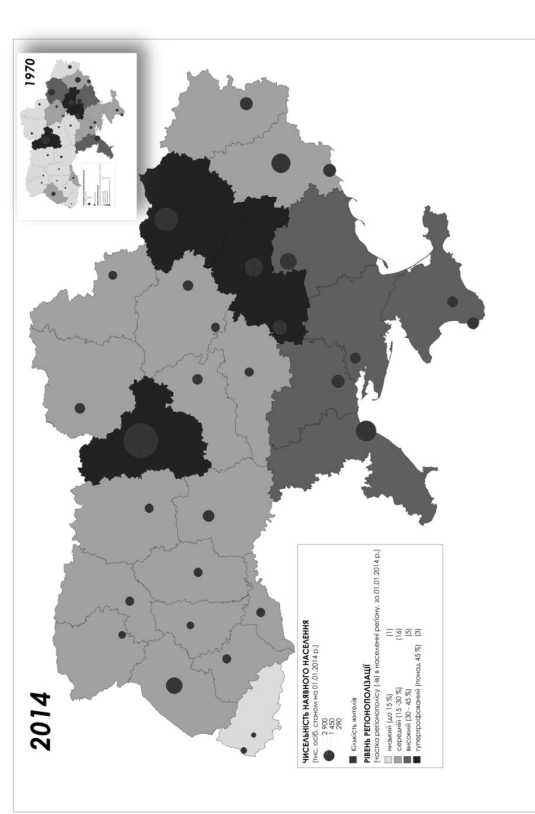

Рис. 2. Диференціація регіонів України за рівнем регіоналізації у 1970 та 2014 роках. *Джерело:* результати перепису населення за 1970 рік, оцінки Державної служби статистики України за 2014 рік

Інтенсивність регіоналізації. Інтенсивність регіоналізації розглядається як величина зміни частки населення регіоналізовані в загальній чисельності населення регіональної системи. У радянський період цей показник у десяти регіонах зріс у понад 1,5 рази. Максимальне значення – у 2,4 рази в Тернопільському регіоні, у понад 2 рази – Хмельницькому та Чернігівському. Водночас пострадянський період характеризується нижчим рівнем інтенсивності: в жодному регіоні природі частки населення регіоналізовані не перевищує 1,5 рази (максимум – в 1,33 рази у Чернігівському регіоні, понад 1,2 рази – у Хмельницькому та Черкаському регіонах).

Як узагальнення, слід зазначити, що на розвиток процесів регіоналізації в Україні найістотніше впливають тип господарського розвитку території, особливості освоєння його території та управлінської стратегії, суспільно-географічне положення регіону, характер економічної системи країни, демографічний потенціал та загальний рівень урбанізації території.

Висновки. Тестування концепції регіоналізації в Україні з урахуванням розселенсько-демографічного аспекту дозволило виділити 30 регіоналізовані та оцінити зміну їх ролі в регіональних системах у радянський та пострадянський періоди. Можна визначити такі три ключових зміни: 1) перехід від домінування прогресивної до переважання регресивної регіоналізації; 2) перехід від переважно низького до переважно середнього рівня регіоналізації; 3) суттєве зниження інтенсивності регіоналізації.

Отже, регіоналізація – об'єктивний процес суспільно-просторового розвитку, що потребує постійного моніторингу для оптимізації регіональної політики держави (у тому числі екістичної).

Подальші дослідження процесів регіоналізації в Україні мають бути пов'язані із аналізом інших аспектів – економічному, соціокультурному, екологічному тощо.

Література:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М., 1983. – 350 с.
2. Ридевский Г.В. Регионализация территориальной структуры хозяйства и расселения Республики Беларусь / Г.В. Ридевский // Северо-западная Россия: проблемы экологии и социально-экономического развития. – Псков, 2004. – с. 304–306.
3. Ридевский Г.В. Территориальная организация Республики Беларусь: социально-эколого-экономическая модель перехода к устойчивому развитию: монография / Г.В. Ридевский. – Могилёв: МГУ им. А.А. Кулешова, 2007. – 525 с.
4. Ридевский Г.В. Урбанизация и процессы регионализации в Беларуси в конце XIX – начале XXI вв. / Г.В. Ридевский // Пропсы урбанізацыі ў Беларусі ў XIX – пачатку XXI ст.: зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал. І.П. Крэнъ, І.В. Соркіна (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2010. – С. 15–23.
5. Ридевский Г.В. Динамика численности населения и типология городских поселений Беларуси по месту и роли в территориальной структуре расселения на основе материалов переписей 1959–2009 гг. // Гістарычная ўрбаністыка: асновы метаалогіі і крынізнаўчая база. Зборнік навуковых артыкулаў. / Г.В. Ридевский // Гродна: ГрДУ ім. Купалы. – 2011. – С. 82–94.
6. Ридевский Г.В. Процессы регионализации, структурная неоднородность и социальное расселение росийско-белорусского пограничья / Г.В. Ридевский // Региональные исследования. – 2011. – №4. – С. 127–133.
7. Ридевский Г.В. Регионализация и расселение пространства как основные итоги регионализации в Белоруссии / Г.В. Ридевский // Росейская глубинка – модели и методы изучения. – 2012. Москва: РАН Институт географии – С. 193–208.
8. Ридевский Г.В. Центр-периферийные процессы в расселении населения современной Беларуси / Г.В. Ридевский // Региональные исследования: научный журнал. – №2. 2013. – С. 94–99.
9. Пилипенко І. О. Суспільно-географічна периферія: концепція, параметризація і делімітація. Монографія / І. О. Пилипенко. – Херсон: Грін Д. С., 2015. – 264 с.
10. Ридевский Г.В. Центр-периферийные процессы и императив устойчивого развития / Географические науки в обеспечении стратегии устойчивого развития в условиях глобализации / Г.В. Ридевский // Минск: Издательский центр БГУ. – 2012. – С. 120–122.
11. Колосов В., Эккерт Д. (ред.). Крупные города и вызовы глобализации. – Смоленск, 2003. – 280 с.
12. Денисенко О.О. Процеси метрополізації : світогосподарський аспект : монографія / О.О. Денисенко ; наук. ред. Г. П. Підгрушній ; Ін-т географії НАН України. – К., 2012. – 193 с.
13. Підгрушній Г. П. Київ та прилегла територія в системі центр-периферійної взаємодії / Г. П. Підгрушній, О. О. Денисенко // Український географічний журнал – 2013. – № 1. – С. 27–35.
14. Мельник М.І. Вплив регіональної метрополії на структуру ізацію простору: центр-периферійний вимір / М.І. Мельник, І.В. Лешух, О.М. Синютка //

Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону : [зб. наук. пр. НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.)]. – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – 2013. – С. 46-61.

15. Пітюренко Ю.І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР (особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи). – К.: Наукова думка, 1972. – 188 с.

Н.І.Мезенцева, Н.М. Кондрась

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

prvotarnat@ukr.net,

nataliakondras@gmail.com

КОНЦЕПЦІЇ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО ДЕМОГРАФІЧНОГО ПЕРЕХОДУ

Постановка проблеми. Сукупність змін демографічної поведінки населення останніх 35 років в світі визначають терміном другого демографічного переходу. Якщо перший демографічний перехід супроводжувався модернізацією суспільства на етапі розширення можливостей для задоволення матеріальних потреб, то для другого демографічного переходу характерним є зосередження життєвих пріоритетів людей на особистому розвитку та індивідуальному стилі життя, що відображається у нових поглядах на сім'ю, народження дітей, на взаємовідносинах з партнерами.

Вклад основного матеріалу дослідження. Витоки концепції демографічного переходу беруть початок у 20-х роках ХХ століття. Вперше у 1929 році в опублікованій в "Американському соціологічному журналі" праці американського демографа Уоррена Томпсона "Населення" було описано процес із 3-х стадій, при якому один тип популяційної стабільності змінюється іншим. Томпсон зазначав зміни, або переходи, в народжуваності і смертності в промислово розвинених країнах протягом останніх 200 років [11]. Із аналізу цих змін була створена модель, яка в загальному відображала перехід суспільства від традиційного режиму відтворення населення, що характеризується високим рівнем народжуваності та смертності до рівня, де обидва показники є значно нижчими. У своїй роботі Томпсон виділив 3 групи країн:

- група А, яка характеризується достатньо низьким рівнем смертності та рівнем народжуваності, який швидко скорочується, що приводить до зниження приросту, а згодом і до природного скорочення населення (Західноєвропейські країни);

- група В, яка складається з країн в яких відбувається швидке та різке зниження смертності і поступове зниження народжуваності. В результаті спостерігається зростання чисельності населення до тих пір поки тривале зниження народжуваності не приведе до стабілізації, а згодом його скорочення (країни Східної та Південної Європи);

- група С, яка характеризується високими рівнями обох показників. Ця група отримала назву Мальтузіанська за ім'ям Томаса Мальтуса, який висунув теорію згідно якої неконтрольований ріст народонаселення має привести до голоду на Землі (до групи віднесено 70% населення Землі) [11].

У 1934 році відомий французький вчений Адольф Ландрі об'єднав попередні роботи по демографії та опублікував книгу "Демографічна революція", в якій отримала розвиток вперше сформульована ним в 1909 році концепція. У роботі Ландрі в широкий обіг було введено поняття "демографічної революції" та відображено динаміку зміни світового населення, а саме "демографічних режимів" – переходу від "примитивного" через "перехідний" до "сучасного" [2].

Класифікація А. Ландрі була дещо схожа із розробками У. Томпсона. Він також висунув ідею, що передбачала поширення Західноєвропейського режиму відтворення населення для всього світу відлому, проте країни, що вступили на стадію переходу пізніше, повинні були б мати вищі темпи змін [3]. Саме ця концептуалізація виділяла книгу Ландрі на тлі багатьох описових демографічних праць того часу.

Загалом Ландрі, крім введення терміну "демографічної революції", заклад підвалини для розвитку ідей індивідуалізму, як причин, що визначали рівень зниження відтворення населення.

Вперше в науковий обіг термін "демографічний перехід" був введений американським демографом Френком Ноутстейном в 1945 році, хоча вихідні дані були висунуті раніше Ландрі та Томпсоном. На основі безпосередніх спостережень та попередніх праць по теорії демографічного переходу Ноунстайн прийшов до висновку, що саме зміна установок, а не просто винахід сучасних засобів контрацепції призвели до зниження народжуваності [7]. Ці висновки дозволили надати більш чіткого формулювання поняття "демографічного переходу", як переходу від суспільства традиційного аграрного типу до міського індустріального. Перше формулювання було подане у роботі виконаній спільно із доктором Регіною Стікс "Контрольована фертильність" (1940 р.), повне визначення поняття було подано і представлено у доповіді "Економічні проблеми змін чисельності населення" на 8 Міжнародній конференції з економіки сільського господарства у 1953 році [6].

Ноунстайн передбачив, що взаємодія між соціальними змінами та демографічними тенденціями (демографічний перехід) несе в собі потенціал дуже швидкого росту населення в менш розвинутих країнах. Соціально-економічний прогрес приведе до загального зниження смертності задовго до того як розпочнеться зниження народжуваності, що й приведе до швидкого росту чисельності населення. За Ноунстайном деякі бідні регіони світу є настільки густо населеними, що демографічні тенденції стануть на шляху подальшого прогресу.

Спільним елементом розробок усіх вчених, які займалися концепцією демографічного переходу є його періодизація, що відповідає трьом найбільшим історичним етапам суспільного розвитку – привласнювальної економіки, аграрному і індустріальному. Причиною розбіжності поглядів є різні методологіі аналізу соціальних чинників, що мали найбільший вплив на

демографічний перехід. У зарубіжній літературі поширені 2 концепції, що утворюють теоретичні засади розвитку і завершення демографічного переходу. Перша раціональна (А. Ландрі, Ф.Ноунстайн, Д.Каугіллі), що передбачає гомеостатичне регулювання відтворення населення відповідно до якого рівень народжуваності в кінцевому підсумку визначений рівнем смертності. Індустриалізація приносить зниження смертності та свідоме обмеження чисельності дітей. Друга ґрунтується на твердженні про відносну незалежність еволюції народжуваності від динаміки смертності (К. Девіса, Дж. Блейка та Дж. Колдуелла). Так як народжуваність і смертність визначаються соціально-економічними умовами, перебудова типу народжуваності залежить не стільки від зниження смертності, скільки від глибинних сутнісних соціально-економічних перетворень, що формують індустріальне суспільство [1].

Вирізняють чотири фази демографічного переходу, кінцева межа якого – стабілізація населення. В першій фазі, яку до середини ХХ ст. завершили промислово розвинені країни, зниження коефіцієнта смертності випереджає зниження коефіцієнта народжуваності, завдяки чому коефіцієнт природного приросту населення зростає до найвищого значення. У другій фазі коефіцієнт смертності знижується далі та досягає найменшого значення, але коефіцієнт народжуваності знижується ще швидше, і приріст населення поступово сповільнюється. Для третьої фази характерне підвищення коефіцієнта смертності, обумовлене демографічним старінням, з одночасним сповільненням зниження народжуваності. Врешті-решт коефіцієнт народжуваності наближається до рівня простого відтворення населення, а коефіцієнт смертності залишається нижчим від цього рівня, оскільки вікова структура ще не стабілізована і має збільшену частку вікових груп із низькою смертністю. В четвертій фазі коефіцієнт смертності підвищується, зближується із коефіцієнтом народжуваності, а процес демографічної стабілізації закінчується. Економічно розвинені країни у 80-х рр. ХХ ст. були близькі до завершення третьої фази демографічного переходу, тоді як більшість країн, що розвиваються, знаходяться в першій або на початку другої фази.

Як спроба дати теоретичне пояснення сучасної і майбутньої ситуації, виникла гіпотеза “Другого демографічного переходу”, що відбувається в Європі. Подібні ідеї висувуються також і в рамках гіпотези про п’яту фазу демографічного переходу. Автори концепції другого демографічного переходу Р. Лестер і Д. Ван де Каа доводять, що сучасна демографічна ситуація і головна її особливість – зниження народжуваності нижче рівня, що забезпечує просте відтворення населення – обумовлені принципово іншими причинами в порівнянні зі зниженням народжуваності під час першого демографічного переходу (sub-replacement fertility) [10].

В основу концепції другого демографічного переходу покладені ідеї 80-х років ХХ ст. Ван де Каа (van de Каа, 1987) стверджував, що з середини 1970-х років Європа вступила в нову стадію її демографічної історії. Він припускав, що демографічний перехід ХІХ та половини ХХ століть необхідно розглядати як перший перехід. “Несподівані”, “запугані” зміни в

демографічній ситуації з середини 1960-х років відзначили початок другого демографічного переходу. До цього часу вже закінчився післявоєнний сплеск народжуваності і утворилася довготривала тенденція до зниження народжуваності [9].

Нині відсутня єдина думка про всі причини другого демографічного переходу. Найпоширенішою є точка зору, що він є наслідком широкого розповсюдження індивідуалістично орієнтованої системи цінностей і відповідної зміни норм поведінки, в тому числі і демографічної. Відбувається значне збільшення ступеня свободи як у виборі індивідуальних цілей, так і засобів їх досягнення. Ван де Каа розглядає другий демографічний перехід як результат руху суспільної свідомості від консерватизму до прогресивності, при цьому прогресивність розуміється як толерантність і сприйнятливість до нових цінностей і моделей поведінки. Він виділяє чотири основні риси цього переходу:

- перехід від “золотої століття” шлюбу до його заходу, тобто широке поширення юридично оформлених форм спільного життя і альтернативних форм сім’ї;
- перехід від дітоцентричної моделі сім’ї до індивідуалістично орієнтованої “зрілої” пари партнерів з однією дитиною;
- перехід від превентивної контрацепції, призначеної для запобігання народження ранніх дітей, до свідомого планування народження кожної дитини;
- перехід від уніфікованої моделі до плюралістичної моделі родини [10].

Таким чином, демографічні зміни 1960-х років є результатом зміни демографічної поведінки як чоловіків і жінок окремо, так і безпосередньо пар. Серед головних наслідків, що впливають на народжуваність є:

- абсолютне і відносне зростання кількості незарєєстрованих шлюбів, більш-менш тривалих дошлюбних спілок, сепарацій (роздільного проживання партнерів) при одночасному швидкому зменшенні частки поспішних, вимушених шлюбів, стимульованих вагітністю в юному віці;

- зростання середнього віку вступу в зареєстрований шлюб, середнього віку народження першої дитини і середнього віку материнства в цілому;

- зростання частки позашлюбних народжень при збільшенні середнього віку матері при народженні позашлюбної дитини;

- зменшення ексцесу (гостровершинності) вікового розподілу народжень, поступове переміщення модального віку з вікової групи 20-24 роки у вікову групу 25-29 років (а в деяких країнах навіть у вікову групу 30-34 роки), різке зниження частки у показниках народжуваності наймолодшої вікової групи матерів (15-20 років) та підвищення частки старших вікових груп матерів (старше 30 років, в результаті чого розподіл народжень стає більш рівномірним за віковою шкалою [4]).

Отримання освіти і пошук першої роботи в економічно розвинених країнах, як правило, “не перекладаються” проблемами, пов’язаними з виконанням материнських функцій. З цієї причини низький внесок молодих жінок (до 25 років і особливо до 20 років) в загальний рівень народжуваності

компенсується підвищенням вкладу жінок середніх і старших вікових груп [4].

Висновки. Другий демографічний перехід є найновішим етапом демографічної модернізації, в якій економічно розвинуті країни світу вступили в кінці 60-х на початку 70-х років XX ст., коли з'явилися перші ознаки кардинальних змін моделі сім'ї і народжуваності в містах США, Канади, Данії, Швеції, Фінляндії. В якості критерія розпочатих змін стало зниження народжуваності у жінок до 20 років та підвищення віку вступу в шлюб. Концепція другого демографічного переходу є широко досліджуваною в рамках демографічних змін у Європейському суспільстві. Вона стала "мейнстрімом" Європейської Асоціації з вивчення проблем народонаселення (European Association for Population Studies). У 2001 році було проведено першу конференцію (EURESCO-conference), яка мала назву "Другий демографічний перехід. Сім'я і зміни фертильності у сучасному суспільстві: дослідження та пояснення сучасного розвитку", та створено робочу групу, що займається дослідженням демографічних процесів в рамках другого демографічного переходу. Вважається, що Скандинавські країни перебувають на найвищому рівні другого демографічного переходу; Західна та Південна Європа мають головні ознаки демографічних змін, що характерні для другого демографічного переходу; Центральна та Східна Європа не мають значного появу таких ознак.

Література:

1. Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К.: "АртЕк", 1995. – 256 с.
2. Бюллетень Інституту демографії Національного дослідницького університету "Высшая школа экономики" Демоскоп Weekly № 611 – 612 "140 лет со дня рождения Адольфа Ландри" [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0611/nauka01.php>
3. Бюллетень Інституту демографії Національного дослідницького університету "Высшая школа экономики" Демоскоп Weekly № 611 – 612 "Адольф Ландри. Демографическая революция" [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0611/nauka02.php>
4. Бюллетень Інституту демографії Національного дослідницького університету "Высшая школа экономики" Демоскоп Weekly № 495 – 496 "Второй демографический переход и изменение возрастной модели рождаемости" Сергей Захаров [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0495/tema05.php>
5. Бюллетень Інституту демографії Національного дослідницького університету "Высшая школа экономики" Демоскоп Weekly № 575 – 576 "К 30-летию со дня смерти Франка Ноутстайна" [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0575/nauka01.php>
6. Notestein, Frank W. 1953. "Economic problems of population change", in Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists. London: Oxford University Press. pp. 13–31
7. Ansley J. Coale, "Frank W. Notestein, 1902–1983", Population Index, Vol. 49, No. 1 (Spring, 1983), pp. 3–12 accessed at www.jstor.org/stable/2737137

8. European Association for Population Studies. The second demographic transition in Europe (completed) – accessed at: <http://www.eaps.nl/scientific-activities/working-groups/second-demographic-transition-europe-completed>

9. The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002 Dirk J. van de Kaa – accessed at: http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf

10. Second Demographic Transition: concepts, dimensions, new evidence D. J. van de Kaa Bad Herrenalb 23-28 June 2001 – accessed at: http://www.demogr.mpg.de/papers/workshops/010623_paper04.pdf

11. Warren Thompson. Encyclopedia of Population Macmillan Reference. 2003. pp. 939–40. ISBN 0-02-8656776 accessed at: <http://www.fairfield.edu/faculty/hodgson/Courses/so184/popdocs/EoPTThompson.pdf>

Л.В. Мельник

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

НДС "Регіональних проблем

економіки і політики",

Lyul@ukr.net

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Однією із проблем, що все більш загострюється і потребує належної уваги в контексті гарантування екологічної безпеки є сфера поводження з відходами. Питання впливу відходів на довкілля полягає настільки в обсягах їх утворення, скільки накопичення.

Екологічна ситуація, рівень екологічної безпеки області залежать, передусім, від обсягів впливу на навколишнє середовище підприємств промислової і комунальної сфер, сільського господарства, транспортних засобів, а також рівня дотримання природоохоронного законодавства мешканцями області.

Протягом останніх років залишається невирішеним питання зберігання неприємних для використання залишків пестицидів які розосереджені по всій території, а також несанкціонованих звалищ та впливу діючих полігонів на довкілля Хмельницької області. Зокрема так як Хмельницької області є аграрною де переважає галузь сільського господарства, пріоритетним питанням є накопичення пестицидів. Внаслідок відсутності в країні розвинутої інфраструктури поводження з відходами та надуповільненого запровадження ресурсозберігаючих технологій накопичення відходів набуває прогресуючого характеру.

Відіому рівень екологічної безпеки в сфері відходів залежить також від дотримання технічних вимог при здійсненні операцій поводження з ними. В першу чергу це стосується безпечного функціонування об'єктів поводження з відходами (полігонів, установок з їх утилізації, сміттєпереробних комплексів, обладнання, спецавтотранспорту), з ношеності обладнання, дотримання

нормативів і технологічних регламентів його експлуатування, стандартів технологічних процесів виробництва продукції, вимоги щодо будівництва об'єктів поводження з відходами, забезпечення дотримання провідних санітарно-гігієнічних вимог, а також дотримання вимог стосовно зберігання, розміщення і транспортування відходів.

В Україні проблема управління відходами набуває глобального характеру як з сторони екологічної безпеки, так і збереженням природних ресурсів. Збільшення обсягів утворення відходів і зростання пов'язаної з ними небезпеки завдає значної шкоди навколишньому природному середовищу та здоров'ю населення.

Загалом станом на 2014 рік на території Хмельницької області залишилося непридатних ХЗРР 240,125 т. в тому числі: – Волочеський р-н (92,0 т), Городоцький р-н (12,9 т), Красилівський р-н (2,875 т), Новоушицький р-н (1,15 т), Полянський р-н (68,2 т), Чермеровецький р-н (12,0 т), Кам'янець-Подільський р-н (обсяг невід.), м. Славути (51,0 т). Загальний обсяг знешкодження ХЗРР протягом 2010 – 2013 рр. становить 746,463 т [9].

З метою обмеження та запобігання негативного впливу непридатних та заборонених ХЗРР на навколишнє природне середовище Городоцький, Кам'янець-Подільський, Красилівський, Славуцький та Чермеровецький райдержадміністраціям потрібно забезпечити належне зберігання непридатних пестицидів та визначення централізованого місця їх зберігання.

В Хмельницькій області на 2010 – 2015 роки протягом 2013 року на території області ТОВ “С.І. Групи Консорт Лтд” (Israel) було проведено роботи з вивезенням непридатних або заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин. Очищено 265 складських приміщень у Білоградському, Вінковецькому, Деражнянському, Дунаєвському, Ізяславському, Летичівському, Старокостянтинівському, Старосинявському, Теофіпольському, Хмельницькому, Шепетівському та Ярмолинцевському районах. Залишкова кількість хімічних засобів захисту рослин в області становить 379,125 т. у тому числі у бетонних контейнерах – 160,2 тони.

У 2013 році власниками відходів паспортизовано 25 місць видалення відходів. Всього в області суб'єктами господарської діяльності оформлено 240 паспортів: промисловими підприємствами – 58, комунальними – 182, підприємствами розроблені технічні паспорти відходів [6].

На території Хмельницької області нараховується 21 міський полігон твердих побутових відходів, 15 селищних полігонів (сміттєзвалищ) та 807 сільських сміттєзвалищ. Загальна площа землі, що зайнята під полігонами, складає 107,263 га. Загальна площа, що зайнята під селищними сміттєзвалищами, складає 19,68 га. Під сільськими сміттєзвалищами зайнято 488,44 га земельних ділянок. Загальна площа складає 615,383 га. Із них лише 5 мають проектну документацію, 18 оформили паспорти місць видалення відходів, 13 знаходяться в задовільному стані, а для решти полігонів та сміттєзвалищ характерний вкрай незадовільний стан.

Найгостріше стоїть проблема захоронення твердих побутових відходів в містах Хмельницький та Кам'янець-Подільський – тривалий час полігони по захороненню побутових відходів цих міст вичерпали свої проєкtnі

потужності, чим створюється загроза виникнення надзвичайних ситуацій. Така ж проблема постала і перед мешканцями міста Нетішин, полігон побутових відходів (місце розташування – с.Бадівка Острозького району Рівненської області) також перевантажено. Прого, за відсутності фінансування, питання щодо будівництва сміттєпереробного підприємства для міста так і залишається невирішеним.

Одноєю з найважливіших проблем на сьогоднішній день є проблема безпечного складування та утилізації твердих побутових відходів в населених пунктах області. На території області знаходиться 34 об'єкти накопичені на них речовини: відходи промивання рідкі, відходи комунальні змішані, шлам від очищення вод стічних комунальних. Найбільший Хмельницький м. Хмельницький КП “Спецкомунтранс” одне сховище де накопичена речовина відходи комунальні змішані, кількість накопичених речовин 3744271 т., досить велике перевантаження площа забруднення території 0,088 кв. км., найменш забруднене Ярмолинцевський с.Скаржинці одне сховище, кількість накопичених речовин 42 т., площею забруднення 0,006 кв. км. Незадовільний стан з утилізацією відходів склався у містах: Хмельницькому, Кам'янець-Подільському, Волочеську, Шепетівці, Славути, Нетішині.

Не менш небезпечним для навколишнього середовища є забруднення пестицидами. Зменшення застосування пестицидів в останні роки, хоч і сприяло відповідно зменшенню забруднення ґрунтів та продукції отрутохімікатами, проблему в цілому не вирішує. Має місце перевищення допустимого вмісту пестицидів у продукції рослинництва Хмельницької області. Забруднення ґрунтів сільськогосподарських угідь пестицидами носить локальний характер, масштаби його невеликі і ступінь забруднення невисока. Переважно це стосується овочевих ділянок, на яких у минулому інтенсивно використовувалися хімічні засоби захисту рослин.

Непридатні та заборонені до використання хімічні засоби захисту рослин складають особливу групу високотоксичних речовин, які неможна використовувати за напрям призначенням унаслідок втрати корисних властивостей та завершення терміну придатності.

Серед сучасних глобальних світових проблем людства екологічні проблеми посідають чи не найголовніше місце. Охороні навколишнього середовища й раціональному використанню природних ресурсів сьогодні приділяють особливу увагу державні урядові структури й міжнародна громадськість. Екологічні проблеми існують на всіх материках, у всіх країнах. Усі вони потребують вирішення і обумовлюється це тим, що вони є взаємозалежними.

Зменшення техногенного навантаження на довкілля можливе за рахунок вивезення з території області на знешкодження за межі України непридатних та заборонених до застосування хімічних засобів захисту рослин.

Значне покращення стане можливим за наявності належного фінансування для впровадження природоохоронних заходів, посилення авторитету та утвердження на європейському рівні екологічного права, а також відповідальності органів місцевого самоврядування, кожного

хмельничанина за прийняття екологічно виважених рішень в їх повсякденних практичних діях.

Література:

1. Іванюта С. П. Екологічна та природно-техногенна безпека України: регіональний вимір загроз і ризиків : монографія / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2012. – 308 с.
2. Дзюблюк Т., Гавриляк П., Кухар Л. Миський екологічний бюлетень №2 “Екологічні проблеми відходів”. – Хмельницький, 2002. – 80 с.
3. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2001. – С. 212–216.
4. Інформаційний бюлетень “Стан безпеки життєдіяльності Хмельницької області у 2013 році” (Випуск п'ять) Хмельницький: Головне управління ДСНС України у Хмельницькій області. Управління з питань цивільного захисту населення Хмельницької області державної адміністрації Навчально – методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Хмельницької області, 2014. – 77с.
5. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2011 році. Хмельницький: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Хмельницькій області, 2012. – 127 с.
6. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2013 році. Хмельницький: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Хмельницькій області, 2014. – 132 с.
7. Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2010 році. – Хмельницький: Державне управління екології та природних ресурсів в Хмельницькій області, 2011. – 80 с.
8. Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2011 році. – Хмельницький: Державне управління екології та природних ресурсів в Хмельницькій області, 2012. – 124 с.
9. Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2012 році. – Хмельницький: Державне управління екології та природних ресурсів в Хмельницькій області, 2013. – 119 с.

О.І. Мельничук

Спеціалізована школа І-ІІІ ступенів

з поглибленим вивченням іноземних мов

№ 220 м. Кісва

melol-4@ukr.net

АНАЛІЗ ЧИННИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ІЗ КУРСУ “ПРИРОДОЗНАВСТВО” ЯК ПРОПЕДЕВТИКА ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

Розглядаючи пріоритетні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи можемо зазначити, що завдання школи полягає в тому, щоб забезпечити ріст, навчання і виховання школярів з максимальним наближенням до тих суспільних умов, у яких вони будуть жити.

Реформа школи має на меті не лише забезпечити учням глибокі й міцні знання основ наук, докорінно поліпшити трудове виховання і професійну

орієнтацію молоді, а й навчити думати, приймати власні не стандартні рішення, вміння і бажання відстоювати свою думку. Вона передбачає також посилення виховних функцій школи, підвищення її ролі у формуванні всебічно і гармонійно розвинутої особистості, вироблення у молоді наукового світогляду.

У розв'язанні цих завдань значна роль належить системі біологічних і географічних дисциплін, що вивчаються в школі, складовою частиною якої є курс “Природознавство” [2].

Програма навчального предмета “Природознавство” розроблена на основі Державного стандарту початкової загальної освіти, її зміст структурований за спірално-концентричним принципом, який передбачає неперервне розширення і поглиблення знань та повторне вивчення певних тем з метою глибокого проникнення в сутність явищ та процесів відповідно до вікових особливостей дітей. Вона має інтегрований зміст, поєднує пропедевтику біології та екології, географії, фізики, астрономії, хімії.

Основна мета навчального предмета “Природознавство” – формування природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, опанування способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставлення до природи [4].

Відповідно до базового навчального плану навчальний предмет “Природознавство” включає в себе не лише опрацювання і вивчення теоретичного матеріалу, а має 18 годин резервного навчального часу, який може бути використаний учителем на власний розсуд для організації різноманітних форм навчального процесу: екскурсій, проектної та дослідницької діяльності учнів, роботи з додатковими джерелами інформації.

Щоб з'ясувати, які пропедевтичні знання з географії використовують на уроках “Природознавства” в початковій школі, ми проаналізували чинні навчальні програми даного курсу.

Відповідно до змісту початкової загальної освіти програма предмета “Природознавство” має такі змістові лінії: “Об'єкти природи”, “Взаємозв'язки у природі”, “Земля – планета Сонячної системи”, “Україна на планеті Земля”, “Рідний край”, “Охорона і збереження природи”, “Методи пізнання природи”.

Кожний розділ програми передбачає проведення дослідницького практичного, мета якого – вироблення дослідницьких вмінь учнів у процесі розв'язання задач практичного спрямування.

Для узагальнення вивченого матеріалу програма кожного класу містить розділ “Запитання до природи”. У цьому розділі запропоновані орієнтовні запитання, пошук відповіді на які вимагає інтеграції знань і передбачає застосування активних методів навчання та впровадження елементів проектної діяльності.

Тематика завдань може змінюватись учителем відповідно до матеріально-технічного забезпечення, наявності власних цікавих дидактичних розробок, підготовленості класу.

З'явилися завдання, які включають в активну співпрацю і батьків – “Запитай у батьків”, що змушують дитину звертатись за знаннями і досвідом

до батьків. Така робота поглиблює співпрацю між вчителем, учнем та батьками.

Збільшено кількість годин: з однієї до двох годин на тиждень. Зникли теми, щодо пізнання і усвідомлення людиною себе як особистості (ці теми винесено як окремі предмети “Я у світі”, а також розглядаються у курсі “Основи здоров’я”). Матеріал закладено саме на пізнання, дослідження, усвідомлення себе в природі, вивченні природних процесів, впливу людини на природу і навпаки, збереженню навколишнього середовища.

Першочергове значення надає спостереженням, власним дослідженням учнів, практичним роботам, демонстраційним і фронтальним дослідям, виготовленню моделей явищ природи тощо. Значна увага приділяється проектній технології. Усі запропоновані проекти мають, як правило, короткотерміновий та інтегрований зміст [3, 4].

Відбулись зміни і в використанні ключових слів щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів, вони передбачають саме розуміння та міркування над проблемою або досліджуваним об’єктом, процесом тощо. Саме тому просторові вирази переведені в більш предметні висловлення власної думки, як то:

Було :

- Мас увялення ;
- Називас;
- Розпізнас;
- Виявляс;
- Називас приклади;
- Виявляс інтерес;
- Прагне.

Стало :

- Наводить приклади;
- Розповідає;
- Групує;
- Спостерігає в групі;
- Досліджує;
- Порівнює;
- Знає;
- Аналізує;
- Працює в групі або в парі;
- Дотримується правил.

В змісті навчального матеріалу додалися:

- Дослідницький практикум;
- Міні – проекти;
- Демонстрація.

Аналіз навчального матеріалу

Клас	Навчальний матеріал з підготовки до вивчення географії	Географічна складова курсу
1 клас	Вступ (1 год.) Тема 1. Світ, у якому ти живеш (14 год.) Тема 2. Світ неживої природи (7 год.) Тема 4. Рідний край (10 год.)	Введено нові теми “Як людина пізнає світ”, “Живі організми, їхні ознаки та умови, необхідні для життя”, У розділі “Світ неживої природи” введено нові теми “Гірські породи та їх значення”, Введено нові теми “Карта України та умовні позначки на карті: рівнини, гори, річки”, “Водойми України, найбільші річки та озера, їх

Клас	Навчальний матеріал з підготовки до вивчення географії	Географічна складова курсу
2 клас	Вступ (4 год.) Тема 1. Природа восени (17 год.) Тема 2. Природа взимку (8 год.) Тема 3. Природа навесні (14 год.) Тема 4. Природа влітку (14 год.)	значення для людини”, “Чорне та Азовське моря, їх значення”, “Гори України”, Природа Українських Карпат”, “Природа Кримських гір”. Введено вимірювання довжини тіні від тілона та планування регулярних (спостережень за висотою Сонця опівдні. Модельовання зміни дня і ночі за допомогою глобуса і джерела світла Зміни пір року на Землі за допомогою телурия Вивчається кругообіг води у природі; розрізняє види водойм; називає водойми рідного краю; визначає покази термометра за малюнками; перевіряє народні прикмети передбачення погоди восени; спостерігає за погодою свого краю восени. Опис ознак зими в неживій природі; вимірювання температури води та повітря; фіксування результатів вимірювання температури. Оцінка власного вкладу у збереження природи; перевірка прогнозування погоди за народними прикметами; обговорення в групі результати спостережень за природою навесні; заході щодо охорони тварин; перводівігів. Обговорення в групі необхідності і заходів щодо збереження природи; прагнення оцінювати власний вклад у збереження природи; розуміння принципів дії сонячного годинника; значення квітів у житті людини.
3 клас	Вступ (1 год.) Тема 1. Вода (6 год.) Тема 2. Повітря (6 год.) Тема 3. Гірські породи. Грунти (5 год.) Тема 4. Сонце – джерело енергії на Землі (8 год.) Тема 5. Рослини, тварини і середовища їх існування (24 год.)	Знання методів пізнання природи; зміни охарактеризувати різноманітність живої і неживої природи. Розуміння важливості вивчення властивостей води для практичних потреб людини. Вміння наводити приклади джерел забруднення повітря; розуміння, що повітря над сушею нагрівається і охолоджується швидше, ніж над водною поверхнею; Складається уявлення про гірські породи, корисні копалини та способи їхнього видобутку; про склад ґрунту; розуміння значення корисних копалин для людей та необхідність їхнього збереження; використання корисних копалин у господарській діяльності людини; характерні/у значення ґрунту в природі і для життя людей. Перевага: енергозбереження. Визначення роботи людини з охорони природи.

Клас	Навчальний матеріал з підготовки до вивчення географії	Географічна складова курсу
4 клас	Вступ (1 год.) Тема 1. Наша Батьківщина – Україна (16 год.) Тема 2. Природа материків і океанів (18 год.) Тема 3. Наша адреса у Всесвіті (12 год.)	Складається уявлення про цінність природи для життя людей та залежність людей від стану навколишнього середовища. Вивчається розташування України на карті світу, півкуль і Європи; розрізнення форми поверхні Землі; види корисних копалин; класифікація гір за висотою; схема будови річки; значення лісів для людини; розуміння значення ґрунту; причин забруднення ґрунту; характеристика природних зон; розуміє різницю між штучними та природними водними об'єктами; визначення на карті заданих об'єктів, моделювання ситуації щодо збереження і захисту природи. Визначення чисельності населення світу і України; причин, які вплинули на розселення людей; представників рослинного і тваринного світу материків; залежність господарської діяльності людей від природних умов; пристосування живих організмів до різних умов існування; показ на карті материка і океани. Визначаються причини змін пір року на Землі; зміну дня і ночі; знаходження на глобусі Північну та Південну півкулі, екватор, полюси; визначається напрямки на північ за допомогою Полярної зорі; визначаються сторони горизонту з допомогою компаса.

Отже, ми бачимо, що навчальний матеріал містить суттєву складову щодо отримання учнями перших географічних знань. Програма з природознавства має на меті сприяти формуванню природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, має забезпечити основи екологічної освіти, опанування способами навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики.

Література:

1. <http://times.liga.net/articles/gso13499.html>
2. <http://mmmc-nikolaev.at.ua/doc/doc2/prirodoznavstvo.doc>
3. <http://sakovichra.blogspot.com/2010/10/2.html>
4. http://myclass.dp.ua/load/dlja_vchitejja/metodichna_skarbnichka/navchalni_programi_rochatkovoji_shkoli_1_4_klas/47-1-0-140

ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ НАУКОВА КОРЕКТНІСТЬ

Постановка проблеми. Онтологія конфлікту здавна цікавила фахівців різного профілю: у першу чергу філософів, а також психологів, соціологів, політологів, культурологів та представників багатьох інших гуманітарних галузей знань. Особливе місце у вивченні природи конфлікту посідають математичні вишукування, особливо в галузі теорії ігор. Певна розпороченість та різноманітність наукового знання про природу конфліктів не випадково викликала потребу в його узагальненні та систематизації.

Отже, на певному етапі розвитку науки виникла потреба в розробці єдиного вчення про конфлікт. Першою спробою зробити це прийнято вважати працю американського вченого Кеннета Боулдінга “Конфлікт і захист: загальна теорія” [10], в якій він виклав основні положення своєї концепції “Загальної теорії конфлікту”. На думку вченого, конфлікт – є всезагальною й універсальною категорією, що має однакові етапи, функції та способи розв’язання незалежно від середовища та умов виникнення. Хоча ця ідея було запропоновано науковій громадськості ще півстоліття тому, змушені констатувати, що витворення “Загальної теорії конфлікту” не мало значних результатів і триває досі.

Дещо пізніше західних досліджень в галузі теорії конфліктів, проте в значній мірі незалежно від них, серед пострадянських наукових кіл набуває популярності міждисциплінарний напрям досліджень, що набув назви “конфліктологія”. Цей термін не вживається західними науковцями і є результатом витворчості в більшості своїй російських авторів. Можна припустити, що конфліктологія виникла в результаті наукових пошуків відповідей на виклики часів занепаду радянської системи – деволоційні рухи та численні етнополітичні конфлікти на теренах стагнучої тоталітарної держави. Конфліктологія мала доволі поживний ґрунт для свого розвитку і пізніше – в пострадянських реаліях новоутворених незалежних держав як міждисциплінарний напрям дослідження конфліктів. Однак, принагідно зауважимо, що досі не існує загально визнаного уявлення про предмет конфліктології. У цій науковій розвідці ми спираємося на визначення Пірен М.І., за якою “конфліктологія – це наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи, про взаємодію людини і природи” [6].

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Для вітчизняної географії конфліктологічна проблематика, на відміну від західних географічних шкіл, є порівняно новою. Протягом останніх двох десятиліть на пострадянських просторах відбулося кілька наукових географічних форумів, котрі були присвячені теоретико-методологічним та прикладним аспектам наукового напрямку, що набув назви “геоconfліктологія”. Основну увагу при цьому було

приділено географічним чинникам виникнення конфліктів, просторові еволюції та організації конфліктів, типізації конфліктів з географічних позицій. Особливо актуальності на межі тисячоліть набули дослідження конфліктів, що розгортаються в суспільно-територіальних системах різного рангу.

Актуальність цього напрямку географічних досліджень була неодноразово підтвержена в доповідях провідних географів під час Міжнародного географічного конгресу (ФРН, м. Кельн, 26–30 серпня 2012 р.), де тема ризиків і конфліктів у сучасному глобалізованому світі була винесена в ряд ключових [11].

Оцінюючи розвиненість географічних досліджень конфліктів за допомогою галузево-наукового підходу, стає очевидним, що найбільшого розвитку тема конфліктів набула в політичній географії та геополітиці, де вона активно опрацьовується протягом кількох десятиліть. Проте вивчення різних аспектів конфліктної взаємодії об'єктів у географічному середовищі представниками згаданих напрямків здійснюється, головним чином, на рівні значних територій та ареальних форм просторової організації, в той час як конфліктам в масштабах окремих поселень або їх груп, на нашу думку, не приділено належної уваги.

Географічне дослідження конфліктів не обмежується нині тільки областями політичної географії та геополітики. Усе більшою актуальності набувають дослідження конфліктів у галузі природокористування [7], вдосконалюються способи їх картографування [9]. Нині серед дослідників конфліктів найактуальнішою темою стали трагічні події на сході України [2, 4].

Формулювання мети і завдань. Метою цієї наукової розвідки є висвітлення можливостей методичного апарату географії та суміжних наук в дослідженні конфліктів, а також порівняння ефективності різних методичних підходів при дослідженні конфліктів з позицій географічної науки.

Вклад основного матеріалу дослідження. У наукових уявленнях сьогодення розвиток складних систем, тобто відкритих й здатних до самоорганізації, не є можливим без суперечностей, що його супроводжують і зумовлені структурною, функціональною та динамічною складністю цих утворень. Це цілком стосується і територіальних систем як об'єкта географії.

Так, структурна складність систем зумовлює “вертикальні” та “горизонтальні” суперечності між ієрархічно різними елементами; функціональна складність викликає суперечності, пов'язані з якісно різною, а іноді протилежною, спрямованістю процесів функціонування системи; динамічна складність породжує суперечності дисонансно-резонансного характеру, пов'язані з аритмічністю процесів, незбігом їхніх часових параметрів та несинхронізованістю взаємозалежних процесів. Найгострішими проявами таких суперечностей є конфлікти.

У процесі накопичення й узагальнення людством наукового знання стає все більш очевидним, що концепти “розвиток” та “конфлікт” перебувають в діалектичній єдності. З одного боку, конфлікт позірно заперечує розвиток, а з іншого – виступає невід'ємним його атрибутом і навіть необхідною умовою.

Серед усієї множини сучасних наукових визначень конфлікту найбільш прийнятним для умов нашого дослідження ми вважаємо наступне: конфлікт – це “протидія двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, що претендують на зумовлений ними стан дійсності” [3].

Так, конфліктуючими сторонами в суспільно-територіальній системі можуть виступати суб'єкти господарської діяльності, органи управління, суспільні групи, окремі особи і навіть технічні системи. У такому випадку, конфлікт слід розуміти як протидію властивостей двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, що претендують на визначення ними певного стану дійсності.

Особливо важливою для географічного дослідження конфліктів є та обставина, що кожний конфлікт має як деструктивні, так і конструктивні функції. Проте “конструктивність” і “деструктивність” функцій конфлікту та, особливо, його наслідків мають значний суб'єктивний зміст. Для уникнення суб'єктивізму в подібних дослідженнях пропонуємо розглядати функції та наслідки конфліктів, що відбуваються в межах певної суспільно-територіальної системи, на вищих рівнях територіальної організації суспільства – регіональному та національному. Доцільним є також застосування методу експертних оцінок.

У сучасній конфліктології одним з найбільш перспективних методів дослідження конфліктних ситуацій є системно-ситуаційний аналіз [1]. За такого аналізу, саме конфліктна ситуація є основною одиницею дослідження, що має певні змістові й динамічні характеристики.

Однак, на наш погляд, найефективнішим методом виявлення і упередження конфліктних ситуацій розвитку територій є їхній моніторинг, тобто метод чисельного аналізу конфлікту на основі низки контрольованих параметрів. Цей метод свого часу було вдало застосовано при аналізі реальних міждержавних конфліктів С.Ю. Закожурніковим [5]. Крім сигнальної функції моніторингу, формалізована система аналізу структури конфлікту має елементи експертної системи, надаючи користувачеві додаткову інформацію, засновану на досвіді вивчення загальних закономірностей розвитку. З метою підвищення достовірності методу чисельного аналізу, а також інтерпретації його результатів, його застосування доцільно поєднувати з формалізованою системою аналізу структури конфлікту, в якій чисельному аналізу відводиться сигнальна роль. Недоліком запропонованої системи моніторингу є слабка забезпеченість кількісної оцінки фіксацією якісних змін у структурі конфлікту. Основною складністю ефективності такої системи є діагностика основних параметрів конфлікту, що тільки зароджується. Об'єктивна складність виявлення подібних тенденцій пов'язана, по-перше, з тим, що конфліктогенні тенденції дуже часто виникають і розвиваються на тлі “інформаційного шуму”, а по-друге, недостатньо чітко опрацьований механізм їхнього розпізнавання серед безлічі локальних суперечностей.

Національна статистика не передбачає збору та опрацювання даних щодо конфліктів, а, між тим, параметризація й формалізація процесів конфліктної взаємодії є першочерговим завданням в межах географічного дослідження конфліктів. Існуюча статистика, що відображає криміногенну ситуацію в населених пунктах розкриває конфліктність лише частково, і

переважно стосується міжоб'єктних конфліктів. Добір кількісних показників просторового розвитку, що представлені в національній системі статистики України, на нашу думку, неодмінно призведе до "ефекту Уробороса". Тобто намагання виявити серед статистичних показників передумови того чи іншого конфлікту, призводитимуть до "препарування" його наслідків, т.я. неможливо досліджувати динамічне явище в статичних умовах.

На наш погляд, для потреб конкретного географічного дослідження конфліктів на певній території є можливим використання наступних методів: методу контент-аналізу – для збору первинної інформації; методу ранжування – для систематизації зібраної кількісної інформації; методу івент-аналізу – для корекції та валідації отриманих результатів. Також Особливого значення при дослідженні конфліктів набувають давні географічні методи, такі як описово-географічний, історико-географічний та порівняльно-географічний.

Висновки і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. У результаті цієї короткої наукової розвідки можемо зробити наступні висновки і узагальнення:

При дослідженні конфліктної взаємодії на конкретній території доволі ефективними виявляються класичні спеціальногеографічні методи: описово-географічний, порівняльно-географічний та історико-географічний. Зумовлено це тим, що, по-перше, конфлікт як явище в сучасній науці має вже усталену схему опису, котру видається можливим адаптувати до потреб географії. По-друге, акумльована база описів конфліктів на конкретній території створює широке поле для компаративістики. Стають можливими не тільки порівняння конфліктів, що відбуваються в межах різних територіальних систем, а порівняння різночасових конфліктів.

Використання методу районування при дослідженні конфліктів матиме певні особливості, т.я. при дослідженні конфліктів використання категорій спеціалізації території, наявності центру, а також виділення меж районів матиме, на нашу думку, методологічні обмеження. Більш прийнятним для потреб географічного дослідження конфліктів нам видається зонування території за кількісними і якісними характеристиками конфліктів.

Також можемо висунувати, що картографічний метод дослідження конфліктної взаємодії на території дозволяє відобразити: ареали поширення конфліктів різного типу на певній території; ступінь конфліктності, динаміку перебігу того чи іншого конфлікту. У цьому контексті, особливо цінним для нас є досвід історичної науки, а саме – створення історичних карт конфліктів.

Проте необхідно враховувати, що при безоглядному використанні географічних методів в дослідженнях конфліктів створюється загроза редукціонізму. Спрощений погляд на конфлікт як систему може загрожувати науковою некоректністю отриманих результатів. На нашу думку, географічне дослідження конфліктів потребує широкого залучення методів суміжних галузей знань та інших наук. За умов відсутності в національній статистичній системі даних, що безпосередньо, або ж опосередковано характеризували б конфліктність в населених пунктах та за їх межами, збір даних для потреб дослідження, на нашу думку, має ґрунтуватися на івент- та контент-аналізі,

системно-ситуативному аналізу та групі інших соціологічних методів дослідження конфліктної взаємодії.

Література:

1. Анцупов А.Я. Словарь конфликтолога / А.Я.Анцупов, А.И.Шипилов. – М.: Эксмо, 2010. – 656 с.
2. Асланов С. Етнополітичний конфлікт (гібридна війна на Сході України) як наслідок регіональної етнополітичної політики // Вісн. Журнал Верховної Ради України. – 2015. – № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4822/>
3. Всемирная энциклопедия. Философия. – М.: АСТ, 2001. – 1312 с.
4. Додонов Р. Криза, війна чи конфлікт – як коректно називати події на Сході України? // Схід. Аналітико-інформаційний журнал. – 2015. – № 2 (134). – С. 107–112.
5. Закожурников С.Ю. Анализ Фолклендского конфликта // Рабочие тетради. Дипломатическая Академия МИД РФ. – 1992. – №6. – С. 49–56.
6. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.
7. Петрушенко М.М. Оцінка еколого-економічних конфліктів із урахуванням чинника безпеки // Регіональна економіка. – 2012. – № 4. – С. 115–122.
8. Топчєв О.Г. Суцільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
9. Швець О.Б. Географічний зміст вивчення соціокультурних конфліктів // Український географічний журнал. – 2011. – № 3. – С. 52–56.
10. Boulding K.E. Conflict and defense: a general theory. – New York: Harper & Brothers, 1962. – 349 p.
11. IGC COLOGNE 2012 – 32nd International Geographical Congress Cologne/ 26–30 August 2012 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://igc2012.org/frontend/index.php>
12. Ley David. A Social Geography of the City / Harper & Row series in geography. – New York: Harper & Row, 1983. – 449 p.

І.І. Мойсієнко, В.М. Овсієнко, М.Я. Захарова, А.А. Пономарьова

*Херсонський державний університет,
ivan.moysiyenko@gmail.com*

РОЛЬ ЛІНІЙНИХ ОСЕЛИЩ В ЗБЕРЕЖЕННІ СТЕПОВОГО ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ПЛАКОРІВ

Степ є найбільш трансформованим біомом Європи. Протягом нашої ери площа цілинних степів в Україні скоротилася з 40 % до 1 %, тобто в 40 разів. Для порівняння за той же період лісові екосистеми скоротилися втричі (з 50 % до 17 %) [1]. Катастрофічне зникнення степів пов'язано, з одного боку, з їх надзвичайною доступністю (відсутність крупних масивів лігнотних біоморф, переволожених ділянок, рівнинність, незначна розсіченість території гідрографічною мережею тощо, роблять їх дуже доступними при первинному використанні), а з іншого – висока продуктивність (саме під степовими угрупованнями формуються чорноземи). Степ як цілісна екосистема сьогодні практично знищений. Лише невеличкі фрагменти степового ландшафту поки що залишилися на схилах терас та балок, кам'янистих та засолених ґрунтах та на окремих заповідних територіях. Особливо катастрофічна ситуація склалася

зі степовими угрупованнями в умовах плакору. Степові плакорні ландшафти виділяються в окрему групу слабкодренованих ландшафтів (на противагу дренованим ландшафтам яружно-балкоових систем), що особливо виражені на півдні степової зони [2, 4, 7]. На сьогоднішній природні степові ділянки та подові угруповання на плакорі практично знищені. Природні ділянки та кватирні природні відновлені угруповання займають дуже незначні площі на курганах, старих цвинтарях, городищах, узбіччях доріг, залізниць, каналів, лісосмуток, ліній ЛЕП, старих межах, по днищах подів та на перелогах. Раніше ми вже повідомляли про роль таких оселищ як кургани [12, 13], городища [5], лісосмуток [11] та канали [3] у збереженні фіторізноманіття. З метою встановлення ролі лінійних оселищ в збереженні степового фіторізноманіття нами були детально досліджено середньостепова частина межиріччя Дніпра та Інгульця (Херсонська область). В тому числі досліджено роль лінійних біотопів у збереженні фіторізноманіття. Нижче наводимо характеристики модельних ділянок лінійних біотопів цієї території.

Досить часто в умовах антропогенно фрагментованого степового регіону збереження фіторізноманіття можна спостерігати в таких лінійних екотопах як лісосмути, лінії електропередачі, канали та узбіччя доріг.

Наприклад, цікавим є фрагмент лінії електропередачі по дорозі на с. Ресубіланець Бериславського району, де зростають такі геміапофіти, як: *Achillea setacea* Waldst. et Kit., *Anthemis ruthenica* M.Bieb., *Artemisia austriaca* Jacq., *Falcaria vulgaris* Bernh., *Achillea ranunculifolia* Scheele, *Medicago falcata* L., *Viola kitaibeliana* Roem. et Schult., *Poa angustifolia* L., *Salvia nemorosa* L.

Також, зустрічаються дернинні злаки: *Festuca valesiaca* Guadin, *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Stipa isticata* P. Smitt та *Stipa lessingiana* Trin. et Rupr (останні два види занесено до Червоної книги України (ЧКУ [8]). Поградили ці рослини до ліній електропередачі з розташованої поряд балки.

Цікаві приклади збереження степової рослинності також можна зустріти вздовж доріг. Якразам прикладом є узбіччя дороги біля с. Новокапри Бериславського району (перед затопленою балкою р. Конка), де одними з домінантів є *F. valesiaca*, *K. cristata*. Серед геміапофітів переважають рослини степового (*Achillea ranunculifolia*, *Achillea setacea*, *Ajuga reptans*, *Artemisia austriaca*, *Carduus incinatus*, *Salvia nemorosa*), псамофітного (*Anthemis ruthenica*, *Chondrilla juncea*, *Chondrilla latifolia*, *Trifolium arvense*), лучного (*Bromopsis inermis*, *Carex praecox*, *Verbascum blattaria*) фітоценоциклів. Щодо созофітів, то тут зростають: *Stipa cappilata* L. (ЧКУ), *S. lessingiana* (ЧКУ), *S. isticata* (ЧКУ), *Limonium platyphyllum* L. (Червоний список Херсонської області (ЧСХО [9]) та *Linaria biebersteinii* Besser (Червоний список Міжнародного союзу охорони природи (МСОП [7]).

Наведені приклади наочно демонструють, що узбіччя доріг цілком придатні для збереження та розселення степових видів рослин, тому в цілому антропогенні утворення можуть використовуватися в практиці охорони природи. Подібну роль у збереженні степового фіторізноманіття відіграють також в Угорщині [10]. В умовах надзвичайно високого ступеня трансформації рослинного покриву Херсонської області узбіччя доріг виглядають як дуже важливі пов'язувальні коридорні елементи регіональної

екологічної мережі. Вже сьогодні вони виконують таку функцію внаслідок спонтанного збереження та розселення видів природної флори. Їх роль можна значно підсилити цілеспрямованим формуванням квазіприродних степових угруповань на відповідних ділянках доріг.

Іншим антропогенним утворенням, яке можна використовувати з цією метою, є канали. Поширеними на узбіччях каналів Бериславського району є степові геміапофіти: *Poa angustifolia*, *Artemisia austriaca*, *Medicago falcata*, *Senecio vernalis*, *Achillea ranunculifolia*, *Falcaria vulgaris*, *Salvia aethiopsis*, *Eryngium campestre*, *Salvia nemorosa* тощо. Менш поширеними є індігенофіти: *Festuca valesiaca*, *Koeleria cristata*, *Gonolimon tataricum* (L.) Boiss., *Euphorbia seguierana* Neck, *Potentilla laciniosa* Kit. et Nestl., тощо).

Дуже поширеними лінійними екотопами у Херсонській області є лісосмути. В цілому ці екотопи в своєму найкращому функціональному стані досить мало придатні для збереження світлолюбного степового різноманіття. Однак у випадку випадання деревних рослин у лісосмути, з одного боку, та наявності неподалік джерела діаспор степових рослин (кургану, балки тощо), з іншого боку, відбувається заростання лісосмуток степовими рослинами. Зокрема, фіторізноманіття лісосмуток, що розташована серед подів (Бериславський район, окол с. Заможне), має в своєму складі такі дернинні злаки як *Festuca valesiaca*, *Koeleria cristata* та *Stipa isticata* (ЧКУ), *Limonium platyphyllum* (ЧСХО). Поширеними є геміапофіти: *Achillea setacea*, *Anthemis ruthenica*, *Artemisia austriaca*, *Falcaria vulgaris*, *Seseli tortuosum*, *Taraxacum erythroperum* Andr., *Viola kitaibeliana* Roem. et Schult., *Aegilops cylindrica* Host, *Anthriscus cerefolium* (L.) Hoffm., *Bromopsis inermis* (Leys.) Holub, *Euphorbia agraria* M.Bieb., *Cirsium isticum* Besser, *Nonea pulla* (L.) DC., *Carex praecox* Schreb., *Chondrilla juncea* L., *Poa angustifolia* L., *Eryngium campestre* L., *Plantago lanceolata* L. У декількох лісосмугах зростає *Stipa urbanum* L. Крім названих вище созофітів, в лісосмугах зустрічаються: *Stipa cappilata* (ЧКУ), *Bellevalia sarmatica* (Goerg) (ЧСХО), *Prangos odontalga* (Pall.) (ЧСХО), *Linaria biebersteinii* (МСОП).

Таким чином, як показують наші дослідження, лісосмути також мають певний ресурс для зростання природного біорізноманіття, зокрема і степового. Заростання лісосмуток степовими рослинами відбувається у випадку їх спонтанного або ж антропогенного розрідження. Звичайно при цьому вони значною мірою втрачають свої основні вітрозахисні функції. Тож насаджувати розріджені лісосмути або проріджувати існуючі є цілком неможливим. Натомість відновлення степових угруповань можна здійснювати вздовж лісосмуток з їх сонячного боку, перетворюючи таким чином господарські лісосмути на природоохоронно-господарські лісостепосмути.

Крім степового різноманіття лінійні біотопи відіграють також певну роль в збереженні рослинного покриву подів. Так на ділянці ґрунтової автомобільної дороги, що проходить через під в околицях колишньої економії Іванівка нами виявлено такік властиві для подових екосистем регіону види, як *Beckmannia eruictiformis* (L.) Host, *Pholurus panonicus* (Host) Trin., *Eleocharis palustris* (L.) Roem. et Schult., *Lythrum virgatum* L., *Imula britannica* L. тощо.

Крім наведених вище біотопів значну роль в збереженні степового фіторізноманіття відіграють відсутні в досліджувані місцевості узбіччя залізниць та старі межі. Лінійні екотопи в інших місцевостях часто постають місцем зростання раритетного фіторізноманіття. Таким чином їх можна використовувати в ході формування екологічної мережі для збереження созофтів.

Література:

1. Бурковский О.П., Василюк О.В., Сна А.В., Куземко А.А., Мовчан Я.І., Мойсієнко І.І., Сренко І.П. Останні степи України: бути чи не бути? Просвітницьке науково-популярне видання. – К.: ГК “Збережемо українські степи”, ВЕД, НЕДУ, 2013. – 40 с.
2. Маринич О.М. Фізична географія України / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – К.: Знання, 2005. – 511 с.
3. Мойсієнко І.І. Деякі особливості флори каналів Північного Причорномор'я (на прикладі Херсонщини) / І. І. Мойсієнко, Б. Суднік-Войциковська // *Современные проблемы гидробиологии. Перспективы, пути и методы решений* – 2: [материалы Международной научной конференции (Херсон, 26–28 августа 2008 г.)]. – Херсон: Из-во ХНТУС, 2008. – С. 290–294.
4. Мойсієнко І.І. Ландшафна диференціація флори Північного Причорномор'я з огляду на її синантропізацію // *Чорномор. бот. журн.* – 2012. – Т. 8, № 4. – С. 386–392.
5. Мойсієнко І.І., Сінько А.А. Городище Херсонської фортеці як рефугіум степової флори // VI відкритий з'їзд фітобіологів Причорномор'я (Херсон-Лазурне, 19 травня 2015 року). Збірка тез доповідей (Відп. ред. М.Ф. Бойко). – Херсон: ХДУ, 2015. – С. 65.
6. Мосякін С.Л. Національний атлас України. – К.: ДНВП “Картографія”, 2008. – 435 с.
7. Червона книга України. Рослинний світ / Відп. ред. Я.П. Дідух. – К.: Вид-во Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.
8. Червоний список Херсонської області / М.Ф. Бойко, І.І. Мойсієнко, О.С. Ходосовцев. – Херсон, 2013. – 350 с.
9. Csathó András János. A dombegyházi Battonyai út védelmet érdemlő mezsgyészakaszának flórája // *Crisicum*. – 2010. – V. 6. – SZ. 33–57.
10. Sudnik-Wójcikowska B. Dynamics of the flora of windbreaks in the agricultural landscape of steppes in southern Ukraine / B. Sudnik-Wójcikowska, I. Moysiienko, P. Slim // *Biodiv. Res. Conserv.* – 2006. – Vol. 1–2. – P. 77–81.
11. Sudnik-Wójcikowska B. The flora of kurgans in the west Pontic grass steppe zone of southern Ukraine / B. Sudnik-Wójcikowska, I. I. Moysiienko // *Чорномор. ботан. журн.* – 2006. – Т. 2. – № 2. – С. 14–44.
12. Sudnik-Wójcikowska B., Moysiienko I. Kurhanu na “Dzikich Polach” – dziedzictwo kultury i ostoja ukraińskiego stepu. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – 183 s.

Р.С. Моїксевич
Херсонський державний університет,
stoal3@rambler.ru

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Однією з досить значних проблем при дослідженні суспільного здоров'я є рівень достовірності та репрезентативності результатів оцінки його стану. Офіційна статистика досить “суха” і не розкриває повної картини досліджуваних процесів. Наприклад, для оцінки суспільного здоров'я традиційно використовують показники захворюваності, які якраз повинні показувати “рівень нездоров'я” населення. Високі показники захворюваності серед населення свідчать про значну дію певних негативних факторів на окремих територіях. Але, варто відмітити, що населення не завжди звертається до закладів охорони здоров'я зі скаргами на недугу. Це, передусім, пов'язано з низьким рівнем довіри до вітчизняної медичної системи, високим рівнем корупції в лікувальних установах та досить значними затратами на лікування у далеко не безкоштовних медичних закладах. Традиційним для українського населення залишається самолікування та безвідповідальне ставлення до регулярних медичних обстежень. У такій ситуації виникає і дослідницька проблема – чи можливо взагалі за наявними статистичними показниками оцінити реальний рівень здоров'я/нездоров'я населення. На допомогу у такому випадку “приходять” соціологічні методи, а саме – проведення анкетування та опитування населення з метою виявити суб'єктивну думку з приводу стану власного здоров'я.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Суб'єктивний підхід при оцінці суспільного здоров'я та якості життя населення використовувався у працях А.Кемпбелла, М. Абрамса, Ф. Конверса, В. Ролджерса, П. Леві, Л. Андерсона, В.І. Бобкова, І.В. Гукалової, Н.М. Федорової, О.П. Єгоршина, А.К. Зайцева, О.Г. Колбасіна, А.О. Давидова, Т.В. Боярчука та ін. Проте на регіональному рівні ми маємо лише поодинокі дослідження, які ґрунтуються на суб'єктивній оцінці здоров'я, хоча це є вкрай важливим для прийняття виважених рішень із забезпечення його збереження, особливо в регіонах із несприятливою медико-демографічною ситуацією.

У зв'язку з цим, **метою** роботи стало вивчення територіальних закономірностей суспільного здоров'я населення Херсонської області за допомогою методу анкетування; перевірка гіпотези відповідності / невідповідності офіційних статистичних даних із захворюваності населення реаліям суб'єктивних оцінок населення з цього приводу; доведення неможливості застосування даних офіційної статистики для оцінки суспільного здоров'я як єдиного і найбільш репрезентативного джерела інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У січні 2015 р., за попередньо розробленою автором анкетною, було проведено опитування 2082

респондентів – мешканців всіх адміністративних одиниць Херсонської області. Вибірка респондентів була квотна для кожної операційно-територіальної одиниці відповідно до статевовікової структури та співвідношення між кількістю міського та сільського населення. Умови достовірності одержаних результатів були сплановані та проаналізовані за допомогою моделі Геллана [2].

Проаналізувавши результати анкетування було отримано досить цікаві результати.

У першому запитанні анкети, респонденту пропонувалося оцінити стан власного здоров'я від 0 до 4 балів (де: 0 – дуже поганий, 1 – поганий, 2 – задовільний, 3 – добрий, 4 – відмінний). По всім територіальним одиницям було отримано результати в межах “задовільний (2) – добрий (3)”. Найнижчі показники оцінки рівня здоров'я показали: Іванівський (2,33 бали), Бериславський (2,36 бали), Нововоронцовський (2,42 бали) райони. Найкращі показники мають Білозерський (2,77 бали) та Каховський (2,79 бали) райони. На рис.1 представлена картосхема групування адміністративних одиниць Херсонської області за оцінками рівня суспільного здоров'я. Як і було прогнозовано, значного зв'язку між статистичними показниками захворюваності та оцінками суспільного здоров'я не виявлено (коефіцієнт кореляції між показниками склав всього 0,04), тому статистичні показники захворюваності не можна вважати універсальним індикатором оцінки здоров'я. Але показником достовірності результатів анкетування є коефіцієнт кореляції між бальною оцінкою здоров'я та кількістю осіб старше 65 років, що становить -0,48, та -0,17 з показниками загальної смертності. Тобто характерним є зворотний зв'язок: чим вищою є частка населення похилого віку, тим нижчими будуть показники суспільного здоров'я і, відповідно, вищими показники смертності. Цим підтверджується факт, що стандартна статистика не є інформативною для оцінки суспільного здоров'я.

На рис.1, за допомогою кругових діаграм, відображено результати суб'єктивної оцінки ролі різних факторів у регіональних особливостях формування здоров'я. У анкеті респондентам було запропоновано відмітити ті фактори, які на їхню думку впливають на погіршення їхнього здоров'я, або дописати власний варіант відповіді.

За результатами суб'єктивної оцінки головним фактором впливу на погіршення здоров'я є “тиск” низького прибутку (нездатність населення повноцінно забезпечити себе харчуванням, одягом, медикаментами, засобами особистої гігієни та іншим, що є необхідним для нормального підтримання здоров'я). Практично у кожному районі даний фактор оцінений як найбільш вагомий, але у ряді районів він знізьований високими показниками негативного впливу поганої якості питної води (Великоолександрівський та Генічеський райони) та низькою якістю медичних послуг (Великокопелетиський, Генічеський та Нижньосірогозький райони). У Каланчацькому районі фактор низького рівня прибутку було обрано як пріоритетний максимальною кількістю (31, 67%) респондентів.

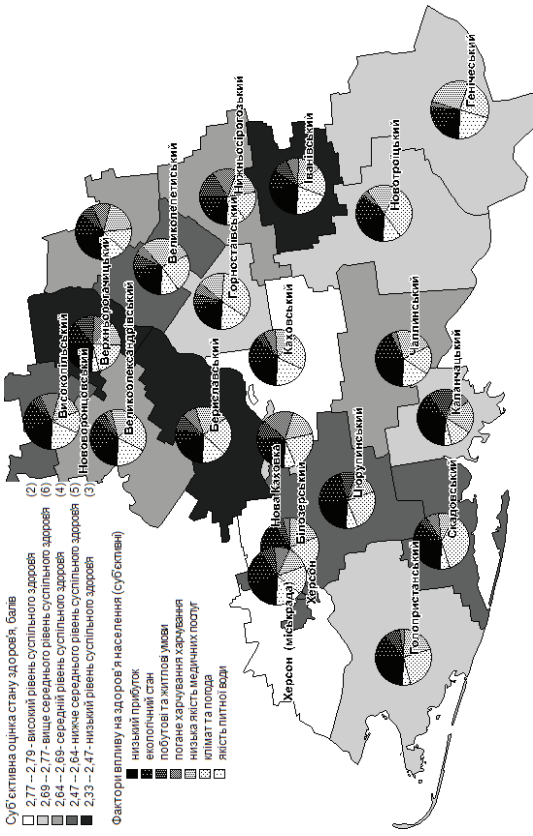

Рис.1. Картосхема результатів суб'єктивної оцінки рівня суспільного здоров'я та факторів впливу на здоров'я населення у районах Херсонської області за результатами анкетування (укладено автором).

Другим за значимістю фактором є вплив погоди та кліматичних умов. У 13-ти адміністративних одиницях погода та клімат визначені респондентами як один з найголовніших чинників впливу на погіршення здоров'я. Такі показники пояснюються закономірним погіршенням здоров'я при зміні погоди (наприклад, підвищення частоти простудних захворювань при різкому зниженні температури, загостренням гіпертонічної хвороби при різкому підвищенні температури).

Екологічний фактор, як домінуючий у впливі на здоров'я, було обрано в м. Херсон (20,68%), Цюрупинському районі (22,15%) та Великоолександрівському районі (19,66%). Даний результат також досить просто пояснити: у м. Херсон найвищі показники викидів у атмосферу та утворення відходів, у Цюрупинському районі, аналогічно, одні з найвищих показників викидів у атмосферу (2-ге місце за показником т/км² серед районів області після Білозерського), у Великоолександрівському районі низька якість питної води та найвищий показник утворення відходів (наявність складів пестицидів) серед районів області.

Найвищі показники впливу поганих побутових та житлових умов на здоров'я було отримано у Каланчацькому (16,29%), Нижньосірогозькому (15,89%) та Нововоронцовському (12,17%) районах. Специфіка даних результатів потребує детального вивчення, оскільки попереднє припущення про їх зв'язок з низькими показниками забезпеченості населення житлом не підтвердилась.

Низька якість надання медичних послуг, як фактор впливу на погіршення здоров'я, було обрано одним з домінуючих у семи районах. Найгірша ситуація складала у Великолепетиському (29,2%) та Генічеському (24,7%) районах. Дана ситуація пояснюється загальною низькою якістю медичних послуг, особливо на селі, де дуже часто відсутні навіть постійні медичні працівники у фельдшерсько-акушерських пунктах.

Погана якість питної води визначена домінуючим фактором впливу на здоров'я у п'яти районах: Генічеський (21,18% респондентів), Іванівський (20,00% респондентів), Високопільський (19,03%), Каховський (18,86%) та Великоолександрівський (17,98%) райони. У даних районах, при санітарно-епідеміологічному обстеженні якості питної води з централізованих, відомчих та сільських джерел водопостачання, виявлено найбільша кількість порушень нормативних вимог, тому одержані результати частоти виникнення захворювань

Наступний показник стосується частоти виникнення захворювань (хворобливості) у населення. Респондентам було запропоновано обрати серед 5 варіантів відповіді від 4 балів – “зовсім не хворів за рік”, до 0 – “дуже часто хворів”. За результатами опитування найменше хворіли жителі Новотроїцького (2,56 балів), Нижньосірогозького (2,43 балів) та Горностаївського (2,44 балів) районів. Найчастіше хворіли у Великолепетиському (1,78 балів), Голопристанському (2,02 балів), Каланчацькому (2,03 бали) районах та м. Нова Каховка (2,00 балів) (рис.2).

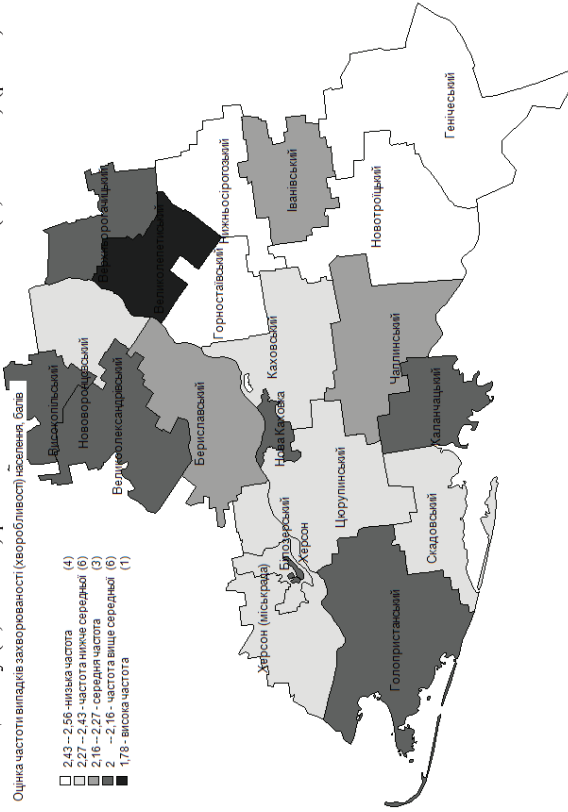

Рис. 2. Картосхема результатів суб'єктивної оцінки частоти захворюваності (хворобливості) населення Херсонської області за результатами анкетування (укладено автором).

Цікаві результати виявлені при кореляційному аналізі між оцінками населення частоти захворюваності та офіційною статистикою загальної захворюваності. Отриманий коефіцієнт склав 0,51, тобто: чим нижче суб'єктивна частота захворюваності, тим вища офіційна статистика захворюваності. Дані результати також підтверджують, що офіційна статистика загальної захворюваності показує лише ефективність діяльності закладів охорони здоров'я та ступінь довіри до медичних працівників, але аж ніяк не стан суспільного здоров'я. В районах де медична система розвинута краще і захворювання вчасно виявляються, лікуються і попереджаються, реальна картина стійкості населення до захворювань є кращою. Для подальшої перевірки даної гіпотези респондентам було запропоновано оцінити частоту звернень до закладів охорони здоров'я, від “4 балів – зовсім не звертався” до “0 балів – дуже часто звертався”. Найменше звертались до лікувальних закладів у Бериславському (3,20 балів), Великоолександрівському (3,03 бали) та Новотроїцькому (3,02 бали) районах, найчастіше – у Каланчацькому (2,30 балів), Іванівському (2,36 балів) районах та м. Новій Каховці (2,38 балів) (рис.3).

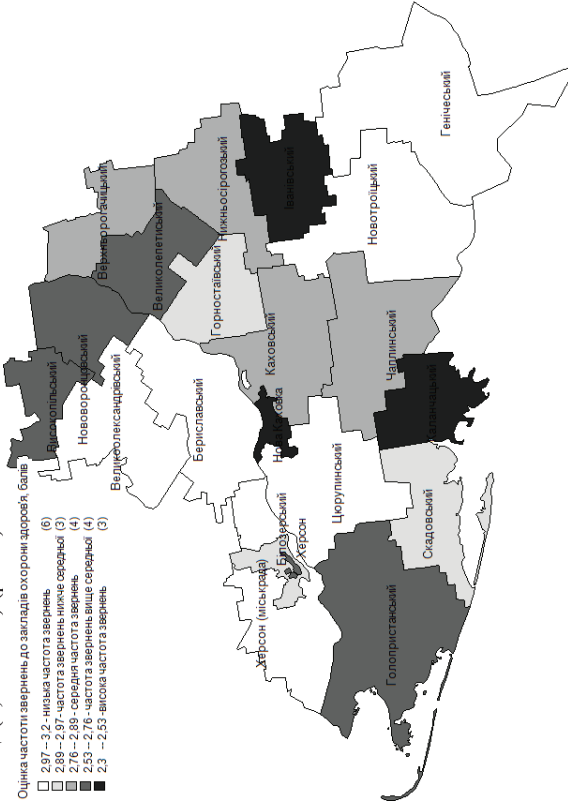

Рис. 3. Картосхема результатів суб'єктивної оцінки частоти звернень до закладів охорони здоров'я населенням Херсонської області за результатами анкетування (укладено автором).

За результатами оцінки частоти захворюваності та частоти звернень до лікувальних закладів, була вирахована різниця між даними показниками, що показує частоту випадків, коли населення переносить захворювання без медичного втручання (простіше кажучи – займається самолікуванням).

Найбільша різниця виявлена у Бериславському (0,98 бали), Великоолександрівському (0,94 бали) та Великолетиському (0,94 бали) районах (рис.4), тобто в тих же районах, де оцінки особистого стану здоров'я населенням були найнижчими. Знову ж таки, ми приходимо до висновку, що рівень розвитку медичної системи та ступінь довіри до медпрацівників є одним з наріжних каменів у формуванні суспільного здоров'я. Погана якість надання медичних послуг призводить до того, що населення вважає необхідним звертатись за допомогою до лікарень лише у крайньому випадку.

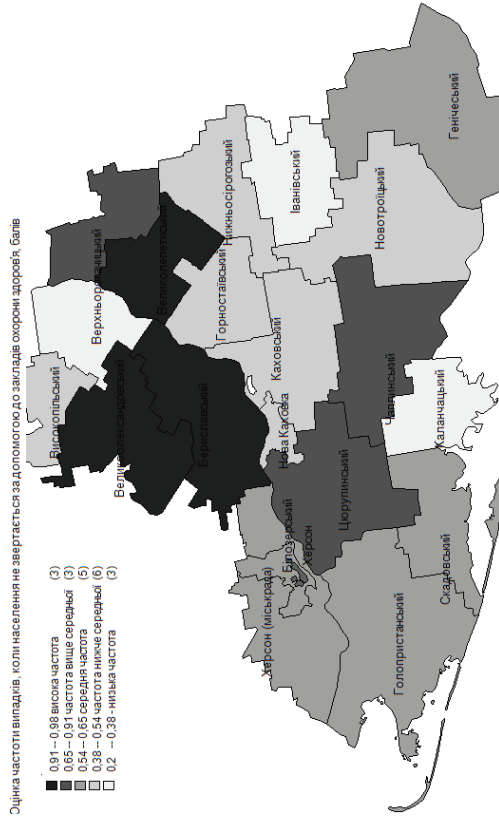

Рис. 4. Картохсхема частоти випадків ігнорування населенням необхідності звернення до лікувальних закладів при погіршенні здоров'я за результатами анкетування (укладено автором).

Для поглиблення оцінки, респондентам було запропоновано оцінити якість надання медичних послуг у їх населеному пункті, від "0 – незадовільна" до "4 – відмінна". Знову ж таки, найнижчі оцінки були одержані в Іванівському (1,47 бали), Великолетиському (1,54 бали), Бериславському (1,77 бали) та Великолетиському (1,54 бали) районах (рис.5). Тобто тих саме районах, де оцінки особистого стану здоров'я населенням були найнижчими. При кореляційному аналізі між показниками суб'єктивної оцінки стану здоров'я та оцінками якості надання медичних послуг коефіцієнт склав 0,55, що підтверджує залежність суспільного здоров'я від рівня розвитку системи охорони здоров'я.

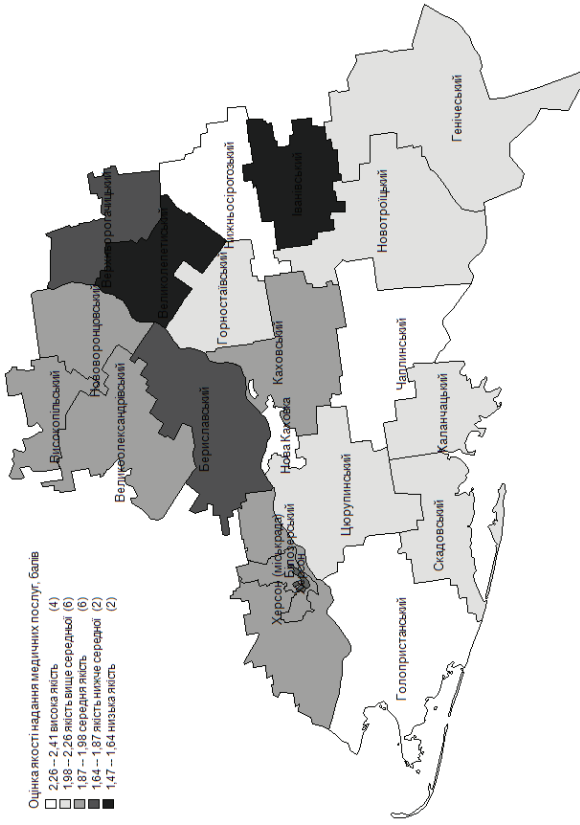

Рис. 5. Картохсхема оцінки якості надання медичних послуг населенню Херсонської області за результатами анкетування (укладено автором).

Додатково було оцінено ступінь поширення хронічних захворювань. Респондентам запропоновано відповісти на питання "Чи маєте Ви хронічні захворювання?", та обрати один з варіантів відповіді серед наступних: "0 – з частими загостреннями", "1 – так, з рідкими загостреннями", "2 – так, але постійно роблю профілактику", "3 – мав, але вилікувався", "4 – не маю". Найменша поширеність хронічних захворювань була виявлена у Чаплинському (3,25 бали), Новотроїцькому (3,06 бали), Каланчацькому (2,98 бали), Гентчеському (2,96 бали) районах (рис.6). Всі наведені райони з низькими показниками поширеності хронічних захворювань є приморськими, а як відомо морський клімат є сприятливим для лікування хронічних захворювань, тому результати являються цілком закономірними. Найвищі ж показники частоти прояву хронічних захворювань характерні для Високопільського (2,46 бали), Нововоронцовського (2,53 бали) та Верхньорогачицького (2,55 бали) районів, які є крайніми північними районами області (відповідно і більш холоднішими і континентальнішими за кліматичними характеристиками). Тобто для даного показника явно виражена залежність з кліматичними характеристиками навіть на такій досить невеликій протяжності території. У деяких районах, таких як, наприклад, Іванівський, висока частота хронічних захворювань пов'язана з низькою якістю питної води. В м. Нова Каховка та Білозерському районі причиною високих показників хронічних захворювань являється значні об'єми викидів в атмосферу забруднюючих речовин.

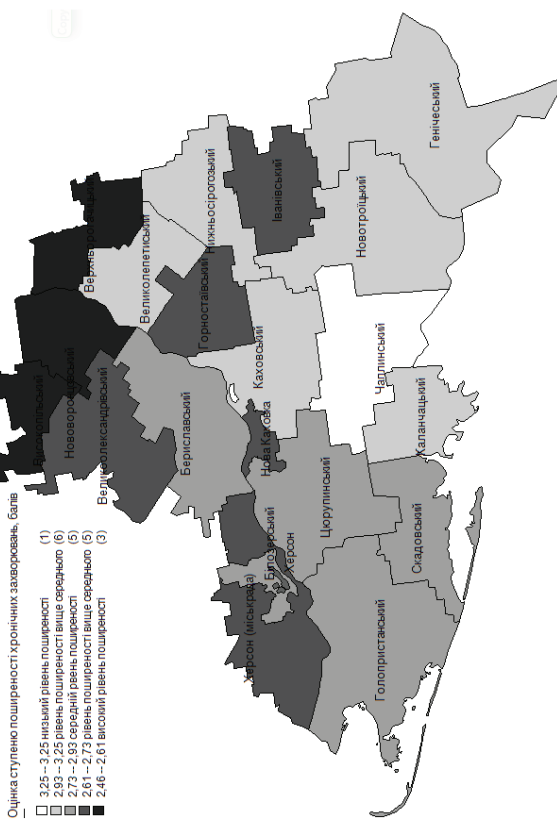

Рис. 6. Картохсхема оцінки поширеності хронічних захворювань серед населення Херсонської області за результатами анкетування (укладено автором).

Як відомо, причиною багатьох захворювань являється висока частота виникнення стресових ситуацій [1]. Респондентам було запропоновано оцінити частоту виникнення у них стресових ситуацій та обрати один з варіантів відповіді: “0 – дуже часто (декілька разів на тиждень, кожен день)”, “1 – часто (1-2 рази на тиждень)”, “2 – рідко (1-2 рази на місяць)”, “3 – дуже рідко (декілька разів на рік)”, “4 – практично не виникають”. Найбільш “стресовими” виявилися Цюрупинський (1,90 бали), Великоолександрівський (1,96 бали) райони та м. Херсон (2,09 бали) (рис.7).

При кореляційному аналізі було виявлено слабкі зв'язки між показниками стресовості та розміром середньомісячної зарплатної плати (-0,38), щільністю населення (-0,31) та інтегральною багатомірною оцінкою соціально-економічного розвитку (-0,27). Хоча коефіцієнти досить низькі і не можна говорити про достовірність залежності, але факт прояву зворотного зв'язку в усіх наведених коефіцієнтах, дозволяє зробити висновок про наявність певної закономірності, яку можна сформулювати наступним чином: при підвищенні рівня соціально-економічного розвитку збільшується і стресове навантаження на суспільство. В даному випадку підтверджується і теорія залежності суспільного здоров'я від рівня урбанізованості території.

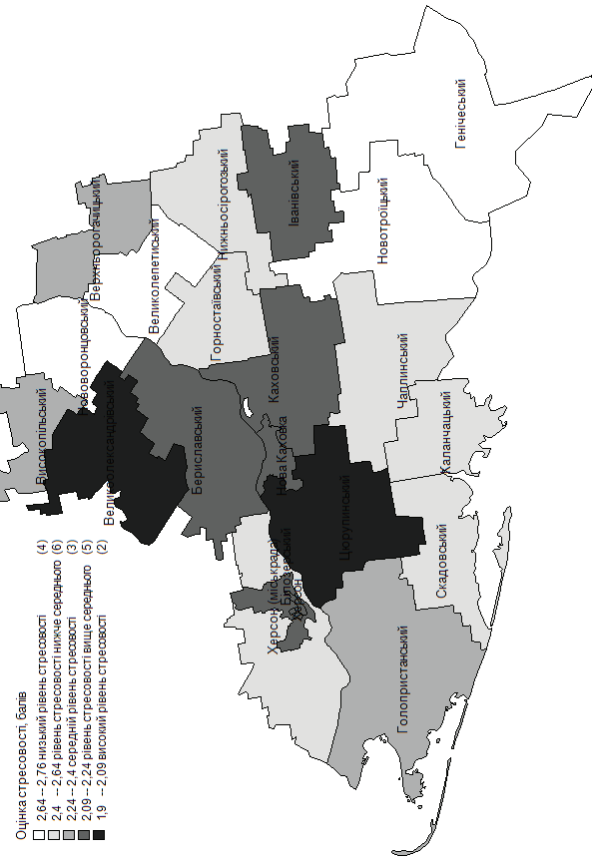

Рис. 7. Картохсхема оцінки стресовості серед населення Херсонської області за результатами анкетування (укладено автором).

Висновки. За результатами анкетування можна зробити висновки, що показники суспільного здоров'я за районами Херсонської області мають певні територіальні закономірності і досить сильно залежать від соціально-економічного розвитку та якості надання медичних послуг. Також доведено, що офіційна статистика досить відрізняється від суб'єктивної картини про стан здоров'я населення, і для комплексного дослідження даного процесу потрібно застосовувати інтегрований (суб'єктивно-об'єктивний) підхід.

Література:

1. Китаєв-Смьк Л.А. Психология стресса. Психологическая антропология стресса. Монография.- М.: Академический Проект, 2009. – 943 с.
2. Социологическая энциклопедия в двух томах / Под ред.Г.Ю. Семиглина. – М.: “Мысль”, 2003 г., том I. – 694с.

Г.Ю. Нападовська

*Херсонський державний університет,
anuparadovskaya@gmail.com*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ СВІТУ

Проблема регіоналізації світу є актуальною у наш час, оскільки картина політичної карти світу стрімко змінюється. Активно відбуваються як кількісні

(прислання відкритих земель; територіального поділу у зв'язку з воєнними діями, об'єднанням чи розпадом держав, передачею або обміном певних територій; збільшенням чи зменшенням площ суходолу приокеанічних держав); так і якісні зміни (виникненням міждержавних політичних союзів та організацій, прийняттям нової форми державного устрою, суспільно-економічної формації) на політичній карті світу, що впливає на виділення тих чи інших історико-географічних регіонів.

Метою даної статті є обґрунтування варіативних підходів до регіоналізації світу та виділення найдоцільнішої на сучасному етапі розвитку історико-географічної типологізації регіонів світу.

Історико-географічний регіон – сукупність країн, яким притаманні спільні природних умов, фізико- та економіко-географічного положення, господарської діяльності, історії і культури народів, а також близькість рівня соціально-економічного розвитку[1].

При виділенні тих чи інших історико-географічних регіонів враховують: характер розселення тамтешніх мешканців і способи освоєння ними території, ступінь збереженості ними комплексів традиційної культури й особливості їхнього менталітету. Підставою для виокремлення таких регіонів є наявність:

- а) ознак, які характерні саме для цих територій;
 - б) внутрішніх регіональних елементів та системних зв'язків між ними.
- В основу регіоналізації покладені природно-географічні (ландшафтоутворюючі), економічні, політичні, етнічні ознаки. Насамперед беруться до уваги відмінності в соціально-економічному й політичному розвитку, територіальній організації, мовні та конфесійні орієнтації.

На сучасному етапі розвитку регіональної економічної та соціальної географії світу не існує єдиного уніфікованого підходу щодо виділення історико-географічних регіонів світу.

Проаналізувавши праці відомих вчених, таких як: І.О. Родіонова, Б.П. Яценко, П.О. Масляк, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко, В.П. Макаковський, ми не знайшли єдиного підходу до виділення макрорегіонів світу. В таблиці 1 "Сучасні підходи регіоналізації світу" висвітлені основні принципи поділу світу на регіони.

Організація Об'єднаних Націй пропонує власну геосхему макрорегіонів(рис 1).

Схема зроблена задля статистичного аналізу і складається з макрорегіональних регіонів, на які поділені материки. В межах цього розбиття поділ на менші географічні регіони, а також вибрані економічні та інші угруповання, дозволяє здійснювати детальний аналіз. Статистичний відділ ООН зауважує, що "віднесення країни чи території до тієї чи іншої групи зроблене, щоб полегшити статистичну обробку, а не за політичними чи якимись іншими мотивами" [4].

На перший погляд відміни є незначними, але вони мають суттєве значення для формування сучасної політичної карти світу. Однією з найсуттєвіших проблем поділу світу є віднесення Росії до певного регіону: 1/3

площі країни розташована в Європі, а 2/3 – в Азії, що породило тривалу суперечку, яка триває й нині, якою ж країною слід вважати Росію.

Таблиця 1.

Сучасні підходи регіоналізації світу

Частина світу, континент	І.О. Родіонова	Б.П. Яценко	П.О.Масляк, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко	В.П. Макаковський
Європа	1. Західна; 2. Центральна і Східна.	1. Західна; 2. Центральна; 3. Східна.	1. Північна; 2. Південна; 3. Західна; 4. Східна.	1. Срединя; 2. Південна; 3. Північна; 4. Східна;
Азія	1. Південно-Західна; 2. Південна; 3. Південно-Східна; 4. Центральна і Східна.	1. Північна; 2. Центральна; 3. Південно-Західна; 4. Південна; 5. Південно-Східна; 6. Східна;	1. Південно-Західна; 2. Південна; 3. Південно-Східна; 4. Східна і Центральна.	1. Південно-Західна; 2. Південна; 3. Південно-Східна;
Африка	1. Північна; 2. Західна і Центральна; 3. Східна; 4. Південна.	1. Північна; 2. Тропічна та Південна.	1. Північна; 2. Західна і Центральна; 3. Східна і Південна.	1. Північна; 2. Західна; 3. Центральна; 4. Східна; 5. Південна.
Америка	1. Північна; 2. Карибські країни; 2.1.Мексика; 2.2.Центральна; 2.3.Вест-Індія; 3. Південна; 3.1.Андські країни; 3.2. Ла-Платські країни.	1. Англо-Америка; 2. Латинська.	1. Північна; 2. Центральна; 3. Південна.	1. Північна; 2. Латинська; 2.1 Мексика; 2.2. Центральна; 2.3. Вест-Індія; 2.4. Північний схід Південної Америки; 2.5. Країни басейну Ла-Плати; 2.6. Андські країни.
Австралія та Океанія	1. Австралія; 2. Океанія.	Австралія та Океанія.	Австралія та Океанія.	Австралія та Океанія.

За деякими джерелами Росію (включаючи її європейську частину) розглядають як окремих історико-географічний регіон Північної Азії, інші дослідники пропонують включати до регіону Північна Азія лише азійську частину, а європейську частину розглядати у складі Східної Європи. За шкільною програмою європейську частину Росії взагалі розглядають як окремих історико-географічний регіон Східна Європа, що є на нашу думку не доцільним.

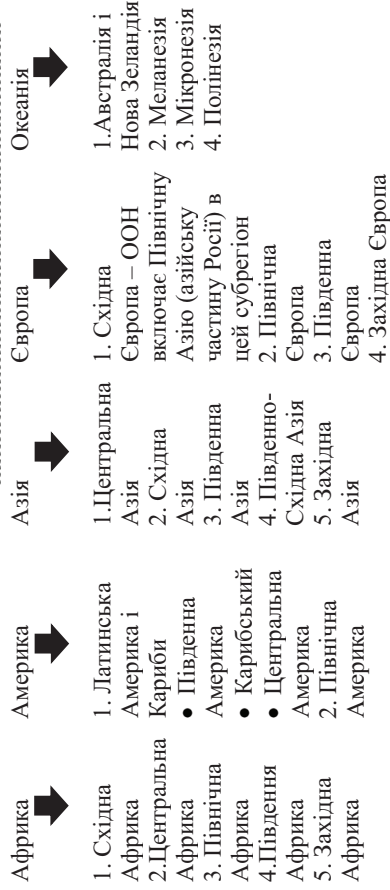

Рис. 1. Геосхема ООН

Одним з важливих питань є виділення такого історико-географічного регіону як Західна Європа. За І.О. Родіоновою та Б.П. Яценко в межах історико-географічного регіону окремо виділяють такі субрегіони як: Північна Європа, Середня Європа та Південна Європа.

Зазначені субрегіони є самобутніми та відрізняються як за історичним і культурним розвитком, так і за соціально-економічними показниками, тому в межах Європи можлива така регіоналізація як: Західна Європа, Північна Європа, Південна Європа, Південно-Східна Європа та Східна Європа.

Наступне проблемне питання, яке постає під час поділу на історико-географічні регіони частини світу Азія, є виділення країн Закавказзя як окремого історико-географічного регіону.

Згідно вище зазначеним підходам, країни Закавказзя розглядають як субрегіон Південно-західної Азії, але опираючись та аналізуючи історичні, культурні, соціально-економічні та політичні критерії розвитку країн доцільно зауважити, що Закавказзя має право існувати як самостійний історико-географічний регіон.

Досить різноманітну регіоналізацію можна спостерігати й в Америці, адже ідеологічний підхід, який не повністю відповідає сучасним соціально-економічним і суспільно-політичним реаліям, зберігається подекуди й нині. Культурологічні чинники є підставою для виділення *Латинської Америки* – регіону, що охоплює країни Америки, в яких сучасна офіційна мова сформувалася на основі латинської, та *Англо-Америку* – регіону, де переважає англійська мова.

Проаналізувавши всі вище зазначені підходи та врахувавши перелічені проблеми, ми пропонуємо розглядати історико-географічні регіони на макрорегіональному рівні за такою схемою (рис.2):

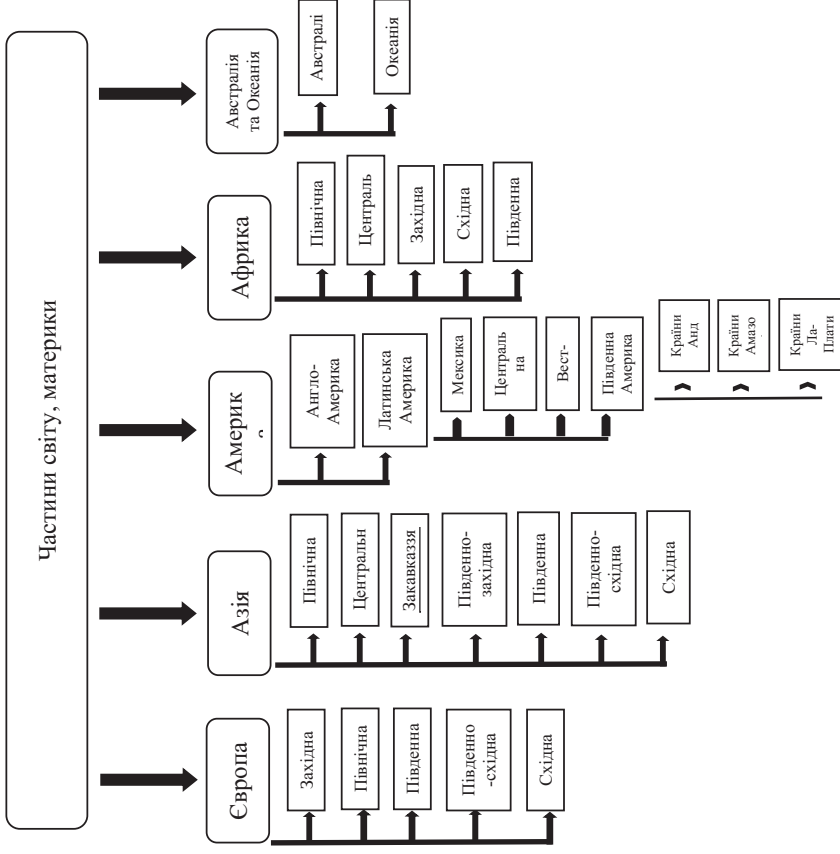

Рис. 2. Схема регіоналізації світу

Література:

1. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна і соціальна географія світу / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К.: Академія, 2007. – 688 с.
2. Масляк П.О. Країнознавство / П.О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 292 с.
3. Родіонова І.А., Бунакова Т.М. Економіческа географія / И.А. Родіонова, Т.М. Бунакова. – М.: Московский лицей, 1998. – С.6–80.
4. Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>

К.Г.Неліпа

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
nelipka@mail.ua*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

Після розпаду СРСР та заснуванням України як незалежної держави відбулися зміни в розбудові економічної моделі ринкового спрямування. Початок ринкових перетворень збігся з кризовими економічними явищами, а зайнятість відзеркалила цей кризовий стан. Саме в цей час починає привертатися увага державних органів правління питанням падіння зайнятості та зростанню безробіття. З'являється потреба у виявленні чинників формування ринку праці та проблем, які з ним пов'язані. Адже ринок праці – основний елемент економічної системи, який чутливо реагує в цілому на всі процеси в суспільстві.

Перехід України до ринкової економіки, масштабні соціально-економічні зміни у всіх сферах життєдіяльності суспільства гостро поставили питання здатності й готовності людини адаптуватися й жити в умовах непередбачуваності глобальних змін, а також змін економічних та матеріальних умов існування. Саме тоді з'явилися перші наукові доробки з вивчення проблем формування та функціонування ринку праці, до яких можна віднести роботи: М.Долішнього, В.Петуха, Г.Гаврилюка, Е.Лібанової, Д.Богині. За останні роки питанням формування ринку праці займалися: О.Волкова, К.Лазоренко, О.Левада та інші.

Головними завданнями дослідження є визначення тенденцій, проблем та перспектив формування ринку праці Мелітопольського району.

На ситуацію на регіональному ринку праці впливає: загальна соціально-економічна ситуація в країні і регіоні, якісний показник людського капіталу, становище у сфері надання соціальних послуг, національно-культурні особливості, соціопсихологічні чинники та ін.

Чисельність населення Запорізької області щороку зменшується, такий негативний приріст населення по Запорізькій області пов'язаний з поживанням міграційних процесів, перевищення рівня смертності над народжуваністю та підвищенням рівня бідності у регіоні. У гендерній структурі переважають жінки упродовж всього періоду, звідси спостерігається тенденція до зменшення структури чоловічого населення Запорізької області, що негативно впливає на регіональний ринок праці. Однією з найголовніших причин пов'язано з поганою демографічною ситуацією в Запорізькій області є несприятлива екологічна ситуація регіону [3].

За даними державного статистичного управління у 2014 році чисельність наявного населення в Мелітопольському районі складає 50,1 тис.чол. Сільське населення складає 94 % від загальної чисельності, міське – 6% (сmt. Мирне) [1].

Формування ринку праці обумовлено процесами природного, механічного руху населення, соціальними умовами.

За чисельністю населення найбільша Костянтинівська сільська рада на території якої мешкають понад 11 тис. осіб, найменша – Мордвинівська.

Формування ринку праці в найбільшці 5-10 років залежить від дітей шкільного віку. Територіальний аналіз показників свідчить про те, що в Костянтинівській та Терпіннівській сільських радах найбільша кількість школярів в районі. При цьому слід зазначити, що в Костянтинівській сільській раді зареєстровано вдвічі більша кількість населення, ніж в Терпіннівській, але кількість дітей шкільного віку майже однакова. Вдвічі менша кількість школярів у Вознесенській та Новобогданівській сільських радах, а в Мордвинівській, Астраханській, Новолипівській, Полянській – навіть менше 100 чол. Костянтинівська сільська рада так і залишається лідером по чисельності дітей дошкільного віку, аутсайдер – Мордвинівська та Астраханська сільські ради. Кількість пенсіонерів по сільській радам майже в 3 рази більша, ніж кількість школярів, окрім Терпіннівської сільської ради (в 2 рази більше пенсіонерів). Це в цілому відображає тенденцію старіння населення в регіоні. Щодо працевдатного населення, то найбільше його зосереджено в Костянтинівській, Вознесенській та Терпіннівській сільських радах. Історично так складалося, що жителі цих рад працювали на промислових підприємствах міста Мелітополя, а також ці сільські ради знаходяться найближче до міста. Мордвинівська сільська рада хоч і знаходиться недалеко від міста Мелітополя, але із-за невеликої кількості населення та зайнятості більшості в аграрному секторі зумовило найменшу кількість працевдатного населення в Мелітопольському районі (рис.1).

Усього по Мелітопольському району на початку 2015 року чисельність населення складала 50104 чол., з них пенсіонерів – 13257 чол., дітей до 6 років – 2746 чол., дітей шкільного віку – 4299 чол., працевдатного населення – 29802 чол. (рис. 1) [2].

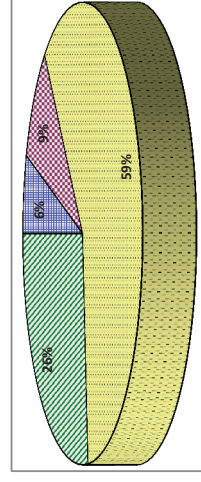

Рис. 1. Демографічні показники населення Мелітопольського району станом на 01.01.2015 року (складено автором [2])

У 2013 році в Мелітопольському районі народжуваність складала – 701 чол., смертність – 842 чол., кількість дітей померлих у віці до 1 року – 7 чол. В результаті природний приріст в районі від'ємний – 141 чол. Загалом по Запорізькій області ці показники мають наступний вигляд: народжуваність

– 18134 чол., смертність – 26498 чол., кількість померлих дітей у віці до 1 року – 149 чол., природний приріст від'ємний – 8364 чол.

У 2014 році народжуваність склала – 627 чол., смертність – 855 чол., кількість дітей померлих у віці до 1 року – 4 чол. (рис. 2). Якщо порівнювати з 2013 роком, то природний приріст збільшився у від'ємному напрямку – 228 чол. В цілому по Запорізькій області за 2014 рік народжуваність склала 18713 чол., смертність – 27773 чол., кількість померлих дітей померлих у віці до 1 року – 123 чол., природний приріст від'ємний – 9060 чол. [4].

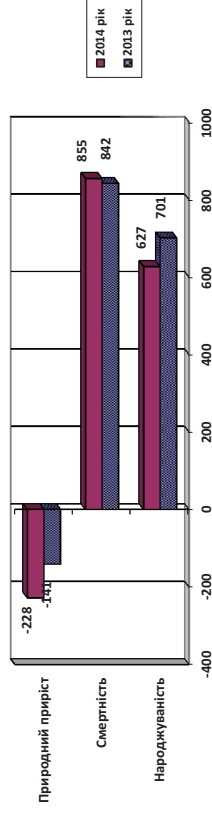

Рис. 2. Природний приріст населення Мелітопольського району (складено автором за [4])

За 2013 рік міграційний приріст населення в межах Мелітопольського району склав 39 чол., вибуло – 464 чол., вибуло – 425 чол.. Міграційний приріст зовнішньої міграції склав 36 чол., вибуло – 210 чол., вибуло – 174 чол. В межах Запорізької області міграційний приріст зовнішньої міграції був від'ємним – 1046 чол., вибуло – 8658 чол., вибуло – 9704 чол.

У 2014 році міграційний приріст в Мелітопольському районі склав 88 чол., вибуло – 589 чол., вибуло – 501 чол. (рис. 3) [2, 4].

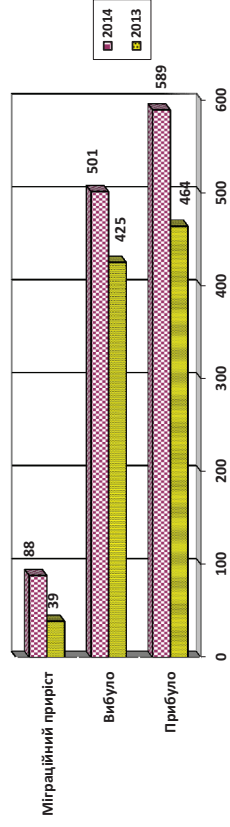

Рис. 3. Міграційний приріст населення Мелітопольського району (складено автором за [2, 4])

Таким чином кількість потенційного працездатного населення зменшується, а кількість пенсіонерів (непрацездатного населення) збільшується. Така ситуація в майбутньому призведе до того, що працездатному населенню більше потрібно буде відчислювати податки зі своєї заробітної плати в пенсійний фонд, щоб забезпечити пенсіонерів, а також

пенсіонерам потрібно буде продовжувати працювати або взагалі підвищувати пенсійний вік.

Соціальні умови – умови життєдіяльності індивіда в суспільстві як в процесі праці, так і у рамках вільного часу. Соціальні умови охоплюють такі параметри, як умови праці і його охорона, кваліфікація працівників, рівень освіти, охорони здоров'я, культури населення і т. д.

Найбільш гострими життєвими проблемами у населення Мелітопольського району є: відсутність коштів для придбання медикаментів, медичних засобів реабілітації, оперативного хірургічного втручання, необхідність у проведених реабілітації після перенесених захворювань, оздоровленні, зубопротезування, потреба у ремонті житла внаслідок надзвичайної ситуації природного та іншого характеру, пожежі тощо.

Для підвищення соціальних умов населення району необхідно проводити як соціальні так і економічні реформи, такі як:

- сприяти розвитку промислових підприємств району;
- сприяти розвитку агропромислового комплексу;
- сприяти збереженню робочих місць і створенню умов для підвищення заробітної плати;
- сприяти розвитку житлово-комунального господарства;
- сприяти залученню інвестиційних проектів, розвитку капітального будівництва та налагодженню стану автодорогі;
- сприяти розвитку підприємництва та споживчого ринку;
- сприяти розвитку соціального захисту та зайнятості населення;
- сприяти поліпшенню екологічної ситуації.

Населення Мелітопольського району Запорізької області на 94% складається з сільського та на 6% з міського. Загальна чисельність населення Мелітопольського району за п'ять років скоротилась на 4 тис.чол. Аналіз показників формування ринку праці Мелітопольського району виявив, що природний приріст населення так і залишився від'ємним і збільшився у 1,5 рази в порівнянні з 2013 роком, але спостерігаються тенденції до збільшення механічного приросту населення, в порівнянні з попереднім роком ця цифра збільшилась удвічі. Кількість пенсіонерів з кожним роком зростає, а дітей дошкільного та шкільного віку в декілька разів зменшується, що призводить до "старіння нації". Молоді все менше залишається у селах із-за незадовільних їхнім запитам соціальних умов проживання.

Тому необхідно проводити соціальні та економічні реформи перш за все у сільській місцевості. Потрібно розвивати промислові підприємства району, впроваджувати нові технології в агропромисловому секторі, створювати умови для збереження робочих місць та підвищення заробітної плати населенню, збільшувати надходження до місцевих бюджетів району, розвивати житлово-комунальну інфраструктуру, залучати інвестиції до району, поліпшувати стан автомобільних доріг, сприяти розвитку підприємництва, відкриттю власних справ громадянами, поліпшувати екологічну ситуацію в районі, розширювати мережу дитячих садків; реформувати мережу медичних закладів; залучати туристів до регіону та

створювати туристичну інфраструктуру, побудувати вітрову електростанцію на території району.

Література:

1. Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukstat.gov.ua>
2. Офіційний сайт Мелітопольської Районної Державної Адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtda.gov.ua>
3. Програма зайнятості населення Мелітопольського району на період до 2017 року. – Мелітополь, 2013. – 27 с.
4. Соціально-економічне становище Запорізької області за січень-серпень 2014 року. Повідомлення головного управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zp.ukstat.gov.ua/images/stories/soc_ek082014.pdf

Л.М. Немець, Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет

імені В.Н. Каразіна,

soc-econom-region@karazin.ua,

kand77@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В сучасних умовах суспільна географія займає особливе місце на стику природничих, суспільних і технічних наук. Суспільно-географічні дослідження дозволяють вирішувати важливі питання просторово-часової організації життєдіяльності суспільства на всіх його ієрархічних рівнях. Підготовка фахівців у галузі суспільної географії на кафедрі соціального-економічного географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна забезпечується завдяки інноваційно-інтелектуальному потенціалу кафедри, який включає [1]:

- ефективну структуру: до складу кафедри входять дві лабораторії, одна з яких навчально-дослідницька; на кафедрі працює група науково-дослідної частини університету, аспірантура і докторантура, функціонує спеціалізована вчена рада К 64.051.23 із захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 11.00.02 – “Економічна та соціальна географія”;
- високий науково-педагогічний потенціал: 4 доктори наук, професори, 8 кандидатів наук, доцентів, 1 старший викладач, 2 завідувачів лабораторіями; аспіранти та докторанти;
- сучасне технічне забезпечення: мультимедійні проектори, GPS-прилади, графічні планшети, інтерактивна дошка, комп'ютерні класи;
- креативні технологічні розробки: авторські програми і методики досліджень тощо.

Використання сучасних технологій та оригінальних методик досліджень дає можливість підготовки фахівців з необхідними професійними компетентностями. Функціонування аспірантури, докторантури та спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій забезпечують підвищення кваліфікації кадрів та підготовку вчених найвищої кваліфікації.

Суспільно-географічна наукова школа, що формується в регіоні, успішно функціонує під керівництвом докторів географічних наук, професорів Л. Немець, К. Немця, С. Кострікова і спеціалізується на комплексному дослідженні регіональних соціогеосистем. На кафедрі розробляються і впроваджуються у практику оригінальні методи і методики досліджень з використанням математико-статистичного і просторового аналізу, серед яких: ІФВ-моделювання, графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем у багатовимірному просторі тощо. Дані методики були використані при проведенні суспільно-географічних досліджень релігійної сфери Харківської області, особливостей Харківського регіону як прикордонної соціогеосистеми, демографічного розвитку та соціальної безпеки населення Харківського регіону, при аналізі інвестиційної діяльності, територіальної організації сфери культури та сфери освіти Харківської і Луганської областей, дослідженні трудових ресурсів та геоекологічної ситуації Дніпропетровської області, виявленні особливостей захворюваності населення міста Кривий Ріг, вивченні туристичних ресурсів Херсонської області та в інших дослідженнях. У суспільно-географічних дослідженнях кафедри активно застосовуються ГІС-технології під керівництвом докторів географічних наук, професорів С. Кострікова, К. Немця і К. Мезенцева.

У 2015 р. кафедра брала активну участь у розробці Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року, виконуючи дослідження за розділами: економіко-географічне положення, демографічна характеристика, соціальна інфраструктура, туристична інфраструктура, сільське господарство. Для реалізації Стратегії кафедрою подано на конкурс 3 інвестиційні проекти регіонального розвитку, які будуть виконуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку та місцевих (районних) бюджетів: “Розробка інформаційно-довідкових матеріалів для забезпечення переходу Харківської області до поліцентричної моделі розвитку”, “Управління демографічним процесом як основа формування поліцентричної системи розселення Харківського регіону”, “ГеоАгроМонітор” – інформаційно-картографічне забезпечення для прийняття управлінських рішень в аграрному секторі”.

У 2015 – 2016 рр. співробітники кафедри виконують науково-дослідні роботи за держбюджетною темою “Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону” та темою без фінансування “Суспільно-географічні особливості стійкого регіонального розвитку (на прикладі Харківської області)” (керівник – проф. Л. Немець). До виконання цих тем залучені як науково-педагогічні працівники, так і аспіранти та студенти кафедри, що сприяє формуванню практичних навичок науково-дослідної роботи у молодих вчених – майбутніх кандидатів наук.

Сьогодні молоді науковці кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства працюють над проблемами геурбаністики, територіальної організації соціальної інфраструктури, розвитку спортивної інфраструктури.

Успішно працюють і докторанти кафедри. Захищена докторська дисертація П. Шуканова на тему: “Суспільно-географічні особливості формування глобального цивілізаційного простору”. Докторант К. Сегіда працює над проблемною трансформації демографічної системи індустріально розвинутого регіону.

Важливою складовою наукової роботи кафедри соціально-економічної географії і регіоналістики є підтримка стійких наукових зв'язків з українськими та зарубіжними вченими. Цей напрям реалізується через проведення міжнародних науково-практичних конференцій: “Регіон: стратегія оптимального розвитку” і конференцію студентів, аспірантів та молодих науковців “Регіон: суспільно-географічні аспекти”. Докторанти, аспіранти та студенти виграють грантові підтримки на участь у зарубіжних конференціях, семінарах-тренінгах тощо (К. Сегіда, А. Мазурова, А. Соколенко).

Результати наукових досліджень викладачів, аспірантів та студентів кафедри публікуються також у журналі “Часопис соціально-економічної географії”, який є фаховим науковим виданням у галузі географічних наук і входить до міжнародних наукометричних баз Index Societatis (Польща), Ulrich's Periodicals Digestory (США). До публікації у журналі залучаються провідні вчені України та зарубіжних країн.

Одним з елементів науково-дослідної роботи студентів є Комплексна навчально-дослідницька студентська експедиція, в якій беруть участь студенти 3 курсу під час виробничої практики. З 2005 до 2015 року експедицію було здійснено до 11 адміністративних районів Харківської області. Під час експедиції студенти оволодівають компетентностями проведення польових суспільно-географічних досліджень, зокрема збирання та узагальнення матеріалів, створення баз даних, практикуються у проведенні соціологічних опитувань населення тощо. У подальшому за матеріалами експедиції виконуються бакалаврські та магістерські роботи, готуються наукові публікації тощо.

Сьогодні науково-дослідна робота кафедри зосереджена на таких напрямах:

1. Суспільно-географічні проблеми переходу на стратегію стійкого розвитку. Цей науковий напрям започаткований докторською дисертацією проф. Л. Немець, у якій вперше в Україні проаналізовано проблеми стійкого розвитку з позицій соціальної географії.

2. Інформаційний обмін у соціогеосистемах та інформаційна географія. Засади наукового напряму закладені докторською дисертацією проф. К. Немця.

3. Інформаційні технології у територіальному менеджменті, які розвиваються у навчально-методичній та науково-дослідній роботі проф. С. Кострикова.

4. Суспільно-географічні проблеми розвитку регіону. За даним напрямом працює більшість викладачів, аспірантів і здобувачів кафедри: Л. Ключко, Г. Кулешова, К. Сегіда, Ю. Кандиба, П. Вірченко та інші.

5. Суспільно-географічне моделювання та прогнозування, яке розвивається у працях проф. К. Мезенцева та його учнів.

В цілому наукові напрями досліджень кафедри відповідають сучасним запитам суспільства, зокрема розробляється методика моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів на основі моделювання траєкторій розвитку соціогеосистем регіонального і локального рівнів. Також науковці кафедри працюють над вдосконаленням методики просторово-часового аналізу та її адаптації до регіональних досліджень для вирішення проблем регіонального планування та управління розвитком територій.

Перспективними напрямами розвитку суспільно-географічних досліджень на кафедрі соціально-економічної географії і регіоналістики Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна є теорія і методологія суспільної географії, інформаційна географія, соціальна географія, дослідження проблем сталого розвитку, рекреаційна географія та туристична діяльність, територіальний моніторинг та менеджмент, регіональне управління та інші.

Література:

1. Немець Л.Н. Особливості розвитку обществено-географических исследований в Харьковском регионе / Л.Н. Немець, А.П. Голиков, К.А. Немець, Ю.И. Кандиба, Л.В. Ключко, А.А. Кулешова, Е.Ю. Сегіда // Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю м. Харків, 7–8 листопада 2013 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 14–17.
2. Немець Л.М. Кафедра соціально-економічної географії і регіоналістики: минуле, сучасність, майбутнє / Л.М. Немець, А.П. Голиков, К.А. Немець, С.В. Костриков, Л.В. Ключко, Г.О. Кулешова, Ю.І. Кандиба, К.Ю. Сегіда // Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю кафедри соціально-економічної географії і регіоналістики Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків, 6 листопада 2014 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 12–15.
3. Немець Л.М. Суспільна географія в Харківському регіоні: історія, напрями та перспективи розвитку: Монографія / Л.М. Немець, Ю.І. Кандиба, К.А. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 260 с.

О.І. Ніколаєва

*Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова*

ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Вивчення процесів формування і розвитку екомереж є порівняно молодим і перспективним напрямом сучасних прикладних географічних досліджень. Науковцями вже з'ясовані теоретичні та практичні положення створення національної мережі України, але питання розвитку регіональних екологічних мереж знаходяться на початковій стадії дослідження. Особливого значення і актуальності набувають дослідження територіальної структури природокористування регіону, об'єктів і територій природно-заповідного фонду як основних структурних елементів екомереж, виявлення пріоритетів і

критеріїв ландшафтно-екологічної оптимізації території; визначення біологічних центрів, їх буферних зон, шляхів міграції живих організмів, зон найбільшого ландшафтного різноманіття тощо.

Теоретична база проведення географічних досліджень регіональних екологічних мереж висвітлена в працях з проблем соціально-економічного прогресу та якості навколишнього середовища В.Я.Шевчука, С.І.Дорогунцова, Л.Г.Руденка, Б.М.Данилишина, М.І.Долішнього, В.В.Волошина, Ю.Р.Шеляг-Сосонка, П.Г.Шищенко, М.Д.Гродзинського, В.І.Олещенка та інших. Водночас фундаментальним аспектам формування і розвитку екомереж присвячені праці Ю.Р.Шеляг-Сосонка (1999), П.Г.Шищенко, М.Д.Гродзинського (2001), В.А.Барановського (2001), Т.Л.Андрієнко (1991), С.М.Стойка (1995), К.М.Ситника (1995), М.А.Голубця (1997). Враховуючи розвиток концептуальних основ екомереж в руслі міжнародної стратегії узгодженого розвитку, слід зазначити вагомий внесок науковців в обґрунтування його географічних аспектів: Л.Г.Руденка (1999, 2001), І.О.Горленко (2001), Н.Р.Малишевої, В.І.Олещенка (2001), В.М.Пашенка (2000).

Топчів О.Г., Шашеро А.М. (2004) розглядає формування екологічних мереж як новий напрям обґрунтування концепцій і програм сталого соціально-економічно-екологічного розвитку. На його думку, елементи екологічної мережі виконують функцію природних каркасів екологічної безпеки регіонів.

Нераціональне природокористування, яке десятиріччями здійснювалося в Україні, призвело до денатуралізації природних екосистем, поставило під загрозу різноманіття генетичних ресурсів. Здебільшого безсистемний техногенний вплив призвів до ситуації, коли в Україні збереглося близько 30 % природної рослинності, яка перебуває на різних стадіях трансформації. Особливу тривогу викликає стан справ із збереженням генофонду рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин.

На даний час екомережа України розробляється на двох рівнях – національному і регіональному на рівні областей і АРК. Вважаємо необхідним формування якісно нового рівня за яким екомережі створюються у межах історико – географічних регіонів, прикладом яких є Українське Причорномор'я.

Загальною тенденцією у підході до розбудови регіональної екологічної мережі Українського Причорномор'я, є створення універсальної соціально-природної структури, яка б вирішувала не тільки проблеми збереження популяцій рослин, тварин, грибів, їх ценозів та біотопів, але й постійно надавала систему послуг населенню, мала для нього соціальну та економічну користь і, поліпшуючи умови його існування, заклала підвалини збалансованого розвитку території. Регіональна екологічна мережа Українського Причорномор'я буде складовою частиною національної екомережі та ВЕМ, тому основна мета її має співпадати. Основні цілі та функції екомережі:

- сприяти збереженню всього комплексу екосистем, місцезростань видів та їх генетичної різноманітності, а також ландшафтів європейського значення;

– визначити для біологічних видів території, площі яких достатні для їх підтримання в екологічно збалансованому стані;

- забезпечити можливість для міграції і розселення видів;
- надати можливість для відновлення ключових елементів порушених екосистем;
- захистити природні системи від загроз. Для Українського Причорномор'я визначені й специфічні цілі, зокрема:

- збереження та відновлення зональних степових фітоценозів як центрів біорізноманітності;
- збереження та відновлення ендемічних угруповань крейдових та вапнякових відслонень;
- збереження та відновлення псамфітної приморської рослинності;
- збереження та відновлення байрачних лісів;
- формування сполучних елементів екомережі на основі лісосмуг;
- надання долиним екосистемам річок функцій екоридорів;
- створення транскордонних центрів біотичної та ландшафтної різноманітності.

Ефективність розбудови регіональної екологічної мережі Українського Причорномор'я та управління її структурними елементами залежить від забезпечення виконання таких головних завдань:

- інвентаризація, паспортизація та картування території регіону, що мають важливе значення для збереження біорізноманітності та надання їм охоронного статусу або статусу певних елементів екомережі;
- моніторинг стану популяцій, що знаходяться на території екомережі;
- впровадження системи менеджменту, який спрямований на підтримання біорізноманітності, особливо вразливих видів та угруповань, у тому числі із залученням екологічних громадських організацій та місцевого населення;

- моніторинг ефективності менеджменту території;
- організація і проведення освітніх кампаній, спрямованих на формування позитивного ставлення місцевого населення до ідеї регіональної екологічної мережі Українського Причорномор'я.

Ю.О. Ніколаєва

*Інститут географії НАН України,
ulia1987@bk.ru*

ГЕОМАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ У БРЕНДИНГУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПАТ «ЗАВОД ІМ. ФРУНЗЕ»)

Існує об'єктивна необхідність розвитку маркетингово-географічних досліджень, що дозволяє вивчати взаємоузгоджено з різних наукових позицій досвід світових та шанси національних господарських суб'єктів щодо визначення сектору дії в системі світового господарства та глобальних ринків товарів і послуг. Такий науковий підхід дозволить більш досконало дослідити

конкурентні переваги нашої держави в системі світового виробництва і споживання та сприятиме посиленню позиціонування України у глобальному ринковому та транзитивному економічному просторі. Геомакетинговий підхід в суспільній географії є сполучною ланкою між географічним вивченням виробництва і географічним вивченням споживача, причому наголос робиться на останньому, оскільки в макетинговій географії основою всього є споживач з його потребами, смаками, запитами, які слід задовольнити. Як відомо, головною метою геомакетингової діяльності є продаж товарів та послуг кінцевим споживачам через торгові точки. Відношення між виробниками не потрапляють до компетенції геомакетинга, оскільки з географічної точки зору вони зводяться до вищення логістичних задач. Слід припустити, що потреба в продажі віча, проте, завдання макетингу полягає в тому, щоб мінімізувати сам його процес. Метою макетингу виступає досягнення такого рівня знань і розуміння потреб споживачів, коли запропоновані продавцем товари і послуги будуть життєво необхідні покупцям, щоб товар продавав себе сам [1]. Ідеальний результат макетингової роботи – готовий до купівлі споживач. Для цього необхідно зробити запропоновані товари та послуги більш доступними.

Сучасний стан у розвитку ринкового середовища в державах транзитивної економіки є особливо показовим в контексті економічних криз та циклів економічного похвалення. Відповідно, форми організації виробництва, що супроводжують цей стан з одного боку, підлягають детальному дослідженню з метою адаптації результатів їх діяльності до потреб часу, з іншого – виникає запит на пошук інструментарію, що дозволить би запровадити новітні форми організації, максимально наближені до реальних потреб виробництва в умовах суб'єктної діяльності макетингового середовища. Отже, традиційними формами залишаються: виробничі спеціалізація, концентрація виробництва, кооперування та комбінування виробничої діяльності. Новітній характер форм організації виробництва реганслюється через кластеризацію потужностей виробництва, конвергенцію та конверсію окремих видів виробничої діяльності, ознаки "постфордизму", що супроводжуються логічною шодо часу та потреб виробництва відмовою від значних потужностей з переорієнтацією на середні більш мобільні підприємства, що стосується, в першу чергу металооборно-машинобудівних підприємств.

Одним з непересічних та перспективних суб'єктів господарської діяльності в сегменті металооборнової галузі є ПАТ "Завод ім. Фрунзе" (Україна, м. Харків), що є аналогією кульгових світових виробників Люксембургу, ФРН, Бельгії, має всі шанси розглядатись в якості суб'єкту брендингу. Дійсно, не кожне підприємство може пишатись стародавньою історією понад сто років з моменту заснування, у даному конкретному випадку йдеться про період близько ста тридцяти років. Історико-географічні аспекти характеристики підприємства цілковито узгоджуються з логікою геомакетингового підходу та дозволяють краще зрозуміти виробничу мотивацію, що ретранслюється через постійну майже абсолютну рівновагу попиту та пропозиції на товари металооборно-машинобудівного

призначення. Відтак, згадка про підприємство відноситься до 1885 року, це так звана "Фабрика металевих полотен та продірявленої жерсті", засновником якої є бельгійський промисловець Шапар Б.В. В історії бренду були світлі та темні часи, що супроводжувались злетами та падіннями, звуженням сегменту виробництва, переформатуванням виробництва з максимальним наближенням до умов та потреб споживачів. Відповідно, в цілому, було збережено найкращі традиції, накопичено максимально безцінний досвід, що стосувався удосконалення технології виробництва від класичної європейської до новітньої. Даний виробничий бренд пройшов тривалий шлях до застосування передового обладнання, розширення сегменту виробництва, що позначилось також на розширенні асортименту продукції, забезпеченні високих показників якості. Даний господарський суб'єкт вже спроможний тогувати висококласних спеціалістів, як виробничо-технологічного призначення, так і команду менеджерів та регіональних маркетологів. В той же час, літопис виробничої історії бренду засвідчує найважливіший відрізок часу, що співпадає зі становленням України як незалежної держави та формуванням господарської системи нової якості. Адаже, попередній етап розвитку підприємства до 90-х років ХХ століття відбувався у фарватері радянської економіки та відповідної прогнозованої системи зовнішніх економічних (торгівельних відносин). Харківський завод імені Фрунзе зберіг свою політизовану назву, проте у 1996 році зазнав змін форми власності, був приватизований і став акціонерним товариством. Із 1997 року брендний завод став учасником Асоціації європейських перфораторів "Европерф", що значно розширило поле виробничо-технологічних можливостей та вплинуло на підвищення рівня конкурентоспроможності за наслідками гідної реклами із популяризації продукції. З 2000-го року на заводі створено Центр Листової Обробки Металу (ЦЛОМ), який оснащено шістьма сучасними комплексами, що дозволяють виконувати складні замовлення з металообробки. Серед технологічних інновацій на сучасному виробничому етапі представлено: виробка складних контурів довільної конфігурації; отвори різноманітної форми та розмірів; перфорація довільної форми; двостороння відбортовка отворів; гнучка технологія виробництва деталей довжиною до трьох метрів; ребра жорсткості; жалюзійні отвори; виконання кута нахилу вздовж усієї деталі, тощо.

Децю пізніше, у 2004 та 2010 роках завод ім. Фрунзе пройшов офіційний аудит на відповідність системи управління якістю вимогам міжнародних стандартів ISO 9001:2000; слід зауважити, що офіційний аудит сертифікації підприємства виконувала Нідерландська організація прикладних наукових досліджень (ТНО). У 2012 році підприємство успішно пройшло надзорний аудит на відповідність системи управління якістю, при цьому аудитором була зарубіжна компанія QSCert (ФРН-Словакія). Протягом останніх п'яти років завод ім. Фрунзе працював на збільшення чистого прибутку від виробничої діяльності, і це вдалося приблизно на 80%. Обсяг виробничого заводу повільно зростає, незважаючи на коливання курсу валют та збої у споживчому сегменті. Окремо слід зауважити про нові перспективи, що з'явилися у підприємства в період 2014-2015 рр. у зв'язку з ескалацією подій на Донбасі та проведенням АТО; Урядом держави було відзначено необхідність модернізації

державного кордону та лінії розмежування (йдеться про проект "Стіна"). Головним замовником у даному проекті виступила Державна прикордонна служба України, з якою завод здійснив часткову реалізацію першого етапу поставки, що становить 4,3 км високотехнічної огорожі вздовж кордону. Загальна вартість ділянки робіт проекту попередньо оцінена в 8,5 млн. гривень.

На сучасному етапі високотехнологічне обладнання та провідні технології дозволяють виготовляти значні партії різноманітної галузевої продукції що підтверджує факт розширення сегменту виробництва: перфорованого металевого листа; пробивних решет; просічно-вітяжної сітки; широкий асортимент готових виробів – системи огорожі, корзини, смітєві баки, лави, металеві меблі, захист картера двигуна та інші деталі будь-якої складності за індивідуальними проектами замовника. Технологія виробництва передбачає використання новітніх досягнень в галузі металообробки, що забезпечуються високотехнологічним обладнанням та інструментальними розробками, зокрема, у сфері виробництва штампів; передбачено високоякісне зварювання деталей за необхідності – сучасне порошкове фарбування. Отже, потужний виробничий досвід фахівців у галузі технологій виробництва металопродукції дозволяє відшукати варіанти рішень складних завдань найсучаснішими шляхами та забезпечити ефективне функціонування виробничо-споживчого комплексу. Географія виробництва металообробної продукції визначена в Україні наступними центрами – Київ, Одеса, Дніпропетровськ, Львів, Запоріжжя, Донецьк (перенесено філію до міста Маріуполь); функціонують представництва в державах східної Європи та Азії, зокрема, в Казахстані (Астана), Об'єднаних Арабських Еміратах (Рас-Аль-Хайма); ділерська мережа представлена в містах Білорусії, Молдови, Казахстану, Болгарії, Росії. Отже, огляд маркетингового середовища дає можливість визначити ПАТ "Завод ім.Фрунзе", як національний бренд в галузі металообробки, сегмент виробництва якого демонструє тривалу стабільність та економічну ефективність; маркетингове середовище поступально розширюється, завойовуючи при цьому нові ринки в державах зарубіжної Європи та Азії.

Таким чином, мета впровадження геоаркетингового підходу, що полягає у оптимізації взаємодії виробничо-споживчого комплексу вдало реалізується не лише на прикладі значних територіальних одиниць (горизонтальний маркенг), а й на рівні локалітетів, окремих суб'єктів господарської діяльності, що під впливом низки суспільно-географічних чинників та ринкової кон'юнктури може претендувати на виробничо-технологічний бренд і залишатись стабільним та економічно ефективним.

Література:

1. Американская география: современное состояние и перспективы: Пер. с англ. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 550 с.
2. Андерсон В.М. Геоменеджмент і геоаркетинг як інструменти запровадження регіонального розвитку в умовах ринкових перетворень в Україні // Україна в сучасному світі. – К.: Стилюс, 2003. – С. 336–348.
3. Менеджмент. Вязовы XXI века / Питер Друкер; пер. с англ. Н. Макаровой. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 235 с.

4. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
5. <http://www.quans.ru/products/expert/> Геоаркетинг. Геоаркетинговые исследования.

В.Д. Олійник

*Одесская национальная академия харчовых технологий,
v.oleynik77@mail.ru*

ВЗАЄМОВПЛИВ РОЗВИТКУ МІСТ І ПРИМІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Процес формування міста займає певний історичний період. Вірішальними факторами в даному процесі виступають відокремлення промісловості (ремесла) від сільського господарства і наявна кількість населення. Проблема дослідження теоретичних засад урбанізації та субурбанізації знайшла своє відображення у працях українських і зарубіжних вчених, з-поміж яких: Є. Алаєв, Ю. Білоконь, В. Джаман, Ш. Ібатулін, С. Ішук, В. Колосов, П. Крутман, П. Кахнич, Г. Лаппо, К. Мезенцев, В. Нудельман, Ю. Палеха, Е. Пердик, Б. Посацький, І. Савчук, О. Тогчів, Дж. Форрестер та інші.

Концентрація різноманітних функцій міст, їх провідна роль в економічному розвитку держави, призвели до формування навколо себе зон впливу міст. Зростання міст закономірно призводить до зміни структури господарства приміських зон. Міста "вимагають" інфраструктурного забезпечення, певної сільськогосподарської спеціалізації, яка в більшості випадків є азональною, створення рекреаційних зон, при цьому, зростає територіальна мобільність населення приміської зони, активізуються міграційні процеси, зокрема, маятникова міграція.

Урбанізація вступила в нову фазу – фазу субурбанізації. Передмістя починають розвиватися за рахунок центрального міста: йде інтенсивне переселення міських жителів в приміську зону, просторова переорієнтація об'єктів промісловості та інфраструктури.

Приміською зоною є територія що сформована (формується) під впливом міста, якій властиве послідання сільського та міського способу життя населення [5].

Малі міста, як правило, орієнтовані на одну галузь економіки. В даній ситуації роль приміської зона незначна. З ростом і розвитком міста, приміська зона стає його невід'ємною частиною. Збільшується інтенсивність та інтегрованість просторових взаємозв'язків "місто – ПЗ", де місто виступає основоформуючим компонентом, у результаті чого формується територіальна структура приміської зони. При цьому виділяються населені пункти, міста-пунктики, що утворюють внутрішній пояс приміської зони і виконують розселенські, містообслуговуючі та містопопвоюючі функції. Віддалені від внутрішнього поясу розосереджені населені пункти та території утворюють зовнішній пояс приміської зони, виконують в основному сільськогосподарські функції і характеризуються слабшими зв'язками з містом. Інтеграцію міста і

ПЗ охарактеризував Д.І. Богорад “велике швидко зростаюче місто виходить із своїх меж, розповзається, поширює свій вплив і розміщує свої матеріальні елементи (підприємства, житлові райони, транспортні споруди, склади комунікації і т.д.) на прилеглій до нього території, перетворює економіку прилеглих населених пунктів і стимулює створення нових, які виконують містообслуговуючі та містооповнюючі функції.

Багато з навколишніх населених пунктів швидко зближуються з основним містом, перетворюються в його передмістя, частина з них потім включається в міську межу і входить до складу периферійних міських районів. Вплив міста поширюється таким чином на все більшу територію, система населених пунктів якої набуває характер міської агломерації” [2]. Інтегрованість приміської зони, на нашу думку, можна визначити кількома методами.

1. Математико-картографічне моделювання, в основі якого розрахунок показника напруги поля демографічного впливу. Цей показник характеризує силу впливу міста, що залежить від величини міста і розраховується за формулою [3, 6]:

$$EB = NA / R2 AB (1),$$

де EB – напруга, яка створюється центром A у точці розміщення населеного пункту B; NA – людність міста A; RAB – відстань між центром A і поселенням B.

2. Розміри і напрямки маятникової міграції дають змогу встановити наскільки населені пункти приміської зони пов'язані із містом-ядром, а отже, наскільки великою є їх інтегрованість у агломерацію.

3. Розрахунок щільності населення в приміській зоні.

4. Метод бальної оцінки за різними показниками за блоками: транспортно-географічним, демографічним, соціальним, економічним, та забезпеченістю с/г угіддями.

Потужність, глибина територіальної взаємодії населених пунктів агломерації виступає тією силою, що визначає напрями і характер їх взаємозумовленого розвитку, а також межі міської агломерації та приміської зони великого міста. Наразі значення приміської зони, особливо великого міста постійно зростає, в зв'язку з багатовекторністю її функцій і є однією з головних передумов розвитку самого міста і регіону в цілому.

Крім того, розглядаючи взаємовплив розвитку міст і приміських територій, очевидно, що міські агломерації, великі міста виступають “полюсами росту” соціально-економічного розвитку регіонів і країн. В їх межах чітко проявляються процеси ділової активності, виробничої, інвестиційної діяльності, що визначає стійкі тенденції саморозвитку міст, не дивлячись на механізми обмеження їх росту. Більш того в приміських зонах відбуваються активні трансформаційні процеси в соціальній, економічній, демографічній сферах. Донедавна основною функцією приміської зони було життєзабезпечення міста. Наразі для приміської зони характерна велика кількість зв'язків: економічних, культурно-побутових, адміністративно-управлінських, відбувається інтеграція приміських територій з містом на основі транспортних, комунікаційних мереж, логістичних, культурно-

побутових об'єктів, що дає можливість стверджувати про новий виток розвитку системи “місто – приміська зона”. Поряд з тим існує низка протиріч між даними елементами системи. Приміська зона являє собою зону спільних інтересів як з боку міста так і з боку громад, в результаті цього виникають конфлікти, спірні питання [4].

Більш того приміська зона є територією накладання різномірних інтересів (місто, область, громади) та одночасно і зоною їх спільних інтересів. В результаті міська і обласна влада концентрують увагу на одиничних проблемах і не підходять до їх вирішення комплексно. Сумісний підхід влада практично не використовує.

Для великих міст обласні ресурси, в багатьох випадках, являються фактором забезпечення розвитку міста. Плюсом є те, що місто за рахунок області, має значний потенціал для розвитку, проте відбувається “викачування” обласних ресурсів на користь міста, що перешкоджає розвитку області. Крім територіальних проблем, які необхідні для розростання міста, і які знаходяться за рахунок приєднання обласних територій, гостро стоїть проблема транспортних перевезень, пропускних можливостей доріг. Одним з варіантом розв'язання цієї проблеми є рівномірний розподіл ресурсів і можливостей, які затверджуються в генеральному плані міста і області. “Перекіс” в бік центру при агломерційному розвитку неминучий.

Проте синхронність стратегічного планування міста і області дозволить мінімізувати його негативний ефект. Необхідно визначитися із загальною стратегією розвитку територій, проаналізувати ситуацію, знайти найбільш ефективні варіанти розвитку всієї агломерації, а не окремих її структур. Тому в першу чергу необхідно розробити єдину систему планування розвитку територій, в тому числі і приміських зон [1].

Іншим важливим питанням конфлікту місто – приміська зона є функціональна підпорядкованість приміської зони місту, виконання нею містообслуговуючих функцій при адміністративній її незалежності й економічній самостійності.

Принциповими є розбіжності в думці про механізм регулювання приміських територіями. Для міської влади ці території є резервними для подальшого розвитку міста. Обласна влада самостійно намагається контролювати економічний розвиток, статус земель в приміській зоні. Відбувається накладання різномірних інтересів міста і громад в зоні спільних інтересів, тобто приміській зоні. Дане питання вимагає детального опрацювання.

Сучасна географія має вирішувати питання раціонального розселення населення, раціонального розміщення виробництва, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища. З даного твердження випливають три основні напрями вивчення просторових аспектів управління – демографічними процесами, народним господарством, навколишнім середовищем. Механізми управління мають різні підходи вирішення залежно від об'єкта дослідження. Тому при вивченні управлінських питань таким територіальним комплексом, як приміська зона, слід детально розглянути та проаналізувати такі аспекти, як населення

досліджуваної території, її кордони, функції, оскільки лише після цього можливі рекомендації щодо розвитку даної території та для формування успішної системи управління приміськими зонами, необхідний облік соціально-економічних особливостей і характеристик; ця умова сприяє надати можливий вибір оптимальної стратегії розвитку та управління приміськими зонами.

Вивчаючи управлінський аспект місто – приміська зона – можна виділити певну межу, коли місто і приміська зона, а також область, досягли такої стадії розвитку, коли з'являється нагальна потреба переглянути, удосконалити існуючу систему територіального управління, для ефективного вирішення політичних, економічних, соціальних питань. Виникає необхідність перебудови існуючих адміністративних кордонів і приведення їх у відповідність з функціями, які виконуються окремими територіями.

При цьому складним завданням є організація регіонального територіального управління приміською зоною. Спостерігається тенденція до територіального зростання міст та ускладнення конфігурації їх зовнішніх кордонів, часто захоплюючих районні території, які раніше вважалися приміськими, таким чином продовжується експансія міста на територію області, що вимагає чіткого встановлення адміністративних кордонів міста та приміської зони.

Сучасний адміністративно-територіальний устрій України був сформований за часів СРСР і мав забезпечувати ефективність командно-адміністративної системи управління республікою. В процесі посткомуністичних трансформацій значна частина країн Центрально-Східної Європи в 90-х рр. минулого століття провели низку адміністративно-територіальних реформ, які призвели до демонтажу командно-адміністративної системи управління та запровадили реалізацію принципу субсидіарності, що мало би збільшити ефективність адміністрування на місцях. Тобто, країни Центрально-Східної Європи в 90-х рр. провели таку саму модернізацію адміністративно-територіального устрою, яку країни Західної Європи (зокрема, Франція) запровадили в 70-80-х рр. з метою підвищення ефективності державного управління в результаті збільшення мобільності капіталу й зростання регіональних ідентичностей [7].

Незважаючи на численні спроби в Україні модернізації адміністративно-територіального устрою так і не відбулася. Це дало б змогу здійснити перехід від командно-адміністративної системи управління до запровадження принципу субсидіарності в адміністративно-територіальній системі країни.

Таким чином, адміністративно-територіальний устрій України функціонує за тією логікою, яка простежувалась в централізованих країнах Західної Європи до 60-80-х рр. минулого століття, коли одиниці адміністративно-територіального устрою формувалися і функціонували виходячи з потреб центральних органів виконавчої влади для більш зручного адміністративного керування, більш ефективного перерозподілу ресурсів, визначення сфер промислового розвитку, які могли для зручності керування зосереджуватися в конкретних регіонах [7].

Концентрація повноважень та ресурсів навколо центральних органів виконавчої влади призводить до неефективності державного адміністрування на місцях (централізація в прийнятті рішень ускладнює вирішення базових проблем на місцях), а перерозподіл ресурсів між одиницями адміністративно-територіальної системи України ліквідує стимули для залучення інвестицій. Відсутність повноважень для вирішення значної частини проблем на місцях призводить до залежності (як фінансової, так і управлінської) від центральних органів виконавчої влади, або від вищестоящих елементів системи адміністративно-територіального устрою України.

Тому питання управління, в тому числі й приміськими територіями, є важливою проблемою й мотивацією до її подальшого вивчення.

Література:

1. Андриєвський І. Проблеми городських агломерацій. Електронний ресурс. Режим доступу: http://novytemuajl/statii/problemsy_gorodskikh_aglomeratsiy/1301/.
2. Богорад Д.И. Городские агломерации Украинской ССР. Основные положения и выводы / Д.И. Богорад. – К.: НИИСП Госстроя УССР, 1966. – 73 с.
3. Джаман В.О. Региональні системи розселення: геодемографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
4. Закутинська І. І.¹ Сливка Р. Р.¹ Заячук М. Д.² Субурбанізаційна зона м. Івано-Франківськ та її приміська сільськогосподарська спеціалізація. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://geopolitika.ctimea.edu/athiv/2014/tom10-v-2/09bzakut.pdf>.
5. Ібатуллин Ш.І. Соціально-економічні зв'язки великого міста та його приміської зони / Ш.І. Ібатуллин // Науковий вісник НАУ. – 2006. – №102. – С. 300-307.
6. Няммик С.Я. Региональные системы поселений как каркас районнообразования / С.Я. Няммик // Вестн. Моск. ун-та. Серия 5. – 1997. – №1. – С. 10-15.
7. Електронний ресурс. Аналітична записка. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/979/>.

Н.В. Омельченко

Херсонський державний університет,

natali_omelchenko@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОЇ ЕВОЛЮЦІЇ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань дослідження урбанізації на всіх рівнях є аналіз сутнісної і просторової її еволюції. Цей аналіз особливо актуальний для другої половини ХХ ст., коли настав перелом в динаміці міського населення світу, у розвитку світової урбанізації загалом. Він співпав з періодом післявоєнної відбудови господарства у колишньому СРСР і періодом інтенсивного нового індустріального будівництва, яке стало поштовхом для інтенсивної міграції трудових ресурсів на схід і південь України та в інші регіони Союзу. Одночасно прийшло усвідомлення великої територіальної диференціації цього процесу, нерівномірності концентрації міського населення за країнами, регіонами і поселеннями. У ХХІ ст. заговорили про глобальні міста, формування яких є утіленням принципу природної раціональності в організації міського середовища, а з іншого боку,

завдяки концентрації інновацій і кваліфікованих кадрів вони перетворилися на своєрідні центри стратегічних рішень щодо розвитку світової економіки, фінансових і сервісних фірм, які впливають і впливатимуть на розвиток світу значно більше, ніж безпосередньо саме виробництво [5].

Аналіз публікацій та досліджень. Для просторового розвитку урбанізації характерне перетворення мережі міських поселень у систему розселення, диференціація міського простору, залучення нових територій у сферу впливу міст та розширення ареалів урбанізованого середовища. На ці та інші моменти наголошують у своїх наукових працях видатні вчені-географи Ю.І. Пгторенко, Ф.Д. Заставний, В.В. Покошишевський, Г.М. Лапшо, Л.М. Корецький, С.С. Мохначук, П.С. Коваленко, О.І. Шаблій, К.В. Мезенцев, І.В. Гукалова, К. А. Немець та ін., якими накопичений значний теоретико – методичний багаж у сфері дослідження урбанізаційних процесів.

Вклад основного матеріалу дослідження. Формування і розвиток міст до кінця ХХ ст. були спричинені історичними чинниками, географічними факторами, розвитком торгівлі, особливо міжнародної. Сучасні глобальні міста досягли того рівня впливу і розвитку, який вони мають, завдяки стрімкому піднесенню фінансового сектору, сектора послуг та індустрії розваг, інноваціям та розвитку інформаційних технологій і комунікацій, тобто ці економічні структурні фактори стали провідними у їх формуванні як центрів глобальної економіки [3].

У 2007 році, вперше в історії кількість міського населення у світі перевищила глобальну кількість сільського населення, і така тенденція збереглася до сьогодні. Планета пройшла через процес швидкої урбанізації протягом останніх шести десятиліть. У 1950 році, більш ніж дві третини (70 %) людей у всьому світі мешкали у сільських населених пунктах і менш ніж на одну третину (30 %), у міських поселеннях. У 2014 році, 54 % населення світу проживає в містах [7].

Міське населення, як очікується за даними Організації Об'єднаних Націй, продовжить зростати так, що до 2050 року світ буде складатися з однієї третини сільських районів (34 %) і двох третин міських (66 %), приблизно зворотною ситуація розподілу населення в середині ХХ століття.

Варто відзначити, що рівні урбанізації значно відрізняються по регіонах світу. У 2014 році високі рівні урбанізації, на рівні або вище 80 %, були відзначені в Латинській Америці і країнах Карибського басейну, а також Північній Америці. В той час як в Європі цей показник склав 73 %.

Африка та Азія, навпаки, у структурі населення мають переважання сільських жителів і тільки 40 % і 48 % проживають у міських поселеннях. У найближчі десятиліття, рівень урбанізації, як очікується, в даних регіонах як і по всьому світу збільшуватиметься, однак їхні показники будуть меншими за показники інших регіонів світу [7].

Стрімка урбанізація супроводжується появою цілого ряду проблем, пов'язаних з електроенергією, водопостачанням, санітарією, послугами у сфері освіти та охорони здоров'я. Їх вирішення потребує нових стратегій. Про це йдеться в економічному і соціальному дослідженні, яке було представлено на щорічній сесії Економічної та Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР) в Женеві.

Було відзначено, що до 2050 року майже 6,25 мільярда чоловік будуть жити в містах. Більше половини з них будуть мешканцями міських нетрів без доступу до базових послуг. Разом з тим, автори доповіді вважають, що стрімка урбанізація породжує не тільки проблеми, але й нові можливості для економічного зростання, інновацій та соціальних перетворень [7].

Сучасний стан міського простору України є результатом тривалого і складного розвитку, особливостей процесу урбанізації. У ХХ ст. на теренах нашої держави відбулися значні структурні зміни в співвідношенні сільського і міського населення [1].

До 1918 р. Україна була аграрною країною і у містах проживало 18 % населення. Інтенсивна урбанізація в країні розпочалася в 1926 – 1939 рр., коли було взято курс на індустріалізацію народного господарства, лише за 13 років чисельність міського населення зростає у 2,4 рази. За 1940 – 1970 рр. чисельність міського населення в Україні зростає вже значно нижчими темпами – за 30 років вона збільшилась у 1,9 разів. З середини 50-х років ХХ ст. почався новий етап інтенсивного зростання кількості міст і чисельності міського населення в Україні. Починаючи з 1990 р., у нашій державі спостерігається стрімкий ріст міських поселень і значне їх переважання у людності над сільськими. Це пояснюється високим ступенем соціально-економічної привабливості міст і міського середовища. Якщо процес урбанізації розглядати тільки з точки зору підвищення кількості міського населення, ми можемо бачити досить значний показник рівня урбанізації в Україні сьогодні і загалом з часів отримання незалежності нашої держави [4]. (Рис. 1).

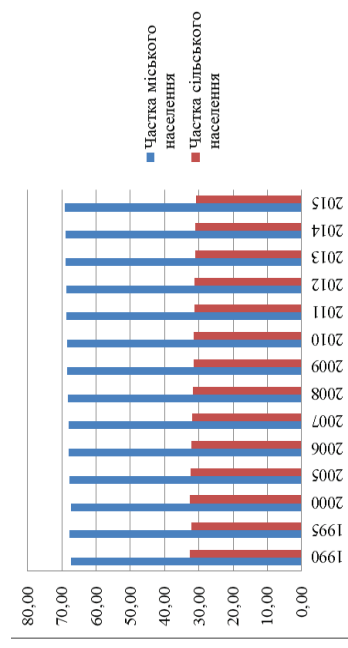

Рис. 1 Динаміка міського та сільського населення України в період 1990-2015 рр., % (укладено за даними [4])

Найвищі показники частки міського населення коливаються в межах 60 – 70 %, що також відзначено у світовому рейтингу країн за рівнем урбанізації, де Україна посідає 65 місце.

Однак, урбанізація в сучасній Україні проходить на фоні депопуляції населення в комплексі із економічною кризою. Обидві обставини торкнулись

як міст, так і сільської місцевості. Тому абсолютна кількість міського населення в Україні поступово зменшується, хоча існують міста, які продовжують зростати.

Відзначимо, що періоди поглиблення економічної кризи співпадають і з провалом зворотних, дезурбанізаційних процесів, які супроводжуються частковим відтоком населення до сільської місцевості і розселенням населення (тимчасовим або постійним) за межами міст. Це стосується як заможних верств населення, які шукають спокою, розширення простору і задоволення екологічних потреб, так і незаможних верств, які шукають шляхи додаткового доходу чи отримання продукції, вирощеної власними зусиллями. Дані дезурбанізаційні процеси проявляються також і у зайнятості міських жителів сільськогосподарською діяльністю чи “зеленим” господарством, дежкому послабленні впливу міст на природне довкілля внаслідок зменшення потужностей чи зупинення багатьох підприємств, припиненні територіального розростання міст, але й одночасної інтенсифікації транспортної активності (від і до міста), особливо у вихідні дні і напередодні, що створює певне навантаження на існуючу транспортну інфраструктуру, ускладнює рух і т.д.

Проте варто відзначити, що у більшості постсоціалістичних країн і країн, що розвиваються, в містах часто проживає значно більше населення, ніж вони у змозі “випримати” – тут також наявний надмірний приплив населення до міст, але розвиток міст за цих умов супроводжується зростанням неасимільованих у міське середовище і міський соціум жителів і збільшенням розриву між кількістю міського населення і його реальним включенням у міський спосіб життя (за характером зайнятості, рівнем освіти, культури, побутовими умовами тощо). Багато міст в Україні є дуже молодими і їх шалене зростання за радянських часів було викликано надмірною концентрацією ресурсів держави, у т.ч. людських, на не завжди економічно виправданих великих будівлях соціалізму і справжнє міське середовище, сучасна “міська” економіка у таких містах продовжує формуватися. Наслідки такої, у багатьох випадках “моноіндустріальної”, урбанізації у ринкових умовах несуть великі соціальні загрози: це і зростання безробіття, і поява неорганізованого сектора з масою дрібних підприємств у сфері виробництва та обслуговування, зокрема у торгівлі. Міське господарство, комунальні служби, транспортна інфраструктура не завжди справляються із зростаючими потребами [2]. Це ознаки так званої радянської “псевдоурбанізації”, відмінної від псевдоурбанізації країн, що розвиваються, де вона зумовлена “виштовхуванням” населення з сільських районів через відносно їх аграрне перенаселення.

Розглядаючи процес урбанізації у соціально- чи економіко-географічному вимірі, коли до уваги береться якісний аспект даного феномену, у багатьох країнах і регіонах можемо спостерігати порушення багатьох супроводжуючих урбанізацію ознак. Для прикладу, структура зайнятості населення України, зокрема частка зайнятих у сфері послуг (третинний сектор економіки), хоч і змінилась дуже суттєво в останні роки, але досі має (за доволі високого рівня урбанізації) набагато менш “міський” вигляд у порівнянні з Німеччиною – розвиненою країною Європи, яка

характеризується високою часткою міського населення (75%) (Рис.2) [7]. Однією з основних причин такого значного показника зайнятості населення України у сфері послуг є падіння промислового виробництва та закриття промислових підприємств, що відобразилось на частці зайнятих у сільському господарстві та сфері послуг відповідно (Рис.3).

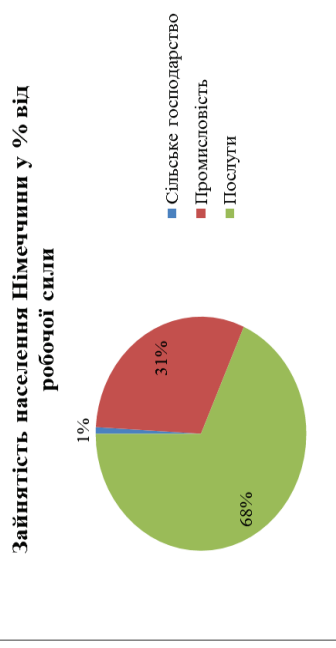

Рис. 2 Зайнятість населення Німеччини у % від робочої сили (за 2014 рік) (укладено за даними [6])

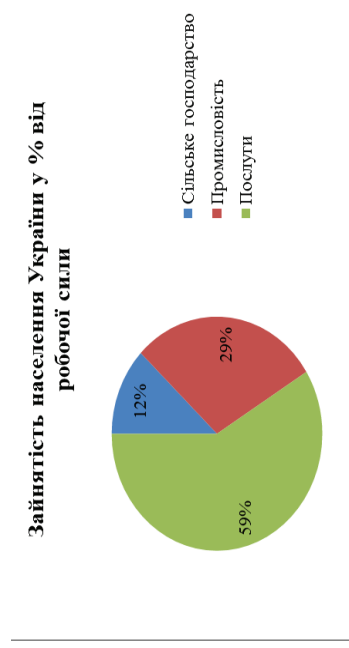

Рис. 3 Зайнятість населення України у % від робочої сили (за 2014 рік) (укладено за даними [6])

Висновки. Отже, еволюція людської цивілізації переконливо свідчить про велику роль, яку відіграють міські поселення у піднесенні держав, незалежно від часу їх історичного розвитку або географічного розташування: вони були й дотепер залишаються економічними, політичними та культурними центрами тих чи інших країн. Стрімка урбанізація породжує не тільки проблеми, але й нові можливості для економічного зростання, інновацій та соціальних перетворень. Тому, перш за все, сьогодні необхідними є комплексні стратегії управління розвитком міст в інтересах всієї планети та її жителів.

Процес урбанізації в Україні довгий час формувався під впливом різноманітних факторів, серед яких головне місце належить політиці держав, в склад яких входила та чи інша частина території України у відповідний історичний період. Сьогодні наша держава має високі показники урбанізованості в світі, однак важливо звернути увагу на якісний аспект даного процесу. В Україні рівень соціально-економічного розвитку не відповідає рівню світової урбанізації.

Тому, на нашу думку, дослідження урбанізації з позиції трансформації умов та способу життя населення є одним з основних завдань сучасних географічних досліджень.

Література:

1. Руденко Л.Г. Україна: изменение городского пространства/ Л.Г. Руденко, И.Г. Савчук // Украинский географический журнал, 2013. - №2. - С.48.
2. Салій І. М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти [Текст] / І. М. Салій. – К.: Наукова думка, 2005. – 302 с.
3. Скваронська І.В. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності // Схід. – 2014. – № 4. – С. 61-65.
4. Статистичний збірник “Україна у цифрах 2014” / Держ. служба статистики України; [за ред.: І. М. Жук]. – К.: Держстат України, 2015. – С.165.
5. Sassen S. The Global City. Introducing a Concept / Saskia Sassen // The Brown Journal of World Affairs. – Winter/Spring – 2005. – Vol. XI. – Pp. 27-43.
6. The World Factbook [Електронний ресурс]: Central Intelligence Agency. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/index.html>
7. World Urbanization Prospects: 2014 Revision. Highlights. United Nations, New York, 2014. – 32 p.

П.О. Остапенко

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Офіс реформ у Київській області,

ostapenko.pavlo@gmail.com

НОВА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР

З приходом в Україні нових демократичних, і головне, просвітитських політичних сил, з перших місяців їх роботи в країні було анонсовано початок проведення нової адміністративно-територіальної реформи. Звісно, як і кожна зміна, дана реформа має свої особливості проведення та практичної реалізації. У статті спробую розглянути основні фактори впливу на проведення даної реформи, механізми її реалізації та, власне, теперішній стан впровадження.

Ключові слова: *децентралізація, місцеве самоврядування, територіальні громади, фінансова спроможність,*

Постановка проблеми. *Звісно, що за пару місяців своєї роботи, у квітні-травні 2014 року, нова влада не змогла б підготувати проект нової адміністративно-територіальної реформи з усіма законами та методиками її реалізації. За основу було взято давно напрацьовану методичну та*

законодавчу базу за часів президентства Ющенко, у 2008-2009 роках. Основа нової реформи – практично нерезалізований проєкт Романа Безсмертного та його команди аналітиків, політиків та науковців. Але, у 2014 році, положення нової реформи АТУ були дещо змінені і доповнені, про що я розповів згодом. Фактично, науково-теоретичний та методичний супровід сучасної реформи АТУ здійснює та ж сама команда експертів та науковців.

Актуальність дослідження. Загалом усі ЗМІ, політики та експерти, які говорять про реформу не називають її реформою адміністративно-територіального устрою – це реформа децентралізації влади та місцевого самоврядування, припिताючи до неї навіть боротьбу із корупцією. Так, реформа децентралізації влади, така яку звикли всі чути, є багатопрофільною і включає в себе реформування органів місцевого самоврядування, децентралізацію влади на регіональному рівні, і головне – реформу адміністративно-територіального устрою, про яку говорять мало, або взагалі мовчать. Адже, ніхто не розуміє головного – зміна меж адміністративно-територіальних одиниць важливіший крок до модернізації країни, це фактично перебудова її внутрішнього “скелету”. І саме ці трансформації є найбільш протирічними на ментальному рівні серед населення.

Виклад основного матеріалу. Широкомасштабну роботу над реалізацією основних програмних положень реформи Уряд України розпочав на початку 2015 року після прийняття Верховною Радою України закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”. За підтримки міжнародних фондів розвитку Європейського Союзу, США, Швейцарії в Україні почали активно діяти різноманітні експертно-аналітичні організації з підтримки децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування. Покзовим прикладом співпраці держави та неурядових організацій як вітчизняних, так і міжнародних є створення Офісів реформ у кожній області. Ця структура стала своєрідним містком в діалозі держави та суспільства, головною метою роботи якої є проведення консультативних зустрічей та надання прямої експертно-правової допомоги майбутнім громадам в процесі їх об’єднання.

1. Державна підтримка. Для початку проведення будь якої реформи країні потрібна політична воля її керівництва. Про готовність проведення такої реформи вище державне керівництво заявило відразу після виборів. Навіть старим складом парламенту (до парламентських виборів 26 жовтня 2014 р.) був прийнятий Закон “Про співробітництво територіальних громад”, що стало добрим знаком, і фактично означало старт реформи адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування. Згодом, після переобрання нового складу парламенту, у лютому 2015 року був прийнятий закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”, а Кабінетом Міністрів України була затверджена Методика добровільного об’єднання територіальних громад. Саме ці законодавчі та нормативно-методичні акти стали правовою основою для початку повномасштабного проведення такої реформи.

2. Погляд у майбутнє. Переформатування адміністративно-територіальної структури держави – важливий і непростий крок. Чому? Тому

що, на початковому етапі проведення реформи всі звертають увагу на її адміністративну складову, а саме наближення послуг до пересічного громадянина. Ідуть пошуки найбільш оптимальних конфігурацій території, враховуючи доступність надання послуг, головним чином віддаленість чи близькість до потенційного центру нової громади. Але, тут забувається найголовніше – в епоху комп'ютеризованого суспільства, вже через 5, максимум 10 років, всі адміністративні послуги будуть надаватися дистанційно через мережу Інтернет. Однак, мало хто звертає увагу на територіальну конфігурацію нових в плані територіальному. Ніхто не замислюється над тим, чи буде така нова одиниця самодостатньою через 10 років! Чи матиме нова громада достатньо територіального, природного, трудового потенціалу для подальшого розвитку в майбутньому? Адаже, такі зміни повинні бути на десятиріччя.

3. Органи місцевого самоврядування. Здавалося, навіть якщо поверхово ознайомитись із основними положеннями цієї реформи, стає зрозумілим, що від цього вигрануть, перш за все, органи місцевого самоврядування. Держава видає майже всі повноваження на місця підкріплюючи їх широкою фінансовою та юридичною автономією, виставляючи лише таку умову: об'єднання нових територіальних громад повинно бути повноцінним, науково обґрунтованим та спрощеним у майбутньому самостійно вирішувати передані на них повноваження. Проте, в сучасних умовах, через небажання щось змінювати, переважна більшість органів місцевого самоврядування відмовляється розпочинати процес добровільного об'єднання, таким чином турбуючись про збереження своїх посад, а не про майбутній розвиток своєї територіальної громади.

4. Політизація процесу об'єднання. Не дивлячись на те, що ця реформа є серйозним кроком на шляху децентралізації влади на місцевому рівні, і, по суті, вимушеним кроком держави на шляху до врегулювання ситуації на Сході України. Але, майже всі політичні сили країни розглядають її як інструмент маніпулювання суспільної думки. Який виражається у перекутуванні фактів, поширенні необґрунтованих тверджень, таких як: “не буде школи – не буде села”, “не буде сільської ради – де взяти довідку?”; “якщо ви об'єднастесь із містом – у вас заберуть усю землю” і т. д. Такі маніпулювання починають збурювати суспільну думку, і в населення більшості сіл та міст виникає лише одне запитання: “а що дасть нам об'єднання громад?” Такий стан справ змушує державні органи, які безпосередньо відповідають за реалізацію реформи залучати більшу кількість експертів, не лише науковців, а й так званих “експертів з народу”.

5. Незавершеність законодавчої бази та невизначеність у часі. Головною проблемою, з якою зіштовхнули громади, які перші розпочали процес добровільного об'єднання, стала невизначеність у часі проведення цієї реформи та незавершеність законодавчої бази, яка повинна була дати відповіді на всі запитання стосовно функціонування нових об'єднаних громад в майбутньому. Складність цієї проблеми полягає у тому, що усім змінам на законодавчому рівні повинні передувати зміни на конституційному рівні. Оскільки останній процес є виключно політичним, зміни до Конституції в

питаннях децентралізації влади були підготовлені та подані на розгляд до Верховної Ради України та Конституційного Суду із записанням від початку старту реформ. У зв'язку із цим, не були також визначені чіткі терміни проведення реформи – старт реформи був розпочатий, а фінішний час був невизначений. Звідси виникла правова колізія, яка також сприяла гальмуванню процесу об'єднання – “Ви об'єднуйтесь – а Закони будуть!”.

Якність з даного приводу була досягнута лише в липні 2015 року, коли Конституційна комісія передала проект змін до Конституції у Верховну Раду та Конституційний суд. Згідно яких, на процес об'єднання територіальних громад відводиться два роки до осені 2017 року, коли в нових об'єднаних громадах повинні пройти вибори голів громад та нових рад громад, які потім сформують їх виконавчі комітети. Але говорити, що таким чином влада відтермінує процес об'єднання не можна, оскільки обласні ради можуть призначати вибори в новостворених об'єднаних територіальних громадах і раніше запланованого терміну, відповідно до Закону про добровільне об'єднання громад. Таким чином, українська влада встановила лише граничні терміни проведення виборів в новостворених громадах, а не встановила єдиний термін їх проведення.

6. Реформа як інструмент розвитку. Яка головна мета цієї реформи? На моє переконання – це не лише наближення послуг до пересічного громадянина – це, перш за все, підвищення достатку усієї об'єднаної громади, а не кожного окремого її жителя. Але реформу потрібно розглядати лише як можливість, а не подарунок від держави, який вже ось і зараз зможе вирішити всі питання. Чому реформа стає лише інструментом для розвитку, а не є ним самим. Ця особливість закладена у самій суті реформи – держава надає об'єднаним громадам повноваження та ресурси, але як вони будуть використовуватись цим новими громадами – залежить лише від них самих, ніхто допомагати вже не буде. Тому якщо об'єднання громад пройшло не цілком об'єктивно – процес об'єднання буде продовжуватись до тих пір, поки конфігурація меж, площа території, кількість природних ресурсів, трудових ресурсів та інфраструктурне забезпечення будуть оптимальні для майбутнього розвитку об'єднаної громади. Чи існує базовий стандарт такої громади? Звісно ні! Тому кожна територія має свій унікальний потенціал для розвитку, тому конфігурація розмірів нових громад буде залежати від місця їх розташування. І перш за все вигрануть ті нові громади, які зможуть відразу об'єднатись в таких оптимальних межах, які дозволять максимально швидко використати наявний територіальний потенціал та підвищити рівень їх розвитку.

Висновки. Кожна територіальна реформа, чи реформа системи управління, покликана поліпшити вирішення проблемних питань життєдіяльності населення. Але чи знають про це самі люди? З досвіду роботи можу сказати, що поінформованість населення щодо проведення реформи в країні зараз низька. Але це також показник, оскільки ще на початку 2015 року вона взагалі була відсутня. Якщо говорити про якісні показники, а не про кількісні, то переважна більшість населення відлуккується про реформу або негативно, або нейтрально. Чому до цього часу не сформований позитивний імідж реформи. По-перше будь-які кардинальні зміни – природно викликають

спротив, по-друге існує велика заполітизованість процесу, про що я говорив вище. Експертів, та людей, які реально розуміють стан справ та бачать справжню вигоду, яку отримує кожний громадянин після проведення реформи – дуже мало. А от, противників, або ж людей, які просто не розбіралися в суті реформи – набагато більше. Звідси, виходить, реформа робиться для людей, але самі люди не бачать її переваг. Тому, першочергове завдання держави повинно бути в розширенні кількості спеціалістів, які б персонально до кожного, на місцях у містечках та селах, показували всі переваги проведення цієї реформи.

Література:

1. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" №157-VIII від 05.02.2015 р.;
2. Методика формування спроможних територіальних громад. Затверджена Постановою КМУ, №214 від 08.04.2015 р.;
3. Чого чекати від об'єднання громад? Швейцарсько-український проект "Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO", Інформаційна брошура, м. Київ, 2015, 14 с.

І.В. Охременко, О.С. Лушпай

*Херсонський державний університет,
i.ochremenko@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ЯРУЖНО-БАЛКОВОЇ СИСТЕМИ ГОРНОСТАЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Актуальність теми дослідження. В умовах пошуку ефективних шляхів оптимізації сучасного природокористування виникає необхідність детального обстеження території. Не винятком є і Херсонська область. Наразівідсутні дані про яружно-балкову систему, не відображено особливостей поширення ярів, їх стан, наслідки впливу на сільськогосподарські угіддя, забудовані території. Все це, зумовлює підвищення інтенсивності деградації земель.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблема вивчення ярів та лінійної ерозії була предметом дослідження геоморфологів, ґрунтознавців, ландшафтознавців, екологів.

Важлива роль у виявленні механізмів яроутворення, вивченні ступеня ураження ярами різних частин земної поверхні, класифікації форм лінійної ерозії належить таким вченим, як В. Масальський, А. Козьменко, Е. Керн, Д. Арманд, С. Соболев, Б. Косов, М. Заславський, К. Зоріна. В Україні ці питання досліджували Н. Розов, Н. Шикла, Ю. Грубрін, І. Сазонов, О. Пилпенко, М. Штофель, О. Кисельова, І. Ковальчук та ін.

Мета дослідження – виявити закономірності та фактори впливу на яружно-балкову систему в межах Горностаївського району Херсонської області. У зв'язку з цим вирішено такі *завдання*: 1) прийнято теоретико-методичні засади дослідження; 2) на основі власних польових спостережень досліджено стан яружно-балкової системи Горностаївського району Херсонської області (картографовано, складено профілі).

Отже, **об'єкт дослідження** – яружно-балкова система в межах Горностаївського району Херсонської області. **Предмет** – особливості сучасного стану яружно-балкової системи Горностаївського району Херсонської області.

Дослідження базувалося здебільшого на основі методичних підходів І.П. Ковальчука [2, 3 та ін.]. Головними етапами стали:

- 1) збирання статистичної, картографічної, літературної та аерокосмічної інформації про яри;
- 2) узагальнення отриманої інформації;
- 3) типізація форм рельєфу, створених процесами лінійної ерозії та їх водозборів;
- 4) проведення картометричних досліджень ярів, створення різночасових одномасштабних карт густоти ярів, щільності їх вершин;
- 5) визначення ключових ділянок і типових ярів для постановки напівстаціонарних досліджень лінійної ерозії;
- 6) нівелювання повздовжніх і поперечних профілів ярів, закладання реперів для визначення інтенсивності лінійного їх росту, змін об'єму, глибини і площі, розвитку схилкових процесів;
- 7) польове картографування стану ярів з відображенням на плані зон активного пролягу в них схилкових і донних процесів;
- 8) аналіз умов і чинників розвитку яркової ерозії (насамперед гідрокліматичних, геолого-геоморфологічних, ґрунтово-рослинних, соціально-економічних, антропогенно-техногенних);
- 9) морфометричний аналіз водозборів ярів;
- 10) визначення кількості "точок росту" ярів (за допомогою різночасових великомасштабних топографічних карт, аерокосмофотознімків, польового обстеження яружно-балкових систем);
- 11) визначення інтенсивності лінійного, площинного та об'ємного росту ярів (за даними напівстаціонарних і порівняльно-картометричних досліджень, 3-D моделювання, результатів порівняльного аналізу різночасових аерокосмознімків, анкетування місцевого населення тощо);
- 12) визначення потенціалу лінійного, площинного та об'ємного росту ярів;
- 13) прогнозування розвитку ярів (лінійного росту, збільшення площі, кількості вершин, об'єму тощо) з різною завчасністю (10, 25, 50, 100 років);
- 14) визначення втрат (фізичних, економічних, екологічних) та масштабів погіршення якості земельних і пов'язаних з ними інших видів ресурсів під впливом розвитку яружнової ерозії;
- 15) об'єднання системи організаційно-господарських, стокорегулювальних, ґрунтозахисних, інженерно-технічних, агролісомеліоративних заходів, спрямованих на припинення росту ярів у довжину і за площею, закріплення схилкових поверхонь і вершин ярів рослинністю, оптимізацію стану і використання заручених територій.

Найважливішими параметрами, якими характеризуються яри, є: довжина яру; глибина яру (мінімальна, середня, максимальна), ширина (у різних частинах: верхній, середній, нижній); крутизна схилів яру; довжина

схилів яру; об'єм яру; форма повздовжнього профілю; кількість вершин. Крім того, необхідно звернути увагу на: а) приуроченість яру до певного елемента рельєфу (схилу, тераси тощо); б) тип відкладів, у яких сформувався яр (пухкі, корінні, одночленні, багаточленні); в) тип яру (з урахуванням способу утворення, стадії розвитку, приуроченості до певних елементів рельєфу) тощо [1-3 та ін.].

Наведемо дані по одному з найбільш типових ярів району дослідження. Його схему представлено на рис.1, де 1...6 – ключові ділянки детального комплексного обстеження з профілюванням (рис. 2-7). Місцезнаходження – с.Заводівка.

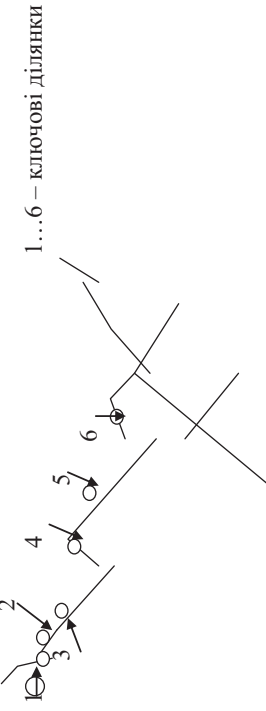

Рис. 1. Загальна схема яру

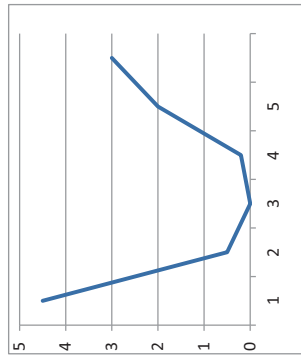

Рис. 2. Профіль яру в ключовій ділянці №1

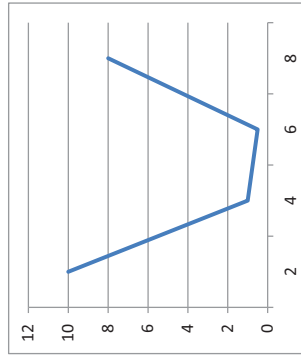

Рис. 3. Профіль яру в ключовій ділянці №2

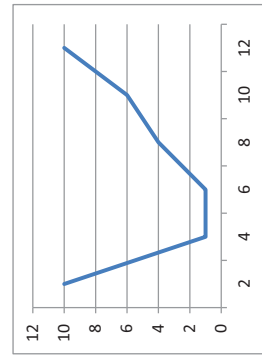

Рис. 4. Профіль яру в ключовій ділянці №3

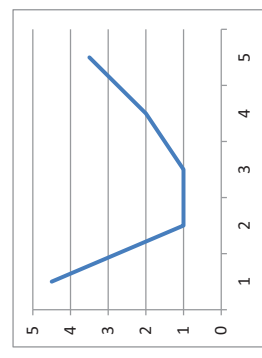

Рис. 5. Профіль яру в ключовій ділянці №4

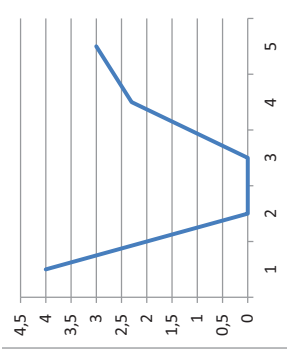

Рис. 6. Профіль яру в ключовій ділянці №5

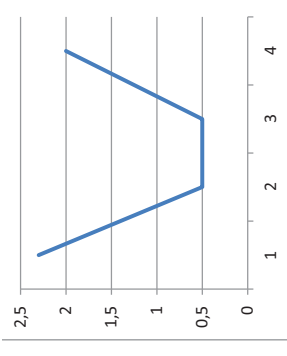

Рис. 7. Профіль яру в ключовій ділянці №6

За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки. Дана яружно-балкова система сформувалась під впливом водно-ерозійних факторів Каховського водосховища, відклади представлені вапняковими та глинистими осадовими породами, що зумовлює низьку протиерозійну стійкість та значну розчленованість рельєфу. Схили північно-східної експозиції яружно-балкової системи переважно вапнякові і характеризуються підвищенням інтенсивності протікання ерозійних процесів. Крім того, корективи вносить режим опадів і характер рослинності. Рослинний покрив неоднорідний. У ділянках, де він взагалі відсутній (ключові ділянки 3,4) простежується більше розростання яру, характер інтенсивності випадання опадів зливових, твердих (у вигляді снігу) також впливає на розвив яру, насамперед це поверхневий стік талих і дощових вод, все це провокує розвиток лінійної ерозії тощо. Дана територія втратила своє значення як сільськогосподарське угіддя та використовується як пасовище.

Проведені нами дослідження можна розглядати як початковий етап створення кадастру яружно-балкової системи Херсонської області.

Література:

1. Зорина Е.Ф. Географія вразної ерозії / Е.Ф. Зорина. – М.: МГУ, 2006. – 324 с.
2. Ковальчук І.П. Актуальність та методичні засади дослідження ярів і формування їх кадастру / І.П. Ковальчук, Т.О. Євсюков. // Геодезія, картографія і аерофотозімання. – Вип. 77. – 2013. – С.13-19.
3. Ковальчук І.П. Распространение, тенденциразвития и прогнозирование эрозии в западном регионе Украины / И.П. Ковальчук, Я.С.Кравчук, С.И.Волос, М.Я.Симоноская // Тез. докл. Всесоюз. конф. "Эрозивление: Теория, эксперимент, практика". – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1991. – С. 80-81.

Є.Г. Парова, К.Г. Сасінова

КВНЗ КОР "Коледж культури і мистецтв"
ragouyaya@hotmail.com

ЕКСТРИМАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлені деякі аспекти екстремального туризму. Розглянуто його основні види та можливість розвитку на Поділлі (Тернопільщина, Вінницьчина та Хмельницьчина). Проаналізовано потенціал екстремального туризму в Україні загалом.

Вступ. У сучасному світі екстремальний туризм стає все більш популярним видом проведення вільного часу. До екстремального туризму долучаються люди різного віку та професій, що мають різне сімейне і суспільне становище, істотно відрізняються рівнем культури і фізичним розвитком. Деякі зарубіжні фахівці пояснюють феномен екстремального туризму зміною моралі і смаків, які сталися на Заході за останні роки. Сучасна людина, що звикла до стабільного способу життя і технічного прогресу, відчуває потребу в адреналіновому сплеску. Екстремальний туризм є одним із способів легального задоволення даної потреби, чим зайовує з кожним роком все більшу популярність серед жителів сучасного світу [1].

Актуальність. На міжнародному ринку туризму цей вид починає розвиватися з кожним роком все швидше. В Україні останніми роками з'являються туристичні організації, які займаються саме екстремальним туризмом, організовуючи при цьому різноманітні тури [2]. За неофіційними даними на частку екстремального туризму припадає близько 10% туристичного ринку світу. При цьому темпи росту даних поїздок перевищують середні темпи росту туризму в цілому.

Вислад основного матеріалу. *Екстремальний туризм* – це різновид туризму, який пов'язаний із певним ступенем ризику, або з позамежними фізичними або психічними навантаженнями в надважких умовах.

До активних видів туризму зараховують різні пригодницькі тури, пригодницькі подорожі, відвідування екзотичних місць, вулканів, островів, водопадів тощо. Зазвичай це нестандартний тур в екзотичні та екологічно чисті природні резервації, пов'язаний з незвичайними подорожами, нетрадиційними засобами транспортувань. В окремих випадках такий тур пов'язаний з ризиком і серйозними фізичними навантаженнями, вимагає смливості та умінь. Популярний відпочинок на гірськолижних курортах – участь передбачає певну фізичну підготовку і майстерність учасників. Такий туризм близький до спортивного туризму, проте маршрути краще підготовлені та умови істотно комфортніші, ризик зводиться до мінімуму за рахунок забезпечення провідниками, проміжними таборами, туристичним спорядженням [3,4].

Загалом, виділяють наступні основні види екстремального туризму: водні, повітряні, наземні та гірські, екзотичні.

• **Водні види екстремального туризму:**

- ✓ дайвінг (плавання з аквалангом);

- ✓ вейкбордінг (комбінація водних лиж, сноуборду, скейту і серфінгу);

- ✓ водні лижі;

- ✓ вндсерфінг (катання на воді на овальній дошці з вітрилом);

- ✓ рафтинг(спуск по гірській річці на каное або спеціальних плотах).

• **Повітряні види екстремального туризму:**

- ✓ стрибки з парашутом (класичний парашутизм включає: стрибки на точність приземлення та комплексе фігур у вільному падінні);

- ✓ фристайл (показ спортеменомфігур у вільному падінні);

- ✓ скайсерфінг(стрибки на лижах з виконанням різних фігур у вільному падінні);

- ✓ B.A.S.E.jumping (стрибки з парашутом з якої-небудь будівлі);

- ✓ дельтапланеризм(польоти на планері).

• **Наземні та гірські види екстремального туризму:**

- ✓ маунтинбайкінг (їзда на гірському велосипеді);

- ✓ спелеологія (дослідження печер);

- ✓ спелестологія(наука про штучні підземні споруди);

- ✓ х-гонки (іншими словами мультиспорт або пригородницькі гонки, для людей, які володіють стількома навичками, що можуть подорожуючи поєднувати кілька видів екстремального туризму);

- ✓ альпінізм;

- ✓ гірські лижі;

- ✓ сноубордінг;

- ✓ лижний альпінізм (сходження на гору з метою спуститися з вершини на лижах або сноуборді).

• **Екзотичні види екстремального туризму:**

- ✓ космічний туризм (подорож на орбіту Землі);

- ✓ кайтсерфінг (катання на дошці за допомогою повітряного зм'я);

- ✓ джайло-туризм (життя в первісному племені з усіма принадами первісного побуту);

- ✓ туризм на Південних і Північних полюсах.

Україна зі своїм ресурсним потенціалом є країною майже безмежних можливостей для організації активного й екстремального відпочинку. Екстремальні розваги – це нова конкурентна перевага для будь-якого туристичного місця або маршруту. В Україні є багато варіантів для розвитку таких напрямків, однак на сьогодні вони знаходяться, переважно, в стані перспективних розробок.

Організацією турів можуть займатися приватні підприємці, невеликі компанії, спортивні федерації. А їхніми агентами, що працюють безпосередньо із клієнтурою, можуть стати готелі, турфірми приватні підприємці. Саме так організований цей бізнес у світі. В Україні туроператорам важко залучати закордонних туристів через недоліки в роботі готелів, ресторанів і організації системи розваг, а це і є головного проблемою [4,5,6].

Серед одних з найперспективніших регіонів України, де вже розвивається і можна розвивати екстремальний туризм безсумнівно є Поділля.

Рельєф Подільського туристичного району відрізняється великим різноманіттям. Пологі рівнини чергуються з горбистою місцевістю, глибокими річковими долинами з крутими схилами, ярами та балками. Туристичну привабливість регіону збільшує наявність значної кількості спелеоресурсів. Тут знаходяться найдовші гіпсові печери Європи – Оптимістична та Озерна, а також безліч інших.

Річкова мережа району досить густа, представлена річками, що входять до басейну Дністра (Золота Липа, Стрипа, Серет, Нічлава, Збруч, Смогрич, Студенія, Ушиця, Мурафа), Прип'яті (Горинь, Іква, Вілія, Хомора, Случ), Південного Бугу (Соб, Рів, Згар, Десна, Бужок, Іква) та Дніпра (Рось, Роставія, Гуйва). Вони можуть використовуватись для організації купання та водних видів туризму, а їх мальовничі долини надають привабливості ландшафтам. Захоплення викликають водоспади на околицях сіл Рукомиш, Нирків та Русилів.

Тернопільщина – це музей під відкритим небом. Це територія здорового життя, це територія, де можна розвивати всі без виключення види туризму.

Щодо **Хмельницької** та **Вінницької** області, то одним з найпопулярніших видів екстремального туризму там є рафтинг по Південному Бузі, річкою, що придатна до спортивного сплаву впродовж усього літнього сезону. Водний туризм загалом, є одним з найрозвиненіших екстремальних видів туризму на Поділлі. Він потребує набагато менших інвестицій, ніж інші екстремальні види. Повітроплавання перспективно розвивати в районі каньйоноподібної долини середньої течії р. Дністер з чудовими краєвидами історичних міст Хотинської та Каменець-Подільської фортець. На території України є достатньо сприятливі умови і ресурси для розвитку екстремального відпочинку.

Запрошує відчувати себе пілотом і Вінницький авіаційно-спортивний клуб, де інструктори та спортсмени діляться своїми враженнями та досвідом, а відвідувачі мають змогу посидіти та сфотографуватися у планері, приміряти парашут та подивитися показові польоти авіамоделей. Усі бажанчі можуть записатися на навчання.

На Поділлі найпопулярнішим видом екстремального відпочинку також є спелеологічний туризм. Спелеотури дозволять побачити вже досліджені печери – Кришталева та Вертебу. Якщо ж туристи бажають гострих відчуттів, то їм радять печеру Млинки. На сьогоднішній день сплави по Дністру мають кілька маршрутів для практично усіх вікових категорій. Безпеку, спеціальне спорядження та харчування забезпечують туристичні фірми, де можна замовити півтушку на термін від 2 до 7 днів.

Загалом, вже зараз існує низка туристичних фірм, які надають послуги екстремального туризму. Серед Тернопільських туристичних агентств, які надають широкий спектр турпослуг є “Радосвіг” та “Стрипа”. На Вінниччині екстремальні тури розробляють багато туристичних агентств: туристична компанія “100% відпочинку”, туристична агенція “GOU-travel”, “Ара тур” та ін.

Висновок. У порівнянні з Україною екстремальний туризм в інших частинах світу – у Східній Азії, Європі, Північній Америці розвинутий достатньо добре і є найбільш популярним видом відпочинку, адже діяльність фірм орієнтована на молодіжний сектор туристів, а також на професіоналів туристів-екстремалів.

Низький рівень розвитку туристичної інфраструктури і соціальних стандартів населення призвів до того, що екстремальний туризм у нас у своєму розвитку відстає від загальносвітових тенденцій. За оцінками багатьох вітчизняних спеціалістів, існує великий потенціал екстремального туризму, який можна буде розкрити з загальним соціально-економічним розвитком держави.

У діяльності українських туристичних фірм відсутня спрямованість на міжнародний ринок, залучення у регіон іноземних туристів, організаційного дозвілля й обслуговування. Цілком очевидно, що розробка і впровадження екстремальних турів є вкрай необхідними. Вони, крім того, вимагають комплексного і детального підходу. Але кошти і сили, витрачені на дані заходи, за умови ретельної розробки і дотримання всіх необхідних правил, сповна окупаються і багато в чому визначають прибутковість галузі.

Література:

1. Александра А.Ю. Міжнародний туризм. Підручник-2-е видання. – М.: Аспект Прес, 2008. – 470 с.
2. Бабаринська В. Менеджмент туризму. Туропереїтинг. Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турипродукту: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Альтерпрес, 2008.
3. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011.
4. Екстремальна Україна //Сьогодні. – 2008. – 16 апреля: Вставка. – С. 6-7.
5. Туризм и гостиничное хозяйство / под. ред. Чудовского А.Д. – М.: ТАНДЕМ, ЭКМОС, 2000. – 400 с.
6. Менеджмент туризма: Экономика туризма: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 320 с.
7. Король О. Менеджмент туризму: навч. посіб. для студ. виш. навч. закл. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2008. – 240с.

Ю.А. Перегуда

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Julia_pereguda@ukr.net*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

Постановка проблеми. Проблема формування середнього класу є актуальною, тому що саме потужний середній клас створить всі передумови для економічного та соціального розвитку в країні. Це питання має не стільки теоретичний, скільки практичний характер суспільно-географічного дослідження. Разом з цим теоретичний бік цієї теми також потребує пошуку

способів розуміння сутності і специфіки проявів феномена середнього класу в Україні, що також актуалізує заявлену проблему дослідження. Тому без створення системи правових, економічних, організаційних заходів державних і приватних установ й організацій, що сприятимуть підтримці стабільності у суспільстві, створенню умов для зростання добробуту та розвитку середнього класу буде неможливо.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питаннями розвитку середнього класу та формування його в Україні займалися наступні вчені: О. Ареф'єва, А. Ачкасов, В. Бабич, Д. Бабич, В. Бесєдін, І. Бондар, В. Гець, Т. Кір'ян, Е. Лібанова, В. Мандибура, О. Новікова, Ю. Ткаченко, М. Шаповал, Г. Ярошенко. Різноманітними аспектами цього питання займаються такі науковці, як О. Александрова, В. Савчук, Є. Головаха, Ю. Зайцева, С. Макеев, Л. Шангіна, а також науковці суспільно-географічного напрямку М.О. Барановський, Н.І. Мезенцева, І.Г. Мельник. Проте, на сьогоднішній день недостатньо вивченим залишається питання формування стратегії розвитку середнього класу: потребують уточнення методичний інструментарій стратегічного регулювання становлення середнього класу в Україні. Усе це свідчить про актуальність теми, що й зумовило її вибір, наукове і практичне значення проведеного дослідження.

Формулювання мети і завдань. Метою даного дослідження є визначення теоретичних аспектів та оцінка формування середнього класу як фактора активізації соціально-економічного розвитку.

Вклад основного матеріалу дослідження. Середній клас у структурі розвинутих суспільств є сукупністю соціальних прошарків, які займають проміжне становище між основними класами (вищим і нижчим) у системі соціальної стратифікації і концентрації найбільш кваліфікованої дієздатної та активної категорії суспільства. Визначення середнього класу в сучасній науці достатньо абстрактне й суперечливе, єдиних підходів до цього поняття у світовій дослідницькій практиці не існує. Зазвичай найбільш поширеним серед економ-географів, є визначенням середнього класу, як сукупності соціальних верств населення, які отримують рівень доходів, що дає змогу їм жити в умовах достатку, які займають в стратифікаційній системі суспільства проміжне положення між нижчим класом (бідними) і вищим класом (багатими), представники яких мають високий кваліфікаційно-освітній рівень, відчувають престижність власного становища в суспільстві та відіграють важливу роль у підтримці стабільності в країні [6, с.170]. Таким чином, необхідність дослідження викликана ще й тим, що насправді в суспільстві присутня значна верства населення, якій притаманні установки середнього класу. Ці люди орієнтовані на здобуття вищої освіти для своїх дітей і прагнуть матеріального благополуччя для себе. Тому перш ніж аналізувати проблеми становлення середнього класу в сучасному українському суспільстві, слід вказати на чинники, що впливають на його формування. Серед основних чинників виділяють наступні:

➤ Економічні – наявність у суспільстві налагоджених ринкових відносин, приватної власності й конкуренції, залучення всіх можливих

ресурсів, зокрема й коштів трудових мігрантів, у створення малих і середніх підприємств, які могли б задовольняти споживчий попит населення;

➤ Політико-правові – зміцнення політичної стабільності, а також підвищення рівня правового свідомості громадян, удосконалення законодавчої бази, розвиток громадянського суспільства;

➤ Соціальні – доступність освіти, впорядкованість соціального статусу економічно активних груп, їх соціальної ролі й відповідного іміджу представників середнього класу, а також наявність орієнтацій, спрямованих на реалізацію соціальної та підприємницької активності представників середнього класу [1, с. 23].

Застосування різних критеріїв для ідентифікації середнього класу дає часом крайній суперечливий результат, що вносять плутанину у визначення чисельності й складу середнього класу. *Виділяються наступні критерії ідентифікації середнього класу:*

1. Матеріальний добробут (матеріальний статус);
2. Володіння засобами виробництва (капіталом);
3. Професійно-посадовий (соціально-професійний) статус;
4. Потенціал соціальної мобільності;
5. Статусність образу (стилю) життя та соціальний престиж;
6. Самоідентифікація себе із середнім класом [6, с. 171].

За допомогою територіальних особливостей та специфіки регіонального розвитку, диференціація середнього класу за головними критеріями буде змінюватись від центру до периферії. Важливе місце при характеристиці цих процесів відіграють доходи населення на місце проживання, а також рівень бідності в регіоні. Проблема майнового розшарування населення набуває соціальної важливості у зв'язку з проблемою бідності частини населення України, в регіональному розрізі найвищий рівень бідності за відносним критерієм в 2013 році мали Рівненська та Тернопільська області – рівень бідності відповідно становить 46,1% та 43,3%, що в 1,7 – 1,8 рази вище за середнє по країні значення. Надвисокий рівень бідності також зафіксований у Житомирській (38,7%), Сумській (36,0%) та Волинській (35,3%) областях. Суттєво вищий за середньоукраїнський рівень бідності спостерігається у Одеській (33,2%) та Кіровоградській (32,2%) областях [10] Окремої уваги, заслуговує м. Київ, у якому рівень бідності традиційно залишається найнижчим серед усіх регіонів, де значення показника відносно бідності становило 6,4%, що майже у 4 рази нижче за середнє по країні. Відносно низькі значення рівня бідності характерні для Черкаської (15,6%), Запорізької (15,6%), Харківської (17,3%), Чернігівської (17,9%), Миколаївської (18,6%) та Чернівецької (19,1%) областей [10]. В Україні за різними оцінками середній клас становить 5-30% населення. (табл.№1). Найменшою ця цифра є тоді, коли середній клас розраховували виходячи з наявності активної політичної позиції громадян та суми доходів, які визначають належність до середнього класу. Найбільше представників середнього класу проживає у столиці – 51% від загальної кількості населення, найменше – на півночі України – 15%, а також переважно зосереджені у містах-мільйонниках – 35%, у селах їх найменше їх частка найменша – 11%.

Таблиця 1

Частка середнього класу у регіонах України, %

	Південь	Схід	Захід	Центр	Північ
Київ	Запорізька Херсонська, Одеська, Миколаївська області та Автономна Республіка Крим.	Харківська, Донецька та Луганська області	Львівська, Івано- Франківська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька та Закарпатська.	Вінницька Дніпропетровська Кіровоградська Полтавська Черкаська	Житомирська Київська Чернівецька Сумська
	51	24	17	17	15

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [3].

Таким чином, географія середнього класу сьогодні не має чітко окреслений рис, оскільки до поляриних за показниками бідності груп регіонів потрапляють області з різних географічних зон. Регіональна диференціація рівня життя населення обумовлена цілим рядом причин і факторів, серед яких історичні передумови, різний економічний потенціал регіонів, особливості розміщення виробництва на території країни та їх спеціалізація, переважаюча нерентабельних підприємств депресивних секторів економіки, низька здатність населення адаптуватися до нового типу економічних відносин, незадовільна структура зайнятості, відсутність адресної і ефективної програми соціального захисту [8, с.125]. З метою аналізу та оцінки рівня життя населення регіонів країни, а також його просторової диференціації застосовується безліч показників, які характеризують матеріальне становище населення, умови його проживання та життєдіяльності. Загалом, доходи населення регіонів України у розрахунку на одну особу у 2000- 2013 роках зростали. Відповідно зростали і витрати населення, основна частина яких (близько 80%) припадала на придбання товарів та оплату послуг. Рівень диференціації середнього розміру доходів населення у розрахунку на одну особу у 2013 році склав 4,49, а середнього рівня витрат – 3,12. Доходи населення Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Полтавської областей та міста Києва у 2000-2013 роках перевищували середнє значення в Україні. Витрати населення у розрахунку на одну особу лише за 6-ма регіонами України (Дніпропетровська, Запорізька, Одеська та Харківська області, міста Севастополь та Київ) перевищували середні значення в країні [10]. Здебільшого грошові доходи населення західних регіонів у досліджуваному періоді були значно нижчі, ніж в середньому в Україні, що зумовлено галузевими факторами – аграрною спрямованістю їх економіки, а тому зайнятості, як правило, більшої частки населення у сільському господарстві, за яким рівень доходів населення значно менший.

У структурі грошових доходів населення найбільша частка припадає на оплату праці. У 2000 році за всіма регіонами України частка заробітної плати в особистих доходах населення перевищувала 60%, в 2012-2013 роках – тільки за 10 регіонами. В той час, як у розвинутих країнах частка заробітної плати в особистих доходах населення становить 60–65% [10]. Посилення регіональної диференціації в рівнях життя населення України зумовлене недостатньою ефективною державною і регіональною політиками у напрямі забезпечення конвергенції добробуту населення регіонів, а також ненаалежно дієвістю застосовуваних механізмів подолання соціальної нерівності. Тому розв'язання регіональної бідності та проблем диференціації рівня життя населення регіонів України може бути досягнуто лише в результаті формування та реалізації виваженої регіональної політики на державному та регіональному рівнях, що є важливим завданням і для науки, і для практики [9, с.73]. Саме через регіональну політику держава реалізує свою функцію “гаранта соціальної справедливості”, який усуває регіональні нерівності. Це потребує застосування дієвих механізмів реалізації такої політики, які б забезпечили рівні умови життя населення, незалежно від території проживання.

Варто зазначити, що цілеспрямоване формування середнього класу має бути закріплене відповідними законами, постановами і звичайними заходами [1, с. 26], а тому варто розробити Стратегію становлення середнього класу в Україні, яка повинна містити заходи, спрямовані передусім на скорочення масштабів бідності. Державна політика сприяння становленню середнього класу повинна бути спрямована на забезпечення умов для створення сприятливого середовища шляхом: збільшення інвестицій у розвиток економіки, її інноваційної складової, а також переорієнтації соціальної політики на підвищення соціального захисту працюючих та мотивації для набуття ознак середнього класу [2, с.49]. Варто забезпечити на державному рівні зростання грошового доходу в середньому на одну особу, що давав би змогу якісно задовольнити потреби домогосподарств на сучасному рівні та допоможе зменшити бідність в регіонах України. Проте, на основі вище зазначеного, головним критерієм належності до середнього класу попри все визнається дохід. Вочевидь, що не існує будь-якого єдиного критерію, який би однозначно визначав належність до середнього класу, тому необхідно враховувати увесь набір характеристик. Формування нової концепції розвитку України та її регіонів, повинно бути повністю орієнтоване на досягнення такої мети, як підвищення якості життєдіяльності населення для розвитку середнього класу на основі таких дій:

- ❖ подолання його надмірної економічної та соціальної поляризації;
- ❖ усунення структурних протиріч між попитом на роботу силу та її пропозицією;
- ❖ розвиток соціальної інфраструктури;
- ❖ скорочення бідності за допомогою наступних шляхів:
 - зацікавленість державних органів у подоланні проблеми бідності населення країни;
 - підвищення заробітної плати в регіонах;
 - розробка державних програм розвитку села;

- розробка державних та регіональних проєктів щодо формування середнього класу;
- формування механізмів соціального захисту вразливих верств населення;
- пільгова політика у сфері оподаткування малого та середнього бізнесу;
- науково-технічні дослідження суспільних функцій з врахуванням світового досвіду та тенденцій глобалізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. За результатами дослідження можна зробити наступні висновки. Потрібно запровадити Стратегію становлення середнього класу в Україні, яка повинна містити заходи, спрямовані передусім на скорочення масштабів бідності. Варто зазначити, що середній клас нерозривно пов'язаний з рівнем бідності в країні, і чим нижчий рівень бідності, тим потужніший та чисельніший середній клас. Цілеспрямоване формування середнього класу має бути закріплене відповідними законами, постановами і звичаєвими заходами як на регіональному так і на локальному рівнях. За допомогою територіальних особливостей та специфіки регіонального розвитку потрібно запровадити механізми подолання регіональної диференціації рівня життя населення України, тому постає необхідність їх вдосконалення, а також розробки та реалізації нових дієвих таких механізмів, що дадуть змогу досягти європейських стандартів життя. Це вимагає передусім створення потужної економічної бази регіонів, що змінить соціальну складову регіонального розвитку та реформування системи державного управління та місцевого самоуправління, та підвищення самостійності регіонів у даних процесах.

Література:

1. Бондар – Підтурська О.В. Механізм формування середнього класу як основа конкурентоспроможної економіки та сталого інноваційного розвитку України // Економіка та держава. – 2012 – №7. – С. 22-26.
2. Борецька Н. Пріоритетні напрями стратегії розвитку середнього класу у сучасних умовах [Текст] / Н. Борецька, О.Созінов // Україна: аспекти праці – 2010. – №3 – с.46-51
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
4. Ішук С.І., Гавська Н.С., Мельник І.Г. Бідність, як соціально-економічна категорія й об'єкт дослідження суспільної географії / Ішук С.І., Гавська Н.С., Мельник І.Г. // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К.: КНУ, 2011. – Вип. 62. – С. 56-64
5. Лібанова Е. Середній клас в Україні: сучасні масштаби і проблеми розвитку // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8.
6. Мезенцева Н.І., Суспільно-географічні дослідження формування середнього класу в Україні / Н.І. Мезенцева, О.М.Гнатюк, В.М.Андриянова, В.О. Мороз // Економіка та соціальна географія. - 2011. Вип.62.- С. 169-177.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року" від 31 серпня 2011 року № 1057. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стор.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011>.

8. Сітнікова Н.П. Реалії та шляхи подолання бідності в Україні // Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку / Колективна монографія. За ред. В.Ф. Бєседина, А.С.Музиченка – К.: НДЕІ – 2012. – С.123-131.
9. Соціально-економічні проблеми регіонів: методологія і практика / Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фашевський М.І. / За ред. чл.-кор. НАН України Б.М.Данилишина. – / РВПС України НАН України, –Черкаси, 2013.- 169 с.
10. Статистичний щорічник України за 2013 рік: Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – К.: Держкомстат, 2014. – 145 с.

І.О. Пилипенко

Херсонський державний університет

ПІДХОДИ НІВЕЛЮВАННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Наявність суттєвого регіонального дисбалансу соціально-економічного та культурного розвитку ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, збільшує загрозу регіональних криз, дезінтеграцію національної економіки. Диспропорції регіонального розвитку не тільки стримують темпи розвитку, але й створюють загрози національного рівня, можуть стати підґрунтям не тільки економічного, але й політичного сепаратизму.

Відзначені особливості сучасного етапу розвитку України та проведені дослідження дозволяють відзначити, що існують численні підходи нівелювання диспропорцій регіональних територіальних систем (які, безперечно, мають всі ознаки систем типу "центр-периферія").

Поляризація геострофу та його центр-периферійна організація є наскрізно для більшості сучасних концепцій суспільної географії. Концепція "центр-периферія" явно або латентно закріплюється та знаходить своє відображення в новітніх теоретичних та методологічних розробках. Відзначені особливості сучасного етапу розвитку України та проведені дослідження дозволяють відзначити, що існують численні підходи і концепції нівелювання диспропорцій регіональних територіальних систем, які мають ознаки систем типу "центр-периферія".

Однею з провідних є концепція регіонального розвитку (Підтурський Г.П., Мезенцева К.В., Мезенцева Н.І., Смалъ В.В., Топчів О.Г.), яка фактично на теоретичному рівні та в практичній управлінській сфері фіксує та визнає різноманітність регіонів. Наявність суттєвого регіонального дисбалансу соціально-економічного та культурного розвитку ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, збільшує загрозу регіональних криз, дезінтеграцію національної економіки. Регіональні диспропорції гальмують забезпечення високих темпів економічного зростання на всій території держави. Фактично, об'єктивність існування різноманітних регіонів формують мозаїчний культурний ландшафт регіонів з центральними, напівпериферійними та периферійними ознаками. Проблема регіоналізації як складне науково-практичне завдання полягає у невідповідності виділених

регіонів як базових одиниць планування та управління реально існуючим центрам та периферією, межі яких виходять поза адміністративні кордони АТО сучасного територіального устрою. Особливо це стосується регіонів України, територія яких в розміщується в декількох фізико-географічних виділах, для яких притаманним є різні типи господарської діяльності, систем розселення.

Наступним напрямком подолання диспропорцій територіальних систем “центр – периферія” (на всіх рівнях) є інноваційна діяльність (Смаль В.В.). Потрібно зауважити, що серед типових моделей регіонального розвитку існують такі:

- (I) ресурсна модель без високотехнологічного виробництва (природні ресурси → виробництво → гроші);
- (II) інноваційна модель (трансформація грошей на дослідження в знання → трансформація знань у майстерність працівників та інновації → перетворення інновацій у товар → гроші);
- (III) інтелектуально-донорська модель (скорочений варіант моделі (II), з якого вилучена стадія виробництва).

Власне такі моделі регіонального розвитку відображають просторові взаємини в системі “центр-периферія”, оскільки ресурсна модель базується на використанні природно-ресурсного потенціалу периферійних територій; інноваційна та інноваційно-донорська моделі пояснює механізми розповсюдження інновацій від центрів на периферію за допомогою регіональних і локальних центрів нижчих ієрархічних рівнів.

Ю.А. Обшта, І.Б. Хома зауважують, що найбільш ефективною є друга модель економічного відтворення. Проте, на початок 1990-х рр. економічний розвиток України був зорієнтований на екстенсивний тип відтворення, що зумовлювалося застарілістю форм і методів директивного планування, обмеженим доступом галузей загального призначення до інноваційних результатів, недосконалістю критеріїв ефективності економічного розвитку, обмеженістю фінансових ресурсів та відсутністю налагоджених і постійно діючих механізмів їхньої концентрації на інноваційних пріоритетах. Фактично в Україні домінували перша і третя моделі: ресурсна без високотехнологічного виробництва (I) та інтелектуально-донорська (II). Ці моделі мають низький рівень ефективності, оскільки вони призводять до виснаження ресурсів країни, до витоку факторів виробництва національної економіки за кордон і унеможливають забезпечення високих показників рівня добробуту населення.

Інтеграція України в світову ринкову систему та утвердження моделі інноваційного соціально-економічного розвитку без вирівнювання технічних, технологічних і структурних розбіжностей пов'язана з ризиком входження країни в європейську спільноту як держави так званого периферійного складу, країни – сировинного придатку високорозвинутого Європейського Союзу. Це, звичайно, протирічить принципам збалансованості розвитку і управління регіональним природокористуванням.

Натомість, інновації створюють конкурентні переваги і дозволяють країнам, що ними володіють, посідати гідне місце в суспільно-

цивілізаційному розвитку, процеси розробки і впровадження інновацій тісно пов'язані.

Україна має реальні перспективи для покращення як інноваційної політики, так і конкурентоспроможності в цілому. Шляхами до цього є:

- вдосконалення нормативно-правової бази;
- прискорене використання або впровадження нововведень;
- перегляд підходів до програмно-цільового планування та фінансування інноваційного процесу;
- створення механізмів державного стимулювання інноваційної активності підприємств, можливе введення санкцій на випуск застарілої продукції та використання неефективних ресурсів – й енергоємних та екологічно небезпечних технологій тощо.

Концепція соціогеосистем (Немець Л.М., Немець К.А., Сонько С.П.) демонструє полярність розвитку територіальних систем на глобальному, державному та регіональних рівнях. Фактично, соціогеосистеми відображають делімітацію геопростору на центри і периферії в соціальному, економічному, інформаційно-технологічному, політичному, демографічному та екологічному аспектах. Конструктивний потенціал методологічних принципів, на яких ґрунтується ця концепція, полягає у застосуванні принципів доповнення, що дозволяє врахувати значно більше особливостей коєволюції соціальних і природних систем.

Концепції збалансованого розвитку (Руденко Л.Г., Лісовський С.А., Олійник Я.Б., Сонько С.П.), якості життя населення (Гукалова І.В.) представляють провідні ідеї розвитку суспільства в цілому. Їх теоретичні основи і практичні результати демонструють центр-периферійну організацію життєдіяльності суспільства. Виявлені глибокі простори відміни в передумовах формування та власне інтегральних показників та їх окремих компонентах якості життя дозволяють виділяти центри та периферії різних ієрархічних рівнів за якістю життя населення. А реалізація стратегії забезпечення збалансованого розвитку країни можлива лише через виконання багаторівневих системних дій та заходів в економічному, соціального та екологічного спрямування. Вирівнювання загального рівня розвитку регіонів і якості життя населення, має здійснюватися з урахуванням ієрархічної будови територіальної організації суспільства, обумовленої сумісним впливом природного, природно-ресурсного, соціально-економічного, історичного чинників. Вважаємо, що саме центр-периферійна організація територіальної організації суспільства має бути покладена в основу розробки програм і механізмів забезпечення збалансованого розвитку регіонів як найбільш універсальна.

Вдосконалення АТУ країни та регіонів може стати дієвим організаційно-правовим шляхом вирішення проблеми (Голічів О.Г.) зростаючих диспропорцій центр-периферійних відносин та поглиблення поляризації існуючих міжрегіональних та внутрішньорегіональних диспропорцій. Існуючі адміністративні межі не відповідають реальним зонам впливу центрів та створюють штучні обмеження для їх розвитку. Застосування положень концепції “центр-периферія”, в контексті

реформування АТУ країни та регіонів повинно базуватися на наступних принципах, врахування яких сприятиме формуванню оптимальної схеми адміністративного поділу. Серед таких принципів слід відзначити наступні:

- визнання існування центрів та периферій як об'єктивного закону існування суспільного геопростору;
- сукупність факторів суспільно-географічного положення формує об'єктивно існуючі центри та периферії, розвиток яких тільки незначним чином корегується адміністративним статусом;
- зміна адміністративного устрою лише дещо знівелює просторові диспропорції за рахунок надання адміністративних функцій центрам нових адміністративних одиниць суспільно-географічних периферій;
- сформовані і існуючі суспільно-географічні центри повинні отримати просторові ресурси розвитку (за рахунок включення низових адміністративних одиниць до центрів);
- нові адміністративні одиниці, що виникають на базі АТО з центральними властивостями фактично являють собою подальші (вузлові) мікрорайони, суспільно-географічні властивості яких визначаються розвитком саме вузла (центра);
- нові адміндиніції, які формуються у складі АТО з периферійними властивостями фактично являють собою гомогенні (однорідні) суспільно-географічні мікрорайони, тому обрання адміністративних центрів новостворених одиниць повинно враховувати чинник географічної центральності.

Сучасна концепція планування територій обґрунтовує окремих варіант механізмів інтеграції країн і регіонів на противагу об'єктивно діючим механізмам диференціації, що мають свій прояв у формуванні суспільно-географічних центрів і периферій (Палеха Ю.М., Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С.). В контексті пошуку шляхів згладжування поляризації та центрально-периферійних диспропорцій слід відзначити такі напрямки діяльності, розроблені в рамках концепції планування територій:

- спільна регіональна політика Європейського союзу, спрямована на зближення рівнів розвитку країн в загальноєвропейському масштабі;
- міжрегіональні дослідження та планувальні розробки просторового розвитку "Великої Європи" (наприклад, планування Балтійського регіону, спрямоване на зростання просторової взаємозалежності регіонів);
- розробка і законодавче оформлення у 2002 році Генеральної схеми планування території України, яка закріплює пріоритети та концептуальні вирішення планування території країни, багаторівневості та ієрархічності її організації і використання.

Література:

1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: Монографія / Ірина Гукалова. – К.: Друкарня МВС України, 2009. – 346 с.
2. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України: Монографія / С. А. Лісовський. – К.: Ін-т географії НАН України, 2009. – 300 с.

3. Мальчикова Д.С. Теоретико-методологічні і методичні засади геопланування сільської місцевості на регіональному рівні: Монографія. / Д.С. Мальчикова. – Херсон: Грін Д.С., 2014. – 362 с.
4. Мезенцев К. В. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторованерівність і поляризація: Монографія / К. В. Мезенцев, Г. П. Підгрушній, Н. І. Мезенцева. – К.: ДП "Прінтсервіс", 2014. – 132 с.
5. Мезенцев К. В. Регіональний розвиток: чинники нерівномірності та формування периферії / К. В. Мезенцев // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія 6 Географічні науки. – 2012. – №9(234). – С. 20–26.
6. Немец К. А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография / К.А. Немец. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.
7. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины); Монография / Л. Н. Немец. – Х.: Факт, 2003. – 383 с.
8. Обшта Ю.А. Передумови побудови інноваційної моделі розвитку України / Ю.А. Обшта, І.Б. Хома // Міжнароднонауково-технічне співробітництво: Матер. V(XVII) Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 12-13 березня 2009 р.: тезисовідвід / [редкол.: В.Г. Герасимчук (відпов. ред.) та ін.]. – К.: НТУУ "КПІ", 2009. – С. 54.
9. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Я. Б. Олійник; [Під ред. П. П. Борщевського]. – К.: Лібра, 1996. – 208 с.
10. Руденко Л.Г. Природно-ресурсний потенціал економічного зростання [Електронний ресурс] / Л. Руденко, С. Лісовський // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 4. – С. 20-32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-rdf/vpau_2001_4_6.pdf
11. Палеха Ю.М. економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів / Ю.М. Палеха. – К.: Профі, 2006. – 324 с.
12. Смальяк В. В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження: [монографія] / Смальяк В. В. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2011. – 370 с.
13. Сонько С. П. Теоретичні основи формування просторових соціопріродних систем у контексті концепції стійкого розвитку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. геогр. наук: спец. 11.00.02. "Економічна і соціальна географія" / С. П. Сонько. – Одеса, 2006. – 44 с.
14. Топчієв О.Г. Парадигма сталого розвитку географії: географічні засади сталого розвитку / О. Г. Топчієв // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. 36. наук.праць. В.4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 1. – С. 51–61.
15. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропрінт, 2005. – 632 с.
16. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / [За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Лижник] – К.: Міленіум, 2003. – 403 с.
17. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст. (географічний аспект) / Л.Г. Руденко, Л.М. Шевченко, І.О. Горленко та ін.; [За ред. Л.Г. Руденка]. – К.: Академперіодика, 2005. – 320 с.

Г.Л. Підрушійий

Інститут географії НАН України,

pidgrush@meta.ua

ЦИКЛІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДИНАМІКИ УРБОГЕНЕЗУ УКРАЇНИ В ІНДУСТРІАЛЬНУ ЕПОХУ

Динаміка урбогенезу зумовленість, головним чином, інтенсивним розвитком певних видів економічної діяльності. Разом із цим, історичний досвід свідчить, що визначальною рисою розвитку як глобальної економічної системи, так і економіки окремих країн є циклічність. Пояснення цього феномену знаходимо в інноваційній теорії довгих хвиль в економіці – цикл Кондратьєва-Шумпетера, якій присвячено чимало публікацій [1, 2, 3, 4, 5].

Отже, динаміка урбогенезу також характеризується циклічним характером. Ця гіпотеза знайшла цілковите підтвердження на прикладі України. Свого часу В. Л. Бабурін на прикладі Росії виявив зв'язок циклічності інноваційних процесів та їх просторової дифузії з розвитком поселенської мережі, зокрема її міської складової [2].

Спираючись на існуючий науковий доробок можна окреслити часові рамки проходження в економіці України чотирьох циклів Кондратьєва-Шумпетера (ЦК) та виділити основні фази їх динаміки – підйом, розквіт, стагнацію, кризу (табл. 1).

Таблиця 1.

Цикли	Фази циклів			
	Підйом	Розквіт	Стагнація	Криза
Перший	1770–1800	1800–1820	1820–1835	1835–1845
Другий	1845–1870	1870–1880	1880–1890	1890–1900
Третій	1900–1910	1910–1920	1920–1930	1930–1935
Четвертий	1935–1950	1950–1970	1970–1980	1980–1990

У досліджуваний період 1770 – 1990 років (індустріальна епоха та період проходження чотирьох ЦК) в Україні чітко виділяються чотири хвилі урбогенезу, пов'язані як з масовим виникнення нових поселень, що набули статусу міст (рис. 1), так і з активним розвитком уже існуючих міських поселень.

Перша хвиля припадає на період 1770 – 1790 років, коли на території України з'явилось близько 95 нових міст, переважно на півдні країни та у Донбасі. Саме тут набули розвитку пріоритетні виробництва першого ЦК – вугільна промисловість, виробництво чавуну та сталі, суднобудування та різноманітні супутні виробництва. Хронологічно фаза росту першої хвилі урбогенезу збігається з фазою підйому першого ЦК.

Серед міст, що виникли в цей період слід назвати Селдове (1770), Торез (1770), Запоріжжя (1770), Кривий Ріг (1775), Дніпропетровськ (1776), Макіївка (1777), Амвросіївка (1778), Авдіївка (1778), Мелітополь (1784), Сніжне (1784), Миколаїв (1788) та багато інших. Ці міста на початку

індустріальної епохи відіграли роль ядер освоєння, консолідації та розвитку значної території півдня та сходу країни.

Проходження циклів Кондратьєва-Шумпетера та динаміка виникнення міст в Україні

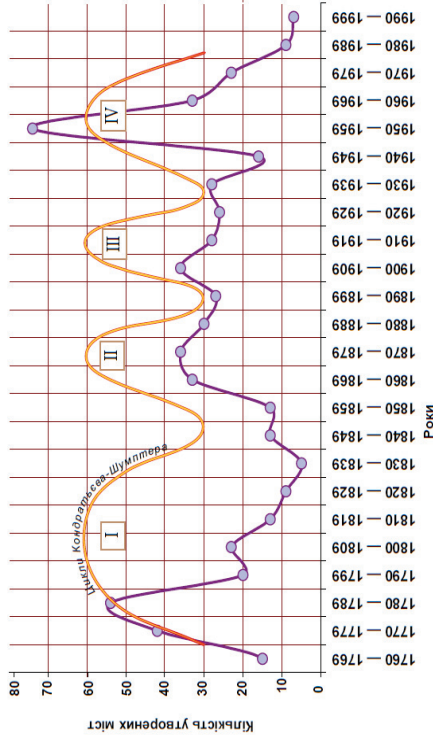

Рис. 1. Проходження циклів Кондратьєва-Шумпетера динаміка урбогенезу України в індустріальну епоху

Друга хвиля урбогенезу припадає на період 1860 – 1880 років. В цей час виникло близько 70 нових міст. Значна їх кількість розвивалась на основі тих видів економічної діяльності, що використовували інновації другого ЦК – механічне виробництво на основі парового двигуна, залізничний транспорт тощо. Це передусім низка поселень, що згодом стали великими залізничними вузлами – Попільня (1860), Лозова (1868), Синельникове (1868), Знам'янка (1869), Козятин (1870), Вапнярка (1870), Ясинувата (1872), Цвіткове (1876) та інші.

У Донбасі формуються нові полюси росту, що розвиваються не тільки на основі видобування кам'яного вугілля, а й металургії, виготовлення різноманітного технологічного обладнання, хімічного виробництва тощо. Це – Горлівка (1867), Краматорськ (1867), Донецьк (1869), Харцизьк (1869), Дружківка (1870) та інші. Поселення, які почали інтенсивно розвиватися на основі механічного виробництва, з'являються у цей час і в інших регіонах України.

Третя хвиля урбогенезу охоплює період 1900 – 1920 років. У цей час на території країни з'являється близько 65 нових міських поселень. Значна їх кількість знаходилась у Донбасі, де в цей період відбувалось активне ушліщення економічного простору. Це такі міста, як Артемівськ (1910), Краснодон (1910), Докучаєвськ (1912), Рубіжне (1915) та інші.

Розвиток більшості цих міст відбувався на основі виробництв, пріоритетних для третього ЦК, – важкого та середнього машинобудування, основної хімії, супутніх та доповнюючих їх виробництв.

Отже, в цей період відбувалося активне ускладнення просторової організації суспільства країни, що супроводжувалося появою нових центрів соціально-економічної активності. Як і в попередніх випадках, фаза росту третьої хвилі урбогенезу збігається часі з фазою підйому третього ЦК.

Технологічні інновації цього циклу пов'язані з розвитком електроенергетики (насамперед атомної), хімією органічного синтезу, транспортним машинобудуванням, виробництвом засобів зв'язку тощо. Саме в цей період в Україні були засновані міста, де будувалися АЕС, – Енергодар (1970), Кузнецовськ (1973), Южноукраїнськ (1975), Щолкіне (1978), Прип'ять (1979). З'являються нові міста у зв'язку з будівництвом ТЕС – Добротвір (1951), Вугледар (1966) та інші.

Виникають нові поселення на основі розробки родовищ кольорових металів, необхідних для пріоритетних виробництв четвертого ЦК, – Іршанськ (1953 р.), Вільногірськ (1956), Побузьке (1959) та інші. Набуває статусу міст низка населених пунктів, де були збудовані підприємства машинобудування, хімічної промисловості тощо.

Наведені приклади не означають, що динаміка урбогенезу та формування поліосу соціально-економічного зростання зумовлюються лише чинниками циклічного розвитку економіки. В кожній з хвиль урбогенезу є немало прикладів виникнення нових поселень, що набували ознак поліосу зростання на основі переробки різних видів місцевої сировини, зручного транспортно-географічного положення, використання рекреаційних ресурсів тощо.

Література:

1. Анимда Е.Г. Феномен кондратьєвських хвиль і циклов в розвитку промисловості Уральського макрорегіона // Модернізаційно-інноваційні процеси в соціально-економічкорегіонах і містах: монографія. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2013. – С. 11 – 23.
2. Бабурин В.Л. Інноваційні цикли в російській економіці: монографія. – М.: КРАСАНД, 2010. – 216 с.
3. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України: монографія. – Вінниця: Гіпазіс, 2004. – 547 с.
4. Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Диньсьєволны в економике. Когда общество меняет кожу: монографія. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 272 с.
5. Підгруппий Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: монографія. – К.: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.

С.А. Погляцький

Інститут географії НАН України,

Tomstf@i.ua

НОВІ ОБ'ЄКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК МЕЙНСТРИМ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Постановка проблеми. Сьогоднішні реалії, з якими зіштовхується географія, має дати імпулс географічному товариству на пошук шляхів виходу із тієї ситуації, в якій наша наука і власне ми самі опинилися. В умовах жорсткої економії все частіше звучать питання викорінення різних предметів із шкільного курсу, у тому числі і географії. Все гостріше постають питання доцільності існування певних спеціальностей, а відповідно й існування як багатьох вищих навчальних закладів, так і факультетів. Відбувається скорочення державних замовлень на спеціалістів географів-суспільників.

Навчаль, доводиться констатувати, що на такі думки та дії з боку можновладців наукова спільнота фактично не може дати відсіч. В даній статті ми не будемо задаватися наболілими питаннями, як наприклад *роллю гуманітарних предметів і географії в житті людини та суспільстві*. Залишимо роль донесення цих думок до чиновників, політиків та урядовців для географів, які вже “міцно стоять на ногах”. Фактично, питання даного характеру відносяться до зовнішніх, відповідно і вирішувати їх в змозі не студенти з аспірантами, та навіть не молоде покоління кандидатів і докторів наук. Саме тому ми і сконцентруємося на іншому питанні: *що в даній ситуації може запропонувати молоде покоління?* Географічній молоді під силу вирішення внутрішніх проблем, яких в географії в досталі. Можна весь час збивати температуру зовнішніх проблем, але навряд чи таким способом можна вилікувати хворобу. Кожна хвороба має в основі причинно-наслідкові зв'язки, адже диму без вогню не буває. Хочемо ми того чи ні, але все починається з дрібниць. Відповідно і вирішення внутрішніх проблем може з часом зняти з пов'язки дня зовнішні питання.

Свого часу ми писали про інтеграцію фізичної та суспільної географії, про підвищення конкурентоспроможності, про створення ланки менеджера і маркетолога в системі освіти і науки [1], про проблему подачі наукових знань та інформації, про важкість сприйняття наукової мови, про використання інфографіки в географічних дослідженнях та ін. [2]. Наразі ми зосередимо увагу на актуальності тих об'єктів, які, на нашу думку, досліджуються неповно або вкрай рідко.

Аналіз публікацій. Нерідко на затвердженнях аспірантських тем дисертацій, ба навіть захистах кандидатських чи докторських зі спеціальності “економічна та соціальна географія”, не кажучи вже про магістерські роботи студентів, можна почути зауваження накішталт не вірно сформульованого об'єкту чи предмету дослідження. Відповідно, перш ніж переходити до такої важкої в сенсі розуміння тематики, як об'єкти дослідження у суспільній географії, хотілося б звернутися до класичних праць українських географів.

Пістун М.Д. закладає в основу ієрархічний підхід: глобальний, локальний і регіональний рівні. В залежності від рівня вивчення об'єктом може виступати географічна оболонка Землі, географічне середовище чи географічні комплекси [3]. Паламарчук М.М. і Паламарчук О.М. під загальним об'єктом вивчення економічної та соціальної географії розуміють поняття "суспільно-територіальні системи" [4]. Об'єктом суспільно-географічних досліджень в широкому розумінні за Топчєвим О.Г. є вся ландшафтна оболонка Землі [5]. Шаблій О.І. акцентує увагу на трьох-чотирьох підходах до розуміння об'єкту суспільної географії, де основна увагу прикута до суспільства, людини та земної поверхні [6].

Зуважимо, що більшість трактувань об'єкту суспільної географії зводяться до географічної оболонки Землі. Проте, такий підхід, не дивлячись на те, що він на диво лаконічний і стислий, не полетіше життя для молодих науковців. Адже, намагаючись вловити розуміння географічної оболонки Землі, на думку спадає відразу щось неосяжне і об'ємне, лабіринт багатомірних процесів і явищ. Весь цей свого роду "макрокосмос" взагалі часом сприймається філософськи. Нічого не маючи проти філософії, все ж таки об'єкт дослідження суспільної географії мав би звучати більш конкретно.

Нам імпонує підхід львівських вчених географів, де людина розглядається як один із об'єктів суспільної географії. На нашу ж думку, людина є головним об'єктом або ж альфа-об'єктом суспільної географії. Без людини не було б предметного поля дослідження, людина є в основі нашої науки. І немає різниці про який із напрямів суспільної географії йдеться. Хоча стереотипним залишається мислення з приводу того, що це головний об'єкт лише соціальної географії, але без людини не було б ні економіки, ні історії, ні теорії, а також культури чи екології. Ба навіть більше, людина є основою не лише нашої науки. Принципова різниця об'єктів вивчення наук, в яких людина знаходиться в центрі, криється в бета-об'єктах. Наприклад, бета-об'єктами в історії є часові відрізки діяльності людини, в соціології – діяльність різних верств населення, в анатомії – діяльність органів людини, в психології – діяльність різних частин мозку людини і т.п. В географії ж – діяльність людини на тій чи іншій території. Відповідно, не важко здогадатися, що такими бета-об'єктами в суспільній географії є різні території. Класичними прикладами бета-об'єктів є *материка чи континенти, регіони, країни, їх територіальні одиниці (райони, штати, провінції, економічні та історичні регіони тощо), агломерації, міста, села, підприємства та навіть окремі географічні постаті, робота яких прив'язана до певних територій*. Уніфікація даних об'єктів в одній шкалі, тобто ієрархічному ланцюжку, досить важка і умовна. Наприклад, розміри деяких країн менші, ніж територіальні одиниці країн великого розміру і, водночас, вони можуть бути більші, ніж деякі регіони світу. Якщо ж застосовувати підхід важливості територіальних одиниць, де регіон світу стоїть вище за країну, а та в свою чергу вище міст, то цей підхід теж не вдалий. Оскільки, існує величезна кількість міст, які за важливістю значно перевищують роль багатьох регіонів світу. Головним у цій справі нам вбачається не розставлення всіх об'єктів по полицях, а їх наявність, так би мовити, повна комплектація.

Вище перераховані приклади класичних бета-об'єктів перейшли до нас у спадок з радянської географії. Побудова країни в руслі соціалізму, де всі мали жити однаково, призвела до втрати вивчення багатьох об'єктів дослідження. Мова йде про найменші територіальні одиниці, в ролі яких виступають – *райони та мікрорайони міст, квартали, вулиці та навіть окремі будинки*. Останні об'єкти доповнюють і остаточно формують весь класичний ряд роляло. Саме від цієї точки можна обрати курс на нові об'єкти дослідження в географії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження таких об'єктів в українській географії фактично відсутні і зараз. Окрім цього, слід врахувати той факт, що за останні десятиріччя актуальність дослідження класичних, у нашому розумінні, об'єктів різко знизилася. Якскавним прикладом є підприємства, які з державного сектору перейшли в приватний і закрили інформацію про свою діяльність. Також даному типу власності притаманні різного роду процеси, які не мають логічної і однозначної географічної зумовленості чи іноді доцільності, що унеможливило дослідження. Зарубіжні країни та регіони світу в українській географії також відійшли на другий план, оскільки неможливість побачити і зрозуміти свій об'єкт дослідження призводить до ситуації, коли ти маєш дистанційно коректно охарактеризувати його – це нагадує визначення анаанасу у радянському товарному словнику як фрукту, який нагадує велику соснову шишку.

Протягом останніх десятиліть у виборі об'єктів дослідження переваженість падала на територію України, а саме – її регіони, зрідка райони областей та ще рідше міста і села.

Фактично виходить, що маючи цілий ролял, ми, як географи, використовуємо лише мізерну кількість клавш, нагачуючи мелодію в дуже вузькому діапазоні. Класична музика завжди була є і буде безцінною, проте без пошуку чогось нового, вона б ніколи не стала класичною. Сучасний науковець, перебуваючи в системі координат простір-час, має бути мобільним. Він має акцентувати увагу на об'єктах, які наразі викликають жвавий інтерес у суспільстві. Не зменшуючи роль тих досліджень, які зараз географи залишають у фаворі, необхідно зосередити увагу на розширенні нашої об'єктної бази.

Актуальність дослідження таких старих-нових об'єктів як міста та села, райони та мікрорайони міст, квартали та вулиці і т.п., обґрунтовується рядом причин.

По-перше, практичне значення. Фактично, вище згадані проблеми незагубованості географії в основному пов'язані з її ухилом в бік фундаментальних розробок. А як відомо, в державі не модним на часі є "фундаменталізм", основна увага прикута до практичних впроваджень. Обираючи об'єктом територію України чи її регіонів, географи прирікають себе на невпровадження своїх же результатів. Чим осяжніший об'єкт, тим важче достукатися до урядовців. Менший об'єкт дає більше шансів на практичне втілення результатів.

По-друге, наявність візуального контакту. Частенько можна почути, особливо від природничиків, що "суспільники" напрома не досліджують свої

об'єкти. Основна робота ведеться через бібліотеки, Інтернет ресурси, статистичні управління, але візуального контакту, так би мовити, процесу "прошування" простору, як такого, немає. Не погодитися з цим важко, особливо коли об'єктами є всі регіони України, а дослідник немає конкретних точок для відвідування, немає ні фінансових, ні часових можливостей це зробити. За умови дослідження малих територіальних одиниць автоматично з'являється не просто теоретична, а і практична можливість відвідування тих чи інших об'єктів. Сучасний географ, яким би він при цьому обізнаним чи ерудованим не був, має бачити свій об'єкт. Одна справа знати, що в Києві проживає багато людей, а інша справа – відчувати цей потік на собі, проїхавши вранці в метро чи маршруючи.

По-третє, наукова обґрунтованість. Нерідко в адрес науковців, які досліджують регіони, "закидають" некоректність використання статистичних даних. Особливо це стосується тих випадків, де використовуються кількісні показники (лікарні, школи на душу населення, середня зарплата). В народі представлення таких даних називають не інакше як "середня температура пацієнтів по палаті". Зрозуміло, що з наукової позиції і ці дослідження є актуальними, вони є прототипом карти дрібного масштабу. Питання полягає в іншому: процес переходу до укрупнення масштабу наших спостережень відверто затягнувся. Можна і надалі казати, що основними забудовочами (за викидами від стаціонарних джерел) в Україні є Дніпропетровська, Донецька, Луганська та Запорізька області. Проте, коректніше буде представити дані, відштовхуючись від тих конкретних точок, які і є цими основними забудовочами. А саме, слід зазначити, що на 9 міст з цих областей (Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Донецьк, Макіївка, Маріуполь, Запоріжжя, Луганськ та Алчевськ) у 2010 році припадала 1/3 всіх викидів по Україні. Подальший розвиток суспільної географії, у тому числі, залежить від того, чи зможемо ми зробити цей перехід – від усереднення і поширення на всю територію даних до конкретних.

По-четверте, статистична об'єктивність. Роль менших територіальних одиниць нами просто недооцінена. Наприклад, той факт, що питома вага Кривого Рогу в тих же такі стаціонарних викидах (2010 р.) складає понад 7% загальноукраїнських викидів (а це фактично питома вага 15 слабоіндустріалізованих областей України) взагалі нівелює представлення подібного роду даних в розрізі областей. Теж саме стосується скидання забруднених вод в Україні (2010 р.), 50% яких припадає всього лише на 6 міст – Маріуполь, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Запоріжжя та Одесу. Теж саме стосується споживання води по Україні (2010 р.), адже 25% його припадає на Маріуполь, Донецьк та Київ. Об'єктивно, більшість людей не розуміє значення існування комарів на планеті, так само і ми не хочемо помічати ролі малих територіальних одиниць в житті суспільства.

По-п'яте, методична основа. Сучасна статистична база стає все менш доступною, а співставлення даних чи побудова динамічних рядів взагалі майже неможливі за окремими показниками. Брак даних змушує нас шукати нові методи, запозичувати їх з інших суміжних дисциплін (соціологія, історія, журналістика та ін.). Подальшу методичну, основу швидше за все,

складатимуть опитування та анкетування, а їх, як відомо, легше проводити на менших за розмірами об'єктах досліджень.

Висновки. Сьогодні науковці зіштовхуються з великою кількістю проблем, вирішення яких потребує застосування різних вмінь та навичок. Маневрування та мобільність – це лише деякі характеристики, якими має оволодіти сучасне географічне товариство. Одним з таких проблем наразі є розуміння географічних об'єктів та їх вибір при дослідженні. Молоді географи мають ячно розуміти першооснову – об'єкт дослідження суспільної географії. Як батьки дитині трактують основні морально-етичні норми, за якими вона буде жити все життя, так і молодому поколінню слід зрозуміло донести, що ж вивчає географія.

Все це необхідно для того, щоб в подальшому географічна молодь вміло освоїла і застосувала всі клавіші у грі на фортепіано. Як вмілий віртуоз, реагуючи на запити і настрої публіки підбирає ту чи іншу мелодію, так і географи в залежності від ситуації в країні і настроїв суспільства мають мобільно маневрувати в пошуках ідеальної симфонії. В пошуках тих об'єктів, які наразі є мегаактуальними в суспільній географії.

Література:

1. Поляцький С.А. "Життєві категорії" як один із мостів між суспільною та фізичною географією? / Поляцький С.А. // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем регіонів: Матеріали міжнародної наук.-практ. Конф. Молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України, 3-5 жовтня 2013 р., м. Київ, Україна. – Київ: Логос, 2013. – С. 278 – 283.
2. Поляцький С.А. Інфографіка як інструментарій в географічних дослідженнях (на прикладі категорій умов життя населення) / Поляцький С.А. // Шевченківська весна – 2015. Географія: Збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Принт Сервіс, 2015. Випуск XII. – С. 177 – 181.
3. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
4. Топічів О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
5. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 444 с. 2 іл.
6. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998. – 416 с.

І. О. Полевич

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
ipolevich@mail.ru

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

В сучасних дослідженнях питань інноваційної та інвестиційної діяльності увага присвячувалась переважно економічним аспектам, а питанням використання інвестиційних та інноваційних ресурсів, їхнього

потенціалу на регіональному рівні не вивчалось. Саме тому, на сучасному етапі розвитку важливими є проведення суспільно-географічних досліджень з проблематики інноваційно-інвестиційного потенціалу за допомогою комплексного географічного підходу на загальнодержавному і, особливо, на регіональному рівнях.

Інноваційно-інвестиційний потенціал регіону можна визначити як систему інноваційно-інвестиційних ресурсів, факторів та умов, що створюють можливість для здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, акумуляції та освоєння інвестиційних коштів з метою забезпечення інноваційного розвитку та досягнення конкурентних переваг регіону [2]. Інноваційно-інвестиційний потенціал вміщує дві складові – інноваційний та інвестиційний потенціал, які органічно співіснують, взаємодоповнюють один одного. Сутність такої взаємодії проявляється через те, що реалізація інвестиційного потенціалу здатна забезпечити перехід від економічного зростання до інтенсивного економічного розвитку лише за умови залучення та використання інноваційного потенціалу. З іншого ж боку інноваційний процес, генерування новачків, трансфер інновацій економічно обґрунтовані та можливі лише за наявності інвестиційних ресурсів [3].

Інноваційно-інвестиційний потенціал регіону є комплексом взаємопов'язаних ресурсів, здатних до реалізації, що визначає спроможність потенціалу використовувати і розвивати нові галузі економіки, у відповідності до наявних і перспективних економічних можливостей регіону. Інноваційно-інвестиційний потенціал регіону є динамічною категорією, формування, стан і ступінь використання якого зумовлені як ендогенними, так і екзогенними чинниками впливу. Ендогенні фактори зумовлені розвитком і рівнем ефективності використання інших часткових складових регіону – інтелектуальної, виробничо-технологічної, інформаційної, науково-дослідницької, ринкової тощо. Екзогенні фактори зумовлені станом і характеристиками макросередовища, в якому функціонує [7] (рис. 1).

Високий рівень інноваційно-інвестиційного потенціалу досягається з урахуванням стану інноваційної інфраструктури. Згідно з Законом “Про інноваційну діяльність”, інноваційна інфраструктура – це сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності [1].

Інноваційна інфраструктура є суттєвим елементом прямої підтримки інноваційно-інвестиційних процесів регіону. Органи влади мають створювати мережу центрів розповсюдження нововведень і консультативних центрів, що надають ділові послуги інноваторам, наприклад, у формуванні ринку інновацій, здійснювати моніторинг та прогнозування інноваційних процесів у країні й за кордоном, а також пошук ефективних передових технологій для широкого впровадження. Практично такі заходи також можуть бути реалізованими через створення регіонального та районних центрів інноваційного розвитку, технопарків, бізнес-інкубаторів, територіальних кластерів, інноваційно-технологічних центрів тощо [4].

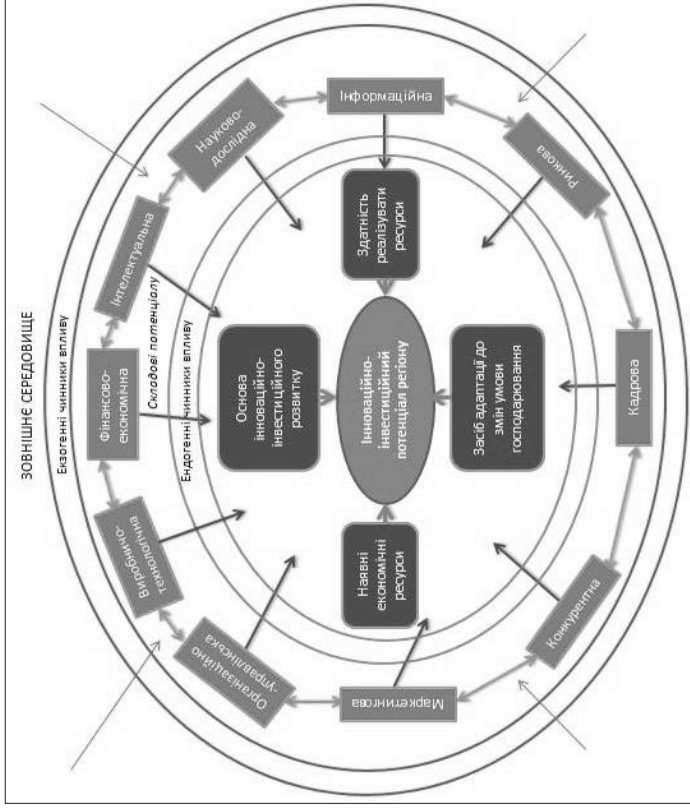

Рис. 1. Структура інноваційно-інвестиційного потенціалу (узагальнено автором за [7])

Інвестиційна інфраструктура є таким же важливим елементом інноваційно-інвестиційних процесів регіону. Для активізації процесів залучення інвестиційних коштів у розвиток регіонів України доцільним є створення такої інвестиційної інфраструктури, яка б дала змогу проводити відбір проектів з урахуванням ефективності кожного з них. Для цього потрібно вжити таких заходів, як проведення проектних аукціонів, надання допомоги з місцевих бюджетів окремим підприємствам у розробці проектів, проведення маркетингових досліджень з метою виявлення незайнятих сегментів ринку, створення системи надання гарантій по іноземних інвестиціях. Крім комерційних банків та інвестиційних фондів, інвестиційна інфраструктура має також охоплювати недержавні пенсійні фонди, комерційні страхові товариства, консорціуми недержавних інвесторів, іпотечні банки тощо [6].

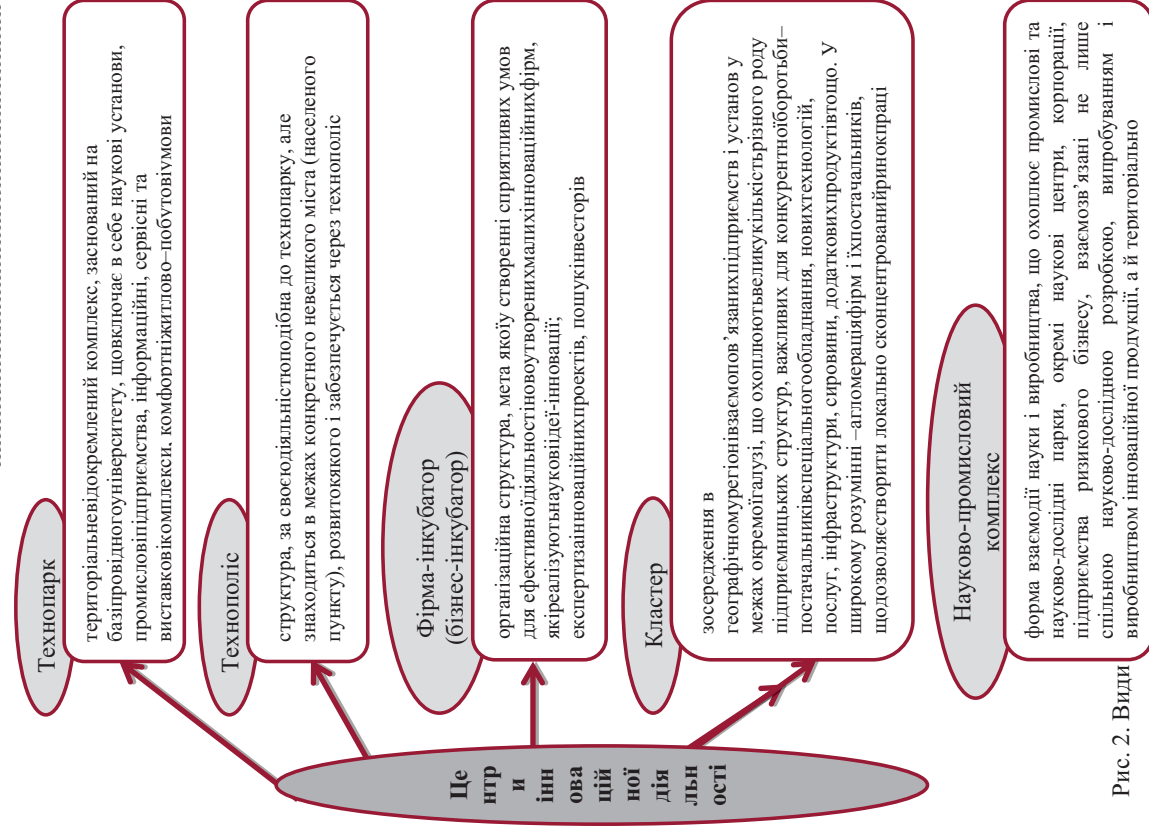

Рис. 2. Види

Використання інноваційно-інвестиційного потенціалу має призвести до інноваційно-інвестиційного розвитку регіону, який розуміють як посилення регіональних інноваційно-інвестиційних процесів [9].

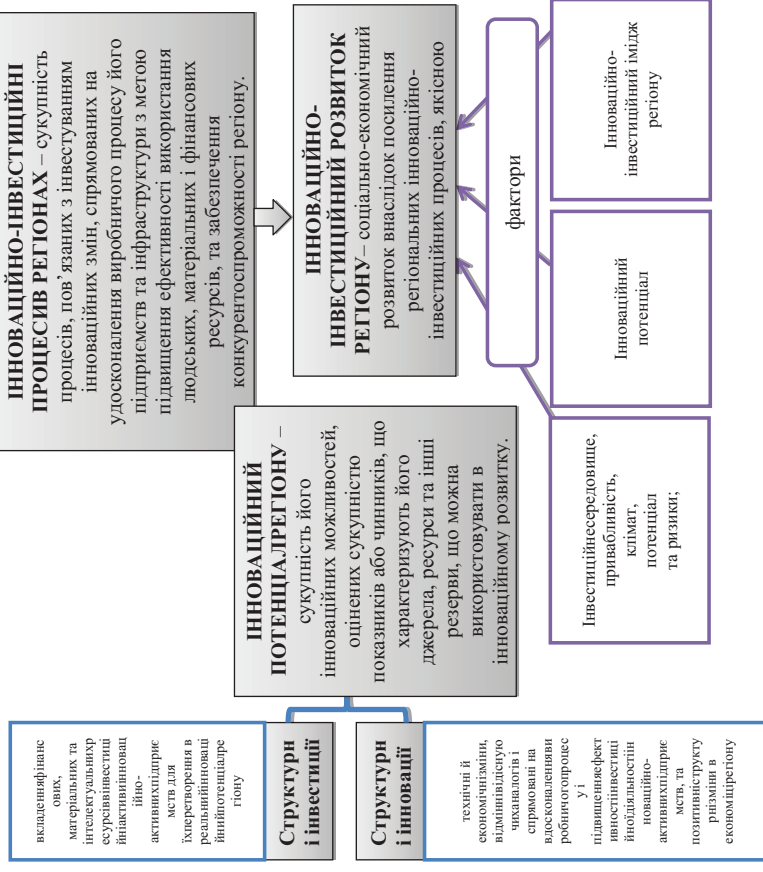

Рис. 3. Інноваційно-інвестиційний розвиток регіону (побудовано автором за [9])

Тож, під інноваційно-інвестиційним потенціалом регіону розумімо рівень можливості соціально-економічної системи регіонального господарства до здійснення інноваційної діяльності, обумовлена ресурсною компонентою, що формується науковими, інтелектуальними, кадровими, фінансовими, техніко-технологічними ресурсами і забезпечує формування її інвестиційного потенціалу. Відповідно, наявність та реалізація інноваційно-інвестиційного потенціалу здатна підвищити конкурентоспроможність регіону на міжрегіональному й міждержавному рівнях, що забезпечить збалансований та оптимальний регіональний соціально-економічний розвиток і допоможе максимізувати ефективність інвестиційної діяльності. Особливістю Харківського регіону є наявність усіх компонентів для формування потужного інноваційно-інвестиційного потенціалу. В той же час, для Харківської області як регіону з розвитком ринкових економічних відносин важливим є створення та розширення існуючих науково-виробничих центрів, побудованих на комерційній основі. Такими засобами ефективного впровадження інновацій є

технопарки, технополіси, фірми-інкубатори, науково-промислово-комплексні (консорціумні) кластери. Програми та ідеї їх функціонування мають бути спрямовані на отримання інвестицій, за допомогою яких діяльність центрів стане результативною. Харківський регіон залишається одним із провідних економічних центрів України із потужним інноваційно-інвестиційним потенціалом, особливості якого будуть розкриті в подальших дослідженнях автора.

Література:

1. Закон "Про інноваційну діяльність": – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
2. Каленюк І. Розвиток технопарків в Україні: історія та проблеми становлення / І. Каленюк, О. Сакун // Науковий вісник ЧДДЕУ. – 2010. – №1, Т.1. – С. 106-109.
3. Кравченко С.И. Исследования успешности инновационного потенциала / С.И. Кравченко, И.С. Кладченко // Науч. тр. ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2003. – Вып. 68. – С. 88–96.
4. Кравіська В. Я. Інвестиційна діяльність та інвестиційна політика в регіоні / В.Я. Кравіська // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 4. – С. 8–10.
5. Мешко Н.П. Інвестиційно-інноваційний потенціал регіону: критерії оцінки та проблеми формування / Н.П. Мешко // Екон. простір. – 2008. – № 10. – С. 78–88.
6. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні : [навч. посіб.] / А. С. Музиченко. – К.: Кондор, 2000. – 406 с.
7. Основи інвестиційно-інноваційної діяльності : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Г. Федоренко, Д. В. Степанов, М. П. Денисенко та ін.; за наук. ред. В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2004. – 431 с.
8. Полевич І. О. До питання вивчення інноваційно-інвестиційної діяльності регіону / І. О. Полевич // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів: Матеріали Міжнародної наук.-практ. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України, 3 – 5 жовтня 2013 р., м. Київ, Україна. – Київ: Логос, 2013. – С.128 – 132.
9. Смоквіна Г.А. Формування політики інноваційно-інвестиційного розвитку регіону в умовах його ринкової трансформації (на прикладі Одеського регіону): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.05 / Г.А. Смоквіна; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2009. – 20 с. – укр.

Т.Т. Романченко

*Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
tetomanchenko@gmail.com*

БІДНІСТЬ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ С.ГЕЛЬМЯЗІВ)

Поняття бідності в сучасному розумінні має багато трактувань і визначень. Критерії, за якими люди можуть бути визнані як бідні, в різних суспільствах є різними. Так, існують державні норми по відношенню певних визначених груп населення до категорій бідних за певними числовими параметрами чи характеристиками (велика кількість дітей, втрата годувальника чи безробіття). За ними встановлюється опіка держави та соціальний захист. Але не завжди офіційне визначення бідного населення

відображає ту бідність, яка існує в людських відносинах і житті самого населення. Крім визначення абсолютної бідності (нездатність особи забезпечувати свої мінімальні фізіологічні потреби), є універсальне визначення відносної бідності – такого стану індивіда, при якому він через відсутність (часто фінансових) можливостей не може підтримувати усталений спосіб життя і є виключенням із соціального життя населення. Тобто, не займає позитивної активної позиції в соціумі та перебуває в певній ізоляції. Запрозами такої бідності є відсутність ініціативи в ізольованих від суспільства сімей і осіб до активного життя, до покращення його якості, до участі в громадському житті. Негативною тенденцією таких відносин є часті соціальні конфлікти і нерозуміння, які ще більше призводять до ізоляції та усамітнення родин, а також до багатопарового нагромадження різних стереотипів в межах них і вивернутого світосприйняття стосовно зовнішнього середовища – вулиці, села міста та держави загалом, а також соціальних інститутів – влади, школи, дитячого садочка тощо.

Офіційне визначення бідності наступне: "Бідність – це неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу" [2]. За визначенням Н.Гавської "...бідність – це постійно існуюче, просторово-обумовлене негативне соціально-економічне явище, що проявляється в перебуванні певної частки населення будь-якої територіальної суспільної системи в стані злиденного існування, за яким через брак коштів не можливо підтримувати достойний спосіб життя, властивий суспільству конкретного соціально-економічного періоду" [1].

Вивченням структури бідності за групами ризику та визначеннями критеріїв і кількісними оцінками займалися різні вчені – В.І. Добренєвкова, І.Ф. Гнібденко, А.М. Колога, А.І. Кравченко, Е.М. Лібанова, В.О. Мандибуря, С.В. Мельник, А.І. Мігранова, Т.В. Новікова, Л.Н. Овчарова, Е.А. Ольшанська, Н. М. Рімашевська, М.П. Соколик, А.Ю. Шевякова та ін. Серед наявних географічних досліджень варті уваги роботи таких фахівців, як Т.Ю. Богомолової, І.І. Думової, Н.В. Зубаревич, Є.О. Лаптевої, І.Г. Мельник, В.С. Тапліної, О.О. Черкашиної, О.У. Хомри, Н.С. Гавської.

Об'єктом дослідження є с.Гельмязів Черкаської області у контексті проявів бідності місцевого населення, а **предметом** – територіальний вияв бідності та соціальної нерівності на локальному рівні. Основні методи – анкетування, бальних оцінок, картографічний і описовий.

Метою роботи стало формування теоретичного знання про сприйняття бідності сільськими мешканцями та її територіальний вияв. Завданням роботи став опис вулиць за станом будинків і присадибних ділянок. Кінцевим результатом роботи була типізація вулиць за відмінностями соціально-економічного розвитку. Також в процесі роботи брала участь уваги людська думка, що знайшла своє відображення в запропонованих анкетах.

В результаті польового дослідження, яке проводилось в серпні 2014 року в с. Гельмязів Золотонського району Черкаської області, була сформована методика оцінювання домогосподарств за періодом економічного піднесення і станом бідності/заможності.

Віднесення домогосподарства до певного періоду економічного піднесення – вагомий критерій при оцінюванні, адже допомагає з'ясувати коли і за яких умов розвивалось домогосподарство. Тобто, якою діяльністю займалися його власники, щоб бути можливими і грати ключову роль у суспільстві. За періодом економічного піднесення ми виділили три групи домогосподарств:

1. Домогосподарства, що активно розвивалися під час II половини ХХ ст. Становлення їх пов'язане з розбудовою після війни. Економіка в державі була плановою, а господарства – колективними. Будівництво житла було доступним для місцевого населення (діяли цегляні заводи).

2. Домогосподарства, які значно розвинулися після отримання Україною незалежності. До 1990 рр. вони були на рівні з домогосподарствами першої групи, але після розпаду СРСР і переходу на ринкові засади господарювання їхніми власниками, загальний вигляд подвір'їв і будинків змінився і продовжує змінюватись. В їхньому інтер'єрі є новітні елементи – ознаки нового часу, недоступні для інших категорій місцевого населення. Господарі даних будинків зуміли знайти для себе вигідні види економічної діяльності – в сфері послуг, торгівлі, веденні бізнесу тощо на місцевому, локальному рівні, що дозволяє підтримувати їм достойний спосіб життя і поступово покращувати благоустрій.

3. До третьої групи віднесені будинки, що мають застарілі об'єкти господарювання та виглядають дуже бідними. В них основні приміщення напівзруйновані, а подвір'я дуже занедбані. Такі домогосподарства не мають ознак розбудови II половини ХХ століття. Тобто, це будинки, що були збудовані ще до війни, або, можливо, до революції. Але вони не повною мірою розвивались під час радянської повсюдної розбудови. Можливо, на той час вони мали достатній рівень розвитку і не потребували оновлень. Найбільше їх збереглося в старій частині села – в історичному ядрі.

Для детальної оцінки сучасного стану всіх будинків була введена п'ятибальна шкала оцінювання. Вона відображає господарський стан домогосподарства і роль його власника в суспільному житті. Так, за рівнем і достатком життя ми виділили п'ять окремих категорій домогосподарств:

- Злиденні – часто покинуті і занедбані домогосподарства. Житлові приміщення перебувають в напівзруйнованому стані. Будинки запущені, в них відсутнє опалення і водопостачання. Подвір'я – засмічене, неприбране. Якщо в такому будинку довго ніхто не проживав, то він досить часто служить тимчасовим притулком для місцевих наркоманів, негативно спрямованої молоді залежних від алкоголю осіб. Якщо в таких домогосподарствах живуть люди, то часто вони є виключенням із нормального суспільного життя, адже їм не вистачає знань, вмінь і коштів підтримувати усталений спосіб життя в даній місцевості і тримати здоровий діалог із оточенням. Їхній спосіб і стиль життя ставить їх в умови ізоляції від інших. Більш тісніший і триваліший контакт вони можуть мати тільки із собі подібними, що сприяє поширенню такого способу життя і культури поведінки.

- Незаможні – господарська діяльність наявна, але не в повній мірі. Це бідні домогосподарства, власники яких мають труднощі з життям. Господарі

не грають ключової ролі в суспільному житті. Ця група незможних осіб відрізняється від попередньої тим, що з нею можливий діалог і контакт. Це люди, яким не вистачає умінь і навичок виживати в сучасному поляризованому світі. Ресурси даних людей потрібно задіювати, адже це краще для регіону.

- Відносно-заможні – група домогосподарств, які за кількісним переважанням відображають сільську місцевість в цілому. Сюди належить більшість домогосподарств, власники яких є кращими господарями, які за умов низьких державних доходів вміють підтримувати свою присадибну ділянку в гарному вигляді. Це особи, які займають основні соціальні позиції: лікарі, вчителі, юристи, бухгалтери, бібліотекари, вихователі, сторожі, пекарі тощо. За їхніх ініціатив проводяться основні заходи в селі. Між представниками цієї групи існують досить стійкі зв'язки: трудові, культурні, виробничі тощо. Люди гуртуються між собою, спілкуються і утворюють громаду. З радянського періоду у вигляді їхніх домогосподарств не було значних структурних зрушень, але вони виглядають достойно і привабливо за рахунок дбайливого ставлення і підтримання порядку. Для сільської людини дуже важливо мати естетично привабливе подвір'я, адже це характеризує її як господаря.

- Середньо-заможні – такі домогосподарства, які стали краще розвиватися після отримання Україною незалежності. В їхньому інтер'єрі сталися суттєві зміни за період становлення ринкової економіки. Господарі змогли використати ринкові відносини для покращення стану свого господарства. Вони зайнялися прибутковою діяльністю і це їх досить вирізняє від оточуючих. Більшість із них – приватні підприємці, що займаються торгівлею та задіяні в сфері послуг. Облаштованість їхнього подвір'я відповідає сучасності.

- Заможні – це домогосподарства-лідери соціально-економічним розвитком і за своєю сутністю вони є виключенням для сільської місцевості. Належать великим підприємцям або прийжджним особам з міста, що купили земельну ділянку, щоб збудувати дачу.

Аналіз пропорційності і співвідношення різних типів домогосподарств став завданням нашого дослідження, адже за ними визначалась структура вулиць заможності та бідності населення. Кожну вулицю села було проаналізовано при польовому дослідженні. Враховувався кількісний склад будинків різних періодів економічного піднесення та різного ступеню бідності/заможності. За результатами дослідження складено аналітичну таблицю та виконано різні карти.

На основі обрахунків зібраних показників була зроблена типізація вулиць, з урахуванням основних територіальних відмін у їхньому розвитку [рис. 1].

Висновки. Визначено, що бідними є вулиці, що розміщені в історичному центрі. Бідність, як явище тут почало формуватися давно і пов'язане з розвитком інших територій села. Коли ресурси по будівництву і відновленню інфраструктури були перекинуті на інші частини села (південна, центральна і західна) ще в радянські часи, то там були сформовані кращі і вигідніші умови для розвитку домашнього господарства.

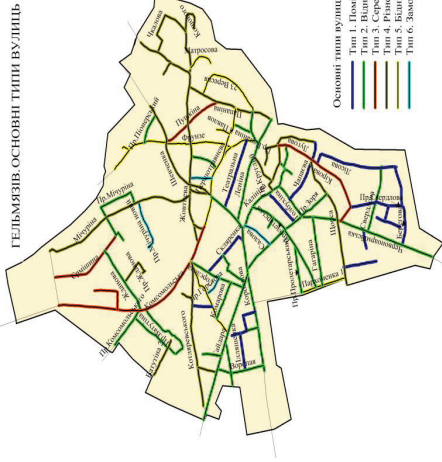

Рис. 1. Типи вулиць

Північна частина села відзначається новітнім розвитком, а східна – деякою відсталістю, тому на північному сході спостерігається значний соціально-економічний контраст розвитку території: одночасне розміщення дуже бідних і можливих господарств. Це свідчить про два періоди розвитку, які відобразились на території села: довосний і сучасний. Саме тут відбуваються часті соціальні зіткнення і зрушення.

Територія історичного центру достатньо приваблива з точки зору естетики, але вона не сприяє господарській діяльності в сучасних умовах, а навпаки – стримує розвиток, нівелює активність тощо. Господарям потрібно витрачати більше сил, часу і ресурсів для досягнення того самого ефекту, що в центральних і нових частинах.

Водночас, якщо сучасний розвиток і спровокував погіршення стану деяких домогосподарств на вузьких периферійних вулицях, то водночас він викликав і пожвавлення господарського життя в інших частинах села. Отже, бідність у сільській місцевості все ж таки можна подолати шляхом переосмислення відносних цінностей щодо зовнішнього вигляду домогосподарств та переорієнтацією людей на комплексну соціальну активність. Це включає в себе: самоосвіту, поглиблену увагу до світових глобальних процесів, вивчення інновацій щодо можливостей їх застосування у власному господарстві та ін. Подолання бідності в сільській місцевості – це подолання депресивного світосприйняття і орієнтація на створення соціальних цінностей. Також це відмова від застарілих засобів виробництва та сприйняття нових і рентабельних засобів і способів, що підвищать цінність виробленої продукції та забезпечать стійкі позиції індивідів в соціальній взаємодії.

Подолання бідності – це особистісний обов'язок кожної людини, яка зіткнулася з процесами суспільного розвитку. В сучасному світі, де на міжнародному рівні відбувається знецінення матеріальних речей, бідністю є не відсутність речей, а їх накопичення. Бідність в сучасному розумінні – це випадання з цивілізаційного процесу людини, яка спрямована не на особистісний розвиток, а на накопичення матеріальних благ.

Виходом з кризового стану сільських мешканців є переосмислення цінності буденних речей та спрямованість на включення в соціальне життя крайні шляхами дистанційної освіти та віртуальних комунікацій, налагодженнями культурних і працевиробничих зв'язків. Основною ціллю для бідних сільських мешканців є визначення власної особистісної цінності в світі і виявлення власних талантів щодо розвитку і включення в громадське життя не тільки в межах своєї маленької території села, а на більш високих рівнях – міста, району, області, регіону, країни тощо.

Література:

1. Ішук С.І., Гавська Н.С., Мельник І.Г. Бідність, як соціально-економічна категорія й об'єкт дослідження суспільної географії // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К.: КНУ, 2011. – Вип. 62. – С. 56-64.
2. Преподження к стратегіи содействіа сокращенія бедности в России: анализ и рекомендации: Тематическая группа ООН по проблемам бедности, Московское бюро Международной организации труда. – Москва, 2001. – 218. // Режим доступа: http://www.ilo.org/public/russian/region/euprto/moscow/info/pub/rep_ru_edit.pdf

J. Rudewicz

*Uniwersytet Szczeciński
rudewicz@univ.szczecin.pl*

KONDYCJA EKONOMICZNA DUŻYCH MIAST W POLSCE

Streszczenie: Artykuł niniejszy poświęcony został zagadnieniu różnic w rozwoju gospodarczym wybranych znaczących miast w Polsce. Kondycja ekonomiczna, bo tak metaforycznie można określać całość poruszanych zagadnień wyznaczona została poprzez wskaźnik syntetyczny zbudowany w oparciu o najważniejsze wskaźniki gospodarcze dostępne w statystyce publicznej. Nie stosowano tylko i wyłącznie miary PKB, ale dodatkowo wybrano 9 innych. Na podstawie wskaźnika syntetycznego określono odległości limitowe pomiędzy miastami, a stosując metodę McQuitty'ego na wybranych wskaźnikach dokonano porównań pod względem kondycji ekonomicznej.

Słowa kluczowe: studia miejskie, analiza porównawcza, rozwój ekonomiczny

Яцек Рудевич ЕКОНОМІЧНА КОНДИЦІЯ ВЕЛИКИХ МІСТ ПОЛЬЩІ. Стаття присвячена проблемі різниць в економічному розвитку вибраних великих міст Польщі. Економічна кондиція розрахована за допомогою синтетичного показника, на основі якого визначені лінійні відстані між містами, а використовуючи метод McQuitty, на вибраних показниках, було проведено порівняння економічної кондиції вибраних міст.

Ключові слова: порівняльний аналіз, економічний розвиток, економічна kondиція.

Celem artykułu jest określenie poziomu rozwoju gospodarczego miast rdzennych obszarów metropolitalnych w Polsce. Pod uwagę wzięto 14 miast z 12 tworzonych obszarów metropolitalnych – tab.1. Za cel przyjęto także dokonanie porównań pomiędzy miastami i przeprowadzenie syntetycznego zestawienia liniowego badanych miast. Zestawienie to oparte o wskaźnik syntetyczny Perkala pozwoli wyróżnić odległości w poziomie rozwoju ekonomicznego miast. Do badania wykorzystano dane statystyczne, przeważnie z lat 2000 – 2008 i 2003 – 2010. Dane stanowią wybrane wskaźniki gospodarce, które poprzez standaryzacje sprowadzono do postaci jednej miary.

Do badań kondycji ekonomicznej (pojęcie metaforyczne) miast lub inaczej ich poziomu rozwoju gospodarczego – obszarów rdzennych planowanych obszarów metropolitalnych w Polsce. Wybrano 10 cech – wskaźników ekonomicznych dostępnych w BDL GUS. Wyboru dokonano arbitralnie, starano się uzyskać miary wyrażające różne aspekty rozwoju danego miasta np. PKB (produkt krajowy brutto) jako miarę produktywności, sytuację na rynku pracy reprezentuje stopa bezrobocia, aktywność gospodarczą ludności – liczba podmiotów gospodarczych na mieszkańca. Zamożność mieszkańców oraz budżetu powiatu górnego – wskaźniki finansowe. Stopień serwisacji gospodarki oddawac powinieli udział usług w tworzeniu dochodu, również tych z sektora mediów i IT w gospodarce miasta. Z kolei dane o spółkach zagranicznych wskazują na atrakcyjności inwestycyjnej i wskazują na istnienie funkcji centralnych miast – filii/przedstawicielstwa/ centra logistyczne zagranicznych koncernów. Część zawartych w tabeli informacji została podana dla podregionów – stąd dane dla Bydgoszy i Torunia oraz Gdańska i Gdyni są podobne. Dla dokładniejszej analizy zamieszczono informacje o dynamice danej cechy, dynamika prezentowana jest jako zmiana procentowa tam gdzie to konieczne, lub zmiana bezwzględna dla wskaźników. Dane w postaci benchmarking-owej zawarto w tabeli 1 – tab.1.

Poniżej w punktach opisano wyniki dla poszczególnych wskaźników:

1. Produkt krajowy brutto/mieszkanca (w cenach bieżących).

W 2008 roku w przeliczeniu na mieszkańca podregionu największą wartość osiągnął dla Warszawy 99 tys. zł, kolejnym miastem wg porządku jest Poznań 67 tys. zł, następnie Kraków wraz z Wrocławiem 52 tys. zł. Najniższe wartości ustalono dla Lublina, Białegostoku i Rzeszowa – tutaj PKB wyniósł niespełna 30 % wartości dla Warszawy. Dynamika zmian wartości nominalnego PKB per capita dla podregionów w latach 2003 – 2008 ukazuje jej największe wartości dla Warszawy 79 %, Wrocławia 75 %, Katowic 72 %, Rzeszowa 71 %, Poznań 70 %. Dla pozostałych ma zbliżoną, wyjątek stanowi Szczecin – zmiana 39 %, Podregion Bydgosko-Toruński oraz Torunjski uzyskały wzrost PKB na poziomie 59 %.

2. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto.

Dane dla 2010 roku ukazują sytuację, w której mieszkańcy Warszawy zarabiają przeciętnie 4603 zł – jest to najwyższa odnotowana wartość dla zbioru badanych jednostek. Przeciętne wynagrodzenie dla mieszkańca Katowic nie ustępuje znacznie Warszawskiemu, wynosi bowiem 4494 zł brutto. W dalszej kolejności wśród wyższych notowań uplasowały się wynagrodzenia mieszkańców

Tab. 1.

Benchmarking, zestawienie wybranych cech rozwoju ekonomicznego w ujęciu statycznym i dynamicznym dla badanych miast.

Miasta	Miasta													
	Łódź	Warszawa	Kraków	Katowice	Lublin	Rzeszów	Białystok	Poznań	Szczecin	Wrocław	Bydgoszcz	Toruń	Gdańsk	Gdynia
Peryferyjność ekonomiczna wskaźniki	41452	98854	51896	48115	29535	26095	28952	67045	43115	51407	37428	37428	45208	45208
PKB per capita (podregion) [zł]	42	100	52	49	30	26	29	68	44	52	38	38	46	46
Warszawa = 100	76	79	67	72	65	71	65	70	39	75	59	59	59	59
2000-2008[%]	3159	4603	3424	4494	3178	3258	3145	3669	3472	3556	3074	3175	4053	3584
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto [zł]	69	100	74	98	69	71	68	80	75	77	67	69	88	78
Warszawa = 100	50	42	49	66	48	55	51	53	52	55	45	53	63	48
2003-2010 [%]	90,6	20,8	40,1	00,3	9	70,2	11,7	30,2	80,5	50,1	70,6	80,5	40,8	50,3
Stopa bezrobocia rejestrowanego	-8,8	-3,4	-3,4	-4,4	-3,4	-2,2	-1,6	-3,5	-6,8	-7,2	-3,8	-4,7	-6,7	-4,1
2004-2009 zmiana bezwzględna	10,3	50,5	10,8	10,4	00,7	00,6	00,7	20,6	20,1	20,3	00,8	00,8	10,9	10,9
Udział spółek z kapitałem zagranicznym wśród spółek ogółem – podregion [%]	19	77	28	19	6	11	7	27	14	38	12	12	18	18
Udział osób zatrudnionych w spółkach z kapitałem zagranicznym do zatrudnionych ogółem (podregion) [%]	11,9	20,0	15,3	14,0	11,9	12,0	10,6	17,8	16,2	16,0	12,3	11,6	14,3	14,3
Podmioty gospodarcze na 100 lud.	60	100	76	70	60	60	53	89	81	80	61	58	71	72
Warszawa = 100	40,7	28,7	16,9	10,4	80,9	20,6	-9,6	22,4	70,7	10,0	-1,6	-3,8	13,8	23,4
2002-2010[%]	68,9	83,3	74,1	71,4	76,8	70,6	73,6	73,7	73,8	76,3	64,4	64,6	72,7	68,7
Stopień serwisacji gospodarki	47	73	57	78	49	68	42	62	40	55	50	47	48	43
Współczynnik aktywności zawodowej (pracujący do ludności w wieku produkcyjnym)	6	2	4	3	3	-1	-1	3	-7	7	-1	-2	1	-3
2000-2009 zmiana bezwzględna	2271	4933	2917	3038	1938	1916	2002	3134	2107	3298	1995	2236	2593	2526
Dochody własne powiatu na mieszkańca [zł]	46	100	59	62	39	39	41	64	43	67	40	45	53	51
Warszawa = 100	140	112	231	154	160	134	209	189	120	147	146	174	129	156
2000-2009 [%]	62,9	83,6	69,7	73,0	57,7	52,9	82,9	73,2	66,0	76,2	63,0	62,6	69,2	70,1
Udział dochodów własnych w dochodach ogółem [%]														

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

3. Stopa bezrobocia rejestrowanego.

Stopa bezrobocia rejestrowanego dla Warszawy w 2010 roku wynosiła 2,8 % (zblizona do bezrobocia naturalnego), podobnie niskie wartości dotyczą Poznania 3,2% oraz Katowic 3,3%. Wartości najwyższe zaobserwowano dla Białegostoku 11,7%, Łodzi 9,6%, Lublina 9%, Szczecina i Torunia 8,5%. Sytuacja na rynku pracy dotycząca bezrobocia dla lat 2004 – 2009 ukazuje największy zmniejszenie natężenia bezrobocia (bezwzględnie) o 8,8 punktów procentowych dla Łodzi, 7,2 dla Wrocławia, 6,8 dla Szczecina, 6,7 dla Gdańska. Spadek stopy bezrobocia o 2,2 punkty procentowe dotyczył Rzeszowa, a o 1,6 Białegostoku.

4. Udział Spółek z kapitałem zagranicznym wśród spółek ogółem – podregion.

Największy udział 5,5 % spółek z kapitałem zagranicznym obserwowany jest w 2009 roku w Warszawie, następnie Poznanu 2,6 %, Wrocławiu 2,6 % również w Szczecinie 2,1%, Wartości powyżej 1 % charakteryzują jeszcze Trójmiasto, Kraków, Katowice i Łódź. Pozostałe miasta uzyskują udział spółek z kapitałem zagranicznym poniżej 1 %.

5. Udział osób zatrudnionych w spółkach z kapitałem zagranicznym do zatrudnionych ogółem.

Porównując ze sobą dane o udziale spółek z kapitałem zagranicznym wśród spółek ogółem zauważalny jest relatywnie znaczny udział osób zatrudnionych w tych podmiotach gospodarczych. Wskazuje to na skalę i wielkość tych przedsiębiorstw. Największy udział zatrudnionych dotyczy miasta stołecznego 77%, kolejne miasta plasują się znacznie niżej niż Warszawa. Są to kolejno Wrocław 38%, Kraków 28%, Poznań 27%. Dla Białegostoku i Lublina obserwuje się najniższy (poniżej 10 %) udział zatrudnionych w spółkach z kapitałem zagranicznym 6 i 7 %.

6. Podmioty gospodarki narodowej na 1000 ludności.

W tym zestawieniu wśród badanych miast wyróżniają się Warszawa z liczbą 20/1000 miesz., Poznań z 17,8, Szczecin 16,2, Wrocław 16 i Kraków 15,3. Przeciętne wartości notuje się dla Katowic i Gdańska wraz z Gdynią 14/1000 miesz. W ocenie dynamiki zjawiska pojawiły się wielkości wzrostowe i spadkowe. W Warszawie, Poznaniu, Gdyni za okres 2002 – 2010 liczba podmiotów na 1000 mieszkańców zwiększyła się o ponad 20 %. Jednak tylko dla Warszawy wartość ta zbliżyła się do 30% dokładniej 28,7%. Niewyższa dynamika w relacji do pozostałych miast dotyczyła Krakowa, Katowic, Gdańska i Wrocławia. Spadek liczby podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców miał miejsce w przypadku Torunia i Bydgoszczy oraz Białegostoku.

7. Stopień serwicyzacji gospodarki.

Wartości zaobserwowane dla badanych miast mieszczą się w rozpiętości od 64,4 % dla Bydgoszczy do 83,3% dla Warszawy. Ze zbioru miast wyróżniają się tutaj poza wspomnianą Warszawą – Lublin 76,8%, Wrocław 76,3%, Kraków 74,1%, Białystok, Poznań i Szczecin uzyskują bardzo podobny rezultat 73,7%.

8. Współczynnik aktywności zawodowej.

Porównanie aktywności zawodowej mieszkańców badanych miast pozwoliło na wyodrębnienie 4 miast o wskaźniku wyższym od 60, są to : Katowice 78%, Warszawa 73%, Rzeszów 68%, Poznań 62%. W przedziale wartości 50 – 60%

znaleźć można Kraków 57%, Wrocław 55%, Bydgoszcz 50%. Najmniejszą wartość 40% wskaźnik przyjmuje w przypadku Szczecina. W ujęciu dynamicznym dla lat 2000 – 2009 najsilniejszy wzrost zanotowano dla Wrocławia 7% (bezwzględnie) i Łodzi 6%. Na tym tle w Szczecinie obserwuje spadek liczby aktywnych zawodowo (-7%).

9. Dochody własne miasta/powiatu na mieszkańca.

Wpływy do budżetu pochodzące z udziałów w podatku PIT i CIT, opłat lokalnych, opłat od czynności cywilnoprawnych itp. Łącznie określane jako dochody własne w 2009 roku najwyższe na mieszkańca odnotowano w Warszawie 4933 zł. Warszawa jest w tym rankingu zdecydowanym liderem, drugi w kolejności Wrocław opisuje wartość o 33% niższą 3298 zł, następnie Poznań 3134 zł, Katowice 3038 zł. Pozostałe miasta uplasowały się poniżej poziomu 3000 zł dochodu własnego gminy na mieszkańca. Najbliżej tego progu znalazł się Kraków z 2917 zł. W dynamice zjawiska obserwuje się znaczne zmiany badanej cechy, który należy tłumaczyć czynnikami ekonomicznymi i zmianami prawnymi.

10. Udział dochodów własnych w dochodach ogółem.

Udział dochodów własnych miasta pozwala zaobserwować 'siłę' ekonomiczną i zależność miasta od dotacji z budżetu centralnego. Zależy także od aktywności i rentowności podmiotów gospodarczych na obszarze jednostki administracyjnej. Porównanie wyłoniło liderów zestawienia są to następujące miasta: Warszawa 83,6%, Wrocław 76,2%, Poznań 73%, Gdynia 70%, Gdańsk i Kraków 69,7% i 69,2%. Najmniejszy udział dochodów własnych zaobserwować można w miastach Polski Wschodniej Lublinie, Rzeszowie i Białymstoku.

Przedstawione w tabeli 1 dane statystyczne wraz z pomocniczymi kalkulacjami ukazują obraz, w którym zauważalna jest przewaga ekonomiczna Warszawy nad pozostałymi miastami, W dalszej kolejności lepszymi notami wyróżnia się miasto Poznań, Wrocław, Kraków. Korzystając z danych zawartych w tabeli 1. Obliczono wskaźnik syntetyczny rozwoju gospodarczego badanych miast. Zastosowana została metoda wskaźnika syntetycznego J. Perkala [1]. W metodzie tej zestaw cech dla jednostek administracyjnych został poddany standaryzacji poprzez podzielenie wartości obserwowanych cech – zmiennych ekonomicznych przez średnią arytmetyczną dla wszystkich jednostek. Zastosowanie tzw. standaryzacji "Z" daje podobne wyniki. Suma otrzymanych wartości zstandaryzowanych podzielona została przez liczbę przyjętych cech według wzoru, nie stosowane tu określenia wag poszczególnych wskaźników częściowych.

$$w_s = \frac{1}{p} \sum_{j=1}^n Y_{ij}$$

gdzie:

j – 1, 2, ..., p

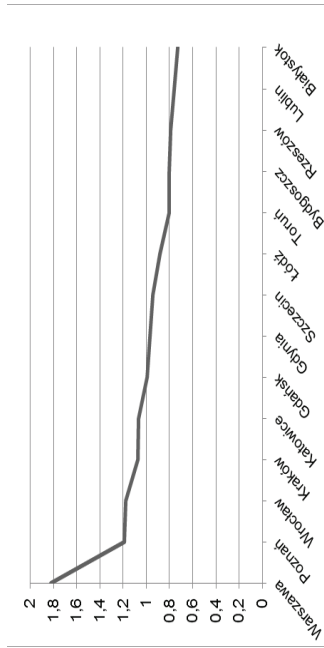
p – liczba uwzględnionych cech

w_s – wskaźnik syntetyczny

Y_{ij} – standaryzowana wielkość j-tej cechy dla i – tego obiektu

Po uporządkowaniu tak powstałego zbioru wartości naniesiono go na wykres – Rysunek 1. Dla jednej z cech – stopy bezrobocia zastosowano jej odwrotność,

ponieważ w postaci niezmienniczej jest destymulanta. Dzięki tej nieskomplikowanej metodzie w sposób liniowy uszeregowano poszczególne miasta uwzględnione w badaniu. Ponadto możliwe stało się ukazanie różnic – odległości pomiędzy badanymi miastami. Pewnym mankamentem danych zastosowanych do tej analizy jest agregacja do podregionów – stąd dla Bydgoszczy i Torunia, oraz Gdańska i Gdyni wyniki są podobne, a nie są to miasta identyczne pod względem rozwoju.

Rys. 1. Wskaźnik syntetyczny rozwoju ekonomicznego. Uszeregowanie liniowe
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wskaźnik syntetyczny Perkala dla badanych miast przedstawiony na wykresie – rysunek 1 ukazuje znaczną odległość Warszawy od pozostałych miast pod względem rozwoju gospodarczego – różnica 1,82 do 1,19 dla Poznania i 1,17 Wrocławia. Poprzez widoczną na wykresie znaczną różnicę wynik miasta stołecznego tworzy dla niego odrębną klasę. Wyróżniają się także Katowice i Kraków z wartościami wskaźnika syntetycznego powyżej 1. Dla Gdańska, Gdyni, Szczecina. Łodzi wskaźnik przyjmuje wartość między 0,8 a 1. Wskaźnik dla Torunia, Bydgoszczy, Rzeszowa Lublina i Białegostoku ma coraz niższe wartości – jednak spadek jest łagodny, różnica w wielkości wskaźnika nieznaczna. Najniższa wartość wskaźnika dla stolicy województwa podlaskiego równy jest 0,72.

Uporządkowanie liniowe zbioru miast pod względem syntetycznej miary zbudowanej z 10 cech ich aktualnego rozwoju pozwala zaobserwować odległości – różnice w ogólnym poziomie rozwoju między miastami rdzeniowymi obszarów metropolitalnych. Dzięki kolejnej analizie pogrupowano badane miasta w klasy – grupy bardziej podobnych do siebie jednostek. Procedura badawcza oparta została o metodę klasyfikacji McQuitty'ego [1]. W metodzie tej wykorzystano ten sam zestaw cech zmiennych ekonomicznych użytych przy szeregowaniu liniowym. Cechy zostały znormalizowane metodą "Z", polegająca na odjęciu od wartości obserwowanej średniej arytmetycznej tej cechy dla miast i podzieleniu otrzymanej wartości przez odchylenie standardowe cechy dla miast. Tak, więc jest to odmiana podobieństw według cech w wierszach, korzystano z programu MS Excel oraz SYSTAT. Zestandaryzowane cechy dla poszczególnych miast poddano korelacji metodą Pearsona – tabela 2. Z powstałej macierzy wyłoniłone zostały rdzenie dendrytu – najbardziej podobne do siebie jednostki w wierszu i kolumnie (zasada

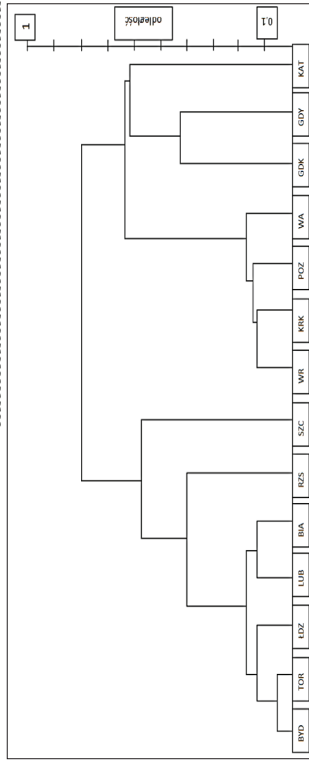
Tab. 2.

Macierz podobieństw-różnic (Pearson) pomiędzy badanymi miastami zestandaryzowanych wskaźników rozwoju ekonomicznego. Metoda McQuitty'ego

miasto	Łódź	Warszawa	Kraków	Katowice	Lublin	Rzeszów	Białystok	Poznań	Szczecin	Wrocław	Bydgoszcz	Toruń	Gdańsk	Gdynia
Łódź		-0,75	-0,73	-0,62	0,049	0,025	0,079	-0,79	0,030	-0,54	0,079	0,088	-0,58	-0,14
Warszawa			0,081	0,027	-0,68	-0,51	-0,78	0,078	-0,37	0,069	-0,66	-0,71	0,041	0,030
Kraków				0,022	-0,51	-0,38	-0,77	0,085	-0,34	0,086	-0,57	-0,72	0,011	0,011
Katowice					-0,43	0,021	-0,57	0,034	-0,72	0,000	-0,24	-0,30	0,041	-0,07
Lublin						0,049	-0,68	-0,51	-0,43	0,053	0,088	-0,71	0,038	-0,42
Rzeszów							0,025	-0,51	-0,38	0,021	0,053	-0,44	-0,30	-0,60
Białystok								-0,78	-0,77	-0,57	0,088	0,045	-0,89	0,043
Poznań									0,078	0,085	0,034	-0,71	-0,44	-0,89
Szczecin										0,037	-0,34	-0,72	0,038	-0,30
Wrocław											0,069	0,086	0,000	-0,42
Bydgoszcz												0,079	-0,66	-0,57
Toruń													0,088	-0,71
Gdańsk														0,11
Gdynia														

Źródło: Opracowanie własne

Z kolei drugie odgałęzienie dendrytu skupia się wokół rdzenia Wrocław – Kraków, wskaźnik korelacji Pearsona 0,86. Z rdzeniem tym połączony jest bezpośrednio Poznań i Warszawa. W odgałęzieniu – po lewej stronie dendrytu znalazł się kolejny rdzeń Gdańsk i Gdynia, jednak podobieństwo jest tutaj stosunkowo niewielkie (0,58), mimo, że część danych dotyczących podregionu Trójmiejskiego. Z miastami tymi połączone zostały Katowice – Pearson równy (0,41). Mając na uwadze wskaźnik syntetyczny Perkala i uszeregowanie liniowe badanych miast – rys. 1 oraz dendryt zbudowany na podstawie metody McQuitty'ego rys. 2. można stwierdzić, że miasta znajdujące się w pierwszym odgałęzieniu to miasta relatywnie słabiej wypadające pod względem aktualnego stanu rozwoju ekonomicznego (10 cech), granica ta przebiega pomiędzy Szczecinem, a Gdynią i Gdańskiem – środek wykresu rysunek 1.

Rys. 2. Dendryt podobieństw wg metody McQuitty'ego dla badanych miast (skrótły literowe nawiązują do nazw miast)

Źródło: Opracowanie własne

Zestawienie dziesięciu wskaźników – cech ekonomicznych dla badanych miast pokazało przewagę kondycji ekonomicznej Warszawy nad pozostałymi miastami – wskaźnik syntetyczny. Pod uwagę przy badaniu były brane powiaty grodzkie i podregiony stąd proporcje w tym zestawieniu mogą być inne dla całych obszarów metropolitalnych. Dynamika wzrostu PKB w świetle przedstawionych danych będzie umacniała lub powiększała tę przewagę. Obok Warszawy zauważalna jest silniejsza pozycja kilku innych miast: Poznań, Wrocławia, Krakowa, Katowic. Wymienione miasta wraz z Gdańskiem i Gdynią tworzą osobną grupę wyróżnioną przy zastosowaniu klasyfikacji metodą podobieństwa McQuitty'ego. Druga grupa wyodrębniona tą metodą to miasta podobne do siebie, lecz o mniejszym PKB, większym bezrobociu i mniejszej aktywności ekonomicznej ludności.

Dyskusja

Wśród miast w grupie relatywnie słabszych ekonomicznie (w badanym zbiorze miast) znalazły się miasta, które określić można peryferyjnymi. Są to Szczecin, Białystok, Lublin i Rzeszów. Peryferyjne geograficznie w sieci osadniczej kraju, a także Europy. Niewątpliwie problemem naukowym jest określenie na ile peryferyjność – odległość od centrum, które w Polsce stanowi silny ekonomicznie ośrodek Warszawski wpływa na rozwój danej jednostki osadniczej. Całość rozważań wpisuje się w zagadnienia centrum – peryferie, czy też biegunów wzrostu [2]. Duże miasta w Polsce w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju odgrywają kluczową rolę. Są jednostkami osadniczymi skupiającymi na swym obszarze i przyległych wiele dynamicznych zjawisk. Poczynając od wzmózonej aktywności ekonomicznej mieszkańców, inwestycji infrastrukturalnych, urbanizacji, migracji, kreatywności, wytwarzania, generowania idei, edukacji, czy w końcu metropolizacji. Można je utożsamiać zgodnie z teoriami polaryzacji rozwoju przestrzennego z centrami – biegunami rozwoju w spolarizowanych heterogenicznych regionach [3]. W regionalnym w systemie osadniczym pełnia rolę wielofunkcyjnych centrów lub innymi słowy biegunów wzrostu. Badania ESPON ukazały pozycję polskich obszarów metropolitalnych w

układzie odniesienia Unii Europejskiej jako *weak MEGA* (*Metropolitan European Growth Areas*) i z wyjątkiem Warszawy – potencjalne MEGA. Nie znalazły się tam obszary metropolitalne Białegostoku, Lublina, Rzeszowa, Bydgoszczy i Torunia. Raporty ESPON [4] ukazują Polskę, jako obszar peryferyjny Zjednoczonej Europy. Również odniesieniu do krajowego układu osadniczego zauważalne są różnice w rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych miast. Przyczyny zróżnicowania mają charakter egzogeniczny i endogeniczny [5]. Tym, co łączy te dwie grupy czynników jest zależność przyczynowo skutkowa powiązana z ułożeniem jednostek w przestrzeni geograficznej i przestrzennych układach gospodarczych. Można, zatem mówić w odniesieniu do teorii rozwoju miejsc centralnych, biegunów wzrostu) o większej lub mniejszej peryferyjności miast (projektowanych obszarów metropolitalnych) w Polsce. We współczesnym globalnym świecie informacji i usieciowania oraz istnienia przestrzeni wirtualnej i istniejących tam przedsiębiorstw i konsumentów, w której brak umiejscowienia w przestrzeni realnej ma mniejsze znaczenie. Szansą wzmocnienia rozwoju dla miast – obszarów metropolitalnych położonych peryferyjnie jest zatem “dbanie” o klasę kreatywną zauważa to komisarz D. Hubner “Zwróćmy przy tym uwagę, że preferencje ludzi, zaliczanych dzisiaj do klasy twórczej, której to obecność w danym regionie jest często synonimem sukcesu gospodarczego – ulegają zmianie i nadają nową wartość takim cechom jak czyste środowisko czy bezpieczeństwo – często oferowanym przez regiony peryferyjne i zapóźnione w rozwoju” [6]. Myśląc kategoriami ekonomicznymi można więc mówić o “rencie peryferyjności” i “koszcie peryferyjności”. Do renty peryferyjności zaliczyć można mniejszy wpływ negatywnych efektów zewnętrznych rozwoju. Sytuacja przedstawiona wyżej powinna być świadoma osobom rządzącym i zarządzającym miastami.

Literatura:

1. Runge J. 2005, Metody badań w Geografii społeczno- ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 214.
2. Bajerski A., 2008, Problemy wydzielania peryferii społeczno-gospodarczych, [w:] Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny ROK LXX – zeszyt 2 – 2008, UAM, s. 159 – 167.
3. Koernik S., Stodczyk J., (2005), Podstawy Gospodarki przestrzennej – wybrane aspekty. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, Wrocław, s. 51.
4. ESPON; (2006), Terytorialne uwarunkowania konkurencyjności i spójności, Trzeci Raport Syntetyczny.
5. Parysek J. J., (2005), Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 21, 197.
6. Hubner D., 2008, “Rozwój polityczny – co to właściwie znaczy?”, <http://isp2.srns.pl/euro/www.danuta-hubner.pl>, s.2.

Л.Г. Руденко, С.А. Лісовський, Є.О. Маруник

Інститут географії НАН України,

L.Gr.Rudenko@gmail.com,

salisovsky@gmail.com,

emgeooffice@gmail.com

ВНЕСОК ГЕОГРАФІВ У ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ В ПЛАНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У відповідь на критичне загострення взаємодій суспільства і природи у другій половині ХХ століття людство почало все більш активно об'єднувати зусилля для пошуку шляхів виходу із ситуації, що склалася. В результаті тривалих попередніх зусиль і досліджень у червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Саміт "Планета Земля"). Конференція проголосила перехід до моделі сталого (збалансованого) розвитку завданням для людства на ХХІ століття. Головний принцип такого розвитку – нинішнє покоління людей повинно користуватись ресурсами природи так, щоб зберегти їх і для наступних поколінь. Досягти цього можна тільки шляхом комплексного врахування економічних, екологічних та соціальних складових розвитку.

Перехід суспільства до моделі сталого (збалансованого) розвитку є складним завданням, що вимагає системного підходу. Однією з важливих ланок забезпечення такого переходу є обов'язкова імплементація екологічної складової в процеси розробки і впровадження планів соціально-економічного розвитку для вирішення просторових аспектів розвитку суспільства і його взаємодії з природою.

Саме тому особливого значення в сучасних умовах набувають питання вдосконалення просторового планування регіонів різних таксономічних рангів шляхом врахування екологічної складової розвитку у відповідних планах і стратегіях.

Аналіз останніх публікацій та досліджень.

У світі та Україні питанням імплементації екологічної складової в просторове планування приділяється значна увага. Значну координуючу роль в організації таких досліджень здійснює Комісія ООН зі сталого розвитку (КСР Commission for Sustainable Development),

Вкраїнах Європейського Союзу, починаючи з 2001 р. імплементація екологічної складової в планування шляхом проведення стратегічної екологічної оцінки (СЕО) є обов'язковою, згідно з Директивою 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів і програм на навколишнє середовище. Практично всі країни Європи, крім України, мають у якості базових документів, що регулюють питання сталого розвитку та імплементації екологічної складової в практику регіонального просторового планування відповідні Концепції, та Стратегії сталого (збалансованого) розвитку

Сучасна географічна наука відіграє значну роль в опрацюванні проблем сталого (збалансованого) розвитку, в т.ч. – імплементації екологічної складової в просторове планування, плани і стратегії розвитку регіонів.

Значні успіхи зробили в цьому напрямку фахівці Інституту географії та просторового розвитку Польської академії наук. Вони, зокрема, брали участь у розробці Національного плану просторового розвитку Польщі до 2030 р.

В Німеччині значні розробки здійснені вченими Інституту регіональної географії в м. Лейпциг, Лейпцизького університету.

Успішно працюють і мають відповідні публікації з даної проблематики географи Франції, Угорщини, Словаччини, інших європейських країн.

Виклад основного матеріалу.

Географи України, розширюючи коло досліджень регіонального природокористування, вже тривалий час здійснюють розробки з проблематики сталого (збалансованого) розвитку.

У Секторі, Відділенні, Інституті географії основні теоретичні та методичні питання регіонального природокористування, комплексного використання потенціалу території, з врахуванням його екологічної складової опрацьовані М.М. Паламарчуком, О.М. Мариничем, Л.Г. Руденком, М.Ф. Векличем, В.І. Галицьким, А.П. Золовським, І.О. Горленко, В.П. Паленко, В.М. Пашенком, С.А. Лісовським, Г.О. Пархоменко та іншими науковцями.

Слід зазначити, що ці дослідження здійснювалися в українській академічній географії ще до Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку "Ріо 92" [8]. Географи були в числі авторів перших публікацій, в яких були опрацьовані питання впровадження в УкраїнрішньСаміту в Ріо [5,7].

В 2004 році на замовлення Міністерства охорони навколишнього середовища в Інституті географії НАН України виконана науково-дослідна робота з підготовки та видання наукової доповіді "Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) в Україні".

В період 2010-2012рр., у ході виконання робіт у межах наукового проекту "Наукові основи розробки проекту Національної стратегії сталого розвитку", який входить до переліку наукових проєктів Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, регіонального природокористування та збереження навколишнього середовища фахівці Інституту географії виконали роботи, результати яких були викладені у відповідній монографії [3]. В 2012 році в Інституті географії підготовлено "Проєкт доповіді України до конференції ООН зі сталого розвитку "Ріо + 20". Робота була виконана на пропозицію представництва ООН в Україні у зв'язку з підготовкою офіційної делегації України для участі у саміті ООН з проблем сталого розвитку (червень 2012 р.). В роботі викладені проблеми сучасного розвитку України, завдання розвитку держави в контексті інтеграції до світової спільноти, стан та особливості реалізації ідеології сталого (збалансованого) розвитку в Україні (1992 – 2011 рр.), відношення України щодо підсумкового документу Ріо+ 20 "Майбутнє, якого ми бажаємо", основні засоби і рушійні сили реалізації

світоглядної парадигми сталого (збалансованого) розвитку, проблеми фінансування та відповідальності країн з різним рівнем економічного розвитку.

Проект доповіді в ініціативному порядку був наданий представникам офіційної делегації перед поїздкою на саміт в Ріо-де-Жанейро. За результатами роботи була опублікована праця [6].

В 2012 році в Інституті географії на замовлення Міністерства екології та природних ресурсів України, у співпраці з громадськими організаціями та установами НАН України підготовлено Національну доповідь про стан виконання положень "Порядку денного на XXI століття за десятирічний період". У доповіді проаналізовано основні складові національної стратегії переходу України до сталого розвитку, здійснено оцінку рівня впровадження положень "Порядку денного на XXI століття", проаналізовано основні завдання України щодо здійснення подальших зусиль в контексті впровадження в життя принципів основної Парадигми на XXI століття. В основу висновків і положень НДР покладені результати робіт, виконаних в Інституті географії впродовж періоду з 2002 до 2012 рр. На основі отриманих результатів була опублікована монографія [9], яка вмістила результати всебічного аналізу всього позитивного, що було зроблено в країні на шляху імплементації принципів сталого розвитку, та вказує на завдання, які потрібно виконати для впровадження в Україні головної парадигми XXI століття.

Одним із сучасних інструментів вирішення проблем природокористування і сприяння збалансованому розвитку є ландшафтне планування (ЛП). На сьогодні ландшафтне планування є важливим інструментом європейського просторового планування, що значною мірою забезпечує впровадження у відповідну політику принципів сталого розвитку. Саме ці принципи дають змогу узгодженого і одночасного вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем розвитку регіонів різних рівнів, без чого неможливе вирішення протиріч у відносинах природи та суспільства та досягнення сталого (збалансованого) розвитку.

У 2010-2014 роках в Інституті географії вперше в Україні виконано спільний німецько-український проект "Ландшафтне планування в Україні, на прикладі Черкаської області" Методологія і практика ЛП здійснена відповідно до угоди про наукову співпрацю з Берлінським технічним університетом, а також за підтримки Федерального міністерства навколишнього природного середовища, збереження природи та ядерної безпеки (BMU) в рамках консультативної допомоги державам Центральної та Східної Європи, Кавказького регіону та Центральної Азії. Проект реалізовано за сприяння Федеральної агенції з охорони навколишнього середовища (UBA) та Федеральної агенції з охорони природи (BfN). На основі результатів, отриманих у ході виконання робіт, опубліковано монографію [1].

Сьогодні географі НАНУ працюють над впровадженням в Україні нових підходів і інструментів до впровадження принципів сталого розвитку в практику.

В 2014 – 2015 роках Програма розвитку ООН розробила і реалізувала проект ПРООН-ГЕФ "Інтеграція положень Конвенції Ріо у національну політику України".

Одним із важливих завдань проекту став аналіз політики, законодавства, планів дій, програм і діяльності окремих міністерств України щодо стану виконання зобов'язань за Конвенціями Ріо. Всього до аналізу валізу було обрано вісім Міністерств, зокрема: Міністерство екології та природних ресурсів України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство економічного розвитку та торгівлі України; Міністерство освіти і науки України; Міністерство енергетики та вугільної промисловості України; Міністерство інфраструктури України; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Міністерство соціальної політики України.

Експерти з Інституту географії НАНУ брали участь у аналізі діяльності двох міністерств. Результатом аналізів стали детальні звіти, в яких були розроблені рекомендації та пропозиції щодо внесення відповідних змін у галузеву політику. Зазначена робота ще раз продемонструвала інтегративний потенціал географії у вирішенні проблем сталого (збалансованого) розвитку.

В 2014 році розпочалося виконання спільного з німецькими колегами проекту що має безпосереднім завданням практичне забезпечення імплементації екологічної складової у практику регіонального планування, в тому числі, за рахунок практичного застосування в Україні процедури СЕО.

Паралельно з цим географі НАН України працюють над розробками методики оцінювання та обґрунтування напрямів використання потенціалу екосистемних послуг територій; оцінювання потенціалу біорізноманіття ландшафтів та обґрунтування можливостей розширення територій природно-заповідного фонду в Україні.

В контексті подальшого розвитку співробітництва в сфері вдосконалення просторового планування, в тому числі, шляхом розвитку ефективної взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства літом 2015 році представники Інституту географії НАН України, в рамках програми Німецької служби з академічних обмінів (DAAD) "Підтримка демократії в Україні" брали участь у реалізації проекту "Тромалянське суспільство та міське планування у співпраці – німецько-українська рефлексія" ("ZiviPlanUrbAn").

Висновки. В Україні екологічна складова поки що не стала обов'язковим елементом планування соціально-економічного розвитку регіонів.

В Україні на законодавчому рівні відчувається недостатнє узгодження змістовного наповнення окремих законодавчих актів, які регулюють питання переходу країни до збалансованого розвитку;

До цього часу законодавчі документи, програми стратегії розвитку страждають від відсутності системності та узгодженості. Вони, в основному, стосуються або:

- окремо взятих економічних, соціальних чи екологічних блоків розвитку;

- галузевих аспектів розвитку;
- окремих просторових аспектів розвитку на рівні регіонів, населених пунктів та локальних громад.

Ефективність та успішність впровадження принципів збалансованого розвитку, інтеграції положень Ріо в практику, секторальну політику у її галузевому та просторовому вимірах може бути забезпечена шляхом наскрізного взаємоузгодження законодавчих актів, які регулюють зазначені питання.

Основою для здійснення такого взаємоузгодження має стати Стратегія Сталого (збалансованого) розвитку України, та Національний план дій по її впровадженню.

Література:

1. Ландшафтне планування в Україні / Л.Г.Руденко, Є.О.Маруняк, О.Г.Голубов та ін.; Під ред. Л.Г.Руденка. – К.: Реферат, 2014. – 144 с.
2. Лісовський С.А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України”./ Інститут географії НАН України. – Київ, 2009. – 300 с.
3. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України” / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – 714 с.
4. Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) в Україні./За ред. Л.Г. Руденка – К.: Академперіодика, 2004. – С.18 – 40.
5. Підходи до концепції стійкого розвитку і її інтеграція стосовно України” // Український географічний журнал. – 1995. – № 3, Горленко І.А., Руденко Л.Г.
6. Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо + 20.” Лісовський С.А., Марунякський Г.Б., Павличенко П.Г., Руденко Л.Г., Тимочко Т.В.– К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2012. – 60 с.
7. Руденко Л.Г. “Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України” // Український географічний журнал. – 1998. – №1. – С. 5-12.
8. Сбалансованное экономическое, социальное и экологическое развитие территории (экономико-географические аспекты) //И.А.Горленко, Л.Г.Руденко, С.Н.Малюк, Лебедь Н.П. – К, 1991. – 56 с.
9. Стан виконання в Україні положень “Порядку денного на XXI століття” (2002 – 2012) / За ред. Руденко Л.Г. – К.: Академперіодика, 2014. – 359 с.

А.Ю. Саркісов

*Херсонський державний університет,
asarkisov@ksu.kh.ua*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ АПК

Для суспільно-географічної науки важливим є розгляд територіальної структури АПК. Ми згодні з визначенням територіальної структури, запропонованою Е.Б. Аласвим (Е.Б. Алаєв, 1983), під якою вчений розуміє “...сукупність таких зв’язків та між такими елементами, де обов’язково умовою їх (зв’язків) реалізації є подолання простору (геопростору), а одним з

резервів оптимізації зв’язків криється у скороченні просторових затрат енергії” [1].

Територіальне структурування полягає у наявності просторових, територіальних зв’язків, у виділенні територіальних структур різних рівнів, що представляють собою просторову форму господарств регіону та відрзняються несхожістю параметрів та закономірностей протікання процесів [7, 10]. Даний підхід докладно представлений в працях українських та зарубіжних вчених-географів, зокрема, у працях М.М. Паламарчука (1972), М.Д. Пістуну (1972, 1996), В.В. Деречина та В.Ф. Семенова (1996).

Теоретичною основою дослідження ТО і, зокрема, територіального структурування АПК є концепція М.М. Паламарчука про територіальні системи АПК [5, 9, 10], яку вчений розробив на початку 70-х років минулого століття. Основними класифікаційними одиницями територіальної структури в його доробках є *агропромислові територіальні системи, спеціалізовані та інтегровані райони і зони*. Проте, реалії сучасних ринкових перетворень об’єктивно засвідчують певну застарілість основних положень цієї концепції. Це стосується передусім формування агропромислових систем і підсистем різних територіальних рівнів. За радянських часів ці системи склалися з великих державних сільськогосподарських та переробних підприємств, агропромислових об’єднань. Основними інтеграторами та системоутворюючими одиницями на той час були переробні підприємства.

В сучасних умовах інтеграторами виступають не лише і не стільки переробні підприємства, скільки підприємства-інвестори, великі сільськогосподарські підприємства з власною базою переробки та інтегровані формування, які акумулюють різні стадії агропромислового виробництва. Сучасний розвиток АПК характеризується наявністю різноманітних за формами власності та організаційно-економічною структурою форм господарств, крім того особливого значення набуває відхід від традиційного галузевого управління комплексом до територіально-функціонального принципу функціонування і розвитку.

За класифікацією М.Д. Пістуну, елементами територіальної структури АПК є: а) агропромислове підприємство; б) агропромисловий куц; в) агропромисловий вузол; г) агропромислова зона [6]. Основний принцип виділення даних елементів – територіально-ієрархічний.

Дещо інший понятійно-категоріальний апарат використовується в працях В.Г. Крючкова. За ним, сільське господарство, інтеграційно об’єднуючись, формує агропромислові комплекси, в основі територіальної організації яких лежать агропромислові територіальні системи (АПС), кожна з яких складається з підприємства-інтегратора (ядра) та сільськогосподарських підприємств – постачальників сировини, які утворюють сировинну зону. Необхідною умовою функціонування АПС є, на думку В.Г. Крючкова, збалансованість сировинної та переробної бази, оптимізація виробничих зв’язків його функціональних ланок. Особливе значення має виявлення взаємозв’язків між розміщенням сільськогосподарського виробництва та локально-дисперсними формами розміщення підприємств переробки сільськогосподарської сировини [4].

В.Ф. Семенов та В.В. Деречин, розглядаючи АПК, виділяють в ньому територіально-виробничі підсистеми – регіональні АПК. Як справедливо зазначають вчені, ці комплекси є як територіальними підсистемами АПК країни, так і складовими господарського комплексу окремих регіонів [7]. Вчені виділяють *інтегральні* та *регіональні АПК. Інтегральні* являють собою сукупність регіональних спеціалізованих АПК. У територіальній структурі регіональних спеціалізованих АПК формуються *спеціалізовані агропромислові райони*. АПК регіону складається з наступних агропромислово-територіальних систем: 1) *елементарні виробничі системи*; 2) *елементарні виробничо-територіальні системи*; 3) *складні виробничо-територіальні системи* [7].

Проаналізувавши та враховуючи досвід минулих розробок територіального структурування АПК, пропонуємо власну схему територіально-функціональної структури АПК, в основі якої ми поклали зведену систематику форм територіальної організації і рівнів територіальної організації (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні ТО АПК	Спеціалізовані сільськогосподарські території						Агропромислові системи			Агропромислові кластери		
	Форми ТО АПК			Агропромислові системи			Агропромислові кластери			Агропромислові кластери		
	зона	район	ареал	агратна	агропромислова-фінансова	агросервісна	зерно-бобово-ячмінний	ефірноюльняний	плодовочеснозерпий	молочочереповий	м'ясопромисловий	
національний	+			+	+	+	+	+	+	+	+	
регіональний	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
субрегіональний	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
мезорегіональний	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	
мікрорегіональний		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
локальний			+									

Територіально-функціональна структура АПК

Витоки кластерної теорії територіальної організації виробництва можна віднести до періоду кінця 19 ст., коли англійський вчений-економіст, представник неокласичної школи Альфред Маршалл у своїй науковій праці *“Принципи економіки”* (1890-1891) відмітив закономірність територіальної локалізації суміжних галузей та виробництв в межах певної території. Подальший розвиток кластерної концепції можна знайти в теорії про територіально-виробничі комплекси в колишньому СРСР. Відмінність останніх від сучасних уявлень про промислові кластери полягає передусім в тому, що кластер – це конкурентна середа. За радянських часів в межах існуючих ТВК про ринкову конкуренцію не могло бути й мови.

Сама сутність створення та розвитку кластеру полягає в розвитку конкурентної боротьби основних учасників виробництва, в тому числі в межах самого кластеру. Саме ця позиція була викладена в книзі Майкла Портера *“Конкурентні переваги націй”* (1990) та *“Конкуренція”* (1997). Вчений-економіст – представник Гарвардської школи економіки, який є піонером кластерної теорії та одним з найвідоміших консультантів в сфері сучасної просторової економіки, – відмічає закономірність розвитку окремих регіонів держави і навіть самих держав прискореним розвитком окремих зусутоків, пучків галузей і підприємств, сконцентрованих в межах певної території.

Визначальне значення у розвитку кластерів грає впровадження інновацій та сучасних методів управління виробництвом. Цей фактор є важливим з точки зору саме нарощування об'ємів виробництва, покращення його якості та, як наслідок, збільшення конкурентних позицій на зовнішніх ринках збуту. В середині кластеру існує як вертикальна, так і горизонтальна інтеграція. Вертикальна інтеграція проявляється в єдності технологічного ланцюжка *“виробництво-переробка-збут”*, а горизонтальна – в кооперації між основними учасниками кластеру, яка проявляється у спільному використанні обслуговуючої бази, внутрішніми цінами на надання певних послуг. В той же

час, слід відмітити фінансову незалежність всіх учасників кластеру. Це розповсюджується і на дрібних виробників, зокрема невеликих за розмірами фермерських господарств та особистих господарств населення.

Необхідність міжгалузевого поєднання господарств на одній території пояснюється економічною доцільністю кооперування між учасниками єдиного технологічно-виробничого процесу, циклу. Основна причина створення кластеру – об'єднання зусиль однакових за функціональною спрямованістю видів економічної діяльності задля досягнення максимального ефекту виробництва та одержання прибутку. В залежності від масштабу діяльності кластери можна класифікувати на регіональному, субрегіональному та мікрорегіональному рівнях.

Процеси кластеризації в Україні беруть початок у 1997 р. і пов'язують з діяльністю С. Соколенка, який активно пропагував ідеї формування кластерних структур в нашій державі. Як справедливо стверджує вчений:

“...ефективність кластеру вимірюється не через обсяг вкладених коштів, не числом днів, проведених консультантами на підприємствах і не кількістю фахівців, що вчилися на спеціалізованих курсах, а через підвищення конкурентоспроможності кожного з учасників і регіону в цілому”. За визначенням вченого кластер – це добровільне об'єднання фірм у певній сфері підприємства, пов'язаних між собою технологічно і, як правило, за ознакою географічної близькості. Підприємства, які входять в кластер, зберігають свою незалежність і гнучкість [8].

Про важливість створення кластерів в різних сферах економічної діяльності говориться у Посланні Президента України до Верховної Ради “Україна в 2007 р.: внутрішнє і зовнішнє положення та перспективи розвитку”; актуальність створення кластерних структур розкривається в Концепції Державної цільової економічної програми “Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008-2012 р.” та “Концепції створення кластерів в Україні” (проект 2008 р.) [2, 3].

Акцентуємо, що кластерна модель розвитку господарства дає змогу більш рціонально використовувати ресурси та конкурентні можливості території. Необхідність міжгалузевого поєднання господарств на одній території пояснюється економічною доцільністю кооперування між учасниками єдиного технологічно-виробничого процесу, циклу.

Формування ринкових відносин в АПК є об'єктивним та закономірним процесом. Дослідження проблем АПК набуло великого масштабу з боку вчених-географів. Саме необхідність комплексного вивчення особливостей розвитку АПК в сучасних умовах, зміни його територіально-галузевої структури, обумовлює зацікавленість географічної науки до цієї проблематики, що пояснюється геопросторовим (територіальним) підходом та його застосуванням під час дослідження АПК на різних територіальних рівнях.

Специфічні риси суспільної географії є важливою умовою для дослідження територіальних особливостей розвитку АПК. Переваги суспільно-географічного підходу до дослідження АПК полягають у його комплексності та територіальності. Особлива увага при дослідженні

особливостей формування та розвитку АПК приділяється вивченню факторів розвитку, питанню господарського функціонування, системи управління й організації АПК, оптимізації виробництва. Значної уваги приділяється дослідженню територіальної організації АПК, зокрема його складових елементів – регіональних АПК. Розглядаючи АПК в межах країни говорять про “національний АПК”, який ієрархічно поділяється на обласному рівні на “регіональні АПК” в межах окремих адміністративних одиниць держави.

Незважаючи на наявність значних доробків в дослідженні проблем розвитку АПК та окремих його складових, залишаються багато нерозв'язаних питань, зокрема питання дослідження трансформації АПК на різних територіальних рівнях. Особливого значення набуває дослідження сучасного розвитку регіонів, у структурі господарства яких АПК займає головне місце.

Однією з суттєвих проблем дослідження є комплексне вивчення розвитку АПК у системі ринкових відносин. Питання розвитку АПК завжди були в основі дослідження АПК і його територіальної організації, проте в основному роботи присвячені цій проблемі серед вчених-географів відносяться до періоду СРСР, серед новітніх наукових доробків періоду розвитку ринкових відносин в Україні розглядаються, в основному, з точки зору економічної науки. В той же час, саме географічний підхід до проблеми розвитку АПК є найбільш комплексним.

Слід відзначити, що недостатньої уваги в працях зазначених вчених приділяється дослідженню динаміки розвитку АПК, його трансформаційних процесів. В цілому, аналіз попередніх досліджень свідчить про недостатність вивчення процесів сучасної трансформації АПК на різних його територіальних рівнях. Як правило, розгляд проблем змін та трансформації АПК розглядається вченими на національному рівні, в той час як розробки та дослідження основних напрямів трансформації на регіональному рівні – адміністративних одиниць обласного рівня майже відсутні. Серед основних недостатньо досліджених проблем можна виділити наступні:

- аналіз змін організаційно-економічних форм у АПК на регіональному рівні, зокрема у сільському господарстві;
- важливим питанням є трансформація сільськогосподарського землекористування та землеволодіння в нових умовах на регіональному рівні;
- дослідження сучасних форм агропромислової інтеграції, особливо агропромислово-фінансової за участі фінансово-кредитних установ та агросервісної інтеграції;
- аналіз сучасної системи управління в АПК на різних територіальних рівнях;
- аналіз проблеми непропорційного розвитку регіональних тваринницько-промислових та рослинницько-промислових підприємств АПК.

На підставі опрацьованих літературних джерел можна визначити наступні пріоритетні напрями сучасних наукових досліджень АПК в суспільній географії: трансформація форм територіальної організації АПК; формування нової системи управління АПК; удосконалення територіального управління АПК; удосконалення територіальної структури АПК на різних

територіальних рівнів; розробка регіональної політики розвитку АПК; розробка методів прогнозування та моделювання розвитку АПК; формування та розробка принципів та методів організації кластерів в АПК; стимулювання інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Эрийд Борисович Алаев. – М.: Мысль, 1983
2. Концепція Державної цільової економічної програми Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008-2012 р.», від 6 червня 2007 р.
3. Концепція створення кластерів в Україні: Проект. – 29.08.2008
4. Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства (Проблемы и методы экономико-географического исследования). – М.: Мысль, 1978. – 268 с. с карт и граф.
5. Паламарчук М.М., Паламарчук А.М. Агропромышленные комплексы: географические аспекты / М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук. – М.: Знание, 1988. – 45 с. [2] с.: ил. – (Новое в жизни, науке, технике. Науки о Земле; 1/1988).
6. Пістун М. Д. та ін. Географія агропромислових комплексів: [навч. посібник] / М.Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н. І. Проватар. – К.: Либідь, 1997. – 198 с.
7. Семенов В.Ф., Деречин В.В. Региональный АПК: теория, практика, проблемы: Одесса: ОКФА, 1995. – 164 с.
8. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848с.
9. Территориальная организация агропромышленных комплексов / Отв. ред. М.М. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1985. – 216 с.
10. Территориальная структура производственных комплексов / Под. общ. ред. акад. М.М. Паламарчука. – К.: Наукова думка, 1981. – 312 с.

К. Ю. Сегіда

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна,

kateryna_segida@bk.ru

МІСЦЕ МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ РОЗСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Навряд системи розселення як форма організації населення зумовлюють особливості життєдіяльності суспільства. Ефективність функціонування та розвитку будь-якої системи визначається ефективністю первинних елементів, що її утворюють, та їх взаємовідносин, взаємозв'язків і взаємодії у рамках системи в цілому. Для такої складної системи, як держава, первинними складовими є сільські та міські поселення [1]. Враховуючи, що впродовж останніх років різко збільшилася кількість міст і чисельність міського населення, підвищилася його частка в усьому населенні світу, посилилася роль міст в усіх сферах життя суспільства, відобразивши суттєві структурні зміни в економіці та соціальному житті, процес урбанізації, будучи прогресивним явищем, спричинив багато нових проблем, які зберігають актуальність.

У Харківській області проживає 6% населення держави. За цим показником регіон посідає 4 місце в Україні. Харків – друге за чисельністю

місто держави після Києва [4]. Харківська область є однією із найбільш урбанізованих в Україні, більше 80% населення області мешкають в містах. В той же час, 55% населення мешкає в обласному центрі, що зумовлено моноцентричною системою розселення та спричиняє значні територіальні диспропорції в розвитку території. Адміністрацією області визначено курс на формування поліцентричної системи розвитку регіону [6], основою якого мають стати інші міста області. Виходячи із зазначеного, актуальним залишається вивчення особливостей міського розселення Харківської області, основних факторів його формування та напрямів подальшого розвитку.

Адміністративно-територіальний устрій Харківської області представлений обласним центром – м. Харків, 27 районів (сільських районів), 17 міст, з яких 7 обласного значення підпорядкування (Ізюм, Куп'янськ, Лозова, Люботин, Первомайський, Харків, Чугуїв) та 10 районного значення, 61 селищ міського типу, 1542 села, 138 селищ, 60 селищних рад, 381 сільська рада [4].

Динаміка міського та сільського населення на території Харківської області за період 1995-2014 років [3] показує, що в регіоні закономірно переважає міське населення, яке складає більше 2 202 тис. осіб (80,5%). За наведеним періодичельність населення Харківської області зменшується (з 3 123,3 до 2 737,2 тис. осіб), проте сам розподіл населення не змінився: разом зі зменшенням міського населення (з 2 465,8 до 2 202,5 тис. осіб) зменшувалося і сільське (з 657,5 до 534,7 тис. осіб).

Аналіз територіального розподілу свідчить, що розміщення міського та сільського населення по території області нерівномірне. Внаслідок наявності великих міст та міста мільонера Харківська область має густоту населення 84 осіб/км², що на 8 осіб більше ніж загальнодержавний показник. Якщо не враховувати населення міст, то середній показник області становить 32,7 осіб/км², що є нижчим від аналогічного показника по Україні. Міське населення на території Харківської області переважає в більш густозаселених районах (рис. 1). Це Харківський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Чугуївський райони. Густота населення області збільшується в напрямку просування до центру області та обласного центру [5]. Також і густота населення і міське населення переважає в районах, де є найбільші міста регіону. Периферійні райони мають найменший показник щільності населення, що є причиною значної віддаленості від центру області м. Харкова.

Найбільша щільність населення спостерігається в містах. Місто Харків є одним із найбільш густозаселених міст України, щільність населення становить 4 710 осіб/км², також густозаселеними є Лозова (3 748 осіб/км²) та Чугуїв (2 592 осіб/км²), серед міст обласного значення в Харківській області найменша щільність населення в м. Люботині (793 осіб/км²).

Індекс концентрації населення в регіоні становить 63,6%, що свідчить про різко нерівномірне розміщення населення по території Харківської області. Це ще раз підтверджує той факт, що населення області сконцентроване переважно в центральній частині області та поблизу міста Харків в приміській зоні. Через деякий час тут може сформуватися певна агломерація, яка розширить межі обласного центру та поглине кілька сусідніх

міських населених пунктів. Індекс концентрації сільського населення Харківської області становить 26,18 %, тобто це значення > 20, що свідчить про нерівномірність розміщення населення по території Харківської області з наближенням до рівномірного [5].

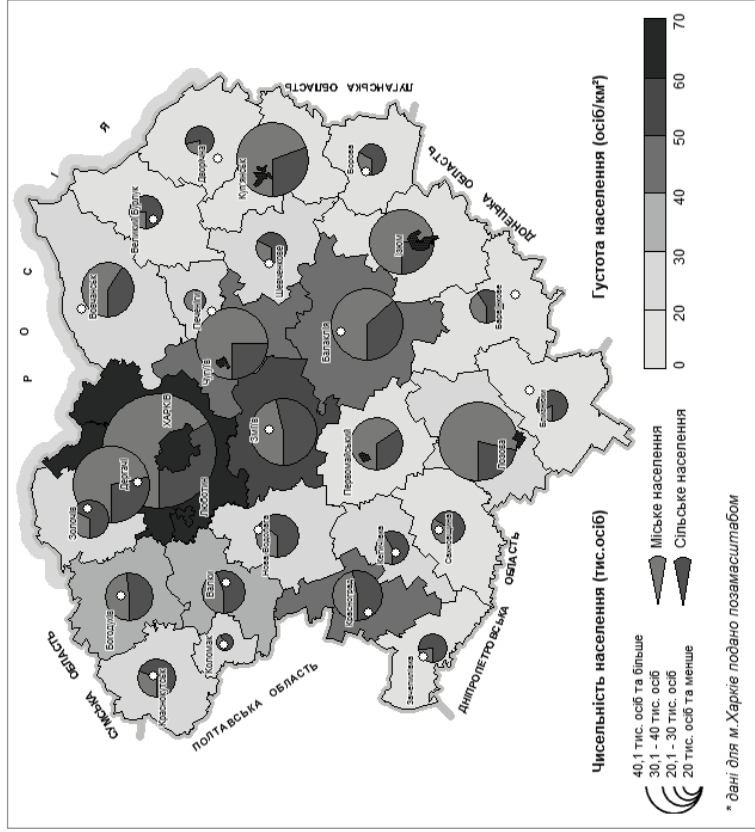

Рис. 1. Чисельність та густина населення Харківської області, 2014 рік (побудовано за даними [3])

Як відмічалося, рівень урбанізації в Харківській області складає 80,5 %, по території області його значення коливається від 0 до 100% (рис. 2). Міське населення сконцентровано в обласному центрі, а також містах Ізюм, Куп'янськ та Первомайський, рівень урбанізації яких становить 100%. До Чугуївської, Лозівської та Луботинської міських рад відносяться найближчі сільські населені пункти, тому рівень урбанізації в них становить 99%, 97 та 89% відповідно.

Зворотня ситуація спостерігається в районах області (рис. 2). В Ізюмському, Куп'янському та Первомайському районах рівень урбанізації дорівнює нулю, міське населення зосереджено в районних центрах – містах обласного підпорядкування. Близнюківський, Дворічанський, Зачепилівський

та Великобурлуцький райони мають показник урбанізації менший за 30%, Чугуївський, Вовчанський, Балаклійський, Харківський та Дергачівський райони мають показники урбанізації від 50 % до 70%, що є наслідком соціально-економічного розвитку та свідчить про поширення міського способу життя та розселення населення.

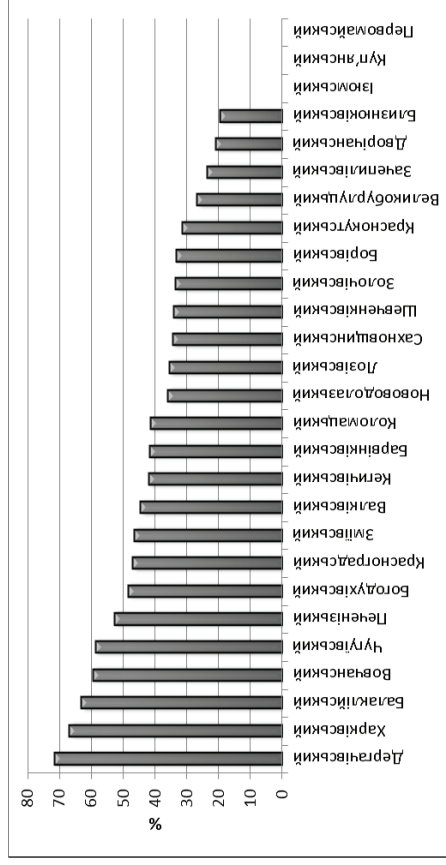

Рис. 2. Розподіл районів Харківської області за рівнем урбанізації, 2014 рік (побудовано автором за даними [3])

Таким чином, густина населення та рівень урбанізації в розрізі міст та районів Харківської області свідчить про значні територіальні відмінності. Система розселення регіону є різко моноцентричною, радіально-кільцевим опорного каркасу [5]. Міське розселення в регіоні є переважачим, проте в обласному центрі – місті Харкові сконцентровано 53,5% всього населення області. Харківська область є єдиним регіоном в Україні, де чисельність населення обласного центру в 20 разів перевищує людність другого за величиною населеного пункту (м. Лозова). До категорії середніх міст відносяться міста Лозова (58,6 тис. осіб) та Ізюм (51,9 тис. осіб). Інші міста області є малими, в них сконцентровано близько 13 % населення (таблиця 1).

Таблиця 1. Урбаністична структура населення Харківської області, 2014 рік

Категорія міських поселень	Число поселень	Відсоток від загальної кількості	Населення (тис. осіб)	Відсоток від загальної кількості
Великі міста (більше 100 тис. осіб)	1	1,28	1451,028	65,81
Середні міста (50-100 тис. осіб)	2	2,56	109,818	4,98
Малі міста (менше 50 тис. осіб)	14	17,95	283,028	12,84
Загальна кількість міст	17	21,79	142,874	83,58
Селіща міського типу	61	78,21	362,061	16,42
Всього	78	100	2204,935	100

Малі міста можливо розділити за людністю [7]: до 15 тис. осіб (3 міста: Південне, Валки, Барвінкове), від 15 до 25 тис. осіб (7 міст: Богодухів, Вовчанськ, Дергачі, Зміїв, Красноград, Люботин, Мерфа), від 25 до 50 тис. осіб (4 міста: Балаклія, Куп'янськ, Первомайський, Чугуїв) (таблиця 2). На території Харківщини переважають міста з людністю до 25 тис. осіб, що становить 50 % від загальної кількості малих міст.

Таблиця 2.
Категорії малих міст Харківської області за людністю, 2014 рік

Категорії малих міст за людністю	Число поселень	Відсоток від загальної кількості	Населення (тис. осіб)	Відсоток від загальної кількості
Понад 25 тис. осіб	4	28,57	122,33	43,2
15-25 тис. осіб	7	50	133,77	47,3
менше 15 тис. осіб	3	21,43	26,94	9,5
Всього	14	100	283,03	100

В той же час, варто відмітити, що до категорії малих міст з чисельністю населення менше 15 тис. осіб відносяться три міста, чисельність населення яких менше за 10 тисяч осіб: Барвінкове (9,9 тис. осіб), Валки (9,5 тис. осіб), Південне (7,9 тис. осіб). Відповідно, населені пункти за чисельністю вибувають з категорії міст, проте ще мають адміністративний статус міста, що підтверджує фактор часу [2], адже з часом малі міста можуть перейти з однієї категорії в іншу у зв'язку зі зміною кількісних та якісних показників.

Особливої уваги, трансформація системи розселення потребує і з огляду на основні стратегічні цілі, поставлені в Стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області до 2020 року [6], де одним із ключових пріоритетів прописано формування поліцентричної моделі розвитку регіону, що можливо лише за рахунок розвитку міст області та відновлення їх функцій, набуття нових, згідно соціального запиту.

Система розселення Харківського регіону є моноцентричною, що обумовлює гіпертрофований розрив в показниках соціально-економічного розвитку між областним центром та іншими територіями області. Надмірна концентрація населення в м. Харкові та ряд характерних демографічних проблем, таких як відтік населення та його старіння в більшості периферійних районів області, створюють значні диспропорції в рівні і якості життя населення, які із року в рік загострюються, гальмують загальний розвиток області. Саме формування поліцентричної системи розселення, відновлення втрачених та набуття нових функцій урбанізованими центрами дадуть змогу не лише зменшити диспропорції в розвитку територій, а й сприятимуть соціально-економічному зростанню, залученню нових кадрів, підвищенню міграційної привабливості, створенню нових робочих місць тощо. Демографічний прогноз є необхідною передумовою розробки та впровадження програм як соціального, так й економічного спрямування, розвитку соціальної інфраструктури, підвищення рівня й якості життя населення, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

Трансформація системи розселення регіону можлива лише за умови визначення та усвідомлення демографічної ситуації "на місцях", впровадження науково обґрунтованих шляхів щодо зміни функцій міст й районів з метою трансформації системи розселення до поліцентричного типу. Ці аспекти мають бути в основі розробки планів та програм подальшого соціально-економічного розвитку територій області.

Таблиця 3.
Класифікація міст Харківської області залежно від їх ролі в системі розселення та спеціалізації

Класифікація в залежності від ролі в системі розселення	Центр обласної системи розселення	Центри надрайонної системи розселення, транспортний центр	Міста в зоні впливу великих і крутих міст	Міста в зоні впливу комунаційних і транспортних коридорів	Центри районних систем розселення
Класифікація за функціями, спеціалізацією	Харків				
Поліфункціональні міста					
Міста з переважно промисловими функціями	Харків	Віом, Лозова, Куп'янськ	Чугуїв	Первомайський	Балаклія, Зміїв
Транспортні вузли		Віом, Лозова, Куп'янськ	Чугуїв	Люботин, Красноград, Валки, Мерфа, Первомайський	
Санаторно-курортні та рекреаційні центри			Чугуїв, Південне	Люботин	Балаклія, Зміїв
Історичні, історико-культурні, туристичні центри		Віом, Куп'янськ		Красноград, Валки	Балаклія, Богодухів, Вовчанськ, Зміїв
Господарські центри місцевого значення з соціального обслуговування		Віом, Лозова, Куп'янськ	Чугуїв, Південне	Люботин, Мерфа, Красноград, Валки, Первомайський	Дергачі, Балаклія, Богодухів, Вовчанськ, Зміїв

Література:

1. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / Василь Олександрович Джаман. – Чернівці. – 2003. – 392 с.
2. Кравченко О. К. Проблеми класифікації малих міст Харківської області / О. К. Кравченко // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. № 3-4, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.uran.ua/udna_dov/article/view/19739
3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській. – Режим доступу – <http://uprstat.kharkov.ukr.net>
4. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>
5. Сегіда К. Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К. Ю. Сегіда // Збірник наукових праць "Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія". – Випуск № 1049. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 165 – 170.

6. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. – Харків, 2015. – 177 с.
7. Яворська В. В. Генетична типологія малих міст регіону Українського Причорномор'я / В. В. Яворська. // Часопис соціально-економічної географії. 36 наук. праць. – Вип. 12(1). – Х., 2012.

О. А. Скларов

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

skliarovolexandr@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Вступ. *Постановка наукової проблеми.* У наш час значні кошти виділяються на альтернативні джерела енергії, до яких відносять сонячну, вітрову та енергію біопалива. Зараз частка електроенергетики у господарстві Херсонщини складає 20%, серед яких лише 3% займають відновлювальні джерела енергії. Застосування альтернативних джерел енергії все більше поширюється у розвинених країнах Західної Європи та США, де попит на альтернативну енергію має стійку тенденцію до зростання. Це пов'язано з обмеженістю ресурсів для отримання енергії із традиційних джерел, постійним подорожчанням паливно-енергетичних ресурсів, необхідністю охорони довкілля, наявності доступу до дешевих джерел виробництва енергії. Визначення та вивчення нетрадиційних відновлювальних джерел енергії, розвиток альтернативних видів енергоресурсів та перспективу їх використання доцільно розглядати як один з головних факторів розвитку енергетики України. Проблеми енергетичної безпеки та розвитку альтернативної енергетики набувають все більшої актуальності та потребують пошуку ефективних шляхів їх вирішення, визначають завдання та окреслюють нові перспективи піднесення енергетичної сфери [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми показав, що питання інвестування та розвитку альтернативної енергії в Україні розглядалося рядом вчених, таких як: М. Безуглий, М. Волков, Е. Гутнік, І. Магдолович, Г. Калетник, А. Касич та низки інших. Разом із тим, незважаючи на значний обсяг наукових праць, питання міжнародного досвіду інвестування розвитку альтернативної енергетики не приділялося значної уваги [2].

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є аналізування сучасного стану альтернативної енергетики Херсонської області, прогнозування потенціалу вітрової, сонячної та енергії біопалива з впровадженням новітніх технологій та залучення іноземних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Глобальні процеси в сучасному світі, зростання світового промислового виробництва, призводять до значного збільшення споживання енергоресурсів і, як наслідок, – нанесення суттєвої екологічної шкоди світовому довкіллю. В останні роки ця проблема все

більше хвилює світову спільноту, оскільки людині для її життя необхідне максимально чисте навколишнє середовище. Тому, в даний момент є підстави вважати екологічні проблеми одними з найважливіших для забезпечення майбутнього сталого розвитку людства, саме ці проблеми несуть найбільшу загрозу для світової спільноти.

Україна не залишилась на узбіччі сучасних процесів в енергетиці. Наразі, в нашій країні також з кожним роком набирає обертів процес використання альтернативних видів енергії. І хоча процес розвитку відновлювальних джерел енергії відбувається достатньо повільно, не все в цьому питанні безнадійно [5].

Вперше на законодавчому рівні в Україні було дано визначення терміну нетрадиційні і поновлювальні джерела енергії в Законі України “Про енергозбереження” від 1 липня 1994 року. Це енергія, яка постійно існує або періодично виникає в навколишньому середовищі в якості потоків енергії сонця, вітру, геотермальної енергії, енергії морів, океанів і біомаси. Закон визначив правове регулювання, яке застосовується до юридичних і фізичних осіб котрі проводять роботу з будівництва і реконструкції об'єктів відновлювальної енергетики [6].

Проте включення електроенергетичної галузі у законодавство не виділяло окремо альтернативні джерела енергії. Через це, у 2003 році було прийнято Закон України “Про альтернативні джерела енергії”, яким визначено правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Законом визначено, що альтернативні джерела енергії – це відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазції вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [7].

На нашу думку актуальною є проблема створення та впровадження відновлювальних джерел енергії у промислових значеннях. Широкомасштабне освоєння енергії відновлювальних джерел створює нову екологічно безпечну галузь енергетики, що сприяє підвищенню рівня диверсифікації енергоресурсів та зміцненню енергетичної й екологічної безпеки держави. Для поліпшення стану альтернативної енергії потрібно проаналізувати найважливіші чинники серед яких виділяються географічний, екологічний, економічний, господарський, політичний та соціальний.

Для розвитку альтернативної енергетики, в першу чергу, потрібна територія та специфічні природні умови. Тому, найбільш важливим чинником серед усіх, треба зазначити саме географічний. Йому належить провідна роль у впровадженні енергії відновлювальних джерел у Херсонській області. Частина Херсонської області, що прилегла до Чорного моря, розташована на Причорноморській низині, має рівнинний рельєф, сприятливий для будівництва вітрових електростанцій (надалі ВЕС) на базі вітрових

електростановак (ВЕУ) будь-яких габаритів і великих за площею сонячних електростанцій [3].

Вітрова картина на території Херсонської області, особливо в її причорноморській частині, визначається кількома чинниками: північно-східними вітрами, які утворюються в результаті руху повітря із зони високого тиску, що з'єднує Азійський та Азовський максимуми, й зони низького тиску над Чорним морем; південно-західними вітрами, що дмуть також переважно взимку та навесні із Середземного моря; західними вітрами, які віють з Атлантичного океану, головним чином влітку; локальними вітрами – бризами (віють влітку та восени) [4].

Як зазначалося вище, для будівництва ВЕС та СЕС потрібні значні за площею території: площа Херсонської області становить 28500 кв. км, а її частка, що має високий вітроенергетичний потенціал, – 2850 кв. км, або 10%. Тобто, на території Херсонської області можливо побудувати вітрові електростанції із загальною кількістю ВЕУ – 2192, номінальною потужністю 2 МВт кожна. Загальна встановлена потужність ВЕУ складатиме 4385 МВт.

Не поступається вітровій енергетиці за потужностями й сонячна. За своїм “сонячним” потенціалом Херсонська область посідає одну з перших позицій у державі: кількість сонячних днів на рік сягає 240, або 65%. Одним із показників поширення сонячної радіації є середня сонячна інсоляція, яка на території області становить 1,25 МВт/кв. м за рік, яка дає значні можливості перспективного розвитку саме сонячної енергетики.

Проте треба врахувати і глобальні проблеми, серед яких важливою є проблема забруднення навколишнього середовища. У наш час екологічний стан навколишнього середовища зазнає різкого погіршення: постійні викиди шкідливих речовин, збільшення радіаційного фону та забруднення повітря легкими речовинами, – проте впроваджуючи нові технології в електроенергетиці, що не шкодять екології дуже потрібно. Насамперед це стосується екологічної чистоти виробництва електроенергії з відновлювальних джерел.

Розвиток альтернативної енергетики пов'язаний із отриманням фінансових доходів. Тому, дуже важливим є економічний аспект цієї проблеми. Застосування альтернативної енергії допоможе: заощадити на виробництві енергії (безкоштовна сонячна радіація та потоки вітру); зменшити необхідність диверсифікації постачання енергії в області; замінити потужності Каховської ГЕС із застарілим обладнанням; розширити номенклатуру продукції підприємств області шляхом замовлення сучасних установок відновлювальної енергетики; децентралізувати постачання електроенергії, що сприятиме суттєвому підвищенню її стійкості та зменшенню втрат у процесі передачі на значні відстані; створити незалежність виробництва електроенергії з відновлювальних джерел від імпортних поставок палива [3].

Збільшення потужностей альтернативної енергетики буде впливати на розвиток промислових підприємств Херсонської області. Електроенергетика на Херсонщині не дуже розвинута порівняно з іншими областями і тому потребує збільшення потужностей. Це можливо, приваблюючи промислові

підприємства, а саме на Херсонщині завершено будівництво заводу з виробництва біодизельного палива. Потужність підприємства – 10 тис. т на рік, паливо планується виготовляти з рапсового масла та інших рослинних масел. У лютому 2007 р. компанією “Лібер” введено в дію завод в Херсонській області потужністю 10 тис. т біодизеля на рік. Крім компанії “Лібер” енергетичні потужності створює і ВАТ “Чумаки”: підприємство завершило впровадження реконструйованих під спалювання лушпиння соняшникового насіння (відходи від виробництва соняшникової олії) котлів. Проектна потужність складає – 100000 Гкал/рік [10].

У зв'язку із останніми політичними подіями Україна стала на курс євроінтеграції. Як відомо, у березні 2014 року була підписана Угода про асоціацію між Україною та ЄС. В одному з розділів асоціації розкривалося питання про збільшення потужностей енергії відновлювальних джерел: збільшити частку альтернативної енергії до 12%. Наразі частка в Україні складає близько 3%, а тому кожна адміністративна область повинна збільшувати потужності для того, щоб приєднатися до європейських стандартів [8].

Проте, при розвитку будь-якої галузі промисловості, потрібно проаналізувати наслідки для подальшого життя населення. Збільшення потужностей альтернативної енергії може покращити соціальні умови життя населення в області: створити робочі місця на об'єктах відновлювальної енергетики, розвивати інфраструктуру в місцевостях області, віддалених від великих промислових центрів, збільшити надходження до місцевих бюджетів від продажу електроенергії.

На жаль, усі чинники, що перераховані вище, не можуть бути застосовані через відсутність фінансування. Окремим пунктом фінансування потрібно виділити інвестування. У світовій практиці вже давно існує такі поняття, як “зелена” економіка і “зелений” тариф, що позначають розвиток альтернативної енергетики та спеціальні тарифи на постачання енергії до споживача. “Зелений” тариф – спеціальний тариф, за яким йде закупівля електричної енергії, що вироблена на об'єктах електроенергетики, з альтернативних джерел енергії [12]. “Зелена” економіка згідно доповіді ЮНЕП (програма ООН з навколишнього середовища) – це економіка з низькими викидами вуглецевих сполук, яка ефективно використовує ресурси і відповідає інтересам всього суспільства. В “зеленій” економіці зростання доходів і зайнятості забезпечується державними та приватними інвестиціями у ті заходи і проекти, які сприяють зменшенню викидів вуглецю та забруднення, підвищують ефективність використання енергії і ресурсів, працюють на упередження втрати біорізномайття та екосистемних послуг. Ці інвестиції необхідно каталізувати та підтримувати шляхом цільових державних видатків, субсидій і стимулів для сприяння розвитку зелених секторів та ринків для зелених технологій та інновацій [11].

Дуже важливо проаналізувати як саме здійснюється інвестування в альтернативну енергетику. Найкращим механізмом інвестування є проектне фінансування – це така структура запозичень, повернення коштів при якій базується на першочерговому використанні накопичених грошових

потоків, а всі активи, права й вигоди виступають як коштовні папери вторинного ринку та, у свою чергу, використовуються як забезпечення [9].

Вже на 2015 рік іноземні інвестори виявили інтерес до виробництва альтернативної енергетики. Серед усіх проектів можна виділити будівництво трьох електростанцій з потужністю 8 МВт чеською компанією “Чеська перспектива Херсон”, а також будівництво декількох електростанцій: енергопостачальними компаніями “Соларенерго” у Скадовському (27 МВт), “Сивашенергопром” у Чаплинському (5 МВт) та “Бі Енерджелікс” у Каланчацькому районах, “Херсонобленерго” в Генчеському (потужністю 75 МВт) і Новотроїцькому районах (32 МВт), а також поблизу Херсона (60 МВт).

Крім того вже розроблений проект з будівництва ряду ветроелектростанцій загальною потужністю 381 МВт на території області компанією “Енеко Україна”.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, Херсонська область має значний електроенергетичний потенціал у використанні енергії відновлювальних джерел, а саме енергії Сонця, вітру та переробці біопалива та залученні подальших інвестицій із Австрії, Чехії, Словаччини та Франції.

Література:

1. Лось Л. В. Перспективна альтернативна енергетика / Л. В. Лось, М. Д. Терлецький // Вісник ЖНАБУ. – 2013. – № 1, т. 1. – С. 203–214.
2. Свіцька С. П. Міжнародний досвід інвестування розвитку альтернативної енергетики // Вісник ООН імені І. Г. Мечникова. – 2014. – Т. 19. Вип. 2/2. – С. 174.
3. Білий В. С. Програма розвитку відновлювальної енергетики в Херсонській області до 2030 року (проект). – 2013. – С. 8–12.
4. Васеньова Ю. О. Реалізація системних досліджень відновлювальної енергетики Херсонщини в дипломних проектах / Ю. О. Васеньова, О. С. Бикова // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2013. – вип. 3(4). – С. 189.
5. Поліщук О. В. Розвиток альтернативної енергетики в Україні: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.er.gov.ua/doc.php?i=2582>.
6. Закон України “Про енергозбереження” // Відомості Верховної Ради – 1994 – N 30, ст. 283.
7. Закон України “Про альтернативні джерела енергії” // Відомості Верховної Ради – 2003 – N 24, ст. 155.
8. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344&
9. Крамарев Г. В. Проектне фінансування при реалізації інноваційних сценаріїв розвитку альтернативної енергетики // Проблеми економіки. – 2012 – С. 69.
10. Дудченко О. Альтернативні джерела енергоресурсів в Українському Причорномор’ї. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.miss.gov.ua/articles/232/%29>;
11. Навстречу зеленой економіці: путь к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для властных структур. ЮНЕП, 2011. – С. 2.
12. Закон України “Про електроенергетику” // Відомості Верховної Ради – 2013 – N 51, ст. 714

С. В. Скривовська

Херсонський державний університет,
Skribovskaya@ukr.net

МІКРОБІОТА АНТРОПОГЕННО ЗМІНЕНИХ ЛАНДШАФТІВ СТЕПУ

Макроскопічні гриби – важливі компоненти наземних екосистем. Їх вивчення, як і всього біорізноманіття, є актуальним, тим більше, що вони ще продовжують залишатися найменше дослідженою частиною біоти [1].

Предметом дослідження стали макроміцети, що трапилися по лісоосмугам та лісонасадженням Бериславського та Великоолександрівського р-нів Херсонської обл. У біогеоценозах штучних насаджень основну частину мікробіоти складають гриби, поширені на сухій деревині, стовбурах, пенях та інших частинах листяних дерев та чагарників. Штучні насадження дерев представляють 2–4-рядні (рідко 6-рядні) лісосмуги сформовані різними видами дерев: *Robinia pseudoacacia*, *Populus tremula*, *Populus nigra*, *Acer platanoides*, *Quercus robur*, *Juglans regia*, *Sambucus nigra*, *Morus nigra*, *Acer pseudoplatanus*, *Ulmus laevis*, зокрема велику частину насаджень складають фруктові дерева такі як: *Armeniaca vulgaris*, *Pyrus communis*, *Malus sylvestris*.

Матеріалом для даної роботи були плодови тіла макроміцетів, зібрані під час експедицій протягом літнього сезону 2015 року. Камеральну обробку, гербаризацію та ідентифікацію грибів здійснювали за такими визначниками, посібниками тощо [2–8]. При описі видів зазначали такі макроскопічні як: форма, розміри, колір, характер поверхні плодового тіла, наявність шапки та ніжки, тип гіменофору, тип прикріплення, розміри пластинки гриба та ін.

У роботі використовували бінокуляр та оптичний мікроскоп серії “XS 5520 Microtop”. При оформленні результатів використано класифікацію грибів, наведену в 10-му виданні “Ainsworth and Bisby’s Dictionary of the Fungi” [9]. Написання назв таксонів і прізвищ їх авторів узгоджено з міжнародними стандартами [10].

В результаті проведених досліджень було виявлено 14 видів макроміцетів, що належать до двох відділів: Ascomycota (1 вид), Basidiomycota (13 видів). Серед аскомікозових грибів на корі листяних порід трапилися плодови тіла *Hypocrea sulphurea* (Schwein.) Sacc. (Hypocreaceae). Найбільшим числом видів серед базидіальних грибів представлені родини: Polyporaceae (*Daedaleopsis confragosa* (Bolton) J. Schröt, *Polyporus abveolaris* (Batsch) Fr, *Polyporus squamosus* (Huds) Fr., *Trametes versicolor* (L.) Lloyd) та Agaricaceae (*Coprinellus disseminatus* (Pers.) J.E. Lange, *Coprinellus micaceus* Bull, *Agaricus arvensis* Schaeff.). Крім того, були виявлені такі предстатники як: *Schizophyllum commune* Fr. (Schizophyllaceae), *Marasmius oreades* (Bolton) Fr. (Marasmiaceae), *Fomitopsis pinicola* (Sw.) P. Karst. (Fomitopsidaceae), *Laetiporus sulphureus* (Bull.) Murrill (Fomitopsidaceae), *Panellus stipticus* (Bull.) P. Karst. (Mycenaceae), *Auricularia* sp. (Auriculariaceae).

Серед знайдених видів є ті, що трапилися у лісоосмугах на відмерлих стовбурах, пнях, глках листяних порід (*Fomitopsis pinicola*, *Hypocrea*

sulphurea, Trametes versicolor, Panellus stipiticus, Auricularia sp.), Schizophyllum commune ріс групами, утворюючи цілі яруси на стовбурах дерев.

На корі листяних порід живих стовбурах дерев зростає *Daedaleopsis confragosa, Laetiporus sulphureus, Polyporus alveolaris, Polyporus squamosus*. Більшість перерахованих видів є паразитами, що спричиняють руйнування деревини, зокрема *Laetiporus sulphureus* спричинює буру гниль деревини, *Polyporus alveolaris*, зростаючи на стовбурах та гілках живих листяних дерев, спричинює білу гниль деревини. *Polyporus squamosus* трапляється в широколистяних лісах, надаючи перевагу ослабленим деревам (тополям), спричиняючи інтенсивну білу центральну гниль деревини, при цьому деревина розпадається на волокна та пластини. На пнях та ґрунті великими щільними групами знаходили *Coprinellus disseminates*, на узбіччі доріг, на гнилій деревині траплявся *Coprinellus miscans*. У рідких світлих лісах на галявинах, узліссях знаходили *Agaricus arvensis*, а в луках, серед трави *Marasmius oreades*.

Отримані, під час експедиційних виїздів, матеріали підтверджуються літературними даними та свідчать про доцільність вивчення мікобіоти антропогенно змінених ландшафтів степу [1,7].

Література:

1. Таран М.А. Рівні організації мікобіоти антропогенно змінених ландшафтів степу // Екологія та ноосферологія. – 2002. Т. 12, № 3 – С.65-71.
2. Визначник грибів України. – К.: Наук.думка, – 1971. – Т. III – 696 с.
3. Визначник грибів України. – К.: Наук.думка, – 1972. – Т. V, кн. 1. – 240 с.
4. Визначник грибів України. – К.: Наук.думка, – 1979. – Т. V, кн. 2. – 566 с.
5. Сухомлин М.М., Джанан В.В. Гриби України: Атлас-довідник. – К.: KM Publishing, 2013. – 224 с.
6. Вассер С.П. Флора грибів України. Агариковые гриби. Киев: Наук. думка, 1980. – 328 с. 7. Бабенко О.А., Ткаченко Ф.П. *Agaricomycetes* півдня Правобережного Лісостепу, Злаково-Лугового та Злакового Степу України // Чорноморськ. бог. ж., 9 (4): 572-583.
7. Дудка І.А., Вассер С.П. Гриби. Справочник міколога і грибника. – Киев: Наук. думка. – 1987. – 535 с.
8. Kirk P.M. Ainsworth and Bisby's Dictionary of the Fungi [Text] / P.M. Kirk, P.F. Cannon, D.W. Minter, J.A. Stalpers. – 10 ed. – Wallingford: CAB International, 2008. – 771 p.
9. SABI Bioscience Database. Index fungorum / P.Kirk, J.Cooper (http: www.index fungorum.org/Names/Names.asp).

А.В. Соколенко

*Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
am_sokolenko@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вступ. Харківщина – один з найбільших промислових, наукових і культурних центрів України. Географічне положення Харківської області,

кліматичні умови, різноманіття ландшафтів, насиченість рідкісними та цінними флоро-фауністичними ресурсами, особливості історичного розвитку, велика кількість архітектурних, археологічних та культурологічних пам'яток створюють усі передумови для розвитку в Харківському регіоні різних видів туризму). Туристична інфраструктура сприяє інтенсифікації туристичних процесів, формує механізми реалізації туристичного продукту, створює передумови для трансформації природних і суспільно-історичних комплексів у ранг ресурсів. Зосередження на території тих чи інших туристсько-рекреаційних ресурсів сприяє зміцненню економіки країни, зростанню добробуту громадян, збереженню історико-культурної спадщини, піднесенню духовного потенціалу суспільства.

Метою дослідження аналіз природних та суспільних туристсько-рекреаційних ресурсів Харківської області з огляду на їх популярність та atrakтивність, а також основних перешкод на шляху розвитку туристичної діяльності на Харківщині.

Виклад основного матеріалу. Харківська область знаходиться на північному сході України в межах Східно-Європейської рівнини. Регіон межує з Дніпропетровською, Донецькою, Луганською, Полтавською та Сумською областями. На півночі Харківщини проходить державний кордон із Російською Федерацією. Площа області складає 31.4 тис. км² (5,2% території України [5]).

Харків – один з найбільших транспортних вузлів України, що має зручне транспортно-географічне положення на перетині міжнародних транспортних шляхів: “північ-південь” і “схід-захід”, що забезпечує досяжність та зручність його відвідування. Окрім цього, Харківська область має розгалужену транспортну мережу – загальна довжина залізничних шляхів сягає 1442 км; а загальна протяжність автодоріг – 15 тис км [5]. Автомобільний транспорт займає перше місце за кількістю перевезень: за рік автобуси обслуговують майже 12 млн. осіб, у той же час залізничний вузол обслуговує 10 млн пасажирів на рік і це становить 60% об'єму усіх перевезень. По території області проходять міжнародні автостради: Київ – Харків – Довжанський (М-03), Харків – Сімферополь – Алушта – Ялта (М-18) з ділянкою сучасного автобану Харків – Красноград – Перецлавне [3].

Аеропорт Харкова розташований в південній частині міста, в 12 км від центру. Він був введений в експлуатацію ще в 1932 році, з 1995 року має статус міжнародного. Капітальна реконструкція була здійснена під час підготовки до проведення Євро 2012. Аеропорт “Харків” здійснює відправку і прийом пасажирів, вантажів, пошти, забезпечує виконання польотів і обслуговування повітряних суден, що належать вітчизняним і зарубіжним авіакомпаніям [3].

Туристичні ресурси Харківської області складають природні комплекси та штучно створені об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, рекреаційну, естетичну цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, рослинного й тваринного світу, біорізноманіття в цілому [1]. Важливим потенціалом для туристичної діяльності є природні рекреаційні ресурси, в тому числі природно-заповідний фонд (табл. 1).

На сьогодні природно-заповідний фонд області налічує 215 територій і об'єктів, загальна площа яких складає 47 237 га, відсоток заповідності становить 1,5% від загальної площі області. 70% (150 об'єктів). ПЗФ Харківщини складають заказники: ландшафтні, гідрологічні, лісові, ботанічні, ентомологічні, загальногеологічні, загальнозоологічні, орнітологічні [2].

Таблиця 1
Основні природні рекреаційні ресурси Харківської області

Назва	Характеристика
Кліматичні	Клімат Харківщини має всі ознаки помірного континентального. Харківська область поділена приблизно порівну на два кліматичних пояса помірної зони: лісостепова (північна половина) і степова (південна половина). Середня температура січня становить -5...-7 °С, липня +21...+22 °С [5].
Ресурси пляжного відпочинку	У Харківській області діє 80 офіційних пляжів, але паспорти безпеки отримали лише 37 – кожен рік санепідслужбою підписується тільки близько 10 паспортів на відкриття пляжів з початком літнього оздоровчого сезону. У Харкові видано три паспорти на відкриття пляжів, це: Олексійський та Журавлівський гідропарку і зона відпочинку па Безлюдівському озері. Працюють шість пляжів у Куп'янському районі і один пляж у Харківському районі [3].
Водні	В Харківській області знаходиться 131 річка, 56 водосховищ, 2 538 ставків, 584 озера [1]. Це улюблені місця відпочинку жителів і гостей Слобожанщини. Мальовнича річка Сіверський Донець протікає через всю Харківщину, її довжина 370 км, це найбільша річка Східної України. Другий за величиною річка Оскіл вважається. Прикрашають ці річки – Печенізьке і Краєнооскольське водосховища. На Печенізькому водосховищі розміщені курортні зони з прекрасними пляжами, будинки відпочинку і велика кількість баз, яхт-клуби. У літню пору року високим попитом користуються також Рогозянського і В'яльське водосховища. Річка Мжа популярна для ельців на байдарках та рибної ловлі [4].
Ландшафтні	Кіцєвська пустеля (горбисті піски) – унікальна для регіону напівпустеля в Печенізькому районі, утворена піщаними відкладеннями, що нагадують дюни. Біля Нової Водолаги, в селі Новоселівка знаходиться великий кар'єр з видобутку кварцового піску. Територія гірничо-збагачувального комбінату по красі своєї місцевості належить до наймальовничіших місць Харківської області. Незважаючи на те, що кар'єр діючий, його затоплена частина стала популярним місцем відпочинку, оскільки відкривається від суєдних водойм найчистішим білим піском і прозорою блакитною водою [4]. Біля с. Чепель знаходиться також крейдяна скеля висотою близько 20 м.
Флорофауністичні	Фактична лісистість Харківської області на даний час є невідповідною в межах окремих районів і кодифікується від 2,9% (Сахновщинський район) до 30,7% (Зміївський район) [5]. Основна концентрація лісів припадає на Ізюмщину, Красноградський та Вовчанський райони, що в сукупності з іншими факторами створює унікальні можливості для розвитку рекреації і туризму. В рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, зокрема національний природний парк "Гомільшанський ліс", Краснокутський дендропарк, ботанічний сад Харківського університету [1].
Бальнеологічні	Регіон має ролівнича природних лікувальних вод. На природних властивостях мінеральної води під назвою "Березівська" ґрунтуються санаторно-курортне лікування в санаторії "Березівські мінеральні води". За своїм складом це слабомінералізованакремніста, гідрокрбонатна, кальцієво-

Назва	Характеристика
	магнієва вода, схожа за складом на трускавецьку "Нафтуся". Біля Харкова, в смт. Пісочин знаходиться санаторій "Роша" і спеціалізована здрравня "Рай-Оленівка". Тут неповторний ландшафт з листяних і соснових насаджень, фруктовий сад і величезний парк. Мінеральна вода "Рай-Оленівка" близька за складом з водами "Березівська" і з трускавецької водою "Нафтуся". Санаторій "Роша" оточений парком, де росте майже 24 тис. дерев, декоративних кущів та безліч квітів. Санаторій спеціалізується на лікуванні серцево-судинних захворюваннях [1].

Історико-культурний потенціал є основою пізнавального туризму. Він представлений різними видами історичних пам'яток, меморіальних місць, народними промислами, музеями, тобто поєднаннями об'єктів матеріальної та духовної культури.

Загальна кількість пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва в Харківській області складає 2535 одиниць, 653 пам'ятки архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання [3]. У таблиці 2 представлені найбільш значущі для регіону суспільні туристсько-рекреаційні ресурси.

Харківщина – один з найбільших промислових, наукових і культурних центрів України. Тут функціонують потужні заклади культури, в тому числі спеціалізовані вищі навчальні заклади, театри, музеї, бібліотеки, розважальні центри, цирк, 2 зоопарки та ін. Діють численні національно-культурні товариства, наявні сформовані традиції проведення деяких культурних заходів (Дні міста, книжковий, музичні та інші фестивалі, художні виставки тощо).

Таблиця 2
Основні суспільні туристсько-рекреаційні ресурси Харківської області [2]

Назва	Характеристика
Архітектурні	Шарівський палацовий комплекс (ІХХ ст.); Нагайківський маєток поч. ХХ ст. у с. Володимирівка; палац у с. Старий Мерчик (ІХХ ст.); "Стивочі тераси", с. Городнє; садиба у стилі флорентійських палаців ХУІ-ХІХ ст. у с. Пархомівка; поміщицька садиба ХІХ ст. у м. Люботин; садиба Донець-Захаржевських у пгт. Великий Бурулук; архітектурний ансамбль площі Свободи з типовою монументальною забудовою сталінських часів; фонтан з альтанкою "Дзеркальний струмінь"; забудови історичної о центру міста к. ХІХ – поч. ХХ ст.
Археологічні	Державний археологічний музей-заповідник у с. Верхній Салтів (Вовчанський район); Донецьке городище в с. Карачівка (Харківський район); ранньослов'янське городище (V І – VII ст.) (с. Воляне); пам'ятки сарматської культури (могили кургани) у південних районах; залишки скіфського городища і поселення V – III ст. до н.е.
сакральні споруди	Комплекс споруд Свято-Токровського монастиря; Борисо-Глібський жіночий монастир; Володимиро-Богородична церква в с. Кочеток;
Культурно	Спасів Скит в п. Первомайський, та ін.

Назва музеї	Характеристика
Міські державні мезеї (історичний, художній, природи при ХНУ ім. В.І. Каразіна, літературний, народного мистецтва та ін.); Історико-художній музей в с. Пархомівка; Краснавіч (Барвінківський, Балаклійський, Зміївський, Богодухівський, Дворічанський, Золотівський, Первомайський, Лозівський та ін.)	Міські державні мезеї (історичний, художній, природи при ХНУ ім. В.І. Каразіна, літературний, народного мистецтва та ін.); Історико-художній музей в с. Пархомівка; Краснавіч (Барвінківський, Балаклійський, Зміївський, Богодухівський, Дворічанський, Золотівський, Первомайський, Лозівський та ін.)
суспільно-історичні	“Висота маршала Конєва”; “Дробицький яр”, Залишки Харківської оборонної лінії
Паркові	Ботанічний сад ім. Т.Г. Шевченка, парк культури і відпочинку ім. І орького (в м. Харків); Краснокутський та Роганський дендропарки. Зоологічний парк в саду Шевченка.
Техногенні	Аквапарк “Джунґлі”, ТРИ, “Караван”, “Дафі”, стадіон “Металіст”, парк культури і відпочинку ім. М.Горького – ум. Харків; Інститут іоносфери в м Зміїв проводить дослідження в галузі фізики навколоземного космічного простору. Система радарів НР в Харкові є єдиною в середніх широтах Європи. У всьому світі існують 11 таких радарів. 5 з яких належать Сполученим Штатам Америки.

Навряд чи багатотисячній історико-культурній спадщині зумовило інтерес з боку туристів, що призвело до формування 14 туристичних маршрутів [4]. У 2011 році було розроблено 25 велосипедних маршрутів Харківщиною, з детальними описами та картосхемами. Туристичні маршрути, як правило, включають відвідування пам'яток археології, архітектури, садово-паркового мистецтва тощо, формуючи тим самим комплексне уявлення про певні історичні епохи, стилі.

Протягом останніх років у області відбувається модернізація сфери розваг та відпочинку (реконструкція Парку відпочинку ім. М. Горького, відкриття дельфінарію), виникнення нових спеціалізованих музеїв (Церковно-історичний музей, Музей історії Південної залізниці, Музей Релігій, Музей сексуальних культур світу, морський музей тощо).

Разом із тим, говорити сьогодні про стабільний активний розвиток туризму на Харківщині ми не можемо. Серед особливостей сформованого туристичного обслуговування на території області можна виділити ряд проблем, серед яких:

- недостатнє бюджетне фінансування та нерациональний розподіл наявного; брак системності та координації у діяльності органів державної влади зі збереження культурно-історичної спадщини;
- недосконалість нормативно-правової бази забезпечення туризму в цілому;
- відсутність стимулів для залучення приватних коштів; неповне використання потенціалу співробітництва органів державної влади з недержавними організаціями (НДО);
- низький рівень розвитку інфраструктури, якості продукції та послуг; низький рівень обізнаності з українськими пам'ятками у світі; незадовільне забезпечення особистої безпеки відпочиваючих.

Урахування основних зазначених проблем розвитку рекреаційного комплексу) області та наявних позитивних галузєутворюючих факторів дають

підстави передбачити відновлення існуючого та створення повноцінної о рекреаційного комплексу в Харківському регіоні.

Отже, Харківщина достатньо забезпечена різноманітними туристсько-рекреаційними ресурсами різного спрямування і тому доцільно розглядати туризм як один із напрямків підвищення інвестиційної привабливості району, зумовлюючи необхідність комплексних досліджень туристсько-рекреаційного потенціалу регіону як осередка формування туристичної індустрії.

Література:

1. Рекреаційна географія: навч. посібник / за ред. М. М. Поколюдої. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 275 с.
2. Харківська область у 2013 році: стат. щоріч. / Головне управління статистики у Харківській області; [за ред. М.Л. Чмихала]. – Харків: ТОВ “Золоті сторінки”, 2013. – 593 с.
3. Харківський організаційно-методичний центр туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omstcr.kh.ua/%B0%92%B0%B4%Г0%B8-%B1%82%11%83%01%80%0%B8%00%В7%00%ВС%B1%83/>
4. Харьков – туристический гид [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kharkiv-travel.com/wp-content/uploads/small_guide_RUS_screen.pdf
5. Фізична географія Харківської області: Навч. посібник / [О.О. Жемеров, Н.І. Мачача, І.Ю. Лекарева та ін]. – Харків: ХДУ, 1993. – 96 с.

Ю.А. Томашук

*Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
iuliyu.tomashuk@yandex.ua*

ТЕНДЕНЦІ І ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЛИХ МІСТ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Малі міста вступають в ролі центрів локальних систем розселення і опорних пунктів формування, розвитку та використання трудового потенціалу. В них проживає 14 % населення країни. Крім того, в зоні впливу малих міст проживають мільйони жителів сільської місцевості, оскільки більшість малих міст є районними центрами або містами обласного значення. Трудовий потенціал є необхідною передумовою розвитку всіх соціально-економічних процесів, інноваційного розвитку господарства, взаємодії з природним середовищем тощо. Вивчення трудового потенціалу малих міст, як важливих, але менш стійких до негативних тенденцій в економіці територіальних утворень (порівняно з середніми і великими містами), є актуальною проблемою для науковців та управлінців. Воно дасть змогу виявити слабкі сторони та причини деструктивних процесів у трудовому потенціалі малих міст та знайти оптимальні шляхи для його збереження та розвитку.

Проблематиці вивчення трудового потенціалу присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як М. Долішній, С. Дорогунцов, Р. Чорний, С. Злупко, О. Грішнова, Д. Богиня, П. Колосов, В. Бідак, В. Васильченко, О.Григоренко, Е. Лібанова, Л. Семів, Л. Шевчук,

М. Чумаченко та інших. Та все ж відкритим залишається питання дослідження розвитку трудового потенціалу територіальних суспільних систем, насамперед, міських поселень.

Метою статті є з'ясування факторів, які впливають на формування трудового потенціалу малих міст (на прикладі Київської області) та виділення загальних тенденцій його розвитку.

Трудовий потенціал – це сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик і якостей трудоактивного населення, які втілені або можуть бути втілені в рамках і за допомогою існуючої в суспільстві системи відносин в процесі праці і громадської діяльності. Трудовий потенціал є головною продуктивною силою, оскільки створює і використовує засоби праці, забезпечує виробництво матеріальних і духовних благ, сприятливих екологічних умов проживання людей.

Трудовий потенціал можна класифікувати таким чином: використовуваний (до нього слід віднести всіх осіб, що працюють) і потенційний (включає тих, хто бажає працювати, зокрема безробітних і тимчасово незайнятих, у віці від 15 до 70 років включно). На якісному рівні дослідження трудового потенціал характеризується такими узагальнюючими показниками, як фізичний стан і здоров'я людей, соціально-демографічний склад населення, освітньо-кваліфікаційний рівень, морально-етичний та творчий потенціал.

Серед факторів, які визначають стан та тенденції формування та розвитку трудового потенціалу, можна назвати динаміку відтворення населення, трудову мобільність населення та міграційну політику, рівень соціально-економічного розвитку, місткість та динамізм ринку праці, раціональність поділу праці, рівень життя населення та система оплати праці, рівень розвитку та доступність освітніх послуг [2].

У Київській області налічується 21 мале місто, що становить 80% від загальної кількості міст. У них проживає 508 тисяч осіб – це третина населення області. 12 малих міст Київщини є районними центрами, а 9 – містами обласного підпорядкування. Розташовані в межах Київської області нерівномірно, більшою мірою в центральній і південній частині області, що частково пояснюється агломераційним ефектом міста Києва. 10 міст мають чисельність населення до 20 тис. осіб, решта – понад 20 тис. Лише одне місто Ржищів має менше 10 тисяч жителів.

Демографічні особливості природної бази відтворення трудового потенціалу малих міст Київської області визначаються наслідками історичних подій минулого української нації і сучасними негативними тенденціями. Насамперед, йдеться про зниження народжуваності, зростання смертності, скорочення середньої очікуваної тривалості життя, зростання загальної захворюваності, диспропорції статево-вікової структури, негативні міграційні процеси.

Згідно статистичних даних Головного управління статистики в Київській області показники природного приросту майже всіх малих міст мають від'ємне значення, а найнижчий він у м. Ржищів (у 2 рази менший за середній показник по області). Найбільше скорочення населення за період

2001 – 2014 рр. було у Фастові, Переяславі-Хмельницькому, Яготині, Таращі. Позитивні показники природного приросту мають лише Вишгород, Вишневе, Обухів, Славутич, Ірпінь, Боярка та Васильків, більшість з яких входять до Київської агломерації [1].

Внаслідок низьких темпів народжуваності зростає абсолютна і відносна чисельність людей у літньому віці, трудова активність яких обмежена. Тож для більшості міст характерне переважання групи осіб пенсійного віку та процесів старіння населення, крім деяких міст-супутників Києва. В середньому на 100 дітей, що проживають у малих містах Київщини, припадає 117 осіб старших за 60 років [1].

Старіння робочої сили підсилює дисбаланс на ринку праці. При наростаючому дефіциті робочої сили молодих і частково середніх віків на ринку праці спостерігається надлишок робочої сили в старших вікових групах, що неминуче призводить до збільшення демографічного навантаження на кожного працездатного.

Зменшення чисельності населення у більшості малих містах пов'язано також з від'ємними показниками сальдо міграцій. Малі міста України сьогодні часто стають центрами відтоку населення, оскільки великі міста приваблюють кращими умовами життя, більшою кількістю робочих місць, вищим рівнем заробітної плати тощо. Міста, де спостерігається найбільший відтік населення, – Тараща, Тетіїв, Обухів, Переяслав-Хмельницький.

Але в деяких малих містах області спостерігається збільшення кількості населення протягом останніх років завдяки субурбанізації в межах Київської агломерації (Буча, Вишневе, Вишгород, Ірпінь) та міграції населення з сільської місцевості та віддаленіших від столиці міст [1]. Зі збільшенням відстані від столиці зростає кількість переміщень населення в межах області. Це пов'язано з відмінностями просторового розвитку у напрямку “центр – периферія”: чим далі від центру, тим нижче рівень життя населення, що в свою чергу активізує мобільність населення. Відсутність вакансій на місцевому ринку праці або незадоволеність умовами є однією з рушійних сил зовнішньої (міжрегіональної та міждержавної) міграції. Найчастіше емігрують в країни СНД та старого зарубіжжя, а в міжрегіональній міграції переважають напрямки сусідніх регіонів з позитивним сальдо міграції.

Соціально-економічний стан більшості малих міст України характеризується як кризовий. Зруйнована містоутворююча база сьогодні відновлюється дуже повільно або не відновлюється взагалі. Хоч і зростає кількість підприємств та організацій, але, як правило, малої потужності і не здатних цілком відповідати вимогам ринкової економіки.

Складна соціально-економічна ситуація в малих містах є і причиною, і наслідком негативних явищ на ринку праці, серед яких мала емісія ринку праці, обмеженість у виборі професії та місця прикладання праці, високі освітньо-кваліфікаційні вимоги роботодавців, неприйнятність вакантних місць, низький рівень заробітної платні, недостатня кількість відповідних освітніх закладів тощо. Все це зумовлює зростання кількості безробітних.

Важливою умовою формування та реалізації трудового потенціалу малих міст є наявність не лише розвиненої промислово-виробничої бази, але й

мережі закладів охорони здоров'я, освіти, культури та високий рівень їхнього розвитку. Здоров'я є одним з найважливіших факторів, що визначають якість трудового потенціалу. Споживацьке ставлення до здоров'я населення не створює достатніх мотиваційних стимулів до підвищення продуктивності і ефективності праці, знижує конкурентоспроможність і малих міст, і бізнесу. Стан здоров'я економічно активного населення погіршується в умовах старіння технологій виробництва та обладнання, зниження якості робочих місць. Істотно полішити стан здоров'я населення можливо при забезпеченні узгодженої діяльності держави, соціальних інститутів (сім'ї, освіти, медицини) та окремих індивідів.

Крім того сприятливі виробничі умови, включаючи нормальну інтенсивність праці, а також змістовність трудової діяльності та можливість професійного росту, набувають при виборі робочого місця не менше значення, ніж оплата праці.

Малі міста Київщини розташовані в зоні особливо відчутного впливу столиці – міста Києва, тому формування та використання трудового потенціалу малих міст відбувається в умовах значної диспропорції територіального розвитку. Міста-супутники столиці (Вишгород, Буча, Ірпінь, Вишневе, Боярка, Васильків та ін.) виступають центрами тяжіння для найпродуктивнішої частини населення області. У межах цих міст спостерігається стабільно висока частка найманих працівників, невисокі показники навантаження на одне вільне робоче місце, активна участь працездатного населення у набутті нових професій та підвищенні кваліфікації. Найбільш негативні тенденції розвитку трудового потенціалу проявляються у групі міст півдня і та південного заходу області (Ржищів, Тараща, Тетіїв, Миронівка, Яготин та ін.). Для них характерна загалом нижча частка найманих працівників у населенні працездатного віку, ніж по області, деструктивний демографічний процес, низький рівень соціально-фінансової привабливості робочих місць.

Не зважаючи на значну кількість негативних явищ, як притаманні сьогодні для трудового потенціалу малих міст, вони мають і переваги, порівняно з великими містами, серед яких: відносна просторова замкнутість, транспортна доступність всередині міста, особливості соціально-трудова ситуація, сприятливіша екологічна ситуація, менш напружений ритм життя, незначна щільність забудови і наявний резерв територій, привабливіша вартість землі і об'єктів нерухомості. Ці переваги здатні перетворити малі міста на конкурентоздатні території, привабливі для проживання та реалізації потенціалу праці.

Загалом для будь-якого населеного пункту характерні тенденції розвитку, наявні на території держави. Однією з найважливіших тенденцій останнього часу, яка безпосередньо зачіпає процес формування трудового потенціалу в його соціально-демографічному аспекті, є депопуляція і погіршення якості населення. Першочерговими завданнями в галузі соціальної політики задля збереження та розвитку трудового потенціалу мають стати: скорочення масштабів бідності; створення нових робочих місць та забезпечення повної продуктивної та вільно обраної зайнятості; поліпшення

якості життя населення; розвиток системи професійної освіти, розробка державних програм розвитку трудового потенціалу.

Література:

1. Головне управління статистики у Київській області: Режим доступу: <http://oblsstat.kiev.ukrstat.gov.ua>
2. Чорний, Р. С. Трудовий потенціал малих міст України: специфіка формування та розвитку // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.tneu.edu.ua/>

О. Г. Топчієв¹, Д. С. Мальчикова², В. В. Яворська¹

¹Одеський національний університет

ім. І.І. Мечникова

laboratorygis@mail.ru

²Херсонський державний університет,

darina13@i.ua

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА НА ЗАСАДАХ РЕГІОНАЛІСТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Концепція територіальної організації суспільства (ТОС), започаткована в останній третині ХХ ст., у наш час стала однією з головних парадигм географії. Зауважимо, що в Україні розроблена законодавчо затверджена (2002 р.) Генеральна схема планування території України [3, 5]. Проблеми впорядкування довкілля людством беруть вигоду із зародження цивілізації і супроводжують весь час її поступу. Наприкінці ХІХ ст. для розв'язання таких проблем у густо заселених та інтенсивно освоєних осередках виникли наукові напрями конструктивної географії – розроблення генеральних планів міст (генпланів) і проектних схем районних планувань (районних планіровок). З 1990-х років розпочалось оглядове – середньо- та дрібномасштабне планування територій регіонів і країн. Формується загальний напрям конструктивної географії, який ми називаємо геоплануванням [8]. Активно обговорюють роботу гіпогеу щодо статусу ТОС, яку слід розглядати як наскрізну географічну закономірність, а можливо, і як географічний закон життєдіяльності суспільства.

Особливу роль у різноманітному представленні ТОС відіграють регіони. З одного боку, у дрібних картографічних масштабах регіони розглядають як складові елементи ТОС країн. З другого – регіональний рівень орієнтований на вивчення ТОС окремих регіональних одиниць та їх типологію.

У картографуванні та дослідженні ТОС регіоналізація виступає загальнознаним і популярним напрямом. По-перше, ареали, зокрема регіони розглядають як первинні форми ТОС, що підлягають картографуванню. По-друге, значного поширення набула регіоналізація як методичний прийом дослідження просторової неоднорідності географічних явищ. Географічне вивчення будь-яких явищ – природних, соціальних, економічних, окремих галузей та видів економічної діяльності обов'язково завершують відповідною регіоналізацією – районуванням, зонуванням та іншими схемами їх територіальних розподілів. І головне – регіональний рівень дослідження ТОС

у наш час, в умовах становлення української державності та євроінтеграційного курсу країни стає найбільш актуальним та затребуваним.

З 2001 р. в Україні веде початок державна регіональна політика відповідно до європейських принципів управління соціально-економічним розвитком [4, 6]. Територіальною основою такого підходу повинна стати офіційна регіоналізація країни: це нормативна вимога ЄС до всіх країн-кандидатів на членство у Союзі. У контексті регіоналізації постала проблема адміністративно-територіальної реформи в Україні. Чинний адміністративно-територіальний устрій (АТУ) країни, вибудований за нормативами радянської директивно-центральної системи, безнадійно застарів і потребує сучасної модернізації за прикладом всіх країн Центрально-Східної Європи. Новий АТУ необхідно послатися з регіоналізацією країни, і кращим варіантом буде включення регіонів в АТУ як адміністративно-територіальних одиниць першого рівня (замість сучасних областей).

Україна імплементує європейський досвід планування територій. За постановою уряду (1997 р.) розроблена Генеральна схема планування території України. Розпочинається розроблення регіональних схем планування територій, які створюють підґрунтя для оптимізації ТОС всіх регіонів і країни в цілому.

Запозичена європейська практика формування природних каркасів екологічної безпеки територій – екологічних мереж – макро регіональних (Всеєвропейська екомережа), національних, регіональних. Концепції та програми створення екологічних мереж – Національної та регіональних, регламентовані законами України (2000 р. та 2004 р.), а також спеціальними постановами уряду та органів місцевого самоврядування.

Регіональні підходи і концепції активно поширюються і на соціальну сферу. В Україні з 2000 р. ведеться офіційний моніторинг якості життя населення країни та її регіонів. Відповідно розробляють засади регіональної соціальної політики. В умовах глибокої демографічної кризи, услабкованій з радянських часів, посилюється потреба у регіональних підходах до державної демографічної політики та розробленні регіональної геодемографічної політики.

Радикальна політична реформа, що нині відбувається в Україні, спрямована на децентралізацію управління теорії і практики регіоналістики. Розглянемо методологічні проблеми регіоналізації країни, яка є обов'язковою умовою членства України у ЄС.

У сучасних проєктах регіоналізації України зустрічаються авторські розробки поділу країни на регіони за певними критеріями, що не враховують сучасний адміністративно-територіальний устрій (АТУ) країни. Це регіоналізація “зверху”, від гіпотетичного бачення поділу країни на регіони. Другий підхід – регіоналізація “знизу”, спирається на наявну статистичну інформацію, що звичайно подається за чинним АТУ. В цьому разі регіони – певні комбінації (“пазли”) адміністративно-територіальних одиниць вищих рівнів. Стрижневий методологічний принцип регіоналізації полягає в раціональному послідовному зазначенні підходів: регіоналізація, що не спирається на авторську гіпотезу щодо цільових настанов, принципів і

критерії виділення регіональних одиниць, лишається простим статистичним агрегуванням більш дрібних територій, умоглядним “пасьянсом”; оригінальна авторська розробка регіоналізації, позбавлена реальної фактологічної основи, виявляється, як правило, цікавою фантазією, що не має реальної статистичного підґрунтя. Необхідно послідувати авторську гіпотезу регіоналізації країни за обґрунтованими цільовими настановами і критеріями, з одного боку, з численними і різноманітними схемами групування і типізації одиниць АТУ за різними соціально-економічними показниками та їх комбінаціями. Саме такий підхід забезпечить реалізацію авторської концепції регіоналізації співставно з реальною соціально-економічною ситуацією та геопросторовим розподілом продуктивних сил у країні.

У теорії та практиці регіоналізації [1-2, 7, 9] користуються регіонами однофакторними (компонентними), багатфакторними (функціональними), комплексними (інтегральними). Їх загальний розподіл за рівнями регіоналізації такий:

1) регіони вищих рівнів розглядають як комплексні (інтегральні) територіальні одиниці з характерним поєднанням головних чинників регіоналізації – історико-географічних, природно-географічних, геоеконічних, геополітичних; такі регіони являють собою цілісні територіальні природно-господарські та історико-географічні комплекси; окремі дослідники називають їх “генетичними”;

2) регіони середніх рівнів переважно розглядають як територіальні одиниці, що вирізняються своєрідним комплексом ознак; характерне поєднання ознак – чинників, за якими виділяються регіони середніх рівнів, може бути різним в залежності від соціально-економічних функцій, що їх виконує (може виконувати) відповідний регіон у складі національної економіки; іншими словами, критерієм регіоналізації країни на середніх рівнях повинно стати функціональне зонування території країни, що визначає найбільш раціональне її господарське використання та відповідну спеціалізацію;

4) регіоналізація нижніх рівнів у більшості випадків однофакторна; мікрорегіони виділяють за одною (або кількома) ознакою, що визначає їх функції у господарських комплексах мезорегіонів, іноді – на рівні національної економіки.

Для України сильним чинником регіоналізації виступає її історико-географічне розмежування. Етнічні українські землі мають складну, напружену і драматичну історію з різним часом заселення та господарського освоєння, входженням до складу сусідніх держав, своєрідним розселенням, соціально-економічним, подекуди етнокультурним розвитком. Історико-географічні регіони являють собою найбільш інтегровані формування переважно вищих рівнів регіоналізації країни. Серед них Волинь, Галичина, Поділля, Середнє Подніпров'я, Гетьманщина, Слобожанщина, Донбас, Приазов'я, Нижнє Подніпров'я, Причорномор'я. Зазначені краї можуть мати статус макрорегіонів чи регіонів за головною ознакою – особливостями історико-географічного розвитку, заселення та господарського освоєння, своєю роллю у формуванні національної системи розселення та національної

економіки. Це генетично вкорінені регіони, формування яких тісно пов'язане зі становленням та розвитком української державності.

На особливу увагу заслуговують історико-географічні регіони середніх рівнів – Крим, Буковина, Закарпаття, Бессарабія. Такі регіони не мають соціально-економічного потенціалу, що відповідав би вищим рівням регіоналізації країни. Разом з тим їх історико-географічну, соціально-економічну, а також етнокультурну своєрідність необхідно врахувати у загальній багаторівневій схемі регіоналізації.

Регіони вищих рівнів однією з головних ознак їх комплексності повинні мати природно-господарську цілісність. Регіони (макрорегіони) країни являють собою природно-господарські комплекси вищого рівня, які в недалекій перспективі повинні стати адміністративно-територіальними одиницями першого рангу.

Історико-географічна регіоналізація значною мірою враховує природно-господарську однорідність території. Не слід шукати повної співставності між ними. Актуальне завдання географів – порівняти диференціацію природно-географічних умов (фізико-географічне районування, ландшафтна карта) з історико-географічним поділом країни. У разі значного їх співпадіння позначається канва майбутніх регіонів вищих рівнів за послідним історико-географічного та природно-географічного чинників. Приклади невідповідності зазначених схем потребують подальшої розробки їх відповідності на середніх і нижніх рівнях регіоналізації.

На цій стадії лишається відкритим питання соціально-економічної – розселенської та господарської, однорідності регіонів. Ця проблема розглянута далі.

Найбільшою мірою розроблена проблема соціально-демографічної регіоналізації. В Україні функціонує багаторівнева систематика розселення, прив'язана до чинного АТУ, за якою встановлені територіальні системи розселення (ТРС) таких рівнів: 1) національна (загальнодержавна); 2) регіональні – обласні та АРК; 3) міжрайонні – з центрами у середніх і великих містах обласного підпорядкування; 4) районні; 5) локальні системи розселення. Її протистоїть новий підхід, основу якого становлять регіональні системи розселення, прив'язані не до адміністративно-територіальних одиниць, а до історико-географічних регіонів (0). Показово, що перехід від традиційних ТРС з їх традиційною прив'язкою до чинного АТУ до регіональних систем розселення здійснено методами типізації регіональних геодемографічних процесів обласного рівня. Необхідність саме такого методологічного переходу зумовлена тим, що статистичний облік соціально-демографічних процесів та спроби управління ними на даний час прив'язані до АТУ. А без вивчення та типізації таких процесів прогнозування демографічного розвитку країни та її регіонів неможливе.

Менш розроблене питання економічної та соціально-економічної однорідності регіонів. І у цьому випадку вся вихідна інформація прив'язана до чинного АТУ і потребує певної типізації на рівні майбутніх регіонів. Головні напрямки вивчення господарства у контексті регіоналізації країни такі. Необхідно розробити ресурсну оцінку соціально-економічного потенціалу

господарських комплексів на рівні областей та АРК з метою їх подальшого групування для потреб регіоналізації. Потрібно систематизувати господарські комплекси на рівні областей і АРК за рівнями господарського освоєння території та інтенсивного природокористування. Необхідно порівняти сучасні регіони (області, АРК) за особливостями структури господарства, зокрема за співвідношенням руральних-неруральних галузей, промисловості – сільського господарства, матеріального виробництва – сфери послуг, інвестиційного та споживчого секторів економіки. Необхідно також визначити місце і роль сучасних регіональних комплексів (обласних, АРК) у загальній структурній перебудові господарства країни. За цією ознакою господарські комплекси систематизують від “ключових” (“полюси зростання”, “території пріоритетного розвитку” та ін.) до стагнаційних і депресивних.

Окреме питання – структура промислового виробництва у контексті її модернізації. Існує доволі чіткий поділ господарських комплексів України на старопромислові та новопромислові: Класичними прикладами перших є Донецька та Луганська області з їх потужними вугільно-металургійними комплексами. Не зачінаючи їх сьогоденного статусу як окупованих територій, підкреслюємо, що і вугільна промисловість, і металургія перебувають у стані “структурних криз” і гостро потребують технологічних модернізацій.

Новопромислові комплекси формуються переважно у найбільших міських агломераціях, а також в індустріалізованих регіонах з високими частками галузей науково-технічного прогресу – машинобудування, електроенергетики, хімії органічного синтезу та синтетичних матеріалів. Особливу роль відіграють великі міста з розвиненою науково-технічною інфраструктурою, де формуються промислові осередки з п'ятим технологічним укладом.

У контексті структурної перебудови економіки України особлива роль належить прискореному розвитку споживчого комплексу (група Б у промисловому виробництві), сфері послуг, пріоритетному формуванню ринкової інфраструктури. Типізація сучасних регіонів (області, АРК) за такими ознаками стане основою поділу майбутніх регіонів за рівнем прогресивності-регресивності структури господарства.

Як вже зазначалось, регіоналізація середніх і нижніх рівнів може частково зберігати ознаки комплексності (багатофакторності) і використовувати однофакторну систематику територіальних одиниць за їх соціально-економічними функціями. Багаторівневості регіоналізації послідує визначальну роль таксономії, за якою одиниці нижніх рівнів розглядають за їх функціями у відносно вищих рівнях регіоналізації. Разом з тим зберігає свою актуальність і наскрізний функціональний підхід, за яким роль і місце певної територіальної одиниці розглядають не лише по відношенню більш високого рівня регіоналізації, але й співставно з усією багаторівневою системою регіонів аж до загальнодержавного рівня включно. Іншими словами, мікрорегіони, що мають унікальні та високоцінні соціально-економічні функції, необхідно розглядати не лише за їх роллю у відповідному

мезорегіони, але й всіх більш високих рівнях регіоналізації аж до національного господарства.

Як приклад такого підходу згадаємо типізацію регіонів, розроблену Д. Фрідманом, який виділяє 5 типів регіонів:

1) “серцеподібні регіони” (можливо, “серцевинні”), що являють собою осередки інформаційних технологій, високотехнологічних виробництв, розвиненої сервісної інфраструктури;

2) висхідні регіони з перенесенням виробництв і технологій з регіонів першого типу; регіони даного типу орієнтовані на дешеві природні ресурси та на чинники економії витрат на виробництво;

3) “коридори розвитку” – регіони, що реалізують вигоди географічного положення – транспортно-географічного положення, гео економічного, геополітичного, комунікаційний розвиток таких регіонів спирається на водні та земельні ресурси;

4) нисхідні регіони – території з виснаженими природними ресурсами і застарілою структурою виробництва, з переважанням старих технологічних укладів;

5) райони нового освоєння природних ресурсів, земельних, лісових, мінеральних, водних; для таких територій ключовим є баланс економічних та екологічних інтересів.

У нашому огляді ми спирались на систематику італійських дослідників (О. Маринелі та Г. Распері), які поділяли регіони за ступенем комплексності:

1) елементарні (однофакторні);

2) складні (багатофакторні);

3) інтегральні (природно-антропогенні).

Цікавий підхід пропонує А. Фремон (Франція), за яким регіони систематизовані за їх генетичною зрілістю:

1) слабкі регіони – з переважанням аграрного виробництва із застарілими технологіями і екстенсивним природокористуванням;

2) зрілі регіони – з більш інтенсивним природокористуванням, з прогресивними технологіями у сільському господарстві, з розвитком індустріального виробництва;

3) динамічні регіони – господарські комплекси у стадії розвинутої індустріалізації, з інтенсивним природокористуванням, з численними екологічно-економічними проблемами.

За цим підходом у контексті регіоналізації України заслуговує на увагу систематика регіонів за екстенсивними–інтенсивними технологіями. В умовах країни за рівнем інтенсивності помітно виділяють зони приміського сільськогосподарського виробництва. Осередки агроландшафтного сільського виробництва та органічного землеробства, ділянки зрошуваного землеробства, крапельного зрошення та інші.

Разом з тим запропонована систематика не розрізняє старо- та новопромислові території, промислові осередки, що вичерпали свою природно-ресурсну базу, та інші.

Загальна методологічна схема територіальної організації суспільства на засадах регіоналістики виглядає так [10]:

Перший блок – формування робочої концепції регіоналізації України за такими напрямками:

= цільові настанови регіоналізації;

= рівні регіоналізації, таксономія регіонів;

= критерії та чинники (ознаки) виділення регіонів різних таксономічних регіонів.

Другий блок – створення баз даних для потреб регіоналізації:

I – *історико-географічні чинники регіоналізації*:

= історико-географічний поділ України;

= етногеографічне районування країни;

= головні етапи заселення та господарського освоєння території країни;

= формування території Української держави;

= етнічні українські землі поза кордонами сучасної України;

II – *природно-географічні чинники*:

= фізико-географічне районування України;

= ландшафти України;

= природно-ресурсний потенціал регіонів (ресурси мінерально-сировинні, земельні, агрокліматичні, рекреаційні, біосферні та інші);

III – *соціально-економічні чинники*:

= регіональні геодемографічні процеси;

= територіальні системи розселення;

= регіональні відміни у процесах урбанізації;

= якість життя населення та її регіональні відміни;

IV – *соціально-економічні чинники*:

= рівні економічного розвитку регіонів та головні тенденції їхньої динаміки;

= соціально-економічні рівні життя населення;

= трудові ресурси регіонів та їх використання;

V – *економічні чинники регіоналізації*:

= порівняльний аналіз регіонів обласного рівня за структурою господарства (співвідношенню):

а) матеріального виробництва і сфери послуг;

б) руральних і неруральних галузей і секторів економіки;

в) промисловості та сільського господарства;

г) інвестиційного (група А) та споживчого (група Б) секторів;

д) секторна структура господарства – за співвідношенням I-IV секторів економіки;

е) технологічних укладів виробництва;

є) видів економічної діяльності;

VI – *соціально-екологічні чинники регіоналізації*:

= відміни у соціально-економічній ситуації на рівні обласних регіонів;

= участь регіонів у формуванні екологічних мереж – Всеєвропейської, національної, регіональних;

= регіональні відміни у нових проблемах охорони природи і оздоровлення довкілля.

VII – *геополітичні особливості регіонів*:

- = функціональне зонування території України та її регіонів;
 - = регіональний розподіл рівнів господарського використання територій і проблеми його регламентації;
 - = регіональні відмінні за спеціалізацією господарства на різних рівнях поділу праці – міжнародному, міжрегіональному, регіональному;
 - = регіональні відмінні за передумовами економічного розвитку:
 - а) природно-ресурсний потенціал;
 - б) трудові ресурсний потенціал;
 - в) географічне положення – транзитне, столичне, приморське, прикордонне;
 - г) рівень господарського освоєння території;
 - д) інвестиційна та інноваційна діяльність.
- Третій блок** – розроблення проектних схем регіоналізації країни та їх попередня експертиза.

I – визначення критеріїв регіоналізації на різних таксономічних рівнях; виділення різнорівневих таксонів одно- та багатofакторних, інтегральних (комплексних);

II – встановлення соціально-економічних функцій виділених регіонів; визначення ролі і місця регіонів усіх рівнів у загальній системі регіоналізації країни;

III – типізація регіональних одиниць всіх рівнів – макро-, мезо-, мікрорегіонів за їх соціально-економічними функціями.

Четвертий блок – офіційна та громадська експертиза розробленого проекту регіоналізації країни; в разі багатоваріантності проектних розробок – вибір головного (оптимального) варіанту та його затвердження.

Отже, відповідно до масштабів України щодо її розмірів та соціально-економічного потенціалу, регіоналізація повинна бути багаторівневою з відповідною таксономією: макрорегіон – мезорегіон – мікрорегіон, або регіон – субрегіон – мікрорегіон. Поглиблений аналіз методології регіоналізації може таку найбільш поширену на даний час трьохрівневу таксономію деталізувати до 4-5 рівнів.

Література:

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / під ред. В. Г. Якуба. – К.: Секретаріат Кабінету міністрів України, 2003. – 322 с.
2. Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку / З.С. Варналій та ін. // Монографія, 2005. – 497 с.
3. Генеральна схема планування території України. Пояснювальна записка: в 2 т. / Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, Державний інститут проектування міст ДІПРОМІСТО. – К.: 2000. Т.1. – 2000. – 49 с. Т.2. – 2000. – 68 с.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>
5. Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 7 лютого 2002 р. №3059-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №30. – ст.204.

6. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05 лютого 2015 р. №156-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №13. – ст.90.
7. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / [За ред. З.С. Варналій]. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
8. Толпачів О. Г. Планування території: Навч. посіб. / О. Г. Толпачів, Д. С. Мальчикова. – Херсон: Грінв Д.С., 2014. – 268 с.
9. Толпачів О.Г. Методологічні та методичні проблеми регіоналізації України / О. Г. Толпачів, В. В. Яворська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – Вип. 5(85). – С. 32-45.
10. Толпачів О.Г. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики. Навч. посіб. / О. Г. Толпачів, Д. С. Мальчикова, В. В. Яворська – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 372 с.

В. Р. Торушианко

Інститут географії НАН України,

v.torushanko@uandex.ru

ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК РЕГІОНУ

Постановка проблеми дослідження. Будь-яка регіональна система набуває своїх соціокультурних ознак під дією цілої низки факторів формування, функціонування і розвитку конкретної території. Виявлення цих ознак та природи їх виникнення дає змогу оцінити ступінь їхнього впливу на різні сторони життєдіяльності населення. Адекватна оцінка соціально-культурної ситуації, що склалася в регіоні, дозволяє визначити поведінкові механізми тієї чи іншої соціальної групи і врахувати ціннісні та ментальні орієнтири розвитку (саморозвитку) внутрішньорегіонального громадянського суспільства. В результаті багатofакторного впливу на територіальну соціально-культурну систему області, автентичність регіональної культури дуже добре корелює з географічними, економічними, соціальними, демографічними та іншими особливостями простору. Особливо помітно ця кореляція видається в межах так-званих етноконтактних зон, а також в розрізі поліетнічних та поліконфесійних територіальних утворень регіонального рівня. На прикладі таких зразків зручно досліджувати роль та місце культурологічної складової в системі переходу регіону до збалансованого розвитку.

Увесь спектр суспільних процесів, починаючи від природного руху населення і закінчуючи його комунікацією, так чи інакше залежить від міжетнічних та міжконфесійних відносин в межах самого суспільства; неврегульованість яких часто призводить до швидкої їх політизації, що становить загрозу збалансованому суспільному розвитку. Це стосується, насамперед, тих регіонів, де на незначній території стикаються та протягом тривалого часу взаємодіють представники декількох національностей чи конфесій. [11]

Аналіз останніх публікацій та досліджень. В процесі формування західної етнологічної школи, в період з ХVІІІ-го по ХХ-те століття, її представниками здійснювалися спроби різноманітного пояснення механізмів формування культурологічної самобутності окремих регіонів через призму різноманітності природних та соціальних умов проживання представників різних етнічних груп. Так, один із адептів еволюціоністського напрямку етнологічного вчення, Адольф Бастіан, в ХІХ ст. дійшов думки, що тільки народ ізольований від зовнішніх впливів здаген генерувати власні культуромісткі ідеї і то тільки до того часу, поки не вступить в контакт з носіями інших культурних зразків поведінки. Після такої взаємодії, етнічна самобутність будь-якого народу, на думку Бастіана, руйнується і те, що називалося традицією стає надбанням світової культури. [7]

Виникнення на початку другої половини ХХ-го ст. релятивістського наукового напрямку в культурології, породило ідею про унікальність, самостійність та рівноправність кожної культури, про її дуалізм, котрий проявляється в одночасній мінливості та стабільності культурного простору. Один із послідовників релятивізму, Мелвіл Херсковіц, стверджував, що культура зумовлює безперервний розвиток і водночас стійке існування етносу, не залежно від умов, в яких той перебуває. [7] Вона (культура), на думку Херсковіца, є абсолютною екзистенціальною величиною, котра віддзеркалює всі сторони життєдіяльності суспільства і водночас кладе свій відбиток на усі аспекти його існування.

Л. Уайт та Дж. Стюарт, запропонували підійти через систему просторово-часових координат до вивчення соціокультурних явищ та процесів, як це прийнято в кращих традиціях неоеволюціонізму середини ХХ-го століття. Згідно їхньої доктрини, соціокультурну систему слід розглядати як окремішню, самодостатню, розвиток якої визначається потребою у пристосуванні до умов навколишнього середовища. [7] Оскільки, просторово-часові особливості довілля вимагають різних форм адаптивності, то саме це й сприяє, на думку вчених, розмаїттю та строкатості людської цивілізації. В цілому, з цим можна погодитися, але не варто забувати, що з часом, роль природи в цьому плані значно знецінилася у співвідношенні, скажімо, до ролі економічних чи інформаційних чинників. [4]

Дифузійністський підхід ХІХ-ХХ ст. говорить про те, що розвиток цивілізації відбувається через різні форми контактів між народами, внаслідок яких відбувається взаємозапозичення та поширення культурних явищ. В рамках даного підходу сформувалася антропогеографічна школа Фрідріха Ратцеля, який одним з перших дослідив вплив природного середовища на формування етнічної культури та визначив наслідки міжетнічних зв'язків (у вигляді переселень, завоювань, міжрасових змішувань, тощо), для її розвитку. Ратцель описав значення конкретних історичних та географічних умов в процесі розвитку територіальної культури. [7] Поряд з расовими і мовними чинниками, одним із головних факторів людського розвитку він вважав матеріальну культуру.

Засновник західноєвропейського структуралізму, Альфред Редкліфф-Браун, вперше пов'язав територіальну культуру з соціальними сторонами

життєдіяльності суспільства. Він вважав, що людські індивіди пов'язані в один інтегрований механізм певною системою соціальних стосунків. Ним було замінено поняття "культура" на категорію "соціальна культура" а функціонування цієї структури отримало назву соціальне життя. [7]

В рамках сучасних географічних досліджень, спроби детального факторного аналізу окремих складових соціокультурних процесів здійснювали: А. С. Ковальчук, І. М. Барна, О. С. Западнюк тощо. [2, 6]

Мета і основні дослідницькі завдання. Метою даної роботи є факторний аналіз соціокультурних процесів у межах регіональних територіальних систем; класифікація виділених факторів та визначення механізмів їх впливу на перспективи розвитку регіону.

Вислаб основного матеріалу дослідження. Унікальність соціально-культурних рис населення будь-якої території визначається сукупністю причин (факторів), що є рушійною силою процесів та явищ. Факторні диспропорції змінюються залежно від потанності суспільного розвитку. Так, якщо в доіндустріальний період розвитку цивілізації процеси розселення та господарської спеціалізації напряму залежали від природно-географічних умов території та ландшафтного розмаїття, то в постіндустріальному суспільстві домінуючими стали економічні, політичні, соціальні, фактори суспільного розвитку. Під впливом господарського освоєння людини, ландшафт перестав бути "вміщуючим", або "місцем розвитку" [3], а став функціональною одиницею антропогенного характеру і змісту.

Н. М. Маслоу, усі фактори соціокультурних процесів умовно поділяє на об'єктивні (географічне положення, природні умови, історія розвитку території, економічні, соціальні, демографічні, етнічні, релігійні та інші відмінності) та суб'єктивні (соціально-психологічні особливості поведінки етносу, психотипи певних соціальних груп, ціннісно-світоглядні установки). Під їх впливом, на певному етапі існування суспільства формуються культурні архетипи, які мають значний вплив на соціально-культурні риси населення і в цілому на його тенденції розвитку. Втім, можливо, з часом численні суспільні трансформації спричиняють кардинальні модифікації соціокультурних рис, що деформує усталені ціннісно-орієнтувальні установки та змінює суспільні алгоритми [10].

Серед іншого, зустрічаються пропозиції виділяти фактори формування функціонування і розвитку соціокультурних регіональних процесів; класифікувати їх в залежності від ролі, яку ті відіграють для розвитку території: на генеруючі та лімітуючі; за характером (прямі, опосередковані) та тривалістю (постійні, тимчасові) впливу; враховувати сценарії (конструктивні, деструктивні), за якими може протікати соціально-культурний розвиток регіону [8].

Для географів-суспільствознавців, доцільніше класифікувати фактори впливу на соціокультурні процеси за основними територіальними рівнями: глобальним, регіональним, локальним. Глобалізація інформаційних потоків та насадження культури елементарних інстинктів давно розчинили традиційний устрій життя багатьох регіонів світу, що становить загрозу збалансованому розвитку всієї цивілізації [1]. Крах політики мультикультуралізму, котра

перетворила Європу на конгломерат фрагментарних суспільств, критично-гостро дезорієнтованих в уявленнях про свої національні цілі та пріоритети, спонукав до пошуку нової системи соціально-культурних відносин на планеті. В той же час на регіональному та локальному рівнях посилюється дія факторів відродження національних традицій, збереження культурної спадщини регіонів, зростання етнічної самосвідомості населення, що не відкидає розвитку інновацій і обміну культурним досвідом та сприятливо впливає на перспективи збалансованого розвитку території.

З цієї позиції (збалансованого розвитку території), на засадах географічного детермінізму, зручно виділяти природно-географічні та суспільно-географічні фактори соціокультурних процесів. Природно-географічні включають: власне географічні та екологічні; до суспільно-географічних відносимо: історико-географічні, культурологічні, геополітичні, демогеографічні, соціальні, етнічно-релігійні, тощо.

Географічні чинники створюють об'єктивні передумови для розвитку населення регіону. Більша чи менша сприятливість життєдіяльним функціям того чи іншого етносу зумовлює і зумовлена специфікою його господарювання, зайнятістю населення, традиціями, звичаями, поведінковими механізмами. Крім того, географічне положення території є постійно діючим фактором її розвитку, оскільки будь-яке соціокультурне явище чи процес мають свою територіальну локалізацію.

Екологічні фактори передусім визначають рівень комфортності проживання населення на певній території. Для цієї групи факторів проявляється через погіршення (поліпшення) умов проживання населення, наслідком чого є зростання рівня захворюваності, що відбивається на демографічній та соціально-економічній ситуації в регіоні.

Серед історико-географічних факторів, що впливають на регіональний розвиток та розвиток соціокультурної системи регіону слід виділити: історію заселення його території та механічний рух населення. Перший фактор вказує на механізми регіонального освоєння і формування основних соціальних та культурних атрибутів регіону, другий визначає соціокультурну динаміку території. Значеннями факторами визначається етнічний, конфесійний та соціальний склад населення. Такі якісні ознаки викристалізують систему цінностей та рід зайнятості мешканців регіону. Важливе значення має історія регіональної приналежності до тих чи інших політичних утворень, що неодмінно залишає відбиток на формуванні соціокультурних рис території.

Культурологічні та геополітичні фактори напряму корелюють з етнічною та конфесійною структурою населення регіону. Вони визначають ціннісні пріоритети представників різних суспільних груп, специфічні риси господарювання, державного устрою, форми власності, тощо. Когнітивні складові життєдіяльності населення часто є першопричиною соціокультурної унікальності регіону. Культурні особливості етносу тенденційно впливають на стабільний розвиток території через спосіб суспільного мислення, ідеї, цінності. Втім, не будемо зводити етнічну культуру тільки до духовних її складових. Величезну роль в розвитку регіону відіграє сфера матеріальної культури, система господарювання, харчування, одяг, житло і т. д. На формування

матеріальної культури, окрім духовних складових, впливали також природно-кліматичні умови, технічні інновації, культурні запозичення, а також світові цивілізаційні досягнення. [12] Більше того, не духовна культура визначає матеріальну, а навпаки.

Соціокультурний розвиток регіону залежить від таких соціальних факторів як: структура населення, структура зайнятості населення, рівень захворюваності та внутрішньорегіональної злочинності і т. п. Кожен з цих чинників є індикатором розвитку регіону [5]. Варто розуміти, що між усіма ними і соціокультурною системою території є двосторонній причинно-наслідковий зв'язок. Так само, як рівень культури впливає на соціальні параметри регіону – ті, в свою чергу, створюють умови для соціокультурного регіонального розвитку.

Що стосується демографічних чинників, то вони формують якісний склад населення (етнічний, конфесійний, соціальний) та визначають процеси його відтворення. Окремо серед цієї групи чинників слід виділити міграції (зовнішні та внутрішні), які формують етнічну та релігійну структуру регіону, впливають на перерозподіл міського та сільського населення, визначають стереотипи та моделі поведінки мешканців регіону і як наслідок здійснюють вплив на тенденції його розвитку.

Етнічно-релігійний фактор формування, функціонування і розвитку регіональної соціокультурної системи визначає закономірності розвитку регіону засобом мотивації суспільної поведінки населення, формування його ціннісних орієнтирів, політичних вподобань, укладу життя, тощо. Для цих факторів актуалізується в умовах компактного проживання на невеликій території представників різних національних груп та релігійних громад. Зіткнення етнічних культур в межах етноконтактних зон та поліетнічних регіонів може становити загрозу збалансованому розвитку території, через загострення міжнаціональних конфліктів, міжрелігійних протистоянь і т. п.

Серед інших факторів впливу на збалансований розвиток соціально-культурної складової регіону можна виділити: глобалізацію та інформатизацію, управлінські механізми, науково-технічні та інноваційні фактори, психологічні чинники (когнітивні та ментальні) і т. д. [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Вплив на соціокультурний розвиток території ведуть до гуманізації суспільного життя, модернізації духовних цінностей, співпраці та зближенню людей різної етнічної та релігійної приналежності. В умовах більш гармонійного, менш конфліктного міжнаціонального і міжконфесійного співіснування, посилюються позиції держави на шляху до її збалансованого розвитку. Вплив культури на економічні, політичні, соціальні процеси в суспільстві, визначає стратегічні пріоритети розвитку держави та її регіонів. Не варто недооцінювати значення соціально-культурних чинників для процесів розвитку країни. Легковажність в цьому плані може стати дестабілізуючим фактором і спровокувати наростання міжрегіональних конфліктів. Ми можемо це спостерігати на прикладі протистояння, котре зараз відбувається на сході України. Наслідком соціокультурної незбалансованості може стати втрата територіальної цілісності держави.

Література:

1. Бабосов Е. М. Глобалізація як предмет соціологічного аналізу / Е. М. Бабосов // Соціологія. – 2000. – № 4. – С. 3-15.
2. Барна І. М. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області) / Ірина Миколаївна Барна // Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. – Львів, – 2005. – С. 4.
3. Гумилев Л. Н. Ритми Евразии: Эпохи и цивилизации / Лев Николаевич Гумилев. – М.: АСТ МОСКВА, – 2005. – С. 7.
4. Джаман В. О., Косташук І. І. Національна структура населення етноконтактних зон: монографія / Василь Олексійович Джаман, Іван Іванович Косташук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 288 с.
5. Джаман В. О., Заблотовська Н. В. Етнічна мапа буковинського прикордоння на згади тисячоліть / Василь Олексійович Джаман, Наталія Василівна Заблотовська. – Чернівці: вид-во Прут, 2011. – 63 с.
6. Западнюк С. О. Суспільно-географічні фактори міграції населення / С. О. Западнюк // Український географічний журнал. – 2007, № 3. – С. 40-45.
7. Кафарський В. І., Савчук Б. П. Етнологія. Підручник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – Львівський. С. А. Суспільство і природа: Баланс інтересів на теренах України: монографія / Сергій Антонович Лісовський. – Житомир: вид-во Полісся, 2009. – 296 с.
8. Луман Н. Глобалізація мирового общества: как следует понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века. – М., 1999. – С. 137-145.
9. Маслова Н. М. Фактори формування, функціонування і розвитку територіальних соціокультурних систем / Н. М. Маслова // Геополітика і економіка регіонів. – 2009. – Т. 5, вип. № 1. – С. 75-82.
10. Старик В., Халавка Т. Кодекс Толерантності: Нормативно-правові документи, що встановлюють права етнічних громад і регулюють діяльність національно-культурних товариств в Чернівецькій області / В. Старик, Т. Халавка. – Чернівці: Тов. АЛТ-НТД, 2010. – 143 с.
11. Тішко В. Рынковая экономика и этническая среда / В. Тішко // Общество и Экономика, 2005. – № 12.

П. Чаплинский, П. Бишек

Щецинский Университет,
sompta@o2.pl

МОРСКАЯ ВЕТРОЭНЕРГЕТИКА: ПОЛЬСКИЙ ОПЫТ

Аннотация: В статье рассматриваются возможности развития морской ветроэнергетики в Польше на европейском фоне. Проведен анализ возможностей функционирования морской ветровой фермы на территории польской исключительной экономической зоны Балтийского моря (PWiSE) в текущем и прогнозируемом юридическом состоянии. Проведена оценка последствий положений Закона о возобновляемых источниках энергии.

Ключевые слова: морская ветроэнергетика, офшор, возобновляемые источники энергии (ВИЭ)

Павел Чаплинский, Пётр Бишек МОРСЬКА ВІТРОЕНЕРГЕТИКА: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД. В статті розглядаються можливості розвитку морської вітроенергетики в Польщі на тлі Європи. Проведений аналіз можливостей функціонування морських вітрових ферм на території польської виключної економічної зони Балтійського моря (PWiSE) в поточному і

прогнозованому правному стані. Проведена оцінка наслідків положень Закону про відновлювані джерела енергії.

Ключові слова: морська вітроенергетика, офшор, відновлювані джерела енергії.

Streszczenie: W tekście podjęto rozważania na temat możliwości rozwoju morskiej energetyki wiatrowej w Polsce na tle rozwiązań europejskich. Przetworzono analizę możliwości funkcjonowania morskich farm wiatrowych w obszarze Polskiej Wyłącznej Strefy Ekonomicznej Bałtyku (PWiSE) w obecnym i prognozowanym stanie prawnym. Dokonano oceny skutków zapisów Ustawy o odnawialnych źródłach energii.

Słowa kluczowe: morska energetyka wiatrowa, offshore, odnawialne źródła energii (OZE)

Вступлення. В соответствии с прогнозами, разработанными Европейским Союзом, до 2020 года на долю возобновляемых источников энергии (ВИЭ) будет припадать 20% производимой энергии. Наибольшее значение будет иметь ветроэнергетика, которая в конечном итоге в энергетическом балансе составит около 12-14% от произведенной энергии. Прогнозируемые перспективы вызвали резкое увеличение инвестиций, связанных с ветроэнергетикой на территории ЕС. В 2000-2014 гг. общий объем ветроэнергетических установок возрос до 10% в год, мощность в конце 2014 года составила 128,8 ГВт. Этой величины достаточно для обеспечения около 10% потребления электроэнергии в ЕС. Стоит отметить, что новые установки, связанные с ветроэнергетикой также начали появляться в Европе и за пределами ЕС (таблица 1).

Таб.1.

Мощность оборудования для производства ветровой энергии в Европе в 2014 г. [4]

Страны	Мощность производства ветровой энергии [в МВт]		Доля мощности оборудования в 2014 г. [в %]
	2013	2014	
ЕС- 28	117 383,6	128 751,4	109,7
в том числе:			
Германия	34 250,2	39 165,0	114,3
Испания	22 959,1	22 986,5	100,1
Великобритания	10 710,9	12 440,3	116,1
Италия	8 557,9	8 662,9	101,2
Польша	3 389,5	3 833,8	113,1
Румыния	2 599,6	2 953,6	113,6
Хорватия	260,8	346,5	132,9
Литва	278,8	279,3	100,2
Страны за пределами ЕС-28	4 188,6	5 216,8	124,5
в том числе:			
Турция	2 958,5	3 799,5	128,4
Украина	371,2	497,5	134,0
Беларусь	3,4	3,4	100,0
Европа (в целом)	121 572,2	133 968,2	110,2

Из-за различных ограничений при размещении, гораздо лучших аэродинамических условий и возможности использования мощного и продуктивного оборудования, в настоящее время главным направлением в развитии ветроэнергетики в Европе стала морская ветроэнергетика. В конце 2014 года общая мощность европейского морского ветроэнергетического оборудования повысилась до 8045 МВт. Представлено оно 74 работающими морскими ветровыми фермами, находящимися в 11 странах ЕС. Из 2488 подключенных к сети турбин², 52,3% функционирует в акватории Великобритании. Мощность британских турбин составляет более 55% мощности всех европейских морских ветровых турбин. Общая продукция морской ветровой электроэнергетики позволяет покрыть около 1% потребления электроэнергии в ЕС, однако прогнозируется, что уже в 2020 г. доля произведенной морскими ветровыми фермами энергии составит около 25%, а в 2030 г. – 49% от общего объема ветровой электроэнергии [3].

По данным Европейской ветроэнергетической ассоциации, 50,7% установленных в 2014 году офшорных ветровых турбин расположены в Атлантике, а 49,3% в Северном море. Нет новых оборудований в Балтийском море, но существуют дальнейшие планы по расширению, особенно немецких ветровых ферм. Планируется строительство оборудований на территории польской исключительной экономической зоны Балтийского моря, но в настоящее время правовой статус в Польше оставляет эту технологию только в области общих планов.

Таб.2.

Страна	Морские ветровые фермы		Турбины в морских ветровых фермах		Установленная мощность в морских ветровых фермах	
	количество	%	количество	%	МВт	%
Великобритания	24	32,43	1 301	52,30	4 494	55,86
Дания	12	16,21	513	20,61	1 271	15,79
Германия	16	21,62	258	10,37	1 049	13,04
Бельгия	5	6,77	182	7,32	712	8,85
Голландия	5	6,77	124	4,98	247	3,07
Швеция	6	8,11	91	3,66	212	2,66
Финляндия	2	2,70	9	0,36	26	0,32
Ирландия	1	1,35	7	0,28	25	0,31
Испания	1	1,35	1	0,04	5	0,06
Норвегия	1	1,35	1	0,04	2	0,02
Португалия	1	1,35	1	0,04	2	0,02
Вместе	74	100,00	2 488	100,00	8 045	100,00

Локализация морских ветровых ферм в Польше

Польша имеет один из самых больших потенциалов для строительства морских ветровых ферм в Балтийском море. Как указывают предыдущие исследования, проведенные Морским Институтом в Гданьске, общая площадь территорий, на которых можно построить морские ветровые фермы

составляет 3,6 тыс. км². Принимая во внимание особенности природных условий (например сила и направление ветра, глубина и расстояние от материка) она должна быть ограничена примерно до 2 тыс. км² [1]. Другие территории необходимо рассматривать, как резервные ресурсы. Они могут быть использованы условно в стратегической перспективе, при благоприятной экономической и технологической ситуации [2]. Кроме того, Польша имеет значительную длину береговой линии, благоприятный доминирующий тип побережья и значительную площадь, как территориального моря, так и исключительной экономической зоны. Эти факты следует рассматривать, как стимуляторы развития морской ветроэнергетики, а в более широком смысле офшорного сектора [5].

Принятая в 2011 году еще одна поправка к Закону о морских районах Республики Польша и морской администрации³, отменившая ранее принятые ограничения, дала толчок к развитию морской ветроэнергетики в Польше. Инвесторы начали активно подавать заявки на получение лицензий на строительство и использование искусственных островов, а также других сооружений и оборудований, необходимых для создания морских ветровых ферм. К маю 2015 года в Министерстве транспорта, строительства и морского хозяйства в общей сложности подали около 70 таких заявок. Министерство подготовило карту территорий, которые исключены и которые подходят для конструкции морских ветровых ферм в границах польской исключительной экономической зоны Балтийского моря. Секторы, предназначенные для морской ветроэнергетики, расположены на севере и в северо-восточной части Лавица-Слупска, на юге и юго-западной стороне Лавица-Сродкова и в северной части восточной границы Поморской бухты (Лавица-Оджаньска) (рис.1.).

В настоящее время, оценивая реализацию проектов после их финансирования, можно признать, что реальные возможности для дальнейшего развития и в перспективе реализации имеет деятельность концерна PGE и Polenergia. В июле 2015 года завершили консультацию по одному из самых передовых проектов "Bałtyk Stodkowy III", который предполагает строительство до 120 ветроэлектростанций в области исключительной экономической зоны Балтийского моря с общей номинальной мощностью до 1,2 ГВт вместе с сетевой инфраструктурой. Инвестиция будет расположена в 23 км от береговой линии на высоте города Лебы. Стоит отметить, что при реализации инвестиции (а также других морских ветроферм) может возникнуть конфликт интересов между морской ветроэнергетикой и нефтегазовыми компаниями, которые занимаются поиском ресурсов в Балтийском море. Важно отметить, что на этапе планирования и выдачи разрешений масштабы этого конфликта никто не предвидел, он появился в результате нынешней политической ситуации в мире и повышенного интереса к ископаемым видам топлива на нейтральной и безопасной территории, каковой считается южная часть Балтийского моря.

² Лидер по продажам турбин для морских ферм в Европе был Siemens – 1278 МВт (86,2% установленной мощности), другие места заняли фирмы Vestas – 141 МВт (9,5% мощности) и Atea – 45 МВт (3%).

³ Закон от 21 марта 1991 года о морских районах Республики Польша и морских администрациях, Dz.U. 2003 nr 153 poz. 1502.

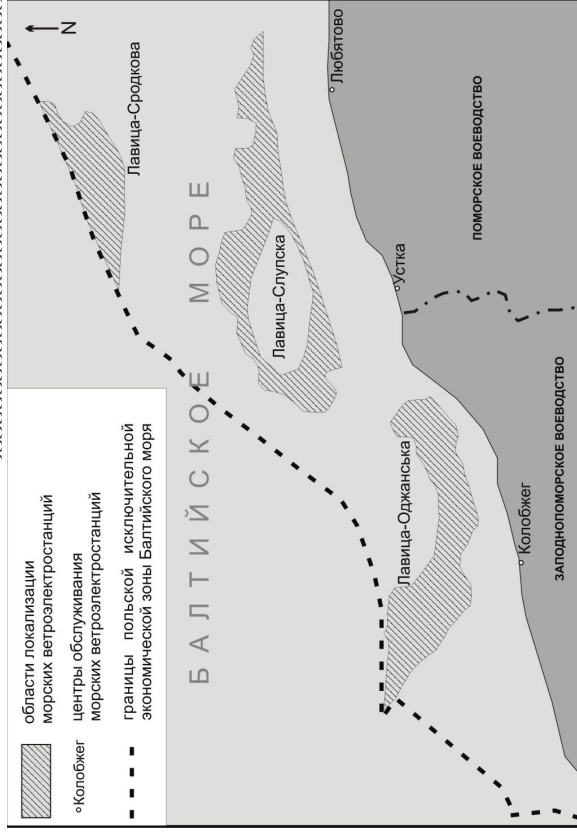

Рис. 1. Области локализации морских ветроэлектростанций в Польше.

Источник: PSM S.A.

Перспективы развития

Несмотря на активность инвесторов, подкрепленную соответствующими экспертизами про обоснованность строительства таких установок в море, до сих пор ни одна инвестиция не началась. Ключевой для развития сектора документ – Закон о возобновляемых источниках энергии, принятый 20 февраля 2015 года в Польском парламенте и подписанный Президентом Польши 11 марта 2015 года – не содержит каких-либо предложений на тему оффшорного сектора. Нехватка специализированных механизмов поддержки привела к торможению инвестиционного процесса. Сегодня инвесторы, в первую очередь, стремятся к продлению сроков действия концессии на строительство искусственных островов, тем самым спасая деньги, потраченные на оплаты. В настоящее время (сентябрь 2015 г.) вошла в действие поправка к Закону о морских районах, которая увеличивает срок действия лицензии на строительство искусственных островов и оборудования для морских ветровых ферм от 6 до 8 лет. Тем не менее, даже восемь лет не достаточно для реализации уже существующих весьма продвинутых проектов, тем более, что введенный Законом о ВИЭ механизм проведения аукционов по продаже экологически чистой энергии на этой стадии исключает возможность финансирования установки морской ветроэнергетики. А это, в свою очередь, означает, что записанная в Национальном плане действий цель – строительство морской ветроустановки мощностью 500 MWt до 2020 г., становится нереальной. Парадоксально, но для польской морской

ветроэнергетики такая ситуация может оказаться полезной. В будущем морские ветровые электростанции и их влияние будет намного лучше изучено, и, таким образом, сегодняшние конфликты и проблемы, связанные в основном с воздействием на окружающую среду и рыболовством, могут иметь гораздо меньшее значение и привести к увеличению потенциальных мест локализации. Из года в год улучшаются также показатели рентабельности такого типа объектов. При соответствующей инвестиционной шкале можно дополнительно значительно снизить себестоимость производства электроэнергии, и, таким образом, оффшорные электростанции станут одними из самых эффективных источников возобновляемой энергии.

Реально первые проекты морских ветровых ферм могут быть готовы к реализации в Польше только после 2020 года, когда рынки морской ветроэнергетики в Великобритании, Германии и Дании будут высокоразвиты и насыщены, и, таким образом, наличие технологических услуг для новых рынков будет очень высоким. Такой вывод вытекает из опыта развития ветровой энергетики на материковой Польше, когда отставание от западных стран в этой области привело к насыщению польских ландшафтов тысячами использованных ветряных мельниц, в основном из Германии. Поэтому для повышения эффективности морской ветроэнергетики следует ожидать только самых новых, самых эффективных технологий.

Дискуссия и выводы

Многолетние ожидания инвесторами Закона о возобновляемых источниках энергии, а также калейдоскоп разных, часто противоречивых (и по мнению многих экспертов, даже крайне абсурдных) идей, которые записаны в последующих проектах Закона о системных механизмах поддержки морской ветроэнергетики серьезно подрвали доверие потенциальных инвесторов. Это еще один барьер для развития, в котором трудно разделить экономические условия от эмоциональных. По мнению авторов, нынешняя ситуация, в результате которой блокируется развитие морских ветровых ферм, – серьезная потеря, а предложение, в качестве главного аргумента, якобы высокой стоимости производства энергии, это своего рода злоупотребление. Опыт таких стран, как Германия, Дания и Великобритания показывает, что благодаря динамичному развитию технологий, а также эффекту масштаба, несмотря на всё ещё высокие инвестиционные затраты, себестоимость производства электроэнергии морской ветроэнергетики неуклонно сокращается.

По оценкам Европейской ветроэнергетической ассоциации до 2025 года можно ожидать общее снижение производственных затрат на производство энергии морскими ветровыми электростанциями на уровне, превышающем 30%. Для Польши строительство ветроэлектростанций является не только перспективной на получение дешевой электроэнергии, но и заметным улучшением энергетической безопасности и рецептом от надвигающегося дефицита энергии.

Согласно Докладу Фонда по устойчивому развитию энергетики в Польше (2013 г.), достижение до 2025 года 6000 MWt будет способствовать быстрому развитию морской отрасли ветроэнергетики, в том числе сектора

логістики і електромеханіки. Сьогодні багато компаній працюють в напрямку цього сектора, а використання всього потенціала суднобудівної промисловості, надаючи послуги по будівництву і експлуатації ветрових ферм, може мати вирішальне значення для польської економіки. По розрахунку, приведеному в Докладі, до 2025 року галузь може генерувати 73,8 млрд. злотих в загальній доданій вартості, а також дозволить створити і постійно підтримувати 31,8 тис. нових робочих місць. Сектор державних фінансів отримав 14,9 млрд. злотих витрат, в той час як 12,2 млрд. злотих для центрального бюджету і 2,7 млрд. злотих для органів місцевого самоврядування. Ввод в експлуатацію морських ветрових ферм дозволить зменшити викиди CO₂ на рівні 40 млн. тонн CO₂ і зв'язаних з цим витрат, тобто зберегти витрати на рівні 1,6 млрд. злотих.

Морська ветроенергетика являється єдиною технологією використання возобновляемых источников энергии в Польше, которая, официально не функционируя, приносит доходы в госбюджет и инвестирует свое развитие. Необходимо согласиться с точкой зрения "PGE Energia Odnawialna", которая призывает к дальнейшим инвестициям в возобновляемые источники энергии в море, потому что они отлично дополняют другие возобновляемые источники в энергетическом балансе. Морские ветровые фермы позволяют значительно увеличить уже установленную мощность, поскольку они производят больше энергии, чем материковые ветровые электростанции. Ветровые фермы на материке – это десятки мегаватт, вырабатываемые в одном месте, тогда как на море один проект – это сотни мегаватт. На наш взгляд морской энергетикой в Польше следует рассматривать широко, как "Портеровскую" цель стоимости офшор, который должен концентрироваться на элементах с наибольшими недостатками. Самым предпочтительным методом управления цепочкой было бы использование модели интегратора, так как эта модель помимо энергетических компаний обеспечит создание сети сотрудничества, в которой важную роль будет играть брокер (координатор). Отсутствие координатора приводит к тому, что офшорный сектор в Польше, в том числе морская ветроэнергетика, не создает достаточно широкую сеть, и поэтому не пользуется ее ценностями.

Література:

1. Błażuskas N, Włodarski M, Paulauskas S, 2012. *Perspektywy rozwoju morskiej energetyki wiatrowej w krajach wschodniego Bałtyku*. Klaipėda; Instytut Badań Przybrzeżnych i Planowania, Uniwersytet Klaipėdzki, 47-55.
2. Strzyński M. (red.), 2013. *Program rozwoju morskiej energetyki i przemysłu morskiego w Polsce*, Fundacja na rzecz Energetyki Zieleni, Warszawa.
3. *The European offshore wind industry – key trends and statistics 2014* European Wind Energy Association, Brussels, 2015
4. *Wind in Power 2014*, European Wind Energy Association, Brussels, 2015.
5. Wiśniewski G., Ligus M., Michałowska-Knap K., Arcipowska A., 2012. *Morski wiatr kontra atom*. Warszawa; Greenpeace Polska i Fundacja im. Heinricha Bölla.

С.Л. Черник

*Институт географії НАН України,
svetaretruk@mail.ru*

ЗМІНА ФУНКЦІЇ МАЛИХ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У ЗОНІ ВПЛИВУ ВЕЛИКИХ МІСТ

Постановка проблеми. Малі міські поселення є важливими елементами системи розселення. У системі міського розселення низькі області України вони становлять більшість міських населених пунктів. Їх рівномірне розташування, тісна взаємодія з навколишньою сільською місцевістю визначили роль та функції цих поселень в системах розселення і господарському розвитку регіонів.

Однак, значні темпи урбанізації, збільшення чисельності міського населення та формування міських агломерацій зумовило трансформацію функції малих міських поселень, що знаходяться в зоні впливу великих міст. Для міських агломерацій характерна висока територіальна концентрація різноманітних виробництв, насамперед, промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових і навчальних закладів, висока густина населення в межах агломерації. Між центрами агломерації та навколишніми малими міськими поселеннями встановлюються стійкі виробничі, трудові, транспортні, культурні та інші види зв'язків, причому не тільки виключно доцентрові.

Аналіз останніх публікацій. Роль і функції міських поселень, у тому числі малих міських поселень, в системах розселення та господарства регіонів розглядалися в працях таких вчених як Ю.І. Питюренко, Б.С. Хорев, Г.М. Лапо, М.М. Баранський, В.О. Джаман, А.І. Доценко, В.В. Загородній, П.С. Коваленко, М.І. Фашевський, А.А. Мозговий, Н.І. Дністрянська, М.С. Дністрянський та інших. Водночас з розвитком соціально-економічних процесів, кризових явищ в економіці, зміною пріоритетів суспільного розвитку в державах і регіонах, впливом світових тенденцій процесів урбанізації функції малих міських поселень змінюються.

Виклад основного матеріалу. Функція міста – це одне з його призначень, яке місто виконує по відношенню до навколишньої території. У переважній більшості наукових праць серед основних функцій малих міських поселень визначено такі, як виробнича, демографічна, адміністративно-управлінська, торговельно-розподільча, транспортна, соціальна, рекреаційна та природоохоронна.

Малі міста, що знаходяться в зоні впливу великих та найбільших міст, виділяються серед інших малих міських поселень. Їх життя та життя населення в них пов'язані із великим містом. Таких поселень в Україні більше 50. Вони характеризуються тісними соціально-економічними та культурно-побутовими зв'язками з центром агломерації.

Однією з основних функцій, які виконує міський населений пункт є виробнича. Однак, переважна частина малих міських поселень є монофункціональними. Вони мають низький рівень галузевої диверсифікації. Дохідну частину бюджету як правило формують одне-два профільюючих

підприємства, які забезпечують функціонування соціальної інфраструктури та інших об'єктів життєзабезпечення населення. У результаті переходу до ринку в багатьох малих міських поселеннях підприємства зbankрутували або значно зменшили обсяги виробництва. Закриття основного підприємства призводить до зростання безробіття, масової міграції населення, припинення будівництва житла й об'єктів соціальної інфраструктури. Для них характерний відтік населення. Внаслідок занепаду містоформуючої бази у період економічної кризи з 90-х років минулого століття, 33 % малих міст України нині відносяться до категорії депресивних [2].

У той же час, малі міські поселення, що знаходяться в зоні впливу великих міст відрізняються більшою динамікою розвитку. Зміни в структурі промислових малих міст можуть відбуватися у результаті деіндустріалізації центру агломерації, тобто винесення частини об'єктів з центру агломерації до малих міст, що знаходяться вздовж головних транспортних магістралей. Зокрема, пожевлення економічної діяльності відбувається за рахунок переміщення з великого міста промислових об'єктів, складів, офісів, будівництва житлового фонду на більш дешевих територіях. Це зумовлює створення нових робочих місць, покращення транспортної доступності до населеного пункту, компенеує закриття частини колишніх промислових підприємств, підвищує інвестиційну та міграційну привабливість малих міських поселень. Унаслідок переміщення торгівлі, сфери обслуговування й окремих виробництв у приміські зони здійснюється перерозподіл трудового потенціалу між "центром" і "периферією" агломерації [5].

Окрім виробничої, важливою функцією малих міських поселень є демографічна, оскільки міста є центрами зосередження населення та його життєдіяльності. Населення малих міських поселень поповнюється значною мірою жителями навколишніх районів, шляхом міграції з сільської місцевості, а через кризовий стан для більшості малих міських поселень характерний відтік населення.

Для малих міст, що знаходяться в складі міських агломерацій характерна переважно позитивна динаміка чисельності населення. Збільшення кількості жителів відбувається через відтік населення з сільської місцевості, що прагнуть жити ближче до великого міста та можливих місць прикладання праці. Також спостерігається переїзд населення з центру агломерації до передмістя та навколишніх малих міських поселень. Це зумовлено дорожнечою землі, житла та життя в цілому у великому місті, підвищений рівень шуму, гірша екологічна ситуація. У такій взаємодії малі міські поселення приваблюють резервними більш дешевими територіями для розміщення житлової забудови, будівництва "другого" житла для мешканців великого міста, створення зон відпочинку. Навколо центру та навколишніх малих міських поселень з'являються котеджні містечка, відбувається процес зміни структури господарювання та зайнятості як у центрі агломерації, так і у малих містах. Таким чином, чисельність, а також густота населення малих міських поселень навколо великих міст переважно зростає (таб.1.).

Таблиця 1.

Окремі демографічні показники по малим міським поселенням Київської, Харківської та Львівської агломерацій

	Густота населення у 2009 р.	Густота населення у 2014 р.	% чисельності населення 2014 до 2009 р.
Ірпінь	362,7	397,0	109,5
Васильків	1745,1	1749,9	100,3
Вишневе	1436,5	1507,9	105,0
Боярка	2661,5	2730,8	102,6
Обухів	1343,0	1371,9	102,2
Буча	1016,2	1121,6	110,4
Вишгород	2908,0	3080,5	105,9
Українка	2538,1	2656,5	104,7
Коцюбинське смт	17011,5	17586,2	103,4
Гостомель смт	2234,4	2265,6	101,4
Ворзель смт	800,0	828,6	103,6
Чутувів	2568,5	2537,2	98,8
Люботин	704,2	701,0	99,5
Дергачі	963,4	952,9	98,9
Новояворівськ	14285,7	14729,1	103,1
Винники	2278,9	2473,8	108,6
Городок	520,0	533,3	102,6
Миколаїв	2940,0	2980,0	101,4
Жовква	1750,0	1789,5	102,3
Яворів	548,2	556,7	101,6
Кам'янка-Бузька	1263,0	1251,4	99,1
Дубляни	2181,8	2040,4	93,5
Пустомити	676,7	691,7	102,2
Рудно смт	1503,6	1622,9	107,9
Броховичі смт	517,9	526,8	101,7

Розраховано автором на основі даних [3,4]

Традиційно, незважаючи на свій розмір, малі міські поселення виконують організаційно-управлінські функції по відношенню до навколишньої сільської місцевості, є її центрами та формують опорний каркас території. Однак, поселення, які входять до складу міських агломерацій можуть частково втрачати цю функцію.

Розвиток малих міських поселень, їх привабливість для населення значно залежить від наявності необхідного комплексу установ і організацій соціального і культурно-побутового обслуговування. Рівень сформованості соціальної бази міста, зокрема, наявність закладів освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, культури, побутового обслуговування населення та інші виражають його соціальну функцію, що виявляється зрештою в благоустрої міста, комфортності життя його мешканців. Забезпечення певного рівня та якості життя населення впливає з умов життєдіяльності і стану населення в конкретному середовищі, його здатності забезпечувати відновлення процесів життєдіяльності і збалансований розвиток суспільства [1]. Розвиток соціальної сфери сприяє утвердженню і

поселенню адміністративно-управлінської функції малих міських поселень, оскільки населення навколишньої сільської місцевості також користується послугами соціальної сфери малого міста.

Однак у малих міських поселень наявні лише основні види послуг, а велике місто, яке знаходиться поруч, пропонує послуги найвищого рівня, тому населення, що проживає в сільській місцевості навколо великого міста, часто оминає малі міста, відразу використовуючи послуги великого міста. У результаті малі міста, що входять до складу агломерації, можуть втрачати частину функцій пов'язаних із наданням послуг населенню навколишньої сільської місцевості. З іншого боку, велике місто, що є центром агломерації, забезпечує населення сільської місцевості й малих міст послугами вищого рівня, що призводить до соціально-економічної інтеграції центру та навколишніх територій [6].

Дефіцит зелених зон у великому місті, значне шумове та інші види забрудненні навколишнього середовища зумовлюють посилення рекреаційної функції навколишніх населених пунктів. Більшість малих міських поселень мають значні природні та історико-культурні рекреаційні ресурси, що є основою організації масового відпочинку, туризму. Велика кількість малих міських поселень є історичними містами і мають велику кількість архітектурних й культурних пам'яток. Часто рекреаційний потенціал цих населених пунктів використовується незначною мірою, а організація відпочинку є стихійною, що замість прибутку до місцевих бюджетів завдає значних збитків природним екосистемам.

Висновки. Отже, у результаті розташування навколо великого міста функції малих міських поселень зазнають трансформації. Міські агломерації сприяють прискоренню змін господарської та просторової структур малих міст, що входять до їх складу, у них відбувається диверсифікація господарства. Зміни, що відбуваються в малих міських поселеннях, що входять до складу міських агломерацій, можуть йти у декількох напрямках. Зокрема, це занепад старих функцій та виникнення нових, яких вони не виконували за межами агломерації або традиційні функції міста зберігаються, однак стають другорядними і замінюються іншими. Темпи цих змін залежать від багатьох чинників, зокрема таких, як специфіка функціонально-просторової структури міського поселення, можливість формування нових функцій, кількість та якість місцевих ресурсів, програма розвитку міста й основні напрями розвитку, яких притримуються місцева влада.

Література:

1. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. Монографія. / І. В. Гукалова. – К.: Друкарня МВС України, 2009. – 297 с.
2. Регіональне розселення в Україні: стан і прогноз / [А. І. Доленко, В. Т. Зінчук, О. Т. Великохатко та ін.]. – К.: РВПС України НАН України, видавництво "Фенікс", 2007. – 376 с.
3. Чисельність наявного населення України на 1.01.2011 р. / за ред. Тимошенко Г. М. Державний комітет статистики України. – К. 2011, 112 с.

4. Чисельність наявного населення України на 1.01.2014 р. / за ред. Тимошенко Г. М. Державний комітет статистики України. – К. 2014, 112 с.
5. Чорний Р. С. Особливості розвитку міських і сільських поселень як середовища формування трудового потенціалу / Р. С. Чорний, Г. О. Комарницька // Сталій розвиток економіки. – 2011. – № 4. – С. 109-113.

6. Heffner K., 2008, Zmiany roli i kierunków rozwoju małych miast w strefach metropolitalnych [w:] Heffner K., Marszał T. (red.), Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast, "Biuletyn KRZK PAN", z. 238, Warszawa

С. Г. Черный, Н. В. Поляченко

Николаевский национальный аграрный

университет,

chorny@rambler.ru

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ДОПУСТИМОЙ НОРМЫ ЭРОЗИИ

Вступлення и обзор литературы. Сравнение реальных темпов эрозии почв с ее допустимым значением является необходимой процедурой, как при конкретном противэрозионном проектировании, так и при долговременном управлении почвенными ресурсами определенной территории. Поэтому понятие "допустимая норма эрозии (ДНЭ) является одним из тех базовых терминов, который обеспечивает существование эрозиоведения как самостоятельного научного направления [7].

У. Уишмейер и Д.Смит [27] определили ДНЭ как максимальный уровень почвенной эрозии, который будет позволять бесконечно долго получать высокий, обоснованный с экономической точки зрения, урожай. В Национальном обзоре по исследованию почв Службы охраны природных ресурсов США сформулирована концепция ДНЭ как "максимальной величины эрозии, при которой будет сохраняться качество почвы как среды для роста и развития растений" [26]. В то же время, в Почвенном словаре Американского общества почвоведов [25] одновременно приведено два определения ДНЭ: как "максимальные средние ежегодные потери почвы, которые позволяют непрерывно поддерживать плодородие почв без необходимости дополнительных управляющих действий" и как "максимальные потери почвы от эрозии, которые теоретически компенсируются за счет максимальной нормы почвообразования таким образом, что будет соблюдаться нулевой баланс почвы". В монографии Моргана [20] было заявлено, что под ДНЭ следует понимать "максимально допустимую величину эрозии, при которой будет сохраняться плодородие в течение 20-25 лет". В государственном стандарте Украины, посвященному эрозиоведческой терминологии, ДНЭ определена как "максимальная потеря почвы от эрозии, которая не приводит к деградации почвенного покрова и устанавливается с учетом существующих или перспективных почвенно-охранных возможностей и (или) скоростей формирования гумусового горизонта определенной почвы" [11].

Анализ литературных источников показал, что существующие ныне методы определения ДНЭ можно разделить на несколько подходов. Это, во-

первых, определение ДНЭ с учетом и сохранением важных свойств почв (в частности, величины гумусового горизонта и содержания гумуса) или только их корнеобитаемого слоя [26, 27]; во-вторых, на основе скоростей почвообразования [6, 7, 12], а также с учетом заданного изменения продуктивности почв под действием эрозии [16, 23].

Исходная идея была сформулирована американскими учеными в виде математических выражений, по которым рассчитывается ДНЭ (или Т-уровень, в терминологии авторов) в тоннах на гектар в год [23]. В этой методике при расчетах учитывается допустимая величина сокращения продуктивности почв, исходное плодородие почв, выраженное через индекс продуктивности (ИП), плотность почвы, горизонт планирования (годы), а также функция, определяющая скорость изменения продуктивности почв под влиянием эрозии. Допустимое сокращение продуктивности почв, согласно этой методике, является той потерей почвы в результате эрозии, которая будет, по мнению авторов, компенсирована в будущем “за счет почвообразования, прогресса в технологиях, либо достижениями при реализации растениеводческого генетического потенциала” [23]. В исходной работе предлагаются разные горизонты планирования (50, 100 или 200 лет).

Методика исследований.

Определение ДНЭ с помощью метода, который рассматривает допустимое сокращение производительности почв в заранее определенных временных рамках, предусматривает количественную оценку качества почвы через ИП. Для идентификации индекса продуктивности эродированных и незродированных черноземных почв региона были заложены несколько почвенных разрезов. Два разреза на черноземах южных и четыре – на черноземах обыкновенных. Координаты этих разрезов приведены в таблице 1.

Таблица 1.
Координаты и описание исследуемых почв

№ №	Название почв	Координаты почвенных разрезов	МИП	V
1.	Черноземы обыкновенные незродированные (НЭЧО)	N 47°53'08,5" E 031°48'10,6"	0,7554	0,0009
2.	Черноземы обыкновенные эродированные (ЭЧО)	N 47°53'06,1" E 031°48'26,0"	0,6885	0,0009
3.	Черноземы южные незродированные (НЭЧЮ)	N46°55'20,5" E 031°40'56,2"	0,7753	0,0008
4.	Черноземы южные эродированные (ЭЧЮ)	N 46°54'35,4" E 031°40'04,4"	0,4143	0,0006
5.	Черноземы обыкновенные незродированные (НЭЧО-2)	N 47°53'28,8" E 031°49'11,3"	0,7857	0,0009
6.	Черноземы обыкновенные эродированные (ЭЧО-2)	N 47°53'03,1" E 031°49'17,0"	0,6509	0,0007

В разрезах через каждые 10 см до глубины в 120 см определялась плотность почвы (методом режущего кольца), а также были отобраны образцы с нарушенной структурой для определения физических и химических

свойств почвы (гранулометрического состава, содержания гумуса, подвижного фосфора и калия, pH почвенного раствора). Эти свойства определялись по методикам, принятым в Украине.

Результаты исследований

1. Модификация ИП

В основе метода определение ДНЭ как потери почвы, соответствующей определенному допустимому сокращению плодородия почв в рамках некоторого заданного горизонта планирования, положено изменение ИП. Изначально модель ИП была разработана для “моллисолей” Среднего Запада США в результате экспериментов с кукурузой и соей и отражала в своей структуре только “невосполнимые” свойства почв [23, 24]. В расчеты для каждого слоя почвы брались следующие параметры: водоудерживающая способность почвы (A_i), плотность сложения (C_i), pH почвенного раствора (D_i), а также показатель WF, показывающий на долю корней в каждом слое от их общего количества. Каждый был нормирован в долях единицы, от 0 до 1.

Расчет ИП (IP – в англоязычных текстах) [23, 24] представляет собой произведение всех показателей по каждому слою, а затем суммирование последовательных значений.

Общая запись уравнения имеет следующий вид:

$$IP = \prod_{i=1}^n A_i \cdot C_i \cdot D_i \cdot WF_i \quad (1)$$

где n – количество слоев.

“Невосполнимые” свойства в формуле (1) при ближайшем рассмотрении вполне регулируются мелиорантами, орошением и обработками почв, а поэтому многие авторы, используя предложенную структуру индекса, стали вводить и другие показатели плодородия почв.

Это, например, содержание водорастворимых солей [19, 21, 23], содержание поглощенного натрия [14], водопроницаемость почвы [13], содержание гумуса [16], показателей гранулометрического состава почвы [15] и т.п. При этом, однако, в качестве показателя WF использовался функция из модели (1).

Что касается региона наших исследований, то для определения конечного перечня показателей по расчету модифицированного варианта индекса продуктивности необходимо обратить внимание на работы украинских ученых по бонитировке почв, в которых определяются параметры оценки плодородия черноземов. В наиболее современной и подробной работе В.В. Медведова и И.В. Плиско [3] на основании данных прошлых подходов к бонитировке украинских почв и существующих взаимосвязей в системе “почва-урожай” приводят 9 показателей, которые наиболее полно описывают почвенное плодородие. Это мощность корнеобитаемого слоя почвы, содержание гумуса, pH почвенного раствора, содержание физической глины, плотность сложения, содержание подвижного фосфора, содержание подвижного калия, глубина залегания плесового горизонта и удельное сопротивление почв. Важным показателем плодородия почв в засушливой Правобережной Степи Украины является диапазон активной влаги (ДАВ), который указывает на способность почвы обеспечивать сельскохозяйственные растения водой.

Очевидно, что критическое рассмотрение этих показателей с точки зрения поставленных задачи и анализ опубликованных работ по модификации ИП, изложенных выше, позволяет сделать некоторое исключение из предположенного авторами перечня. В частности, первый показатель – глубина корнеобитаемого слоя – учитывается в модели (1) через функцию WF. Он не имеет прямого отношения к поставленной задаче определения глубины залегания глеевого горизонта и показателя удельного сопротивления почв. К тому же, анализ исходных данных показал, что гранулометрический состав исследуемых почв более-менее монотонный и не меняется в широких пределах – содержание физической глины (сумма частичек меньше 0,01 мм) по разрезам меняется в диапазоне 50-60 %, что делает оценки влияния этого показателя на продуктивность достаточно однообразным и не изменяющимися как по степени эродированности почв, так и по профилю разных подтипов черноземов. Поэтому из приведенного перечня показателей, определяющих ИП, следует исключить содержание физической глины. Это же касается и важного водно-физического показателя – ДАВ, который согласно [1] в черноземах Украины определяется содержанием физической глины, а поэтому практически не изменяется ни по горизонтам, ни по степени эродированности почв, которые исследуются.

На наш взгляд, коррекции подлежат не только сам перечень показателей, но и способ их интерпретации в расчете индекса продуктивности. Анализ полученных данных показал, что в наших выборках наблюдается достаточно большой разброс данных по содержанию питательных веществ и гумуса, особенно в пахотном слое почвы, что, вероятно, связано с внесением удобрений. Поэтому, на наш взгляд, в модифицированном варианте индекса продуктивности, приспособленном для почв Правобережной Степи Украины, должно фигурировать не перемножение значений показателей, определяющих влияние определенных свойств почв на величину индекса продуктивности, а более сложная процедура осреднения. Мы считаем, что наиболее точно модифицированный индекс будет отражать продуктивность почв, если вместо последнего перемножения перемных будет оцениваться среднее значение параметров плодородия через определение среднего геометрического. Важно подчеркнуть, что при этом в процедуру осреднения не попадает показатель WF.

Таким образом, модифицированный индекс продуктивности почв (МИП) в метровой толще почвы следует рассчитывать по формуле:

$$\text{МИП} = \sqrt[10]{h_1 \cdot \text{ph}_1 \cdot \gamma_1 \cdot \rho_1 \cdot \kappa_1 \cdot 0,2 \cdot \text{WF}_1} \quad (2)$$

где i – номер слоя почвы ($i=1, 2, 3, \dots, 10$); h_i , ph_i , γ_i , ρ_i , κ_i – соответственно, нормированное влияние содержания гумуса, рН, плотности сложения, содержания подвижного фосфора и калия на величину модифицированного индекса продуктивности почв (МИП) в i -м слое почвы; WF_{*i*} – параметр, показывающий долю корней растений от их общего количества в каждом i -м слое. Каждый из этих параметров нормирован в долях единицы, от 0 до 1.

Рассмотрим оценки каждой составляющей правой части уравнения (2).

Оценка влияния содержания гумуса как источника питательных веществ и как вещества, который благоприятно влияет на физические, химические и

биологические свойства украинских черноземов, изложена в многочисленных работах [например, 3, 4 и др.]. Однако высокая роль гумуса в формировании продуктивности почв наиболее ярко прослеживается в низко- и среднегумусных почвах. При содержании гумуса больше 3,5-4,0 % влияния на урожайность сельскохозяйственных культур уже не ощущается [3]. А поэтому нормированное значение влияния гумуса на плодородие (h_i) будет иметь следующий вид:

$$h_i = \begin{cases} h & \text{если } h \leq 3,5 \% \\ 1, & \text{если } h > 3,5 \% \end{cases} \quad (3)$$

где h – содержание гумуса, %.

Влияние рН почвенного раствора на плодородие почв приведено в ряде работ [3, 23 и др.]. Обобщение этих данных в диапазоне величины рН, которые фигурирует в почвах региона (рН = 6,0-8,5), позволило получить следующую зависимость, которая использовалась в нашем случае для расчета модифицированного индекса продуктивности:

$$\text{ph}_i = -0,067 \cdot (\text{pH})^2 + 0,875 \cdot \text{pH} - 1,863 \quad (4)$$

В (4) ph_i – нормированное значение активности ионов водорода в почвенном растворе.

Влияние плотности сложения почвы (Y) на плодородие почв, в том числе и украинских, приводится в ряде журнальных статей и монографиях [2, 3, 23]. Обобщение этих данных позволило получить следующую квадратичную зависимость:

$$\gamma_i = -5,414 \cdot Y^2 + 12,959 \cdot Y - 6,806 \quad (5)$$

где γ_i – нормированное значение плотности сложения, г/см^3 .

Роль содержания подвижных форм фосфора (ρ_i) и калия (κ_i) в расчете модифицированного индекса продуктивности определялось следующими формулами:

$$\rho_i = \begin{cases} \text{P}_2\text{O}_5/45, & \text{если } \text{P}_2\text{O}_5 \leq 45 \\ 1, & \text{если } \text{P}_2\text{O}_5 > 45 \end{cases} \quad (6)$$

$$\kappa_i = \begin{cases} \text{K}_2\text{O}/300, & \text{если } \text{K}_2\text{O} \leq 300 \\ 1, & \text{если } \text{K}_2\text{O} > 300 \end{cases} \quad (7)$$

В (6, 7) P_2O_5 и K_2O – содержание подвижных форм, соответственно, фосфора и калия, мг/кг почвы.

При составлении уравнений (6) и (7) учитывались обобщения по этому вопросу, изложенных в работах [3, 4, 5 и др.], а также данные государственного стандарта «Качество почв. Показатели плодородия почв». Исходя из приведенных публикаций, содержание 45 мг/кг почвы подвижного P_2O_5 и 300 мг/кг почвы подвижного K_2O являются теми значениями, при которых уже не наблюдается увеличение урожайности сельскохозяйственных культур.

Наконец, остался не идентифицированный еще только один показатель из уравнения по расчету модифицированного индекса продуктивности почв (МИП), а именно, параметр WF, показывающий долю корней в каждом слое от их общего количества. Обобщение литературных данных [8, 23] показало, что основных сельскохозяйственных культур региона этот показатель можно рассчитать по следующему уравнению:

$$WF_1 = 0,5 \cdot e^{-0,05 \cdot \eta}, \quad (8)$$

где η – глубина слоя почвы, см.

2. Модель расчета ДНЭ

В общем виде, ДНЭ [15, 23] является отношением допустимой величины потеряннного плодородия почв за определенный промежуток времени:

$$G = \theta \cdot (\Delta P \cdot T), \quad (9)$$

где G – ДНЭ, т/га в год; θ – пересчетный показатель; ΔP – допустимое изменение плодородия, безразмерная величина; T – временной горизонт планирования, годы. Последний показатель, как указано выше, рекомендуется принять за 50, 100 или 200 лет.

Если, согласно существующим подходам [16, 23 и др.], изменение плодородия почв следует выразить через трансформацию индекса продуктивности либо его модифицированной версии (МИП), то допустимое изменение плодородия (Δ МИП) будет измеряться как разница между исходным значением индекса (МИП_{исх}) и его значением в момент времени T (МИП_T):

$$\Delta P = \Delta \text{МИП} = \text{МИП}_{\text{исх}} - \text{МИП}_T. \quad (10)$$

Пересчет изменения плодородия в миллиметры слоя почвы происходит с помощью показателя V , который определяется делением величины изменения значения МИП по почвенному профилю на определенную глубину и показывает на скорость изменения почвенного плодородия при реализации эрозионных процессов. Некоторые авторы [23] считают, что показатель V должен рассчитываться для верхнего 500 миллиметрового слоя. Однако анализ природных и хозяйственных условий в местах проведения наших почвенных исследований и расчеты по адекватным математическим моделям почвенной эрозии показывает, что даже при нынешней крайне не рациональной структуре посевных площадей эрозионные потери почвы нигде не будут превышать 15-25 т/га в год. Т.е. даже при самом негативном развитии эрозионной ситуации на изучаемых склонах за период максимального временного горизонта планирования в 100 лет не будет смыто больше 250 мм слоя почвы. А поэтому показатель V необходимо рассчитывать через изменения МИП максимум в верхнем слое 30 см слое. Такие расчеты показали, что этот показатель изменяется согласно данным, полученным при изучении распределения МИП по всем шести профилям, в пределах 0,0006-0,0009 (табл. 1).

Таким образом, изменение плодородия почвы за контролируемый период (T) в миллиметрах слоя почвы будет равно

$$\Delta P = (\text{МИП}_{\text{исх}} - \text{МИП}_T) / V.$$

Переходя к определению ДНЭ и пересчитывая допустимые нормы из миллиметрового слоя в тонны на гектар в год, получаем следующее уравнение:

$$G = [10 \cdot (\text{МИП}_{\text{исх}} - \text{МИП}_T) \cdot \gamma] / (V \cdot T), \quad (11)$$

где G – ДНЭ, т/га в год; γ – плотность сложенная верхнего слоя почвы, г/см³, V – показатель скорости изменения МИП в процессе эрозии верхнего

300 миллиметрового слоя почвы, мм⁻¹, T – временной горизонт планирования, годы (50 или 100 лет). Остальные обозначения прежние.

3. Допустимые нормы эрозии

Как видно из структуры модели (11) величина допустимой нормы эрозии зависит, прежде всего, от изменения модифицированного индекса производительности почвы и показателя скорости его изменения в процессе эрозии верхнего почвенного слоя. Разные значения V , в свою очередь, зависят от распределения МИП по профилю почвы. Графический анализ распределения МИП в метровом слое эродированных и неэродированных обыкновенных и южных черноземов представлен на рисунке 1.

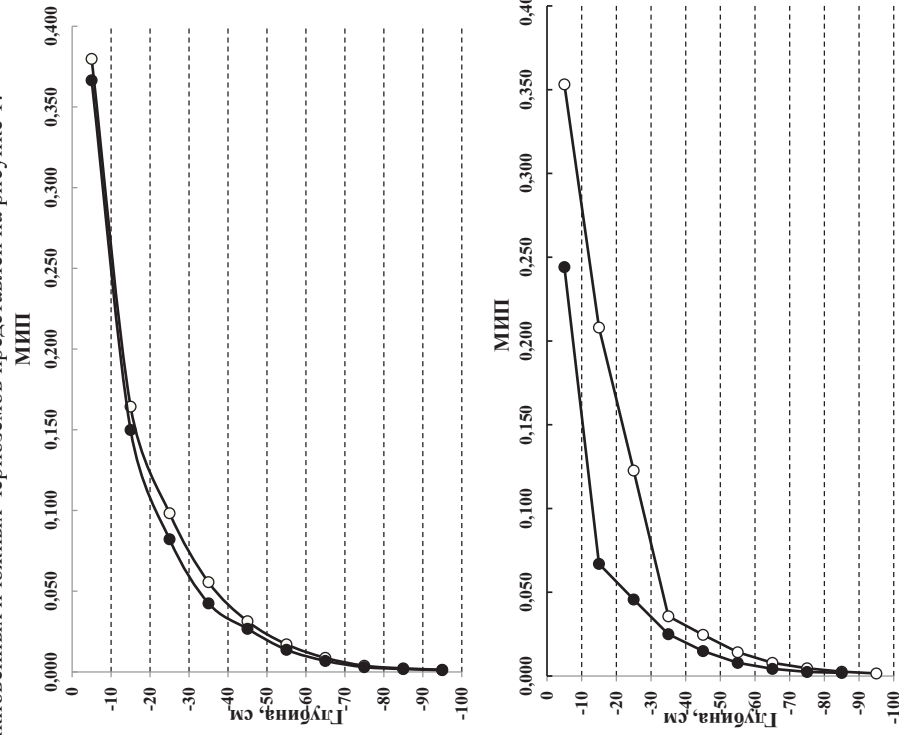

Рис. 1. Распределение МИП в метровом слое черноземных почв (А – чернозем обыкновенный; Б- чернозем южный; ● – эродированные почвы, ○ – эродированные почвы)

Аналіз показує, що незродированні чорноземні звичайні (НЗЧО) мають відносно більше значення МІП порівняно з еродированими (ЭЧО) практично в кожному шарі. Це пов'язано з тим, що в незродированих почвах міститься більше гумуса, подвижних форм фосфору і калію, при тому, що інші параметри плодючості, взяті в розрахунок (щільність складання і рН), практично не змінюються (табл. 2).

Таблиця 2.
Розподіл властивостей ґрунту по профілю чорноземних звичайних (стандартизовано від 1 до 0)

Шар, см	Вміст гумуса		Вміст подвижного фосфору		Вміст подвижного калію		Щільність ґрунту		рН	
	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)
0-10	1,000	1,000	0,838	1,000	0,937	0,937	0,942	0,942	0,942	0,942
10-20	1,000	1,000	0,216	0,872	0,610	0,693	0,843	0,964	0,928	0,928
20-30	1,000	1,000	0,209	0,152	0,883	0,539	0,857	0,902	0,842	0,842
30-40	1,000	1,000	0,147	0,081	0,915	0,462	0,857	0,911	0,928	0,821
40-50	1,000	1,000	0,166	0,134	0,819	0,384	0,693	0,812	0,799	0,799
50-60	0,903	0,880	0,137	0,117	0,736	0,323	0,592	0,592	0,821	0,750
60-70	0,851	0,471	0,094	0,118	0,750	0,300	0,441	0,441	0,695	0,750
70-80	0,697	0,429	0,125	0,109	0,659	0,328	0,100	0,100	0,666	0,695
80-90	0,589	0,406	0,104	0,099	0,691	0,362	0,100	0,100	0,666	0,695
90-100	0,571	0,331	0,123	0,143	0,619	0,384	0,100	0,100	0,666	0,666

Така ситуація сильно впливає на загальне значення показателя МІП. Його величина на незродированих почвах становить 0,7554, тоді як еродированих лише 0,6885. Падіння МІП в шарі 30-см шарі проходить для незродированих почв і еродированих синхронно, а тому значення параметра V для цих почв однаково і рівно 0,0009.

Дані другої пари розрізів чорноземів звичайних (НЗЧО-2 і ЭЧО-2) дає декілька інших результатів. Величина МІП на незродированих почвах (0,7857) тут також вище, ніж на еродированих (0,6509) по той же причині – більше високого вмісту гумуса і подвижних поживних речовин в незродированих почвах. Однак показателю швидкості зміни МІП в процесі ерозії шару 300 мм різниця істотно не відрізняється – в першому випадку V становить 0,0009, а в другому – лише 0,0007.

Формування значень модифіцированого індексу продуктивності в звичайних чорноземах кардинально відрізняється від цього показателя в звичайних еродированих чорноземах. МІП незродированих почв в шарі 30-см шарі набагато вище значень МІП еродированих почв. Це пов'язано з тим, що в еродированих звичайних чорноземах дуже сильно зменшується вміст гумуса і поживних речовин (особливо подвижного фосфору), а також еродирована почва має істотно більші величини щільності складання (табл. 3).

Таблиця 3.

Розподіл властивостей ґрунту по профілю чорноземів звичайних (стандартизовано від 1 до 0)

Шар, см	Вміст гумуса		Вміст подвижного фосфору		Вміст подвижного калію		Щільність ґрунту		рН	
	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)	(ЧОэ)
0-10	1,000	0,829	1,000	0,347	1,000	0,619	0,337	0,993	1,000	1,000
10-20	1,000	0,643	1,000	0,287	1,000	0,535	0,100	0,993	0,996	0,996
20-30	1,000	0,600	1,000	0,103	0,926	0,553	0,504	0,100	0,988	0,964
30-40	0,866	0,511	0,057	0,077	0,654	0,373	0,100	0,981	0,973	0,973
40-50	0,606	0,446	0,220	0,080	0,565	0,540	0,100	0,981	0,942	0,942
50-60	0,586	0,434	0,267	0,083	0,521	0,265	0,224	0,100	0,964	0,953
60-70	0,586	0,226	0,287	0,097	0,480	0,258	0,143	0,100	0,973	0,973
70-80	0,457	0,091	0,310	0,190	0,487	0,241	0,143	0,100	0,964	0,953
80-90	0,400	0,091	0,377	0,303	0,441	0,485	0,100	0,100	0,973	0,953
90-100	0,329	0,051	0,420	0,357	0,465	0,474	0,100	0,100	0,964	0,942

А тому, враховуючи вклад верхніх шарів ґрунту в загальне значення МІП, модифіцированний індекс продуктивності на незродированих почвах становить 0,7753, а на еродированих лише 0,4143. Зміна МІП в шарі 30-см шарі проходить для еродированих почв істотно не відрізняється – приблизно лише на 0,20 одиниці (незродированих почвах на 0,23), що і привело до відносно низького значення показателя V, який на еродированих почвах становить 0,0006, тоді як на незродированих аналогах – 0,0008.

Висхідні вище особливості формування значень модифіцированного індексу продуктивності і показателя швидкості зміни МІП в процесі ерозії шару 300 мм різниця істотно не відрізняється на значеннях ДНЗ. Розрахунок за формулою (1) зроблено на п'ять рівнів зниження продуктивності (1%, 2%, 3%, 4%, 5%) і на два часових горизонти планування – 50 і 100 років (табл. 4).

Таблиця 4.

Допустимі норми ерозії в залежності від заданого рівня зниження продуктивності ґрунту (т/га в рік) (в чисельнику горизонт планування – 50 років, в знаменателі – 100 років)

№	Назва ґрунту	1%					2%					3%					4%					5%							
		50 років					100 років					50 років					100 років					50 років					100 років		
1.	Чорноземні звичайні незродированні (НЗЧО)	2,1/1,1					4,2/2,1					6,3/3,2					8,4/4,2					10,5/5,3							
2.	Чорноземні звичайні еродированні (ЭЧО)	2,0/1,0					4,0/2,0					6,0/3,0					8,0/4,0					9,9/5,0							
3.	Чорноземні звичайні незродированні (НЗЧО)	2,7/1,3					5,3/2,7					8,0/4,0					10,7/5,3					13,3/6,7							
4.	Чорноземні звичайні еродированні (ЭЧО)	1,9/0,9					3,8/1,9					5,7/2,8					7,5/3,8					9,4/4,7							
5.	Чорноземні звичайні незродированні (НЗЧО-2)	2,3/1,1					4,5/2,3					6,8/3,4					9,1/4,5					11,3/5,7							
6.	Чорноземні звичайні еродированні (ЭЧО-2)	2,5/1,2					4,9/2,5					7,4/3,7					9,8/4,9					12,3/6,1							

Как видно ДНЭ, в первую очередь, зависит от величины модифицированного индекса продуктивности. Чем он больше, тем больше ДНЭ. Поэтому на незероированных черноземах ДНЭ, как правило, при всех уровнях снижения продуктивности принимает максимальные значения, а на эродированных – минимальные. Однако если наблюдается существенное различие в величинах V и несущественное в величинах МИП, как в случае с разрезами НЭЧО-2 и ЭЧО-2, то тогда ДНЭ на эродированных почвах может быть больше, чем на незероированных.

Следует в заключении отметить, что рассчитанные значения ДНЭ для черноземных почв правобережной Степи Украины (табл. 4) приближенно одного порядка со значениями ДНЭ, полученным для подобных почв Северо-Восточного Китая [16] и США [23, 24].

Полученные значения ДНЭ для условий правобережной Степи Украины пригодны для использования в противозерозийном проектировании и оптимизации землепользования в этом регионе.

Выводы

1. Наиболее точно оценивается плодородие черноземов правобережной Степи Украины с помощью модифицированного индекса продуктивности (МИП), который определяется как сумма значений продуктивности каждого 10 см слоя метровой толщи почвы. Величина продуктивности каждого слоя определяется, как среднее геометрическое нормированных от 0 до 1 следующих параметров плодородия – содержание гумуса, подвижных форм фосфора и калия, плотности сложения и pH. В процедуру осреднения не попадает показатель WF, который показывает долю корней сельскохозяйственных растений в каждом слое.

2. Конечная математическая модель определения ДНЭ зависит от предварительно заданного изменения за определенное время показателя МИП, плотности сложения верхнего слоя почвы, показателя скорости изменения показателя МИП в процессе эрозии верхнего слоя почвы.

3. Полученные для черноземов правобережной Степи Украины значения ДНЭ, в первую очередь, определяются величиной модифицированного индекса продуктивности и параметра, который определяет скорость изменения МИП в верхнем слое почвы. На незероированных черноземах ДНЭ, как правило, принимает максимальные значения, а на эродированных – минимальные. Однако при небольшом различии между эродированными и незероированными почвами величины МИП на размер ДНЭ будет влиять уже показатель скорости изменения МИП в процессе эрозии (V).

Литература:

1. Медведев В.В., Лактионова Т.Н., Донцова Л.В. Водные свойства Украины и влагообеспеченность сельскохозяйственных культур. – Харьков: Агостроф, 2011. – 224 с.
2. Медведев В.В., Ляндина Т.Е., Лактионова Т.Н. Плотность сложения почв (генетические, экологические и агрономические аспекты). Харьков, 2004. – Изд. «13 типография». – 244 с.
3. Медведев В.В., Плиско И.В. Бонитровка и качественная оценка пахотных земель Украины. Харьков. Изд-во «13 типография», 2006. – 386 с.

4. Носко Б.С. Антропогенна еволюція чорноземів. Харків: Вид. «13 типографія», 2006. – 239 с.
5. Носко Б.С. Фосфатний режим ґрунтів і ефективність добрив. К.: Урожай, 1990. – 223 с.
6. Светлицкий А.А., Шведс Г.И., Черный С.Г. Эрозивное: теоретические и прикладные аспекты. – Суми: Университетська книга, 2004. – 415 с.
7. Светлицкий О.О., Черный С.Г. Основы эрозивности. Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 266 с.
8. Станков Н.З. Корневая система полевых культур. – Москва: Колос, 1964. – 280 с.
9. Чорний С.Г. Оцінка допустимої норми ерозії для ґрунтів Степу України // Український географічний журнал, 1999. – №4. – С.34-39.
10. Якість ґрунту. Ерозія ґрунту. Допустимі норми. ДСТУ 7081:2009.
11. Якість ґрунту. Ерозія ґрунту. Терміни та визначення основних понять. ДСТУ 7118:2009.
12. Alexander E.B. Rates of soil formation: implications for soil-loss tolerance. Soil Sci., 1988. – № 145 (1). – Pp 37-45.
13. Burly J.B., Thomson C.H., Kenkel N. Productivity Equation for Reclaiming Surface Mines. Environmental Management, 1989. – № 13(1). – Pp. 631-638.
14. Doll E.C., Wollenhaupt N.C. Use of soil parameters in the evaluation of reclamation success in North Dakota. Bridging the gap between science, regulation, and the surface mining operation. ASSMR Second Annual Meeting. Denver, 1985. – Pp. 91-94.
15. Duan X., Xie Y., Fen Y.J. Study on the method of soil productivity assessment in northeast black soil regions of China. Scientia Agriculturae Sinica. 2009. – № 42(5). – Pp. 1656-1664.
16. Duan X., Xie Y., Liu B., Liu G., Feng Y., Gao X. Soil loss tolerance in the black soil region of Northeast China. J. Geogr. Sci., 2012. – № 22(4). – Pp. 737-751.
17. Duan X., Xie Y., Ou T., Lu H. Effects of soil erosion on long-term soil productivity in the black soil region of northeast China. Catena, 2011. – № 87. – Pp. 268-275.
18. Gantzer C.J., McCarty T.R. Predicting corn yield on a Claypan soil using a productivity index. Trans. ASAE, 1987. – №30. – Pp. 1347-1352.
19. Larson W.E., Stewart B.A. Thresholds for soil removal for maintaining cropland productivity. Proceedings of the Soil. Quality Standards Symposium, 1990. – Pp 6-14.
20. Morgan R.P.C. Soil Erosion and Conservation. Blackwell Publishing, 2005. – 304 pp.
21. Mulengera M.K., Payton R.W. Modification of the productivity index model. Soil and Tillage Research, 1999. – №52. – Pp. 11-19.
22. Neill L.L. An evaluation of soil production based on root growth and water depletion. M.S. thesis. Univ. of Missouri, Columbia, 1979.
23. Pierce F.J. Larson W.E., Dowdy R.H. Soil loss tolerance: Maintenance of long-term soil productivity // Journal of Soil and Water Conservation, 1984. – №39 (2). – Pp. 136-138.
24. Pierce F.J., Larson W.E., Dowdy R.H., Graham W.A.P. Productivity of soils: assessing long-term changes due to erosion // Journal of Soil and Water Conservation, 1983. – №38. – Pp. 39-44.
25. Soil Science Society of America (SSSA). Glossary of Soil Science Terms. Source: <https://www.soils.org/publications/soils-glossary>.
26. U.S. Department of Agriculture, Natural Resources Conservation Service. National Soil Survey Handbook. Source: <http://soils.usda.gov/technical/handbook>.
27. Wischmeier W.H., Smith D.D. Predicting rainfall erosion losses: A guide to conservation planning. USA: United States Department of Agriculture, Agriculture Handbook. 1978. – № 537. – Washington, D.C.

В.Г. Хомяков, Н.Б. Тулицына, М.А. Посоцкий, А.А. Мороз
И.Н. Шархо, У.С. Демьяненко, А.В. Шадряков,

Могилевский государственный университет
им. А. Кулемина, г. Могилев, Беларусь,
sharukhogo@rambler.ru

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ АГРОЭКОТУРИЗМА БЕЛАРУСИ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Туризм — одна из важнейших сфер современной экономики Беларуси. Одним из брендов страны является агротуризм (АЭТ, экотуризм, сельский, “зеленый”). В мировой практике АЭТ с 1972 г. выделен в отдельную отрасль. Понятие “экотуризм” получило распространение в 1980-х гг. Само явление в настоящее время развивается в связи с поворотом от массового туризма к более содержательным и бюджетным видам отдыха: на смену 3S (Sun-Sea-Sand; солнце-море-песок), пришли 3L (Landscape-Logic-Leisure; пейзаж-традиции-досуг). И здесь Беларусь есть что предложить: пасторальные, сельские пейзажи, культурные ландшафты, традиционный крестьянский образ жизни, экологически чистые продукты, богатство лесов, водных объектов.

АЭТ (в западных странах традиционно дифференцированы аграрный и экологический туризм) в Беларуси это: в узкой трактовке — организация АЭТ-обслуживания, вкл. предоставление услуг, оказываемых субъектом АЭТ для отдыха, оздоровления, ознакомления с природным потенциалом страны...; в широкой трактовке (Указ Президента №372 “О мерах по развитию агротуризма...”, 2006) — временное пребывание граждан Беларуси, иностранных граждан и лиц без гражданства в сельской местности, малых городских поселениях на основе договоров, заключенных с субъектами АЭТ, в целях получения услуг в сфере АЭТ (отдыха, оздоровления, ознакомления с природным потенциалом, национальными культурными традициями) без занятия трудовой, предпринимательской, иной деятельностью, оплачиваемой и (или) приносящей прибыль (доход) из источника в месте пребывания [6, с.10].

История белорусского АЭТ, существовавшего в самопроизвольной форме, насчитывает более 200 лет. Еще в XIX в. он культивировался на шляхетских усадьбах, например, на усадьбе “Дворное” (Видзы-Довчинские, Браславский р-н) Т. Вавжецкого (генерал, руководитель восстания 1794 г., преемник Т. Косцюшки) были организованы отдых и лечение серными водами (отдыхали поэт А.Мицкевич, император Александр II); на усадьбе имени “Турин” (Пуховичский р-н) Я. Наркевича-Йюдко (врач, изобретатель электрографии и беспроводной передачи электрических сигналов /радио/, проф. электрографии и магнетизма) отдых сочетался с электротерапией (“Система Йюдко”), потреблением кумыса и продуктов национальной (в то время “литовской”, от ВКЛ) кухни, доктор И. Зданович сочетал сельский отдых со SPA-процедурами и т.д. АЭТ получил достаточно широкое развитие в Западной Беларуси в 1920-1930-е гг.: работали сотни усадеб (как правило,

мелкой шляхты), издавался ежегодный гид-справочник “Лето в усадьбах Восточных земель”.

Реанимация АЭТ в Беларуси в 2000-е гг. связана с принятым комплексом правительственных мер по решению проблем развития села, которые были определены в Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития на период до 2020 г. (НСУР- 2020), Государственными программами возрождения и развития села на 2005-2010 гг., устойчивого развития села на 2011-2015 гг. В ходе реализации Программ сформировался качественно новый тип сельских поселков — агрогородки (АГ, в 2007 г. статус закреплен в законе “Об административно-территориальном делении...”), которые стали проводниками социальных стандартов в сельской местности, форпостами устойчивого развития, центрами культуры [1-4], развития АЭТ. Создание АГ — определенная моральная компенсация за уничтожение в 1930-х гг. местечек. Создание АГ подтолкнуло создание агрожоусадб (АЭУ; Указ №372, 2006) — основы АЭТ страны. В вопросах АЭТ-инноваций лидирует Витебская область — первые АЭУ, первые АЭТ-фестивали, первые “Зеленые маршруты”, первые турдервни (Бобыничи, Дретунь Полоцкий р-н и др.).

Нами дано [2] следующее определение АЭУ — комплекс жилых и хозяйственных строений в сельской местности (Закон позволяет создавать и в малых городских поселениях) вместе с двором, земельным наделом и с определенной инфраструктурой, воспроизводящий полностью или частично сельский быт и культуру, вписанный в окружающий ландшафт и используемый в целях АЭТ и устойчивого развития сельской местности. АЭУ — отдельные объекты АЭТ.

Целесообразность развития АЭТ и соответственно каркаса АЭУ определяется рядом обстоятельств: обладание значительными природными рекреационными ресурсами сельской местности; ростом популярности альтернативных видов туризма; значительным жилищным фондом сельских регионов; относительной дешевой услугой; необходимостью повышения уровня доходов и занятости сельского населения. При этом главная задача АЭТ — дать импульс развитию аграрных районов путем организации нового специфического сегмента сельской экономики. Развитие АЭТ направлено на решение экономических, социальных и экологических проблем, способствует: формированию инфраструктуры в селах; решению социальных вопросов; диверсификации сельскохозяйственного производства и созданию в сельской местности прибыльного производства товаров и услуг; ремесел и традиций; приостановке процесса урбанизации и развитию сельской местности, возрождению национальной культуры, пополнению списка нематериального наследия человечества (например, д. Семежево Копыльского р-на — обряд “Калядные цари”, 2009). ЮНЕСКО и ПРООН поддерживает и местные ремесла и промыслы (например, в д. Стрельки Рогачевского р-на производство кукол, в Мстиславском, Горечком, Чауском, Бельничском, Дрибинском — шаповальство). В развитии АЭТ заинтересованы: 1) собственно хозяева АЭУ, 2) местное население (дополнительный доход хозяевам и их соседям — сбыт сельскохозяйственной продукции,

дополнительные услуги — рыбалка, охота и т.п.; субъектам хозяйствования — сфера услуг: торговля, транспорт, дорожное хозяйство, ЖКХ и др.), что позволяет говорить о кластеризации АЭТ; 3) местные власти (инвестиции, улучшение инфраструктуры, создание новых рабочих мест и др.); 4) центральные власти (доходность; имидж страны); 5) АПК; 6) туристские фирм (новый продукт — “отдых в деревне”) и др. [4. 5].

Правительственная поддержка, банковские льготы на получение кредитов, низкие ставки налогов, потоки внутренних и иностранных туристов привели к бурной динамике числа АЭУ (2006-2012 гг.). Пик их “прироста” пришелся на 2011 г. (Указ № 614 — большие объемы кредитования под льготные 5%); тогда же определился и разрыв между зарегистрированными и действующими АЭУ (рис. 2). На нач. 2012 г. туристов принимали 1823 АЭУ (табл. 1).

Таблица 1
Размещение зарегистрированных усадеб по областям, 2012

Область	Количество	Область	Количество
Брестская	150	Гродненская	120
Витбская	340	Минская	250
Гомельская	261	Могилевская	293

Большинство АЭУ размещены на берегах водоемов (например, в озерных Мидельском, Браславском, Полоцком районах, в каждом более 40), вблизи лесных массивов — пущ. В качестве примера динамики роста численности АЭУ приводим ситуацию по Могилевской области (с 2006 по 2010 гг. с 4 до 220 АЭУ — см. рис. 1; на нач. 2012 г. — 293) [1].

В современной практике выделяются в рамках интегративного А

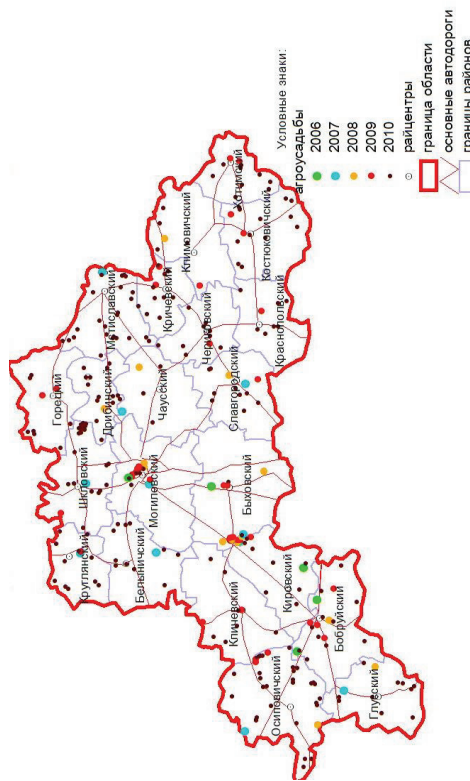

Рис. 1. Динамика численности АЭУ Могилевской области, 2006-2010.

С сер. 2012 г. процесс количественного роста стал перерастать в качество (экономический кризис, проблемы кредитования, снижение потоков туристов из России и Украины в 2014-2015 гг., конкуренция) предоставляемых услуг. Например, в Могилевской области, на 1.09.2015 г. осталось 88 постоянно работающих АЭУ.

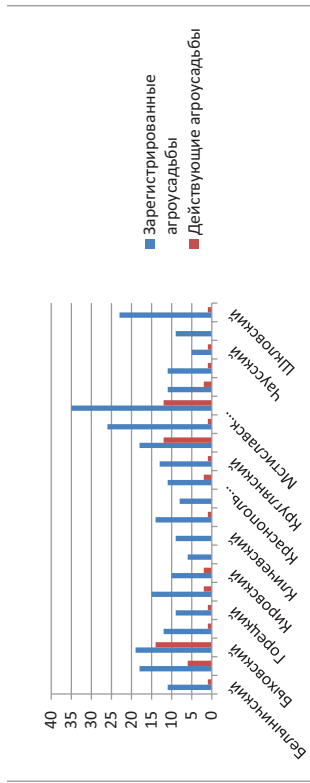

Рис. 2. Показатели зарегистрированных и действующих АЭУ на примере районов Могилевской области

Виды АЭТ (“шалящие” по воздействию на среду и местное сообщество и близки по мотивации): сельский, “зеленый” (экологический), фермерский, деревенский, спортивный, кулинарный, приключенческий, экстремальный, оздоровительный, медицинский, познавательный и др. Услуги, предоставляемые в рамках программ АЭТ: ночлег на усадьбе (вместо гостиницы, например, во время проведения массовых международных культурных, спортивных и иных мероприятий в зоне транспортной доступности), проживание с отдыхом на усадьбе; оздоровление (пчело-, иппотерапия и т.д., водолечение), проживание на усадьбе с лечением в медицинских центрах, санаториях, пансионатах (курсовки); питание на заказ из экологически чистых продуктов; знакомство с историей, географическими особенностями края, достопримечательностями; “погружение” в этнографическую среду, участие в народных обрядах, в этноприключениях, в фольклорных турах; катание на лодках, лошадях; походы за грибами, ягодами, лекарственными растениями, организация рыбалки, охоты, наблюдений за животными, этнофотоосессий, лесо-болотных сафари; посещение сакаральных, культовых мест и объектов (например, в Могилевской области в 9 районах — кластер “Край живаторных крыниц”) и др.

АЭТ в стране, после пережитого бума, пока в росте численности АЭУ, диверсифицируется. Диверсификация — мера разнообразия в совокупности. Диверсификация — важная инвестиционная концепция АЭТ. Процесс автомобилизации (400 автомобилей / 1000 нас.) позволяет легко решить транспортный вопрос “отдыха в деревне”, а процесс роверизации (260 велосипедов / 1000 нас.) — участия в предлагаемых АЭУ “зеленых” маршрутах. Наметилась тенденция “отхода” от массового туризма

пребывания (просто “пожить в деревне”, при его, естественно, сохранении), собственно агротуризма (“сбор урожая”), к более динамичным видам: туризм практического опыта (получение жизненного опыта, например, сочетание отдыха с участием в мастер-классах и изготовлением для собственных нужд валенок, ручного мыла и использованием его в предложенной бане; изготовление с последующим поеданием традиционных видов сыра, колбасы и т.д.), спортивный туризм (пешие, конные, велосипедные маршруты с пребыванием по нитке маршрута на разных АЭУ — питание, ночлеги, услуги по прокату велосипедов, лошадей), туризм экосообщества, этнографический (знакомство с местными традициями), событийный (например, на усадьбе Огинских Залесье осенью 2015 г. проходят мероприятия в рамках Международного года и 250-летия со дня рождения М. Огинского) и др.

Большую популярность приобретает гастрономический туризм (традиционные блюда и напитки с участием в кулинарных фестивалях. Здесь, например, лидирует по совокупности услуг кластер “Воложинский гостинец” (гостинец — тракт; около 50 усадеб Воложинского р-на Минской обл.). В настоящее время составляется “Кулинарная карта Беларуси”, включающая фестивали: “День Судак” (Вилейка, февраль), “Гаспадарчы сыр” (Славгород, апрель), “Сырний” (Минск, июнь), “Еўрапейскія прысмакі” (Миноры Витебской, июль), “Вішнёвы” (Глубокое, июль), “Черничный”, “Медовый”, “Грибной” (все — Полоцк), “Конфетный” (Ивенец Минской обл., июль), международный “Большая бард-рыбалка” (Чигиринское вдхр., Могилевская, июль), “Фестиваль огурца” (Шклов, июль), международный “Могальскія прысмакі” (Мотоль Брестской, август), “Октобер-фэст” (Лнда, сентябрь-октябрь), “Большыны Спас” (Шарковщина, август), международный “Журавы і жураваны” (Миноры, сентябрь), “Драник-фэст” (усадьба “Зялёны Гай”, Могилев, октябрь), “Vuita Ezha” (Минск, сентябрь) и др. Гастрономический туризм “подогрел” интерес к национальной кухне: для посетителей АЭУ теперь в меню включаются обязательные аутентичные блюда.

Развитие АЭТ в стране способствует устойчивому развитию сельской местности, экологической, демографической, социально-экономической устойчивости регионов и страны в целом.

Література:

1. Sharukho, I.N. Agrotourism development in frontier regions at the example of Brest and Grodno regions. Развитие агротуризма в приграничных регионах на примере Брестской и Гродненской областей: Монография / И.Н. Шаруха [и др.]: под общ. ред. И.Н. Шаруха, А.В. Шадраква, Н.Б. Тупицына; проект USAID “Местное предпринимательство и экономическое развитие”, реализуемый ПРООН. – Минск: Изд. В. Хурецк, Смэлток, 2015. – 247с.
2. Демьяненко, У.С. Агротуризм в устойчивом развитии Беларуси / У.С. Демьяненко, И.Н. Шаруха. // Матэрыялы міжнароднага кангрэса «Агротурызм і развіццё сельскай гаспадаркі». – Т. 12. – Вып. 1-2. (2012). – № 1-2 (№№ 18-19). – С. 16-19.
3. Демьяненко, У.С. Влияние агротуризма и агроусадьб Могилевской области на устойчивое развитие сельских территорий / У.С. Демьяненко, И.Н. Шаруха // Проблемы устойчивого развития регионов Республики Беларусь и сопредельных стран: сборник научных статей Второй Международной научно-практической конференции, 27-29 марта 2012 г., МГУ имени А.А. Кулешова, 428

г. Могилев:

в 2-х чч. / под ред. И.Н. Шарухо, И.И. Пирожника, И.И. Барминой. – Могилев: УО “МГУ имени А.А. Кулешова”, 2012. – Ч. 2. – С. 12-14.

4. Шарухо, И.Н. Агротуризм и агроусадьбы Беларуси в устойчивом развитии / И.Н. Шарухо, У.С. Демьяненко // Проблемы социально-экономической и эколого-хозяйственной политики стран бассейна Балтийского моря: Матер. международной научно-практической конф., 24-25 ноября 2011 года. Псков: Изд. ПсковГУ, ООО “ЛОГОС Плос”, 2011. – С. 47-49.
5. Шарухо, И.Н. Агроусадьбы в устойчивом развитии сельских территорий Беларуси / И.Н. Шарухо, У.С. Демьяненко // Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. Географічні науки. – Вип. 3 : [збірник наукових праць / наук. ред. Б. М. Нешатаєв, А.О. Корнуєв та ін.]. Суми: СумДПУ, 2012. – С. 204-210.
6. Шарухо, И.Н. Региональные тенденции и факторы развития агротуризма Брестской и Гродненской областей / под общ. ред. А.В. Шадраква, И.Н. Шарухо; коллектив авторов – сост. – Минск: Смэлток, 2015. – 86с.

С.В. Шевченко

*Інститут металофізики НАН України,
Університет Вуллонгонг, Австралія
shevchenkosv@yahoo.com*

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ДИЗЬОНКТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ ЮГО-ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ВОСТОЧНО-АВСТРАЛИЙСКИХ ГОР

Австралийская плита в настоящее время представляет собой достаточно стабильное образование, однако 25-30 млн. лет назад (во время альпийской складчатости), когда почти на всех материках нашей планеты формировались крупные горные поднятия (Альпы, Анды, Гималаи и т.д.), в Австралии произошло омоложение Восточно-Австралийских гор. В своей основе эти горы сложены очень древними жесткими породами, которые частично были сжаты в складки в течении палеозоя. В период альпийской складчатости, возрождение данной системы, происходило за счет вертикальных тектонических движений, которые и сформировали современные сбросово-глыбовые морфоструктуры.

В пределах данной территории, за счет тектонических движений, образовались обширные горные массивы, разделенные котловинами, в пределах некоторых из них даже сохранились конусы древних вулканов. Вулканическая деятельность, во время вторичного горообразования, была очень активной, поэтому не только на склонах вулканов но и в котловинах сохранились следы обширных лавовых потоков.

Регион исследования расположен в пределах восточного побережья, в районе “сиднейского каменноугольного бассейна” (Пермь-Триас, 290 – 200 млн. лет назад). Который расположен южнее Сиднея, в районе городов Колклиф, Воллонгонг и Киам. Город Киам возник на месте добычи балластного базальтового щебня, для железнодорожного строительства, на поверхности старого лавового потока. Воллонгонг, представляет собой значительный регион угледобычи и представляет собой типичный шахтерский городок (рис.1.).

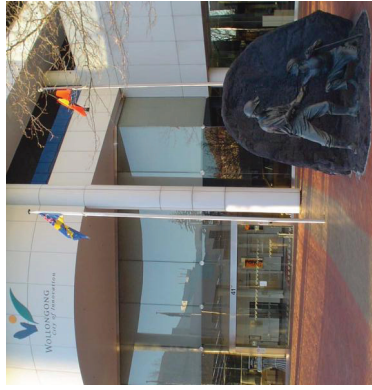

Рис.1. Памятник шахтерам перед мэрией Воллонгонга

Древние геологические структуры, в регионе исследования, обнажаются океаном и реками в пределах восточного склона Большого Водораздельного хребта, и представляют собой эрозионные и сбросовые образования, которые сформировались в течении альпийского этапа горообразования (рис.2.).

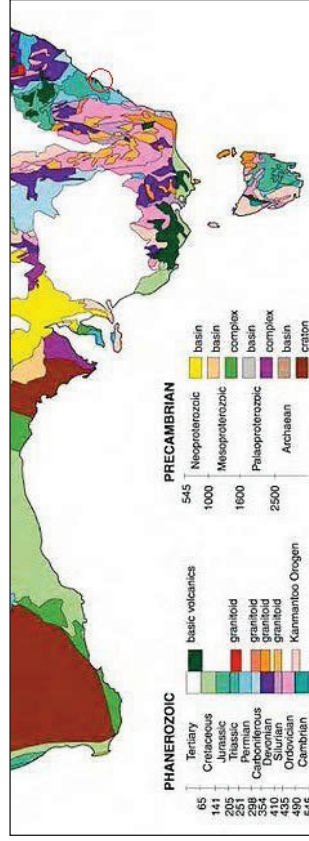

Рис.2. Геологическое строение региона исследования

В пределах береговой зоны региона исследования располагаются скальные платформы, которые представляют собой абразионные бенчи, образовавшиеся в результате действия на скальные породы приливов и волн. Данные образования, как правило поднимаются на 0,5 – 1 м, над уровнем океана во время отлива, их ширина достигает несколько сот метров. Эти образования достаточно небезопасные, если пропустить начало прилива, то можно не успеть выбраться с них.

Данные образования характеризуются очень разнообразной системой разломов и трещин, которые благодаря деятельности воды и ветра углубляются и расширяются, благодаря чему можно наблюдать их пространственную структуру не прибегая к бурению или выдалбливанию.

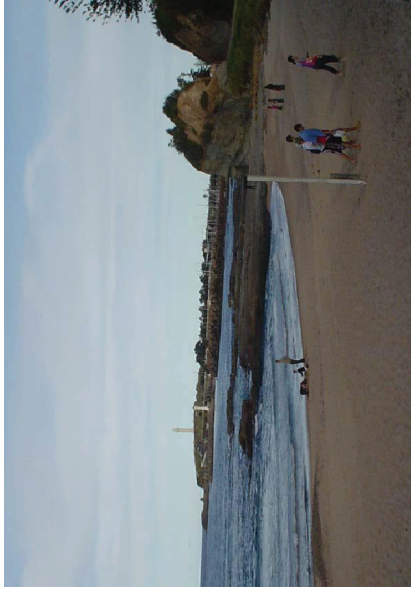

Рис.3. Вид на приливно-волновые абразионные платформы, в центре города Воллонгонг, во время отлива.

При рассмотрении поверхности платформ вблизи, бросается в глаза избирательная абразия, благодаря которой поверхность бенча представлена поднятиями и плоскими понижениями заполненными водой (рис.4).

Рис.4. Результаты избирательной абразии поверхности приливно-волнового бенча в пределах скальной платформы

В геоморфологическом отношении данные бенчи относятся к абразионным бенчам истирания и высверливания. На их поверхности проявляются современные и древние дизъюнктивные образования заполненные осадочными породами разного возраста (рис.5).

Рис.5. Диз'юнктивне формування на поверхності бенчей

Структурний аналіз бенчей і прилеглих прибережних часток побереж'я говорить об їх ідентичності і подверженості избирательной абразии (рис.6., рис.7.).

Рис.6. Моноклиналине розташування пластів горних порід

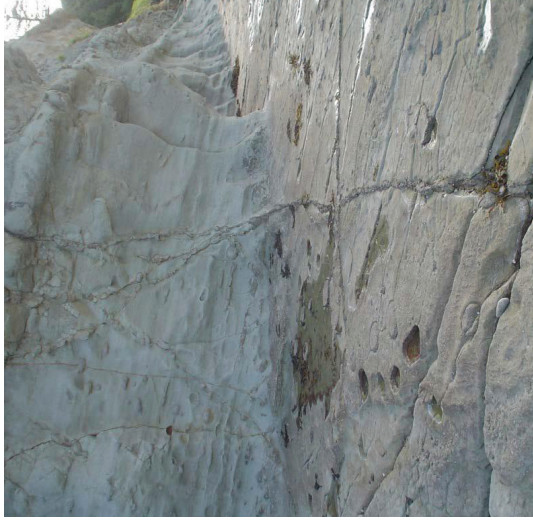

Рис.7. Розташування розломів в межах клифів і бенчей

Западні часті даних платформ представляють собою скальні масиви висотою в 300 – 400 м, в геоморфологічному відношенні вони представляють собою плато місцями прорезані ерозійними формами рельєфу.

На поверхності одного із плат береться початок річки Кенгуру, котра при перетині плато формує багаторічковий живильний водопадок, а нижче по течії формує каньйон довжиною до 10 км (рис.8).

Рис.8. Початок річки Кенгуру

Следует отметить, что в долине реки Кенгуру, как и береговой зоне проявляется множество аккумуляционных разломов, именно в пределах разломов образуются водопады (рис.9).

Рис.9. Водопады на реке Кенгуру, расположенные на месте разломов

Соответственно, в пределах описанного нами региона Австралии, важнейшее значение имеют дизъюнктивные нарушения, которые способствуют проявлению эндогенных процессов и обуславливают развитие эрозионных и абразионных процессов.

P. Szmielińska – Pietraszek

*Akademia Pomorska w Słupsku, Polska
paulina.szmielinska@apsl.edu.pl*

TRUDNOŚCI Z WEJŚCIEM NA RYNEK PRACY ABSOLWENTÓW SZKOŁ WYŻSZYCH – POLSKIE DOŚWIADCZENIA NA PRZYKŁADZIE WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Paulina Szmielińska Pietraszek ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВИПУСКНИКІВ ВИЩОЇ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ – ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД НА ПРИКЛАДІ ПОМОРСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ПОЛЬЩІ. Процеси та події на ринку праці в Польщі з початку 90-х викликали і зберігають високий рівень безробіття серед молоді, особливо випускників. Одним з важливих елементів, який перешкоджає

ефективному працевлаштуванню випускників, є невідповідність між освітніми пропозиціями університетів в Польщі та вимогами підприємств або зовнішніх умов.

Wprowadzenie

Współczesne badania rynku pracy w Polsce koncentrują się na wielu nurtach. Są to po pierwsze analizy teoretyczno-empiryczne poświęcone bezpośrednio lub pośrednio demograficzno-społecznym i ekonomicznym uwarunkowaniom rynku pracy. Wielu badaczy próbowało znaleźć odpowiedź na pytanie, jakie są przyczyny tak dużego zachwiania równowagi na rynku pracy, potęgowania się i utrwalania zjawiska bezrobocia [11]. Jedną ze zidentyfikowanych przyczyn okazało się niedostosowanie struktury wykształcenia ludności do potrzeb rynku pracy. Problem ten zaczął pojawiać się w opracowaniach wielu autorów, którzy rozpatrywali go zarówno w skali całego kraju jak i poszczególnych regionów [1,10,14]. Szczegółowo tymi zagadnieniami zaczęły zajmować się instytucje odpowiedzialne za kreowanie polityki rynku pracy – Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej, Konfederacja pracodawców “Lewiatan”, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową i wiele innych [2,5,6,7,8,9,15]. Na przykład w ramach tych działań na terenie województwa pomorskiego w latach 2011- 2013 realizowano projekt “Pomorski barometr zawodowy – diagnozowanie zapotrzebowania na kwalifikacje i umiejętności na regionalnym rynku pracy województwa pomorskiego”, który obecnie jest kontynuowany przez Wojewódzki Urząd Pracy w Gdańsku[5].

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie problemów, na jakie napotykają absolwenci studiów wyższych w procesie wejścia na rynek pracy, ale także możliwości podniesienia ich atrakcyjności dla przyszłych pracodawców.

Trudności z wejściem na rynek pracy absolwentów szkół wyższych województwa pomorskiego

W modelu aktualnie przebiegających zmian gospodarezo-społecznych istotne miejsce mają przemiany w strukturze wykształcenia. W związku ze zmieniającymi się realiami, zaistniałą koniunkturą na rynku pracy, coraz trudniejszym startem młodych ludzi w dorosłe życie, rodzice mają coraz większe oczekiwania i aspiracje edukacyjne wobec swoich dzieci. W polskim społeczeństwie panuje opinia, że dopiero zdobycie wyższego poziomu wykształcenia daje szerokie możliwości rozwoju, posiadania wymarzonego zawodu, ale także osiągnięcia odpowiedniego prestiżu społecznego. Przeprowadzone przez Główny Urząd Statystyczny badania aspiracji edukacyjnych rodziców wykazały, że prawie 3/4 – 74,5% przebadanych osób pragnęłoby, aby ich dzieci osiągnęły wykształcenie wyższe. W miastach oczekiwany od dzieci poziom wykształcenia był istotnie wyższy niż na wsi, gdzie wyższego wykształcenia oczekiwało od dzieci prawie 65% respondentów, podczas gdy w miastach – prawie 83%. [15]. Ten przyrost aspiracji edukacyjnych przyczynił się do rozwoju kształcenia na poziomie wyższym. Doprowadziło to do znacznego wzrostu udziału osób z wykształceniem wyższym w Polsce z 9,9% w roku 2002 do 17,0% w roku 2011. Podobnie wskaźnik ten kształtował się dla województwa pomorskiego i wynosił odpowiednio 10,9% i 17,6%.

Niestety o ile w początkowym okresie pojawienia się zjawiska bezrobocia w Polsce osoby z wyższym wykształceniem stanowiły jedynie 4-5% ogółu bezrobotnych, o tyle w ostatnim czasie ich udział systematycznie wzrasta. W roku

2013 osoby bezrobotne legitymujące się wyższym wykształceniem stanowiły 12% wszystkich zarejestrowanych bezrobotnych. Nieco korzystniej w skali kraju kształtowała się sytuacja w województwie pomorskim, gdzie odsetek ten wyniósł 10,6%.

Bezrobocie w Polsce dotyka przede wszystkim ludzi młodych. W końcu grudnia 2013r. najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych tworzyły osoby w wieku 25-34 lata (27,8% ogólnej liczby bezrobotnych).

Wśród ogółu młodzieży pozostającej bez pracy szczególną kategorią bezrobotnych są absolwenci, ponieważ w procesie ich aktywizacji istotną rolę odgrywa czynnik czasu. Absolwenci szkół wyższych są jednym z istotniejszych elementów podnoszenia jakości kapitału ludzkiego danego obszaru. Wchodząc na rynek pracy oferują wiedzę, kreatywność, będące niezbędnymi elementami rozwoju społeczno-ekonomicznego. Zniekształcając proces wchodzenia w życie zawodowe bezrobocie opóźnia, a czasem uniemożliwia ekonomiczne i społeczne usamodzielnienie się młodzieży. Dłuższe pozostawanie bez pracy powoduje dewaluację kwalifikacji zawodowych i osłabia chęć podjęcia pracy [12].

Jednym z istotnych czynników strukturalnych bezrobocia absolwentów, decydującym w zasadzie o ich pozycji na rynku pracy jest niedostosowanie poziomu i struktury kształcenia kadr do potrzeb gospodarki i kultury narodowej, a więc trwająca od lat dysproporcja między edukacją i pracą w ujęciu globalnym. Wśród czynników determinujących start zawodowy absolwentów podstawowe znaczenie mają kwalifikacje, które wyznacza nie tylko poziom wykształcenia i typ końcowej szkoły, ale przede wszystkim kierunek kształcenia. Za dobre kwalifikacje uznaje się takie, które trafiają w zapotrzebowanie społeczne (rynek) i są obiektywnie zweryfikowane pod względem jakościowym.

Z perspektywy rynku pracy obecna struktura wykształcenia absolwentów w województwie pomorskim według kierunków nie wypadła korzystnie. Przyjmując, że współcześnie to, w dużej mierze, zawody techniczne posiadają największy potencjał, mogący przynieść konwersję wiedzy na rozwój ekonomiczny, nadmierny udział absolwentów z zakresu nauk społecznych i humanistycznych uznać należy za istotny problem. Należy jednak podkreślić, że niemożliwym jest całkowite „urynkowanie” struktury kształcenia. O ile funkcjonujące szkoły niepubliczne są w stanie dostosowywać się całością oferty kształcenia do popularnych trendów na rynku pracy, o tyle na uczelniach publicznych spoczywa obowiązek kształcenia we wszystkich dyscyplinach wiedzy – również generujących absolwentów „problemowych” z perspektywy rynku pracy. Ciągłość rozwoju społecznego i cywilizacyjnego wymaga bowiem prowadzenia badań i kształcenia we wszystkich dziedzinach [3].

W województwie pomorskim szkoły wyższe oferują aktualnie kształcenie na 120 kierunkach studiów w trybie stacjonarnym i niestacjonarnym, na uczelniach publicznych i prywatnych. Największym zainteresowaniem kandydatów na studia w roku 2013 (największa liczba kandydatów przypadająca na jedno miejsce) cieszył się kierunek lekarski, automatyka i robotyka, informatyka, zarządzanie oraz kryminologia. Wśród absolwentów kończących studia w roku 2013 dominowali jednak absolwenci kierunku pedagogika, zarządzanie, administracja [2].

Z ogółu osób, które ukończyły studia w 2013r. 6,9% zarejestrowało się jako osoby bezrobotne bezpośrednio po zakończeniu edukacji. Wśród bezrobotnych największą grupę stanowili absolwenci kierunku pedagogika, zarządzanie, turystyka i rekreacja, administracja i ekonomia [2].

Studia wyższe, niezależnie od ukończonego kierunku, mają za zadanie wyposażyć absolwenta w szereg kompetencji użytecznych w przyszłej pracy zawodowej. Badania prowadzone wśród pracodawców [7,8,9] w ramach analizy Bilansu Kapitału Ludzkiego (prowadzonego od kilku lat przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości) pokazują, że oczywiście poza umiejętnościami zawodowymi, niezależnie od rodzaju zajmowanego stanowiska niezmiennie liczą się kompetencje interpersonalne oraz samoorganizacyjne. Wśród nich najczęściej wymieniana się komunikatywność, umiejętność podejmowania inicjatyw, samodzielność. Często pojawia się również umiejętność zarządzania czasem, przedsiębiorczość, umiejętność współpracy w grupie czy łatwość nawiązywania kontaktów z ludźmi.

Można również zauważyć, że zidentyfikowane kompetencje w dużej mierze związane są ze zmianami zachodzącymi we współczesnym świecie. Coraz więcej firm będzie działać na arenie międzynarodowej, zatem pracownicy powinni swobodnie poruszać się w międzynarodowych zespołach. Do tego niezbędna jest znajomość języków obcych oraz technologii mobilnych, wykorzystywanych w komunikacji. Jest to szczególnie ważne dla kadry kierowniczej, a więc dla osób z wyższym wykształceniem.

Prowadzony regularnie monitoring rynku pracy przez różne instytucje oraz badania prowadzone wśród pracodawców [12,13] wykazują jednak, że dość nisko oceniali oni poziom tych kompetencji wśród absolwentów szkół wyższych.

Wśród potrzeb pracodawców istnieje duży deficyt kompetencji miękkich, ale dodatkowo dużą lukę odnotowano w zakresie umiejętności zastosowania wiedzy (akademickiej) w praktycznych działaniach, nazywanej przez pracodawców doswiadczeniem zawodowym. Ważna staje się też wiedza interdyscyplinarna, która poszerza horyzonty i zwiększa elastyczność pracowników na rynku pracy [13].

Taka ocena kompetencji absolwentów znajduje również potwierdzenie w postępowaniu rekrutacyjnym prowadzonym przez pracodawców. Wyniki „Barometru zawodowego województwa pomorskiego” [5] wykazują, że główny problem ze znalezieniem pracowników na regionalnym rynku pracy polega na braku kandydatów z odpowiednim doświadczeniem (tak zadeklarowało przeszło 75% pracodawców mających trudności w pozyskiwaniu pracowników). Natomiast problem ze znalezieniem kandydatów o odpowiednim wykształceniu zgłosiło jedynie 27% pracodawców.

Wnioski

Przyszłość zawodowa zakładająca ryzyko bezrobocia, powoduje radykalną zmianę sytuacji w systemie kształcenia, a także w postawach młodzieży wobec edukacji. Wykształcenie staje się wartością instrumentalną, służącą osiągnięciu pozycji społeczno-zawodowej. Niestety obecnie w województwie pomorskim (jak i całej Polsce) liczba wolnych miejsc pracy dla osób z wysokimi kwalifikacjami jest coraz niższa, a związana z tym wysoka konkurencja powoduje, że dyplom szkoły wyższej nie daje już gwarancji szybkiego uzyskania zatrudnienia [2]. Wielu

абсолютів стaje więc przed koniecznością podjęcia zatrudnienia niedopasowanego do osiągniętego poziomu kwalifikacji.

Niechcąc pracodawców do zatrudniania absolwentów opiera się na zarzutach związanych z: ciągłe podręcznikowym sposobem przekazywania wiedzy na studiach, przy niedocenianiu roli zajęć praktycznych; niedostosowaniem programów kształcenia do zachodzących zmian technologicznych; niewystarczającym zakresem kształtowania umiejętności miękkich, podczas gdy umiejętności te odgrywają kluczową rolę w możliwościach adaptacji do wymagań rynku pracy [4].

Koniecznym warunkiem do poprawy sytuacji jest więc nawiązanie prawdziwego dialogu między uczelniami i ich partnerami społecznymi, tak aby uczelnie mogły lepiej zrozumieć profil kompetencji pożądaných przez gospodarzkę i społeczeństwo, a także określić poziom rozwijanych kompetencji na studiach wyższych. Uwidacznia się tutaj tola kierunków kształcenia o profilu praktycznym (z dużą liczbą zajęć prowadzonych przez praktyków w pracowniach do tego przystosowanych oraz możliwością odbywania kilkumiesięcznych staży w przedsiębiorstwach) dla uczelni wyższych, które kumulując wyposażenie i sprzęt do kształcenia praktycznego mogą w elastyczny sposób starać się odpowiadać na te zmieniające się warunki gospodarze. Pewna trudność występuje z przewidywaniem kierunków specjalizacji, bowiem pracodawcy zazwyczaj nie są w stanie określić swoich potrzeb na okres dłuższy niż 5 lat. Wynika to z faktu ciągłego procesu przemian zachodzących w polskiej gospodarce.

Współczesne tempo zmian prowadzi również do szybkiej dezaktualizacji posiadanych umiejętności, szybkiej deprecjacji pewnych zawodów, co przy pewnej bezwładności systemu edukacji wymusza przewidywanie przyszłych trendów i regularną obserwację zachowań przedsiębiorców. Dlatego też w procesie edukacji powinno się kłaść nacisk na elastyczność, najbardziej uniwersalne umiejętności, tj. logiczne myślenie i rozwiązywanie problemów, a także umiejętne łączenie wiedzy z różnych dziedzin z kompetencjami związanymi z wykorzystywaniem najnowszych technologii.

Literatura:

1. Bielecki P., 2011. *Kompetencje absolwentów studiów wyższych w świetle ogólnoeuropejskich badań CHEERS, REFLEX i TUNNG*. [w:] K. Jędralska, J. Bernais (red.), *Kompetencje absolwentów studiów ekonomicznych. Perspektywa nauki i biznesu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice: 13–66.
2. *Bezrobotni absolwenci szkół wyższych w województwie pomorskim w 2013 roku*, 2014. WUP, Gdańsk
3. Czapiewski K. L., Janic K., 2013, *Edukacja jako czynnik rozwojowy Mazowsza*, Trendy rozwojowe Mazowsza, nr 11, Warszawa
4. Matusiak K.B., Kuciński J., Gryzik A. (red.) 2009. *Foresight kadr nowoczesnej gospodarki*, Warszawa, publikacja współfinansowana przez UE w ramach EFS.
5. Grotkowska G., Gajderowicz T., 2015. *Pomorski Barometr Zawodowy. Raport kolicowy 2014*, Wojewódzki Urząd Pracy w Gdańsku, Gdańsk
6. Jelonek M., Szklarczyk D., Balcerzak-Raczyńska A., 2012. *Oczekiwanie pracodawców a pracownicy jutra. Na podstawie badań realizowanych w 2012 r. w*

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВІРШЕННЯ. 2015
ramach III edycji projektu "Bilans Kapitału Ludzkiego", Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.

7. Kocór M., Czarnik S., Strzebońska A., 2012. *Potrzeby pracodawców a dostępność zasobów pracy. Próba bilansu* [w:] Kompetencje jako klucz do rozwoju Polski. Raport podsumowujący drugą edycję badań "Bilans Kapitału Ludzkiego" realizowaną w 2011 roku, red. J. Górniak, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, s. 61-97.
8. Kocór M., Strzebońska A., Dawid-Sawicka M., 2012. *Pracodawcy o rynku pracy. Raport z badania pracodawców i ofert pracy realizowanych w 2012 r. w ramach III edycji projektu "Bilans Kapitału Ludzkiego"*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
9. Kocór M., Strzebońska A., Keeler K., 2012. *Kogo chcą zatrudnić pracodawcy? Potrzeby zatrudnieniowe i wymagania kompetencyjne wobec poszukiwanych pracowników*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa
10. Kryńska E., 2002. *Studia i co potem? Bezrobotcie wśród absolwentów szkół wyższych*, Polityka Społeczna nr 5-6.
11. Mlonek K., 1999. *Bezrobotcie w Polsce w XX wieku w świetle badań*, Warszawa
12. Szmieleńska P., 2001. *Bezrobotcie absolwentów a oczekiwania pracodawców na rynku pracy Słupska*, [w:] *Wpływ integracji europejskiej na przemiany strukturalne obszarów o wysokim bezrobociu*, Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomii i Zarządzania, Politechnika Koszalińska, Koszalin, nr 7: 353-364.
13. Szmieleńska-Pietraszek P., Szymańska W., 2015. *Expectations of employers on the example of Słupsk local labour market (with the particular emphasis on the need for geographical competences)*, Environmental & Socio-economic Studies, Vol. 3, is. 1 (2015), s. 35-42
14. Sztandar-Sztanderska U. (red.), 2010. *Kwalifikacje dla potrzeb pracodawców. Raport końcowy*, pod red. U. Wydział Nauk Ekonomicznych UW, Ośrodek Badań Rynku Pracy, Warszawa
15. *Wybory ścieżki kształcenia a sytuacja zawodowa Polaków*, 2013, GUS, Warszawa

В.Г. Щабельська, Ю.Ю. Пологовська

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
schabelska_v@ukr.net, grinenko_julia@ukr.net

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЙ ДО ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Постановка проблеми. Інтеграція України в світову систему освіти вимагає якісної перебудови підготовки фахівців. У сучасній педагогічній науці розвивається ідея компетентнісного підходу в професійній підготовці вчителів. По закінченню навчання у вищому навчальному закладі вчитель повинен вільно володіти основними складовими професійної (комунікативною, психолого-педагогічною, культурологічною, інформаційною, науково-дослідною, профорієнтаційною тощо) компетенції. Своєрідним показним рівня його професіоналізму є вміння застосувати на практиці сформовані під час навчання у ВНЗ навички з проведення профорієнтаційної роботи. Сучасний учитель-фахівець повинен не тільки володіти теорією та методикою викладання фахових дисциплін, але й

надавати учням кваліфіковану допомогу в їхньому професійному самовизначенні. Це свідчить про те, що у структурі професійної компетентності значне місце займає профорієнтаційна компетентність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням основних аспектів компетентнісного підходу в системі освіти займалися В.І. Байденко, В.О. Болотов, Л.С. Бондар, С.У. Гончаренко, І.В. Гушлевська, Д.Б. Ельконін, І.О. Зміння, В.В. Лагітєв, О.С. Лебедєв, В.В. Серіков, С.О. Сисоєва, Т.О. Строкова, І.В. Родигіна, І.Д. Фрумін, С.В. Шишов. Ватомий внесок у розвиток державної системи профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання належить С. Клімову, І. Назімову, Є. Павлютенкову, Б. Федорішину, С. Чистяковій, М. Янцуру.

Основна мета та завдання. Аналіз особливостей формування профорієнтаційної компетентності майбутніх вчителів географії до профільного навчання у старшій школі.

Реалізація мети дослідження вимагає вирішення наступних завдань:

- розкрити особливості профільного навчання географії в старшій школі;
- визначити особливості проведення профорієнтаційної роботи вчителя в рамках свого предмета в умовах профільного навчання;
- проаналізувати особливості формування профорієнтаційної компетентності у майбутнього вчителя географії під час навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Реформування загальної середньої освіти в Україні передбачає профільність старшої школи. Перехід до профільного навчання передбачає рівномірний доступ до повноцінної освіти різних категорій учнів, незалежно від територіальної чи будь-якої іншої ознаки та сприяє підготовці їх до вибору майбутньої професії.

Поглиблене вивчення географії здійснюється у природничо-математичному (географічний, природознавчий, екологічний профілі, профіль природокористування) та суспільно-гуманітарному (країнознавчий, суспільно-географічний, економіко-географічний, історико-краснавчому профілі) напрямках. Ці два профілі передбачають практичну спрямованість освіти, вивчення географії у тісному зв'язку з потребами практики. Географічні навчальні курси вивчаються також у технологічному (профіль географічних інформаційних технологій) та спортивному (туристсько-краснавчий профіль) напрямках. В даних навчальних профілях географія як навчальний предмет є засобом реалізації профільного навчання і передбачає, з одного боку, поглиблене її вивчення за рахунок профільної спеціалізації (профільовання має суто географічний характер та відображає ту сферу діяльності, яку учень передбачає обрати після закінчення школи), з іншого – розв'язання завдань, зумовлених профілем (глибше володіння географією у профільному класі та вивчення як профільних курсів, так і за вибором профільно спрямованості). Профільний рівень навчання географії в 10-11 класах представлений курсом “Географія” і розрахований на 350 годин (5 годин на тиждень). Профільне навчання географії у старшій школі передбачає організовану спільну

діяльність учителя й учнів спрямовану на свідоме і глибоке оволодіння ними змістом навчального матеріалу з географії [4].

Перед вчителем-предметником постає складне завдання зберегти напрям професійного самовизначення учнів, сформований на допрофільному етапі навчання і через призму свого предмету розширити їх знання з вибраного профілю навчання, виробити вміння і навички застосовувати їх у своїй майбутній професії. Метою профорієнтаційної роботи зі школярами є допомога учневі у виборі сфери діяльності (професії), яка б відповідала його здібностям і можливостям, сприяла розвитку професійних нахилів та інтересів [5].

Для проведення профорієнтаційної роботи в рамках свого предмета, вчитель повинен мати ґрунтовну теоретичну та практичну підготовку, які включають: знання мети та задач профорієнтації, методів та методик її реалізації в умовах відповідного предмета, наявність вмінь та навичок застосування їх на практиці, вміння діагностувати та вчасно долати психолого-педагогічні основи проблеми даного напрямку роботи. Профільна школа повинна надавати учням можливість вибору галузі знань і видів діяльності для досягнення подальшої професійної досконалості. Профорієнтаційну роботу в умовах профільного навчання у старшій школі на уроках вчитель, зокрема і географії, має можливість здійснювати через лекції, семінари, колоквіуми, творчі роботи, постановку проблемних завдань, моделювання ситуацій. Серед активних методів виділяють: евристичне спостереження, порівняння, конструювання, моделювання, смислове та символічне бачення, метод творчої реалізації тощо. Основною характеристикою методів навчання є спрямованість на розкриття особистого “Я” як учня, так і вчителя через їхню творчу взаємодію. Особливої ваги в умовах особистісно-орієнтованого підходу набувають диспути, групова робота, рольові ігри, кероване дослідження, проекти, які спрямовані на розвиток пізнавального інтересу до предмета, творчості учня, забезпечують профорієнтаційну спрямованість уроків, формують в учнів загальноурадові та професійно важливі навички.

Зазначені методи і форми навчання формують не лише вміння й навички, а й загальнонавчальні способи розумових дій – здатність побудувати модель діяльності на майбутнє, узагальнювати і конкретизувати, аналізувати і синтезувати, формувувати проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Методика профорієнтаційної роботи на уроках географії повинна забезпечувати не лише оптимальні умови для різнобічного розвитку кожного учня, а й враховувати його індивідуальні особливості, пізнавальні потреби, інтереси, прагнення.

Формування профорієнтаційної компетентності у майбутніх вчителів географії є одним із найскладніших завдань під час підготовки їх до професійної діяльності і є актуальним упродовж усього навчання у ВНЗ [3].

Профорієнтаційна компетентність – це інтегративна система умінь майбутніх учителів здійснювати професійні функції у процесі профорієнтаційної роботи, враховуючи освітні потреби учнів, забезпечуючи обґрунтоване спрямування професійного самовизначення та створювати

умови для його здійснення. Процес формування професійної компетентності являє собою інтегративну систему навчальної та позанавчальної діяльності викладачів, яка дозволяє розкрити соціально-економічні, психолого-педагогічні та науково-технічні аспекти професійної орієнтації учнів, навчити майбутніх вчителів ефективно проводити її в школі [6].

Результатом формування професійної компетентності в майбутнього вчителя є поява відповідних компетенцій: проектування індивідуальної освітньої траєкторії учня, змісту спецкурсів і технологій їх засвоєння, відображення процесу та змісту майбутньої професійної діяльності у змісті навчальних спецкурсів, застосування стимулюючих можливостей імітаційно-ігрових та проектних технологій, здійснення педагогічної взаємодії та професійно-педагогічної діагностики учнів [3]. Засобами формування готовності майбутнього вчителя географії до професійної роботи під час профільного навчання у старшій школі та професійної компетентності є фахові навчальні дисципліни та спецкурси з циклів фундаментальної, природничо-наукової і професійної та практичної підготовки, зокрема “Методика навчання географії”, “Сучасні педагогічні технології на уроках географії”.

У процесі вивчення методики навчання географії здійснюється професійна підготовка сучасного вчителя-географа до роботи у загальноосвітніх закладах різного типу, формуються педагогічні уміння і навички з моделювання та проведення різноманітних форм навчальних занять, позакласної роботи з географії в школі, особливостей організації профільного навчання та здійснення вчителем професійної роботи на уроках. Під час вивчення дисципліни “Сучасні педагогічні технології на уроках географії” студент-географ знайомиться з інноваційними технологіями навчання географії, вчиться застосовувати їх на практиці, адже вони найбільше сприяють формуванню пізнавального інтересу у учнів старшої школи до предмета. Найбільш універсальними інноваційними технологіями в процесі формування готовності майбутніх учителів географії до профільного навчання старшокласників і забезпечення професійної спрямованості є імітаційно-ігрові та проектні педагогічні технології. У процесі формування готовності майбутніх учителів географії до профільного навчання ділові ігри – це певною мірою імітація професійно-педагогічної діяльності, пов’язаної з управлінням навчально-виховним процесом. Такі ігри сприяють розвитку творчого мислення й формуванню практичних умінь організації навчально-виховної діяльності в умовах профільного навчання. Їх використання активізує професійну позицію, підвищує рівень мотивації до навчання, забезпечує розвиток аналітико-діагностувальних, прогностичних, конструктивно-організаторських, комунікативних умінь майбутніх фахівців. Під час розв’язання поставлених завдань у процесі ігрової діяльності розвиваються вміння оперувати набутими знаннями в конкретних ситуаціях, набуваються навички самоаналізу, самоконтролю й самооцінки. Проектні технології передбачають використання різноманітних методів, засобів

навчання, а також інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, технології і творчих галузей, оскільки навчальні проекти за своєю суттю є міжпредметними. Навіть, якщо проект реалізується у межах одного предмета, робота над ним передбачає застосування знань з інших галузей і демонструє зв’язок із реальним життям, що є вкрай необхідним у підготовці майбутнього вчителя географії до профільного навчання [2].

В умовах стрімкого розвитку IT-технологій і популярності IT-спеціальностей серед випускників шкіл, велике значення у підготовці вчителя географії до професійної роботи в умовах профільного навчання має дисципліна “Геоінформаційні технології в географії”. Географічні інформаційні технології (ГІТ) є найбільш ефективним інструментом пізнання й опису географічного середовища, що постійно змінюється. У розвинених країнах вони використовують надзвичайно широко, у нас же усвідомлення їхнього потенціалу тільки розпочинається. Застосування ГІТ на уроках географії сприятиме не лише формуванню в учнів інтересу до вивчення предмету, активізації засвоєння і формуванню загальнопредметних компетенцій, а й навичок розробки геоінформаційних проектів (створення карт, графічних моделей Землі, Сонячної системи).

Під викладання профільних навчальних дисциплін викладач повинен забезпечувати зв’язок академічної підготовки студентів у ВНЗ із професійною практикою, використовувати активні методи навчання – проблемний, імітаційне моделювання реальних ситуацій, самостійну роботу дослідницького характеру та передбачати оцінювання готовності студента до професійної роботи на уроках географії.

Одним з етапів підготовки вчителів до професійної роботи є написання курсової, бакалаврської чи магістерської робіт. Кожен із цих видів роботи наявного матеріалу з досліджуваної проблеми та продукту самостійної спостереження й висновки. Студент на основі власного дослідження у загальному та систематизує отримані знання протягом періоду навчання у вузі, працює над розробкою власної методики проведення професійної роботи в старшій школі в цілому чи окремих її складових та позиціонує себе як суб’єкт навчання у вузі, може запропонувати власні методичні рекомендації до формування професійної компетентності у студентів під час навчання у ВНЗ.

Важливим засобом підготовки майбутніх вчителів географії до професійної роботи, формування професійної компетентності в умовах профільного навчання є виробничо-педагогічна практика. Під час практики студенти поглиблюють та закріплюють теоретичні знання, формують вміння застосовувати їх у вирішенні конкретних педагогічних задач, переймають досвід вчителів у викладанні географії з урахуванням профлю класу, проведення професійної роботи як під час занять, так і позаурочний час.

Висновки. Підготовка вчителя-географа до професійної роботи в умовах профільного навчання є одним із найважливіших завдань, яке передбачає ознайомлення студентів із методикою проведення такої роботи на уроках географії. Її ефективність зростає у процесі переоорієнтації з пасивних

форм навчання на активну творчу працю та особистісно-орієнтоване навчання.

Література:

1. Волкова Є. Особистісно-орієнтована профорієнтаційна робота в школі / Є. Волкова // Директор школи. – 2003. – № 4. – С. 9–10.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: [навчальний посібник] / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Медвідь Н.С. Підготовка майбутніх учителів-словесників до профорієнтаційної роботи в умовах допрофільного та профільного навчання // Медвідь Н.С. // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 14. – Глухів: ГДПУ, 2009. – 210 с.
4. Назаренко Т.Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика. Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 380 с.
5. Процько Х. В. Характеристика критеріїв та рівнів сформованості профорієнтаційної компетентності майбутніх вчителів технологій / Х. В. Процько // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 14. – Глухів: ГДПУ, 2009. – 210 с.
6. Харламенко В. Б. Дидактичні основи курсу профорієнтації в підготовці вчителів трудового навчання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / В. Б. Харламенко. – К., 2002. – 205 с.

В.Г. Юровчик

*Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Yurovchik@ukr.net*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛІСІВ І ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність географічних досліджень стану і розвитку лісового господарства обласного регіону зумовлена негативними тенденціями, які особливо яскраво проявилися в останнє десятиліття. Така ситуація вимагає поглибленого вивчення причин виникнення та обґрунтування шляхів вирішення проблем лісового господарства. Цим питанням (на прикладі лісового господарства Волинської області) і присвячена дана стаття.

Аналіз публікацій і досліджень

Питаннями дослідження лісів і лісового господарства у Волинській області і краї науковці почали займатися ще понад сто років тому назад. Серед відомих дослідників цієї проблематики на Волині можна назвати Т. Андрієнко [1], С. Генсірука [4,5], Б. Заверуху [7], Н. Коцан [10], Д. Телішевського [15] та багатьох інших. Ними виконані роботи з дослідження лісових ресурсів; складені карти районування лісів; оцінені запаси деревини; визначені контури лісів з порушеною геоекологічною ситуацією (підтоплення, ерозія, радіаційне забруднення). Також науковцями встановлено основні причини висихання ліборів на Волині на початку ХХ століття та у середині двадцятих, сорокових і вісімдесятих років, висвітлено проблеми функціонування лісопереробної галузі, розкрито негативні моменти у змінях стану лісового

господарства краю. Проте великомасштабного і усестороннього узагальнення інформації про стан лісів і функціонування лісового господарства та лісовикористання в області у сучасних умовах його розвитку ще не здійснено. Тому завданням нашого дослідження виступає: виявлення сучасних проблем стану і розвитку лісового господарства і їх подальшого вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Головною проблемою лісів Волинської області є порушення відповідності сучасного лісового покриву природним умовам. Виходячи з цього, [12] основними проблемами виступають: необґрунтована вирубка природних лісів з дуба і сосни, надмірна комерціалізація лісозаготівельних структур та розбазарювання лісу лісниками; масове розкрадання та самовільні вирубки лісу; недбала охорона лісових ресурсів; непрофесійні підходи до вирубки лісу; мала продуктивність лісових площ; підвищена еродованість лісових ґрунтів; неефективне використання лісових ресурсів у господарчих цілях, в тому числі недержавної сировини; часті пожежі на лісових масивах; утворення завалів деревини після ураганів і смерчів; малоєфективне господарське використання лісу і низька продуктивність державних та акціонерних лісопереробних структур; складна екологічна ситуація в лісонасадженнях Волинської області; розвиток низки несприятливих природно-географічних і техногенних процесів (заболочування, перезволоження, підтоплення, переосушення тощо).

Розглянемо найважливіші з них детальніше.

1. Однією з головних проблем є радіоактивне забруднення лісів внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. За статистичними даними управління екології і природних ресурсів у Волинській області найбільш забруднено залишається лісова продукція, при споживанні якої і формується висока доза накопичення радіонуклідів в організмах людей [14].

Територія районів, постраждалих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, відноситься до найбільш забезпечених лісовими ресурсами. Лісистість Камінь-Каширського, Любешівського та Маневицького районів становить відповідно 40; 34,4; 51,9%. До складу Камінь-Каширського, Любешівського та Маневицького районів входить близько 167 населених пунктів, які потрапили в зону радіоактивного забруднення. Окрім того, у сферу значного радіоактивного забруднення попала територія Шацького Національного природного парку. На даній території забруднення має острівний характер, що зумовлено особливостями синоптичної ситуації та циркуляції атмосфери в період аварії, специфікою складу і поширення рослинності, параметрів глибини водойм. Критична ситуація, яка виникла після аварії на Чорнобильській АЕС, надзвичайно ускладнила екологічну ситуацію в регіоні.

Зменшення площ із підвищеним вмістом радіонуклідів відбулося за рахунок природного розпаду ізотопів та вжитих заходів на лісових землях. Тому найоптимальнішим розв'язанням проблеми боротьби з радіаційним забрудненням будь-якої території є її максимальне заліснення, оскільки ліс є найкращим радіопротектором [11].

2. Вплив меліоративних робіт. Негативні наслідки меліорації добре помітні на відкритих територіях, де можна простежувати як дефляцію ґрунтів,

так і їх заболочення. Великої шкоди завдають лісам і промислові підприємства, які забруднюють атмосферу шкідливими речовинами і тим самим викликають кислотні дощі, які погіршують стан рослинного покриву. Суттєвий вплив на стан лісів має лісоосушувальна меліорація. В цілому здійснення лісоосушувальних робіт є складним завданням, оскільки меліорація має не тільки позитивний вплив на ріст заболочених лісів, але переважно в більшості випадків негативно діє на прилеглі ліси, поля, ріки, озера, рослинний і тваринний світ. Тому для збереження природних ресурсів, у тому числі і лісових, необхідний перехід від традиційних засобів охорони навколишнього середовища до забезпечення екологічно стабільного розвитку, тобто таких перетворень компонентів навколишнього середовища, наслідком яких буде збереження природних ресурсів для сучасного і майбутнього покоління.

3. Великої шкоди лісовим насадженням завдають пожежі. Тому одним з найважливіших завдань лісового господарства є охорона лісових масивів від пожеж. Для цього створюються спеціальні служби державної лісової охорони та пожежно-хімічні станції.

За даними статистики Державного пожежного нагляду УМВС у Волинській області, значних втрат від лісових пожеж зазнали ліси Волинської області у період з 2002 до 2008 року. Але з 2008 по 2013 рік кількість лісових пожеж значно зменшилась [3]. Особливої шкоди вони завдали північній і центральній частинам території Волинського Поліся (табл. 1.).

Таблиця 1.

Динаміка розподілу лісових пожеж у Волинській області в розрізі адміністративних районів*

Показники	Кількість випадків з пожежами						Лісова площа, охоплена пожежами, га.						Залюднені збитки, тис. грн.					
	2003	2004	2006	2008	2013	2003	2004	2006	2008	2013	2003	2004	2006	2008	2013			
Адміністративні райони																		
Волинськ-Волинський	2	-	2	-	-	2	-	5	-	-	0,1	-	5	-				
Камінь-Каширський	45	13	85	5	3	63	8	1471	2	1	11,9	5,2	1215,6	2,6				
Ківерцівський	9	7	19	-	-	3	6	12	-	-	1,3	0,8	3,3	-				
Ковельський	9	8	15	-	-	9	3	64	-	-	9,7	5,2	93,5	-				
Луцький	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
Львівський	24	12	55	-	-	41	6	40	-	-	3,1	0,7	33,6	-				
Львівський	17	4	20	-	-	12	2	28	-	-	3,6	0,9	19,5	-				
Маневицький	29	13	88	4	-	82	4	56	3	-	22,3	0,8	34,0	6,7				
Ратнівський	20	35	55	2	-	12	31	46	0,4	-	9,9	29,8	66,6	2,2				
Розатнівський	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,4	-	-	-				
Старовижівський	6	8	3	-	-	12	5	1	-	-	3,4	1,4	0,4	-				
Турійський	12	-	7	-	-	19	-	8	-	-	9,4	-	16,2	-				
Шалківський	2	10	6	-	-	1	8	7	-	-	0,1	11,6	0,8	-				
По області	176	110	355	11	3	257	73	1738	5	1	75,2	56,4	1488,6	11,5				

*Складено за [13].

1 Збільшення за рахунок стихійних пожеж у Камінь-Каширському районі.

Для охорони лісів від пожеж проводять комплекс заходів, які забезпечують оптимізацію складу насаджень, системи протипожежних

бар'єрів, лісових доріг і водоймищ, а також очищення лісів від захаращеності тощо.

4. Ліси території Волинської області в різній мірі уражені шкідниками і хворобами. Найбільш напружена ситуація склалася у північній частині Поліся. В лісоотримувальній зоні ареали поширення хвороб є меншими. Основними причинами поширення шкідників і хвороб є підтоплення, неpravильне осушення лісів, лісові пожежі, тобто несприятливі погодні явища тощо. Одні дерева є стійкими до шкідників і хвороб, а інші – ні. Тому особлива увага повинна приділятися боротьбі зі шкідниками та хворобами лісу. Основними заходами, які використовуються в боротьбі зі шкідниками та хворобами лісу, є біологічний, хімічний та лісогосподарський методи (табл. 2.).

Таблиця 2.

Динаміка лісозахисних робіт (га)

Показники	1995	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Загальна площа осередків шкідників і хвороб лісу, на кінець року	10110	11301	24359	26699	25786	23587	22996	28158
Захист лісу від шкідників і хвороб біологічними препаратами	10630	26325	30172	5886	2179	1553	2050	6166
хімічними препаратами	10463	26137	30165	5886	2179	1553	2048	6164
Зменшення площі осередків шкідників та хвороб лісу в результаті проведення заходів під впливом природних факторів	167	188	7	-	-	-	2	2
	1002	794	4228	5123	3562	5494	3620	4920
Загальна площа лісових насаджень у тому числі від	293	686	493	773	923	1095	1304	1274
хвороб лісу	91	217	219	456	649	736	652	599
несприятливих погодних умов	112	346	157	242	257	359	523	614
лісових пожеж	85	110	117	75	17	-	17	8
пошкоджень шкідливими комахами інших причин	5	13	-	-	-	-	66	48

*Складено автором за [14].

5. Лісокористувачами постійно проводиться боротьба з самовільними рубками, для чого створені мобільні групи з числа працівників лісової охорони, залучаються також працівники правоохоронних органів, але не дивлячись на це, обсяги самовільних рубок не зменшуються. Основна причина незаконних рубок – різке зростання кількості приватних пилорам у поліських районах області, в населених пунктах, що безпосередньо прилягають до лісових масивів, де викрадена з лісу деревина за лічені години доставляється на пилорами і переробляється. Боротьба з цим лихом набуває іноді найгостріших форм. Тому питання боротьби з лісопорушеннями не може бути вирішене тільки силами лісової охорони, а до вирішення даної проблеми повинні бути залучені органи державної виконавчої влади та правоохоронні органи. "Правопорушення" переважно спостерігаються в тих місцях, де ростуть найцінніші породи деревини. Вирізняються насамперед стовбури цінних дерев – дубів, буків, кленів тощо. Непоодинокі випадки захоплення цілих лісових площ. Завдяки цьому лісові масиви у серці волинського краю поступово перетворюються у паркову зону. Основна функція лісівників – це рубати і відвантажувати ліс. Лісовий охороні залишається проводити очистку

території від захарашення, бо лісокради забирають гілки нижню частину стовбурів. Верхівки викрадених дерев лісвники складають і вже потім реалізують їх населенню дровами. Ліс приносить прибуток не первинною технологічною операцією, а на наступних етапах переробки, коли з нього виготовляють продукцію: папір, меблі, інші складні продукти. Тому наявність коштів дасть можливість успішніше боротися з браконьєрством, яке з огляду на соціальні проблеми польського села не зникає [3].

Перераховані найважливіші проблеми в їх узагальненій формі визначають необхідність утворення оптимальної структури лісових формацій.

Висновок

З метою покращення розвитку лісів та діяльності лісового господарства Волинської області в сучасних умовах вважаємо необхідним вжити такі заходи:

- 1) створити комплексні комісії із залученням спеціалістів, які причетні до лісовикористання та науковців з метою еколого-господарської оцінки лісових ресурсів області;
- 2) провести великомасштабне і комплексне бонітування усіх груп лісів обласного регіону;
- 3) підвищити лісистість і продуктивність лісових угідь шляхом заміщення рекультивованих ґрунтів, інтродуктування нових порід дерев у структуру лісонасаджень, впровадження нових технологій вирощування лісу на заболочених територіях;
- 4) здійснити перереєстрацію фірм та організацій, а також приватних підприємств, що займаються заготовленою, лісопереробкою і продажем деревини із заборонаю діяльності структур, що порушують нормативи лісовикористання;
- 5) організувати ефективну діяльність служб охорони лісу та лісових багатств (лісничів, егерів, пожежних, охоронців та ін.) Волинської області та забезпечити ефективний захист лісу від розкрадання, браконьєрів, стихійних ліх (пожеж, вимокання, підтоплення, посухи тощо) [9].

Література:

1. Андрієнко Т. Растительный мир Полесья; АН УССР, институт ботаники им. Н.Г. Холодного. – К.: “Наукова думка”, 1986. – 205 с.
2. Воробьев Г.И. и др. Лесная энциклопедия (в 2-х томах). – М.: “Советская энциклопедия”, 1985. – Т. 1. – 563с.
3. Гаврилюк Ярослав. Волинський ліс просить захисту // Волинь. – 2002. – № (106, 108, 109). – 19, 24, 26 вересня. – С.3,2,3.
4. Генсїрук С. А. Лісові ресурси України, їх охорона і використання. – К.: “Наукова думка” 1973. – 526 с.
5. Генсїрук С. А. Рациональное природопользование. – М.: “Лесная промышленность”, 1979. – 312 с.
6. Європетон Буг: Волинська область / За ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажника. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волинського університету. 1997. – 448 с.
7. Заверуха Б. Охраняемые растения Украины. – К.: “Наукова думка”, 1983. – 176 с.
8. Зубчук Катерина. Який завтрашній день Волинського лісу // Волинь. – 2002. – № (10). – 26 січня. – С. 1.

9. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования. / Маринич А.М., Горленко И.А., Руденко М.Г. и другие: Отв. ред. Маринич А.М., Паламарчук М.М. – К.: “Наукова думка”, 1990. – 200 с.
10. Коцан Н.Н. Територіальна організація лісопромислового комплексу Волинської області // Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. геогр. наук. – Луцьк: – ЦДОО СП. – 1994. – 16 с.
11. Павлов В.І., Фурів І.І., Павліха Н.В. Соціально-економічні наслідки Чорнобильської катастрофи: адаптація, проблеми (за матеріалами Волинської області). – Луцьк: “Надстир’я”, 2000. – 344с.
12. Пироженко К.Г. Лісовиробничий комплекс України (суспільно – географічне дослідження). – К.: Національна академія наук України. Інститут географії, 1994. – 240с.
13. Статистичні матеріали Волинського обласного управління лісового господарства. – Луцьк, 2000-2009 рр.
14. Статистичні матеріали Державного управління екобезпеки у Волинській області. – Луцьк, 2000-2009 рр.
15. Тепішевський Д. А. Комплексное использование недревесной продукции леса. – М.: “Лесная промышленность”, 1986. – 224 с.

С. Г. Ярьоменко

*Одеський національний економічний
університет,*

syagomenko@gmail.com

ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧІЙ ТУРИЗМ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Розвиток санаторно-курортного господарства як інфраструктурної складової лікувально-оздоровчого туризму регіону пов'язане з прибутковою діяльністю даних закладів розміщення, що надають послуги з оздоровлення та лікування, розміщення, харчування, додаткових та супутніх послуг для туристів. Адаптація санаторно-курортного комплексу до ринкових умов йде шляхом розвитку нових видів і форм рекреаційних занять (водноспортивні, розважальні та ін.), організації нових видів дозвілєвих центрів (аквапарки, тематичні парки), розширенням послуг лікування та оздоровлення (SPA-послуги, тощо), створенням підприємств та переходом частини санаторно-курортних закладів до різних форм власності.

В Україні цілями санаторно-курортного комплексу є орієнтація на подальше використання підприємств санаторно-курортної галузі як лікувально-профілактичних та складової системи охорони здоров'я, активізація зусиль на обслуговування туристів, у тому числі, й іноземних. Актуальним є аналіз ситуації санаторно-курортного господарства регіону, вироблення стратегічних напрямків для розвитку та модернізації галузі, активне залучення як державних, так і приватних учасників ринку санаторно-курортних та оздоровчих послуг.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питання проблем розвитку санаторно-курортної галузі, лікувально-оздоровчого туризму та рекреаційних послуг для оздоровлення та лікування розглядається у працях О. О. Любішевої

[9], О. Г. Толчіва [11], В. І. Стафійчука [12], Н. І. Ведмідь [1], А. С. Кускова [7], Л. Г. Лук'янової [8], Н. В. Фоменка [16], М. С. Мироненка [10] тощо. Основними аспектами дослідження санаторно-курортного господарства є стан галузі, напрямки розвитку, перспективи реформування. Також досліджуються питання оцінки потенціалу природно-ресурсної складової для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, оцінка компонентів природного середовища для лікування та оздоровлення, а також економічні та соціальні аспекти підвищення конкурентоздатності підприємств, залучених у лікувально-оздоровчий туризм, підвищення якості послуг, стандартів обслуговування тощо.

Формулювання мети і завдань. Метою статті є вивчення стану санаторно-курортної галузі як основи для функціонування лікувально-оздоровчого туризму Одеської області, а також можливі напрямки розвитку галузі. Завданням є визначення ключових напрямків розвитку лікувально-оздоровчого туризму Одеського регіону.

Вислаّد основного матеріалу дослідження. Функціонування лікувально-оздоровчого туризму як галузі економіки забезпечується природними рекреаційними факторами та наявною інфраструктурою, відповідним персоналом та органами управління. Існують підходи до класифікації внутрішньої структури лікувально-оздоровчого туризму, які оснований на продуктовому підході (рис. 1).

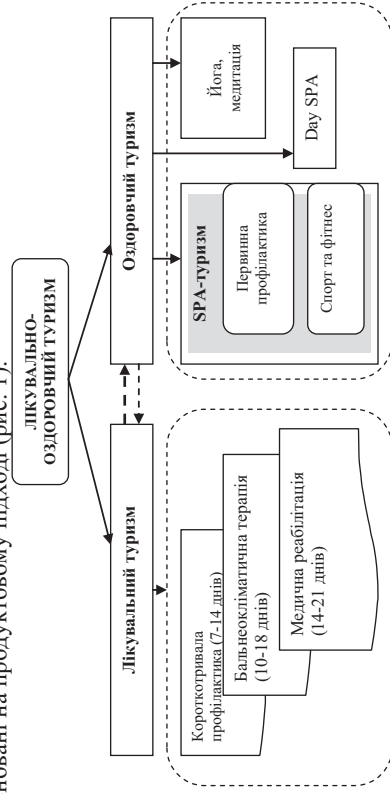

Рис. 1. Внутрішня структура лікувально-оздоровчого туризму [17]

Стратегічною метою державної політики України у сфері діяльності курортів як територіальних центрів надання санаторно-курортних та оздоровчих послуг є створення умов для поліпшення стану здоров'я, продовження тривалості життя та періоду активного довголіття населення, упровадження здорового способу життя шляхом формування та розвитку ефективного, прибуткового та конкурентоспроможного санаторно-курортного комплексу. Завданнями реформування санаторно-курортної галузі має бути збереження лікувальних факторів курортів від забруднення та зниження їх лікувальної цінності, покращення екологічного стану довкілля, забезпечення

попиту населення у лікуванні та оздоровленні на підприємствах санаторно-курортної галузі, підвищення якості санаторно-курортних та оздоровчих послуг, підвищення рентабельності спеціалізованих засобів розміщування [4].

Пріоритетними завданнями розвитку лікувально-оздоровчого сегменту туризму та рекреації у "Стратегії соціально-економічного розвитку Одеської області" є завдання розвитку та підтримки лікувально-оздоровчого туризму; підвищення рівня професійної підготовки та перепідготовки фахівців даної сфери з метою підвищення якості обслуговування до міжнародних стандартів; забезпечення обслуговування іноземних відвідувачів; покращення зон відпочинку на морському узбережжі; розвиток інфраструктури курортів; створення курортно-рекреаційного кадастру для визначення можливостей та обмежень у використанні курортно-рекреаційних ресурсів; стратегічне планування розвитку прибережних територій, розробка схем функціонального зонування прибережної полоси; оптимізація організаційно-управлінської структури туристично-рекреаційної галузі; створення центрів туристичної інформатії та популяризація санаторно-курортного та оздоровчого продукту через засоби масової інформатії [13].

У сучасних ринкових умовах актуальним постає впровадження ефективного курортного менеджменту та маркетингу. У свою чергу курортний менеджмент та маркетинг має спиратись на сучасні підходи до управління регіонами та конкретними підприємствами. Перехід на ринкові механізми викликав руйнування вертикальних командних зв'язків у санаторно-курортній галузі України, призвело до децентралізації збору санаторно-курортних та оздоровчих послуг, ліквідації дотаційного механізму ціноутворення, сформував ринок санаторно-курортних путівок, що, з одного боку, продовжує практику розподілення на основі соціальної підтримку населення для лікування та оздоровлення, з іншого боку, створило передумови для комерційного розповсюдження путівок серед споживачів санаторно-курортних та оздоровчих послуг.

У структурі діяльності галузі можна виділити три рівні середовища: внутрішнє, середовище завдань (проміжне) та зовнішнє (рис. 2). Внутрішнє середовище є сукупністю факторів, що формують довгостроковий прибуток і знаходяться під безпосереднім контролем власників, керівників, персоналу. Зовнішнє середовище включає в себе фактори, на які підприємства даної галузі не можуть впливати або їх вплив є незначним. Поміжне середовище включає фактори, на які санаторно-курортні заклади можуть впливати шляхом комунікацій.

Характеристика санаторно-курортного господарства регіону має враховувати туристичні потоки, у тому числі, з метою лікування та оздоровлення, структуру та динаміку санаторно-курортних та оздоровчих закладів, розподіл ліжко-місць, характеристику персоналу закладів тощо.

Частка кількості розміщених осіб у 2011 році складала 8,3%, а за загальною кількістю області посідала 3 місце після АР Крим та Донецької області. У 2014 році за кількістю розміщених осіб лідером є Дніпропетровська область. Одеська посідає 3 місце після Львівської області. За кількістю ліжок у місяць максимального розгортання Одеська область займала стабільно 3

місце з часткою у 2011 році 10,1%, у 2014 році – 17,8% і зайняла 1 місце [5, 6, 14, 15].

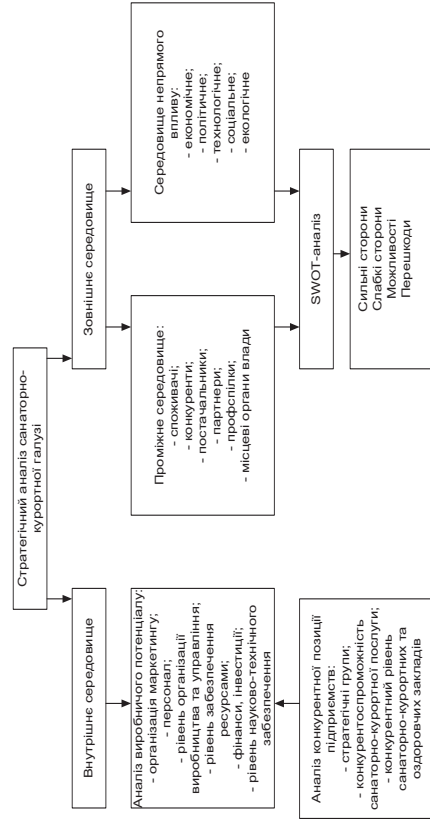

Рис. 2. Складові середовища функціонування санаторно-курортних та оздоровчих закладів (на основі [1])

Структура спеціалізованих засобів розміщування за період з 1990 по 2014 рік має тенденції перерозподілу та скорочення: кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням скоротилась на 65,1%, санаторіїв-профілакторіїв – на 47,4%; будинки та пансіонати відпочинку – на 40%. У той же час частка оздоровчих закладів – баз відпочинку та дитячих оздоровчих таборів стабілізувалась та має тенденції до зростання тощо.

Таблиця 1.
Спеціалізовані засоби розміщування Одеської області у 1990-2014 роках [2,5,6,13,14,15]

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки та пансіонати відпочинку		Базы та інші заклади відпочинку		Дитячі оздоровчі табори	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.
1990	43	16,2	19	2,1	15	7,2	356	53,1	н/д	н/д
1995	45	17,2	16	1,4	8	2,6	213	26,6	396	8,4
2000	37	15,1	12	1,1	8	2,0	281	31,2	406	8,7
2005	37	14,6	9	1,2	13	2,1	309	34,7	1116	11,5
2010	35	13,2	9	1,2	8	1,5	373	36,8	1073	12,8
2013	28	11,6	10	1,4	9	2,0	384	35,2	998	14,3
2014	28	11,9	9	1,2	6	0,9	350	32,9	997	14,2

У період 2011-2014 років зростання доходів склали у 2012 році 142,6% до попереднього року, у 2013 – 123,5%, проте у 2014 скоротились та склали

85% (табл. 2). Найбільшу частку доходів спеціалізованих засобів розміщення складають доходи від реалізації путівок. У той же час зростають доходи від надання додаткових послуг. У 2011-2014 роках показники доходів від реалізації путівок складають значну частину доходів, проте у 2014 році значні прибутки заклади отримали і від надання додаткових послуг, до яких входять послуги з екскурсійної діяльності, транспортні послуги, послуги з лікування та оздоровлення без проживання у закладах. Частину доходів також заклади отримують від продажу номерів, які реалізуються для відпочиваючих, що розміщуються у закладах без путівок. У закладах лікувального напрямку більшу частину доходів складають доходи від реалізації путівок, тоді, як для оздоровчих закладів розміщення частка доходів від продажу номерів складає до 40-80%.

Таблиця 2.

Показники діяльності спеціалізованих засобів розміщування Одеської області за 2011-2014 рр. [5,6,14,15]

Показник / роки	2011	2012	2013	2014
Доходи від надання послуг	259141	369547	459554	391686
Операційні витрати	298517	329076	311715	330882
Інші витрати	18122,4	21205,2	26800,1	29948,8
Абсолютна величина перевищення доходів над витратами	-57498,2	19266	121039,1	30855,3
Ефективність діяльності	81,8	105,5	135,7	108,5
Питома величина витрат на одиницю доходів від надання послуг	-0,19	0,058	0,38	0,09

У структурі операційних витрат спеціалізованих засобів розміщування виділяють матеріальні витрати, витрати на оплату праці, витрати, пов'язані з відрахуваннями на соціальні заходи та амортизацію, інші операційні витрати та інші витрати. У 2011-2014 роках витрати мають тенденцію до зростання. За період з 2011 по 2014 роки спостерігаються тенденції скорочення середньооблікової кількості штатних працівників санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Для розвитку лікувально-оздоровчого туризму нами розроблені основні напрямки, що у цілому спираються також на стратегію соціального і економічного розвитку Одеської області (рис. 3). Нормативно-правове забезпечення галузі: стандартизація санітарних правил та вимог, які мають табуватися критеріям акредитації закладів. На сьогоднішній день акредитація закладів стосується переважно наявності лікувальних корпусів та їх стану. Наразі необхідно аналізувати якість медичних послуг, послуг з розміщення, харчування, анімаційні та загалом якості обслуговування. Необхідно створити чіткі критерії класифікації закладів розміщення, особливо оздоровчого спрямування та врахування їх класу при наданні послуг споживачам.

Персонал є однією зі складових, що надає якісні послуги та безпосередньо контактує із споживачами. Обстоюємо питання професійної підготовки та навчання персоналу спеціалізованих засобів розміщування:

підвищення кваліфікації лікарів та середнього медичного персоналу, що передбачає врахування передового досвіду, постійного оновлення знань та вмінь, що безпосередньо впливатиме на якість послуг, що надаються споживачам.

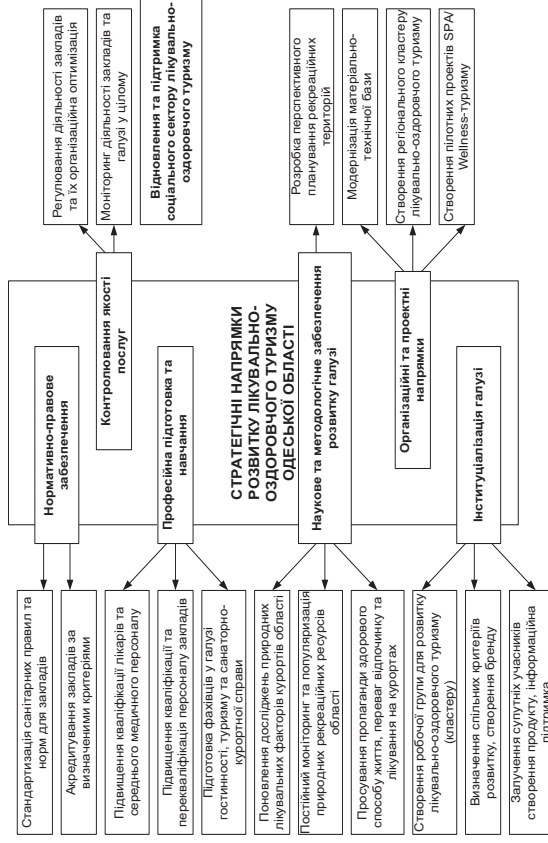

Рис. 3. Стратегічні напрямки розвитку лікувально-оздоровчого туризму Одеської області

Стратегія має забезпечуватись відповідним науковим та методологічним підтримкам. Проведення досліджень природних лікувальних факторів та ресурсів Одеської області полягає у визначенні кількісних та якісних характеристик даних ресурсів, розрахунок завантаження закладів із врахуванням гранично допустимого навантаження на природне середовище, ландшафти та видобуток мінеральної лікувальної води, лікувальних грязей та антропогенного навантаження на прибережні ділянки лиманів та моря. Необхідний постійний моніторинг стану довкілля, якості мінеральних вод та лікувальних грязей, їх балансових запасів, що є запорукою збалансованого розвитку лікувально-оздоровчого туризму.

Перспективні плани проєктованих територіально-рекреаційних зон дозволять створити передумови для визначення пріоритету розвитку рекреаційних районів, їх спеціалізації, що сприятиме як продуктовому сегментуванню, так і регіональній туристичній спеціалізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Основними напрямками з розвитку лікувально-оздоровчого туризму Одеського регіону є: необхідність розширення комунікацій між спеціалізованими засобами розміщення та потенційними споживачами через збільшення інформації засобами мережі Інтернет

(створення спеціалізованих сайтів, сайтів закладів тощо), розповсюдження інформаційних матеріалів через лікарів, які пропонують послуги даних закладів; розвиток необхідної інфраструктури для організації дозвілля, підвищення якості та розширення анімаційних заходів; радикальна перебудова організації харчування у закладах, підвищення їх якості, залучення спеціалістів-дієтологів та фахівців у галузі організації та підвищення харчування у закладах; звернути увагу на якість підготовки та підвищення кваліфікації лікарів та середнього медичного персоналу; провести поетапне оновлення матеріально-технічної бази спеціалізованих засобів розміщування.

Література:

1. Ведміль Н. І. Санаторно-курортний комплекс: сервісне управління: монографія / Н. І. Ведміль. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 536 с.
2. Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.od.ukstat.gov.ua/>
3. Колотова Е. В. Рекреационное ресурсоуправление: Учебн. пособие для студентов, обучающихся по специальности "Менеджмент" / Е. В. Колотова. – М.: РМАТ, 1999. – 132 с.
4. Концепція розвитку санаторно-курортної галузі / Розпорядження КМ України від 23.04.2003 № 321-р.
5. Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск І. В. Калачова. – К.: Державна служба статистики, 2012. – 190 с.
6. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики, 2015. – 200 с.
7. Кусков А. С. Рекреационная география: Учебно-методический комплекс / А. С. Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – М.: МПСИ, Флинта, 2005. – 496 с.
8. Лукьянова Л. Г., Цыбух В. И. Рекреационные комплексы: Учебное пособие / Под общ. ред. В. К. Федорченко. – К.: Вища школа, 2004. – 346 с.
9. Любішева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
10. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. В. Рекреационная география. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 207 с.
11. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; авт. Колектив: О. Г. Топчієв, І. І. Кондратюк та ін. – Одеса: Астропринт, 2012. – 336 с.
12. Стафійчук В. І. Рекреалогія: навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.
13. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року / Одеська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oda.odessa.gov.ua/tu/socialno-ekonomichnij-rozvitok/strategiya-ekonomichnogo-ta-socialnogo-rozvitku-odesko-oblasti-do-2020-roku/>
14. Туристична діяльність в Україні у 2012 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск І. В. Калачова. – К.: Державна служба статистики, 2013. – 272 с.
15. Туристична діяльність в Україні у 2013 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск І. В. Калачова. – К.: Державна служба статистики, 2014. – 272 с.
16. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
17. Stancioiu A. F. Aspecte conceptuale privind marketingul turismului balnear din Romania / A. F. Stancioiu, C. A. Balescu, A. Botos etc. // Economie teoretica si aplicata. – Volumul XX (2013), No. 2. p. 124-137 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://store.ectap.ro/articole/835_ro.pdf

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Арсененко Ірина - кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, завідувач науково-дослідної лабораторії рекреаційної географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Афанасьєва Олена - асистент кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Багмет Олег – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, Науковий співробітник відділу геоморфології, Інститут географії НАН України

Байтериков Олег - кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, співробітник науково-дослідної лабораторії рекреаційної географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Барановський Микола - доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Баріло Ірина - аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Бейдик Олександр – доктор географічних наук, професор кафедри крайнознавства і туризму, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Беліков Владислав - аспірант кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бикова Марія – аспірант, Інститут географії НАН України

Білек Пьотр - аспірант Щецинського університету, магістр-інженер, факультет наук про Землю, кафедра дослідження міст і регіонів, Щецинський університет, м. Щецин, Польща

Бляжко Наталя - кандидат географічних наук, доцент кафедри національного використання природних ресурсів і охорони природи, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка

Богдальорова Вікторія – магістр географії, лаборант кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет.

Богдальорова Лариса - кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Бондар В'ячеслав - молодший науковий співробітник, Інститут географії НАН України

Бохенський Тадеуш - кандидат наук про Землю, доцент, факультет наук про Землю, кафедра дослідження міст і регіонів, Щецинський університет, м. Щецин, Польща

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ. 2015

Буличева Тамара - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Буткалюк Катерина - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Веселова Олена - аспірант географічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Виноградова Анастасія - магістрант 1-го року навчання, факультет геології, географії, рекреації і туризму, кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Вінніченко Геннадій - доктор геолого-мінералогічних наук, професор кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Вірченко Павло - кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Войнарівський Пшемислав – Інститут регіональних досліджень в Щецині, Польща

Воловик Людмила - кандидат географічних наук, доцент ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Воровка Володимир - кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, декан природничо-географічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Гаврилюк Олексій – студент географічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гладкий Олександр - доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Голубчиков Юрій - кандидат географічних наук, старший науковий співробітник кафедри рекреаційної географії і туризму, провідний науковий співробітник, Московський державний університет імені М.В. Ломоносова

Гоманюк Микола – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Горміз Ольга - молодший науковий співробітник, Інститут географії НАН України

Гребень Анастасія – аспірант, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Гринюк Діана - аспірант кафедри економічної і соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гринюк Тетяна - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Гукалова Ірина - доктор географічних наук, старший науковий співробітник, Інститут географії НАН України

Гусєва Наталія - кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонального Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Давидов Олексій - кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Дем'яненко Ульяна - вчитель географії ЗОШ №8 м. Могилів, Білорусь

Денисик Григорій - доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Добровольська Наталія - кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму і соціальних наук, Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Добужинський Славомір – Управління Маршалковське Західнопоморського воєводства, Польща

Донець Ірина - кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Дорошкевич Сергій - кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, відділ палеогеографії, Інститут географії НАН України

Дрозд Наталя – студентка факультету біології, географії і екології, Херсонський державний університет.

Дутковський Марек – доктор наук про Землю, професор, зам. декана по науковій роботі факультету наук про Землю, завідувач кафедри дослідження міст і регіонів, Щецинський університет, Польща

Живага Анна - магістрант I року навчання, факультет географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Заблотовська Наталія - кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Запотоцька Вікторія - аспірант кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Запотоцький Сергій - доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Захарова Марина - аспірант кафедри ботаніки, Херсонський державний університет

Зінченко Марія - викладач кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Іванова Валентина - асистент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Кавецький Ігор - д-р габ. наук про Землю, професор, факультет наук про Землю, кафедра соціальної географії і організації простору, Щецинський університет, м. Щецин, Польща

Кандиба Юрій – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонального Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Карташова Ірина - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри ботаніки, Херсонський державний університет

Кисельов Юрій - доктор географічних наук, професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності, Уманський національний університет садівництва

Козлов Володимир – молодший науковий співробітник, Міжнародний Центр астрономічних і медико-екологічних досліджень

Кондрась Наталія - аспірант кафедри економічної і соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Коробов Володимир - кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Косташук Іван - кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України та регіоналістики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Кривець Ольга – кандидат географічних наук, молодший науковий співробітник лабораторії «Регіональних проблем економіки і політики», Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Крючкова Тетяна - здобувач кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Куделіна Світлана - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Кушнір Анатолій - молодший науковий співробітник, відділ палеогеографії, Інститут географії НАН України

Левницька Ольга - аспірант кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Лісовський Сергій - доктор географічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи, Інститут географії НАН України

Логвинова Марина - магістрант кафедри соціально-економічної географії і регіонального Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Лушпай Олена – студентка факультету біології, географії і екології, Херсонський державний університет

Мазурова Анастасія - аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства, старший викладач факультету геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Мальчишкова Дар'я – доктор географічних наук, завідувач кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Маруняк Євгенія - кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, учений секретар, Інститут географії НАН України

Марущиниць Андрій – аспірант, Інститут географії НАН України

Марченко Оксана - доктор економічних наук, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Машкова Ольга – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Мезенцев Костянтин - доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мезенцева Наталя - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мельник Людмила - кандидат географічних наук, географічний факультет, НДС «Регіональних проблем економіки і політики», Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мельничук Анатолій - кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мельничук Олена – заступник директора з навчально-виховної роботи спеціалізованої школи з поглибленим вивченням іноземних мов №220, м. Київ

Мозговий Артем - кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, Інститут географії НАН України

Мойсієнко Іван - доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри ботаніки, Херсонський державний університет

Молікевич Роман – асистент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Мороз Анна - студентка 5 курсу спеціальності «Географія і біологія», Могильовський державний університет ім. А.О. Кулешова, Білорусь

Нападковська Ганна - асистент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Непіла Ксенія - магістр географії, секретар природничо-географічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Немець Людмила - доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Ніколаєва Олена – аспірант кафедри економічної та соціальної географії, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Ніколаєва Юлія – здобувач, відділ суспільно-географічних досліджень, Інститут географії НАН України

Овсієнко Вікторія - аспірант кафедри ботаніки, Херсонський державний університет

Олійник Валентина - кандидат географічних наук, доцент, факультет інноваційних технологій харчування ресторанно-готельного і туристичного бізнесу, Одеська національна академія харчових технологій

Омельченко Наталя - асистент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Остапенко Павло - аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, експерт Офісу реформ у Київській області

Охременко Ірина – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Парова Єлизавета - студентка 2 року навчання, КВНЗ КОР «Коледж культури і мистецтв»

Перегула Юлія - аспірант кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Пилипенко Ігор – кандидат географічних наук, доцент, декан факультету біології, географії і екології, Херсонський державний університет.

Підгрушній Григорій - доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу суспільно-географічних досліджень, Інститут географії НАН України

Погоцький Михайл - студент 3-го курсу спеціальності «Біологія і географія», Могильовський державний університет ім. А.О. Кулешова, Білорусь

Покляльський Сергій - кандидат географічних наук, науковий співробітник відділу природокористування та збалансованого розвитку, Інститут географії НАН України

Полєвич Ірина - старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Пологовська Юлія - викладач кафедри економічної і соціальної географії, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Поляченко Наталя – аспірант кафедри ґрунтознавства та агрохімії, Миколаївський державний аграрний університет

Пономарьова Альона - аспірант кафедри ботаніки, Херсонський державний університет

Романченко Тетяна - магістрант 1 року навчання, факультет географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Рудевич Яцек - кандидат наук про Землю, інженер економічних наук, доцент, факультет наук про Землю, кафедра дослідження міст і регіонів, Щецинський університет, м. Щецин, Польща

Руденко Леонід - доктор географічних наук, професор, академік НАНУ, директор Інституту географії НАН України

Савінова Камілла - студентка 2 року навчання, КВНЗ КОР «Коледж культури і мистецтв»

Саркісов Аршавір – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії, Херсонський державний університет

Сегіда Катерина - кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Сімченко Сергій - асистент кафедри екології та географії, Херсонський державний університет

Склярів Олександр - студент III курсу географічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Скребовська Світлана - викладач кафедри ботаніки, Херсонський державний університет

Соколенко Анна - аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Стефанков Леонід - кандидат географічних наук, доцент, декан природничо-географічного факультету, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Стеценко Наталя - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Херсонський державний університет

Стецишин Микола - кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії і геології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Стецюк Володимир - доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Томашук Юлія - аспірант кафедри економічної та соціальної географії, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Топалова Олеся - асистент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Топчів Олександр – доктор географічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри економічної і соціальної географії, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Торунанко Віктор - молодший науковий співробітник, Інститут географії НАН України

Тулиціна Наталія - старший викладач кафедри природознавства, завідувач СНДЛ картографії та краєзнавства, Могильовський державний університет ім. А.О. Кулешова, Білорусь

Хомяков Володимир - кандидат географічних наук, голова Могильовського обласного відділу ГО «Білоруське географічне товариство», доцент кафедри природознавства, Могильовський державний університет ім. А.О. Кулешова, Білорусь

Чаплінський Павел - д-р габ. наук про Землю, професор, кафедра дослідження міст і регіонів, факультет наук про Землю, Щецинський університет, м. Щецин, Польща

Чемерис Світлана - кандидат географічних наук, науковий співробітник, відділ природокористування та збалансованого розвитку, Інститут географії НАН України

Чиж Ольга - кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Чорний Сергій – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри ґрунтознавства та агрохімії, Миколаївський державний аграрний університет

Шабашова Людмила - кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, Інститут географії НАН України

Шадраков Олексій – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, Могильовський регіональний центр НДПЕ Мінекономіки, Білорусь

Шарухо Ігор – кандидат педагогічних наук, доцент, голова Могильовського обласного відділу ГО «Білоруське географічне товариство», завідувач кафедри природознавства Могильовський державний університет ім. А.О. Кулешова, Білорусь

Шевченко Сергій - кандидат фізико-математичних наук, Інститут металофізики НАН України, Університет Вуллонгонг, Австралія.

Шмелінська-Петрашек Пауліна - доктор географічних наук, кафедра соціально-економічної географії і туризму, Поморська Академія, м. Слупськ, Польща

Щабельська Валентина - кандидат географічних наук, завідувач кафедри економічної і соціальної географії, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Юровчик Володимир - кандидат географічних наук, старший викладач, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти (ВППО)

Яворська Вікторія - доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Ярьоменко Сергій - кандидат географічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління туризмом, факультет міжнародної економіки, Одеський національний економічний університет

**РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ:
ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ
ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ**

Збірник наукових праць

Відповідальні за випуск: Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С.
Художнє оформлення: Молкевич Р. С.
Технічний редактор: Вишемирська С. В.

Формат 60×84
Папір офсетний
Умовно-друк. арк. 35,42
Наклад 300 прим.

Видавництво ПП Вишемирський В. С.
Свідоцтво серія ХС № 48 від 14.04.2005
видано Управлінням у справах преси та інформації
73000, Україна, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 138,
тел. (050) 514-67-88, (050) 133-10-13, e-mail: vvs2001@inbox.ru